XX 1281 PH 33806 PS II 174

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

X. (ÚJ) ÉVFOLYAM. 1894. I. FÜZET.

DÉL-MAGYARORSZÁG AZ ŐSKORBAN.

Művelődéstörténeti vázlatok. Irta MILLEKER BÓDOG.

(Vége.)

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ TIMIȘ P.39.916-A

IV. A bronzkor.

(Első fele.)

A bronzkulturának ős hazája és elterjedése. — A délvidéki leletek átnézete. — A leletnemek. — A lelettárgyak. — A szerszámok. — A fegyverek. — Az ékszerek. — A jellemző typusokról.

A tiszta réz használatának korszaka után bekövetkezett azon időszak, midőn a rezet ónnal keverve használták. Ezen korszakot az uj, kevert fémnek neve, a bronz után, bronzkornak szoktuk nevezni. A bronz azonban, mely sokkal keményebb, mint a tiszta vörös réz, s eszerint kivált a vágó eszközök és fegyverek előállitására emennél sokal alkalmasabb, nem a rézkorszaki embernek találmánya, hanem egy külön, Ázsiából bevándorolt népnek kulturáját jellemzi.

A réznek ónnal való keverése, azaz a bronznak feltalálása, minden eddigi régész egyhangú tanusága szerint nem Európában, hanem Keleten, talán Indiában, hol a réz- és az óntelepek gyakoriak, történt. Azon nép, mely ezen uj találmánya következtében hatalmának megállapitására több eszközzel birt, Európába is behatolt s vele a bronz használata is elterjedt földrészünkön. Az ónnak ritkasága azonban, mert e fém Magyarországon és a Duna medenczéjében épen nem, Spanyolországban alig kán és csak Angolországban találtatott nagyobb tömegekben, — a bronzeszközöknek használatát csak a jobbmóduaknak engedte meg, és a nép kőeszközökkel és fegyverekkel, kova- és obsidiánnyilakkal élt még soká a bronz használatának elterjedése után is.

A bronzkori eszközök összehasonlitása a civilisatio utjáról ad felvilágositást. Eddig két áramlatot lehet nagy valószinűséggel megállapitani. Az egyik Olaszországból terjedt el Franczia-,

BIBLIOTECA CENTRALĂ A REGIUNII BANAT

Délnémet- és Angolországba; Irlandban azonban megint külön jelleggel bir; a másik Magyarországon keresztül Lengyelország felé Morvaországnak, Sziléziának és északnak terjedt, s Dániában és Svédországban találta legszebb kifejlődését[1]).

A bronzleletek épúgy, mint Magyarország többi részein, vidékünkön is gyakoriak. Ezt mutatja leginkább a leletstatisztika, melyet alább közlök, s mely a lelethelyeket és tárgyakat átnézetben adja, az a b c sorrendjében:

Alibunár. Füles vésö. (Tört. és rég. Értesitö, VII, 183.)

Nagy-Becskerek. „Bronz eszközök". (T. és r. Értesitö, U. F., I, 177.)

Borjas. Öntőműhely maradványa, mely 74. dbból áll, névszerint van a leletben: 6 öntőrög, 1 ép és 3 csonka fülevésö, 1 ürvésö, 4 egész és csonka keskeny vésö, 1 ép fürészlemez és 11 töredék, 1 késpenge, 4 sarló és 9 sarlótöredék, 4 kaperecz; továbbá sodrott karikák töredékei, gombostük, csüngödiszek, lemezkék, több határozatlan rendeltetésü tárgy, minö egy hengerke és egy lapos gomb. (Arch. Értesitö, XIV, 158, 159.)

Csóka. Emberi csontok társaságában találtattak a következö, részben a tüz által megtámadott tárgyak: 4 korong, kardmarkolat töredéke, kardpenge töredéke, határozatlan rendeltetésü tárgy, egy hajlitott bronzlap és nehány darab rög. (Arch. Ért., U. F., VIII, 157, 158.)

Drenkova. Edényben 16 karperecz, 2 kartekercs, kardpengék 2 töredéke, 2 fülnélküli tokos vésö, 1 sarló, 8 kisebb karika, sok töredék s néhány idomtalan nyers bronztöredék. (Arch. Ért., U. F., XIII., 259.)

Fehértemplom. Kard és beretva. (Hampel: A bronzkor, II., 33.)

Gilád. Emberi csontvázzal együtt bronztekercs. (Emlékkönyv a délm. t. és r. társulat III. [1874.] évi közgyülésének emlékére, 17.)

Grebenácz. 3 nyilhegy és 1 csüngödisz. (T. és r. Értesitö, III., 39.)

Török-Kanizsa. Sirokban sok ékszer és diszitési tárgy. (Arch. Ért., U. F., XIII. 744.)

Karánsebes. Különféle tekercsek. (Arch. Közl., VII, 76.) — 4 kilogramm súlyu, 172 dbból álló lelet, melynek tárgyai voltak: 10 ürvésö, 1 keskeny vésö, 19 fürészlemez,

[1]) Pulszky F.: Az östörténelmi leletekről Magyarországban, 13—15.

1 edénytöredék, 1 edényfogantyu, 14 sarló, 2 kardpengetöredék, 2 lándzsacsúcstöredék, 21 karperecz- és fülbevaló-töredék, 2 fülesgomb, 7 boglárka, 2 kettősgomb, több öntörög és sok töredék. (Milleker B.; Ujabb délm. őstelepek, 12—16; III.—V. tábla.)

Szerb-Keresztúr. Tőr. (Arch. Ért., U. F., XIII., 305.)

Királykegy. Több celt. (Emlékkönyv a délm. t. és. r. Társulat III. [1874.] évi közgyülés emlékére, 16, 17.)

Kovácsi. Buzogányfő. (Tört. és rég. Ért., U. F., II. 113.)

Kubin. Tőr. (Saját jegyzeteim.)

Kudricz. Sok bronzeszköz egy rakáson. (Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 33.)

Laczunás. Edényben: 2 füles véső, 1 fületlen ürvéső töredéke, 3 töredékes sarló, 5 fürészlemez, 1 öntörög és 1 határozatlan rendeltetésü pálczika. (Saját jegyzeteim.)

Lippa. 2 sima kalapács (Arch. Közl., VII, 76.)

Gornyi-Lyupkova. Edényben 8 kgr. súlyú lelet, mely állott ép sarlók, vésők, kardpengék és karpereczekből. (Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 34.)

Majdán. 2 karika. (Tört. és r. Ért., V., 195.)

Mehádia. Ürvéső. (Arch. Közl., X, 99.)

Meszics. 2 töredékes ürvéső. (Milleker, 36.) — Egy töredékes szárnyas véső (U. o.)

Mramorak. 4—5 tárgy, köztük 1 tokos ürvéső és 1 lándzsacsúcs. (Saját jegyzeteim.)

Oroszlámos. „Bronzleletek“. (Arch. Értesitő, U. F., XI, 47.)

Uj-Palánka. Fibula, kardmarkolat és csüngődisz. (Milleker, 39.)

Paulis. Csákány. (Saját jegyzeteim.)

Perjámos. Csontváz körül tőr. (Tört. és r. Ért., V, 83, 150.)

Nagy-Szredistye. Kbl. 30 bécsi font súlyú lelet. (Milleker, 45, 46.)

Tamásfalva. 62 dbból álló, edényben elrejtve volt „kincs“ (Milleker, 46, 47.), melyben lándzsacsúcsok, kardpengetöredékek, karpereczek, gombok, tőrök, tokos vésők, övek, gombostük és öntörögök voltak (Hampel J.: A bronzkor. I. kt., CXXVI., CXXVII. t. és II. kt., 161.)

Temesvár. Karperecz. (T. és r. Ért., U. F., II, 170.) 28 dbból álló öntőmühely maradványa, mely 1876-ban a vadászerdőben találtatott. Van ebben: 3 kardpengetöredék, 1 tokos

vésőnek fele két darabban, 5 sarlótöredék, 1 késtöredék, 6 karperecz, ill. töredék, 3 pléhtekercstöredék és 2 öntőrög. (Saját jegyzeteim.)

Nagy-Tikván. Karika és 5 nyilvég. (Arch. Közl., X, 128.)

Ulma. Öv és 4 karperecz. (Milleker, 50.)

Vaskő. Öntőműhely maradványa, melyben sarló, 2 ép és 11 töredékes karperecz és 1 hengerded tekercs töredéke, összesen 16 db. volt. (Arch. Ért., U. F., XI, 82.)

Varadia. Két tőr-féle szúró eszköz. (Milleker, 52.)

Vattina. Csontváz-sirban kard és fokos. — Tű. (Saját jegyzeteim.)

Versecz. Füles ürvéső. (Milleker, 53.) — Ugyanolyan. (U. o. 53. 54.) — Kés. (U. o. 54.) — Urnatemetőben töredékek. (U. o. 68, 69.) — Palstab, sarló és tűtöredékek. (U. o. 63.) — Palstab. (Saját jegyzeteim.) —

Vlajkovácz. Karperecz. (T. és r. Ért., U. F., II, 140.)

Kis-Zsám. Öntőműhely maradványai rakáson. Kbl. 50 db., melyből láttam: 8 lándzsacsúcsot, 9 sarlót, 6 füles ürvésőt, 1 késpengét, karpereczet, 3 fürészlemezt és 8 öntőrögöt (T. és rég. Ért. VIII, 172—174.)

Összesen ismerünk tehát vidékünkön 37 lelethelyet 44 lelettel s közel 750 tárgygyal. Ha tekintetbe veszszük, hogy vidékünkön a bronzleletek összeirása ügyében úgyszólván csak e sorok irója fáradozott, ki egymaga 12 év alatt 17 uj lelethelyet 23 lelettel ismertetett meg, akkor kimondhatjuk bátran, hogy a Duna-Tisza-Marosköznek gazdagsága bronzleletekben elvitázhatlan s hogy ezen terűletről még sok érdekes leletet várhatunk.

Háromféle bronzleleteink vannak. Vagy elszórva egyenként fordulnak elő a tárgyak vagy pedig tömegesen. Az utóbbi esetekben ismét kétféle leletet ismerünk: „kincs"-eket és öntőműhely-maradványokat. A kincsekben ép tárgyak vannak, az öntőműhelyek maradványaiban pedig összegyüjtve látunk átöntésre összegyüjtött anyagot, t. i. az öntésből félig kikerült tárgyakat, töredékeket és érczet (aes collectanum-ot). Mindkét gyüjtelékes leletfajta gyakran edényben elrejtve találtatott, a mint ezt nálunk is a tamásfalvi, gornyilyupkovai és laczunási leletek mutatják.

Őstörténelmi öntőműhelyek maradványai fordultak elő Borjason, Drenkován, Karánsebesen, Laczunáson, Vaskőn és Kis-Zsámon. Ilyenek külföldön elég ritkán fedeztetnek fel, nálunk igen gyakoriak. Ezekről sokáig azt hitték, hogy áldozatként

lettek volna elrejtve valamely istenség tiszteletére. De a tapasztalás azt bizonyitja, hogy ezek őstörténelmi öntőmühelyek maradványai. Az ily leletek a legnagyobb figyelemben részesülnek, mert az összegyült töredékekből itélni lehet azon vidék egykori civilisatiójáról, melyen találtattak, sőt némely őstörténelmi eszköz csakis ily töredékekből ismeretes, míg ép állapotban nem fordul elő.[1])

Legérdekesebb az öntőmühelyek maradványai közül a Borjason, Torontál-vármegyében, előfordult lelet. Itt 1879. szept. 20-án Dr. Szentkláray Jenő a földvártól és az ugynevezett „Hunká"-tól mintegy 250 m.-nyi távolságra eső téglatelep gödrös talajából, 0·5 m.-nyi mélységből egy 74 darabból álló bronzleletet ásatott ki. A tárgyak 2—3 m.²-nyi területen s közel egymáshoz találtattak. Pár lépésnyire a lelhelytől a Tisza egykori kanyargós folyásának mélyedései szelik keresztül a síkságot. Ezen leletben van: 6 öntőrög; 1 ép és 3 csonka füles ürvéső; 1 ürvéső; 4 keskeny véső (egész és csonka); továbbá 1 ép fürészlemez és 11 töredék, 1 késpenge; 4 sarló és 9 sarlótöredék. Fegyverekből találunk: 1 egész lánzsacsúcsot és 1 másodiknak csonka kis töredékét. Az ékszerek csoportját képezik: 4 karperecz; továbbá sodrott karikák töredékei; gombostűk; csüngődíszek; lemezkék. Végre volt még több határozatlan rendeltetésü tárgy, minő egy hengerke és egy lapos gomb. A lelet a temesvári muzeumban őriztetik.

Hampel József szerint az áttekintés mutatja, hogy itt öntőmühely maradványaival van dolgunk. A nyers bronzanyag, a beolvasztásra gyüjtött, vagy az öntésből hiányosan kikerült töredékek s az a körülmény, hogy az ép tárgyak felülete is érdes és még nincs kisimítva, mind megannyi jelenség, mely ezt bizonyitja. A leletben előforduló idomok majd mind olyanok, minőkkel legtöbbször más honi leletekben is találkozunk, ilyenek a füles vésők, ilyenek a sarlók, gombostűk és lándzsacsúcsok. Kevésbé gyakoriak a fületlen ürvéső és a fürészlemez, mely itt feltünőleg nagy számmal jelentkezik. Legérdekesebb azonban, hogy itt először találjuk együtt egyéb őskori bronzokkal a keskeny vésőt és a hegyes vésőt. Volt ilyen szerszám már eddig is a m. nemzeti muzeumban, de Hampel csak tartózkodva merte az őskori tárgyak sorába iktatni. Bármi igénytelenek ez eszközök, nagy volt fontosságuk az őskorban, mert miként ma sem nélkülözhetik őket minden fajta kézmü-

[1]) Pulszky F.: A rézkor, 32, 33.

vesek, úgy a bronztárgyak gyártásában, kiválólag pedig azoknak diszitésében épenséggel nélkülözhetetlenek voltak az őskorban. Mindeddig függő kérdésnek lehetett tekinteni az ősbronzoknak helybeli előállitását és diszitését — itt az országban — míg authenticus leletekkel nem birták előmutatni az eszközöket, melyek erre a czélra szolgáltak. A borjasi lelet meghozta nekünk a várt bizonyitékot és magyarországi bronzleleteink sorában különösen ez adja meg neki a kiváló érdeket.[1])

Délvidéki bronz „kincseink“ közt a legérdekesebb az, mely 1871-ben Tamásfalván, Torontál-vármegyének csenei járásában, fordult elő s jelenleg a budapesti nemzeti muzeumban őriztetik. Ott ugyanis a nevezett év nyarán kútásáskor egy agyag edényre akadtak, melyben sok bronz tárgy volt elrejtve, úgy hogy a szuró, vágó és késalaku tárgyak a lemeztekercsekbe rendesen voltak berakva, míg a többi darabok rendetlenül feküdtek az edényben. Az edény összezuzatott, darabjai elkallódtak. A bronzok legnagyobb részét Szentpétery Pál a n. muzeumnak küldte föl, négy darab kivételével, melyek a faluban széthordattak.

A nemzeti muzeumban látható tárgyak a következők: 3 db. lándzsacsúcs, egyik 0·325 m., a másik 0·20, a harmadik 0·16 m., hosszú. — 4 db. szokatlan alaku tőr, melyek közül 2 egészen ép, kettőnek hegye le van törve. Az egyik ép 0·225, a másik 0·19 m. hosszú; a törött hegyű 0·075, a másik 0·12 m. hosszú. — 3 kardpengetöredék. — 7 tokos véső füllel. — 2 öv, az egyik csüngő lemezkékkel, a másik töredékes. — 10 karperecz, melyek mindkét végök felé vékonyulnak s patkó alakuak (6 db. kivájt s 4 db. teli.) — 6 karperecz, melyek mindkét végükön kigyófejjel vannak diszítve (az egyik csavart.) — 5 sima karperecz (3 egész, 2 töredék.) — 10 db. gombostű, melyek közül 1 hármas gombú, 4 egy gombú, 2 egész, 2 töredék s egy tűtöredék. — 21 db. boglár vagy korongos gomb csekélyen kihajló felülettel és hátul füllel, melyből 1875-ben azonban csak 16 találtatott. — Temesvárt őriztetik valószinűleg ugyanezen leletből 1 füles véső, 1 lándzsacsúcs és egy nagy füles gomb. — Összesen közel 80 db. [2])

Más helyen is leltek ilyen „kincseket“. Igy Királykegyen és Gornyi Lyupkován. A kudriczi és nagyszredistyei gyüjte-

[1]) Arch. Ért., XIV. 158, 159.

[2]) Arch. Ért., V. 162, 163. — Catalogue & 113. — Trouvailles, 103. — Hampel: A bronzkor, I. kt. CXXVI, CXXVII. és II. kt. 161, 162. — Milleker: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 46–49.

lékes leletekről azonban adatok hiányában nem mondhatjuk, hogy melyik fajtához tartoznak.

E leletekből megtanuljuk, hogy minő szerszámaik voltak őslakóinknak a háztartásban, a földmivesség és az ipar körében, s hogy milyen fegyverekkel védték magukat ellenségeik ellen és a férfiak és a nők mivel ékesitették fel magukat és ruhájukat.

A háztartás és az ipar szükséges eszközei között a véső, a kés, a borotva és a fürész fordul elő leleteinkben.

A véső nagy változatosságban jön elő délvidéki leleteinkben. Ezt nemcsak szerszámul, hanem fegyverül is használhatták. Fanyéllel mint balta jó szolgálatot tett. Többféle változatban ismerjük. A kőkorszaki kőékhez hasonló rézkorszaki réz lapos véső idoma bronzban csak egy-két példányban fordult elő Magyarországban. Annál gyakoribb a palstab és főleg a celt előfordulása, mely mind a kettő már a rézkorban találtatott fel.

A kőnek anyaga és természete soha sem engedte volna meg a celtnek létrejöttét. A celt czélszerüen csak az engedékenyebb és formálhatóbb érczből készülhetett. Tulajdonkép nem egyéb, mint az egyszerü kőbalta vagy véső utánzása. Az érez megengedte, hogy e szerszám oldalszéleit készitői felhajthassák. Igy jött létre a palstab, vagy is egy oly eszköz, melyet már nem kellett a hasitott végü fanyélbe csiptetni, hanem a melynél a fanyelet a felhajtott oldalszélek közé csiptették. De az érez még azt is megengedte, hogy a felhajtott széleket fülekké nagyitsák s azokat aztán összeolvaszszák. Igy keletkezett a tokos, hengeresvéső s balta.[2])

Palstabot eddig csak Versecz vidéke szolgáltatott. Versecz határában két ép példányt leltek. Az elsőt 1888. junius elején találták. Ez csinos és jó fentartású, karcsu darab; hossza 0·15 m. A másik 1891-ben fordult elő közelebbről ismeretlen helyen. Ez utóbbi 0·175 m. hosszú; súlya: 61 dkgr.; tehát nehéz, vastag példány. Meszicsről 1888. év végén kapott Rittinger Ede Verseczen egy töredékes zömök szárnyas vésőt, melynek erősen kifejlett szárnyai vannak.

Tokos vésőket eddig a következő helyeken találtak: Alibunár, Borjas, Drenkova, Karánsebes, Királykegy, Laczunás, Gornyi-Lyupkova, Mehádia. Meszics, Mramorak, Tamásfalva, Temesvár, Versecz és Kis-Zsám. Tehát nem kevesebb mint 14 helyen.

---

[1]) Ortvay T.: Ő. vizsg., I. 30; Montelius után.

A tokos vésŏ (celt) túlnyomólag füllel lép fel. Csak a drenkovai lelet tárgyai közt említtetik 2 fülnélküli tokos vésŏ, de hogy ezek minŏk voltak, adatok hiányában meg nem mondhatom. A borjasi leletben van egy, mely keskenysége által tünik ki. A füles ürvésŏ uralkodó idomát egy Temesvárt őrzött tamásfalvi példány mutatja. Ennek leirása Hampel szerint következŏ[1]: Tokos vésŏ bronzból, széle kidudorodott, éle kevéssé kihajló, szélesebb oldalain szögben álló párhuzamos domboru vonaldisz, közepett domboru kördisz. Hossza közepett 0·132 m., nyilásának átmérői 0·032 és 0·034 m., szélességi átmérője a fül alatt 0·042 m., élének átmérője 0·047 m.

Még egy vésŏidomot kell itt felhoznom. Ez a keskeny vésŏ, melynek tömör hengeralaku teste van. Ilyeneket ismerünk a borjasi és karánsebesi leletekből s ezek a bronztárgyak készitése és diszitésénél használtattak. Ezek nagyon ritkák.

A kés is gyakori. Ép példányt azonban nem ismerünk területünkről. A verseczi darab még a legjobb fentartásu. Ez 1891. május elején találtatott az ugynevezett „sánczárok“ mellett, a „Helvetia“ közelében.

Alakja karcsu, vékony és könnyü. Hossza 0·2 m. lehetett. Ebből esik a pengére 0·105, a nyéllemezre pedig 0·095 m. 0·009 m. széles markolatlemezében 3 szöglyuk van, a negyediknél letört a vége; a pengének háta vastagodó és hullámzó vonalat képez.[2] A karánsebesi leletben a kést 2 töredék képviselé. Az egyik egy pengének a hegye; a másik egy másodiknak a töve és markolata, mely utóbbi nyélbe való, keskenyülŏ lemezből áll, melyet átlyukasztottak. Végre van a temesvári leletben egy töredék, mely vonaldiszitéssel van ellátva.

Bronz borotva csak egy ismeretes és pedig Fehértemplomról, mely 1886-ban a budapesti n. muzeumba került. Ez kétágu, csipkésélü, közepén kerek lyukkal. Kétágu fogója kerek gyürübe megy át. Hossza: 0·08 m., szélessége 0·045 m. Hozzá hasonló példány találtatott Bilinben, csak avval a különbséggel, hogy ennél a középen hosszukás négyszögü lyuk van.[3]

A fürészlemezek, melyek másutt ritkábbak, nálunk szép számmal jelentkeznek. Nálunk találtatott Borjason 12 db., Karánsebesen 19 db., Laczunáson 5 db., Temesvárt 1 db., és Kis-Zsámon 3 db. ép illetőleg töredékes lemez. A karánsebesi példányoknál a lemezeknek mind a két széle fogasan kicsip-

[1]) A bronzkor, II. 161.
[2]) A csonka darabnak hossza 0·18 m. Jelenleg az én birtokomban.
[3]) Hampel J.: Catalogue & 128, 125. ábra.

kézett, csak egy darabnak töredékein vettem észre, hogy az csak az egyik szélén van csipkésen fogakkal ellátva. Az utóbbiak vagy nagyon finomak, v-gy — mint a széles lemezeknél — nagyobbak is. A fürészeknél is tapasztalható, hogy lemezök mindkét vége nyélbe való jobb megerősithetésök végett, lyukakkal bir.

A földmivelés körében használt szerszámokat leleteinkben csak a sarló képviseli. Ez nagy számban tünik fel. A borjasi leletben 14-szer, a drenkovaiban 1-szer, a karánsebesiben 14-szer, a laczunásiban 3-szor, a gornyilyupkavaiban, a temesváriban 5-ször, a vaskőiben, a verseczben és a kis-zsámiban 8-szor fordul elő. Ezen sarlók nagyrészt azon nemből valók, melyek nyélbe való lemezzel birnak. De van olyan is, melynek tövén a nyélhez való megerősithetése végett egy kis csücsök van.

Bronz edény csak a karánsebesi leletben fordult elő s ott sem volt ép példány, hanem csak két töredék. Az egyik egy oldaltöredék csészealaku edényből, melyet papirvastagságu pléhből vertek ki; a csésze keskeny alapból fölfelé ki-kiszélesedve és a szája kerülete körül nyakat képezve összeszorul: a karimája pedig kissé le van hajlitva. Czifrázata nincsen, szájnyilása kbl. 0·13 m. Hazai leleteink közt több azzal analog darabot mutathatunk fel.[1]) A másik darab edény-fogantyu volt, mely szintén kisebb edény maradványa.[2])

A fegyverek közül előfordult a mi területünkön a kard, a tőr, a lándzsacsúcs, a nyilhegy, a buzogányfő és a harczi csákány; a sisak, a paizs és a vért hiányoznak. Ez utóbbiak fajtájából csak a védő pléhkorongot leltük.

Kardpengét, egészet és töredéket, 10 helyt találtak, u. m. Csókán, Tamásfalván, Temesvárt, Kis-Zsámon, Vattinán, Fehértemplomon, Uj-Palánkán, Karánsebesen, Drenkován és Gornyi-Lyupkován. Az alak két változatot mutat. Az egyik, mely Csókán, Temesvárt, Fehértemplomon és Vattinán fordult elő, Nyugat- és Észak-Európának általános alakja. Két ép példányt ismerünk, t. i. Fehértemplom- és Vattináról. A fehértemplomi 1886-ban került vétel utján a bpesti n. muzeumba. Leirása a következő: Bronzkard, hegye felé keskenyedő nádlevél idomu; markolata fából lehetett, 6 szög ma is kiáll a penge végéből, a melyre szögekkel a markolat volt fölerősitve. Hossza: 0·574 m.,

[1]) Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, III. tábla, 6. ábra.
[2]) U. o., V. tábla, 8. ábra.

szélessége; 0·04 m. Patinája szép.[1]) A vattinai is 0·57 m. hosszu, de átlag csak 0·032 m. széles.

Az ugynevezett magyarországi idom csak töredékek által van képviselve, melyek Kis-Zsámon, Karánsebesen, Uj-Palánkán és Tamásfalván találtattak. Uj-Palánkáról van a fehértemplomi városi muzeumban egy ilyen kard markolatának csésze alaku gombja, a karánsebesi és kis zsámi leletekben penge töredékek és hegyek vannak, melyek gerinczczel birnak.

A drenkovai és gornyilyupkovai töredékeket nem osztályozhatom, mert azokat nem ismerem.

Tőrök három alakban mutathatók fel. Az első levélidomu pengelemezből áll. Ilyen találtatott Kubinban és Szerb-Kereszturon. Az előbbi 0·14 m., az utóbbi 0·08 m. hosszu. Mindkettő tőjén szöglyukak vannak a markolat megerősitésére. (Analogia: Hampel J.: A bronzkor. I. XVIII. t., 1 ábra.) A második alakot a perjámosi tőr képviseli, mely 0·23 m. hosszu. Ennek markolatlemeze van, mely szöglyukakkal van ellátva és karikában végződik. A markolatlemeznek hossza: 0·09 m. (Analogia: Hampel J.: A bronzkor, I. XIX. tábla, 1. ábra.) A harmadik alak tömör, a pengével összeköttetésben álló, bronzmarkolattal bir, és csak a tamásfalvi kincsben találtatott. Ezen alak szokatlan. Hampel az ő művében (XIX. t., 4. és. 5. ábra) két példányt mutat be a tamásfalvi példányokból. Az egyik 0·225 a másik 0·19 m. hosszú. Két hasonló példánynak hegye le van törve. Hampel hajlandó, ezekben külön délvidéki typust elismerni.

Lándzsacsúcsokat is gyakran leltek. Igy Karánsebesen 2 töredéket, Borjason 1. Mramorákon 1, Tamásfalván 3 és Kis-Zsámon 5 ép lándzsacsúcsot. Tulnyomólag az egyszerűbb fajtából valók. A borjasi, karánsebesi és kis-zsámi példányok köpüsek és karcsuformájuak. Mindegyiknek a köpüjén egy, már az öntésnél készült lyuk van, hogy szög segélyével a nyélhez lehessen azt erősiteni. Ilyenek a tamásfalviak is. Ezek közt van egy példány, melynek hossza kbl. 0·325 m., míg a többieké 0·16 és 0·23 m. közt változik.

Nyilhegyek csak két helyről ismertesek, névszerint 5 Nagy-Tikvánról és 3 Grebenáczról. Ez utóbbiak közül 2 köpüs és 0·03—0·03 hosszú, 1 lemezből való és 0·05 m. hosszú.

Buzogányfőt csak egyet ismerünk, s pedig Kovácsiról. Ez 0·26 m. kerületü, 0·08 m. széles és csillagszerü.

[1]) A bpesti N. Muzeum szerzemény-naplója, 1886, 31.

Harczi csákány is csak egy találtatott. Ennek lelhelye Temes-Paulis; hossza kbl. 0·25 m. Ez abból a fajtából való, melynek egyik oldalán függőleges élü pengéje, másik oldalán pedig korongja van. (Analogia: Hampel: A bronzkor, I, XXX t., 1. és 2 ábra.)

Védelemre szolgáltak még pléh-korongok csekélyen kihajló felülettel, melyeket fülek vagy lyukak segélyével a mellre varrtak. A tamásfalvai kincsben egy tuczat ilyen volt; átmérőjük 0·06—0·08 m. Egynek rajzát lásd Hampelnél, I. LV. t., 1 ábra.

Az ékszerek részletes leirását az övekkel kezdjük. Az övet két válfajban ismerjük. Az elsőt a giládi képviseli. Ez bronztekercs, hengeridomu szalagos lemezből, négy hajlatu; a lemez közepén kidomboritott gerincz fut végig és szélesre kidomboritott pontdisz keriti be; egyik vége négy hajlatu sodronyos tekercset képez, mely lapos; a sodrony négylapu, másik vége kerek sodrony, mely a hengeridomot folytatja s végül egyszerü gyürüt képez. Hossza: 0·258 m.; belső átmérője: 0·09—0·10 m.; a lemez szélessége: 0·035 m.; a sodronyos tekercs átmérője 0·036 m.; a sodrony vastagsága: 0·003 m.[1])

Az övek ezen fajtáját leltük Ulmán és Tamásfalván is.

A másik válfaj sokkal diszesebb és ritkább. Rómer Fl. mutatott be egy ilyet, melyet typicus idomul fogadhatunk el. Ez Erzsébetfalván, Erdélyben, az ott talált óriási leletben fordult elő.[2]) A már többször idézett karánsebesi leletben van több lemeztöredék, melyek ilyen övmaradványok. Ezek többnyire párhuzamosan egymás mellett haladó, közben-közben köröket képező, pontozott vonalakból álló czifrázattal birnak, mely nemcsak a fővonalakban, hanem az egyes részletekben is az erzsébetfalvi öv diszitményeihez hasonlit.[3])

A tük, melyek területünkön találtattak, az egyszerübb fajtához tartoznak. A fej vagy gomb- vagy korong alaku, s csak a tü vége megvastagodásából keletkezik. A szár körülfutó vizszintes vonalakkal van diszintve s hengeridomu. A tamásfalvi kincsben volt 10 darab, köztük 4 egygombu és 1 háromgombu. A verseczi és a vattinai példányok fejei korongalakuak. Ez utóbbi ép darabnak hossza 0·30 m. Hosszabb tüt ennél nem ismerek vidékünkről.

Bronz ékszereink közül nem épen utolsó helyen említendő a fibula (ruhakapocs), mely a rézkorból ismeretlen, a bronzkor

[1]) Hampel J.: A bronzkor, II, 46.
[2]) Arch. Értesitő, IV. 81.
[3]) Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, V. tábla, 2. ábra.

szülöttje. A fibula a tűt helyettesitvén, szőtt gyapjuból készült ruhát tételez fel, s arra való, hogy annak két végét fűzze össze, a hol ezek találkoznak. A hol mi gomblyukat alkalmazunk, ott a régiek fibulát használtak, mert a gomblyuk, ha beszegve nincs, nagyon hamar keresztül szakad, a szegély pedig s különösen a gomblyukszegély, egy sokkal későbbi kornak találmánya. A fibula, melynek tűje vékony, hosszú s hegyes, hogy a szövetet, melyet erősen összetart, ki ne lyukaszsza, föltételezi már a szövés mesterségét, s midőn ezt használták, nem ruházkodtak az elejtett vadak bőrével. Az egész bronzkoron keresztül a ruhakapocsnak ezen neme használtatott leginkább s a nők ruháját a két vállon fűzte össze, ugyanazért a bronzkori női sirokban a fibula, néha igen nagy alakban, mindig páros fordul elő a felső karcsont felett. Férfi-sirokban a mellen találunk szintén fibulát, mely a ruhát vagy nyakbavetőt fűzte össze.[1])

A fibulának előzője azon gombostű fajta, mely a fej táján át van lyukasztva vagy melynek korongja alatt fül van a száron. Magyarország más helyein már akadtak ilyenekre[2]), minálunk azonban még nem került elő. Ezen tűktől a legrégibb fibula-alakig már csak egy lépés volt. A legrégibb fibula alakja e nemben a legkezdetlegesebb; mert nem egyéb, közepén kétszer, tehát tekerescsé összehajlított sodronynál, mely alsó felével a felsőhöz tér vissza és bele kapcsolódik

Ilyen 1894-ben került a fehértemplomi városi muzeumba Uj-Palánkáról. Hossza: 0·075 m.

Hasonló példány találtatott Vácz mellett egy vizárokban egy agyagedénynyel együtt. Hossza: 0·073 m. Ez jelenleg a budapesti nemzeti muzeumban őriztetik. Körülbelül ugyanazon alak kimutatható az olaszországi terremarékból is, s pedig egy változatban is, melynek a lábán tekercs-korong van.[3]) Ilyen példány a bodrog-keresztúri lelettel is került a n. muzeumba.[4])

Ezen alak a terramarek legifjabb leletei közül való.[5])

Gemeinlebarn, Alsó-Ausztriában, is szolgáltatott ilyen fibulákat sikföldi sirjaiból.[6])

Undset ezen rendkivül egyszerű alakból azt következtette,

---

[1]) Pulszky F.: A rézkor, 76.
[2]) Arch. Értesitő, U. F., X. 76.
[3]) Dr. Ingvald Undset: Terramaren in Ungarn; S.-A. aus d. Millh. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, Bd. XIX, 9, és 172. 173. ábra.
[4]) Hampel: A bronzkor, I. kt., XCVI, 2.
[5]) Dr. M. Hoernes: Urgesch. d. Menschen, 430.
[6]) Hoernes M.: Die Urgeschichte d. Menschen, 420.

hogy valószinüleg a Balkán-félsziget tartományaiból fogunk több világosságot nyerni ezen fontos szerszám eredetét illetőleg.[1])

Egyidejüleg sikerült a nevezett tudósnak kimutatni, hogy ez a legrégibb görög alak.[2]) Schliemann ugyanis 1876-ban Görögországban Mykéne vára romjait ásatván, a várban egy fibulát lelt, mely ugyanazt a jellemző alakot mutatja, csakhogy nagy teljes félkört képező kengyele van.[3])

Később — 1886—1888-ban — 3 ilyen szerszám az alsó városban is került elő. E három példány a mykénei cultura meghatározására nagy fontosságu vala, mert idáig azt kellett hinnünk, hogy a mykénei cultura emberei a homerosi és későbbi görög szokásokkal ellentétben, csakis varrott ruhákat viseltek és ez okból sokan kétségbe is vonták, hogy a mykéneiek és a későbbi görögök közelebbi viszonyban állottak volna egymással. E lelet arra tanit bennünket, hogy már a mykénei korszak végén, ép ugy, mint Hoerosnál s a későbbi Görögországban, használtak ruhának négyszögü szövetdarabokat, a melyeket áthajtottak és a vállakon összetüztek.[4])

Schuchardt képben is bemutatja ezen fibulát.[5]) Hossza: 0·074 m. S különben tökéletesen hasonló a váczi és az ujpalánkai fibulákhoz.

A mykénei müveltség virágzását Kr. e. 1400—1100 vagy 1000-re tehetjük.[6]) Vagy Hozernessel a 12. századba s ezen kormeghatározás az összes idézett fibulákra is alkalmazható.[7])

Az ujpalánkai lelet az összehozó kapocs Vácz és Mykéne között. De vannak még más kapcsok is. Ezeket Szerbia szolgáltatta, mely országban az utóbbi időben a régészet iránt is kezdenek figyelmet tanusitani.

Milykovics Lyubomir az ő 1891-ben kiadott „emberismé jé"-ben 3 ilyen bronz biztositó tü képét közli, melyek Szerbiában, közelebbről azonban ismeretlen helyeken, találtattak.[8]) Ezen fibulák a belgrádi muzeumban őriztetnek.

Boszniában is találtatott ezen alak.[9]) A német philologusoknak Bécsben 1893-ban tartott 42. gyülésük alkalmából rendezett

---

[1]) Undset i. h.

[2]) Schuchardt Károly: Schliemann ásatásai, 377. a „Zeitschrift für Ethnologie" után; 1889. 214.

[3]) Schuchardt: Schliemann ásatásai, 377.

[4]) Schuchardt: Schliemann ásatásai, 396, 397.

[5]) U. o. 579, 311. ábra.

[6]) U. o. 438.

[7]) Dr. M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, 420, 421.

[8]) Lyubomir Milykovics: Nauka o csoveku; 1891; 507.

[9]) Dr. M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, 420.

régészeti kiállitáson láttam ezen alakot a boszniai tartományi muzeum által kiállitott tárgyak közt.

Különös, hogy területünkről más bronzkori fibulát nem ismerünk, s igy az ismeretes sodronytekercses korongokkal biró későbbikori fibula-idom is ismeretlen nálunk.

Nyakgyűrűt (torquest) csak Török-Kanizsán konstatáltunk.[1]) Itt bronzkori csontváz-sirokban 4 példányt leltek. Mind a négy vastag hengeralaku huzalból volt, melyek nyilt végekkel birtak Háromnak végei három egyhajlatu tekercseket képeztek. Belső átmérőjük 0·17, 0·13, 0·14 és 0·15 m. volt. Különös, hogy mind a négy példány két egyenlő darabból áll, mintha a középen ketté volna törve, de nem az. A negyedik torquesnek a két végén vékonyabb huzalból olyan diszitmény van, mely a fehértemplomi[2]) és a szegedi[3]) II. századbeli sodronyos barbár fibulák fejéhez tökéletesen hasonló.

A karpereczek már nagyobb számmal lépnek fel. Ebből több fajtát mutathatunk be. A karánsebesi leletben van egy tuczatnál több töredék, melyek majdnem mind megannyi karperecznek maradványai. Ezek vagy huzalból vagy lemezből készitvék. Van köztük kerek vagy négyélü huzalból készült: némelyikök egyenes bekarczolt vonalu czifrázattal diszitett, és valamennyi tompa nyilt végü; továbbá van köztük sima egy szerü és szintén egyenes vonalakkal ékesitett, keskenyedő nyilt végekkel biró lemezes karperecz. Két lemezes karperecz kifelé domborodik és rovátkos diszitménynyel és nyilt végekkel bir. Ezek egyike tekercsben. a másika pedig tompa ékitményben végződik.[4])

A tamásfalvi leletben volt 21 darab. Köztük volt: 10, melyek patkóalakuak és mindkét végök fele vékonyulnak; 6, melyek mindkét végökön kigyófejjel vannak diszitve, az egyik csavart; s végre 5 sima karék.[5])

A törökkanizsai 6 csontváz-sirban volt ugyanannyi karék, mely több hajlatu, vastag hengeralaku diszitetlen huzalból állott.[6])

Ulmán[7]) és Temesvár-Gyárvárosban[8]) igen sulyos, tömör karpereczek gazdag ékitéssel fordultak elő. Az ulmai 4 pél-

[1]) Arch. Ért., U. F. XIII. 444.
[2]) Tört. és rég. Értesitő., 1881, II. tábla, 4. sz.
[3]) Arch. Ért., XIV, 329, LII. tábla, 8. sz.
[4]) Milleker B.: Ujabb délm. őstelep., 14, 15; IV. tábla, 1. sz.
[5]) Hampel, J.: A bronzkor, II, 161.
[6]) Arch. Ért., U. F., XIII. 441.
[7]) Milleker Bódog: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 50.
[8]) Tört. és rég. Ért., U. F., II, 170.

Pu 3305

dányból kettőnek sulya 25—25 dkgr volt. Alig két éve, hogy egy ilyen karék a budapesti n. muzeumba Tatáról került[1])

A fülbevalók, melyek a karánsebesi leletben láthatók, többnyire kerek, bekarczolt vonal-diszitményü huzalból alkotvák, s többféle változatot mutatnak.[2])

Ujjgyürüről nem tudok semmit

Ezen sorozatban még felemlítendők a boglárok, gombok és csüngődiszek. Boglárok a már többször említett karánsebesi leletben találtattak. 6 darab, két helyt átlyukasztott domboru lemezből állott. A hetedik példányon csak egy lyuk volt, s pedig a korong közepén, míg a nyolczadiknak nem volt lyuka, hanem közepén pupja. Ezeket nyilván ékességül varrták fel a ruhákra vagy lószerszámokra is. Ilyeneket hazánkban más helyeken és nagy számmal találtak.[3]) Területünkön pedig még Török-Kanizsán leltek.

A maihoz tökéletesen hasonló fülesgomb 2 példányban volt a karánsebesi leletben képviselve. A fölötte ritka kettősgombok is előfordultak a karánsebesi leletben. Ezek két-széleiken négy helyt összekötött, kerek lemezből állanak és a mai ólomgombokhoz (plombékhez) hasonlók. Az egyiknek felső oldalán vonalékitmény, a másikán pedig csücsök van.[4]) Hasonló kettősgombok találtattak Karintiában, Fröggön, melyek jelenleg Klagenfurtban a tartományi muzeumban őriztetnek.[5])

Csüngődisz többféle volt. Az egyik egy 0·01 m. átmérőjü karikához illesztett hosszukás levélalaku lemezből áll. Ilyen ép példány egy másiknak töredékével a karánsebesi leletben van.[6]) Ezenkivül találtatott az a tamásfalvi és ulmai leletekben, mindig egy öv huzal-végére füzve. Uj-Palánkáról ismerek ilyen kétszárnyut[7]); Grebenáczon lelteke gy 8-alaku lemezes csüngődiszt, melynek hossza: 0·05 m.[8]) Török-Kanizsán pedig többször fordult elő olyan csüngődisz, mely hasonló a szemüveghez, kerek huzalu, két korongalaku 5 hajlatu tekercscsel.[9]) Hosszuságok 0·03—0·055 m. között változik.[10])

---

[1]) Arch. Ért., U. F., XII. 376.
[2]) Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, 15: IV. tábla, 2. ábra.
[3]) Milleker B.: Ujabb délm. őstelep, 15.
[4]) U. o.; IV. tábla, 5. sz.
[5]) Much: Praehistorischer Atlas, XLI. tábla, 18. és 19. sz.
[6]) U. o. Analogia: Hampel J.: A bronzkor, I, LIV. t., 4. sz.
[7]) A fehértemplomi városi muzeumban. — Analogia: Hampel J.: A bronzkor, I, LIV. tábla, 6. sz.
[8]) A temesvári muzeumban.
[9]) Analogia: Hampel J.: A bronzkor, I, XLVII. t., 6. sz.
[10]) Arch. Ért., U. F., XIII, 444.

Ruha- vagy lószerszámdiszitésre használhatták a hengerded huzaltekercseket is, melyeknek átmérőjük néha csak 0·008 m. s huzalvastagságuk csak 0·004 m. Ezekből sokat láthatni a karánsebesi leletben.

Érdekes ruha- vagy övdiszités volt a török-kanizsai sirokban konstatálható, mely a boglárok s más ilyen diszitmények felhasználását illustrálja. Ugyanis a 3., 4. és 5. sir mindegyikéből szedtek egy egész csomó (30—40 db.), 0·04—0·06 m. széles lemezből készült, 4 egymás mellett elhelyezett vékony csövet képező bronztárgyat, és sok (közel 25 db.) néha 0·025 m. átmérőjü, kerek bronzboglárkát, melyek közül 2 a szélén, egymásnak átellenében elhelyezett lyukkal volt ellátva. A találó elbeszélése szerint a két disz széles szalagot képezett, melyen egymásután felváltva 4 csöves tárgy és 3 boglárka volt elhelyezve.[1])

Gyöngyöket bronzból a közönséges golyóidommal vidékünkön még nem találtunk; a helyett elfordult a karánsebesi leletben egy nagyobb három águ gyöngy, mely ritka.[2])

Vidékünk a magyarhoni bronztartomány területéhez tartozik. Az idomok többsége, mely eddig konstatáltatott, majd mind olyan, minőkkel sokszor más magyarhoni leletekben is találkozunk. Ilyenek a vésők, sarlók, gonbostűk, lándzsacsucsok, tőrök, csészés kardok, fürészlemezek stb.

De van több idom, mely vidékünkön eddig még nem fordult elő. Ilyen a tokos véső csúcsban futó széllel, továbbá az ugynevezett erdélyi, ∼-alaku sarlóidom, melynek sajátsága, hogy a nyélbe való végén kampós nyujtvánnyal bir; a korongos tekercsü fibula; s végve a hengerded huzaltekeres mindkét végén korongos tekercscsel.

Másrészt van szokatlan, illetőleg az észak- és kelet-magyarországi idomoktól eltérő tőr- és kardtypusunk. Az előbbit képviseli a tamásfalvi kincscsel előkerült 4 szokatlan alaku tőr, melyeket Hampel hajlandó külön magyarországi déli typusnak elismerni. Azért sorol ő délvidékünk leletei közé egy kardot is a Graffenried-gyüjteményből,[3]) mivel idoma a tamásfalvi tőrökéhez tökéletesen hasonló.

---

[1]) Arch. Ért., U. F., XIII. 444.
[2]) Rajzát l. Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, III. t., 5. sz.
[3]) Hampel J.: A bronzkor, II. kt., CLXXX, 12. ábra.

V. A bronzkor.

(Második fele.)

A telepek. — A bronzkori ember foglalkozása és életmódja. — Ipar és kereskedelem. — Az aranyleletekről. — A temetkezési mód. — A vas feltünése. — A hallstadti kultura. — Az első történelmi tudósitások.

A lakásban azt tapasztaljuk, hogy a barlangokat már nem kedvelik. Azonban biztos tudomásunk annak e korbani alakjáról és szerkezetéről még sincsen. Csak Vattinán akadtam — ugylátszik — lakás-nyomokra. Ott a nagy homokgödörben, a keleti oldalfalban, a felső humusrétegben, 0·02 m. vastag égetett földtapaszból álló katlanszerű mélyedésnek átmetszetét láttam. Ezen katlannak felső átmérője kbl. 1·5 m., mélysége a közepén 0·07 m. Nagyon valószinű, hogy ez egy lakásnak alsó fele, a felsőrésze, illetve teteje és falai talán fachwerkből lévén. Fájdalom, nem volt alkalmam, ezen érdekesnek igérkező helyet felásatni.

A telepek számosak és terjedelmesek. Ezt a sok maradványból következtethetjük, melyek főleg tüzhelyek- és cserepekből állanak. A telepek részint a síkságon, részint a halmokon vagy hegytetőkön voltak elhelyezve; de czölöpépitményeken is éltek. A magaslatokat gyakran sánczokkal megerősitették.

A síkságon volt egyebek közt a vattinai őstelep. Magaslaton volt a varadiai, melyet 1881-ben Torma Károly fedezett fel. Helye a verseczi szigethegység nyujtványainak legkeletibbje, a Varadia feletti „Kilia“ nevű domb teteje. Ezen őstelepet felfedezője át nem kutatván, ezen czélból 1883. jul. 2-án magam rándultam ki a helyszinére. Két napi ottlétem alatt a következőket konstatáltam: Varadia községe házaival majdnem körülfogja a Kiliát, mely nyugatra az egyszerűen „Valje“-nak (völgynek) nevezett és mind a két partján házakkal szegélyezett patak által a többi hegyágazatoktól el van választva; csak kelet felé a helység főrésze és az attól északra eső „Csoben“ nevű mellékrész közt nincsen házak a hegy tövében épitve. Északon egy völgyület különiti el a Kiliát a szomszédos hegycsúcsoktól. Mindjárt a község felőli oldalon, ott a hol a g. kel. temető felé vezető út van, barbár cserép-töredékeket vettem

észre, melyek a hegy csúcsa felé mind sűrűbben tüntek fel. Az emlitett temető keleti részén árok van, mely amannak határát képezvén, 0·5—1·2 m.-nyi mélységű lehet. Ennek oldalai a legtöbb emléktárgyat szolgáltatták nekem. Egy másik lelettárgyakban szintén gazdag pont a Kilia nyugati oldalán, a gör. kel. templom felett van. A hegynek a Karas-felőli oldala, hol különben a hegynek meredeksége a kutatást nagyon megneheziti, leletekben szegényebb. A Kiliának, mint azt leleteim bizonyitják, csak a csucsán és közvetlen az alatt lévő részein laktak emberek.

A déli részen volt maga a telep; mert itt találtam a tűzhelyeket, melyek néhol igen terjedelmesek, — egynél 1·5 m.-nyi átmérőt konstatáltam — s növényi részek- és földtapaszból készültek. Ezek mellett cserepeken kivül, még konyhahulladékokat is találtam. A nyugati oldalon, a g. kel. templom felett, egy kukoriczásban a telepnek temetkező helyét konstatáltam; mert itt már nem tűzhelyekre, hanem nagyobb edények, urnák, cserepein kivül, elszenesedett emberi csontokra is akadtam, mi azt is bizonyitja, hogy kiliai őslakóink halottaikat elégették, a maradványokat öblös urnákban helyezvén el. Azt azonban, vajjon körül volt-e véve telepünk sánczczal, mint az sok más honi őstelepünknél tapasztaltatott, most már csak valószinűségkép gyanitani lehet, mert az egész domb mivelés alatt áll. De feltehető ez azért is, mert olyan földhányásokra akadtam, melyek ugylátszik, hajdan összeköttetésben állottak, és mivel a hegycsúcsot fekvésénél fogva még mai nap is strategiai fontosságunak lehet tekinteni. A Kilia uralkodván a vidék majdnem háromnegyed részén és a negyediktől is független lévén, kitünő menhelyül és védpontul szolgálhatott őslakóinknak.

Az itt nagy számmal előforduló cseréptöredékek az agyagmivességnek már fejlettebb fokára utalnak. A töredékekből következtetve, az edények valamint nagyságukra, ugy alakjukra nézve egyaránt igen különbözők. Van azok között köcsög-, fazék-, palaczk-, tál- és csészealaku; van szűknyakú és kistalpú, van nagyöblű és végre urnaalaku edény töredéke is. Némely edénynek űrtartalma 30 l.-re is tehető; mig másoké csak 0·2 l.-nyi lehetett. Az edények szájszéle egyenes; lehajtott karimájut minden szorgos kutatásaim daczára sem tudtam találni. A kihasasodás és a nyak alatti rész néha ékitve is volt. Ez a diszités többnyire ujjal benyomott, vagy valamely éles eszközzel bekarczolt, párhuzamos vonalokból áll, melyek a legtöbb esetben az edény körül futnak. Egy urnánál, annak kihasasodását

körülfutó csücsöksort láttam; egy másikon ismét apró, egymás mellé vont ferde vonássor látható; egy harmadik darabon pedig czikkczakkos diszitményt vettem észre. Az edények nagyobb darabjainak anyaga, u. m. a halotti urnamaradványokéi, iszapolatlan agyagból áll, melyekbe még kavics-részletek is kevervék; a kisebb edényeké azonban iszapolt; és ténykép konstatálhatom azt is, hogy a Kilia őslakói keramiáikat tartósságuk és szépségük emelése czéljából grafittal simitották és fényesitették ki. Tulnyomó része az edényeknek szabadkézzel volt kidolgozva. A falvastagság némelykor 0·015 m. volt. A nagyobb edényeken láthatók azok a különféle alaku és nagyságú csücskök, melyek a bronz-kort jellemző sajátságok közé tartoznak.

Az itt lelt bronztárgyakról keveset mondhatunk; mivel eddig csak egy bronzleletet ismerünk, és annak a mivoltát sem vagyunk képesek tökéletesen meghatározni. A 70-es években ugyanis a gör. kel. templom felett, ott a hol a temetkező helyet konstatáltam, két tőr-féle bronz szúró eszközt találtak, de melyek időközben elvesztek.

Kiliai őstelepünk a rómaiak előtti korszakból való. Igazolják ezt az akkori agyagipar fejlettségének foka, az edényeken előforduló csücskök és a temetkezési mód. Ezen két utóbbi körülmény a bronzkorra utal. Különben meg kell itt jegyeznem, hogy a varadiai cserepek tökéletesen hasonlitanak a Fehértemplomon, a Siegl-féle gőz-téglavetőnél lett bronzkori cserepekhez[1]).

Földvárak gyakoriak déli vidékünkön, csakhogy ezeket még senki sem kutatta át rendszeresen, s e miatt nem is vagyunk abban a helyzetben azokat kor szerint osztályozni és különösen a bronzkori földvárakat itt megnevezni. Ennélfogva csak az eddig ismeretes sánczoknak felsorolásával kell beérnünk. Névleg van

Berényen, a Poganyist-patak mellett egy[2]).

Drenkován, a Muntjána mellett félhold idomú földsáncz van, előtte mély árok, mely a sánczot az egyik sziklától a másikig szegélyezi[3]).

Duplájtól félórányi távolságban a Karasvölgy délnyugati részén emelkedik egy magaslat, melyen földvár van, mely az egyik oldalán ötös sánczczal és árokkal bir[4]).

Grebenácztól északra, a homokhalmoknak egy nyujtványán, szintén praehistoricus vár volt[5]).

[1]) Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, 7—10.
[2]) Tört. és rég. Ért., VI, 84, 155.
[3]) Arch. Ért., U. F., XIII, 258, 259.
[4]) Römer Fl.: Resultats, 93.
[5]) Tört. és rég. Ért., V, 90.

Iktár határában is van egy földvár[1]).

Máslakon van egy földvár, mely kettős sánczczal bir[2]).

Oresácztól délre egy kerek magaslaton földvár volt, melynek sáncza azonban már eltünt[3]). Innen vannak a fehértemplomi városi muzeumban cserepek, melyek bronzkoriak.

Török-Szákos vidékén is több földvár nyoma látható[4]).

Szécsányon van egy hatalmas hármas körsánczú földvár[5]).

Szépfalunál a Maros mentében két kerek földsáncz van, melyek közül a községtől nyugatra fekvő kettős körsánczú erőd[6]).

Czölöpépitményü telep, úgylátszik, Módoson az ugynevezett Weckerle-féle „Budzsák"-ban volt. A nevezett helyen a Temes kanyarulatával egy háromszög csúcsát képezvén, a part oldalában a viz mosása következtében láthatóvá lettek tömérdek edénydarabok vegyitve állati csontokkal és kagylókkal. És a hol ez látható, ott a folyóban czölöpök is találtatnak. Az edénytöredékek 1—2 m.-nyire a föld szinétől láthatók égetett földdel együtt. Cserepeket különben fenn a szántóföldön is találnak. — A Temes folyó más helyein szintén vannak czölöpök, és mint az emberek beszélik, ásatások alkalmával egész nagy urnákat találtak[7]), melyek a vattinai bronzkori hamvedrekhez hasonlók.

A bronzkori ember foglalkozása változatosabb volt a kőkorszaki emberénél, mit fejlettebb müveltségi foka is igazol. A földmivelés általános elterjedtségét a bronz sarlók gyakori előfordulása bizonyitja. A földmivelés gyümölcsét, a gabonanemüek felhasználását a kőből készült kézi malmok bizonyitják, melyek azonban még mindig azon szerkezettel birtak, mint a kőkorszakban; t. i. alsó vályúalaku lapból és felső golyóalakú részből állottak. Ezt Vattinán konstatáltam. Talán ezen korból származnak azon gabonavermek is, melyeket 1857-ben Temes-Sztrázsán vasutépitéskor a hegyoldalba eszközölt bevágás alkalmával fedeztek fel 2—4 m.-nyi mélységben hamvedrek közelében. Ezek körtealaku, kbl. 2·5 m. mély vermek, kiégetett falakkal, elszenesedett gabonamaradványokkal és beiszapolt földdel tele[8]).

A bronz-kor embere kifejlődött iparral birt. A két, eddig legjobban ismert iparfaj: Az agyag- és a bronz-ipar.

---

[1]) Tört. és rég. Ért., II, 43.
[2]) Römer Fl.: Resultats, 94.
[3]) Tört. és rég. Ért., VI, 63.
[4]) U. o. III, 83.
[5]) U. o. X, 144.
[6]) U. o. X, 144.
[7]) U. o., U. F., II, 35, 36.
[8]) Mitth. d. Centr.-Comm., 1867, LXII.

Az agyag-ipar magasabb fejlődési fokát az edények változatosabb alakja és díszitése, valamint csinosabb kidolgozása mutatják. A keramiai tárgyak közül a nagy hamvvedrek alakja olyan mint a soroksári, dunaalmási urnatemetőkből ismerünk, azokkal a jellemző bütykökkel, fülekkel és beszurkált kör-, szög- és pontdíszitésekkel. Ilyeneket több helyt, főleg Verseczen 1888-ban és Vattinán 1893-ban konstatáltunk. Ezen két helyen leltek a kisebb edények közt egy-egy kis kétfülü edényre is, minőt Hatvanban is találtak. A fül gyakran az ansa lunata-(félholdas fül) alakot mutatja; a diszítési motivumok közül pedig főleg a kör és a spiralis gazdag változatosságban mutatható ki. Az idomok közül mint ezen korban kedveltet a madáridomot kell felemlítenünk. Madáridomu edények gyakoriak; nem csak agyagból, de bronzból is készitettek ilyeneket. 1880-ban kapott a temesvári muzeum Dr. Szentkláray Jenőtől egy 0·11 méter magas madáridomu korsócskát, melynek lelhelye Borjas, Torontálvármegyében. E korsónak 0·03 m. magas, fölfelé szélesedő findzsa-alakú alsó része, a talpán 0·025 m. átmérőjü; hasasodásának legnagyobb kerülete pedig 0·22 m.-re terjed. A korsónyaka annak csészéjénél másfél cm.-rel magasabb és sajátszerü madárfejjel, melynek csőre 0·02 m. széles és 0·015 m. hosszú; szemei pedig 0·01 m. hosszúak, végződik. A korsó legnagyobb kerületének két ellentétes oldalán levő csücskei átfúrtak; úgy a 0·035 m. széles, homorú madárfej is, az emlitett csücsköknek megfelelő két oldalán és az ezek közötti középponton átlyuggatott, mely egymás fölötti két lyukon, a korsó mindkét oldalán, zsinór huzatott keresztül ezen különben egyszerü alkotású és sajátszerü alaku agyagedénynek felfüggesztésere[1]).

Ma már elvitázhatlan, hogy Dél-Magyarország őslakói saját bronz iparral birtak. A bronz tárgyakat nemcsak kereskedés utján szerezték meg, hanem maguk is készitették. Habár Dél-Magyarország területén a homokkőből készült öntőminták hiányával vagyunk, mégis elég bizonyitékokat szolgáltatnak erre a feltevésre az úgynevezett öntőműhely-maradványok, minők eddig nálunk is több helyt fordultak elő, ú. m. Borjason, Kis-Zsámon, Karánsebesen és Temesvárt. Az ezekben előforduló nagyszámú öntőrögök és különféle töredékek csak beolvasztás végett voltak összegyüjtve; de az egyik vagy másik tárgyon észrevehető öntővarrányok is a helybeli gyártást tanusítják.

Rendkivül fontos bizonyiték azonban a borjasi leletben volt

[1]) Tört. és rég. Értesitő, VII, 30; rajzát l. u. o. I. tábla, 7. szám alatt.

keskeny és hegyes vésö. Bármi igénytelenek ez eszközök, nagy volt fontosságuk az öskorban, mert miként ma sem nélkülözhetik őket minden fajta kézművesek, úgy a bronztárgyak gyártásában, főleg azok diszitésében épenséggel nélkülözhetetlenek voltak azok az öskorban. A borjasi lelet előtt még függő kérdésnek lehetett tartani a bronzok helybeli előállitását és diszitését, de ez meghozta a várt bizonyitékokat és most ismerjük az eszközöket is, melyek erre a czélra szolgáltak.

1881-ben Fehértemplomon a Siegl-féle gőztéglavetőnél egy kis olvasztó-tégelyt találtak. 1882-ben ott egy másik példányt leltek. Ez graphitos volt és alig 0·02 m. átmérővel birt.

A bronzgyártáshoz szükséges ón nem fordult elő hazánkban, bár Schliemann „Ilios" czimű művében Oravicza környékét is bevonta a praehistoricus ónbányák lajstromába. Ezen feljegyzés alapján Téglás Gábor bejárta Bogsán és Oravicza vidékét; felkereste a Szemenik hegység lábánál eső Weidenthal havasi helységet, honnan egy bányász állitólagos ónérczeket mosott ki; ellátogatott az oraviczai bányakapitánysághoz, hol erről legbiztosabb értesülést remélhetett; de fáradságos kutatásának ismét csak az lőn az eredménye, hogy Schliemann értesülése téves közlésből származhatott és se a resiczai, se az oraviczai kerületben az ónnak nyoma sem mutatkozik[1]).

Az ónt tehát importálták.

Tekintve Magyarország délkeleti és keleti részeinek sokoldalu gazdagságát eleve fel kell tenni, hogy e vidékek lakói már a legrégibb időkben a szomszéd népekkel virágzó kereskedést üztek. Ez délfelé minden kétséget kizáró módon bebizonyitható. Hisz innen terjedt a müveltség is tájékunkra. A délen kifejlödött fém-ipar mesterei a Balkán-félszigeten át éreztették hatásukat s több mint valószinű, hogy az ó-kor mozgékony kalmár népe, a phoeniciai működött közre a bronz-ipar átplántálásában[2]). Az agathyrsek és a pontusi görög városok szoros összeköttetésben állottak. Annyival valószinűbb, hogy az etrusk kereskedők, kik a Keleti-tenger partjain a borostyán követ vásárolták, vidékünket látogatták[3]).

Az Adriai tenger partjai az erdélyi medenczével a legrégibb idők óta sürün járt kereskedelmi útakkal voltak összekötve. Az egyik kereskedelmi útvonal az Adriai tenger partjáról, Dyrrhachium (Durazzo) és Apollonia (Avelone) városok kikötőjé-

[1]) Arch. Ért., U. F., XII, 405, 406.
[2]) Téglás G.: Az erdélyi medenczе ős-történelméhez, 68.
[3]) Borovszky: A dákok, 28.

ből indult Dacia felé. Ez Scodrán (Skuttari) át Theranda (Trenonitza) és Naissus (Nis) érintésével a Margus (Morava) folyó mentén északnak huzódva, Margumba ért, mely helyen már csak a Dunán át kellett szállniok a kereskedőknek, hogy dák területre jussanak[1]). Salonichiból jött a görög tengerpart kereskedője Naissuson át fölfelé a Morava völgyébe.

A másik útirány felső Italiából vezetett s az Okra folyón és a Julii-Alpokon keresztül vivő ősrégi és élénk forgalmú útból, melyről már az argonauták mondája emlékezik, indulván ki Emonaig (Sziszek) a Szávához ért. Nagyrészint ezen irányból hozta az etrusk kereskedő a maga árúit — mint Strabo értesit — nagy társzekereken, melyeknek tartalmát aztán óriási fatörzsekből vájt hajókra rakta át s a Száván szállitotta a Dunára, mignem alkalmas kikötőhelyeken a kiskereskedőnek szolgáltatta át, ki azt a Vaskapu-szorosan keresztül Erdélybe juttatá[2]).

Területünkön keresztül a Vaskapúig két ősrégi útvonal vezetett. Az egyik a Karas alsó folyását követte s aztán Berzovián (Zsidovin) át a Temes- és ezután a Bisztra-völgybe huzódott. A második Orsovánál kezdődött s a Cserna és Felső-Temes völgyeit szelte át, Karánsebesnél az elsővel találkozván. Ősrégi útvonal lehetett a Maros hosszában is.

Bevitt érczárúiért az etrusk kereskedő nemcsak aranyat, bőrt és rabszolgákat fogadott el, de kereskedelmi czikket képeztek az elpusztult bronzeszközök is, az ugynevezett aes collectanum. Mint fenn láttuk, nálunk is akadhatni ilyen érczre[3]).

Nagyon régen jöhetett használatba a Duna mellékein egy a cserét szabályozó pénz-surrogatam. Erre a nagyon élénk kereskedelmi közlekedés kényszeritett. A leletek minden kétségen kivül helyezik, hogy mint ilyen mérlegelt fémek karika és más ékszer alakjában szerepeltek. Ezen karikákat a barbár érmeken is látjuk megjelölve. Magyarországon gyakran fordul elő ezen karikapénz.

A karikapénznél a bronz karikák ugyszólván a váltópénzt képviselik. Ezüst karikák fölötte ritkák. Ellenben az aranyból készült karikák a Közép-Duna vidékének tulajdonképeni pénzneme. Azért találtatik az arany oly gyakran tömör rudak alakjában. Ezen rudak rendszerint négyélű, a közepén vastagodó, a két nyilt végén pedig vékonyodó testtel birnak. Néha a test csavarva van és rovátkokkal ellátva. Egy másik faj huzalalaku,

[1]) Archiv für siebenb. Landeskunde, XIV, 51.
[2]) Archiv, XIV, 52.
[3]) Borovszky: A dákok, 28.

mely spiralist képez, melyből szükség szerint levágtak. Végre előfordul az arany szarv alakjában vastagodó véggel, vagy lánctagokban[1]).

Vidékünknek eddig ismeretes arany lelőhelyei a következők:

Armönis: Határában „Dossu Surovalaj" nevü dülőben 1843-ban $3^{6}/_{16}$ sulyu huzalt leltek, mely a bécsi császári mnzeumba került.[2])

Birkis. Az ötvenes években egy szántóföldön 5 tömör, négyélű, egyik végükön vékonyabb és szabálytalanul lehajlitott, arany rudacskát leltek, melyeknek összsúlya 245 gr. volt.[3])

Dalcs. 1856-ban találtak itt 2 egymásban függő arany karikát tekercsalakúlag hajlitott sodronyból, melyeknek sulya 13·9 gr. volt.[4])

Fehértemplom. 1848-ban egy sáncz felhányatása közben arany sodronytekercset leltek, melynek sulya 5 ℔ volt.[5])

Mehádia. Ezen helységénél, „Ulics" dülőben, találtatott 1844. jun. 24-én egy 4 ℔ sulyu arany sodrony.[6])

Szlatina. 1855. jul. 7-én Rain Maximinus szlatinai lakos atyjának a „Dosszu" nevü dülőben lévő földjén kukoriczakapálás közben aranylánczot talált, mely 9 tagból állott és $28^{1}/_{2}$ ℔ nyomott. Az egyes tagok súlya differált 70 grantól kezdve, 140, 150, 158, 160, 208 gran súlyú fokozatokban, 1 lat 60 granig. A tagok négyélüek és a legtisztább arany-ból valók; egyik végök hegyes, a másik lapos. A lelet a bécsi udvari muzeumba került. Ki volt állitva 1884-ben Budapesten.[7])

Nagy-Szredistye. 1873 körül egy verseczi német földmüves a Kis-Rét-ben az eke vasával egy közönséges kocsikerék agykarikájához hasonló nagyságú, tömör arany karikát hozott napfényre, mely azonban beolvasztatott.[8])

Versecz. 1885-ben találtatott a verseczi szőlőkben 1 halvány, tehát erdélyi aranyból készült, 3·4 gr. sulyu karika. —

---

[1]) Kiss: A karikapénz. Pest, 1859. — Gooss: Skizzen; Archiv, XIV, 61—67 és VIII. tábla, 3.—9. sz. — M. Much: Baugen und Ringe. Mitth. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, 1879, 89—131. — Hampel J.: A máramarosmegyei arany lelet. Arch. Értesitő, XIV, 29—32.

[2]) L. Böhm: Gesch. d. Tem. Banats, II. 309. — Sacken u. Kenner: Catalog, 345.

[3]) Archiv f. öst. Gesch. XXIV. 377.

[4]) U. o. 405.

[5]) L. Böhm: Gesch. d. Tem. Banats, II. 310.

[6]) Arneth: Gold- u. Silberanalecten, 39. — Ezen leletnél „Ulics" tévesen mint helynév szerepel.

[7]) Archiv für öst. Geschichte, XV, 320. — A magyar történeti ötvösmükiállitás lajstroma, I. füzet, 17. lap, 43. sz.

[8]) Milleker B.: Dél-Magyarország ősk. régiségleletei, 46.

Az 1888-ban a város nyugati szélén csatornaásás alkalmával feltárt ősteleprŏl 4 arany karikát kaptunk. U. i. julius 8-án találtak kettőt, melyek közül az egyiknek sulya 17·7 gr. volt; ennek egy hajlata volt és az egyik vége vissza felé volt hajlítva. Hasonló karika van lerajzolva az „Arch. Közl." II. kötetéhez csatolt „Atlas" I. tábláján a „lápujtói régiségek" közt. A második karika nyomott 12·5 grammot és hasonlított egészen a Hampel J.: A bronzkor emlékei, I. k., XLVIII. tábláján közölt, a n. muzeumban lévő karikához. Ezen utóbbi fajta gyakran fordul elő Magyarországon, részint egyenkint, részint lánczba összekötve. Egészen hasonlót leltek már 1883-ban az említett telep közelében, az Obrádovics-féle szőlők irányában, a magaslaton, melynek sulya szintén 12·5 gr. volt. Végre láttam 1889. szept. 26-án egy negyediket, mely szintén ezen telepről látszik származni, s mely 15·2 grammot nyomott; ennek azonban hengerded teste van.[1])

A tudósok már rég hozzá szoktak, hogy ezeket az arany karikákat ne pusztán ékszereknek nézzék. A karikák olyan korból származván, mely a vert pénz használatát a mi vidékeinken megelőzi, természetszerüen közvetitették, mint arra igen alkalmas értékjelzők, az adásvevést.

Kiss Ferencznek értekezése a karikapénzről nem talált lelkes hivőkre; hiányai is voltak. Much M. bécsi anthropologus is foglalkozott ezen kérdéssel. Dr. Hampel József, egy 1880-ban Mármarosban előfordult nagy aranylelet tanulmányozása közben, ezen kérdéssel kénytelen lévén foglalkozni, az anthentikus leleteket autopsián alapuló vizsgálat alá vette és minden egyes előforduló esetben a suly- és érték- viszonyokat gondosan megállapitotta. Az eredmény meglepő volt. Hampel t. i. azt hozta ki, hogy alighanem a mi praehistoricus népeinknél is az ős babyloni súlyrendszer volt uralkodó, a mely suly- és értékrendszer Ázsiában és Európa déli részein már a X. században Kr. e. általános érvényben állott.[2])

Leleteink közt sok olyan van, mely világot vet a temetési módra, mert sirokat eddig már meglehetős szép számmal fedeztünk fel. Az eddig gyüjtött adatok alapján két temetési módot különböztetünk meg: vagy elhelyezték a hullát a földbe, vagy elégették azt, a maradványokat öblös urnákban temetvén el.

Vattina az első módnak egy érdékes példáját mutatta fel. Itt a csontváz a nála talált elkorhadt fadarabok után itélve:

[1]) U. o. 63.
[2]) Arch. Ért., XIV, 31, 32.

fakoporsóban feküdhetett. Mellékelve volt kis edény, egy 0·57 m. hosszu kard és egy csákány bronzból; az utóbbi azonban oly kicsiny volt, hogy csak jelvény gyanánt szerepelhetett. A halott arcza kelet felé nézett.[1])

Török-Kanizsán a csontvázak egészen más helyzetben találtattak. Itt a csontvázak ültek s pedig kbl. 0·4 m. átmérőjü és 0·05 m. magas tálakban, kissé előrehajolt felső testtel és előre kinyujtott lábakkal. Öt sirt tárván fel, csak egyben volt agyagból egy kis bögre mellékelve; annál több volt a bronzékszer.

Előfordult nyakgyürü, karperecz, övrészlet és csüngődísz nagy számmal.[2]) Szegeden, a percsorai magaslaton, hasonló bronzkori sirokat fedeztek fel, melyekben a csontvázak ülő helyzetben voltak eltemetve.[3])

Bronzkori csontváz-sirok még Perjámoson és Gilád on konstatáltattak. Ezeknél azonban, fájdalom, a leletkörülményekről majdnem semmit sem tudunk.

Perjámoson 1878. tavaszszal földmunkálatok alkalmával 1 m. mélyen fekvő emberi csontvázat ástak ki, mely körül egy bronz tőr és szarvasagancs-töredék fordult elő. Ez a délm. muzeumba került.[4])

Gilád határában pedig 1867-ben fedeztek fel egy sirt csontvázzal, egy bronzövvel és egy cserépedénynyel. A bronzövet id. Ormós Zsigmond szerezte meg.[5])

A csontváz-sirok eszerint aránylag ritkák.

Annál gyakoribb vidékünkön a halottégetés. Ez a bronzkornak tulajdonképeni temetkezési módja. Az elégett hulla maradványait tartalmazó urnát vagy a földbe ásták el, vagy halmot raktak fölé.

Ilyen halmok nagy számmal találhatók a Duna-Tisza-Maroskőz nyugati részein, a torontáli sikságon; sőt Temes-vármegye dombos vidékein is konstatálhatni azokat. Szentkláray a Tiszafolyó mentieket irta össze, kimutatván hogy Torontál felső részén egymagában nem kevesebb mint 192 nagyobb halom s mintegy 15 dombsorozat a nevezett folyó mentén van elhelyezve.

Nevezetesen: Szerb-Keresztúr községe határában van 11 halom, melyek közül három külön vált csoportot képez. A

[1]) Arch. Ért., U. F., XIV, 3, 4: Milleker B.: A vattinai őstelep.
[2]) Arch. Ért., U. F., XIII, 444, 445: Milleker B.: A törökkanizsai leletekről.
[3]) Arch. Ért., U. F., XI, 355.
[4]) Tört. és rég. Ért., V, 83, 150.
[5]) Emlékkönyv a délm. t. és rég. társ. III. (1874.) közgyülésének emlékére, 17.

törökkanizsaiban 13 halmot találni, és pedig keletről délnek öt halomsort, nyugatról északnak egyet. A jozefovai határban pedig, a községi szőllőkertek között, hosszu tömör dombsor huzódik, melynek legmagasabb halmát a köznép „Szmilyevacsá"-nak nevezi. Ez a dombsor délnek a szőllőkön túlra is elhuzódik. Nem messze a Tiszaparttól a „Kolondzsolósz" nevü legmagasabb jozefovai halom áll egymagában; ettől déli irányban ismét egy hosszu dombsorozat vonul el, két kiválóbb magasságu halommal. Hasonlókép a szanádi országúttól balra is, alig negyedórányira Jozefova alatt, keleti és déli irányban kapcsolatosan egybefüggő földhányásokat látni, melyeknek hossza kétezer méternél is több lehet. Ezek déli részén, a kelet felé beszögellő sarkon két tetemesb halom áll, melyek a nép ajkán „Kortnyácsa" név alatt ismeretesek. Legmagasabb dombsor a jozefovai határban az, mely három kiválóbb kupjával a czernabarrai országút jobb- és baloldalán, az ugynevezett „Hadnagy-Budzsák"-ban létezik. Van ezeken kivül még a rétben s az oroszlámosi határszélen is egy-egy jókora magasságu halom. Tehát egymagán a jozefovai község területén tizenegy nagy halom, és négy dombcsoportozat található mintegy 30 kisebb halommal. A szanádi határban 4, a csókaiban 9 halmot és két dombsorozatot láthatni. A padéiban áll 5, a monostoriban 8 és a hegyesi legelőn s a bocsári határban 4—4, a beodraiban 8, a karlovai határokban 3, az aracsiban 13 nagyobb és 5 kisebb halom. A törökbecsei határban 5 messze kimagasló halom áll, melyek közül a „Szentkirály" egy a török hódoltságban elpusztult magyar helység nevét őrzi. A kumándi határ tele van halmokkal; csak a ritkább nagyságuak száma 11-re megy, nem is említve itt a rét felé fekvő szőllők hatalmas dombfüzérét. Az elleméri községi határban 5, a tarrasziban 7, a mellenczeiben 9, az aradáczban 7 halmot lehet számlálni. A nagybecskereki telekföldek, melyek már távolabbra esnek a Tiszától, messze elhúzódó kiszáradt vizmedrek magaslatain csak 3 halommal birnak; de már a Tiszához közelebb eső kincstári réten, szemben a titeli hegylánczczal, 1 nagyobb alkatu halmot szemlélhetni. Az écskai határban van 3, a perlasziban pedig 1 izolált halom, meg egy 3 halomból álló halomcsoport.[1])

Ezen összeállitásban nincsenek érintve a többi torontáli halmok, u. m. a szőreghi, oroszlámosi, gyálai, szt.-iváni és mokrini halmok. De vidékünk más tájékain is gyakoriak azok.

[1]) Dr. Szentkláray Jenő: Torontáli őstelepek a Tisza mentén, 14, 15.

Versecz vidékén is, az ettől nyugatra elterjedő nagy mocsarak keleti szélén, sürüen jelentkeznek. Itt láthatni azokat Vattinán, Verseczen, Rettisován, Paulison, Vlajkováczon, Izbistyén, Ulmán, Nikolinczén, Károlyfalván és Alibunáron.

Voltak geologok, kik ezen halmokat geologiai formatióknak tekintették.[1]) S van is halmaink közt nem egy, mely ezt bizonyítja. Ilyenek vannak a temesvármegyei Zsadány község határában is. Ezek neptunicus képződésüek s néha 20 m. magasságuak; Temesvármegye útjai jó részének számára kövecstelepül használtatnak.[2])

Halmaink legnagyobb része azonban az emberi kéz alkotása, mit több azok belsejében véletlenül előfordult lelet igazol. Legtöbb esetben sirokul szolgáltak s pedig nem épen csak egy korban, hanem egészen a magyar középkorig. Azonban az évek ezre óta az Alföldön eltemetettek vagy elégettek és urnába rakott hullák számához képest csak kivételes családoknak, egyéneknek lehetett fentartva a halom alá való temetkezés.[3])

Hogy a bronzkorból a halmoknak egy talán tekintélyes része származik, mutatják az alibunári és ujpalánkai leletek. Alibunár könyékén gyakoriak a sirhalmok: 1861-ben Gradl salétromfőző egy ilyent széthordatott, benne öt nagyobb agyagurnát találván. Négyet összetörtek a munkások, az ötödiket megmentették. Ez is mint a többi szürke szinü volt, s 2 bécsi láb magas; átmérője a kihasasodásnál $1^1/_2$ láb, a szájnál és a talpnál pedig csak 6—6 hüvelyk. Czifrázatát bütykök képezték. Tartalma föld-, hamú, félig égetett emberi csontok- és vörös hajból állott. Az edény a zágrábi tartományi muzeumba került.[4])

Ezen családi temetkező-helylyel szemben áll az ujpalánkai halom mint egy egyénnek sirhelye. 1861-ben ugyanis elhordott egy palánkai lakos egy a földjén volt halmot, benne egy szürkés fehér agyagedényt találván. Ezen edény magassága 8″, talpának átmérője $2^1/_2$, középső részének átmérője $6^1/_4$″, kihajló szájnyilásáé pedig $4^1/_2$″ volt. Tartalma félig elszenesedett gyermekcsontok-, hamu- és mészből állott. A szájnyilást elzárta egy kerek, lapos, ugyanazon anyagból készült födő, melynek átmérője $5^1/_4$″, kerüléke $16^1/_2$″ és vastagsága $^1/_2$″ volt. Diszitésül volt az edény kihasasodásán 4 mogyoró nagyságu csü-

[1]) Igy Dr. Szabó József 1868-ban a bácsvármegyei, vaskuti tumulusokat.
[2]) Tört. és rég. Ért., VI, 160.
[3]) Arch. Ért., U. F., X, 279.
[4]) L. Ilic: Arch. Funde im Banat. Mittheilungen d. Centr.-Comm., 1865, XXXI.

csök symmetriailag elhelyezve. Ezt is a zágrábi muzeumnak küldték be.[1])

Az előbbiekhez hasonló sirhalom lehetett azon tumulus is, mely 1880. nyarán Perlason hordatott szét s melyből durva készitményü, őskori edényeket a bpesti n. muzeum kapott.[2])

Érdekes egy negyedik halom tartalma. Ez Csőszteleken, Torontál-vármegyében, nyittatott meg. Itt a földesur, Gróf Csekonics E., 1881-ben templomot emeltetni szándékozván, e czélra a község közepén emelkedő 48 m. hosszú és 21 m. széles halmot jelölte ki. Az alapmunkálatok alkalmával a halom többszörösen keresztül metszetvén, az tapasztaltatott, hogy abban kétsorjában önnálló sirkamrák léteznek, melyek minden támasz nélkül, puszta földből készültek. A halom közepén egy nagyobb sirüreg tátongott, ettől pedig jobbra és balra két sorban háromhárom, összesen 12 kisebb sirkamra feküdt s ezek mindegyikében többé-kevésbé ép emberi csontváz volt.[3])

Ezen halomhoz alig találunk analogiát hazánk többi halmai közt. A sirkamráju halom fajtája ugyan nem ritka, de ily emeletszerüleg berendezett sirüregekkel nem igen találkozunk.[4]) A csőszleteki halomban azonban semminemü eszközöket vagy fegyvereket nem találván, egyelőre még eldöntve nincsen, hogy az melyik korból való.

A sikföldi elszórt urnasirok is gyakoriak. Rendszeres urnatemetőt azonban csak Verseczen láttam, midőn 1888-ban az ugynevezett Ludos-csatornát ásatták és a Cservenka nevü dülőben kő- és bronzkorszaki maradványokra akadtak. Itt az 1·5 m. mélyen feküdt kőkorszakbeli csontvázsirok felett, fordultak elő az urnasirok, melyekre már 0·6—0·7 m.-nyire a föld szine alatt bukkantak. Körülbelül 100 urnasirt bolygathattak fel akkor a munkások. Túlnyomó részét szétrombolták, mert az akkor uralkodott nagy fagy a földet kőkeménynyé tette. Az urnák 0·5—1 m.-nyi távolságban álottak egymástól, és a legtöbb urnában csak egy hulla maradványai voltak elhelyezve; csak egyben láttam kettőnek maradványait. A szájnyilásban egy kis füles bögre volt elhelyezve. Egyszer láttam, hogy egy-egy tál a szájnyilást befödte és a tálban volt a kis edény. Három urnában voltak a maradványokon bronzeszközök; kettőben ugyanis pléhtöredékek és egyben hosszu tűk maradványai. A

[1]) U. o.
[2]) Arch. Ért., XIV, 342.
[3]) Dr. Szentkláray J.: A csesztregi halomról. Arch. Ért., 1881, 217.
[4]) Dudás Gyula: Az alföldi halmok, 11.

legtöbb urnánál egy tál szerepelt mint födő, csak egy volt lapos kővel befödve. Egy izben akadtak 4—5 kis, körben felállított füles bögrékre, melyek egy nagy tállal voltak leborítva.[1])

Elszórt urnasirok, melyeknél az edények alakja és czifrázata a verseczi urnatemetői hamvvedrekéihez hasonlók és a többi körülmények is analogok, még az említett csatorna alsó, a város nyugati széle mellett elvezető, részében, valamint a Füzesvölgy nyugati szélén és a közeli Vattinán fordultak elő.

Vattina határában elszórva több helyt akadtak urnasirokra. Itt is az urnák mind puszta földben voltak elhelyezve s vagy a maradványokat tartalmazó urna egyedül fordult elő mindennemü mellékletek nélkül, vagy volt az urna szájában egy tál elhelyezve, melyben megint egy füles bögre volt. A tálak bekarczolt, krétabetétes czifrázatokkal voltak diszitve.

Hasonló hamvvedrek előfordultak a szomszédos N.-Stamorán is. És ezekhez hasonlók lehettek azon urnasirok is, melyek Módoson fedeztettek fel, s melyekről tudjuk, hogy az ottani urnák alakja a verseczi és vattinai alakok egyikével azonos: alul szük, közepén nagy domborusággal, a csucs ismét keskeny, szük.[2])

Az eddig felsorolt urnasirok hamvvedreinek idoma olyan, minőt a soroksári, dunaalmási és egyéb bronzkori temetőkből ismerünk.

Van még nehány helyünk, hol a halottégetés konstatáltatott és a leleteknek bronzkori provenienczija is bizonyos, de a hol a leletkörülmények hiányosak. Mint ilyenek említendők Varadia, Bogsán, Dubovácz és Torontál-Bresztovácz, valamint Csóka.

Varadián a Kilia-hegyen volt bronzkori őstelep temetkező helye az ottani g. kel. templom felett volt, mert ott nagyobb edények cserepein kivül elszenesedett embercsontokat is leltem.[3])

Bogsánon a „cleantiu lui variu“ nevü hegyháton volt őstelepen egy 0·35 m. átmérőjü urnát is találtak, mely csontot, szenet és hamut tartalmazott.[4])

Ó-Dubováczon a Duna folyam partjának falában partleszakadás következtében 1879-ben egy kettős urnasir került napfényre. Ugyanis 2 mintegy 0·3 m. magas hamvveder egymásmellett állott, kiséretükben egy 0·09 m. magas fülesedény.

---

[1]) Milleker B.: Dél-Magyarorsz. őskori régiségleletei, 66.
[2]) Tört. és rég. Ért., U. F., II. 35, 36.
[3]) Milleker B.: Ujabb délm. őstelepek, 8, 9.
[4]) Tört. és rég, Ért., IV, 15, 16.

Az egyik urna bütykökkel volt díszitve és közönséges kőlappal fedve.[1])

Torontál-Bresztováczon 1886-ban a Novak-féle téglavetőnél 1 m.-nyi mélységben egy nagy urnára akadtak, melyben föld, hamu és elszenesedett embercsontok voltak.[2])

A csókai lelet nagyon hiányos. A helység keleti részén 1889-ben fordult elő az. A tárgyak kiásása minden gond nélkül történvén, csak azt tudjuk, hogy a tárgyak alig 1 m.-nyi mélységben emberi csontok kiséretében találtattak. E tárgyak bronzból valók. Van köztük 6 korong, fölvarrásra. Kardmaradványok, u. m. pengerészlet és markolat. A kard régtől fogva el volt törve, és rajta tűz okozta olvadás és összehuzódás nyomai látszottak. Egy ismeretlen rendeltetésü, háromágu tárgy. Egy hajlott bronzlap és néhány darab rög, mely a bronznak megolvadásából származott. Kétségtelen, hogy itt bronzkori sirlelettel van dolgunk. A temetkezés a holttest elégetésével s a halott összetört fegyvereinek tüzbevetésével történhetett.[3])

Végre a fehértemplomi sikföldi urnasirokat kell felemlítenünk. Fehértemplomon is a hullát elégetvén, a csontmaradványokat egy nagy urnába tették, mely mellett legtöbbször egy kisebb bögre állott s ahol egy izben egy őrlőkőtöredéket is találtak. Az urnát pedig a mellékletekkel együtt a legtöbb esetben a melléjök állitott terméskövekkel rakták körül, hogy a föld azokat össze ne zuzza. A csontmaradványokat tartalmazó nagy urna szájára gyakran nagy lapos követ tettek födelül.[4]) A fehértemplomi hamvvedrek azon sajátsággal birnak, hogy egyszerü fazékalakuak, s semminemü czifrázattal nem birnak. Csak lesimitott felületük van. Egyszer-kétszer láttam kivételképen egy-két párhuzamos vonalat az edény hasa köré futni.

Ha leleteinket közelebbről megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy azok két korszakból valók. Az első az ugynevezett tiszta bronzkor, melyben túlnyomóan bronzból, mellette réz-, kő- és csontból készitették az eszközöket. A másik korszak az, melyben a bronz mellett már a vas szerepel. Ezen utóbbi korszakból származnak egyebek közt a tamásfalvi és karánsebesi leletek. Tárgyaik csinossága ugyanis arra mutat, hogy ezen leletek nem a bronzkor elejéről valók. Az egyes darabok formája, diszitési módja és a készités technikai foka csak azt a feltevést

[1]) U. o. VI, 65. rajzát u. o. 1. ábra alatt.
[2]) „Banater Post," 1886. febr. 27. szám.
[3]) Arch. Ért., U. F., VIII, 157, 158.
[4]) Milleker B.: A fehértemplomi barbár leletek. Tört. és rég. Ért., IX, 22.

engedik meg, hogy azok a bronzkornak úgynevezett „virágzási korá"-ból valók. azon időből, midőn mint azt az utóbbi időben hazánkban előfordult leletekből következtethetni, — a bronz eszközöket a vas használata egyik-másik irányban már kiszorította, vagyis, midőn a bronz főuralmát már a vassal osztotta meg.

Ezen korszakot Hallstadt után, mely felső-ausztriai városnál, a hallstadti tó színétől mintegy 400 m. magasságban egy ősi temetőt fedeztek fel, hallstadti korszaknak is nevezik. Az 1847 óta ott eszközölt ásatások, melyeknek eredménye nagyobbrészt a bécsi udvari muzeumban őriztetik, kelta-german kultúrát tártak fel előttünk, melynek hatása egészen mihozzánk is elhatott.

Az ezen korszakbeli vas eszközök egészen hasonlók a bronz szerszámokhoz. Eddig csak egy ilyen vas leletet ismerünk, mely ezen korból való. Lelhelye Orsova vidéke. 1889-ben ugyanis az Orsovától keletre fekvő Allion-hegyen ásatás alkalmával a következő vastárgyakat lelték: 1 balta, nyéllyuk nélkül; 1 lapos véső; 2 tokos véső, melyek egy karikába vannak dugva; 1 lándzsacsucs tokkal és horoggal; 1 nagyobb és 2 kisebb sarló és 1 tömör edényláb. A tárgyak kovácsoltak és jól vannak fentartva. Alakjukra nézve oly egyszerűk és a bronz szerszámokhoz oly hasonlók, hogy azokat egész nyugodton a hallstadt-korszakbeli régiségek közé lehet sorolni. Böhm Alfréd, orsovai m. k. adóellenőr ajándékából a fehértemplomi városi muzeum birja.[1])

Vidékünk lakossága a hallstadti műveltség fokán állhatott, midőn a történelem első sugára ide elhatott. Ez délről jött. A görög nép az, mely legelőször jött érintkezésbe vidékünk lakosságával. A III. századbeli görög iró Apollonius az ő „Argonautica"-jában az Istrosról (Dunáról) beszélvén, régibb irók nyomán fejtegeti, hogy a folyó a Kauliakon nevü szikla mellett, mely nem igen távol esik az Anguron hegységhez, két felé válik, az egyik ága a Feketetengerbe ömlik, a másik az Adriába s hogy ama sziklával határos a Laurion síkság, melyen a sindok laknak. A folyó ezen bifurcátióját ugy látszik, már a VI. századbeli Hipponax költő is ismerte ezen név alatt, hogy „sindosi hasadás," és ezen téves nézet fenmaradt akkor is, a mikor pontosan ismerték a Duna vidékét. A tévedés onnan eredhetett, hogy a görögöknek általában nem volt tiszta fogal-

[1]) V. ö. „Nera," 1890. évf. 47. sz.

muk folyórendszerről, mivel Görögországban a folyók egy része föld alatt teszi meg utját s mivel a Szávát lassu folyósánál fogva nem tekintették mellékfolyónak, hanem ágnak, mely a közlekedést az Adria felé közvetitette, a miből azt magyarázták, hogy ez az ág az Adriába ömlik, s ezt annál is inkább képzelhették, mert az istriai félszigetnek neve a folyó nevével összefüggőnek látszott. Az Anguron hegység megfelel a Vaskapu körül lévő hegységnek, a Kauliakon szikla azon domb, melyen Belgrád épült, a Laurion sikság az alsó Tisza mindkét partján elterülő sikság.[1])

Herodotos, a történelem atyja, ki Kr. e. 484—405 között élt, szintén érdekes hireket közöl vidékünkről és lakóiról. Szerinte már Dariusnak a skythák elleni hadjáratában, Kr. e. 513-ban, a „Maris" folyó mellékeinek lakói az agathyrsek voltak. A Maris folyó pedig a mai Maros. Mivel azonban Herodotos szerint a Maris a Dunába ömlött, mit a későbbi Strabo is vallott, ugy el kell fogadnunk azt a nézetet, hogy akkor a Tiszának az alsó folyását Szeged alatt Titelig a Maros folytatásának tekintették. Időszámitásunk előtti első félezreddel tehát Dél-Magyarország és Erdély vidékeit az agathyrsek népe lakta.

Ezen agathyrsek egy elpuhult nép voltak, kik thrák szokások és törvények szerint éltek. Sötét hajak volt; testöket tetováták; kedvelték az aranyat és ismerték a drágaköveket, s női közösségben éltek.[2])

Herodotos azt is meséli, hogy az agathyrsektől feljebb, tehát a Duna és Tisza között, az Istros bal partján a sigynnek laktak (tehát ugyanott, a hol Apollonius szerint a sindok földje volt.) A sigynnek földjéről Herodotos azt a meseszerü dolgot is emliti, hogy ott a tömerdék méh miatt nem lehetett járni. E méhek talán a hires golumbácsi legyek ősei.[3])

---

[1]) Akadémiai Értesitő. 1894, 66. (Fröhlich Róbert: Magyarország őskori földrajza.)

[2]) Dr. E. Rössler: Die Geten u. ihre Nachbarn; Sitzungsberichte d. kais. Akademie; XLIV, 140—148.

[3]) V. ö. Ak. Ért., 1894, 67.

VI. A vaskorszak.

A vasnak általános elterjedése. — La Tène. — Az orsovavidéki kard és a nagyszredistyei töredékek. — A lakosság. A kelták és a dákok. — A kereskedelmi forgalom. — Az ezüst fellépése. — A római korszaki barbár leletek.

A vas általános használatának elterjedése a keltáknak szomszédságunkba településével hozható összeköttetésbe. Az pedig a Kr. e. IV. században volt.

A mint a követ lassankint a bronz, úgy ezt a közönséges használatból a vas szoritotta ki. A bronz-használat több tapasztalást, nagyobb műveltséget tételez fel, mint a kő-használat. A vas előállitása még nagyobb ügyességet és még több tapasztalást igényel, mint a bronz, azért annak készitése és alkalmaztatása legutóljára tűnik fel. A vas szerszámokkal együtt rendesen az ezüst is mutatkozik.

Az ifjabb vaskorszakot La Tène-korszaknak is szokták nevezni a tudósok, egy a neuenburgi tóban, mintegy harminez év előtt felfedezett La-Tène nevü állomás után, hol számos vastárgy fordult elő, melyeknek külön, kifejezett stylje van.

Csak egy délvidéki vasleletünk van, mely kétségenkivül La Tène-korszaki. 1877-ben kapott a délm. muzeum Temesvárt Schwerer János útján Orsova vidékéről egy vas kardot, melynek La Tène idoma van. Hossza: 0·9 m., melyből 0·19 a markolatra és 0.71 m. a pengére esik. A markolat tövisalaku; a penge gerinczczel bir és legnagyobb szélessége: 0·042 m.[1])

1891-diki októberben szereztem Nagy-Szredistyéről 1 ezüst és 8 bronztöredéket, melyek valószinüleg sírmaradványok.[2]) A bronztöredékek közül 1 egy bronz La Tène idomu fibulának gömbbel ellátott lába (analogiák: Römer Fl.: Műrégészeti Kalauz, I. 43. 65.); 3 db. pedig karperecztöredékek, mely karpereczek vékony kerek huzalból valók voltak. Az ezüsttöredék egy karperecz maradványa, mely lapos, s némely helyt csavart huzalból készült.

---

[1]) Leltárszáma: 192.

[2]) Saját jegyzeteim; v. ö. Dél-Magyarország őskori régiségségleletei, 46.

Az agathyrsek hamar eltüntek, illetőleg egy másik népbe olvadtak be. E nép a dák nép volt, mely a keltáknak Kelet-Európába nyomolásakor tűnik fel először.

A kelták vagy gallusok, kiket Heradotos legnyugatibb népnek ismert, a mai Francziaországban hatalmasodtak el. Innen egyrészt a britt szigetekre jutottak, másrészt délfelé terjeszkedvén K. e. 388 körül Rómát is szorongatták. Egy részök a Rajnán átjövén, mint boiok, tauriskok és skordiskok váltak hiresekké. A tauriskok egészen a Száva torkolatáig nyomultak, hol Taurunum (Zimony) városát alapitották. Belgrád eredete is a keltákig felvihető, kiknek itt Singidunum nevü városuk volt. A skordiskok még keletiebbre vonultak s talán 350—336-ig a Moraváig foglalták el a területet, ennek ősi lakosait vagy kiszoritván vagy magukba olvasztván. Az itt lakott népet, a thrák triballok törzsét keletiebbre nyomták. De az uj hóditók itt sem állapodtak meg s Kr. e. 280—218-ig egész Thraciát, Macedoniát és Thessaliát pusztitották, végre Kis-Ázsiába átkelvén, itt Galata nevü országot alapitottak, mely Kr. e. 189-ig fennállott.[1])

Ezen kelta mozgalom az egész Duna mentén nagy változásokat okozott. Ez időtájt — a IV. században — Menander vígjátékaiban Δᾶος és Γέτης nevü rabszolgákat szerepeltet, és úgy látszik, hogy a művelt görögök legelőször innen értesültek azon népről, melyet a későbbi kor dák néven rettegett. E két elnevezésen kivül előfordulnak még ez alakok is: Davus, Daciscus és Daca. Majdnem bizonyos, hogy e nevet Athenaebe, hol a rabszolgákat országuk vagy népük neve után volt szokás elkeresztelni, a kelták vándorlásai vitték, kik épen akkor özönlettek délkelet felé, egyebek közt a dák népet a Duna balpartjára szoritván. A kelták tömérdek foglyot ejtettek útközben, kik aztán rabszolgákként keltek el Görögország fővárosának piaczain.[2])

A dák nemzet 15 törzsből állott, melyeknek elhelyezését kizárólag a görög Ptolomaeus beszéli el egy olyan tudósitás alapján, mely nyilvánvalóan azon népnek legnagyobb virágzása és kiterjedése idejéből, tehát a Kr. e. I. századból származik.[3])

Vidékünkön akkor az albokok, saldok és potulok birtak telephelyekkel.[4]) Az albokok úgy látszik a Dunamentén Orsovától Pancsováig laktak. A potulok törzse inkább a torontáli rónán terjedt el, mivel meglehetősen biztos, hogy Potula fővárosuk

[1]) Hunfalvy: Magyarország ethnographiája, 62, 63.
[2]) Borovszky: A dákok, 7, 8.
[3]) K. Gooss: Skizzen; Archiv, XIII. 462.
[4]) Ptolomaeus, III, 8, 5.

Denta helyén volt. A saldok végre talán az északkeleti sarokban, a hegységben, birták lakhelyeiket.

A Ptolomaeus tudósitásaiban előforduló dák eredetű városok közül 3 a Bánságban volt, u. m. Arcidava (Varadia), Zurobovara (Temesvár?) és Ziridava (Bulcs?). Ezen helynevekben fordul elő a thrák -dama képző -dava alakban, mely minden valószinüség szerint ugyanaz a szó, a mi a sanskrit damas, görög δόμος latin domus, sláv ДОМЪ. Ziri-dava város Daciában és Ziras folyó Alsó-Moesiában, Zirmis thrák helység és a dák Zermiz-irga és Zermiz-egethusa egyforma elemeket rejtenek magukban.[1])

A dák nép nemzetiségét illetőleg a thrák népcsoporthoz tartozott, a mely csoport a dél-európai indogermán családnak egyik tagja.

A Kr. e. I. században egyesitette Burvista királyuk (a görögöknél Boerebistas) az összes dák-gét törzseket jogara alatt. Kormánya idejében — Kr. e. 80—40 — a dák birodalom nagy és hatalmas lett. Kr. e. 60 körül megtámadta Burvista a Dunán túl tanyázó kelt boiokat, azokat megsemmisitvén. Ezen háborúnak közvetlen következménye az lett, hogy a Duna és Tisza közt elterülő vidéket a dákok megszállották és az előbbi folyam a dákok birodalmának nyugati határává lett. Burvista kelet- és délfelé is kiterjesztette országának határait is hadjárataival Macedoniát, majd pedig Illiriát özönlötte el.

Burvista azonban némely főnök által a papok segélyével a trónról letaszittatván, birodalma több részre oszlott. A dákok hatalma azonnal csökkent. A rómaiak, kik a dák birodalmat már megtámadni készültek, elálltak ezen szándékuktól, és a Duna és Tisza közötti vidékre a jazyg nép telepedett le.

Julius Caesar, ki először említi meg a Dunát és a dákokat, tervezgette Daciának meghódítását, midőn Kr. e. 44-ben a gyilok életének véget vetett. Caesar halálával, mondhatni, végződik Magyarországnak és Erdélynek — s eszerint vidékünknek — történelemelőtti kora, mint Octavianussal vagy Augustussal a valóságos történelme kezdődik.[2])

Legalább a Kr. e. a IV. században lépett a karikapénz helyébe a valóságos pénz. Thrakia déli partjáról, hol a thasosiak arany- és ezüstbányákkal birtak, hatolt ezeknek tedadrachmája fel a görög félszigetnek barbár északi vidékeibe és a

---

[1]) Borovszky: A dákok, 13.
[2]) Hunfalvy: Ethnographia, 66.

Dunán át.[1]) Ezen a Bachusfővel és Herkulessel díszített thasosi érmekkel leghatásosabban versenyeztek a Közép-Duna tájékban a macedon királyi pénzek. II. Fülöp-, Nagy-Sándor- és Lysimachos-féle arany staterek a Bánságban és Erdélyben igen gyakoriak. Előfordulásuk területe északra egészen a Szepességig és nyugatra Alsó-Ausztriáig terjed. II. Fülöp ezüst-érmei gyakran elszórva találtatnak; Nagy-Sándoréi valamivel ritkábbak.

Fölötte számosak a leletek, melyekben Apollonia (Avelone) és Dyrrhachium (Durrazo) városok ezüst drachmái vannak. Ezek bizonyitékai azon élénk forgalomnak ama városokkal, melyek egy észak felé vezető főút felett uralkodtak. Vidékünkön és Erdélyben százakra megy azon lelhelyek száma, hol ilyen érmek előfordultak.

1882. tavaszszal Drenkován kikötői munkálatok közben 200 db. Nagy-Sándor-féle statert leltek. Mirkováczon és Vracsevgájon fordult elő egy-egy.

1876-ban Kaprioranál egy agyagedényt találtak, melyben 85 db. Dyrrhachium-városi drachma volt[2]).

1862-ben Potokon egy földmívelő szántás alkalmával 20 db. ezüst illir érmet lelt, melyek közt a legtöbb apolloniai és dyrrhachiumi volt, csak kettő származott Scodrából és 1 Issából (insula Illirici, a mai Lissza nevü dalmát sziget).[3])

Vracsevgájon 1889. április havában egy házkertben árokásás közben egy agyagedényre akadtak, melyben ezüstérmek voltak. Azon 400 db. közül, melyeket Böhm L. láthatott, körülbelül 100 db. dyrrhachiumi és apolloniai drachma volt; a többi római családi érem vala.[4])

1842 azonban Potokon egy leletben 171 római családi érmet találtak és csak egy apolloniai drachmát.[5])

Mindjárt az ezüst pénzverés kezdete után léphetett vidékünk Rómával is összeköttetésbe, mert itt a ritka numi incusi és consularis denárokat is találták. De ezek, úgy látszik, az apollonia-kostoláczi utvonalon jöttek be, mert nyugati Magyarországban csak a későbbi időből származó családi érmek, és ezek is ritkán, találtatnak.

Vannak szándékosan elásott kincsek is a családi denárokból. Egy ilyen kincslelet 1840-ben fordult elő a temesvár-

[1]) V. ö. K. Gooss: Skizzen etc.; Archiv, XIV, 68—83.
[2]) Tört. és rég. Ért., II, 104.
[3]) Mitth. d. Cent.-Com., X. (1865.), XXXI.
[4]) Temesv. Zeit., 1889. 108. sz.
[5]) Seidl: Fundchronik, I, 26.

megyei Szent-András on, mely 75 dbból állott.[1]) Hogy ezek vidékünkön minő nagy számmal vannak elterjedve, mutatja azon körülmény, hogy egy gyüjtő Zsidovin (Bersovia) környékén lassankint mintegy 100 darabot tudott összehozni.[2])

Egyidejüleg a római családi érmekkel Daciában főleg még két, a Balkán félszigeten vert éremfaj cursált: az első Macedonia tedradachmái és aranyérmek KoΣΩN felirattal. Mindkét faj csak rövid ideig, de igen nagy számmal veretett, mert nagyon gyakran fordulnak elő. Az első Macedonia tedradrachmái tudvalevőleg az amphibolitaniai bányák ezüstjéből a 158—146 közti rövid időszakban verettek. Épugy fentartották magukat nagy számban sokáig a Bánság és Erdélyben azon 8·21—8·54 gr. súlyú aranyérmek a lictorok közt lépdelő consullal és a sassal, melyeket Kozon thrák fejedelem az arany Fülöp-féle érmek mintájára rövid ideig a Philippi melletti csata előtt, Kr. e. 42-ben, jutalmul verethetett, hogy magát kincseivel együtt a republikán pártnak kiszolgáltatta. Egyes példányokat ebből ismerek Vizesdiáról[3]) és Verseczről[4]).

Ezen leletek eléggé érthetően beszélnek. Azt mondják, hogy volt olyan korszak, melyben a macedon és thasosi érmek vidékünkön uralkodtak. Ezen korszak Macedonia felosztása előtt kezdődött, ezt mindenesetre túlélvén. Azért versenyeznek velők 158 óta az amphibolitaniai köztársaság tedradrachmái, sőt mintaképévé válnak egy tekintélyes dák utánveretésnek.

A III. évszázad vége felé vegyülnek a macedon pénzek közé az apolloniai és dyrrhachiumi érmek. Ezen időpont azonban nagyon korán nem lehetett, mert a nevezett városok pénzeiből nem a legrégibb fajták, hanem a római victoriatus szerint szabályozott drachmák azok, melyek a Duna északi partján oly sűrűen előfordulnak.

Egy ideig ezen érmek egyedül szerepelnek a leletekben, azután vegyülnek közéjük a római családi denárok, mely utóbbiak végre túlsúlyra vergődnek. Azután tűnnek fel a leletekben a császári denárok is, s a családi denárok Dacia meghódításával egészen kiszorulnak a forgalomból; és biztosnak vehető, hogy ez utóbbiakat, melyek 3 évszázadon át Erdélynek és a Bánságnak főpénzét képezték, Trajanus császár vonta ki a forgalomból.

---

[1]) U. o., I, 23.
[2]) Arch. Közl., VII, 146, sk. l.
[3]) Archiv. f. öst. Gesch., XXXIII, 111.
[4]) Milleker B.: Dél-Magyarország ősk. régiségletei, 55.

Ámde saját veretü pénzeik is voltak a Duna-vidék lakosainak. A Közép-Duna egész keleti és déli táján nagyon el vannak terjedve és sokszor találtatnak 9—17·5 gr. súlyú ezüstérmek, melyek II. Fülöp, macedon király, tedradrachmái után verettek. Ezek részben jól vannak kidolgozva, sőt olvasható körirattal is birnak. Az aversnek szakállas feje erősen ki van vágva és mindig jobban kidolgozva, mint a lovas alak a másik oldalon. Azonban ezeknél a haladás a barbárság felé félreismerhetetlen.[1])

Ezen osztály képviselői előfordultak a Bánságban a lakhely tüzetes megnevezése nélkül 1840-ben 40 példányban.[2]) Pottoknál ezek többször elszórva és tömegesen találtattak. Rajzait bemutatják Böhm L. német művében[3]) XIII. tábla, 5. és 7. alatt; és Gooss K. is.[4])

Ezen éremnek egy sokkal ifjabb válfaja is van. Ez súlyában — 10—14·3 grammot nyom — a régi Fülöp féle tedradrachma után következik, de stilben ez előképétől nagyon távol van. Jupiter feje a Fülöp-féléknek komorságát veszitette, 2—5 gyöngysorral van díszítve s a hajdíszre különös tekintettel vannak, a szakáll rendszerint hiányzik és az arcz néha en face van tartva. A reversen majd egy durva lovas, majd egy ló egyedül. Ez utóbbi nagyon realistikusan van felfogva, sörényt és körökből vagy pontokból képezett farkot mutat. E sorozatban a ló felett vagy mellett gyakran egy többküllőjü kerék, vagy tekercs, triquetrum, pont, vonás, korong vagy kalapács is látható. Ezen érmek anyaga szintén oly jó, mint az előbbi osztályé — 16-latos ezüst. Szinük rendszerint sötétszürke. Több példányon monogramm-féle feliratok vannak, s ezek arra engednek következtetni, hogy ezen érmek veretése a 154. esztendő előtti római denár befolyása alatt történt, mivel tudvalevőleg addig Rómában sem fordult elő egész név az érmeken. A Fülöp-féle utánveretéseknek ezen ifjabb válfaját ugy látszik a déli Dunavidéknek kell tulajdonitani, mert leleteik oda helyezik azt.[5])

Ezen válfaj képezte egy 100 dbból álló leletnek állományát, melyet egy bánsági oláh paraszt a negyvenes években Fehértemplomon adott el. Az avers egy jobbranéző férfifejet

---

[1]) K. Gooss: Skizzen, Archiv, XIV, 76. 77.
[2]) Seidl: Fundchronik, 23.
[3]) Gesch. d. Tem. Banats, II.
[4]) Skizzen; Archiv, XIII, XIV. tábla, 1. és 2. sz.
[5]) K. Gooss: Skizzen; Archiv, XIV, 78, 79.

mutat, melynek hajzata 2 gyöngysorral van körülkötve; a revers pedig egy jobbratekintő sisakos lovast. Súlya: 14·3 gr.[1])

Pottokon is fordult elő ezen válfaj.[2]) Ennek rajzát közlik Lelewel (Pl. III. 16.), Böhm L. (Gesch. d. Tem. Banats, XIII. tábla, 6. sz.) és Gooss Károly (Skizzen; Archiv, XIII, XIV. tábla, 3. sz.)

Nagy Sándor tetradrachmái és drachmáinak utánzatai sem ritkák a déli Magyarországban és Erdélyben[3]).

Ezen érmekhez, melyeknek azonban dák származást tulajdonitani nem szabad, csatlakoznak mások, melyek lelhelyeik után itélve csak Erdélyben verethettek. Ezek az ugynevezett dákérmek, melyeknek tál alakjuk van. Ezeknek átmérője 0·030—0·036 m. és 0·001—0·002 m. a vastagságuk. Szinük ingadozik sárgásbarna és szürkésfehér között. 100 súlyrészben csak 18·75% ezüst, 1·41% arany és 79·84% réz, ón és más anyagok mutatkoznak. Ezen érmek ennnélfogva nyilván erdélyi ezüstből készültek, melyből az aranyat kiválasztani nem tudták, és bronzból, mint ezt a déli bevitel szolgáltatta. Több ilyen válfajt ismerünk. Az aversen durva rajzu fő és a reversen ugyanolyan lovas van. Némely darab a thasosi tetradrachmák utánzata, mások ismét Macedonia amphibolitaniai köztársságának tedradrachmái után verettek. Az utóbbiak egy minta után készültek, mely a 158—146 közti időszakban veretett.[4])

A vassal együtt lépett fel az ezüst is, mert az ezüst eszközök mindig vassal járnak együtt. Az ezüst hazánkban csak oly vegyülékben fordul elő, melynek megolvasztására és szétválasztására sokkal több tudomány szükséges, mint a bronzkorban tapasztalható.

Az ezüst részint érmekre, részint ékszerekre használtatott fel. Az érmekről már lévén szó, itt csak az utóbiakkal kellene foglalkoznom, de fájdalom, nincs tudomásom délvidéki leletü oly ezüsttárgyakról, melyek a Kr. e. első századokból származnának.

Vidékünkön gyakoriak a csontváz-sirok, melyek a mellékletek után itélve, a K. e. IV. századtól kezdve a Kr. u. IV. századig divatosok voltak. A római korszakbeli ilyen sirokban van ugyan többször határozottan római provenienciáju tárgy, de több körülmény és a hasonlatosság következtében az elren-

[1]) U. o., 79.
[2]) L. Böhm, Gesch. d. Tem. Banats, II, 322.
[3]) K. Gooss: Skizzen; Archiv, XIV, 50.
[4]) O. o. 80—82.

dezésben, ezen sirokat barbár népnek kell tulajdonitani. Kettő közülök a mellékelt érmek alapján még Kr. e IV. szazadból való. Ez Glogonban és Kis-Zomborban fordult elő.

Glogonban 1881-ben pinczeásáskor csontváz-sirra bukkanván, 3 karpereczet bronzból, 1 füles bronzpikkelyt, fekete agyaggyöngyöt és 1 barbár érmet leltek. Ez utóbbi macedoniai Fülöp tedradrachmájának utánzata volt. Schwanfelder Gusztáv, glogoni jegyző, ezen tárgyakat a bpesti n. muzeumnak ajándékozta.[1])

Kis-Zombortól délre, mintegy 800 m.-nyi távolságban a községtől, 1872. májusban, téglaverő munkások kbl, 1 m.-nyi mélységü sirban csontvázra akadtak, mely arczával kelet felé fordítva feküdt. A csontvázon torques, karperecz és 2 gyűrű, valamint gyöngyök disznófogakból, csigákból és zöldes szinü agyagból voltak. Macedoniai Fülöp egy érme volt mellékelve[2]).

A többi csontváz-sir úgy látszik majdnem mind, egy hozzánk közelebb eső időből származik. Legtöbb a Kr. u. II. szazadból. Tekintélyes sorozatot tudunk már felmutatni ezen barbár csontváz-sirokból. Nem kevesebb mint 16 lelethelylyel dicsekedhetünk, hol ezen sírok konstatáltattak, u. m. Billéd, Fehértemplom, Jaszenova, Károlyfalva, Mercyfalva, Német, Orczyfalva, Padé, Uj-Palánka, Páncsova, Potporány, Szakálháza, N.-Szredistye, Varadia, Vattina és Versecz.

Legtöbb leletet, illetőleg csontváz-sirt, Fehértemplom szolgáltatott, hol mint az ottani muzeum gondozója 1881—1883-ban magam gyüjtöttem az adatokat.

Tulságos hosszúra nem akarván nyujtani dolgozatomat, itt minden egyes leletet részletesen nem tárgyalhatok. Legyen tehát szabad: „Dél-Magyarország őskori régiségletei“ czimü munkálatomra utalom, hol az illető lelhelyeknél az egyes leletek a lehetőség szerint körülményesen leirvák.

E fajta leleteink analogiájukat a szegedöthalmi sirokban[3]) találjuk. Minálunk is, épügy mint Szegeden, a temetkezés puszta földbe történt, mert koporsónak sehol semmi nyoma sem konstatáltatott. Sok sírban a csontok még jó állapotban találtattak. A sirok elhelyezésében semmi rendet nem lehetett tapasztalni; külső jellel, kővel vagy halommal, sem voltak ellátva. A sír feneke és oldala kővel kirakva, vagy kitapasztva nem volt. A csontváz mindig hosszában kinyujtott tagokkal feküdt, arczczal fölfelé. A fej alatt, vagy a lábaknál 0.08—0·12 m. magas,

[1]) Arch. Ért., U. F., I, 284 és II, 154.
[2]) Milleker B.: Dél-Magyarország őskori régiségletei, 70.
[3]) Arch. Értesitő, XIV, 323—33.

korongon készitett öblös fülnélküli edényke, vagy füles korsócska, vagy kis tál volt elhelyezve. A nyaknál találtatott bronzhuzalból készült torques (Varadián és Verseczen) vagy gyöngyfüzér (Károlyfalván s több helyt). A mellen fibula (Verseczen és Fehértemplomon); a karon bronz vagy ezüst karperecz vagy gyöngyfüzér (Fehértemplomon, Károlyfalván); az oldalon rozsdás vas késpenge és agyagkarika (Fehértemplomon); az ujjon bronzgyürü (Verseczen); azonkivül találtattak: csiptető (Fehértemplomon), bronzhajtü (Orczifalván), arany fülönfüggők (Verseczen) és bronz csat (Fehértemplomon). Csak egy tárgy, mely ezekkel rokon, érem-kincsben fordult elő, tehát nem sírlelet; ez a Rékáson találtatott ezüst láncz a III. századból.

Az anyag tehát, melyből tárgyaink készültek, arany, ezüst, bronz, vas, üveg, borostyánkő és agyag.

Arany leleteket Versecz vidéke szolgáltatott. Christian József, verseczi ékszerész, 1891-ben egy középszerü arany karikát és 1893-ban 5 fülbevalót váltott be. Az előbbi szögletes sodronyból van készitve, melynek egyik vége keskenyedvén, horoggá van visszahajlitva; a másik vége, mely szintugy mint az előbbi kerek keskenyebb huzallá van átalakitva, kéthajlatú tekercset képezvén, a végével a testre van körül csavarva.[1])

Az öt fülbevaló közül 2 páros. A fülbevaló karika ép, de a rajta lóggó csüngőről hiányzik a kő, melyen keresztül ment a csüngő pálczácska hegyes vége. Hasonló fülbevalót őriz a m. n. muzeum a felcsúthi (Fejérm.) sírból.[2]) Ezen még megvan a kő. A többi három fülbevaló nem páros; mindegyik más-más nagyságú. Mind az 5 példányon jellemző a horogalakitó sodrony tekercsszerü körülcsavarása az egyik példánynál. Analogiákból, melyek a horog ugyanoly alakitását mutatják és melyek biztosan datálhatók, tudjuk, hogy magyarországi vidékeinken a belföldi ötvösök a Kr. utáni II. és III. században ily izlésben dolgoztak.[3])

Ezüstből karpereczeket és egy érdekes lánczot mutathatunk föl. A karpereczek két fajtában voltak képviselve. Vagy sodronyból készitvék, a fent leirt arany karikákhoz hasonló szerkezettel; vagy, mint Károlyfalván 2 példány fordult elő, 0·005 m. széles diszitetlen lemezből, záró kapocscsal.

Az ezüstláncz Rékásról származik. Itt 1878. jun. 15-én a községen átfutó s a szomszédos magaslatokról lefolyó viz leve-

[1]) Rajzát l. az Arch. Ért., U. F., XIV, I. füzetének borítékján.
[2]) Arch. Ért., U. F., I, 142.
[3]) U. O., XIV, 93, 94; rajzát is l. u. o.

zetésére szolgáló árokban, ennek az országúttól balra eső egyik utczában lévő részében, mely a község északi részében van, a nevezett árok kitisztitása közben mintegy 0·3 mnyi mélységben a fekete agyagban közel 100 db. római ezüstérmet leltek, mely utóbbiak a római uralom 218—251 évekből Elegabalustól Deciusig terjedő időszakból származnak. Ezen érmekkel együtt volt egy 0·8 m. hosszú ezüst láncz. Ez áll 39 egymásbafüzött kisebb-nagyobb karikából, melyeknek két végső példánya a legnagyobb karikán csüng; e nagyobb karikán csüng azonkivül 4 más eredeti alakjából kiforgatott sodronykarika, és 3 kisebb karikáról lecsüngő tárgy: egy-egy ezüst lemezke, de háromból csak egy ép, a többi csonka. A csüngő lemez idoma hajlitott, oldala háromszög idommal bir s szélén, valamint a közepén zigzeges vonal díszíti. E karikák is a római korból hazánkban sűrűn fönnmaradt karika-typust képviselik, melynél jellemző, hogy a végek tekeresszerűen vannak egymásra illesztve. A láncz súlya 6½ lat.[1])

Bronzból ismerünk fibulákat, nyakgyűrűket, karpereczeket, ujjgyűrűt és csiptetőt. Vasból egy szúró eszközt. Üveg- és borostyánkőből gyöngyöket és agyagból edényeket.

A fibulák kétfélék: római és barbár jellegüek. Az első fajhoz 2 db. tartozik, melyek Fehértemplomon 1878-ban a Ristics-féle birtoknál találtattak. Mindkettő korongalaku, öntetett és sanirban mozgó (jelenleg azonban elveszett) tűvel birtak. Az egyik, mely különben 2 részre van törve, de szép patinával bir, egy mai fali órának fogas kerekéhez hasonlit, csak azzal a különbséggel, hogy küllői nem egyenesek, hanem meghajlitvák. A másik teljes korong s mint a maradványok tanusitják, kék és zöld koczka-zománczczal volt díszítve. A másik 1 alakban, de 4 példányban fordult elő. Az első példány Versecz en 1860-ban az Adler-féle háztelken, a többi három Fehértemplomon s pedig egy-egy 1873-ban Piesz háztelkén, 1881-ben a Kuhnféle téglaveremben és ugyanott 1883—1891, közti időben; a két utóbbi ép, 0·032 és 0·04 m. hosszú. Az 1881-ben a Kuhn-féle veremben talált példány rajzát közölte a „Tört. és rég. Értesitő" (1881, II. tábla, 4. sz.). Ennek a feje sodronycsigatekercsből van képezve, háta keskeny lemezből áll. Ezen alak közönséges. Előfordul bronzból, ezüstből és aranyból. Aranyból készültet kapott a bpesti n. muzeum 1880-ban állitólag Dévaról (Arch. Ért., XIV, 81, 17. ábra). Szegeden kétszer

[1]) Tört. és Rég. Ért., VIII, 43; Arch. Értesitő, U. F., XIII, 191. — Rajzát l. u. o

fordult elő bronzból. 1879-ben az öthalmi ásatások szolgáltatták ezt az alakot (Arch. Ert., XIV, 329, LII. tábla, 8. sz.); 1885-ben pedig Röszkén lelték a másodikat (Arch. Ért., U. F., XII, 166 és 165, II. t., 14. sz.). Ezen alak római-kori, de a tárgy barbár készítmény.

A fehértemplomi városi muzeumban őriztetik 2, Uj-Palánkán 1891-ben talált, íves Certosa-fibula, melyeknek tűje azonban letörött. Az egyik 0·042, a másik 0·048 m. hosszú, (Analogiák: Much M.: Praehistorischer Atlas, LXV. tábla, 4. és 5. ábra).

Torques volt Varadián és Verseczen. A varadiai példány alakjából ki van vetkőzve, de szép patinája van. Teste tömör kerek huzal, mely a végek felé keskenyedik. A középső részén ponczolt vonal csigavonalban fut a huzal köré. A verseczi szintén kerek, de díszítetlen huzalból készült; végei lemezzé vannak lapitva és egyhajlatu tekercseket képeznek. Belső átmérője 0·16 m.; a huzal vastagsága 0·006 m.

Karperecz több változatban fordult elő. Verseczen és Károlyfalván egyszerű vékony sodronykarikából állott. Fehértemplomon egy másik alak 4 példányban fordult elő. Ez vastag kerek huzalból áll, vastagodó nyilt végekkel, melyek egy-két rövid vonással egyszerűen díszítvék. (Rajzát l. Tört. és rég. Értesitő, VII, IV. füzet, II. tábla, 1 sz.). Károlyfalván a karperecz minden díszítés nélküli lemezből állott, szélesedő kerek, nyilt végekkel; hasonló a szeged-röszkei két karpereczhez.[1])

Érdekes egy nagy karperecz, melyet Nagy-Szredistyéről szereztem. Ez vékony bronzpléhből van készitve, üres, belől nyilt csövet képez, s a külső oldalon trébelt egyszerű ékítménynyel van díszítve.

Ujjgyűrű csak Verseczen találtatott s ez is díszítetlen karika lemezből.

A bronzcsiptetőnek felét rajzban lásd: Tört. és rég. Ért., VII, 4. füzet, II. tábla, 5. sz. alatt.

A bronzcsat egyszerű, s nem lehet határozottsággal állitani, hogy leleteinkkel egykoru; habár azok környékén találták is. Jelenleg a fehértemplomi városi muzeumban őriztetik.

Vasból eddig csak két helyt leltünk dolgokat. Az anyag, mely nagyon könnyen elporladt valamint azon körülmény, hogy a vasat leleteknél nem veszik figyelembe, teszi a vastárgyak ezen csekély számát érthetővé. Fehértemplomon a

[1]) Rajzát, l. Arch. Ért., U. F., XII, 166; 165, II. tábla, 9. és 10. sz.

Kuhn-féle tégla-gödörben 1881-ben egy sirban egy vas szúró fegyvernek maradványát lelték. Ez egy lándcsacsúcs- vagy tőrféle, kétélű, szúró eszköz, melynek nyélbe való lemeze lévén, ezen még a cserfából készült nyélnek nyomai is láthatók. Károlyfalván is találtatott egy sírban ilyen vastárgy, mely talán egy késnek maradványa volt.

Gyöngyöket részint a fej alatt, részint mélyen a karon konstatáltak. Anyaguk drágakő (almandin), borostyánkő, üveg, paszta és egy ismeretlen kétesszerü anyag. A nagyság és alak is különféle. A krétaszerű anyagú, fehérszinű gyöngyök többnyire hengeralakuak és nagyok. Almandin gyöngyök Verseczen jöttek napfényre. Ezek többnyire négy oldalú hasábok, lecsapott sarkokkal s szépen köszörülve. A borostyánkő-gyöngyök hengervagy golyóalakuak; megjegyzendő, hogy ezeknél régibb borostyántárgyat területünkön még nem találtak. Az üveggyöngyök túlnyomóan zöld vagy kék szinüek. A pasztából készült gyöngyök végre többnyire szürkések. Az utóbbiak közül némely darab, mint ezt a verseczi Adler-féle leletből néhány gömbalaku példány mutatja, szines, mozaik-féle kirakott, rajzokkal (csillagokkal) van csinosan díszítve. Apró vékony bronz sodrony karikák is szolgáltak gyöngy-képen, mint ezt Verseczen 1888-ban láttam.

Az agyagedények vagy fülnélküli öblös edények vagy korsócskák, vagy tálak. Az első fajból egy Padéról a temesvári muzeumban őriztetik. E díszítetlen edénynek magassága 0·09 m.; szájvilágossságának átmérője ugyanannyi; fenekéé 0·06 m. A bögre magassága két harmadáig kihasasodó részének kerülete 0·35 m.; a nyaka alapját képező gyűrűé: 0·3 m.; a felső harmadáé 0·275 m. (Rajzát l. Tört. és rég. Ért., VII, 4. füzet, I. t., 1. sz.). Ilyen kettőt Fehértemplomon is láttam. A füles korsócskákat Fehértemplomon, Verseczen és Nagy-Szredistyén észleltem. Egy fehértemplomi példány 0·08 m. magas, 0·03 m. átmérőjü szájvilágossággal; alsó harmada hasasodásának kerülete 0·214 m., és 0·005 m. vastag sarkaljának átmérője 0·025 m. (Rajzát l. u. o. II. t., 2. sz. alatt). E két idom typicusnak mondható. Fehértemplomon egy edényt láttam, mely kivül 4-szögletes hasábot képez, belül pedig hengeralaku ürrel bir; ez úgy látszik kivétel számba megy. A tálalaku, illetőleg tálczaalaku edényt Fehértemplomon 3—4-szer konstatáltam. Ezek is díszítetlenek, aljuk vizszintes és a függőleges szél csak 0·02—0·03 m. magas. Egy közülök szögletes volt. Anyag és kivitel azonban az első két idom mögött áll.

Az agyagtárgyaknál nem hagyhatjuk figyelmen kivül az agyagkarikákat sem, melyek szintén sírleletek s melyeket némelyek hajlandók parittyaköveknek tekinteni. Egynek, de nem igen sikerült, rajzát adja a „Tört. és rég. Ért., VII, 4. füzet, II. t., 6. sz. alatt. — — —

Ujabb adatok a bánsági legrégibb német telepítésről.

Dr. Baróti Lajostól.

I. A bánsági első német telepítésről s az ottani legrégibb német telepekről Bél is közöl nehány érdekes adatot „Comitatus Temesiensis“ czimű kiadatlan művében, melyre Berkeszi István hívta föl először társulatunk figyelmét. (Tört. és Rég. Ért. 1892.)

Művével Bél 1729-ben, október 9-én, Pozsonyban készült el,[1]) adatait azonban már előbb, úgy látszik 1726-ban vagy 1727-ben, szerezte be.

A német telepítésről általánosságban csak röviden emlékezik. Mindössze annyit mond, hogy a törökök kiűzése után a lakosságot főleg németekkel gyarapították, akik körülbelül harmincz helységnek vetették meg alapját. Nehány falut a Maros partján s a tartomány közepe táján építettek, a legtöbbet azonban az uj-palánkai kerületben, a hegyek alján. Telepeik szépen fejlődnek, mert szőlőt ültetnek és szorgalmasan művelik földjeiket. Kezdetben három évi adómentességben részesültek, hogy erőre kaphassanak.

Mint németektől lakott helységeket Bél a következőket sorolja föl:

A temesvári kerületben: Rékast (Rékás), Freidorfot (Freydorf), Gyarmathát (Jarmoda); a csanádiban: Perjámost (Periamos), Német-Szent-Pétert (Szent Péter) és Uj-Pécset (Neu-Urén — Neu-Wien helyett); a pancsovaiban: Pancsovát (Pantzova), Deliblátot (Deliblato) és Cservenkát; az uj-palánkaiban: Uj-Palánkát, Fehértemplomot (Weiss-Kirch), Salhausent (Saalhausen), Russovát (Roszova), Petrillovát (Petrilova), Jossovnikot (Jassetnik), Makovistyét (Makowitz), Potokot, Häuerdorfot (Deyersdorff), Szakaloviczot (Szakállowicz), Langenfeldet (Langefeld), Rebenberget, Divicset (Dibicza), Suskát (?), Pozsezsenát (Poschesiena), Moldovát (Moldova), Matkoviczot

[1]) Ez a dátum, mely a budapesti nemzeti muzeumban levő, Gyurikovics-féle másolat 88. lapján olvasható, elkerülte Berkeszi figyelmét. Ő a mű keletkezését tévedésből 1731-re teszi.

(Maczbikowicz), Váradot, Saczowiczát, Gorni-Lupkavát, (Horny-Lubkowa), Dolni-Lupkavát (Dolny-Lubkowa), Suchenthalt (Sonthal) és Berzaszkát (Berhasta); a verseczi ben: Verseczet (Werschetz), Alibunárt (Aly-Bonár), Cservenkát, Kudriczot (Kuttricza), Lagerdorfot (Lagerdorff) és Perchaczát (?); a csákovaiban: Csákovát (Csákovár), Dentát, Dettát, Vojteket (Verteg), Berekuczát (Pergutza); említi még Battyát, Siczbowát, Kepetet és Buschichot, melyek közül egyikben-másikban a ráczokon kivül németek is laktak; a lippaiban: Lippát és több más helységet, de ezeket név szerint nem említi; végül a lugosiban: Lugost.

Legérdekesebbek azok az adatok, melyeket Bél az egyes helységekről közöl, s melyeket a következőkben foglalunk össze:

Alibunár. (Aly-Bonár.) — Török eredetü helység. A mult háború (az 1716—1718-ig tartott török háborút érti) alkalmával elnéptelenedvén („alioquin desertus"), 1724. julius hóban németek szállták meg.[1])

Battya. — A csákovai kerület helységei sorában említi Bél Siczbowa, Kepet és Buschich nevü helységekkel együtt. Mindezek szép erdőkkel vannak körülvéve, — úgymond — és vidékük földmivelésre alkalmas. Ráczok lakják régtől fogva, kiknek számát azonban az 1724-ben bevándorlott s itt-ott megtelepedett németek föltünően („insigniter") gyarapították.

Berekucza. (Pergutza.) — Ujabban („recens") keletkezett német telep. Csekély gyarapodás mellett mégis erősbödik.

Berzaszka. (Berhasta.) — Bél az Al-Duna mellett, Moldován alul feküdt német telepek egyikéül említi, ámbár az iratokban mint ilyenről nincs szó.

Buschich. — Lsd. Battya alatt.

Csákova. (Csákovár.) — Régi helység, melyet a németek ujra építenek („instauratur"), kiknek megengedték, hogy tömegesen itt lakhatnak. Minden tekintetben előnyös fekvésü: a Temes partján terül el és földje művelésre kiválóan alkalmas. A helység főékessége a Mercy által újabban épített falusi lak („secessus"), mely minden kényelemmel van berendezve.

Cservenka. — Ily nevü német helységet kettőt említ Bél: egyet a pancsovai, egyet pedig a verseczi kerületben. Az elsőről azt mondja, hogy nem régiben („nuper") keletkezett,

---

[1]) Hogy Alibunár is német telep volt, csak Bél mondja. Az adminisztrácziő iratai erről mit sem tudnak. Alig is hihető, hogy mocsár mellé telepítettek volna németeket.

az utóbbiról pedig azt, hogy szépen fejlődik („vicus pulchre invalescens“).[1])

Deliblát. (Deliblato.) — Nem régiben („nuper“) keletkezett német helység.

Denta. — A Berzava (Brzowa) mossa határát. Török sánczczal volt megerősítve, melyet Mercy gróf akkor foglalt el, mikor Pancsova és Uj-Palánka ellen indult. Németek lakják, a kiknek szorgalma a helység gyarapodását engedi remélleni.

Detta. — Szomszédos Dentával. Ide is németeket telepítettek, a kik dolgaikat oly serényen végzik, hogy a helység fölvirágzását bizvást remélhetni.

Divics. (Dibicza). — Gyéren lakott német helység.

Freidorf. (Freydorf). — Uj nevét német lakosaitól kapta, a kik szorgalmasan és gondosan művelik földjeiket, gondosabban, mint e vidéken általában szokás.

Gyarmatha. (Jarmoda). — Részben németek, részben ráczok lakják.

Häuerdorf. (Deyersdorff.) — Neve is mutatja, hogy német telep. Ha jövőben is úgy gyarapszik, mint eddig, népes helység válik belőle. Lakosai szorgalmasak. („Inquilinos certe solertes adepta est.“)

Jossovnik. (Jassetnik). — 1723. deczember hóban kapta („excoli caepit“) német lakosait.

Karánsebes. — A legutóbbi háború (1716—1718.) alkalmával vérontás nélkül került a császáriak kezébe. Előbbi fényét nem nyerte ugyan még vissza, de polgárainak száma napról napra növekszik. Hogy németek is telepedtek meg itt, Bél nem említi.

Kepet. — Lsd. Battya alatt.

Kudricz. (Kuttricza.) — Szépen fejlődő német helység. („Vicus pulchre invalescens“.)

Lagerdorf. (Lagerdorff.) — Szépen gyarapodó német helység. („Vicus pulchre invalescens“.)

Langenfeld. (Langefeld.) — 1725. junius hóban[2]) ültek meg a németek. Elég népes helység.

---

[1]) A pancsovai kerületben létezett Cservenkára vonatkozólag csak egy adatot találtam 1725-ből, t. i. hogy a Kubin közelében, Cservenkán (Zerwenka) lakó egyetlen német telepest kirabolták. (Rot. Panes. I. 40.) Ezért nem is vettem föl a német telepek közé.

[2]) Már egy évvel előbb is említtetik langenfeldi német lakos.

Lippa. (Lipa.) — Népes hely. Ráczok és németek lakják. Az utóbbiakat nem régiben („nuper“) telepítették ide. Lippa mégis inkább faluhoz, mint városhoz hasonlít.[1])

Lugos. — A törökök kiűzése és Temesvár visszafoglalása óta mindinkább gyarapszik német, rácz és oláh lakossággal.

Lupkava. — Lásd Matkovicz alatt.

Makovistye. (Makowitz.) — Németek lakják („excoli coepit“), akik szőlőt is művelnek.

Matkovicz. (Maczbikowicz). — E helységet Bél Várad, Saczowicza, Horny-Lubkowa, Dolny-Lubkowa, Sonthal és Berhasta[2]) nevü helységekkel együtt sorolja föl. Egytől-egyig a Duna partján feküdtek. Némelyiket németek szállták meg, még pedig szép számmal.

Moldova. (Moldava.) — Egykoron város volt, de az idők viszontagságai folytán faluvá silányult. A Boszna folyó torkolatánál németek kezdték megszállani („jamque a Germanis habitari coepit“). Immár nincs kétség, hogy gyarapodni fog.

Orsova. — Elfoglalása után Eugén herczeg Splényi parancsnoksága alatt őrséggel rakta meg és elrendelte megerősítését. A szigeten az erődítési munkálatok már is oly nagyszerűek, hogy a Dunát itt joggal a mienknek mondhatni. Orsova német lakosairól Bél nem tesz említést.

Uj-Palánka. — Német lakosokat kapott, a kik föld- és szőlőmüveléssel foglalkoznak.

Pancsova. (Pantzova.) — Neve homályos értelmű. A város a vár déli és nyugati oldalán terül el és árokkal meg sánczczal van megerősítve. A török uralom idején főleg ráczok lakták, kiknek számát a minap idetelepített („numero haud exiguo nuper huc deducti“) németek nem kevéssé („egregie“) szaporították.

Perchacza. (?) — Németek építik föl ujra („instauretur“.) Úgy látszik Plosicza értendő alatta, csakhogy e föltevéssel ellenkezik az, hogy Plosicza a pancsovai, s nem a verseczi kerületben feküdt.

Perjámos. (Periamos). — 1726-ban szállták meg a németek.[3]) Vidéke földmüvelésre alkalmas, csak itt-ott mocsáros, a mi a lakosokat a föld megmunkálásában gátolja.

[1]) Egyéb német telepet a lippai kerületben Bél nem említ. Csak annyit mond, hogy a kerület falvait túlnyomóan ráczok lakják, kik közé alkalmas helyeken németeket telepítettek.

[2]) Várad, Saczowicza és Berhasta az admin. iratokban épen nem említtetnek, mint németektől lakott helyek; a két Lupkava közül is csak az egyiket szállták meg a németek. Sonthal nem lehet más, mint az iratokban említett Suchenthal. (Lásd alább.)

[3]) Tévedés; Perjámosra 1724 nyarán érkeztek az első német telepesek.

Petrillova. (Petrilova). — 1724. augusztus hóban szállták meg („excoli coepit") a németek.

Uj-Pées. (Neu Urén — e helyett: Neu-Wien.) — 1726-ban nyerte német lakosait.

Potok. — Németek lakják („excoli coepit"), a kik szőlőműveléssel is foglalkoznak.

Pozsezsena. (Poschesiena.) Gyéren lakott („nondum, quod satis est, cultus") német helység.

Rebenberg. — Nevét részben Rebentisch báró tiszteletére, részben szőlőhegyeitől kapta.

Rékas. (Rékás). — Németek kezdik építeni („excoli coeptus").

Russova. (Roszova.) — Rácz és német lakossággal. A németek 1723-ban szállták meg.

Salhausen. — 1724-ben ülték meg a németek („incoli coeptus"). Tőlük kapta nevét, hihetőleg egykori hazájok emlékére.[1])

Saczowicza. — E helységről ugyanaz áll, ami Berzaszká-ról. (Lsd ez alatt.)

Siczbowa. — Lsd. Battya alatt.

Suchenthal. (Sonthal). — Lsd. Matkovicz alatt. Értekezésemben tévesen véltem Sahajá-val azonosíthatni. Sahaj vagy Szuhaj Fehértemplom szomszédságában terült el, Suchenthal pedig, mint Bél adataiból kitünik, Lupkava és Berzaszka között, az Al-Duna mellett.

Suska. — Gyér lakossággal bíró („nondum, quod satis est, cultus") német helység. Az iratok nem tudnak róla.

Szakalovicz. (Szakállowicz). — 1722. november hóban keletkezett („insessus"), eléggé népes („jam laxus habitatus") német telep.

Szent-Péter. — Kétségtelenül Német-Szent-Péter. Bél a csanádi kerületbe helyezi, pedig a temesvári kerületben feküdt. Szerinte 1726-ban szállták meg a bevándorlott németek.[2])

Várad. — Bél az Al-Duna mellett, Moldova vidékén feküdt német telepek közt említi. Az iratokban nincs szó róla.

Versecz. (Werschetz). — Ráczok és a minapában ide telepített („nuper adducti") németek lakják. Már elég népes („jam late habitari incipiat"). Nagy kaszárnya is van itt, melyet Temesvár visszavétele után építettek a császáriak.

---

[1]) Ez tévedés, mert Salhausen, uj-palánkai parancsnok tiszteletére nevezték el.
[2]) Már 1724 februárban említtetik, mint ujonnan megtelepített német helység.

BIBLIOTECA JUDETEANA TIMIS P. 39. 916-D

Vojtek. (Verteg.) — Nem régiben („recens“) keletkezett német telep. Gyér gyarapodás mellett is mindinkább erősbül.

Weisskirchen. (Weiss-Kirch). — Azelőtt ráczok lakták, akik Bela-Cirke-nek nevezték, mi ugyanannyit jelent, mint Weiss-Kirch. Ujabban német lakosokat kapott, a kik a földmüvelésen kivül szőlőmüveléssel is foglalkoznak.

II. „A bánsági legrégibb német település története“ czimü értekezésemben említém, mily kapósak voltak a bevándorlott németek: hogy út közben Magyarországon rájok lestek s őket mindenképen kiszállásra csábítgatták.

Mercy a hadi tanácsnál 1724 nyarán e miatt panaszt is tett, és különösen a Tolna-megyei alispánnét vádolta, hogy a Bánságba hajózó családokat kiszállásra és jószágain való megtelepedésre rábirta.

Erre vonatkozólag az országos levéltárban, az udvari kanczellária aktái között (Nr. 122 ex Majo 1724) igen érdekes adatokra bukkantam.

Ez adatok szerint Mercy panaszára a hadi tanács átirt a kanczelláriához, ez pedig fölszólította Daróczy Ferencz Tolnamegyei alispánt, hogy az ellene, illetőleg a felesége ellen emelt vádakra nézve nyilatkozzék.

Daróczy erre kimutatta, hogy mikor a kérdéses frankóniai családok Paksra érkeztek, ő otthon sem volt; különben a terhére rótt dolog nem is történt volna. Egyébiránt felesége is ártatlan, mert ama családok már Földváron kezdtek elszéledni, két mérföldnyire Pakson felül. A bekövetkezett lázadásban és a jövevények elszéledésében sem felesége, sem emberei közül nem vétkes senki. Hacsak azt nem róvják fel nejének bűnül, hogy a lázongó népet, mikor Paksra ért, és nem akarta folytatni útját, engedelmességre nem szorítá. De gyönge nő létére, hogy tehette volna ezt? Különben nem is tudta, hogy miféle emberek azok. Naponként sok hajó érkezik, mely tele van ily jövevényekkel, a kik itt-ott szoktak megtelepedni; azt gondolta, ezek is csak olyanok. Arról meg szó sem lehet, hogy felesége őket rávette volna, hogy birtokain megtelepedjenek, mert saját elhatározásukból szálltak ki Pakson. Különben késznek nyilatkozott az alispán arra is, hogy vizsgálatot tart, s az arról szóló jegyzőkönyvet fölterjeszti a kanczelláriához. Nem lévén hibás sem ő, sem a felesége, nem is lehet őt kényszeríteni, hogy — mint Mercy kivánja — a szökevényeket saját költségén rendeltetésük helyére szállítsa. Méltóztassék

Mercy tábornoknak valakit értök küldeni, ő hajlandó őket kiszolgáltatni.

Jelentéséhez az alispán állításainak igazolásaul több iratot is csatolt, melyek közül a bevándorlottak nyilatkozata kétségkivül a legérdekesebb. Öten irták alá, de megjegyzik, hogy valamennyien tanuskodnak mellette.

Hogy mi birta rá őket, hogy útjokat félbe szakítva, Tolnamegyében megtelepedjenek, azt ekképen adják elő.

Marxheimben — így szól a nyilatkozat — azt igérték nekik, hogy Belgrádig ingyen szállítják őket. Azonban ez nem történt. Majd három hétig ott kellett vesztegelniök Marxheimben, természetesen saját költségükön. Végre útra kelvén, körülbelül 277 frtot kellett fizetniök úti költségül s egyebekért, úgy hogy kifogytak a pénzből és lehetetlenség volt tovább menniök. Hozzájárult, hogy éjjelenként többnyire valamely szigeten kötöttek ki, ott kellett hálniok a szabad ég alatt, minek következtében sokan megbetegedtek közülök, sőt nehány gyermek el is halt, a kiket minden szertartás nélkül kellett eltemetniök.

Hajójukat már Földvárnál akarták elhagyni, mert olyan nagy bajban voltak, hogy egyik-másik már a ládáját is kénytelen volt eladni. A legnagyobb szükség végül arra kényszerité őket, hogy Paksnál kiszálljanak. Keserves állapotukat a velök volt káplár is láthatta, a ki megértvén szándékokat, ott hagyta őket.

A „Kurjácska Greda“ ősemberi telep Kécsán.

(Kivonat Orosz Endre, kécsai tanitó, mint az ásatás vezetőjének ily czimű felolvasásából.)

Kécsa nagyközség Torontálmegye ész.-kel. részében fekszik 80 méternyire a tenger felszinétől. A terület geologiai képződményei a legfiatalabb korunk. Az uj alluvialis, fekete televény földben Dél-Magyarországon elég gyakoriak a történelemelőtti ember eszközei, s már eddig is több lelhely volt ismeretes. Ezekhez csatlakozik most a Kécsa község határában levő „Kurjácska Greda“ őstelep is.

Ez őstelep Kécsától délkeletre, a Dellimanits és Cordier féle tanyák között elvezető kocsiúton menve, a falutól háromnegyed óra járásnyira fekvő „Kurjácska Greda“ határon van. Az említett kocsiút ketté ágazásánál, a jobbra forduló útvonal baloldalán, egy feltünő nagy mesterséges földhalom (tumulus) látható, melytől dél-keletre, 350 lépésnyi távolságban, a tervezett párdány-zsombolyai vasutvonal baloldalán levő szántóföldeken alacsony, köralaku, kis földhalmok vonják magokra a szemlélő figyelmét. Nagyságuk különböző; a legnagyobbnak átmérője 50 lépés, a legkisebbé alig 15 lépés, s az utóbbi már oly lapos, hogy már csak jól megfigyelve vehető észre, míg a nagyobb mintegy 70 cm.-nyire emelkedik ki. Kis területen, egymás mellett mintegy tizenöt ily halom található, s ezek együttesen alkotják a „Kurjácska Greda“ őstelepet. A legtöbb ősemberi emlék e halmokban található, míg a körülöttük elterülő földeken csak szórványosan. E kis halmok voltak e szerint az ős emberek tanyái. E halmok közül hatot 1893. okt. hó 22., 23. és 29-én a „Délmagy. tört. és régész. muzeum-társulat“ költségén felásattam, illetőleg egy méternyi széles árkokat vonattam rajtok keresztül. Az első ásónyomás után még kevés tárgy került felszínre, de annál több a második után, míg a harmadik után már teljesen megszüntek. A halmok alján, alig 5—6. dm.-nyi mélyen a földben, feküsznek az 1—1½ m. átmérőjü, széttöredezett tűzpadok, miket sárga agyagból készitettek. Rajtok többnyire hamu, a tűzhely körül pedig konyhahulladékok, mint csontok, kagylóteknők, edénycserepek, kő-, csont- és cseréptárgyak, égetett agyagrögök hevertek szerteszét. Előkerült a tűzhely hamujából egy bronztü, sőt egy ősember csontváza is. Részletezve a következő tárgyak:

I. Köszerek. a) Őrlőkövek; előkerült összesen 26 darab őrlőkőtöredék különféle kőzetagyagból; átmérőjök 28—30. cm. lehetett, vastagságuk pedig 3—10. cm. közt ingadozik. b) Törőkövek; összesen

tizenegy darab került elő, melyek részint kavicsdarabokból lettek egyszerűen használatba véve, részint terméskőből lettek e czélra mesterségesen alakítva és megcsiszolva. Alakjok kétféle: részint gömbölyded, részint hasáb. c) Vegyes kőtárgyak, mint hengeralaku kő-kalapács, a nyél lyukánál ketté törve; egy négy oldalu hasáb alaku kőék (Celt.), egyenletesen simára csiszolt chloritos gnaiszból, töredék, hossza 5·8. cm. — Egy derekán kettétört, finomszemű csillámos homokból alakított és csiszolt, négyoldalu hasábalaku kézi véső balta, a töredék hossza 6, szélessége 8, vastagsága 2 centm; továbbá tűzkő kések és szilánkok, összesen nyolcz darab. Egy 9 cmt. hosszu, sárga quarz, három oldalu nagy kőkés.

Feltűnő e telepen a kőeszközök csekély száma, és ennek daczára azok egyszerűsége. Csiszolást feltüntető kőtárgy csak 8 darab van, holott a talált kőeszközök száma ötvennégyet tesz ki. A kőtárgyak anyaga valószinűleg az aradmegyei és krassó-szörényi hegyekből való, a basalt tárgyak anyaga pedig alighanem lukareczi. A tűzkövek is alighanem krassó-szörényi származásuak s e telepre csak importálva lettek, minthogy e vidéken ily faju kőzetek nem találhatók.

II. Csont szerszámok: Egy 12 cm. hosszu csont-ár; fiatal, alig két éves Cervus Capreolus agancsából a rózsatővel együtt. Teljesen ép. Egy másik, idősebb Cervus Capreolus három águ agancsa is valószinűleg csont-árnak használtatott, de az agancs vastagabb végét fogva, tör is lehetett. Találtatott még öt darab csontár töredéke s a Cervus elaphusnak egy agancs töredéke.

III. Cserépeszközök: Orsógombok: hét darab köralaku szürkés-fekete szinü, égetett agyagból. Csak egy példány ép, a többi töredék. Ennek átmérője 5 cm, vastagsága 1 cm. A közepén levő lyuk átmérője 1·4. cm. Mindkét oldala lapos. Egy nyolczadik fél töredék példány 27 mm. vastag, s a lyuk átmérője csak 4 mm. Lehettek különben hálónehezékek is.

IV. Fémtárgyak: Egy teljesen ép, sárga bronzból készült tű. Hossza 11·5 cm. rhombalaku, 2 mm. széles, szuró vége hegyes, másik vége lapított és egyszer aláfelé be van hajlitva E bronztűn kivül semmi más fémtárgy elő nem került.

V. Edények: A kécsai telepen is, csakugy mint máshol, legtöbb az edénycserép, csakhogy ép állapotban egyetlen edénydarab sem találtatott, csakis apró töredékekben. Anyaguk apró kaviesszemektől, homoktól teljesen ment, égetett sárga agyag. A cserepek vastagsága különböző; a legvékonyabb 2 mm. a legvastagabb 25 mm. Minden cserép égetett. Uralkodó szin a szennyes-szürke, de vannak hamvas-szürke, szürkés fekete, szürkés-sárga és halvány téglasárga színüek. A talált edénytöredékek részletei: perem-, fogantyu-, oldal- és fenék-darabok. Mindezek igen különböző változatokat tüntetnek fel, minthogy igen különböző nagyságu

és rendeltetésü edények részeit képezték s több kevesebb formatökélyről és diszitési módozatokról nyujtanak fogalmat. A nagyobb töredékekből kivehetőleg az ősedények fazekak, csuprok, bögrék, köcsögök, tálak és csészék voltak. Ornamentikájok háromféle módozatban nyilvánul: szabadkézi rajzban, benyomatos díszben és domboru díszben.

A díszített cserepek legnagyobb része rajz-díszes. A rajzdísz ismét négyféle változatban fordul elő, mint pont-dísz, vesszö-dísz, egyenes vonal-dísz és görbe vonal-dísz, de mind e négy elem együttesen is alkot tetszés szerinti rajz-combinatiót.

A benyomatos díszfaj, zsinegnek a lágy agyagba eszközölt benyomását tünteti fel, s jellemző hogy másféle rajzdíszszel együttesen egy cserepen sem volt található, ellenben csücsökdísz, és ujjbenyomat kiséretében többször. Ily zsineg-barázda kettő, három, négy sőt öt is volt egy-egy cserepen, egymással párhuzamosan menve felülről lefelé vagy pedig körben. E dísz-faj a nagyobb edények sajátságát képezi.

A díszítésnek harmadik válfaja az edény oldalán kidomborodó s a bronzkor specialitását képező u. n. „csücsök-dísz“. A mogyoró nagyságu csücskök magánosan, egyéb dísz nélkül a peremhez közel az edény körül állottak, egymástól különböző távolságban, de vannak rajzdíszszel vegyes, különösen pontokkal és körvonallal körül fogott csücskök is.

VI. Konyhahulladékok. A kécsai őskori telepnek egyik főcsoportját a konyhahulladékok teszik. Ezek kizárólag az állatvilág keretébe tartoznak, s többnyire emlős állatok pörkölt, égetett vagy nyers csontjai, továbbá kagylóhéj-töredékek, s néhány madárcsont. Az emlős állatok csontjai között képviselve vannak az equus caballus, bos taurus, elaphus, ovis aries, sus scrofa ferus, cervus capreolus, canis familiaris, canis vulpes. Ez emlősökön kivül előkerült egy halcsigolya is. Az emlős állati csontok között legtöbb a disznó, kutya és a juh; követik ezeket a tulok, szarvas, őz, ló, poczok és a róka. Kagylódarab is számos van, de igen kevés a madár és a hal csontmaradványa.

A telepen talált emberi csontváz a felszíntől négy dcm. mélyen találtatott s összezsugoritott helyzetben lett eltemetve, de cserép darabokon és csontokon kivül semmi egyéb nem vott mellette. A csontok nagysága után itélve egy kifejlődött, nem kis termetü ember lehetett. A telep két dombjáról került elő két kis tengeri csiga, mész-fehér szinü s 12 mm. hosszu az egyik. (Conus. sp.) Hiányzó csúcsa helyén 2 mm. átmérőjü lyuk van kerekítve; a másik egy mész-szürke cerithium, 2·5 mm. hosszu. Nem egyebek ezek mint fényüzési tárgyak, miket fonalra húzva nyakdísznek használtak.

Találtatott továbbá egy szürkés-feketén égetett agyagtárgy, mely figyelmes szemlélés után egy kis, emberi szobortöredéknek felel meg. A töredék nagysága csak 2 cm. Ábrázolja a test felső részét, a mellközéptől

etört fej, karok és derék nélkül. A két kar oldalfelé vízszintesen indul ki a törzsből, de öt mm.-nyire már letörött. Az egész szobor magassága körülbelül egy dm. lehetett. Mint más őstelepek agyag szobrocskái, úgy ez is házi bálvány lehetett.

Végül előkerültek még sövénytapaszrögök, melyek a kunyhólakások sövényfalának agyagtapasztékaiból hulloltak le s rajtok a vesszők lenyomatok még jól kivehetők, továbbá égetett agyagrögök, melyek a tűzpadok aljazatának széthullott töredékeit képezik.

A fennebbiekből következtetve a „Kurjácska Greda“ telep közepes nagyságu, történelem előtti őstelep volt, melyben a tűzhelyek közelében, faágakból összetákolt sátrakban és agyaggal betapasztott kunyhókban hosszabb ideig laktak a telepesek. Utóbb azonban — az ép tárgyak hiányából következtetve — ismeretlen okok miatt, minden ép holmijokat magokkal vive, innen elköltöztek. Táplálékukat növényi és állati anyagok képezték. Az előbbiek közül leginkább gabonaneműeket termesztettek, az állatok husát pedig főleg sütve költötték el. Ruházatukból semmi sem maradt meg.

A megemlített állati csontok azt mutatják, hogy e telep lakói vadászattal és halászattal is foglalkoztak. A házi állatok nagyszámu csontjából az állattenyésztés előhaladottsága olvasható ki. Az őrlő és morzsolókövek azt mutatják, hogy az emberek már rendszeresen foglalkoztak földmiveléssel, sőt az ipar némely ágait is űzték, igy a fazekasságot, szövés-fonást, és a kohászatot. A művészetnek egyik, bár legalsóbb fokát, a cserepekeu képviselt iparművészet képezi, az agyagbálvány pedig a szobrászat kiinduló pontja. Hogy cserekereskedést űztek, azt bizonyítják az ide importált kőeszközök és tengeri csigafajok. Szerszámaik voltak: bronzeszközök, őrlő-, törő- és morzsolókő, kalapács, kőcelt (kőék,) kővésőbalta, kő-kés, csont-ár, csont-tőr, fonó-orsó, hálósúly, nagyszámu faeszközök, parittya-kavics, simitó-kő stb. . . .

E telep lakói az emberi művelődés multjának ama fokán állottak, mikor a nomád életmódot az állandó megtelepedés, vagy legalább is az egy helyen hosszabb ideig való tartózkodás váltotta fel.

Hogy melyik korból származik ez őstelep? azt a geologiai viszonyok és a leletek összesége után könnyü meghatározni. A geologia szerint az uj alluviumban már a bronzkor vette kezdetét; vidékünk culturrétege pedig, a fekete televényföld, uj alluvium. A tárgyak között lelt bronztü még kétségtelenebbé teszi e telep bronzkori származását.

Jelentés a vattinai ásatásokról.

A „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ választmánya 1893. évi szeptember hó 28-án tartott ülésében, 36. számú végzésével elhatározta, hogy a Temesmegyében fekvő Vattina község határában próbaásatásokat eszközöltet. Magára az őstelepre, mert kétségtelenül az, Milleker Bódog, a társulat buzgó és érdemes tagja hívta fel a választmány figyelmét, ki ismételten fölkereste a helyet és számos lelettárgyra hivatkozhatott, melyekről részletesen az „Archaeologiai Értesitő“ f. évi I. füzetében (1—6 ll.) számolt be. Kétségkivül fontos ujitás a társulat életében, hogy Dél-Magyarország területén időről-időre ásatások végeztetését nemcsak határozatilag kimondta, hanem — mint az ezt megelőző s ezen jelentésből is kitünik, — tényleg meg is kezdte.

A társulat részéről a főtitkár és Milleker Bódog társ. tag bizattak meg az ásatás vezetésével, melynek eredménye a következő volt:

A nevezett község keleti határában, nyugatról közvetlenül a vasuti töltéstől, keleten egy homokbányától, éjszakon a Moravicza-pataktól, s délen a Verseczre vivő országúttól, illetőleg a verseczi u. n. nagyréttől határolva, van egy kevéssé kiemelkedő szántóföld, körülbelül 1800—2000 m². területü, mely jelenleg Naschitz János, moraviczai kereskedő tulajdona, de bérben birják Bogics Vazul és Oszuczky József, vattinai lakosok, kik ott homokot bányásznak. Itt kezdetett meg 1893. október 4-én a próbaásatás. E napon a jelzett helyen összesen 5 gödröt nyittattunk ki, átlag 0·7—0·12 méternyi mélységben, s mintegy 22 m²-re tehető a terület, melyet ily módon felkutattunk.

Az első 4 gödörben urna- és egyéb edény-töredékeket, két tüzhely maradványait, ezeken különböző állatcsontokat, kagylóhéjakat találtunk; a csontok között egyetlen egy volt, melyen némi megmunkálás nyomai láthatók. Ugyane gödrökből került elő egy szerpentin-kalapács töredéke, a nyéllyuknál eltörve, melynek vastagsága 0·04 méter, szélessége pedig 0·055 méter; továbbá egy palás köszörükő-töredék, egy kézi malom alsó fele, egy kova morzsolókő-töredék, egy bazalt-töredék, mely valószinüleg egy őrlőkő töredéke, s feltünő e helyen, mert e kő e vidéken egyáltalán elő nem fordul; találtunk végre egy töredékes agyagkanalat s egy barlangi medvefogat.

Jelentősebb eredményt adott az ötödik gödör kinyitása. Itt sem haladtunk mélyebbre, mint az előbbiekben, mert a fent említett mélységen alul kezdődő homokban már csak elvétve akadt egy-egy cserép. E helyről nyert tárgyaink a következők:

1. Három darab meglehetősen ép bögre; ezek közt az egyik sajátságos alaku; egészen kis talpon (6·5 cm.) áll, feljebb kiszélesedett, 11 szögletü 14·5 cm. átmérőjü kihasasodással; szájnyilásának átmérője 8·5 cm. A másik 0·09 méter magas igen csinos vonaldiszitéssel, mind a két füle le van törve, egyiket azonban, mely ugynevezett „ansa lunata", mellette találtuk. Ez és még egy kétharmadtöredék ugyanilyen edény alakra egészen hasonló azokhoz, melyek Hampel József: A bronzkor stb. czimü munkájában az I. k. LXXXVIII. és a II. k. CXXX. tábláján láthatók. A harmadik ez utóbbiakkal majdnem ugyanegy magasságu, de egyszerübb készitményü.

2. 7 drb töredékes bögre, edény- rész és fenék, továbbá 2 csésze, az egyik meglehetősen ép, az előbbiekhez hasonló díszitéssel.

3. Nagy mennyiségü nagyobb edényekből származó fül-, szájszél- és oldaltöredék, a bronzkort jellemző ismeretes bütykökkel, fülekkel, kidudorodásokkal, valamint bekarczolt kör-, szög- és pontdiszitésekkel. A fülek közt volt 3 ugynevezett ansa lunata. Muzeumi gyüjteményünkben e töredékek közül mintegy 40 drbot helyeztünk el.

Az első napon egész hamvvedret nem találtunk. Csupán egyet vásárolhattunk, melyet azelőtt Javulov Mita kertjében leltek más kettővel együtt. Ez is csonka, a mennyiben szája le van törve; ebben az állapotban magassága 0·32 méter, ebből a nyakig terjedő magasság 0·19 m., a hasnak átmérője 0·27 méter. A kihasasodáson négy hosszukás duzzadék és ugyanannyi hegyes csücsök van s ezek fölött, a nyak alatt, még 3 hegyes csücsök.

A következő napon, október 5-én és azután október 7-én még két urnát vettek ki, melyeket Milleker Bódog tagtársunk vett át a fent nevezett bérlőktől társulatunk számára s ugyanő a következőleg irja le azokat: „Az előbbi 1 méternyi mélységben találtatott egy melléje tett kisebb edénynyel. Az urna magassága 0·42 méter, melyből a nyaké 0·16 méter. A szájnyilás átmérője 0·145 méter, a hasé 0·28 méter, a talpé pedig 0·08 méter. A szájszél 0·03 méternyire van kihajlitva. A kihasasodáson van 4 arányosan egymásnak átellenében elhelyezett kis fül, melyből azonban kettő letörött. A nyak körül 3 párhuzamos kettős vonal huzódik. A kihasasodás felső részén függőleges és rézsutos pontozott kettős vonalakból álló bekarczolt czifrázat van, mely 4, a nyak alatt álló apró csücskökkel áll összeköttetésben. A fal vastagsága 0·008 méter. Az edény szine barnás. Égettetése középszerü. Az ehhez mellékelt edény (mely azonban nem jutott muzeumunkba) 0·08—0·09 méter magas lehetett. Csak a hasa és talpa volt meg. Csücsökkel és vonalakkal volt egyszerüen

díszítve; feketés szinü.“ — Az október 7-én Milleker Bódog szeme láttára lelt urna szerinte „alakra nézve az előbbinél szebb; állapota is jobb. Szájszélét a kiásásnál törték le. Szine feketés. Méretei a következők: magassága 0·29 méter, melyből 0·11 méter a nyakra esik. A szájnyilás átmérője 0·13 méter, a hasé 0·20 méter és a talpé 0·08 méter. A fal vastagsága 0·005 méter. A gömbölyü kihasasodás felső részén 4, egymásnak átellenében elhelyezett csücsök van; a nyak tövén két fül. A nyakon és a kihasasodás felső felén függőleges kettős pontozott vonalak vannak alkalmazva.“

E sorokban csupán azon vattinai leletekről emlékeztünk meg, melyek a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ által eszközöltetett próbaásatások alkalmával kerültek napfényre s ugyanannak tulajdonába jutottak. Az ezekből, valamint az azelőtt és később ugyancsak Vattinán kiásott leletekből levonható helyes és tökéletesen indokolt következtetéseket megtaláljuk Milleker Bódognak e jelentésünk elején idézett czikkében, melyre ismételten utaljuk az érdeklődőket.

†

KOSSUTH LAJOS

meghalt

Turinban, 1894-ik évi márczius hó 20-án, este 10 óra 55 perczkor.

TÁRCZA.

Kivonatos jelentés az 1893. évi deczemberi és az 1894. évi januári és februári választmányi ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1893. deczember 21-én.

1) A muzeumi gyüjtemények számára érkezett újabb adományokról szóló jelentés szerint gyarapodott:

a) A könyv- és levéltár: 16 művel, 17 kötet-, illetőleg füzetben, továbbá 6 okmánynyal. A könyveket ajándékozták: id. Ormós Zsigmond, társ. elnök ő méltósága, és Benkhardt Vilmos, társ. tag; az okmányokat: dr. Berkeszi István, társ. titkár, Hunyady László, főgymn. tanár és Ürményi Leo, főgymn. tanuló.

b) A pénzgyüjtemény: egy Mária-Terézia-féle egy krossal 1780-ból, aj. Leth Lipótné urnő; 7 drb vegyes éremmel (1 belga, 3 római, 2 szerb, 1 franczia, mind réz), ajándékozta Schwanfelder Antal.

Az adományozóknak szokás szerint jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

2. A társulat 1894. évi előleges költségelőirányzata, mely annak idején jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjesztendő, röviden a következőleg állapíttatott meg: Bevétel 2100 frt, kiadás 1860 frt; marad többlet 240 forint. Megjegyezzük, hogy a kiadási tételek közt ez idén szerepel először, de ezután minden valószinűség szerint állandóan 100 frtnyi összeg „ásatási alap“ czímen, mely összegig a kijelölt czélra a társ. igazgató kinálkozó alkalommal, minden késedelmeskedés elkerülése végett, választmányi határozat nélkül is utalványozhat; ugyancsak új kiadási tétel egy másik 100 frtnyi összeg oly könyvek beszerzésére, melyek különösen Dél-Magyarország történetével, földrajzával, politikai és egyéb viszonyaival foglalkoznak. Mindenesetre fontos két ujítás.

3. Végül megjegyezzük, hogy ez ülésen felolvasásra került Milleker Bódog, társ. tag ily czímű tanulmánya: „Dél-Magyarország az őskorban. II. rész. A neolith-korszak,“ mely a társ. „Értesítőben“ is megjelent.

II. Rendes havi választmányi ülés 1894. január 27-én.

1. A főtitkári jelentés a következő, újabban beérkezett adományokat sorolja el:

a) Egy II. Lajos korabeli ezüst pénz. Aj. Marx Lajos, társ. tag.

b) Könyvek: A fejérvármegyei és Székesfejérvár-városi tört. és rég. egylet évkönyve 1893. évre Aj. a nevezett egylet. — A megye és a várispánság. Irta Balásssy Ferencz. Aj. a magy. tud. akadémia. — Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro a. Dni 1894. Aj. a csanádegyházmegyei hatóság.

c) Tárgyak: 2 urna Vattináról. (A társulat ásatása). A kécsal ásatás leléttárgyai nagy számban.

Az adományokért, mint rendesen, jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

2. Változások a tagok sorában:

Uj tagokul megválasztattak: Boltizsár Román, temesvári dohánygyári aligazgató és Schuster János, temesvár-józsefvárosi háztulajdonos.

3. Folyó ügyek:

Miku Emil, társ. tag kinyomatás végett bemutat és felajánl a társulatnak egy „Repertoriumot“ a társ. Értesitő húsz első évfolyamához. A választmány nagyon kivánatosnak tartja egy ily repertorium kiadását, de a bemutatott dolgozatot, melyben csak az egyes czikkek vannak a szerzők betürendes sorozatával feltüntetve, nem tartja kielégitőnek. Miért is a nevezett társ. tagot felkéri, hogy készitsen egy egészen részletes tárgy- és névmutatót, melynek kiadásáról azután örömmel gondoskodik.

Orosz Endre, kécsai tanító, mint vendég, bemutatja a társulat megbizásából általa eszközölt kécsai ásatások lelettárgyait, kimerítő szabad előadásban fejtegetvén az ásatás kapcsán a kécsai őstelepre vonatkozó nézeteit. E jelentést kivonatosan jelen füzetünk más helyén közöljük. A választmány köszönetét nyilvánította az előadónak a társulat érdekében kifejtett szives fáradozásaiért s e köszönetét jegyzőkönyvébe is beigtatta.

III. Rendes havi választmányi ülés 1894. február 28-án.

1. Ujonnan beérkezett adományok:

a) Tárgy: Egy kovás pisztoly. Aj. Müller Benedek, órás, Temesvárott.

b) Könyv: XXII. jelentés a közoktatás állapotáról, s ennek melléklete: Az orsz. tanitói nyugdij- és gyámalap 1892. állapotáról szóló jelentés. Aj. a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

c) Okmány: 2 db. Mindkettő Jung Magdalena ó-aradi lakosnő jogtalanul megtámadott sörfőzési kiváltságára vonatkozik. Az egyik 1771. decz. 29-ről, a másik kelet nélkül, Aj. Ürményi Leo, főgymn. tanuló.

d) Pénzek: 2 drb. orosz kopek (réz), az egyik 1759-ből, a másik 1843-ból; 1 drb. Hadrián-féle rézérem; 1 drb. Domitianus-féle rézérem; 1 drb. barbár (macedoniai) ezüstérem. — Aj. dr. Berkeszi István, társ. titkár.

Az adományozóknak jegyzőkönyi köszönet szavaztatott.

2. Folyó ügyek:

A választmány tárgyalta cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, csanádi püspök ő méltóságának, mint a társulat védnökének, a választmányhoz intézett leiratát, melyben a „Hunyadmegyei tört. és rég. Társulatnak“ szintén átküldött megkeresése értelmében, az al-dunai római sziklafeliratok másolatának elkészittetésére, illetőleg az e czélra szükséges költségekhez való hozzájárulásra vonatkozólag a választmány nyilatkozatát kéri. — A választmány a tudomány szempontjából föltétlenül szükségesnek tartja, hogy a jelzett sziklafeliratok szövege végre teljes hitelességgel megállapittassék és hogy azoknak hű fénykép másolatai az érdeklődők számára forgalomba adassanak; e kettős czél megvalósitására hajlandó is viszonyaihoz mérten pénzbeli segélylyel hozzájárulni. De nem helyezhet kilátásba oly mérvű hozzájárulást, a minőt e feliratoknak a „Hunyadmegyei tört. és rég. Társulat“ által tervbe vett gypszben való teljes nagyságu lemásolásuk csak arányos részben is igényelne. A hozzájárulás mértékének végleges megállapitása végett pedig utasította a titkárságot, hogy előbb a nevezett társulat elnökségétől kérjen felvilágositást arra nézve, mily összeggel járulhat saját erejéből e tudományos vállalkozás megvalósitásához. Ily értelemben válaszolt, indokai felsorolásával, méltóságos védnök urának is.

Tárgyalásba vétetett Lendvai Miklós, társ. tagnak a választmányhoz intézett levele, melyben közli, hogy a társ. igazgató buzdítására a millenium alkalmából „Temesvármegye nemesi családjai“ czimmel egy emlékművet szándékozik irni, mely tartalmazni fogja azokat a genealogiai, család-történeti, heraldikai és általános történeti

adatokat, melyek a Temesvármegyében és Temesvár szab kir. városban valaha szerepelt, valamint most élő nemes családokra vonatkoznak. Nagy súlyt fog fektetni arra, hogy az egyes családoknál azok nemzedékrendje is kitüntetve legyen és hogy a családi czímerek hű és színezet másolatban, pontos leirással, közöltessenek. Kéri a választmányt hogy e vállalkozásban erkölcsileg és anyagilag támogassa. — Deschán Achill, társ. igazgató, melegen pártolta e tervezetet, mely a tudománynak tett szolgálaton kivül vidékünkön bizonyára közérdekeltséget is keltene. Indítványát, hogy a társulat vegye pártfogásába ez ügyet s az elkészítendő művet saját kiadásában jelentesse meg, a választmány egyhangulag elfogadta, s elhatározta, hogy a tervezet megvalósíthatása végett, annak pártolására kikéri Temesvármegye, Temesvár szab. kir. város és egyesek hazafias pártolását; egyben kimondja, hogy a mű elkészítésében a társ. titkárság közreműködését is lehetőleg óhajtja, s hogy az elkészítendő mű a millenium alkalmával kiállittassék. A további szükséges intézkedések megtételére pedig felkérte a társ. igazgatót.

Felolvasásra került ez ülésen dr. Baróti Lajos, társ. tagnak, tanulmánya: „Ujabb adatok a bánsági legrégibb német telepitésekről.“ A jelen füzetben közöljük.

Patzner István,
főtitkár.

EGYVELEG.

A csanádmegyei plebániák története. Csanádegyházmegye püspöke, cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, f. évi IV. számu körlevelében a következő felhivást intézte egyházmegyéje plebánosaihoz: „A honfoglalás ezredéves emlékére 1896-ban Budapesten megnyitandó országos műtárlat, melynek hivatása nemzetünk culturális fejlődését minden téreu a világ előtt feltüntetni, kedvező alkalmul kinálkozik, hogy a többi magyar püspökségek sorában Szent-István alapitotta ősi egyházmegyénk is hozzá méltóan legyen bemutatva.

Meg vagyok győződve, hogy a hazafias felfogásban szeretett Papságom is osztozik velem s készséggel fog közreműködni, hogy a milleniumi kiállitáson betöltsük azon helyet, mely egyházmegyénket az ország sorsával szorosan egybefüggő nyolczszáz esztendős multjánál fogva kiválóképen megilleti.

Mi délmagyarországiak, fájdalom, nem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy egyházmegyénket monumentális műalkotásokban s nagyértékü régiségekben mutathassuk be a művelt jelenkor előtt. A csanádi egyházmegye ősi műremekei és drága műkincsei, egyházi disztárgyai, ódon ékszerei és ötvösművei, a milyenek Magyarország felső vidékeinek templomaiban őriztetnek s hajdanta kétségkivül nálunk is nagy számmal lehettek felhalmozva, a mohácsi vészt követő gyászos időkben s leginkább a félhold kétszázados uralma alatt egytől-egyig mind elenyésztek. Aranynyal és ezüsttel tehát nem képviselhetjük magunkat a milleniumi műtárlaton. De tehetjük ezt szellemi kincseinkkel.

Maradtak fenn szétszórva az egyes történelmi forrásokban, levéltárakban, a plébániák házi krónikáiban, anyakönyveiben, a községek irattáraiban, élő hagyományaiban egyházmegyénk multjára vonatkozó számos emlékeink, melyeknek gondos összegyüjtése és egybeillesztése által a Gondviselés minden végzeteit diadalmasan túlélt ezen egyházmegye történetét megalkothatjuk.

S ez az, a mivel résztvenni óhajtanék édes hazánk és nemzetünk emlékezetes ünnepén! Ezzel hasznos szolgálatot teszünk a nemzeti történetirásnak, s hivatásunkhoz képest, mint a magyar nemzeti cultura szellemi

munkásai jelenünk meg hazánk ezeréves műveltségének bemutató csarnokában. Sajnos, hogy a rövid időköz, mely a kiállitásig még rendelkezésünkre áll, a feladat csak egy részének megvalósitását engedi meg. Egyelőre csak az egyházmegyei plébániák és fiók-egyházak történetének megalkotására vállalkozhatunk. De ezzel is méltóan fogjuk a csanádi egyházmegyét az országos műtárlaton képviselhetni. E műnek elkészitését a kitűzött időre annálinkább eszközölhetni remélem, mivel e téren kedvelt papságom közül már eddig is számosan és jeles eredménynyel foglalkoztak és kutatásaik eredményének jó részét a csanádmegyei történelmi adattárban s más folyóiratokban és önálló munkákban közölték. A már eddig megjelent monographiák és egyéb történelmi közlemények át fognak dolgoztatni, a kutatások ujabb eredményeivel pótoltatni s a concret czélnak megfelelően rövidebbre összevonva, a még hátralevő többi plébániák történetével ki fognak egészittetni.

Az ekkép keletkező és 2—3 kötetre tervezett munka mint egységes és bevégzett mű „A csanádmegyei plébániák története“ czimet fogja viselni. Irodalmi értéke és fontossága eléggé kiviláglik abból a körülményből, hogy Temes, Torontál, Krassó-Szörény, Arad, Csanád és Csongrádmegyék területéről 223 plébánia s a fiók-egyházakkal összesen 1337 délmagyarországi község helytörténeti leirását fogja tartalmazni. Ezen az alapon könnyebben kiépülhet idővel a csanádi püspökség és káptalan története is, mely részekkel az egyházmegye egyetemes története betetőztetnék.

De most csak a plébániák történetének a kitűzött határidőben elkészitésére kell első sorban törekednünk. A plébániákra és fiók-községekre vonatkozó történelmi anyag gondosan egybegyüjtendő s rendelkezésemre bocsátandó. Feltaláljátok ezt az anyagot a közkézen forgó délmagyarországi történelmi munkákban, plébániáitok házikrónikájában (historia domus) és levéltárában, az anyakönyvekben és a hívek élő hagyományában.

Az adatok bármely nyelven összeirhatók, s jelesen a következő pontok köré csoportositandók:

1-ször. Ki és mikor alapitá a községet s milyen nép szállta azt meg elősz̈r? Mi volt eredeti neve a területnek, melyen a község megtelepedett? Honnan és milyen mennyiségben költöztek be az első lakosok? Mekkora a lakosságnak s a lakóházaknak jelenlegi száma? A község physiognomiája, társadalmi és közgazdasági viszonyai? Ezen pont alatt a fiók-egyházak története is külön leszen felsorolandó. Ugyanez áll a többi pontoknál is.

2-szor. Vannak-e a községnek más vallásu lakosai is, s mit tudni azok multjáról?

3-szor. Ki és mikor alapitotta a kath. plébániát, templomot, iskolákat? Miben áll ezek javadalma? Van-e a templom birtokában valamely műrégi-

ségi festmény, szobormű, értékesebb egyházi edény vagy ruha, vagy egyéb archaeologiai ritkaság? Léteznek-e a plébánia határában régi romok, mi a nevük, mit tudni róluk?

4-szer. Melyek a helység határában előforduló folyó, patak, hegy, dűllő, erdő és halom nevei?

5-ször. Milyen följegyzésre méltó eseményeknek volt szinhelye a község egyházi, politikai, hadi vagy culturális tekintetben?

6-szor. Soroltassanak fel chronologikus rendben a helyi plébánosok, tanitók, kántorok.

7-szer. Született vagy tartózkodott-e a helységben nevezetesebb egyén, s melyek ennek életadatai?

Ez volna a váz, mely körül az adatokat egymás mellé illeszteni szükséges leend.

Bizva buzgalmatokban, elvárom, hogy fáradságot nem kiméltek s híven jártok el megbizatástokban. Óhajtom s rendelem egyszersmind, hogy az ekkép elkészitendő dolgozatokat minden lelkész lehetőleg a f. évi őszi coronán kézbesítse az esperesnek, ki az átvett munkálatokat azonnal áttekintve, legkésőbb folyó év végéig püspöki irodámnak fogja beszolgáltatni.

Az igy megalkotandó mű az egész egyházmegyei papság érdeme lesz ugyan, de a kivitel egyöntetüvé tétele, valamint az anyag felosztása és feldolgozása czéljából legközelebb egy bizottságot fogok alakitani, mely a továbbiakban eljárni fog.

Makó, 1894. február hó 17-én.

Sándor
püspök.

*

Temesvármegyei községek névváltoztatása. Ujabban belügyminiszteri engedélylyel (15.064. sz.) Temesvármegyében a következő községek viselnek ezután uj nevet: Karlsdorfból lett Károlyfalva, Ablánból Csehfalva, Lagerdorfból Temes-Strázsa, Duplajból Temes-Váralja, Vukovából Temes-Vukovár, Freidorfból Szabadfalva, Kudritzból Temes-Kutas, Bresztováczból Aga, Osztrovából Temes-Sziget, Nikolinczéből Temes-Miklós, Kamara-Szt.-Györgyből Kincstár-Szt.-György, Sósdiából Soósd, Gájából Gálya, Retissovából Réthely, Grebenáczból Gerebencz, Berekuczából Berekutcza, Klastrom-Szt.-Györgyből Zárda-Szt.-György, Kubinból Temes-Kubin, Móriczfeldből Móriczföld, Zagaiceből Fürjes, Ó- és Uj-Palánkából Palánk, Kepetből Keped, Paulisból Temes-Paulis.

*

Pálffy Tamás, csanádi püspök rendelete (kelt Nagyszombatban, 1653. máj. 15.) Szegedy Györgyhöz, Rácz Jánoshoz és Foghtevi

Istvánhoz: hogy némely őt megillető falvak lakosait oltalmukba vegyék, az engedetleneket pedig az iránta való hűségre téríteni igyekezzenek.

„My Pállffy Thamas ab Erdőd Csanady Püspökségnek valasztott Püspökie, Bathai Apatur és az Nemes Esztergami Captalannak Custossa, s Canonokia, es azon Esztergami Ecclesianak feő Vicariusa, Adyiuk tudtara mindeneknek az kiknek illik hogj mively az ide alabb meghirt faluk egjebarant az Csanady Püspökséghöz tartozandok tudniaillik Szyhogj, Maimat, Peczk, Szent Miklos, Czihok, Belez, Deninseghy, Tövösköz, Egres, Deés, Lorantfalla, Kovaczi, Nagj és Kis Aczad, Szadani, Megj, Szent Györgj, Igacz, Nagjeeősz, Maghocz, Dalleghhaz, Uyvaros, Mezőkopancz, Perosketas, Püspökfalva, Köszi, Milakocz és Thend, ennek előtte is meghtalaltattanak volt, hogj az eő földös és örökes Urakot meghesmérvén engedelmeségre haitanak feieket, de mindegjdik is czak elmulattak vakmerőségre vetvén feieket. Mindhogy azért azon Csanady Püspökségh ioszagostull S. Majestatis kegjelmeséghibull nékünk adattott azon ioszagunkbeli szeghinységhöt, kik nekünk engedelmességtüll viseltetvén feiet haitanak, s ki mutattyak magokat, minden haborgatok ellen, oltalmunk alá akariuk venni; ugy az engedetlenek és vakmerők ellen pedigh minden alkalmatossaggal .... igyekezünk procedalni és illendő büntetés ala venni. Annak okaért vitézlő Djenes Giörgj uram altal vitettjük, meghis hogj hozank örökes Urokhoz holduljanak s feiekett haiczak, kikett mi is minden haborgatok s dulofosztok ellen megholtalmazunk. Egjebarant tovab is engedetlenségtül viseltetvén feiekett örökes Urokhoz, ugj mint mostan hozank nem akariak haitani, telles hatalmat adtunk Szeczénben lakozó Szeghedi Giörgj és Racz Janos Uraiméknak és Gyarmatban Fogtheui Istvannak, hogj eő kegyelmők ez felül megnevezet falubeliekett mind szemilekben, s mind marhaiokban foghassak tartoztathassak, holdultathassak, és az szokott engedelmeségre haithassak, sőt az mely (?) puszta faluk volnanak is azon Püspökséghöz kiknek hatarit mas falubeliek illik (élik ?), azoktulis bért és sarezott vagj fizelést vehessenek, kik nem akarvan fizetni, az ollyanoknak is marhaiokat az puszta helyekről elhaithassak: hogj igj az vakmerő engedetlenségnek mélto büntetése lehessen, masoknak is peldaiara. Ratificalvan és az euictiot is magunkra vévén contra legitimos imperatores, ebbeli eő kegyelmők mindennémü czelekedetekért is holdultatasikért: melyreol adtuk ezen peczétes levelünket felől meghirt vitezlő ioakaroinknak. Datum Tyrnaviae, in aedibus solitae (?) nostrae Residentiae die 15. Mensis May Anno 1653.

Correcta in Interlineali per me infrascriptum
Thomas Pallffi P. H.
El. Episcopus Csanadien.

(Másolat, az orsz. lvltárban.-Eccl. Fasc. 14. N. 8.)

*

Magas életkor. 1724-ben január 5-én a Temesvártól négy mérföldnyire fekvő Köfrösch (Köveres?) helységben meghalt Petracz Czartan, 185 éves korában. Egykorú tudósitás szerint („Das merkwürdige Wien, 1727, IV.“) halála előtt néhány nappal még jól látta, ha idegenek az ottani postaháznál leszálltak, és botjára támaszkodva, oda ment, hogy alamizsnát kérjen. 1539-ben született. Mikor Temesvár török kézre került, atyja nyáját őrizte s a tatárok elől a hegyek közé menekült. Szeme vöröses színü, feje és szakálla, mint a kenyér-penész, zöldesfehér színü volt. Még volt nehány foga és idejét azzal tölté, hogy dédunokái kis gyermekeit dajkálgatta. Nevezetes, hogy három századot ért meg és tiz római császárt (V. Károlytól VI. Károlyig) élt túl. 1724-ben még élő, és 100 éves István nevü fiának tanusága szerint előbb egy fejjel magasabb volt. Utolsó órájáig a szokásos szigorú bőjtöket a görög vallás szabályai szerint megtartotta; rendesen csak tejet és meleg málét evett és naponként egy jó kortyot ivott a Bánságban szokásos páliukából. Wallis Ferencz Pál gróf, egy Temesvárott megfordult német festővel életnagyságban lefesteté őt. Egy órára a kép befejezése után rokonai karjai között meghalt. Arczképét 1727-ben Schmutzer rézbe metszette és a „Merkwürdiges Wienn“ czimü folyóirathoz mellékelte. Ugyanabban jelent meg a 172 éves Rowin János és Sára nevü, 164 éves feleségének arczképe is. Mindkettő akkoriban (1727.) még élt. 147 évet töltöttek már együtt és házasságukból két fiuk és két lányuk született. A kisebbik fiú már 116 éves volt. A Bánságban Szadován laktak, születésök helyén, és szintén görög hitüek valának.

*

Torontál-megye nevének két ujabb magyarázata. Torontálmegye nevét eddigelé már sokan próbálták megfejteni. Béla Thurn-vizétől (?) származtatja, Szegedy és Turóczy pedig Thúr nevü helységtől vagy várostól. Timm szerint a név német-eredetü; hajdan ilynevü hely és család is létezett. Bárány mindezeket czáfolni igyekszik, anélkül azonban, hogy a névnek elfogadható magyarázatát adná. Ujabban Tagányi Károly „A beszterczei szószedet kulturtörténeti jelentősége“ czimü értekezésében (Századok, 1893, 305.) az ó-német horotûbil, hortûmil, horotûchilből származtatja, a mi nádibikát vagy bölömbikát (onocrotalus, Rohrdommel) jelent. Ugyanis a beszterczei szószedetben: istiulio=torontayl. Tagányi valószinünek mondja, hogy nem ugyan a megye, hanem az egykori Torontál helység is ettől kapta nevét. Tekintve a vidék egykori mocsáros, nádas voltát, a magyarázat plausibilisnek látszik, főleg, ha meggondoljuk, hogy valamikor germán népek (a gepidák) tanyáztak itt. Még egy magyarázatot olvastunk Borovszky Samutól. (A honfoglalás története, 94 l.) Szerinte Torontál-vármegye neve az ó-felnémet durri, thurri, középfelnémet dürre=száraz és tal=völgy szók összetételéből származnék, ami épen ellenkezője az előbbi magyarázatnak.

TARTALOM.

Dél-Magyarország az őskorban. — Irta: *Milleker Bódog.*
IV. A bronzkor. (Első fele.) 1
V. A bronzkor. (Második fele.) 17
VI. A vaskorszak. 34
Ujabb adatok a bánsági legrégibb német telepitésről. — *Dr. Baróti Lajostól.* . . . 47
A „Kurjácska Greda“ ősemberi telep Kécsán. 54
Jelentés a vattinai ásatásokról. 58
Tárcza:
Kivonatos jelentés az 1893. évi deczemberi, és az 1894. évi januári és februári választmányi ülésekről. 61
Egyveleg:
A csanádmegyei plebániák története. 66
Temesvármegyei községek névváltoztatása. 68
Pálffy Tamás, csanádi püspök rendelete. 68
Magas életkor. 70
Torontál-megye nevének két ujabb magyarázata. 70

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

X. ÚJ ÉVFOLYAM. **1894.** IV. FÜZET.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“ gyásza.

Legyen az első hely jelen füzetünkben a gyászé, melyről nemrég adtunk rövid tudósítást a következő jelentéssel:

†

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“ mély fájdalommal tudatja

id. csicséri Ormós Zsigmondnak,

a társulat Alapitójának, legbőkezűbb Pártolójának és életfogytiglani Elnökének

Budapesten, f. évi november 17-én, d. e. fél 12 órakor, élete 82. évében, hosszabb betegség után hirtelen történt gyászos elhunytát.

Temesvár, 1894. november 18-án.

Áldás és béke hamvaira!

Nagynak ismerte és becsülte e férfiút felséges királyunk, szeretett hazánk, a magyar politikai, társadalmi és tudományos világ egyaránt. Szíve értök dobogott, akarata értök munkálkodott egész hosszu életében. Ez a munkálkodása közös volt mindazokkal, a kik hazájuk, nemzetük javára megtettek mindent, a mit tehettek. Velünk és értünk azonban senki sem tett annyit, mint Ő. Miért is a legőszintébb ragaszkodás és hála sugalta kegyeletünk azon nyilvánitását, melyről alábbi közleményünk ad számot:

Jegyzőkönyv,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ rendkívüli vál. ülésén, 1894. november 20-án.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, Patzner István, főtitkár, dr. Berkeszi István, titkár, dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész, Mály István, dr. Parlaghy Márton, Kovácsics Gyula, Pfeiffer Antal, dr. Laky Mátyás, Jeszenszky Béla, Wimmer József, dr. Hollósy Gyula, Derera Izrael, Glasz János, Odor Samu, Schwimmer Antal, dr. Meskó Béla, dr. Löwy Mór, Lendvai Miklós, választmányi és rendes tagok, Ormós Imre, Ormós Zsigmond és számosan vendégek.

I.

Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, az ülést megnyitván, az őszinte részvét meleg szavaival előadja, hogy a kinek halála alkalmából a választmányi ülést összehívta, annak érdemei elismeréséül gyászlobogót tűztek ki a magyar tudományos akadémia, a főrendiház, Temesvármegye és Temesvár szab. kir. város. Azt hiszi azonban, egy fedél sem takarja **id. Ormós Zsigmond** működésének annyi jelét, mint a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ épülete, és azért a választmány helyeslésével vélt találkozni akkor, midőn e nagy férfiu elhunyta alkalmából a választmányt gyásza nyilvánításának megállapítása végett rendkívüli ülésre kérte. Ezután fölkéri a társulati főtitkárt, hogy az általa bejelentett inditványt előterjeszsze.

II.

Patzner István, főtitkár, a társulatot ért nagy veszteség lesujtó hatása alatt a következőket mondja:

Nagyságos társ. Igazgató Ur!

Mélyen t. társ. Tagok és Vendégek!

Mai rendkívüli összejövetelünk okát némán, meghatóan elmondja a gyász, mely társulatunk alapitójának, jótevőnknek és mesterünknek képét környezi. Összegyültünk, hogy az élőnek körünkből mindörökre való eltávozása után, szelleme, emléke előtt letegyük a szivből, lélekből kitörő kegyeletnek nem adóját, hanem legkedvesebb önkénytes adományát.

A kegyelet, Uraim, mely az elhunyt nagyok emlékét méltóan megünnepelni törekszik, az igazi lelki műveltség hőmérője; a hála, mely tevékeny marad a jótevőnek örök elnyugvása után, a jellem ékességét adó erény; a dicsőítés, melylyel bárkit akkor magasztalunk, midőn a halál ereje felszabadít minden érzést, mely az élők megitélésében akár jóra, akár rosszra elfogulttá tehet: ez az igazi dicsőítés.

Ilyen őszinte kegyeletet, maradandó hálát, igazi dicsőítést hoztunk mi e helyre, ezeket akarjuk elmondani. — De bocsás-

sanak meg, Uraim, ha e hármas érzület kifejezésére szavam ma még gyönge, s csak rövid megemlékezést tehetek.

Sokkal ujabb a veszteség, semhogy tudata kizárólag önmaga számára önzően rabul nem tartaná a gondolatokat; sokkal korlátlanabb a fájdalom, semhogy az elmét, az érzelmek beszéddé alakításának nagy mesterét, urának elismerje.

Tisztemben, melyet e társulat megbízásából viselek, leginkább lelkesítő feladatom mindenkor az volt, hogy szólhassak a férfiúról, ki azt alkotta, fölvirágoztatta és fenmaradását biztosította. Örömmel tolmácsoltam minden alkalommal a tiszteletet, a ragaszkodást, melyet iránta társulatunk minden tagja érzett. Ma bevallom erőim elégtelenségét arra, hogy kellően elmondjam keservünket.

Egy nyolcz évtizeden át munkás aggastyán életére kellene visszapillantanom, ki oly szívesen vallott nagy mestere, Kölcsey Ferencz példáját követve, — „erényért, hazáért, emberiségért olthatatlan lánggal égni megszokott."

Minden egyes gondolata, szíve minden dobbanása hazájáé, a hazája iránt teljesített kötelességekben az emberiségé, s az emberiség szolgálatában az erényé volt.

E körben nincs helyén politikai, államférfiui érdemeit elsorolnom; nincs helyén általános emberi kiválóságát ecsetelnem: de inkább, mint bárhol másutt, itt van helyén kijelentenem, hogy a délvidéki nemzeti közművelődés előmozdítása ügyében **id. Ormós Zsigmond** nemcsak úttörő, nemcsak évtizedeken át vezető volt, hanem beláthatatlan évtizedekre fénylő vezércsillag marad.

E város kulturális és szocziális egyesületei, pedig dicséretesen szép számmal vannak, mind az ő odaadó fáradozásának köszönik létüket. Egyszerűen e tényt mondom el, mert mi nem vagyunk jogosítottak arra, hogy dicső emlékét azok nevében ünnepeljük.

De magunkról jogosan szólhatok. Alig ejtetett ki hazánkban gyengén, félénken a szó, hogy a mienkhez hasonló társulatokat megkívánja a magyar történelem sikeresebb munkálása, az öntudatos magyar szellem növelése: — és ime rövid egy néhány év alatt, nem csekély küzdés árán, megalakult a „Délmagyarországi tört. és rég. Társulat", majd a „Délmagyarországi muzeum-egyesület," s a kettőből jelenlegi társulatunk.

Meglett, megteremtette a hatalmas szellem, és ikertestvére, a jóban, szépben, nemesben fáradhatatlan akarat.

Meglett a hasonló intézetek közt első rangu gyüjtemények-

kel, melyek nagyrészt, az ő adományai, — és kérésére lelkes honfitársaitól, egyéni közkedveltsége és szép szándékainak világossága miatt készségesen felajánlott tetemes vagyonnal.

Bár elmondhatnám, Uraim, ugy a mint szeretném, a dicső megboldogult nyilatkozatainak melegségével, mennyire csüggött nemes lelke ez alkotásán. Ismételten volt alkalmam hallani, — s éltem fogytáig meghatva emlékezem e pillanatokra, — mily örvendezéssel vett remeteségében is mindig tudomást e társulat gyarapodásáról, működéséről. És meggyőződésem, hogy a nagy lélek legutolsó gondolataiban ugyanoly aggódó szeretettel tünődött e társulat jövendő sorsán, mint a mily kedvteléssel működött egykor annak kebelében.

S viszonozhatjuk-e mi ezt mással, mint hogy az őszinte kegyelet, a maradandó hála és az igazi dicsőítés hervadhatatlan koszorújával áldozunk emlékének?

Ennek nyilvánításául a gyászeset alkalmából eddig a következő intézkedéseket tettük:

Muzeum-épületünk ormáról gyászlobogó hirdeti elhunytát; a társulat nevében külön gyászjelentést adtunk ki s a ravatalra koszorút helyeztünk.

S most bátorkodom még elfogadásra ajánlani a következő indítványokat:

Mondja ki a t. választmány:

1. hogy gyásza s fájdalma kifejezéseül a legközelebbi közgyűléstől számítandó egy évig az elnöki tisztet be nem tölti, hanem ez időre az elnöki teendőkkel a társ. igazgatót megbízza;

2. hogy a dicső elhunytnak érdemeit, iránta való hálánkat, tiszteletünket és ragaszkodásunkat külön jegyzőkönyvben megörökíti;

3. a legközelebbi közgyűlésen felette egy tagjával emlékbeszédet mondat;

4. ugyanazon közgyűlésen javaslatba hozza a nagy férfiu életrajzának megiratását és a társulat költségén való kiadását, végül:

5. a gyászoló családhoz részvétiratot intéz.

A választmány az előzetes intézkedéseket jóváhagyván, ez indítványokat kivétel nélkül egyhangulag elfogadja, s egyszersmind kimondja, hogy a temetésen s gyászistentiszteleten Mály István, törvényszéki elnök, vál. tag vezetése alatt testületileg részt vesz.

III.

Több tárgy nem lévén, elnöklő társ. igazgató a választmánynak köszönetet mond s az ülést bezárja.

K. m. f.

Hitelesítem:
Deschán,
igazgató.

Jegyzette:
Patzner István,
főtitkár.

A boldogult végrendeletében is fejedelmi bőkezűséggel emlékezett meg a társulatról; nemcsak hogy véglegesen muzeumunknak ajándékozta mintegy 200 drb. eredeti festményből és művészi másolatból álló nagyértékű képgyüjteményét, melyek eddig csak letétképen voltak képtárunkban elhelyezve, hanem javunkra f. évi augusztus hó 10-én kelt végső intézkedésével ujabb hagyományokat is tett. Hadd álljanak itt szószerint a végrendeletnek erre vonatkozó szavai:

„... IV. A délmagyarországi tört. és rég. muzeum alaptőkéjének gyarapítására 2000 azaz kétezer koronát hagyományozok," „VI. ... a könyvtár birtokomban maradt azon darabjainak kivételével, melyeket örököseim maguknak megtartás végett kiszemelendenek, — továbbá a szintén nálam maradt képek, azoknak kivételével, melyek iránt ezen végrendeletemben külön intézkedésem következik, a metszések, kitüntetéseimre vonatkozó diplomák, okiratok, emlékiratok, albumok, s ezekhez hasonló természetü iratok, továbbá ritkaságok, régészeti és műipari tárgyak, azoknak kivételével, a melyek ezen végrendelet külön pontjaiban megnevezett rokonaim és barátaim között kiosztandók, a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulatnak adassanak. A képek közül különösen fölemlítem Schmaedel Miksa „Vanitas" című nagy festményét, melyet Temesvár városa 1883. évi február 20-án, 70 éves születésnapom emlékéül ünnepélyesen átnyujtott, — és Müller Emma nagy festményét, mely a velenczei aráknak pirátok általi elraboltatását Blaas Károly eredeti műve után ábrázolja, és melyet temesvármegyei barátaim 1870. évi névnapi emlékül átadtak. Ezen két festményt az itteni muzeumnak külön is megnevezve ... hagyom."

Fejezzük be a költő szavaival: „Minden Demosthenesnél szebben beszél a tett."

Legyen emléke örökre áldott!

Patzner István,
főtitkár.

Adatok a reformkorszak történetéhez Temesmegyében.

Midőn Magyarország 1825-ben a reformok terére lépett, a teendőkkel alig volt valaki tisztában. A kormányrendszernek azon hatása lett a nemzetre, hogy annak nagy tömege szükségét sem érezte a reformoknak, minthogy a nemesebb szellemi törekvések, melyek annyira foglalkoztatták a külföld legnagyobb lángelméit, előtte a zárkózott kormányrendszer folytán ismeretlenek maradtak. Igy az „ignoti nulla cupido“ elvénél fogva magasabb vágya nem lévén, egyedül ősi alkotmányának megvédését, más szóval a nemesi kiváltságok körülsánczolását a kormány túlkapásai ellen, tartotta legfőbb feladatának.

A reformeszmék 1825-ben még annyira sem voltak nálunk kifejlődve mint 1790-ben. Akkor az országos bizottságok oly szabadelvű reformjavaslatokat dolgoztak ki, hogy 35 év múlva ezeket már túlliberálisaknak tartották. Nem előre mentünk, de jóval hátramaradtunk.

Egyedül az irodalomban találunk haladásra, mely a nemzeti nyelv kifejtésére törekedett. Alig van ugyan e korbeli iróink között is valaki, kivált 1825 előtt, a ki ne ostorozná a gyászos tespedést, és mégis e sivár korban kezd irodalmunk mindjobban kiemelkedni. A múlt században még gyakrabban hangzott ellenségeink részéről ama kárörvendő hang, hogy a magyar faj kiveszőben van. „Most — írja Schwartner 1810 körül — ezt már senki sem mondja, mert bár lelohadt az első felbuzdulás, de helyette sokakban megmaradt a komoly munkavágy a magyar nyelv kiképzése iránt.“[1]) — Iróink valóban mindent elkövettek, hogy legalább némileg ébren tartsák a nemzeti szellemet és a közönséget olvasásra szoktassák. Tiszteletdíjat ugyan munkáikért nem kaptak, sőt elismerést is ritkán, de dolgoztak hazafiságból. A magyar irók egyik legfőbb törekvése az volt, hogy az országgyűléseket megnyerjék a magyar nyelv ügyében alkotandó törvényeknek. A karok és rendek buzgóságán nem is múlt ez; a sovány eredmény e téren is a kormányrendszernek tulajdonítandó. Az 1790/1., 1792. és 1805. évi magyar nyelvügyi törvényeknek ugyan kevés gyakorlati hasznuk volt, de irodalmunkra még ez is jótékony hatást gyakorolt. Már 1794-ben 20 magyar grammatika állott a közönség rendelkezésére; 1805-ben pedig az 1805: IV. t.-czikknek

[1]) Schwartner: Statistik. II. 448.

kellően megfelelni akarván, Pestmegye egy magyar „Tiszti irásmód"-ot rendelt kidolgoztatni, a mely 1807-ben ki is nyomatott. Ennek mintájára azután számos tiszti irásmód jelent meg egész a negyvenes évekig, hogy a hivatalos latin nyelvhez szokott tisztviselők a magyar tiszti irásmódot elsajátíthassák. Színügyünk is e század elején kezdett éledni; 1811-ben már három helyen: Pesten, Debreczenben és Kolozsvárott volt magyar szinház, 1817-ben pedig öt helyen; ugyancsak ebben az évben kezdi meg működését a „Marczibányi intézet" is; ebben az évben alapítják meg a „Tudományos Gyűjtemény"-t, s mindezek Pestet segítik lassanként irodalmi központtá.

Az irodalom azonban még magában nem volt elegendő arra, hogy a nemzeti közvéleményt vezesse s a nemzetet a nyelvügyi reformokon kívül másféle reformeszméknek is megnyerje. Még a legjobbak közül is sokan reménytelenül tekintettek a jövőbe s e tekintetben költőink még reménytelenebb hangulatban voltak, mint a politikusok.

A nemzeti állapotok felől — 1825 táján — három különféle vélemény uralkodott hazánkban:

Az elsőhöz tartoztak azok, a kik a nemzetet elaggottnak hive, nem reméltek többé feltámadásában. Ezek a történelem múlt századaiban éltek s csak abból merítettek vigasztalást.

A második csoportot azok képezték, kik az ifjú magyar irodalom napról-napra való emelkedése által felbuzdítva, rózsás reményekkel biztak a nemzet ujjá születésében.

A harmadik, számra nézve legnagyobb csoportban találjuk azokat, kik a fenforgó sérelmek orvoslása által tökéletesen meg lettek volna elégedve. Ezek voltak az u. n. táblabiró politika hívei. E csoportba tartozott 1825-ben Temesmegye is.

Hiányzott egy erős vezető szellem, kiben a csüggedők bízni s kihez a bátrak csatlakozni tudtak volna, s ki egyszersmind a sérelmi politika híveit is megnyerje a haladásnak. E férfiú 1825-ben lépett fel. Gróf Széchenyi István volt ez; az ő fellépésével kezdődik hazánkban a tulajdonképeni reformkorszak, mely hivatva volt Magyarországot más alapokon nagygyá teremteni. Hogy Temesmegyére is minő nagy befolyást gyakorolt az ő reformátori működése, azt legjobban mutatják a megyének követi utasításai 1825 és 1847 között, valamint ama körülmény is, hogy a nagy férfiut a megye rendei már 1831-ben táblabiráinak sorába kívánják iktatni, a mi akkoron a legnagyobb megtiszteltetés volt, a mit egy törvényhatóság nyújthatott.

Temesmegye is mindinkább magáévá tette Széchenyi jelszavát. Haladás és nemzeti irány lett Temesben is a jelszó; mindinkább tanulságot nyújtanak erről évről-évre úgy a megyei jegyzőkönyvek foliánsai, mint a követi utasítások és jelentések, mely utóbbiak, ha országosan egybegyűjtetnének, nemzeti átalakulásunk korszakának legfontosabb adattárát alkotnák. Az 1848 előtti országgyűlések történelme ugyanis, kivált 1840-ig, még mindig nincs eléggé megvilágítva; 1840-től fogva részint mert a felsőház külön naplót vezet, részint és pedig legkivált azért, mert a napi sajtó sokkal szabadabb téren mozgott, már megbízhatóbb és jóval számosabb forrásunk van. Az 1840 előtti országgyűlések történelménél ez nincs így; azért is apránként kell összehordanunk mindazt, a mi úgy a köztörvényhatóságok, mint egyesek levéltáraiban még ismeretlenül lappang. Vannak ugyan országgyűléseinkről már 1790 óta hivatalosan vezetett naplók, és az ezeket kiegészítő Acta Comitiorum, de ezekről nem szabad felednünk azt, hogy szigoru censurán mentek keresztül s leginkább csak azon beszédeket közlik terjedtebb kivonatban, melyek a kormány intentióját támogatták, a szereplők neveit pedig 1839-ig nem is közlik, szóval ezek nem kielégítők. Épen azért szólította fel a belügyminiszterium is évekkel ezelőtt az Akadémia kívánságára az egyes törvényhatóságokat, hogy a mennyiben levéltáraikban volnának az 1848 előtti országgyűlésekre vonatkozó adatok, azokról hivatalos jelentést tegyenek. Kivált azon törvényhatóságok levéltárai bővelkedhetnek ily adatokban, a melyek kiválóan nevezetesek a reformkorszak alatt elfoglalt ellenzéki szellemökről.

Temes ugyan nem tartozott ama megyék sorába, hol az ellenzéki szellem magas lobbot vetett; követi utasításai mérsékeltek, de feltünő azért a fokozatos haladás, mely 1825 és 1847 között van. A reformszellem Temesmegye közgyűlésein mind erősebb lett. A magyar nyelv Temesmegyében már 1823. január 1-jén tétetett hivatalossá, 1831-től fogva levelezett a többi törvényhatóságokkal magyar nyelven, pedig a Helytartó Tanács még a harminczas években is az ellenzéki szellem simptomájának tartotta azt, ha valamely megyében a latin helyébe a magyart hozták be. Temesmegye tehát még jóval az erre vonatkozó törvény hatályba lépte előtt, önállóan intézkedett hatáskörében. Temesmegyében a nemesség ugyanis sokkal magyarabb volt mint a felvidéken, melyeknek követei még 1825-ben is tiltakoznak a magyar nyelv rögtöni behozatala ellen, mert — úgymond Zólyommegye követe — nálunk egyetlen indiví-

duum sincs, a ki a magyar nyelvet megértené. E felvidéki megyék közgyűlésein még a negyvenes években is előfordult a latinul szónoklás; Temesbe a nemesség, kivált a tisztviselők, más magyarabb megyékből költözvén be, itt a közgyűléseken már a reform-korszak elején is a magyar volt a tanácskozás nyelve, az is igaz, hogy a megyei urak a német Temesváron mintegy magyar nyelvszigetet képeztek.

A nemzeti szellem emelésére sokat tettek Temesben a követeken kívül az ifju „kis követek“ is, kik magukkal hozták Temesvárra az ifjuság között Pozsonyban uralkodó pezsdülő ellenzéki szellemet; ez ifjak, hivatalosan kiküldve, hárman-négyen is felmentek egy-egy országgyűlésre a követekkel, gyakran változtak, levelezésben állottak pozsonyi társaikkal, és az ország különböző vidékein lakó hasonszellemü barátaikkal, egymást biztatták a kitartásra, s addig agitáltak, mig Temesben is erősebb alapon kezdett működni az ellenzéki szellem, kivált az 1832/6-iki országgyűlés idejétől kezdve, s ez mindinkább emelkedett, míg végre 1847-ben Vukovits Sebő követté választásában érte el tetőpontját.

E halvány képből is láthatjuk, hogy Temesmegye jegyzőkönyvei, követi utasításai és jelentései évről-évre érdekesebbek lesznek.

A megyei jegyzőkönyveknek árnyoldala ugyan, de ezt már a jegyzőkönyv természete hozza magával, hogy beszédeket nem közöl, sem a szónokok neveit nem említi, csak a vita eredményét nyújtja. Gyakran emlékeznek meg a megyei jegyzőkönyvek arról, hogy a közgyűlésen a követektől érkezett leveleket felolvasták, s annak tartalma szerint határozatokat hoztak. E leveleket a közgyűlési iratok között hiába keressük, következetesen hiányoznak. Ennek oka valószínüleg az, mert e levelek névre szóltak, talán a főispánnak, s miután felolvasták, a főispán mint sajátját tette el; pedig ezek nyújthatnák a legérdekesebb adatokat úgy az egyes országgyűlések történetéhez, mint a követek felfogásához. E levelek hiányában csak a jegyzőkönyvek sovány kivonataiból s az adott válaszokból következtethetünk a levelek tartalmára.

Az utasítások és pótutasítások nagy számmal vannak megyei levéltárunkban, és pedig hiánytalanul. Minthogy ezeket mindig egy tekintélyes egyénekből álló bizottság készítette s azután a közgyűlés változtatással vagy a nélkül magáévá tette, ezekből lehet leginkább a megye hivatalos szellemének fejlődé-

sét tanulmányoznunk. A követek jelentései az egyes országgyűlések végén szintén meg vannak.

Ezek voltak első sorban amaz adatok, melyeket e dolgozatnál figyelemmel kísértem. Hozzájárultak még ezekhez a muzeumunkban levő egykoru levelezések Vukovics S.-től, Gorove Istvántól, Lovassy Lászlótól, Tormássytól és másoktól. Mindezeket egybevetettem a hivatalos országgyűlési naplókkal és actákkal, valamint az egyes országgyűlésekről fenmaradt magánleirásokkal.

Nem volt czélom rendszeresen megírni a reform-korszak történetét Temesmegyében, de igen is összehordani és szerves egészbe fűzni amaz adatokat, a melyekből mintegy képekben, országgyűlésről-országgyűlésre feltűntethető legyen Temesmegye közszellemének emelkedése. Előbb vagy utóbb eljön még arra az idő, hogy emez adatokat, — a követi utasításokat és jelentéseket, mint az örökké emlékezetes reform-korszak nagy történelmi Adattárát, nemzetünk okulására összegyüjtik.

Az 1825/7. évi országgyülés.

Az 1825. évi julius 27-én tartott Temesvármegye közgyűlést a követek választása és a kir. kézirat kihirdetése végett. A közgyülésen maga a főispán gróf Almássy Ignácz elnökölt. Nem lesz reánk nézve érdektelen, ha közöljük a jelenlevők névsorát. Ott voltak: Kőszeghy László, csanádi r. kath. püspök, Muslay László első, Baross Ferencz másodalispánok, Török Antal, Pászthory János kanonokok, báró Lo-Preszti Lajos, gróf Szapáry Ignácz, báró Podmaniczky János, Kengyelácz Lukács, Joanovits Nesztor archimendrita, Vargha Ferencz, Reviczky Jenő, Bydeskuthy János, Tormássy József, Balázs Antal, Szilágyi János, Schlachta Ferencz, Radványi Miklós, Kuzmanovits Demeter, Bíró Albert, Tormássy Mihály, Pálya István, Kardos József, Dézsán Zsigmond, Markovits Demeter, Demelits Gregor, Doktorovits Miklós, Bogma István, Jantsó János, Pyrker Ferencz, Szabó Antal, Szánthó János, táblabírák, Császár Sándor főjegyző, Szabó Antal, Tessényi Antal, aljegyzők, Schlechta Lajos, Papházi Miklós, tiszt. aljegyzők, Dessewffy Antal, Damaszkin Antal, Budjács Imre, Vargha Zzigmond, főbírák, Osztoics János, főügyész, Miletz László, Csike Emanuel, Deskó Athanáz, alügyészek, Várkonyi Adám, Bogma Mihály Miletz József, Kövér János, Vizkelety Ignácz, Ormós András, Marsovszky Ferencz, Nikolits Dániel, Körtvélyessy János, Fischer Antal, alszolgabírák, Niamessny György, Dávid József, Jablon-

czay Ádám, Papházy Gábor, Meskó Ezekhiel, Balásy Sándor, Kövér Gergely, Podhorányi József, esküdtek, Sándor Alajos, levéltárnok, Fekéte Ferencz, László Ferencz, Niamessny Gábor, Laczkovits István, aladószedők, Korényi Zsigmond, csendbiztos, Ballya István, Dluholotzky István, Kirovits Damascenus, Joannovits Lázár, Kovássy Imre, Bojtos Imre, Komka Károly földmérő és több megyebeli nemes és felesküdt „prókátor".

A főispán felolvastatta az 1825. julius 3-án Bergamóban kelt királyi leiratot, mely a magyar országos rendeket 1825. évi szeptember hó 11-ére Pozsonyba hívja össze. Hogy a kir. leirat felolvasása után volt-e vita, vagy kik vettek benne részt, azt a megyei jegyzőkönyv nem említi; valószínű, hogy semmi vita nem fejlődött ki, csak annyit jegyez meg, hogy „ő felségének ezen kegyes elhatározása, a közóhajtás és a kérelemhez képest tapsoló örömmel fogadtatván, azonnal küldöttség rendeltetett, mely az országgyűlésre menendő követeknek az instructiót elkészítse." E küldöttségbe Muslay László, első alispán elnöksége alatt megválasztották a következőket: Kőszegi László püspököt, Pászthory János kanonokot, Kengyelácz Pál szentgyörgyi archimandritát, Baross Ferencz másodalispánt, báró Lo-Preszti Lajos, gróf Szapáry József, Bedekovits Tamás kir. kamarai administratort, Schlachta Ferencz, Tormássy József, Balázs Antal, Vargha Ferencz, Tököly György, Radványi Miklós táblabírákat, Doktorovits főadószedőt, Dessewffy Antal és Budjács Imre főszolgabírákat, Osztoics János főügyészt, Várkonyi Ádám és Ormós András alszolgabírákat — oly utasítással, hogy haladék nélkül munkához fogjanak és az utasítási tervezetet még a további napokban is folytatandó közgyűlésnek mielőbb bemutassák.

A közgyűlést julius 28-án folytatták; ekkorára már elkészült a bizottság is munkájával, és bemutatta javaslatát, mit a főispán felolvasván, úgy látszik minden nehézség nélkül fogadták el, mert a jegyzőkönyvben nincs nyoma semmi vitának, csak ennyi áll: „Ezen tartalommal az instructio helybenhagyatván, annak idejében a kinevezendő (!) követeknek hiteles formában a szokott credentionalis levéllel egyetemben kiadatni rendeltetik."

E latinnyelvü követi utasítás, mint az országgyűlések elején szerkesztett első, úgynevezett „anyautasítások" szokták volt, általánosságban szabja meg a követek leendő eljárását, mig a részletekben követendő eljárás a „pótutasítások"-ban adatott a követek tudtára. Mig az anyautasítás leginkább tünteti fel a

megye szellemét, addig a részletekre nézve a pótutasítások nyújtanak bővebb adatokat, az anyautasítás szellemével ezek sem ellenkezők. Az 1825/7. országgyűlésre küldött követek anyautasításának szövege a következő:

Instructio.

Nuntiis per Cottum Temesiensem ad Regni Comitia 11. Septembris 1825 celebranda ablegatis e generali Statuum Congregatione 29. Julii 1825. data.

Primum quidem litteris quas obtenturi sunt credentionalibus suo loco exhibendis, nuncii solennia quaeque, seu ad homagiale obsequium Augustae Regnatrici Domui exhibendum, seu ad venerationem Antistibus optimatibus et regni baronibus contestandam pertinentia, pro ritu observabunt.

Judicio benignarum litterarum regalium Comitiis eo imprimis scopo habendis, ut regina Augustissima sacra Corona redimeretur, cum hoc ipso vota Statuum id dudum Anhaele desiderantium, orantiumque impleantur. Nuntii publicum ob eam rem Gaudium, atque Communem omnibus gratitudinem exultationemque Regiis Majestatibus coram de genu declarabunt.

Quoad honorarium pro avita gentis Consvetudine in homagii thesseram Augustae reginae per inaugurationis occasionem solitum offerri, nuncii Statuum et OO. generosam declarationem conserabuntnr.

Coronatione peracta, siquidem comitialis tractatio ad illa objecta extendenda sit, quae ad internam felicius coordinandae reipublicae Salutem referuntur, quaeque propius in benignis regiis propositionibus designabuntur, hac confestim si necesse sit pro uberiore instructione significandae, atquae totis tenoribus transscribendae erunt. Interim quidquid ad servanda patriae constitutionis jura, perenne legum fundamentalium stabilimentum, sustentandas nobilitares praerogativas et avitas justas consuetudines retinendas pertinet, pro virili parte adverent et tuebuntur.

Quum sequiorum temporum experientia loculentum fecerit per vicissitudines pecuniae, ex adhibitis per aerarium regium ad eas reparandas modos privatorum correlationes magnis passim difficultatibus implexas esse, amplior vis et nova commendatio videtur accedere iis, quae jam in comitiis anni 1811. hac in re per Status regni proposita repraesentata sunt. Nuntii itaque eo contendunt ut Sua Majestas Srtisma, quo

tutioribus esse privatis et magis coram proprietatem esse liceat, ad illa, praesentaneis utique temporum adiunctis convenienter benigne acceptanda atque legali Sanctione constituenda exoretur.

Ut sangvinis in humano corpore defectus ita aeris penuria in civitate morbi iudicium et causa habetur omni huius provinciae industria ad solam pene agri et vini culturam et rem pecuariam restricta, si intercluso commercio, atque pecoris, ruraliumque quorumque productorum distrahendi copia adempta, nervus refici nequeat, jam a cunctis acrius etiam sentiri coeptam pecuniae paucitatem mox in communem inopiam et calamitatem publicam ingravescere necessum est. Itaque nuntii quam impensissime sollicitabunt, ut S. Majestas Sacr. exoretur, ut pro paterna sua in suos providentia et sollicitudine liberum commercii cum frugibus, vino et pecoribus, tabaca, item aliisque quibus regio abundat crudis productis exercendi, ductum per portus fluminensem et tergestanum aperiri, et vectigalia tricesimalia devalvari, universimque impedimenta ab hoc scopo removeri benigne iubere dignetur.

Ad statum internum felicius, atque cum incremento salutis et utilitatis publicae coordinandum, opera deputationum regnicolarium, quod saepius imploratum est, in comitialem pertractationem, summi necesse est. Quum medii et novissimi temporis mutationes simul ac documenta ad illa ipsa opera magis perficienda, magisque ad praesentanea adiuncta et necessitatem exigenda possint inservire. Nuntii adlaborabunt, ut memorata deputationum regnicolarium opera primum quidem in curatam revisionem, sine vero in meritoriam, in que sanciiendas leges abitura pertractationem assumentur, et quoad hac in re Sua Celsitudo regni palatinus a gerendo praesidio impederetur uti alium sibi a regnibaronibus velea conficere, conitentur speciatim ut eorum intuitu, quae vel ad coordinanda fora judicialia vel ad ordinem processualem, seu in civilibus seu in criminalibus rebus rite difigendum pertinent accomodis legibus provideatur.

Quod si effectum fuerit, quum dubium neutiquam, quam plurimis graviminibus eo ipso remedium adlatum iri, nuntii illorum dumtaxat iam in acta comitialia relatorum gravaminum

ineundam tractationem sollicitabunt, quae nullo cum obiectis deputationum nexu vincta per se adhuc consisterent, et peculiare remedium deposcerent. Speciatim propiore ad hanc provinciam respectu contendant:

Ut pretium Salis diminuatur.

Ut portae contributionis quarum anni 1802. rectificatione comitatus hic gravatum se sentit, magis aequa ratione rectificentur aut potius diminuantur.

Ut contributio in ea, quae pro currente legali habetur pecunia pensitetur.

Ut quum ex isthic vigente contributionis systemate onus fundo inhaereat, tributum illud quod seu a nemine cultis fundis vacuis seu illis, quae cum triennali immunitate novis colonis populatae sunt, inhaeret, seu quacunque demum de Causa inexigibile est toti cottui relaxetur acommoda quadam provisione ad tegendam status necessitatem supplendum.

Ut quum immunitas ab omni vectigali inter Cardinales Nobilitatis praerogativas censeatur, invaluerit nihilominus iam, ut Hungarus nobilis in finitimis tricesimis etiam pro rebus ad propriam necessitatem et privatum usum e peregrinis oris invectis prout quaestor ad vectigal dependendum adstringatur, grave isthoc Nobilitatis praejudicium sufferatur, atque sancitarum in plurium legum patriarum vigor sustineatur.

Quemadmodum instructiones ad superiora comitia datas habent, incitentur nuntii ut congruenter ad leges Articulo 36: 1791. et 13: 1792. sua majestas sacr. exoretur: quo bona fiscalia et Cameralia bene meritis tantum, et hae in provincia magistratus gerentibus per minores etiam portiones imo in compertum sic in gremialibus Cameralibus bonis non nullisque privatis possessionem colonicalium fundorum personis nobilibus non concedi, ne pauperes nobiles invidia personalis praerogativae sedibus carere contingat, singulas etiam sessiones, velut curias benigne conferre dignetur.

Vigore inauguralis Regii diplomatis reincorporationem Dalmatiae et Ragusae, Galiciae item Lodomeriae et Bucovinae sollicitabunt nuntii.

Ut nobilium in Civitate LR. habitantium illa immunitas conservetur, ut ad domos ab se inhabitatas militem ad hospitandum recipere non cogantur.

Ut ad removendum arbitrium et uniformitatem habendam, lege defineatur, num clero catholico minori votum electionis in sedibus restauratoriis comitatuum competat.

Ut authentica ejus interpretatio fiat: Num in civitatibus LR. si nobilis per quemcumque vel ignobilis non civis per magistratum civicum in usu juris in fundo civili exerciti turbetur vcomes comitatus legali gaudeat reponendi activitate.

Ut lege constituatur: num in repositionis casu, si per sententiam repositio non decernatur impensae, velut indebite factae ferri per recurrentem debeant.

Ut ad florem nationis provehendum efficaciter provideatur; ut lingva hungarica in quorumvis negotiorum publicorum officiosorumve tractatione promiscua et communis sit.

Ut sua majestas Sacr. homagiali cum devotione exoretur ne objecta contributionis, tyronum Statutionis aut subsidiorum extra comitia tractentur, et per commissarios Regios effectui mancipentur, provideatur contra qui fieri possit, ut in extraordinariis instantis periculi casibus moram haud ferentibus a periclitante publica Salute discrimen cohibeatur salvis legibus.

Denique de iis, quae acta in comitiis et tractata fuerint, Nuncii adcuratam, plenam et tempestivam informationem praestabunt, quo ad graviora obiecta, quae hac instructione non expedirentur, data mora inviationem et consilium requirent, seu id fieri non posset, in pluralitatis Sententiam concedunt. Acta quaeque Comitialia transcribi curabunt, et quemadmodum missionem hanc, abiverint suisque ablegationis munere defuncti adaequatam relationem exhibebunt.“[1])

Ez utasításból meggyőződhetünk, hogy Temesmegye 1825-ben, mint a megyék nagy többsége, alig kíván egyebet a sérelmek orvoslásánál; az ősi alkotmány csorbitatlan megerősítését, a nemesi előjogok és ősi szokások állandó fentartását köti követei szívére. Az országos munkálatokat nem kívánja mindjárt tárgyaltatni, de óhajtja hogy azok ujolag átvizsgáltassanak s az idők- és viszonyokhoz mérten kiigazíttassanak.

[1]) Temesmegye levéltára Közgyűlési iratok 1825. 1771. szám.

Temesmegye részleges kívánságai között is kiváló helyet foglal el a nemesi érdekek istápolását illető törekvés: különben kívánják még a só árának és az adónak leszállítását s hogy az folyópénzben fizettessék. Kívánják Dalmácziának, Ragusának, Galiczia- és Lodomeriának, úgyszintén Bukovinának Magyarországhoz kapcsolását; törvény által meghatározását annak, hogy az alsórendü kath. papságnak a megyei választásokon van-e szavazati joga vagy sem; kívánják végre — s ezek az utolsó pontok — hogy a magyar nyelv bizonyos hivatali ügyek elintézésénél vegyes és közönséges legyen, továbbá hogy ő felsége jobbágyi hódolattal kerestessék meg, hogy az adó és az ujonczozás ügyei ne az országgyüléseken kívül tárgyaltassanak, és ne királyi biztosok által hajtassanak végre.

A követi utasítás felolvasását rögtön követte a két követ megválasztása. A főispán a közgyülés figyelmébe ajánlotta, hogy mire kell a követek megválasztásánál ügyelni; minthogy pedig az előleges megbeszélések alkalmával azt tapasztalta, hogy a megyei rendek közbizalma Muslay László első alispán és Császár Sándor főjegyző személyeiben megnyugszik, eme férfiakat pedig ő maga is e fontos megbizatásra minden tekintetben méltóknak ítéli, azért az egybegyült rendeknek ajánlja Muslay és Császár megválasztását.

A főispán ajánlata „tapsoló helybenhagyással“ elfogadtatván, a nevezett urak a megye részéről követeknek megválasztattak, napi bérök „provisorio modo,“ 8 frtban, az írnoké 2 frtban, a hajdúké egyenként 1 frtban állapíttatott meg. Meghagyta egyúttal a közgyülés Doktorovits főadószedőnek, hogy „a követ uraknak kétezer pengő forintot pengőben a „honnyi“ pénztárból kifizessen,“ Muslay László alispán helyetteséül „surrogált“ alispánnak a főispán Balázs Antal főszolgabirót nevezte ki, mit a rendek helyesléssel fogadtak.

A megválasztott két követ a temesmegyei közélet két kiváló képviselője volt; régibb idő óta állottak már a megye szolgálatában és egyaránt bírák úgy rendek mint a kormány bizalmát, mi kitünik abból is, hogy több ízben képviselték ezután is a megyét az országgyüléseken és élvezték a kir. kegyelem jeleit is. A megyében a magyarosítás terén is kiváló érdemeket szereztek magoknak. Az 1825/7. évi országgyülés alatt mindketten a kormánypártnak voltak kiváló hívei s kivált a „záporbeszédü“-nek nevezett[1]) Császár Sándor keltett még politikai

[1]) Horváth M. Huszonöt év Magyarország történetéből 1887. I.

ellenfelei között is, úgy jeles tolla, mint szónoklatai és független gondolkozásmódja által osztatlan figyelmet.

Pacséri Császár Sándor Bács vármegyében született 1789-ben.[2]) Családja mérsékelt vagyonu közbirtokos volt. Tanulmányait a pesti egyetemen elvégezvén, 1811-ben lett Temes vármegye aljegyzője, utóbb főjegyzője és 1829-től 1835-ig alispánja s ugyancsak Temes vármegye háromszor választotta őt követévé, mikor az 1825/7., 1830. és 1832—36. évi országgyűlésekre Pozsonyba küldötte. Mint követ kitünt a rendszeres országos, nevezetesen az adóügyi s kommisszariatikus bizottságokban ügyes tollával, az üléseken pedig gazdag szakismereteivel. Mint követ, a gyűléseken mérsékelt kormánypárti volt, de véleménye függetlenségét mindig fentartotta s e miatt több ízben az ellenzékkel is szavazott. Mind a mellett a jeles tehetségeit, folyékony szónoklatát, a törvényekben nagy pártosságát s becsületes tiszta jellemét méltányló kormány a királyi tábla bírájává nevezte s 1836-tól 1840-ig ama nehéz években, midőn a szabadelvű mozgalmak által felingerelt kormány a Kossuth Lajos és az országgyűlési ifjak ellen törvénysértő önkénynyel intézett államperekét indította s a vádlottak elítéltetését erőltette, a királyi tábla bírája volt s mint ilyen köztisztelet tárgya volt s a hazafiui hálára tette érdemessé magát, mert ő volt az, a ki bírói függetlenségét, és meggyőződése szabadságát semmi tekintetnek alá nem rendelte, szolgalelkü bírótársai ellen pedig kátói szigorral lépett fel s a vádlottak felmentésére szavazott. Ennek folytán le is mondott hivataláról, visszajött Dél-Magyarországra s Krassómegyében a gróf Bissingen uradalmában lett meghatalmazott igazgató, majd ettől is visszavonulván, Buziáson lakott, honnan 1848-ban Deák Ferencz igazságügyminiszter hívta fel Pestre és kineveztette a hétszemélyes tábla bírájává.

Ez állásában akkor is megmaradt, mikor Windischgrätz 1849. elején Pestet elfoglalta, de míg társai közül sokan compromittálták magukat, mert a forradalom alatt a magyar ügy ellenében személyes tevékenységet fejtettek ki, Császár mint életpályája egyéb alkalmainál, úgy mostan is, a legszilárdabb jellemet tanusította. Vukovits Sebő igazságügyi miniszter a compromittáltak közül nehányat nyugdíjazott vagy el is küldött, de Császárt levélben szólította fel, hogy vállaljon hivatalt. Császár habozott, mert — ugymond — a hétszemélyes tábla

[2]) Lásd Tóth Lőrincz czikkét Cs. Sándorról. Pallas Nagy Lexikonában IV. 627; és Vukovits S. Emlékiratait, 517. lap, továbbá Kölcsey Naplóját az 1832—7. országgyülésről.

tagjai között külömbség nem lehet. Vagy nyújtsanak módot minden tagnak az önigazolásra, vagy bízzanak meg mindenikben. Csak akkor sikerült őt hivatal elfogadására bírni, a mikor Vukovits ujabb levélben közölte vele a ki nem nevezhetők névsorát. Mint a hétszemélyes tábla bírája halt meg 1850-ben.

Borosjenői Muslay László jóval idősebb volt követtársánál. Ő már 1806-ban lépett Temesmegye szolgálatába, hol fokról fokra emelkedvén, 1809-ben lett másod alispán. 1820-ban pedig első alispánná választatott. Érdemét a király is méltányolván, kir. tanácsossá, majd aranysarkantyus vitézzé nevezte; 1825-ben Császárral együtt választották őt követté, de ez állásáról 1826 április végén, súlyos betegsége miatt kénytelen volt lemondani s a nádortól engedelmet nyert, hogy Pozsonyt elhagyhassa.[1]) A megye ekkor Bellusi Baross Ferencz másod alispánt választotta Muslay helyére követül. Egészsége helyreálltával Muslay ismét elfoglalta első alispáni tisztét, de az 1830-iki országgyűlés alkalmából másodízben is őt érte a megye bizalma. Az országgyűlés után ujból elfoglalta első alispáni székét, melyet 1835-ig töltött be. Mint a megye tisztviselője, kiváló érdemeket szerzett a magyar nyelvnek a megyében hivatalossá tétele körül. Midőn a megyei rendek 1831-ben, a junius 16-án tartott közgyűlésen őt, a Temesmegyében eltöltött negyedszázados hivataloskodása alkalmából üdvözölték, érdemei között különösen kiemelik azt, hogy Temesmegyében „a nemzetiség és honinyelv elterjesztésének, valamint a megye dísze megvivásának legfőbb eszközlője volt.[2]) Ugyanekkor elhatározták a rendek, hogy érdemei elismeréséül arczképe a közgyűlési teremben kifüggesztessék.

A követek szept. 19-én kelt levelökben tudósítják első ízben küldőiket az országgyűlés tárgyalásairól. A követek eme levele az 1825. okt. 12-én tartott közgyűlésen olvastatott fel. Elmondják, hogy a mikor Pozsonyba érkeztek, azonnal udvaroltak a nádornál és a személynöknél, hol nyájas leereszkedéssel és szívességgel fogadtattak. Tudatják, hogy szept. 17-én „tartották ő felségeik pompás és teljes díszségü bejövetelöket, az országnak határt nem ismerő örömére.“ Tudatják továbbá, hogy a király a gyűlést szept. 18-án megnyitotta, s egyuttal közlik ugy a király megnyitó, mint herczeg Koháry Ferencz kanczellár

[1]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1826: 991. szám.
[2]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1831: 1247. szám.

üdvözlő beszédét, valamint a nádornak átadott kir. propositiókat, a melyre a rendek köszönő válasza már munkában is van[1]).

Temesmegye rendei követeik tudósító levelére a következőket határozzák: „A legfőbb örömnek érzésével és valóságos állandó megnyugtatásukra értették, hogy kegyelmes koronás fejedelmünk véghetetlen kegyelmes leereszkedésével és felejthetetlen igazi atyai gondoskodásának kifejezésével legháladatosabb és leghívebb magyar nemzetét, mely szerető és szeretett királyáért, édes hazájáért és ősi alkotmányaért él-hal, ujonnan a felől meggyőzettetni méltóztatott, hogy e nemzetnek fiui bizodalma ő felségének kegyességén mint egy mozdithatatlan talpkövén épittetvén, jövendőre is alkotmányának állandó megmaradása, s azon épült szerencséje, a felséges uralkodóházhoz szüntelen kinyilatkoztatott hívsége és megtántoríthatatlan hozzátartozósága örökös emlékezetű és tartós erősségre hozattatott légyen." A mi a királyi előadásokat illeti, a megye rendei követeiknek ujonnan a következő pótutasitást adják:

A kegyelmes királynénak megkoronáztatására nézve magokat továbbra is a már nyert utasításokhoz tartván, a megye rendeinek nevében jeles és bőkezű nyilatkoztatások által a megyének jobbágyi háladatosságát és nagy örömérzetét bővebben kijelölni iparkodjanak. Az országos küldöttségi munkálatok ügyében a követek a már kapott utasításhoz ragaszkodván, a dolgot még különösen oda vinni igyekezzenek, hogy mindenek előtt a polgári és fenyitő törvénymondást érdeklő országos küldöttség munkái felvétessenek; minden esetre pedig a bíróságok — és igy a főméltóságu Curia is — itéleteiket a törvényekhez alkalmaztatván, annak alapjait és okait kitenni köteleztessenek. Hogy a megye rendei ezt különösen kivánták, arra Báró Lo-Preszti Miklósnak egy specialis esete adott okot, ki közölte a megyei rendekkel egy, az országnak minden illető törvényszékein keresztül ment perének kivonatát, a melyből világosan feltüntethetőnek vélte, hogy a bíróságok nem alkalmazzák itéletüket a fennálló törvényekhez, hanem saját véleményeik alap-

[1] A királyi bevonulás leirását lásd az 1825/7. évi orsz. gyülés Jegyzőkönyve I. 27—36. ll. — A kir. előadások három pontot tartalmaztak a) a királyné koronáztatását, b) az 1791. orsz. bizottságok reformmunkálatainak tárgyalását, c) a magánosok pénzviszonyainak, a papirpénz értékének kétszeri leszállítása folytán, szabályozását. (Acta Comitiorum. 21.) A tárgyalandó anyag tehát látszólag kevésnek tűnik fel, de ha tekintetbe veszszük, hogy a b) alatt említett reformmunkálatok a nemzeti élet összes viszonyaira kiterjednek, a tárgyalandó anyagot igen is soknak mondhatjuk. A herczeg Kohári Ferencz kanczellár magyar, és a király latin beszédeinek szövege megvan a hivatalos Jegyzőkönyv I. köt. 38—40. ll.

ján mondanak eltérő itéleteket, anélkül, hogy azt indokolnák. A követeknek Lo-Preszti iratait is felküldetni rendelték.

A magánosok pénzügyi viszonyainak rendezésére nézve oda utasítják követeiket, hogy „a privatus correlatióknak alapja igaz és valóságos értékű legyen.“ — Ezen kivül utasítják a követeket, hogy a mikor a porták rendezése tanácskozás alá kerül, oda hassanak, hogy ama 83000 forintnyi adó, mely a bánáti megyékre 1816-ban pótlólag kivettetett, megszüntettessék; ennek támogatására a megfelelő iratokat nekik megküldik. Ezenkívül terjeszszék a követek azt is az országgyűlés elé, hogy az adózó nép az adónak mostani quantumával oly felette terheltetik, hogy a mult esztendők sanyargatásai és mostohaságai által helyre nem hozható állapotba jutván, ha a folyó adónak fizetésére tovább is kényteleníttetnék, végső inségök, pusztulásuk és igy az adóalapnak bizonyos vesztesége elkerülhetetlenné lesz. A követek hassanak oda, hogy e tűrhetlen teher enyhíttessék, különösen pedig, hogy az adózás — mely papiros pénzben resolváltatott, és ő felsége által folyó pénzben elfogadtatott — ismét azon papirospénznek értékére szállíttassék vissza.

Vácz város kérelmére a megye arra is utasítja követeit, miszerint oda hassanak, hogy a Ludovika akadémia Vácz városában ne csak megmaradjon, hanem hogy minél előbb felállíttassék a törvény rendelése értelmében.[1])

Az országgyűlésen ezalatt nevezetes dolgok történtek. Az előleges sérelmek összeállíttatván, az első sérelmi felirat 1825. okt. 22-én felterjesztetett. Bejelentik ebben a rendek, hogy mély fájdalom verte le a nemzetet, midőn a felavatási kir. hitlevél s az 1791. törvények ellenére az alkotmányon és sarkalatos nemzeti jogokon oly sebek ejtettek, hogy már a törvények támaszától is megfosztatván, nemzeti létének veszedelmétől kellett rettegnie, mert az 1791. 10. törvényczikk ellenére az országpatensek által kezdett kormányoztatni. Az 1791-ki 12. törvényczikk ellenére több ízben udvari nyilt levelek küldettek az országra, s oly ügyekben, melyekre nézve az intézkedés joga az országgyűlést illeti, országgyűlésen kivül önkényes rendeletek bocsáttattak ki és karhatalommal hajtattak végre. Subsidiumok, segélyek parancsolólag vettettek ki. A kényszerített ujonczszedés és a felemelt adó behajtása végett kir. biztosok küldettek a megyékre, kik soknemü törvénytelenséget követtek el. A végrehajtó hatalom tehát a maga korlátait áthágta s az alkotmányt sarkelveiben rendí-

[1]) Temes vármegye Jegyzőkönyve 1825. 2583. szám.

tette meg. Az országgyűlés az 1791. 13. törvényczikk ellenére tizenhárom évig össze nem hivatott, s az 1791. 14-ik törvényczikk ellenére s a helytartó tanács mellőztével az országra erőszakolt igazgatási rendszer a bizodalmat trón és nemzet között megrendítette stb. . . . Remélik a rendek, hogy ő felsége nemcsak teljesen meg fogja szüntetni e sérelmeket, hanem azoknak ismétlése ellen is biztosítja az országot. Kívánjuk azért, hogy a megsértett törvények ujra sanctionáltassanak. Az adónak ezüst pénzben szedése, az ujonczok kényszerített behajtása s a megyékre küldött kir. biztosságok haladék nélkül megszüntettessenek, s a károsultak kártalaníttassanak s az alaptalanul vádoltak a kir. kegyelembe visszavétessenek, s különösen hogy az országgyűlés ezentúl minden három évben mulhatatlanul kihirdettessék, a végrehajtó hatalom a maga korlátai között maradjon; a H. Tanács a maga törvényes hatóságát visszanyerje s ez minden törvénysértő rendelet ellen tegyen felterjesztést. Ha akár a H. Tanács, akár más hivatalnok törvénytelen parancsot javasolna kibocsátani vagy végrehajtani, bűnvádi kereset alá fogassék s elitéltessék; a megyék egymásközötti levelezései ne gátoltassanak. Kivánják végre, hogy míg a kir. előadások értelmében, az országos bizottmányok rendszeres reformmunkálatai felett tanácskoznának, ez előadottakra Ő felsége kegyes választ adjon.

Az országos rendek ugyan magok sem tápláltak valami fényes reményeket arra nézve, hogy az okt. 22-ki feliratukban kifejtett alkotmányellenes kormányintézkedéseket a kir. válasz elitélje, de azt mégis remélték, hogy a király az idézett törvények érvényét elismerve, elégtételt fog adni a nemzetnek. E közkivánalomnak azonban nem felelt meg az 1825. nov. 9-ki kir. leirat. Ebben ő felsége kedvetlenségét fejezi ki a felett, hogy a rendek mindeddig elhalasztották a kir. előadások tárgyalását; kivánja, hogy azokat késedelem nélkül tárgyalják. Az előleges sérelmekre vonatkozólag: fájdalommal látja ugyan, hogy sok felmelegíttetik, miket inkább feledni illett volna. . . . Csak ő felsége a kormány élén láthatá a veszélyeket egész rettentő nagyságukban, csak ő választhatá meg tehát az alkalmas eszközöket, melyek által Magyarországot is megmentse, a mi sikerült is neki. Fájt neki, hogy némely megyék azt, mit a király iránti bizalom parancsol, megtenni nem akarták. E miatt kellemetlen eszközökhöz is kénytelen volt nyúlni . . . de ő felsége olyasmit soha nem enged meg, a mi királyi jogait sérti, azokat pedig, kik e nehéz vállalatban parancsait teljesítették, mindig védelmezendi. . .“

A nov. 12-ki elegyes országos ülésben olvastatott fel eme kir. leirat, melynek végeztével a rendek szótlanul, elkeseredve oszlottak el. Az országos rendek hangulatát ecsetelték a temesi követeknek küldőikhez intézett, s nov. 3., 13. és 21-én kelt levelei, sajnos, ezek a megyei levéltárban nincsenek meg, de a közgyűlési iratokban van reájok hivatkozás. Az első levélben megírják, hogy Végh István koronaőrré választatott, és hogy a felséges asszonynak koronázási ajándékul 50.000 darab arany ajánltatott fel; hogy herczeg Metternich és báró Steinlein, bajor követ az indigenák közé felvétettek, s egyúttal több országos nyomtatványt is mellékeltek. A második levélben tudatják küldőikkel a nov. 9-iki leiratot, „ő felsége a kir. resolutiója, mely az ország rendeinek harmadik felmutatására érkezett, kihirdettetett, de annak váratlan tartalma az ország rendeit mély szomorúságba és bús aggódásba ejtette." Tudatják harmadik levelökben küldőikkel, hogy „az ország rendei kerületi üléseikben azon üzenetnek elkészítésében munkálkodtak, mely alapja legyen az utolsó kir. leiratra teendő feliratnak, de minek előtte vizsgálat alá vétetett volna, az ország rendei a dolgot oda intézték, hogy ő királyi herczegsége a nádorispány úr, közbenbenjárásaival egy az országot megnyugtató resolutiót ő felségénél eszközöljön ki. Ő főherczegsége ezt elfogadván, azonnal Bécsbe utazott." Nov. 21-iki levelöket azzal végzik a követek, hogy két havi költségükre nekik pénzt küldjenek.

Minthogy a nov. 9-iki leirat nov. 12-én olvastatott fel, a nádor pedig nov. 21-én utazott fel Bécsbe, ebből láthatjuk, hogy követeink nagyon gyorsan tudósítják a megyét az országos dolgokról. Temesmegye rendei „consternálódtak" a nov. 9-iki kir. leirat fölött s a nov. 25-iki közgyűlésen azt határozták, hogy a követeknek új utasítás küldessék, és minthogy rendkívül fontos dolgokról lesz benne szó, azért újabb közgyűlés tűzessék ki decz. 5-re, a melyre lehetőleg az összes megyei nemesség jelenjen meg; e végett a főszolgabíráknak meghagyták hogy „a földesuradalmakat különösen meghívják."

Ily kedvezőtlen hírek hatása alatt kezdte meg tanácskozásait decz. 5-én a megyei közgyűlés Baross Ferencz másod alispán elnöklete alatt, ki felolvastatta a követeknek három utolsó levelét. Hogy a közgyűlésen minő vita fejlődött, azt a megyei jegyzőkönyvek fel nem jegyezték, de hogy erős lehetett, azt a követeknek küldött utasításból is kivehetjük. A rendek szükségesnek tartották egy új utasítás kidolgozását, mely a nov. 9-iki kir. leirat tárgyában szabta volna meg magatartásukat.

Ez utasítás kidolgozására Balás helv. alispán elnöklete alatt egy bizottságot küldtek ki, melynek tagjai lettek: Török Antal prépost, Kengyelátz Pál, a szentgyörgyi g. n. e. zárda apátja, báró Izdenczy János, Tormássy József, Almássy Jenő, Tököli Gy., Gyika Emánuel táblabírók, Dessewffy Antal, Budjats J. főszolgabírák, Várkonyi Ádám alszolgabíró, Osztoics János, tiszti főügyész és Kapdebó János esküdt s feladatukká tétetett, hogy javaslatukat a másnap folytatandó közgyűlésig elkészítsék. Ezenkívül határozatba ment, hogy Végh István, az uj koronaőr üdvözöltessék.

Jelen volt a megyei gyűlésen gróf Spaniochi Lipót csász. és kir. kamarás, az angol király nevét viselő magyar huszárezred alezredese is, előmutatván folyamodását, melyet az országgyűlésnek beadott, s melylyel az indigenatust a taksák elengedésével keresi, kérve a megyét, hogy innen is ajánltatnék. A rendek tekintetbe véve, hogy a folyamodó atyja József nádor nevelője volt, a követeknek meghagyták, hogy a honfiusítás ügyét pártolják. Gróf Spaniochi erre — nem birván a magyar nyelvet — az elnöklő alispán által köszönte meg a rendek szívességét, igérvén, hogy a hazai nyelvnek gyakorlását első kötelességének fogja tartani. Felolvasták Eszék város levelét is, melyben arra kéri a megyét, hogy pártolja e várost a szab. királyi városok közé leendő felvételében; de erre azt határozták, hogy e kérvényt nem pártolhatják, mert Dessewffy Antal főszolgabíró, mint nemzetségének meghatalmazottja is, — minthogy e nemzetség Eszék városára uradalmi jogot követel — ennek ellentmond, azért követeinek is ezt adja utasításul.

E közben a kiküldött bizottság megfelelvén feladatának, — a decz. 6-án tartott folytatólagos közgyűlésen felolvasták a követeknek adandó pótutasítást, mi jóvá is hagyatott; de a közgyűlés folyama alatt érkezett meg a követeknek nov. 29-én Pozsonyban kelt levele, mely fontos változásokról értesítette a megye rendeit.

József nádor közbenjárása ugyanis nem maradt sikertelen s a november 26-án kelt ujabbi kir. leirat egészen eloszlatta az országos rendek aggodalmait.[1]) E leirat nov. 28-án érkezett le Pozsonyba, s még ugyanaz nap d. u. 4 órakor olvastatott fel a rendek elegyes gyűlésén s másnap a temesi követek már tudósítják róla küldőiket. Ez ujabbi királyi leirat fényes diadala volt a veszélyben forgott alkotmányosságnak, mert a

[1]) E fontos kir. leirat szövege az Acta Comitiorum. 1825/7 I. 90. 91. ll.

király kijelenté, hogy fájdalmasan esett ugyan neki, hogy előbbi leiratának némely kifejezéseit a rendek balramagyarázták, de kész azokat felvilágosítani, mert el van tökélve orvosolni minden kisebb és nagyobb sérelmet. A mult események atyai szivének szintúgy kellemetlenek. Elismeri, hogy mindennemű segélyek, és az ujonczok megszavazása az országgyűlés jogköréhez tartozik. Az adóra nézve azonban kijelenti, hogy — mint már több év óta tette — ezután is változatlanul ezüstben kénytelen behajtatni, sőt az 1802-iki adópótlék iránt is elvárja a rendek felterjesztését. Egyébiránt elismeri, hogy minden harmadik évben köteles országgyűlést kihirdetni; a helytartótanácsot törvényes hatóságában föntartja s megengedi, hogy a megyék egymás között hivatalos úton levelezhessenek stb. . .

A megyei rendek a követek leveléből megértvén a fontos változást, igen megörültek annak, de ezzel tárgytalanná lett az épen elfogadott pótutasítás. Sajnos, e pótutasítás sincs meg a megye hivatalos iratai között, melyből legtöbbet tudhatnánk meg a megyei rendek szellemére nézve. Az alapját vesztett pótutasítás a bizottságnak visszaadatott azon meghagyással, hogy a megváltozott körülményekhez képest ujat szerkeszszenek s azt a másnap — decz. 7-én — folytatandó közgyűlés elé terjeszszék.

A bizottság el is készült munkájával s azt a gyűlés is magáévá tette. E pótutasítás már a megyei rendek örömének ad kifejezést a nov. 26-iki kir. leirat tartalma felett, mely a rendek aggodalmát elenyésztette a nov. 9-iki kir. leirat ridegsége miatt, mely felett Temesmegye rendei is megütköztek[1]), csak azt kívánják, hogy az alkotmány ujabban is körülsánczoltassék s a nemzetnek kétségbevett jogai ujra szentesíttessenek. Az adóra nézve ujonnan is amaz utasítást adják, hogy a követek igyekezzenek a Temesmegyére 1816-ban pótlólag kivetett 83000 frtnyi adót megszüntetni, s hogy az adó ne ezüst-, hanem folyópénzben szedessék s hogy a porták száma igazságosabb alapon rendeztessék. Utasíttatnak a követek a Spaniochi alez-

[1]) „Profundam itaque universorum Regnicolarum R. Suae Mjtatis die 9. Novembris a. c. edita Resolutione excitatam consternationem, posteriori erga intermediationem Suae Serenitatis Caes. Reg. Dom. Regni Palatini die 26. Nov. a. c. secuto explanatoris B. Rescripto Reg. in exuberantissimum gaudium mutari debuisse, quod beneficiis suae Serenitatis C. Reg. Dom. R. Palatini omne tempore, ast perarduis imprimis Reipublicae Hungarae in adiunctis constanter amicum gentis, legali intermediationis provincia feliciter rursus defunctus universorum regnicolarum metu convellendae constitutionis plenos spiritus in vim habendam ulteriorum Consultationum crexerit, ut adeo omnis ulterioris hanc in rem ex parta SS. et 60. comitatus hujus specialiter dandae instructionis necessitas evenuerit quidem.“ Temesm. Jegyzőkönyve 1825. 3080. szám.

redes honfiúsítási kérelmének pártolására, de egyúttal arra is, hogy Eszék város illető kérelmét — a Dessewffy nemzetség igényei miatt ne pártolják.

A követek ezután is gyakran küldik tudósító leveleiket az országos tárgyalásokról; e leveleket fel is olvassák a megyei gyűléseken s azután átadják az utasítást szerkesztő állandó bizottságnak; így történt ez például az 1826. ápr. 10-iki közgyűlésen is, mikor a követeknek hétrendbeli levelét olvasták fel, mit a rendek tudomásul vévé, azokat az említett bizottsághoz tették át „bővebb megfontolás és a netalán szükségesnek találandó bővebb utasítás javaslatának elkészítése végett.[1])"

Időközben Muslay László betegsége miatt lemondott a követségről s a nádor utasította a megyét, hogy helyette más követet válaszszon. A megye sajnálattal fogadván a hírt, de hogy követ nélkül ne maradjon, május 22-re uj követ választása véget közgyűlést hirdetett. Időközben Császár Sándor ápr. 21. és 25-iki leveleiben tudósítást kíván a megyei rendektől arra, hogy „mennyire rúg a megyében mind mostanig azon adó, a mely a fels. kir. parancs következtében kelletén felül pengő pénzben beszedetett, és mennyi az, ami be nem szedethetvén, mostan is tartozásba vétetik?" A követ egyúttal tudatja, hogy az ország rendei abban állapodtak meg, hogy minden megyei követnek a napi bére 6 forint, az irnoké 1 frt 30 kr. pengőben legyen; a hajdué pedig a megye határozatára bizatott. A rendek meghagyták Balázs Antal hely. alispánnak, hogy azonnal hívja össze a követi pótutasítást szerkesztő bizottságot, s Doktorovits főadószedő és Bogma számvevő segítségével állítsák össze a kívánt adatokat s szerkeszszenek egy ujabb pótutasítást.

A május 22-iki közgyűlésen Baross Ferencz másodalispán egyhangulag választatott meg Muslay L. helyére követnek s számára oly értelmű pótutasítás készíttetett, melynek értelmében az eddig kiadott utasításokhoz is tartván magát, kivált az adó tárgyalásánál oda működjék, hogy az minden esetre leszállíttassék, ha másként nem volna lehetséges, akkor a megye azt javasolja, hogy inkább az álló fegyveres sereg kerüljön változás alá, vagy pedig az az ősi törvényekhez képest a banderiális rendszer és az insurrectio által pótoltassék.

Balázs Antal helyettes alispán soknemű elfoglaltsága miatt az utasítási javaslatokat szerkesztő bizottság elnöki tisztéről

---

[1]) U. o. 1826. 589. 590. szám.

lemondván, helyébe a rendek Báró Lo-Preszti Lajost választották s minthogy időközben a követek máj. 25., 28., 30. és junius 1-jei levelökben az adóügy országos tárgyalásáról tudósítják ismét küldőiket, azt határozzák, hogy a Lo-Preszti elnöksége alatt működő bizottság azokat megfontolván, a követek számára az adóügyekben követendő eljárásukra nézve ujabb pótutasítást szerkeszszen. A junius 27-én tartott közgyűlésen a bizottság be is mutatta javaslatát, mely a rendek által a gyűlésen némileg megtoldatván, mint a megye határozata a követeknek megküldetett.[1])

A követek ezután is több ízben tudósítják a megyét az adóügyi tárgyalások különféle állásáról, s a megye rendei mindig pótutasításokban közlik határozatukat. Ily pótutasítást küldenek a szept. 18-iki közgyűlésről is, melynek veleje az, hogy a követek évi négy millió ezüst forintnyi adót oly föltétel alatt ajánljanak meg, hogy e négy millió forintban a Bánátra pótlólag kirótt 83000 frt is beszámítva legyen.[2])

Az 1826. évi decz. 11-iki közgyűlésen felolvastatott a követeknek ama jelentése, hogy a főherczeg nádor mint közbenjáró a király és nemzet között Bécsben levén, az adó iránti közbenjárása elfogadtatván, felséges urunk kinyilatkoztatta, hogy „az imputatiónak az ország megnyugtatására szolgálható megemlítését a törvényben megengedvén, a restantiák elengedésére nézve is kedvező határozatot teend, azonban a környülállások szorongatásai miatt az ország részéről tett adónak ajánlásain meg nem nyugodhatván, tovább is az 1790/91-iki ajánlást kívánná tétetni, mely áldozatért ellenben ő felsége az országnak a kereskedés elterjesztése s más lehető javak eszközlése által pótolást szerezni kegyesen igért.“ E részben, minthogy meglevő utasításuk a legfelsőbb kívánsággal nem egyezik meg, a követek maguknak ujabb utasítást kérnek.

Temesmegye rendeinek utasítása erre a következő: „Valamint a megyének rendei ő felsége szüntelenül tapasztalt atyai érzeményeinek mostan is megfelelő ujabb legkegyesebb jóakaratát végtelen hálaadással értik, annyival inkább fájlalják más részről, hogy ő felségének az adó iránt kinyilatkoztatott kegyes akaratját a tökéletes lehetetlenség miatt nem teljesíthetik. Mert a mint világos, hogy minden ország adózását tehetségéhez s a folyásban levő pénz mennyiségéhez kényteleníttetik alkalmaztatni,

[1]) E latin nyelven irt hosszabb pótutasítás, mely csakis az adóügyre vonatkozik, szóról szóra megvan Temesmegye Jegyzőkönyvében 1826. 1424. szám a.

[2]) Temesmegye jkönyve 1826. 2649. szám.

úgy az is a mindennapi tapasztalatnál fogva kétségen kívül vagyon, hogy a midőn a megyebeli adózó nép az eddig való és öt ezüst millió forintnál kevesebbet tevő adónak lefizetéseivel sem bírván, már mostanság is a restantiák terhe alatt sinlődik, jövendőre a megszaporítandó adót még annál kevésbbé fizetheti; a lehetetlenség egyenesen onnan származván, hogy minden Canalisok, a melyeken át a pénz az országból kifolyik, nyitva levén, a visszafolyásra csak az elkerülhetetlen szükségesek, t. i. a katonaság, s kir. tisztek fizetéseik maradtak az országnak, a mihez még az is járul, hogy a sónak nevezetes ára által a marhatenyésztés, a mi még eddig az országnak majdnem egyetlen segítsége volt, oly annyira meglankadt, hogy a szorgalmatosság és szüntelen fáradozás is csak alig jutalmaztatik meg, nem hogy gyümölcsözne, s a többi mostoha környülállásokat, melyekben a termesztmények szégyen áron is csak alig adathatnak el, nem is érintvén, minek volna tehát az olyan ajánlás, melyet teljesíteni nem lehet. Ha tehát az ország el nem érhetné a fentálló systhema miatt, hogy az idei május 22-én kelt s a megyének instructiójában foglalt javaslatok szerint az álló fegyveres sereg a kívánt változás alá kerüljön, vagy az ősi törvényekhez képest az insurrectio s banderiumok által kipótoltasson, nem lészen egyéb hátra, mintsem hogy ő felsége legkegyelmesebb igéretjeit, melyek szerint a hazai tehetség nevekedjen, előbb teljesítse, s az országnak a teher viselésére kivántató erőt engedje. Minthogy pedig reményleni lehet, hogy ezen országgyűlésnek felosztása után is, az országgyűlés ismét egybehivattatni s időközben ő felségének is atyai szent fogadásának foganatja tapasztaltatni fog, azért addig is, míg az ország az igért erőhöz jutand, e megye az idei szept. 18-iki közgyűléséből költ meghatalmazásánál marad, mely szerint a követ urak négy milliom ezüst forintot oly feltétellel ajánlanak, hogy ezen négy milliomban a banátusi megyékre pótolva rovott 83000 forint is beszámítva legyen.“[1])

Az 1827. január 9-iki közgyűlésen felolvassák a követeknek 1826. decz. 14. és 21-én kelt leveleit, melyekben jelentik, hogy ő felségének az adó fejében négy millió és százezer forint ajánltatott meg; decz. 31-iki levelökben ismét azt jelentik, hogy az adó azon összegben ajánltatott fel, amennyi 1791-ben volt.

Császár Sándor követ 1827. márcz. 14-iki levelében azt jelenti, hogy „a regnicolaris fundusok állapotának megvizsgá-

[1]) Temesmegye jegyzőkönyve 1826. 2649. szám.

lására kirendelt küldöttség azt tapasztalta, hogy sem a Ludovica Akadémiának felállítására, sem pedig a N. Muzeumnak elrendelésére kívánt fundus nincsen, hacsak a concurrentialis cassának remaneatiója oda fordíttatni, a többi hártalevő költség pedig ujabb adakozással pótoltatni nem fog. Nem különben jelenti, hogy ő felsége az ország által ajánlott adóval kegyelmesen megelégedvén, a 83000 forintnyi rendkívüli áldozás terhétől is megmentetik a megye."

A junius 11-iki közgyűlésen Báró Lo-Preszti Lajos felemlítette, hogy az országgyűlésen mostanáig még csak egy szóval sem fordult elő ama, a nemesi kiváltságokkal nagyon összeütköző s a tek. KK. és RR. első utasításában is benlevő ama kérelem, hogy a nemesek a száraz és vízi vámoknál eddig helytelenül fizetni szokott adózásoktól mentve legyenek. A megye követének részéről ez ügyben a kívánt felszólalás elmaradt, a miért kívánja, hogy meghagyassék a követeknek, hogy e mulasztás miatt igazolják magukat a megyei rendek előtt. Báró Lo-Preszti-nek e megjegyzését és kifogását a megyei rendek igen helyesnek találván, indítványát elfogadják.

Bezáratván az 1825/7. évi országgyűlés Temesmegye 1827. szept. 25-én tartott közgyűlést, melynek főtárgya az országgyűlési követek beszámolója volt. E követjelentés, mely Baross Ferencz követ sajátkezű irásában, a megye levéltárában van, a következő:

Az 1825/7. esztend. országgyülésre küldött követeknek hivatalos jelentése.

Alább irttak a tekintetes rendeknek alázatossan jelentjük, hogy a f. é. augusztus hava 18-án ő felsége legkegyelmessebb királyunk által az országgyülése személyessen bérekesztetvén, a nyomtatott példányban ide kapcsolt törvényczikkelyek általa kegyessen helyben hagyattak és megerősíttettek légyen.

Öszve vetvén ezen törvényeket az országgyülése actáival, észre veendik a tekintetes rendek, hogy legalább némely főtárgyakra nézve teljesedett a tek. rendek kívánsága, nevezetesen:

A regnicolaris deputatióknak munkáira nézve, melyeknek szövevényes, de a változott környül állások miatt fogyatkozó és hejányos voltok, a nagy fontosságokhoz illő helyes és hasznos elintézést a mostani ország gyülése alatt meg nem engedte, ő cs. kir. főherczegségének az ország nádora elöülése alatt tartandó uj regnicolaris deputatio rendeltetett.

Méltán legtöbbnek látszhatik következéseinél fogva az, a mi az adóra nézve történt. Az országnak jussa egészen kimentetett azon csorbító kétségből, a melybe azt a ministerialis törekedés hozni igyekezett, mintha már az ország gyülésében egyedül csak az adónak fellyebbviteléről lehetne szó. Mennyiségére nézve a közadó azon lábra helyeztetett, a melyen volt 1791-ben; a legujabb időben támadott törvénytelen restantiák a kórmányra nézve megszüntetvén, ezek a jurisdictiók közt igazságos aránynyal felosztattatnak, és hogy valahára a porták az adó kivetésére a törvényhatóságok közt igazságos mértékül szolgálhassanak, azoknak rectificatiója az országosan rendelt öszveiratás szerint, melynek megállapított ideáját annak idején közöltük, fog elhatároztatni.

Ebből ezen nemes megyére nézve különössen az a haszon háramlik, hogy a megszüntetett tartozásokbul egy nevezetes summa esvén javára, a folyó adónak befize-

tésében annyival inkább fog könnyíttetni, hogy ő csász. kir. felsége az ország által ajánlott adót kegyesen elfogadván, a temesi bánságot a 83000 forintból álló pótolék adónak törvénytelen terhétől is megmenteni, kegyesen méltóztatott. Elmellőztetvén továbbá a porták eddig szokásban volt partialis rectificatiója, a megye a könnyen történhető önkényes terheltetéstől menten maradott.

A Correlatiók tárgyában az ország rendei, minden törekedésök mellett is oly törvényt, melyben megnyugodhassanak, eszközölni szerencsések nem voltak, már oly fordulatot vett a dolog, hogy az ország rendei kissebbnek tartották a correlatiók határozatlanságából, mintsem a törvényhozótest Compromissiójából eredhető kárt és ártalmas következést. Azonban itt is nyilvánvaló ő felségének kegyessége, melylyel ezen tárgyat a jövő ország gyűlésén elintéztetni kívánja.

A mi a nékünk kiadott instructiónkban foglalt, részint gravameneket, részint postulatumokat illeti, azok általunk előterjesztetvén, a szokott pertractatióba vétettek, a mint azt részint a regnicolaris deputatiónak munkája, részint az országos felírások, és az azokra költ felséges resolutiok bizonyítják.

Ez alkalommal teljesítjük, a mi Ő csász. kir. főherczegsége az ország nádora által különössen kötelességünkbe tétetett, tudniillik, hogy a tekintetes rendeket figyelmetessekké tegyük azon akadályokra, a melyek a szorosan tartandó instructiókból a comitialis pertractatióban következnek. Megemlítvén ő csász. kir. főherczegsége azt, hogy az instructiók nálunk éppen nincsenek szoros összeköttetésben a constitutióval, mert valamint hogy az régi, ugy az instructiók csak az utóbbi időknek szüleménye, észrevette, hogy mindeddig semmi országgyűlése nem mutatta oly kitetsző példáját az azokból eredhető következéseknek, mint ezen legközelebbi, megjegyzette azon nagy különbséget, mely az első — anya — és az utóbbi — pótolék — instructiók között találkozik, mert midőn amaz készül, még együtt vannak mindazok, a kik a vármegyét teszik, holott az utóbbiak készítésébe már nincsen befolyások azoknak, a kiknek az országgyűlésén kell jelen lenniök, a kiknek rendszerint a vármegyében legnagyobb a tekintetök, és a kikben leginkább helyeztettetik a közbizadalom. Megfejtette azt, hogy az ország dolgai soha valami alantabb, és az egyes jurisdictióknak öszveszorult szempontjából nem intéztethetnek, hanem csak azon magasból, a honnan a tekintet az egész statusra, az egész hazára közönségesen kiterjed; de hogy ezen magas, minden egyes, vagy mellékes interesséket felülmuló szempontot leginkább csak akkor lehet fellelni, midőn a tanácskozás és tractatus folyamatjában a tárgyak minden oldalai a különféle tekintetek által kifejlődnek, és annak minden környülállási a tökélletes megvilágítás által kitünnek. Hogyan lehessen tehát a haza és a közboldogság javával öszvehangzónak tartani, egy olyas instructiót, mely mindezen szükséges ismereteknek fogyatkozásában készült? Hahogy pedig valaki azt gondolja, hogy ezen fogyatkozás a követeknek serény és kimerítő jelentéseik által kipótoltathatik, kénytelen megismerni azt, hogy csak felette nagy idő és pénzveszteséggel történhetne az, magának pedig a törvényhozótestnek méltóságával és rendeltetésével meg nem férhetne, mert ha a követek csak úgy tekintetnének mint az instructiónak betüszerinti teljesítői, akkoron megszünne a tanácskozás, megszünne a tractatus lehetősége, nem is lenne a teendő törvényes határozásban egyébre szükség, hanem hogy a jurisdictiók akaratja közvetetlen kitudódjék, így pedig épen az országos tanácskozásoknak legszebb gyümölcse veszne oda. De végtére a responsabilitásnak ideájával sem egyezne meg egészen a dolog, mert miről felelhetne a követ, ha nem az ő bölcs akaratjára bizattatik az instructiónak megtartása és használása? Nem volna ő már egyéb, hanem egy a magas helyheztetésében lealacsonyított eszköz, a melyet csak büntetni kellene, ha Committenseinek akaratját kimondani elmulasztotta volna. Nehogy tehát akadályok vagy káros tartóztatások következzenek a kelleténél tovább terjesztett instructiók kötelező erejekből, nehogy az öszvetartás, egyértelmüség és a jó rend helyét az anarchiának veszedelmes csirái foglalják el, midőn nem a haza választottjai igazgatnák s intéznék bölcsességgel annak ügyét s javát, hanem a távol és különböző értelemben levő tagoktul vennének változhatatlan zsinórmértéket, mely a héjános tekintet miatt igaz és a kívánt czélra vezető nem lehet, ő csász. kir. főherczegsége, a ki nem csak rendkívülvaló nagy talentumának, hanem hazánkhoz vonzó buzgó szeretetének ezen ország gyülése alatt is felejthetetlen bizonyításait adta, szükségesnek tartotta a tekintetes rendeknek figyelmét általunk ezen nagy fontosságu tárgynak bővebb megfontolására vonatni, a mint ezt a Diariumba jött jegyzések is megmutatják.

Kötelességünknek tartjuk azt is a tekint. rendeknek bejelenteni, hogy a mint az ülések mostan vannak az ország gyülésében elrendelve, a jurisdictiók követjeiknek egy nagy része, és ezek közt a bánságiak is, oly távol esik az elöülő helyétől, hogy azt, vagy a felyebb ülő követeket nem érthetvén, tökélletes részt a tanácskozásban sokszor nem is vehetne. Sürgettetett ugyan ezen diaeta lefolyása alatt is a helyeknek czélará-

nyosabb elrendelése, de elhalasztatott; nehogy tehát a jövő ország gyűlése alkalmatosságával a tekint. rendek követjei ismét azon bajt kénteleníttessenek eltürni, és azzal talán éppen a legfontossabb tárgyakról való tanácskozásban csak fogyatkozva részesülhessenek, szükségesnek tartjuk, hogy akkoron a követeknek kötelességökké tétessék mindenek előtt a helyeknek egy más, alkalmatossabb elrendeltetését szorgalmasztatni.

A napi bér és költség fejében kezünkhez szolgáltatott pénzről számadásunkat a tekint. rendeknek nem sokára bemutatjuk, magunkat pedig további kegyességökbe ajánljuk.

Temesvárott 1827. eszt. szeptember hava 25-én

Boros-Jenői Muslay László 1. Al-Ispány. Belusi Baross Ferentz mAl-Ispány. Pacséri Császár Sándor fő Jegyző, mint az 1825. eszt. meghívott ország gyűlésének követjei." (Temesm. levélt. közgyűl. 1827. 2483. szám.)

Felolvastatván e jelentés, a rendek megelégedésöket fejezték ki követeik működésével. A jelentés tartalmának összehasonlítását az utasításokkal arra az időre halasztották, mikor erre nézve uj alkalom fog nyujtatni. A jelentésben különösen érdekelte a rendeket a porták kiigazítására szolgáló és országosan megtétetni rendelt összeírás, mely az adóteher igazságos felosztását volt hivatva előkészíteni. A főispán még a közgyűlésen előmutatta a nádornak hozzá intézett levelét — 1827. aug. 14-ről — melyben felszólítja, hogy a dolog nagy következményeinek teljes figyelembevétele mellett, a szükséges adóösszeíróknak bölcs megválasztására ügyeljen, azt személyesen intézze s minderről a nádornak is jelentést tegyen. A főispán erre előadta, hogy ő már gondoskodott oly férfiak megválasztásáról, akik a nagyfontosságu rendeltetésnek becsülettel megfeleljenek. Némelyeket a hivatal, másokat ismét magán körülményeik tartóztatnak vissza, azért a legalkalmasabbnak találja külső összeíróknak Budjats Imre és Ormós Zsigmond főszolgabírákat, itthoni összeíróknak pedig Balázs Antalt és Tormássy Józsefet, kik ilynemű dolgokban tapasztaltak. A rendek a főispán ajánlatát elfogadták s a főispán további ajánlatára azt is határozattá emelték, hogy a megválasztott adóösszeírók egy bizottság hozzájárulásával egy próba összeírást eszközöljenek. E bizottságba megválasztattak: Baross Ferencz alispán, B. Lo-Preszti Lajos, gróf Szapáry Józs., Császár S. főjegyző, Vargha Ferencz, Bydeskuthy János tbirák, Doktorovits Miklós főadószedő, Bogma István számvevő és Gosztonyi Alajos ügyész. A próbatétel helyéül Lippa városa, határidőül 1827. okt. 2-ka jelöltetett ki.

(Folytatásul az 1830-ki országgyűlés a következő számban.)

TÁRCZA.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“ X. évi rendes közgyűlése.

JEGYZŐKÖNYV,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“-nak saját helyiségében tartott X. évi rendes közgyűlése alkalmával, 1894. junius hó 6-án.

Jelen voltak: Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, Patzner István, főtitkár, dr. Berkeszi István, titkár, dr. Niamessny Gyula, társ ügyész. Bach Ferencz, dr. Baligó János, Kovacsics Gyula, dr. Laky Mátyás, Lendvay Miklós, dr. Löwy Mór, Marx Lajos, Patzner Lajos, Perényi Adolf, Sulyok István, Traila György, Derera Izrael, Wimmer József, Odor Samu, Bichler János és Paizs N. társulati alapító, választmányi és rendes tagok és vendégek.

1. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, melegen üdvözli az egybegyült társulati tagokat és vendégeket, s megnyitván a közgyűlést, az alapszabályok értelmében Patzner István, társ. főtitkárt felkéri a jegyzőkönyv vezetésére.

2. A főtitkár, a tárgysorozat első pontja szerint, felolvassa a társulat beléletében az 1893. év folyamán nyilvánult szellemi működésről és a muzeum számára befolyt adományokról szóló következő jelentését:

Nagyságos Elnök Ur!

Mélyen tisztelt társulati Tagok és Vendégek!

Egy-egy év története, akár eseményeit, akár eredményeit tekintsük, mindegyre más és más képet tár elénk: az egyének, társulatok s az emberi nem összességének életében épen úgy, mint a természet szemmel látható munkásságában. Velünk született tulajdonságunk és a további sikeres munkálkodásnak, azt mondhatnám, nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy e különbözőséget és változatosságot a jelentősebb időszakok végén fontolóra veszszük, s a kinálkozó tanulságokat levonjuk. Ha dicséretes ez időnkinti leszámolás a gazdálkodó embernél, a kinél pedig a jól végzett munka sikere sok előre számításba nem vehető eshetőségtől is függ: annál dicséretesebb mindazoknál, kik tisztán a szellemi, tudományos téren fáradozva, sokkal biztosabban remélhetnek kifejtett igyekvésüknek minden

tekintetben megfelelő eredményt. S ha jól teszi az egyén, ki első sorban saját érdekeiért küzd, hogy ily számadással ellenőrzi önnön tevékenységét: nemcsak jól teszik, de kötelességet teljesítenek a társulatok, melyek közös érdeket vannak hivatva fejleszteni, ha ugyanilyen, de nyilvános számadással ellenőriztetik önmagukat.

Azt hiszem, ez a tudat, ez a gondolat vezérelte társulatunk nagynevű megalapitóját s a szép munkában lelkes támogatóit is akkor, a midőn alapszabályainkban a közgyűlési tárgysorozat egyik lényeges pontjául a lefolyt társulati év történetéről szóló titkári jelentést megkivánták.

E jogos kivánságnak kész örömmel megfelelve, társulatunk elmult, 1893-ik évi történetét a következő főbb vonásokban van szerencsém előterjeszteni:

I. A szellemi működés mindenekelőtt abban nyilvánult, hogy választmányi üléseinkben, a folyó ügyek előadása és elintézése mellett, több érdemes történelmi és régészeti tanulmány olvastatott fel; szerzőik legnagyobrészt társulatunk buzgó tagjai voltak. A jelentősebb ilynemű felolvasások:

Milleker Bódogtól: Délmagyarország a rómaiak alatt, és pedig: 1) Történelem. 2) Műveltségi állapotok.

Véber Antaltól: Néhány vonás az európai ember praehistoriájából.

Patzner István, társ. főtitkártól: Jelentés a dupláji, grebenáczi és oresáczi földvárak helyszini megtekintéséről, vajjon eszközölhetők-e azokban sikeres ásatások, és a vattinai ásatások eredményéről.

Dr. Berkeszi István, társ. titkártól: Jelentés a „Délmagyarországi tört. és régészeti Muzeum-Társulat“ levéltáráról, és „A Torontál-megyei Kécsa község határában kutatásra ajánlott praehistoricus területről.“

Ismét Milleker Bódogtól: Délmagyarország az őskorban. Nevezetesen: 1) Az ember első fellépése, — és 2) a neolith-korszak vidékünkön.

Orosz Endre vendégtől: Jelentés az általa vezetett kécsai ásatások eredményéről.

E dolgozatokat, több más föl nem olvasottal együtt, közöltük „Értesítőnk“-ben, melynek pedig csak két füzete állott rendelkezésünkre, mert a másik két füzet helyett már a mult évben, egy 8 ívre terjedő önálló füzetben a bánsági adminisztrácziónális iratjegyzékek egy részét adtuk ki. E füzet czíme: „Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez,“ s ez első rész tartalmazza az „Udvari leiratokat.“ (Hofrescripte). 1717—1754-ig. A második rész most van sajtó alatt. Minthogy „Értesítőnk“-ben ez uj kiadványunk miatt egyéb közleményekre

kevesebb hely marad, mint az előző évfolyamokban; e hiányt részben azzal pótoljuk, hogy az egyes választmányi ülésekről szóló jelentéseket megrövidítettük, mégis ugy, hogy azokban társulati életünknek minden jelentősebb mozzanata fölemlíttessék.

Igy a kik e kivonatos jelentéseket szíves figyelmükre méltatták, bizonyára megelégedéssel vettek tudomást nem egy eseményről s a választmánynak több rendbeli intézkedéséről, melyek közül e helyen csak a főbbeket emeljük ki:

1) Mult évi közgyűlésünket magasztos ünnep színvonalára emelte azon lelkes kegyelet-nyilvánítás, a melylyel társulatunk, — feltünően számos tagja és kiválóan díszes közönség jelenlétében, — dicső alapitója s életfogytiglani elnöke, **id. Ormós Zsigmond** ő méltósága iránt állandó háláját és ragaszkodását kifejezte, midőn nevének a muzeum-épületben díszes emléktáblát helyezett el.

2) A szeptemberi választmányi ülés egy egészen új, vagy legalább régen mellőzött, működési irányt inaugurált újra, midőn a szükséges költségek kiutalványozásával elrendelte a vattinai (Temesm.) és kécsai (Torontálm.) próbaásatásokat, melyek két újabb délvidéki őstelep biztos megállapíthatására nyujtottak fontos adatokat és jelentékeny lelettárgyakkal gazdagították muzeumunkat. S hogy ez új irányban való tevékenység ezután állandósítva legyen, a deczemberi vál. ülés a f. évi előleges költségvetésbe egy új tételt is vett föl „ásatási alap“ czímén, melynek elfogadását a mélyen t. közgyülésnek melegen ajánlja. Szerény ugyan a kezdet, de a körülmények kedvezésével nagy dolgokat eredményezhet.

3) A novemberi vál. ülésnek egyik említést érdemlő határozata a társ. könyv- és levéltár jegyzékének nyomtatásban való kiadása. A jegyzék immár sajtó alatt is van s legközelebb megjelenik. Igy tehát a kép- és könyvtári katalogusok meglévén, még csak a tárgyak és az éremgyüjtemény jegyzékei vannak hátra, melyek mielőbbi elkészítését a titkárság szintén kötelességének tudja. Ezeken kívül tervbe vettük egy délvidéki lelethelyjegyzék összeállítását mindazon tárgyakra nézve, melyek muzeumunkban őriztetnek, sőt egy délvidéki lelettérkép elkészítését is. Továbbá szándékunk egy részletes név- és tárgymutatót is készíteni „Értesítőnkhöz.“ A deczemberi vál. ülés a könyvtárra nézve szintén fontos végzést hozott, midőn ugyancsak az előleges költségvetés keretébe még egy második uj tételt vett föl, nevezetesen 100 forintnyi összeget oly könyvek beszerzésére, melyek egyenesen Dél-Magyarország történetével, földrajzával s egyáltalán bármily jelzésü viszonyaival foglalkoznak. A könyv- és levéltárt nyilvános használatra, a rendes két havi szünidő elteltével, a f. év szeptember havában nyitjuk meg, a mivel társ. tagjaink s az érdeklődő közönség egyik jogos igényét óhajtjuk teljesíteni.

II. Muzeumunk anyagi gyarapodása a lefolyt évben — részint vétel, részint ajándékozás útján — a következő volt. Ugyanis növekedett:

a) Régibb és újabb műtárgyaink tára . . . 466 darabbal;
b) éremgyüjteményünk . . . . . 230 „
c) bankógyüjteményünk . . . . . 6 „
d) könyvtárunk (kötetek-, illet. füzetekben) . . 192 „
e) képgyüjteményünk . . . . . 57 „

Ez adatok annyira örvendetes gyarapodást jeleznek, hogy mindegyre érezhetőbbé válik a gyüjtemények befogadására szánt helyiségeink elégtelensége.

Mélyen tisztelt Közgyülés! Miután a fentiekben számot adtam társulatunknak a mult év folyamán kifejtett szellemi és egyéb irányban való működéséről, valamint anyagi gyarapodásáról, — engedjék meg jelentésem ezen részének befejezése előtt indítványoznom, hogy mind a fenn jelzett tanulmányok és értekezések szerzőinek, mind egyéb törekvéseinkben szíves támogatóinknak, mind pedig azoknak, kik gyüjteményeinket nagylelkű adományaikkal gyarapították, a választmányi ülési jegyzőkönyvekben kifejezett köszöneten kívül, közgyülési jegyzőkönyvünkben is legteljesebb köszönetünket nyilvánítsuk.

III. A társulati tisztviselők, illetőleg a választmány s a tagjaink sorában történt változások a következők:

A mult évi vagyis IX. rendes közgyülés 11. számu határozatával társ. titkárnak véglegesen megválasztatott dr. Berkeszi István, társ. tag, főreáliskolai tanár. Választmányi tagoknak pedig dr. Hollósy Gyula, alapító, dr. Engels János és dr. Meskó Béla rendes tagok.

A társ. rendes tagok közül időközben kiléptek, illetőleg törültettek kilenczen. Beléptek és rendes tagokul megválasztattak kilenczen, névleg: a „Temesvár-józsefvárosi Társaskör," Sailer Antal, dr. Baligó János, Benkhardt Vilmos, Perényi Adolf, Stadler József, Boltizsár Román, Schuster János és Sulyok István.

Elhunytak: Eisenstädter Ignácz, alapító, Marx Antal, választmányi, Buczurka Ferencz, Gettmann József és Szőcs Lajos, rendes tagok. Kegyeletes szokásunkhoz híven, a választmány minden egyes haláleset alkalmából jegyzőkönyvébe iktatta őszinte részvétét, melynek azonban közgyülési jegyzőkönyvünkben való ujolagos megörökítését szintén indítványozni bátorkodom.

*

Nagyságos Elnök Ur! Mélyen tisztelt Közgyülés! Jelentésemnek végére értem, s azon kéréssel adom azt szíves megbírálásuk alá, hogy a kimutatott eredményt s az őszinte igyekvést egyaránt mérlegelni méltóz-

tassanak. Más a kép, melyet ez alkalommal bemutattam, mint egyéb években, de egy a buzgólkodó jóakarat az elődeink által reánk hagyott czél munkálásában. Fogadja Nagyságos Elnök Ur, a mélyen tisztelt Választmány s az összes mélyen tisztelt társ. Tagok a titkárság legbensőbb hálaját odaadó támogatásukért, s kérjük, ne vonják meg azt tőlünk a jövőben sem, hogy teendőinkben mindenkor minél sikeresebben helyt állhassunk. Tudjuk, érezzük: igen-igen sok teendőnk van még, melyek megvalósítására azonban nem elég egyesegyedül a társulat szellemi és anyagi ereje. Azért városunk és vidékünk nagyérdemű közönségéhez is fordulunk azon kéréssel, segítsenek — mint eddig s talán hathatósabban is — pártolásukkal és részvételükkel, hogy mindegyre büszkébben hivatkozhassunk közös kincsünkre és díszünkre: társulatunkra, muzeumunkra.

Kérem a mélyen tisztelt Közgyűlést jelentésem szíves tudomásul vételére.

Temesvár, 1894. junius 6-án.

Patzner István,
főtitkár.

A közgyűlés a nagy szorgalommal egybeállított főtitkári jelentést tudomásul veszi és elhatározza, hogy az a társ. „Értesítőben“ egész terjedelmében közöltessék. — Azonkívül a főtitkári jelentésben foglalt összes indítványokat, hogy t. i. az egyes választmányi ülésekben felolvasott dolgozatok szerzőinek, s a muzeumi gyűjtemények megajándékozóinak, köztük első sorban id. Ormós Zsigmond, elnök ő méltóságának, a közgyűlési jegyzőkönyvben ujolag köszönet szavaztassék, valamint hogy az időközben elhunyt tagok elvesztése fölött érzett részvét ugyanesak a közgyűlési jegyzőkönyvben szintén megörökíttessék, — egyhangulag elfogadja.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa id. Ormós Zsigmond, elnök ő méltósága értesíttetnek.

3. A főtitkári jelentés kapcsán Deschán Achill, társ. igazgató, indítványozza, hogy Patzner István, főtitkárnak és dr. Berkeszi István, titkárnak, a társulat érdekében kifejtett buzgó és sikeres tevékenységükért jegyzőkönyvi köszönet szavaztassék.

A közgyűlés kész örömmel elfogadja az indítványt.

Miről Patzner István, főtitkár, és dr. Berkeszi István, társ. titkár, végzésileg értesíttetnek.

4. A tárgysorozat 2. pontja szerint előterjesztetik Hilt Lajos, társ. pénztárnok, jelentése a pénztár jelenlegi állapotáról, mely szerint a kezelése alatt álló társulati vagyon összes értéke 40.502 frt. 95 kr.

A közgyűlés a jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi, s elhatározza, hogy az a társ. „Értesítőben“ közöltessék.

Miről a főtitkár s általa Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesíttetnek.

5. A tárgysorozat 3. pontja értelmében fölvétetett az 1893. évi pénztári számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, melyben a bizottság, minthogy úgy a könyvvitelt, valamint a pénzkezelést és a vagyon állapotát minden tekintetben kifogástalanul rendben találta, indítványozza, hogy a közgyűlés az 1893. évi pénztári számadást a kimutatott eredményhez képest jóváhagyni és erre nézve Hilt Lajos, társ. pénztárnok részére a szokásos fentartással a felmentvényt megadni szíveskedjék.

Egyben indítványozza a bizottság, hogy a közgyűlés a számadó pénztáros részére — tekintettel arra, hogy a nagy fáradsággal és felelősséggel járó ezen tisztet, melylyel

fizetés összekötve nincs, a legnagyobb gonddal viseli, — köszönete nyilvánitásán kívül 100 frtnyi tiszteletdíjat megszavazni szíveskedjék, mely kiadás különben is fedezetet talál a f. évi költségelőirányzat kitüntetett többletében.

A pénztári számadást vizsgáló bizottság jelentése tudomásul vétetik, az „Értesítőben" közzététetni, s Hilt Lajos, társ. pénztárnoknak az 1893. évi pénztári kezelésre nézve a fölmentvény a szokásos óvások fentartásával megadatni határoztatik. — Helyeslőleg elfogadja a közgyűlés az indítvány második részét is, mely szerint nevezett pénztárnok számára, önzetlen és lelkiismeretes fáradozásának jutalmaképen, 100 frtnyi tiszteletdíj megszavaztassék; egyben a társulati igazgatót ezen összeg kiutalványozására felhatalmazza.

Miről a főtitkár, s általa Deschán Achill, társ. igazgató és Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesíttetnek.

6. Wimmer József, vál. tag indítványozza, hogy a közgyűlés dr. Berkeszi Istvánnak, ki a társ. titkári állás jelentékeny teendőit minden állandó tiszteletdíj nélkül a legnagyobb buzgalommal és odaadással teljesíti, a társulat elismeréséül e f. évre is 100 frtnyi tiszteletdíjat megszavazni szíveskedjék.

A közgyűlés az indítványt teljes készséggel elfogadja, s dr. Berkeszi István, társ. titkárnak a 100 frtnyi tiszteletdíjat megszavazván, annak kiutalványozására a társ. igazgatót felhatalmazza.

Miről a főtitkár s általa Deschán Achill, társ. igazgató, dr. Berkeszi István, társ. titkár és Hilt Lajos, társ. pénztárnok, végzésileg értesíttetnek.

7. A tárgysorozat 4. pontja értelmében a főtitkár előterjeszti a f. 1894. évre megállapított költségelőirányzatot, mely szerint a társulat bevételei ez évben 2100 frtban, kiadásai pedig 1860 frtban állapíttatván meg, marad kitüntetett többlet 240 frt. Ajánlja a költségelőirányzat jóváhagyását.

A közgyűlés a beterjesztett költségelőirányzatot egész terjedelmében jóváhagyja azzal, hogy a kitüntetett többletből első sorban a jelen közgyűlés által megszavazott s a költségelőirányzatba föl nem vett kiadások utalványozandók ki.

Miről a főtitkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató, Hilt Lajos, társ. pénztárnok s a választmány végzésileg értesíttetnek.

8. Deschán Achill, társ. igazgató indítványozza, hogy a tárgysorozat 5. pontja értelmében most következő felolvasást megelőzőleg a 6., 7., 8., és 9. pontokban jelzett folyóügyek intéztessenek el.

A közgyűlés az indítványt egyhangúlag elfogadja.

9. Következvén a tisztviselők választása, Deschán Achill, társ. igazgató, a maga és tisztviselőtársai nevében, minthogy megbízatásuknak az alapszabályokban kijelölt három éve immár eltelt, e megbízatást és tisztet a közgyűlés kezébe köszönettel leteszi s új tisztviselő-választás megejtését kéri.

10. Dr. Niamessny Gyula, társ. tag, fölemlíti, hogy a társulat id. Ormós Zsigmond ő méltóságát, kiről a legőszintébb magasztalással emlékezik meg, már 1891-ben életfogytiglan való elnökének megválasztván, ez alkalommal első sorban a társ. igazgatói tiszt töltendő be. Meggyőződése szerint az összes társ. tagok közös óhajának ad kifejezést, a midőn indítványozza, hogy e tisztre ujolag Deschán Achill, Temesvármegye alispánja, társ. tag, kéressék föl, illetőleg választassék meg, a kinek fáradságot nem ismerő, sikeres tevékenysége már eddig is maradandó hálára kötelezte a társulatot.

A közgyűlés az indítványt elfogadván, Deschán Achillt, Temesvármegye alispánját, a társulat igazgatójának lelkes és osztatlan éljenzéssel megválasztja.

Miről Deschán Achill, Temesvármegye alispánja, s a választmány végzésileg értesíttetnek.

11. Deschán Achill, társ. igazgató, köszönettel fogadja a társulat tagjainak benne helyezett bizalmát, s kijelenti, hogy annak összes érdekeit mindenkor a leghathatósabban igyekszik támogatni és felvirágozását előmozdítani. E kijelentésével kapcsolatban kéri a közgyűlést, hogy úgy a tisztikarban, mint a választmányban, további munkatársaiul szintén ugyanazokat válaszsza meg, a kikkel eddig működött; a mi ha megtörténik, az egyetlen üresedésben levő választmányi tagságra, mely az alapító tagok sorából töltendő be, Görgey Gyula, németremetei nagybirtokost s társ. alapító tagot ajánlja.

A közgyűlés a társ. igazgató indítványát egyhangulag s éljenzéssel elfogadván, a tisztikart és a választmányt további három évre megválasztottaknak kijelenti, amint következik:

Tisztviselők:

Főtitkár: Patzner István.
Titkár: dr. Berkeszi István.
Ügyész: dr. Niamessny Gyula.
Pénztárnok: Hilt Lajos.

Igazgató választmány:

a) Alapító tagokból:

Állami főreáliskola, Temesvárott.
Babusnik Ágost.
Bersuder Lajos.
Derera Izrael.
Féger Ferencz.
Görgey Gyula.
Dr. Hollósy Gyula.
Jeszenszky Béla.
Németh József.
Dr. Parlaghy Márton.
Róm. kath. főgymnasium, Temesvárott.
Temesvármegye közönsége.

b) Rendes tagokból:

Dr. Breuer Ármin.
Deschán Achill.
Dobó Miklós.
Dr. Engels János.
Folly Emil.
Kovacsics Gyula.
Dr. Löwy Mór.
Mály István.
Dr. Meskó Béla.
Nagy György.
Steiner Ferencz.
Dr. Telbisz Károly.
Wimmer József.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa Deschán Achill, társ. igazgató, a megválasztott társ. tagok s Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesíttetnek.

12. A tárgysorozat 8. pontja szerint következett dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész jelentése, melyből kitünik, hogy a tagdíj-hátralékok legnagyobb része már befolyt s az eljárás még csak hat tag ellen van folyamatban.

A közgyűlés a jelentést helyeslőleg tudomásul veszi, dr. Niamessny Gyula, társ. ügyésznek, buzgó tevékenységéért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz és elhatározza, hogy a beterjesztett jelentés további érdemleges intézkedés végett a választmánynak kiadassék.

Miről a főtitkár s általa dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész s a választmány végzésileg értesíttetnek.

13. Következett dr. Berkeszi István, társ. titkár felolvasása: „Adatok a reformkorszak történetéből Temesmegyében."

A közgyűlés élénk figyelemmel, ismételten felhangzó tetszés-nyilvánítással kísérte a felolvasást, szerzőjének jegyzőkönyvi köszönetet szavaz s elhatározza, hogy e tanulmány a társ. „Értesítőbe" egész terjedelmében fölvétessék.

Miről a főtitkár s általa dr. Berkeszi István, társ. titkár, végzésileg értesíttetnek.

14. Deschán Achill, társ. igazgató, minthogy a tárgysorozat kimeríttetett, a közgyűlést köszönete ujolagos nyilvánításával bezárja, s egyszersmind felhívja, hogy a közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére két tagot kijelölni szíveskedjék.

A közgyűlés a jegyzőkönyv hitelesítésére Derera Izrael és dr. Laky Mátyás, vál. tagokat, kéri fel, s a társulati elnököt és igazgatót lelkesen éltetve, feloszlik.

K. m. f.

Láttam:
Deschán Achill,
igazgató.

Jegyzette és kiadta:
Patzner István,
főtitkár.

E jegyzőkönyvet elolvasta és minden pontját a közgyűlés határozataival egyezőnek találta

Dr. Laky Mátyás. Derera Izrael.

Kivonatos jelentés a választmányi ülésekről 1894. április—deczember hónapokban.

I. Rendes havi választmányi ülés 1894. április 14-én.

1. A választmány a tárgysorozat megkezdése előtt a legőszintébb részvét szavaival emlékszik meg a nagy hazafinak, **Kossuth Lajosnak**, márczius hó 20-án történt elhunytáról, és gyászát jegyzőkönyvébe iktatja.

2. A muzeumi gyüjtemények számára a következő újabb adományok érkeztek: a) Dessewffy Sándor, csanádi püspök, társ. védnök ő méltóságától 17 drb. könyv és egy térkép; b) id. Ormós Zsigmond, társ. elnök ő méltóságától egy velenczei selyem hímvarrásu kép a XVIII. századból, azonkívül 104 drb. füzet és könyv; c) Ürményi Leó tanulótól 9 drb. e század első feléből származó régi irat. — Mely adományokért köszönet szavaztatott.

3. Folyó ügyek:

A választmány a főtitkárnak a muzeumi könyvtár bevégzett rendezéséről szóló jelentését, a könyvtár és levéltár nyilvános használatára vonatkozó kezelési szabályzattal együtt, jóváhagyja, és a könyv- és levéltári jegyzék kinyomatását elrendeli.

II. Rendes havi választmányi ülés 1894. május 23-án.

1. Ujabb adományok: a) Dr. Berkeszi István, társ. titkártól 3 ereklyetárgy, melyek Kölcsey Ferencz, és egy, mely Damjanich János 1848—49-iki magyar honvédtábornok tulajdona volt. b) Dr. Stuchlik Tivadar, bruckenaui orvos-

tól 7 drb. ezüstpénz; c) Demkó Géza társ. tagtól 11 drb. rézpénz; d) a bukaresti román akadémiától 4 füzet, e) a budapesti m. tud. egyetem könyvtárától egy kötet, f) Dr. Berkeszi Istvántól egy füzet és egy kötet könyv. — A választmány ez adományokért köszönetet mondott.

2. Változások a tagok sorában: uj rendes tagul megválasztatott Sulyok István, temesvár-belvárosi segédlelkész.

3. Folyó ügyek:

A „magyar földrajzi társaság" felhívására a választmány elvben kimondja az ezredéves kiállítás ideje alatt tartandó magyar földrajzi congressuson való részvételét s képviselőit annak idején meg fogja nevezni. — Hasonlóképen: „Az ezredéves orsz. kiállítás Temesvármegyei mezőgazdasági helyi bizottságának" szívesen rendelkezésére bocsátja a muzeumban esetleg meglevő azon tárgyakat, eszközöket, képeket, könyveket stb., melyeket Magyarország mezőgazdaságának a jelzett kiállítás alkalmából megírandó történetéhez felhasználhatóknak vél. — Végül megállapíttatott a X. évi rendes közgyűlés ideje és tárgysorozata.

III. Rendes havi választmányi ülés 1894. szeptember 26-án.

1. A muzeumi gyüjtemények gyarapodása:

A főtitkár jelentése szerint a) tárgyakat ajándékoztak: Waldberg Károly, egy urnát (lelhely Saágh), Dr. Niamessny Gyula, több, Temesvárott lelt tárgyat, és Máslak község. b) Pénzeket: Máslak község, Dr. Berkeszi István, és Dr. Niamessny Gyula. c) Könyveket: Id. Ormós Zsigmond, elnök ő méltósága, Marx Lajos, a főtitkár, és a „Verseczi városi muzeum." A választmány az adományozóknak kifejezte köszönetét. Azonkívül vétetett tiz kötet könyv, továbbá egy egyptomi tárgyakból és keleti érmekből álló kisebb gyüjtemény.

2. A tagok sorában időközben beállt változások:

Az utolsó választmányi ülés óta elhunyt Jäger Péter, dettai nagybirtokos, a társulat alapító tagja. — A rendes tagok sorából töröltettek: Andrássy Mihály, Kessler Károly, Kiss József, Keller Elek, Jakabffy Miklós, Nédits János és Schurits Nándor.

Uj rendes tagokul megválasztattak: Dr. Bleyer Izsó, ügyvéd, és Krausz Sándor, képezdei tanár Temesvárott, valamint a „Verseczi városi muzeum."

3. Folyó ügyek:

A főtitkár bemutatja a muzeum könyv- és levéltárának nyomtatásban megjelent katalogusát, mire a választmány véglegesen megállapítja a szabályzatot, mely szerint a könyv- és levéltár nyilvánosan használható.

Felolvastatván Milleker Bódog, verseczi tagtárs tudósítása az uj „Verseczi városi Muzeum" megalakulásáról, a választmány az új rokon társulat keletkezését örömmel üdvözli, felvirágozását szívből óhajtja és reményli, hogy a két társulat mindenkor a legszebb egyetértésben fog egymás mellett működni.

IV. Rendes havi választmányi ülés 1894. október 31-én.

1. A muzeum a mult ülés óta egy igen becses természet- és néprajzi, mintegy száznegyven darabból álló gyüjteményt kapott Dr. Holub Emil világhírű Afrikautazótól Dél-Afrikából, melyért a kiváló kutatónak átiratban mondott hálát. A gyüjtemény jegyzékét alkalmilag részletesen közöljük. — A könyvtár részint adományozás, részint vétel útján 11 kötettel szaporodott.

2. Egyéb intézkedések:

A választmány ezen üléséből átiratilag fejezte ki Odor Samu, Temesvármegye nyug. főszámvevőjének, ki hosszu éveken át buzgó odaadással vitte a társ. pénztárnoki tisztet, őszinte szerencsekivánatait 80-ik születésnapja alkalmából.

A „Temes vármegye nemes családjai“ című tervbe vett milleniumi emlékműre már befolyt jelentékeny előfizetési összegek mikénti elhelyezésére nézve is történt intézkedés.

3. Felolvasásra került Dr. Wertner Mór ily című tanulmánya: „A fejedelmi czímek történetéhez.“

V. Rendkívüli választmányi ülés 1894. november 20-án.

Egyetlen tárgy a választmány részvétnyilvánítása és intézkedései a társulat alapítójának és élethossziglan elnökének, **id Ormós Zsigmondnak**, elhunyta alkalmából. Ez ülésről részletes jelentésünk e füzet első közleményében olvasható.

VI. Rendes havi választmányi ülés 1894. deczember 22-én.

1. A muzeum gyüjteményeinek gyarapodása:

a) Tárgyak: Derera Ármintól (Üszküb, Macedonia) egy fölötte érdekes egyptomi bálványszobor. — Oszuczky Józseftől Vattináról egy bronzkori urna. — Bogics Vazultól, szintén Vattináról egy igen szép födeles csésze, egy csészealj és födél, egy agyag-kanál, hét drb. edénytöredék, fenék és fül, egy csont kalapács és 4 megmunkált csontdrb., mind a jelen évi első füzetünkben ismertetett vattinai bronzkori őstelepről.

b) Pénzek: Miskovits Pétertől (Petromány) és Todorovits Györgytől (Kubin) egy-egy V. századbeli byzanczi aranyérem. — Nikolics Fedor és Mihály báró ő méltóságaiktól egy pénz- és éremgyüjtemény, melynek átvételére egy külön bizottság küldetett ki.

c) Könyvek: Összesen 10 füzet és 1 kötet, melyek közül különösen felemlítendő Dr. Baróti Lajos fővárosi tanár ajándéka, a Szalay-Baróti-féle milleniumi történelmi mű e czimmel: „A magyar nemzet története.“

Az adományozóknak a választmány hálás köszönetét nyilvánította.

2. A társulati tagok sorából kiléptek: Folly Emil, praelatus, prépost-kanonok (Temesvár), Somogyi Gyula, főszolgabiró (Csákova) és Oseczky János pléb. (Temes-Szt.-András).

Uj tagnak megválasztatott: Farkass Gusztáv, plébános (Német-Csanád.)

3. Folyó ügyek:

Megállapittatott a társulat 1895-ik évi előleges költségelőirányzata, mely jóváhagyás végett a legközelebbi közgyülés elé terjesztendő. Eszerint az összes bevétel a jövő évben 2100 frt., az összes kiadás 1860 frt., marad tehát többlet 240 frt.

A költségelőirányzatba Dr. Berkeszi István, társ. titkár számára eddigi buzgó és sikeres működése elismeréséül, 200 frt évi állandó tiszteletdíj vétetett fel.

A választmány néh. id. Ormós Zsigmond, a társulat diesö emlékü volt elnöke felett tartandó emlékbeszéd elmondásával Patzner István főtitkárt bízza meg.

Deschán Achill társ. igazgató bemutatván id. Ormós Zsigmond, a társulat alapítójának, a temesvári kir. törvényszék által hivatalból másolatban megküldött végrendeletét, melynek értelmében a társulat alaptőkéjének és gyüjteményeinek gyarapitására újolag jelentékeny hagyományokat tett; a választmány a hagyomány átvételének eszközlésére a társ. igazgatót és a főtitkárt felkéri.

4. Dr. Berkeszi István, társ. titkár, felolvasta ily című tanulmányát: „Adatok a reformkorszak történetéből Temesmegyében, (különösen az 1825/7. évi országgyülés).“

EGYVELEG.

Versecz város muzeuma. A verseczi vidék régiségekben annyira gazdag, hogy a város lakosai ismételten megpendítették egy városi muzeum létesítésének eszméjét. A városi képviselőtestület már 1882-ben foglalkozott e gondolattal, de eredménytelenül; hasonlóképen sikertelen maradt Rittinger Ede, verseczi tekintélyes régiséggyűjtő ugyanily irányú törekvése. Végre 1893-ban Seemayer János, kir. tanácsos, a városnak jelenleg is polgármestere, megtörte a jeget és hosszabb fáradozás után megvalósíthatta a régi tervet. Ő ugyanis az említett év június 1-én, az iskolaszéki ülésben, az akkor már 4000 kötetből álló iskolai könyvtárral kapcsolatban indítványozta egy helyi történelmi muzeum alapítását, melynek költségei a könyvtár jövedelmeiből fedeztessenek; de ebbe a tanfelügyelőség bele nem egyezett. Ekkor az iskolaszék a városhoz tette át az alapszabály-tervezetet, melyet — minthogy a magas miniszterium azt kívánta, hogy a város közönsége külön létesítse a muzeumot, — a városi képviselőtestület 1894. május 12-én és junius 9-én tárgyalt és elfogadott. A m. kir. belügyminiszter a fölterjesztett alapszabályokat ugyanez év julius 12-én 56.699/III-a. sz. alatt jóváhagyta, mire az iskolaszék muzeumi helyiségül egy alkalmas nagy termet adván, a muzeumi őr augusztus 15-én már meg is kezdte működését.

A muzeumnak már eddig is igen becses és érdekes gyüjteménye van. A jövőt illetőleg pedig, a muzeum rendezésével és további vezetésével megbízott őr, Milleker Bódog, tagtársunk, a Délvidék jeles archeologusának s lelkes történeti adatgyűjtőjének szakavatottsága és ügybuzgósága teljes biztosítékot nyujt arra nézve, hogy el fog éretni a czél, melyet az alapszabályok 1. §-a ekként körvonaloz: „Versecz város muzeumának czélja: mindazt összegyűjteni és megtartani, a mi Versecz város és közvetlen környékének multjára vonatkozással bír.“

Az alapszabályokra nézve néhány igen helyes észrevételt tett az „Archeologiai Értesítő“ (Uj foly. XIV. köt. 4. sz. 376. l.), melyek közől átveszszük a következőket: „ . . . A muzeumot az őr kezeli, az iskolaszék elnöke viszi az igazgatói teendőket, melyek közé az utalványozás

joga is tartozik, az iskolaszéki gondnok pedig teljesíti az utalványokat. Talán czélszerű lett volna az őrnek is engedni utalványozási jogot. . . . A föntartásról szóló szakasz megállapítja a városi segélyösszeget és a kiadások összegét; elég lett volna elvül kimondani, hogy a város tartja fönn az intézetet és hogy az őri állás fizetéssel jár; mert a város remélhetőleg nem fog megállani az 500 frtnyi kiadásnál, hogy ha ki fog tűnni, hogy több kell, és sürgős esetekben bajos lesz az alapszabályzat megváltoztatását a közgyűlésnél s a miniszteriumnál gyorsan keresztülvinni. De ez apróbb fogyatkozásoktól eltekintve ez alapszabályzat más városi muzeumoknak is ajánlható.“ X.

*

Temes vármegye nemes családjai. A „Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat“ részt óhajtván venni a magyar állam ezer éves fennállásának megünneplésében, f. évi február 28-án tartott választmányi ülésén Deschán Achill, Temes vármegye alispánja és társ. igazgató inditványára elhatározta, hogy összegyűjteti és Temes vármegye nemes családjai czím alatt fényes kiállitásu díszmunkában kiadja azon genealogiai, heraldikai, családtörténeti és általános történeti adatokat, melyek Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város nemes családjaira vonatkoznak.

A mű maradandó emléke lesz a nagy nemzeti ünnepnek, mert megörökíti azt az előkelő szerepet, mely nemességünknek az ezer éves fennállás dicső munkájában jutott és megujítja az ősök emlékét, kik iránt mindannyian kegyelettel viseltetünk.

A mű két részből fog állani.

Az első rész tartalmazni fogja a Temes vármegyében és Temesvárott jelenleg lakó, továbbá a megyében itt birtokkal birt vagy szerepelt összes nemes családok betűsoros névjegyzékét. E kötet ismertetni fogja továbbá azon nemes családok történetét, melyek Temes vármegyében 1790-ig szerepeltek, részletesen kiterjeszkedve különösen a temesi grófokra, a kik közt olyan kiváló férfiak, mint Hunyady János, Hunyady László, Kinizsy Pál, Losonczy István, Perényi Péter, Petrovics Péter, stb. fordulnak elő.

A második rész azon nemes családokat tünteti fel, melyek vármegyénkben 1790-től a jelenkorig szerepeltek, birtokoltak, továbbá azokat, melyek jelenleg Temes vármegyében és Temesvárott laknak vagy birtokkal birnak. A munka ezen részéhez nagybecsű és megbizható levéltári anyag állván rendelkezésre, kiváló suly lesz helyezve arra, hogy az egyes családok nemzedékrendje a kellő pontossággal kitüntettessék és hogy a családi czímerek hű és színezett másolatban, azok pontos leirásával, közöltessenek.

A mű szerkesztését a társulat választmánya Lendvai Miklós vármegyei aljegyzőre bízta. A szerkesztésben közre fognak működni a muzeumtársulati titkárság és Jelinek Miksa vármegyei levéltárnok.

Az első rész 1895. évben, a második rész 1896. év elején fog megjelenni, oly kiválóan díszes kiállításban, a mely méltó lesz ugy a nemzeti ünnephez, mint a temesmegyei nemes családokhoz, melyeknek tagjai előkelő szerepet vittek hazai közéletünkben.

A mű kiadására a társulat nem nyerészkedési vágyból, hanem tisztán azért vállalkozott, hogy szolgálatot tegyen a heraldikának és a történetirásnak.

Az előleges számitások szerint a mű nyomdai kiállitása — melylyel egy fővárosi első rangu nyomda feg megbizatni — több ezer forintba kerül. Ezért a mű előfizetési árát 10 frtban szabtuk meg.

A befolyó pénzek egy muzeum-társulati választmányi tagokból álló bizottság s a vármegyei főpénztárnok által — ki egyszersmind a muzeumtársulat pénztárnoka is — külön kezeltetnek és az azokról szóló számadást annak idején a mű valamennyi előfizetője megkapja.

Felkéretnek mindazok, kik a művet birni óhajtják, hogy megrendelésüket a „Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat"-hoz, azon nemes családok tagjai pedig, kik a műben családjukat ismertetni óhajtják, hogy a családtörténeti adatokat, különösen pedig a családi czímer színezett hű másolatát a mű szerkesztőjének, Lendvai Miklósnak (Temesvár, vármegyeház) mielőbb beküldeni szíveskedjenek. Tudomásunk szerint a műre eddig előfizetés czímén, a Temes vármegye által megszavazott 500 frttal együtt, 2000 frtnál több folyt be. A fölvetett eszme nemcsak a Délvidéken, hanem országszerte oly érdeklődést keltett, hogy megvalósulása biztosítottnak mondható.

*

Temesvármegye és a millennium. Temes vármegye közönsége elhatározta, hogy az 1894. és 1895. években az ezredéves ünnep czéljaira 1—1 százalék pótadót kivet.

Az ekként befolyt 32—36.000 frtból:

1) 3000 frtot fordít a kiállítási falu területén épitendő bolgárház költségeire;

2) 10.000 frtot (tízezer frt) ad az ezredéves kiállítás temesmegyei mezőgazdasági helyi bizottságának;

3) 2500 frtot ad az ezredéves kiállítás temesvári kerül. bizottságnak oly czélból, hogy azzal szegény, de tehetséges megyebeli oly iparosokat segélyezzen, a kik a kiállításon részt venni óhajtanak;

4) 3000 frtos festményben megörökítteti a vármegye területén lejátszódott egyik történelmi eseményt (lehetőleg a Hunyadyak korából vagy Losonczy életéből);

5) 500 frttal segélyezi a „Temes vármegye nemes családjai" czímű mű kiadását;

6) 8000 frtért a vármegyei székház számára megrendel uj berendezési czikkeket, melyek az ezredéves kiállításon lesznek bemutatva. (Mária Terézia korabeli székek és asztalok a közgyülési terembe, uj hirlapírói tribün, uj díszes kályhák, zászlótartók, stb.)

*

„A magyar nemzet története“. Társulatunk tagjainak és tisztelt olvasóinknak különös figyelmükbe ajánljuk e fényes díszművet, melyet a budapesti Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedő czég hazánk fennállásának ezredéves ünnepe alkalmából bocsát közzé. Mindenki ismeri Szalay Józsefnek, a korán elhalt történetírónak négy kötetes „Magyar nemzet történetét“, e magas tudományos színvonalon álló remekművet, melynek előadása valódi mintája lehet a művelt nagy közönség számára való irásmódnak. Szalay munkája, melyet a tud. akadémia méltán koszorúzott meg a Szilágyi István-féle nagy díjjal, annak idején oly lelkes fogadtatásra talált, hogy pár év alatt az egész kiadás elfogyott. E könyvet uj, javított és bővített kiadásban megint hozzáférhetővé tenni a nagy közönségnek: ez az, a mibe a Wodianer czég belefogott. Egyfelől pótoltatta mindama részeket, melyek az első kiadásban nem Szalay tolláből valók voltak, másfelől átnézette az egész művet, hogy a legujabb történeti kutatások egyetlen fontosabb adata se maradjon benne felhasználatlanul. A szerkesztés munkáját fiatal történetíróink egyik legjelesbikére, Dr. Baróti Lajosra bízta a czég, s ugyancsak ő ügyel fel a könyv illusztrativ díszére is, mely gazdagság dolgában még a hasonló külföldi munkákat is messze felülmulja. Közel hatszáz ábrázolat fogja a szöveget magyarázni: történelmünk nevezetes szereplőinek egykori metszetekről készült hű arczképei, az eseményeket feltüntető egykori rajzok, hazai művészeink történeti festményeinek részben színes reprodukcziói, az események színhelyeinek képei, pecsétek, pénzek, műemlékek rajzai stb., melyeket a szerkesztő nagy buzgalommal szedett össze a magyar és a külföldi levéltárakból, muzeumokból stb. Mind ez illusztrácziók a technika legujabb vivmányai felhasználásával készülnek, úgy hogy művészi becsük is lesz. Szalay történetének ez uj kiadása ilyformán számot tarthat arra, hogy meglegyen minden magyar ember könyves polczán, minden iskolai és népkönyvtárban. Hogy ez lehetővé tétessék, a czég olcsó füzetekben bocsátja közzé a munkát: egy-egy füzet ára 30 kr. lesz; előfizetés útján bérmentes küldéssel: $^1/_4$ évre (6 füzet) 1.80 kr., $^1/_2$ évre (12 füzet) 3.60 kr., egész évre (24 füzet) 7.20 kr., egy füzet ára 30 kr. A kiadóhivatal bárkinek, a ki egy levelezőlapon hozzája fordul, ingyen és bérmentve küldi meg a díszesen kiállított és gazdagon illusztrált prospektust. Minden 7 előfizetőt vagy megrendelőt gyüjtőnek 1 tiszteletpéldánynyal szolgál a kiadóhivatal. A megrendelések igy czímzendők: Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedése, Budapest, Andrássy-út 21.

Eddig 4 füzet jelent meg e műből, mindig pontosan az előre jelzett időben. E füzetek részletes ismertetésébe hely szüke miatt nem bocsátkozhatunk, de annyit kötelességünk elmondani, hogy a szöveg és az illusztrácziók egyaránt a legteljesebb elismerést érdemlik. Egyhangulag konstatálták ezt a legkülönbözőbb lapokban megjelent ismertetések és bírálatok, melyekhez szívesen hozzájárulunk.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM. **1895.** I. FÜZET.

Dél-Magyarország őskori régiségleletei.

(Pótlék.)

Irta: MILLEKER BÓDOG.

1891-ben megjelent, a délmagyarországi őskori leletek leírását tárgyazó dolgozatom óta ismét szép anyag gyűlt össze. Nemcsak véletlenül előfordult leleteket regisztrálhatunk, hanem azóta a rendszeres kutatás is megkezdődött déli vidékünkön. Rábén, Török-Kanizsán, Szerb-Keresztúron, Kécsán és Vattinán ásatások eszközöltettek, illetőleg az ott előfordult leletek tüzetesebb tanulmányozás alá vétettek, minek következtében a Délvidék őskora megismertetéséhez tekintélyes anyagot és igen sok adatot gyűjthettünk, és ezen körülmény egymaga is elég ok arra, hogy a következőkben fenn említett dolgozatom folytatását adjam a szíves érdeklődők kezébe.

Az itt kimutatott lelhelyek száma: 22. A rajzok clichéit a M. T. Akadémia archeologiai bizottságának köszönhetjük.

Alibunár (Toront. vm.; alibunári j.). A „Dolina“ nevű völgyben, az ottani vasúti áteresztől délre, 1893-ban két kanász egy homokszakadékban 2 nagy urnát talált. — 1894. nyarán az említett áteresz építtetése alkalmával találtak egy füles bronz ürvésőt, melynek hossza 0·1 m., üregének átmérői 0·03—0·025 m., élének hossza 0·05 m. A fül felső részén csücsök; alsó részéhez közel az öntéstől maradt lyuk. Az üregszájt körülfutó peremtől lefelé 4 dudoros vonal fut párhuzamosan, melyek az élnek két végében végződnek. Patinája szép. E darabot a versecz-kubini h. é. vasút építő vállalkozó főmérnöke, Munk, nejének tulajdonában láttam. — Ugyanakkor a völgy keleti oldalában tűzpadok, cserepek s csontok mutatkoztak s egy helyt 1·5 m. mély és 1 m. széles, körte alakú gödrök is, melyek

földtapaszszal voltak kibéllelve, s valószínűleg lakásul szolgáltak. — Római korszakbeli barbár régiségekre is bukkantak. Rittinger E. 1894. októberben a verseczi muzeumnak egy kékes-szürke, 0·065 m. magas, korongon készült füles agyagkorsócskát adott át, mely a többi római korszakbeli barbár sírmellékletekhez tökéletesen hasonló. Csak a szájszélének egy része törött le, különben ép. (Saját jegyzeteim.)

Csősztelek (Tor. vm.; zsombolyai j.). Az 1876. budapesti régészeti kiállításon Ivánffy Ede egy csiszolt kőkalapács töredékét állította ki, mely itt találtatott (Hampel: Catalogue etc., 25.).

Drenkova (Kr.-Ször. vm.; moldovai j.). Drénkova (?) határában, a remek Széchenyi-út 676. és 67. számú kilométer-

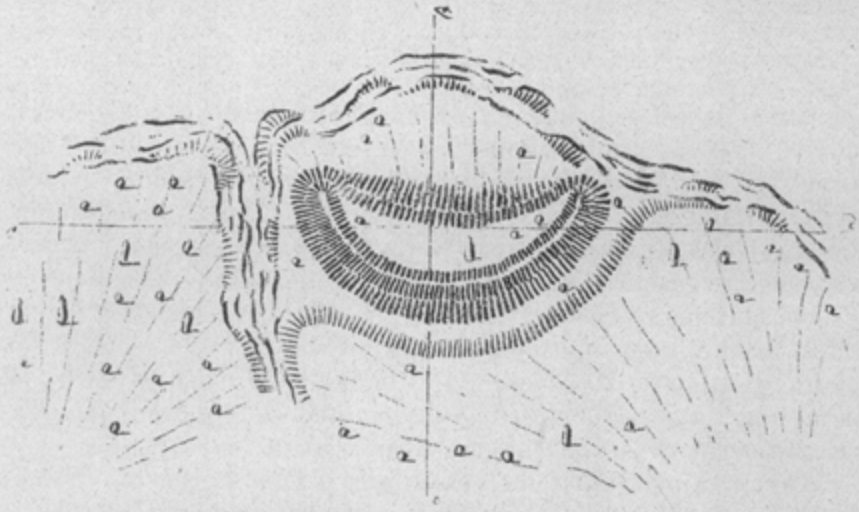

A Muntjanai földsáncz. Neudeck Gyula fölvétele és rajza.

mutatója között egy sziklamagaslaton terülnek el a dombroviczai rétek; ezek végén az ú. n. Muntjana mellett félhold idomú földsánczot pillantunk meg s előtte mély árkot, mely a földsánczot az egyik sziklától a másikig szegélyezi. A sáncz a körülötte fekvő területből 7 m.-nyire s az árok mélységétől 12 m.-nyire emelkedik. Az árok 5 m.-nyi mélységgel bir s 13 m.-nyi szélességű, míg a sáncz felső szélessége 2 m. Fölületét agyag borította, melyet tűzzel megkeményítettek. A sánczon eszközölt átmetszés 0·15—0·20 m.-nyi mélységig égetett agyagtömböket vagy pörkölt agyagréteget tüntet fel s ezekben karóktól maradt mélyedéseket látni, melyek védelem czéljából épült faházak nyomai lehetnek. A töltés oldalának megpörkölése arra

szolgált, hogy az időjárásnak inkább ellentálljon és hogy az ellenség felkapaszkodását rajta megnehezítsék. Az udvarnak a sáncz felé 2 m.-nyi lépcsőzetes emelkedése van, területe kbl. 10 árra tehető s így körülbelül 500 főnyi embercsapatnak szolgálhatott menedékül, mely veszély esetén drágaságaival együtt ide húzódott. Föltehető, hogy dák bennszülöttek építették. Elszórtan akadnak vastagfalú durva cserepek, égetett agyagtömbök, pálczák vagy szövetek után maradt benyomásokkal. 1890-ben a sáncz közelében bronztárgyakat leltek egy nyilt tűzön égetett vastagfalú agyagedényben; az edény külsején dísz nem volt, csak két fül. A benne rejlett tárgyak a következők voltak: 14 sima felületü bronz karperecz, s egy, melyet díszítése miatt itt közlünk; 2 kartekercs, kardpengék 2

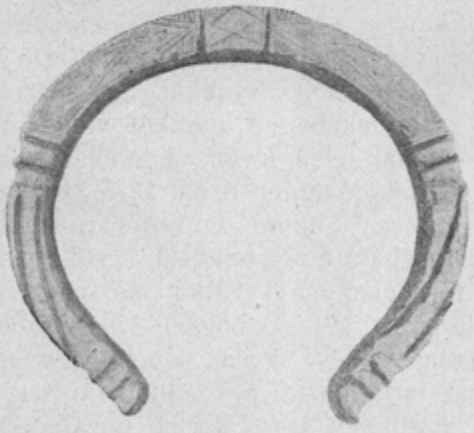

A Muntjanai bronzkarperecz. Neudeck Gyula rajza.

töredéke, 2 fülnélküli tokos véső, 1 sarló, 8 kisebb karika, sok töredék és néhány idomtalan nyers bronztöredék (Neudeck Gyula: Régiségekről az Alduna vidékén. Arch. Ért., U. F., XIII., 258, 259.).

Fehértemplom (Tem. vm.; fehértempl. járás.). 1886. máj. 27-én szerzett meg a budapesti nemz. muzeum Krausz Jakabtól vétel útján egy bronz kardot és egy bronz beretvát. E tárgyak leírása a következő: 1. Bronz kard, hegye felé keskenyedő nádlevél idomú; markolata fából lehetett, 6 szög ma is kiáll a penge végéből, a melyre e szögekkel a markolat volt erősítve; hossza 0·574 m., szélessége 0·04 m. Patinája szép. 2. Bronz beretva, kétágú, csipkés élű, közepén kerek lyuk; kétágú fogója kerek gyűrűbe megy át; hossza 0·08 m., szé-

lessége 0·045 m. (A budapesti nemz. muzeum szerzeménynaplója, 1886. 31.). Hasonló eszköz találtatott Pilinben. Rajzát l. Hampel J.: Catalogue, 128, 125. sz. ábra.

Homolicz (Toront. vm.; pancsovai j.). 1894-ben partszakadás után a Dunából egy mammuth alsó állkapcsából egy töredéket halásztak ki, melyben még egy ép zápfog is volt. (Saját jegyzeteim.)

Török-Kanizsa (Toront. vm.; törökkanizsai j.). 1890-ben a „Rét"-en csatornát ásatván, átmetszették az ott lévő „Halászka-sziget" nevű, ½ hold felületű, gyenge emelkedésű domborulatot, melynek földje széksóval erősen át van hatva, s ez alkalommal a munkások érdekes temetkező helyet tártak fel ásóikkal. Majdnem közvetlenül a halom teteje alatt találták több ember csontvázát, kiket tálakban ülve temettek el. A felső test kissé előre volt hajolva s az alsó végtagok a tálból kinyúltak. Egy tálat láttam töredékekben, magassága 0·05 m., szájnyilásának átmérője 0·4 m. volt. Nyakkal birt s ezen kis fülek s lyukak voltak; színe feketés. A munkát vezető Wagner Károly úr 5 sír felbontásánál jelen lévén, a mellékleteket összegyüjtötte. E sorok írója a Wagner úrnál lévő tárgyakat 1893. évi julius havában a magy. nemz. muzeum megbízásából személyesen tanulmányozhatta. A tálakon kívül, melyek azonban mind csak kis töredékekben kerültek elő, csak egy csontváznál volt agyagtárgy, t. i. egy bögre. Annál több volt a bronz, túlnyomóan ékszer. Az első sírban, mely egy még kifejletlen egyén csontvázát tartalmazta, az említett kis agyagbögre volt és egy vastag, díszítetlen kerek bronz huzalból készült, összehajlított karperecz. A második sírban találtatott egy alaktalan bronzlemez-darab, melynek hossza 0·26 m. és átlagos szélessége 0·09 m.; díszítetlen; talán övrészlet. Két egyenlő részből álló, kerek bronzhuzal-karperecz, egyszer hajlított tekercses végekkel, melynek belső átmérője 0·07 m. volt. Egy, két egyenlő részből álló torques, 0·17 m.-nyi belső átmérővel, végei szintén egyszer hajlított tekercsek. A harmadik csontvázon volt: egy 0·14 m. belső átmérőjű torques, tekercses végekkel; egy 0·06 m. belső átmérőjű, kétszer hajlított, tekercset képező karperecz. A negyedik sírban leltek: egy 0·13 m. belső átmérőjű torquest, melynek végei egyhajlatú tekercsben végződnek; egy 0·06 m. belső átmérőjű öthajlatú és egy ugyanolyan nagyságú, háromhajlatú tekercsből álló karpereczet. Az ötödik csontvázon találtatott: egy, 2 részből álló, 0·15 m. belső átmérőjű torques, melynek végein vékonyabb huzalból díszítmény van, mely a

II. században gyakori barbár sodronyfibulákhoz tökéletesen hasonló. Egy vastag bronzhuzalból álló, két hajlatot képező karperecz. Egy nyakék, mely állott csigák-, gyöngyök- és négy átlyukasztott állat-fogból. Különösek a torquesek, melyek az ív közepén mind ketté vannak vágva, s pedig eredetileg, mert törési nyomokat nem lehet észrevenni és a ketté választás helye eredeti patinával van bevonva. Minden csontvázon volt azonkívül átlag 3 csüngődísz, mely hasonló a szemüveghez, kerek huzalú, két korongidomú, öthajlatú tekercscsel (analogia: Hampel J.: A bronzkor, I. kt., XLVII. tábla, 6. sz.). 11 egészet és 3 hiányost láttam; hosszúságuk 0·03—0·055 m. közt változik. A 3., 4. és 5. csontvázon volt ruha- vagy övdíszítés

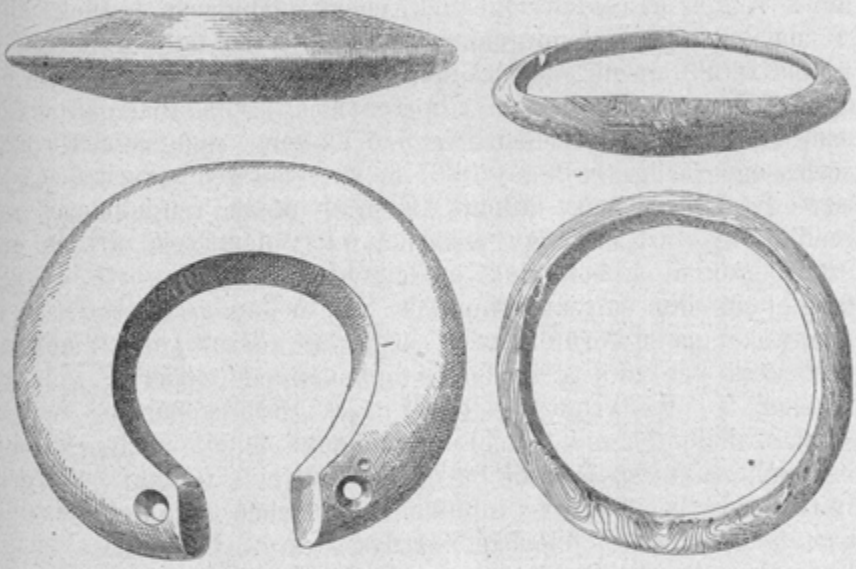

Serpentin gyűrű ½ nagys. Kagylós gyűrű ½ nagys. A Szegedi Múzeumban.

is konstatálható. Ugyanis az említett sírok mindegyikéből kiszedtek egy egész csomó (30—40 db.), 0·04—0·06 m. széles lemezből készült, 4 egymás mellett elhelyezett csövet képező, Pán-síp alakú, négyszögű bronztárgyat és sok (közel 25 db.), néha 0·025 m. átmérőjű, kerek bronzboglárkát, melyek a két szélen, egymásnak átellenében elhelyezett lyukkal voltak ellátva. A találó elbeszélése szerint a két dísz széles szalagot képezett, melyen egymás után felváltva 4 csöves tárgy és 3 boglárka volt elhelyezve. (Arch Ért., U. F., XIII., 444.)

Török-Kanizsa határának más helyein is leltek praehistorikus tárgyakat. Igy 1891-ben az Oroszlámosra vezető út mellett

árokásás alkalmával egy kagyló-karpereczet és egy szerpentin-karikát találtak, melyek Dús Vincze, törökkanizsai bíró, adományozása útján a szegedi városi muzeumba kerültek. Az ide csatolt rajzban előtüntetett két karika — mint azt a találó előadta — egy csontváznak alsó lábszárcsontján, közvetlenül a boka felett fordult elő, és pedig olyformán, hogy az öblösebb karika felül volt, s közvetlen alatta, vagyis a talp felé a szűkebb nyilású volt a lábszárcsonton keresztülhúzva. A felső, vagyis a zárt karika 0·075 m. átmérőjű s a karika vastagsága 0·009—0·011 m. Ez kagylóból készült, szabályosan és egyenletesen van keresztülmetszve és csiszolva. Egyik lapján a kopás daczára is megmaradt a kagyló külső héja, de az átellenes részen az oldalrétegeknek egész alakulásai tűnnek elő. A másik karika — mint az ábrákon is látható — nyitott s e nyilás 0·025 m.-nél nem tágabb. A serpentin-kőből készült és igen finoman csiszolt ezen lábperecz belső világának átmérője csak 0·05 m., s az élben végződő ékszer vastagsága 0·022; szélessége pedig 0·028—0·033 m. közt változó. A karika végén egy-egy átfűző lyuk látható. Ezen lyuknak rendeltetését és czélját, úgy azt is, hogy a karika miért nem volt zárt és mi czélra szolgált a két lyuk mellett lévő 0·025 m.-nyi nyilás, megfejteni alig vagyunk képesek. Sőt méltán gondolkodóba ejt bennünket az a körülmény is, hogy ezt a szűk karikát miként vonhatták keresztül a lábfőn és a bokán? (Reizner J.: Arch. Értesítő, U. F., XII., 90—91. ll.) — 1885 körül a „Kupuszina-szállás"-on egy kétélű rézcsákányt leltek, melynek élei keresztbe állanak. Hossza: 0·23 m.; súlya: 80 dkgr. A nyéllyuk keresztül van ütve, minek következtében annak alsó szélén karima keletkezett. Jelenleg Wagner Károly tulajdona Török-Kanizsán, ki 1892 végén a „Budzsák"-ban a szántóföldön kiszántva találta egy nagy égetett, átfúrt agyaggolyó felét is (Arch. Ért., U. F., XIII. 444., 445.).

Károlyfalva (Tem. vm.; fehértempl. j.). A verseczkubini helyiérdekű vasút építtetése alkalmával, 1894. tavaszán és nyarán a helység északi szélén elhaladó vasúti töltés készítése közben rendkívül sok régiséget leltek, melyek azonban kellő szakszerű felügyelet hiányában részint összezúzattak, részint elkallódtak. Majdnem minden ásónyom a múlt maradványait tárta fel. Én csak a földmunkálatok befejezte után hallottam a leleteknek hírét, s így — fájdalom — csak keveset tudtam meg a dologból. Mammuthcsont-, ill. fog-részleteken kívül a többi lelettárgyak a római korszak barbár leletei körébe soro-

zandók. Tűzpad aránylag sok volt, úgy hogy telepre lehetne következtetni. Cserép annyi volt, hogy a vasúti töltésen minden lépten-nyomon töredékekre akadtam. Ép edényt is szép számmal lehetett volna kapni, midőn a munkát végezték, de a munkások összetörték azokat. Az indóház közelében találtak egy csontvázat, melynek kézfején színes gyöngyszemekből álló fűzér volt. Ott fordult elő egy római kézi malom alsó fele is. Egy helyt csomóban vagy egy tuczat ép edényt leltek. Ezekből jutott a verseczi muzeumba Gerle Jakab, károlyfalvai járásbíró szívességéből 5 db. Az első 0·26 m. magas, római technikájú, világos színű, jól kiégetett, öblös, korongon készült urna, melynek a rövid nyakon lévő néhány párhuzamos vonáson kívül egyéb díszítése ugyan nincsen, de oly elegáns alakja és olyan tiszta kidolgozása van, hogy a délvidéki hasonló leletek közt ritkítja párját. A második 0·24 m. magas, hasonló alakú, sötétebb színű urna, melynek hasán 4 symmetrikusan elhelyezett kis csücsök van díszítésül. A harmadik és negyedik darab két, 0·22 és 0·21 m. magas füles korsó, melyeknek feketés színük és úgy látszik, irlával lesimított és kifényesített külsejük van. Az ötödik kis, szabad kézzel készített töredékes bögre, durva anyagból. A munkálatokra felügyelő főmérnök, Munk, nejénél 1 kis füles bögre, 1 talpas edény és 1—3 csésze volt, melyek többnyire római technikájúak és szintén Károlyfalván találtattak. Egy golyóalakú serpentin-kalapács felét is láttam, s mesélték, hogy egy emberi csontvázat leltek, melynek fejénél 2 bronzból készült fülbevalót (?) találtak. — Az alibunári út mellett, a nyugati oldalon, a lejtőn, Birta földjének átellenében, hol már előfordultak ilyen leletek, Hefelle bíró téglavetőjén, mint magam konstatáltam, tűzpadok, cserepek, ép bögrék és csontok jöttek napfényre (Saját jegyzeteim.).

Kécsa (Toront. vm.; csenei j.). Orosz Endre, kécsai néptanító, 1893. tavaszszal a „Délm. tört. és rég. Muzeum-Társulat“ figyelmét hívta fel a kécsai határra, mint praehistoricus lelethelyre, mire a nevezett társulat választmányának megbízásából Dr. Berkeszi István, társ. titkár, a nyár folyamán Kécsára kirándult. Berkeszi jelentése szerint a község határában számos mesterséges alkotásúnak látszó dombra akadt, melyek közül legalább 1—2-nek felnyitását a helyszíni tapasztalatok alapján ajánlta. Egyben Orosz egy kécsai leletű barbár bögrét küldött be a társulati muzeumnak. A választmány erre elhatározta, hogy Kécsán ásatást rendez, ennek eszközlésével dr. Berkeszit és Oroszt megbízván. Ennek eredményéről Orosz

a nov. 3-án tartott választmányi ülésen előzetesen számolt be. Ezen előzetes jelentésből a következőket idézzük: Kécsa helységétől délkeletre, a Dellimanits- és Cordier-féle tanyák között elvezető úton menve, a falutól ¾ órányira, az úgynevezett „Kurjácska Gréda“ dülőben őstelep van. Az említett kocsiút ketté ágazásánál, a jobbra forduló útvonal baloldalán, egy feltűnő nagy mesterséges földhalom (tumulus) látható, melytől délkeletre, 350 lépésnyire, a tervezett párdány-zsombolyai vasútvonal baloldalán lévő szántóföldeken, alacsony, köralakú kis földhalmok vonják magokra a szemlélő figyelmét. Nagyságuk különböző; a legnagyobbnak átmérője 50 lépés, a legkisebbé alig 15 lépés, s az utóbbi már oly lapos, hogy csak jól megfigyelve vehető észre, míg a nagyobb mintegy 0·7 m.-nyire emelkedik ki. Kis területen, egymás mellett mintegy 15 ilyen halom látható és ezek együttesen alkotják a „Kurjácska Gréda“ őstelepet. A legtöbb ősemberi emlék e halmokban található, míg a körülöttük elterülő földeken csak szórványosan. 1893. okt. 22., 23. és 29-én ezen halmok közül hatot megvizsgáltak egy rajtok keresztül húzott 1 m.-nyi széles árok segélyével. Az első ásónyom után még kevés tárgy került felszínre, de annál több a második után, míg a harmadik után már teljesen megszüntek. A halmok alján, alig 0·5—0·6 m.-nyi mélyen a földben, feküsznek az 1—1·5 m. átmérőjű, széttöredezett tűzpadok, miket sárga agyagból készítettek. Rajtok többnyire hamú, a tűzhely körül pedig konyhahulladékok, mint csontok, kagylóteknők, edénycserepek, kő-, csont- és cseréptárgyak, égetett agyagrögök hevertek szerteszét. Az őrlőköveket különféle kőzetanyagból készült 26 töredék képviseli; átmérőjük 0·28—0·3 m., vastagságuk 0·03—0·1 m. A törőkövekből 14 került elő. Alakjok vagy gömbölyded, vagy hasáb. Ezek részint kavicsdarabokból lettek egyszerűen használatba véve, részint természkőből lettek e czélra mesterségesen alakítva és csiszolva. A többi kőtárgyakat képviseli 1 hengeralakú kalapács, a nyéllyuknál ketté törve; 1 négyoldalú, hasábalakú kőék, egyenletesen simára csiszolt chloritos gnaiszból, töredék, hossza 0·058 m.; 1 derekán kettétört, finomszemű csillámos homokkőből alakított és csiszolt, négyoldalú, hasábalakú, töredékes kézi vésőbalta, melynek hossza 0·06, szélessége 0·08 és vastagsága 0·02 m.; továbbá tűzkőkések és szilánkok, összesen 8 db. Egy 0·09 m. hosszú, sárga kvarcz, három oldalú nagy kőkés. Feltűnő e telepen a kőeszközök csekély száma és egyszerűsége. Csiszolást feltüntető kőtárgy csak 8 db. van, holott a talált kőeszközök

száma ötvennégyet tesz ki. A csont-, illetőleg agancsszerszámok a következők: Egy 0·12 m. hosszú ár, fiatal, alig 2 éves Cervus Capreolus agancsából a rózsatővel együtt. Teljesen ép. Egy másik, idősebb Cervus Capreolus három ágú agancsa is valószínűleg árnak használtatott, de az agancs vastagabb végét fogva, tőr is lehetett. Találtatott még 5 db. csontár töredéke s a Cervus elaphusnak egy agancstöredéke. Fémből csak egy tárgy került elő. Egy teljesen ép, bronzból készült tű, melynek hossza 0·115 m. Rhombalakú, 0·002 m. széles, szúró vége hegyes, másik vége lapított és egyszer alófelé be van hajlítva. Mint máshol, úgy a kécsai telepen is, az agyagból készült maradványok a lelettárgyak közt túlsúlyban vannak. Égetett agyagból volt 7 köralakú szürkés-fekete orsógomb. Csak egy példány ép, a többi töredék. Az épnek átmérője 0·014 m. Mindkét oldala lapos. Egy nyolczadik fél töredék példány 0·027 m. vastag s a lyuk átmérője csak 0·004 m. Edénycserép tömérdek fordult elő, ép edény azonban egyetlen egy sem. A cserepek anyaga apró kavicsszemektől, homoktól teljesen ment, égetett sárga agyag. Vastagságuk különböző; a legvékonyabb 0·002, a legvastagabb 0·025 m. Minden cserép égetett. Uralkodó szín a szennyes-szürke, de vannak hamvas-szürke, szürkés-fekete, szürkés-sárga és halvány tégla-sárga színűek is. A talált edénytöredékek részletei: perem-, fogantyú-, oldal- és fenékdarabok. Mindezek igen különböző változatokat tüntetnek fel, minthogy igen különböző nagyságú és rendeltetésű edények részeit képezték, s több-kevesebb formatökélyről és díszítési módozatokról nyújtanak fogalmat. A nagyobb töredékekből kivehetőleg az ősedények fazekak, csuprok, köcsögök, bögrék, tálak és csészék voltak. Ornamentikájok háromféle módozatban nyilvánul: szabadkézi rajzban, benyomatos díszben és domború díszben. A díszített cserepek legnagyobb része rajz-díszes. A rajz-dísz ismét négyféle változatban fordul elő, mint pont-dísz, vessző-dísz, egyenes vonal-dísz és görbe vonal-dísz, de mind a négy együttesen is alkot tetszés szerinti rajz-combinatiót. A benyomatos díszfaj zsinegnek a lágy agyagba eszközölt benyomását tünteti fel, s jellemző, hogy másféle rajzdíszszel együttesen egy cserepen sem volt található, ellenben csücsökdísz, és újjbenyomat kíséretében többször. Ily zsineg-barázda kettő, három, négy, sőt öt is volt egy-egy cserepen, egymással párhuzamosan menve felülről lefelé, vagy pedig körben. E díszfaj a nagyobb edények sajátságát képezi. A díszítésnek harmadik válfaja az edény oldalán kidomborodó s a bronzkor specialitá-

sát képező ú. n. csücsök-dísz. A mogyoró nagyságú csücskök magányosan, egyéb dísz nélkül a peremhez közel az edény körül állottak, egymástól különböző távolságban, de vannak rajz-díszszel vegyes, különösen pontokkal és körvonallal körülfogott csücskök is. A konyhahulladékok a kécsai telep maradványainak tekintélyes részét képezik Ezek többnyire emlős állatok pörkölt, égetett vagy nyers csontjai, továbbá kagylóhéjtöredékek, s néhány madárcsont. Az emlősök közül képviselve vannak a maradványokban az equus caballus, bos taurus, elaphus, ovis aries, sus scrofa ferus, cervus capreolus, canis familiaris, canis vulpes. Igen kevés a madárcsont-maradvány. Egy halcsigolya is előkerült s kagylódarab is számos van. Egy csontváz-sír is fedeztetett fel. Az emberi csontváz a felszíntől 0·4 m. mélyen találtatott s összezsugorított helyzetben lett eltemetve, de cserépdarabokon kívül semmi egyéb nem volt mellette. A csontok nagysága után ítélve egy kifejlődött, nem kis termetű ember lehetett. A telep két dombjáról került elő 2 kis tengeri csiga (Conus. sp.), mészfehér színű s 0·012 m. hosszú az egyik. Hiányzó csúcsa helyén 0·002 m. átmérőjű lyuk van kerekítve; a másik egy mész-szürke cerithium, 0·025 m. hosszú. Ezeket fonalra húzva nyakdísznek használhatták. Találtatott továbbá egy szürkés-feketén égetett agyagtárgy, mely figyelmes szemlélés után egy kis, emberi szobortöredéknek felel meg. A töredék nagysága csak 0·02 m. Ábrázolja a test felső részét, a mellközéptől letört fej, karok és derék nélkül. A két kar oldalfelé vízszintesen indul ki a törzsből, de 0·005 m.-re már letörött. Az egész szobor magassága 0·1 m. lehetett. Végre találtattak még növénytapaszrögök, melyek a kunyhólakások sövényfalának agyagtapasztékaiból hullottak le, s rajta a veszszőlenyomatok még jól kivehetők, továbbá égetett agyagrögök, melyek a tűzpadok aljazatának széthullott töredékeit képezik. (Tört. és rég. Értesítő. U. F., X. 54—57: A „Kurjácska Gréda“ ősemberi telep Kécsán.).

Szerb-Keresztúr (Tor. vm.; török-kanizsai j.). 1888-ban Szerb-Keresztúron Wagner Károly, ármentesítő társulati gátbiztos, praehistoricus leletekre akadt, melyeket gyűjtőjük az „Arch. Értesítő“ szerkesztőségének kérésére Budapestre küldött, hol azokat dr. Pósta Béla, az „Orsz. embertani és régészeti társulat“ 1888. decz. 27-én tartott évi közgyűlésén bemutatta és méltatta (Arch. Ért., U. F., IX., 82.). A tárgyak tulajdonosa Török-Kanizsán lakván, akkor a leletet tévedésből törökkanizsainak mondták. A magy. nemz. muzeum megbízásából

1893. julius havában meglátogattam Wagner urat, s ezúttal a kezei közt lévő lelettárgyakat tüzetesen tanulmányoztam. A szerb-keresztúri leletek a Tisza folyó mentén 1888. tavaszszal kerültek elő, midőn itt a „Felső-Torontáli Ármentesítő-Társulat“ töltést építtetett. A lelethely Szerb-Keresztúr községétől nyugatra, 1 km.-nyire fekszik (I. ábra), hol a talaj a Tiszából 1—1·2 km.-nyi távolságban, a folyóval párhuzamos vonalban hirtelen leereszkedik. Ezen part kbl. 2·5 m. magasságú. Teteje akkor szőlővel volt beültetve. Lejtős oldalán a földrétegek a következők (II. ábra): 1 fekete humus (0·5 m.), 2. sárga agyag

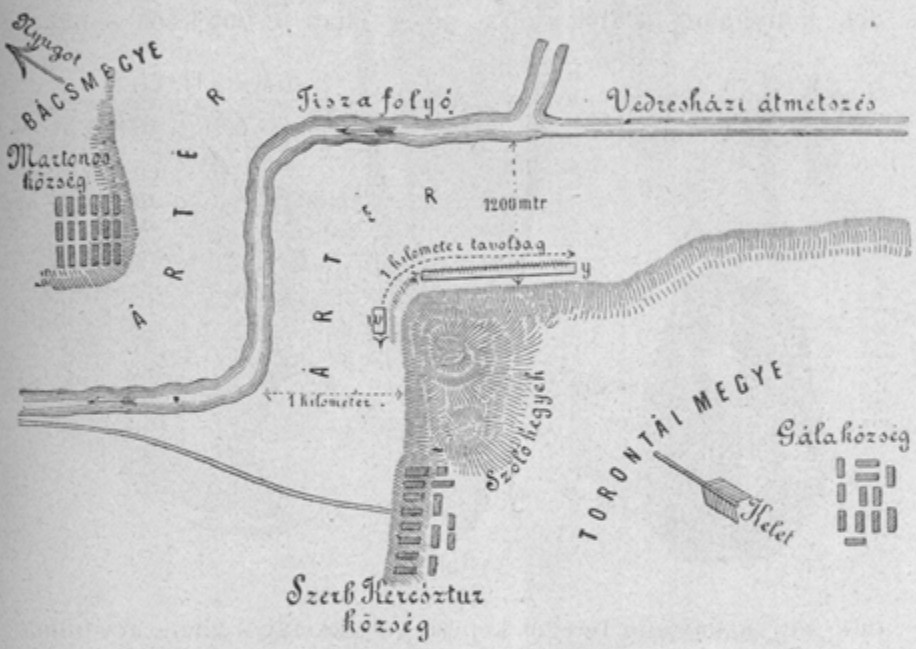

I. ábra.

(1 m.) és 3. kavicsos sárga agyag (1 m.). A töltéshez szükségelt anyag nyerése czéljából először a magaslat szélét scarpirozták (I. ábra) s pedig a z—y közti vonalon, s midőn ez nem vala elegendő, a w—vel jelzett ponton, a lejtő alján, 1 m. mély anyaggödrőt létesítettek. Ezen anyaggödör az ártérben van s talaja a kavicsos sárga agyag rétegéhez tartozik. A két hely között lévő távolság 1 km.-nyi lehet. A w—vel jelzett anyaggödörben, valamint a z—y közötti lemetszésnek legalsó rétegében lelték a régiségeket. Ezen réteg kavicsos sárga agyagból áll, mely itt azon sajátsággal bir, hogy ha a nap sokáig megsüti,

kiszárítja és megfehéríti. Ez onnan eredhet, mivel ezen rétegben sok a sziksó. A mélység a magaslat színe alatt 3—4 m. között változik s ez volt a legalsó réteg, melyben a földmunkálatok végeztettek. Megjegyzendő, hogy ezen réteg bolygatatlan állapotban volt. A leletek közül első sorban a tűzhelyek említendők. Ezek egymás mellett feküdtek, mely körülmény telepre enged következtetni. Nevezetesen találtak egy helyt 7 ilyent, melyek egymástól 1·5 m.-nyi távolságban voltak elhelyezve, s mind egyenlő mélységben merültek föl. A tűzhelyek 3 m. szélesek és 4—4·5 m. hosszúak voltak. A hamuréteg 0·5 m. vastag volt. A tűzhelyek környékén volt a legtöbb tárgy. Eltekintve a tömérdek konyhahulladéktól, mely főleg állati csontokból s néhol

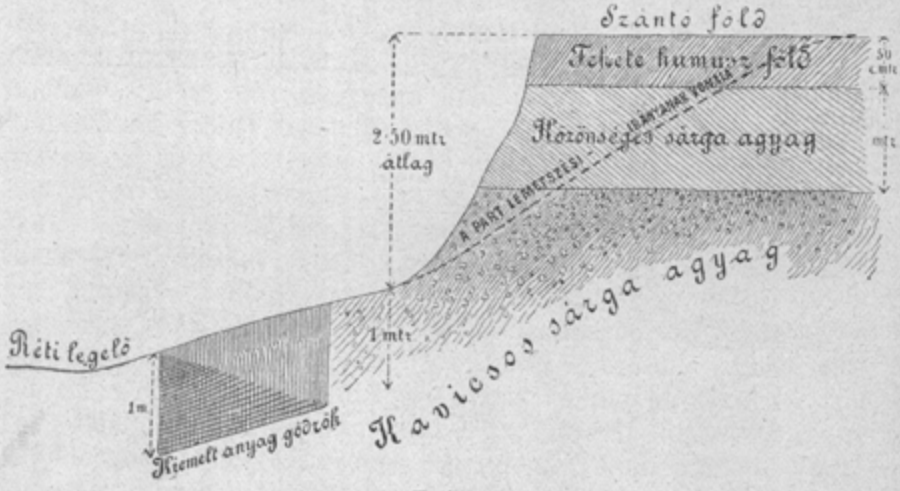

II. ábra.

0·05 m. vastagságú réteget képező halpikkelyből állott, fordultak elő kő- és szarvasagancs-eszközök; tűzkő- és kovaszilánk-töredékek, néha egyes rakásokban 10—20 db.; hálósúlyok. Ez utóbbiak felette nagy mennyiségben s igen sokféle alakban. Megjegyzendő, hogy kő- és egyéb tárgyak az egész kavicsos sárga agyagrétegben szórványosan voltak találhatók. A másik réteg, melynek anyaga tiszta sárga agyagból áll, szintén szolgáltatott tárgyakat. Ez a z—y közti helyen aknáztatott ki. Ezen réteg nem találtatott eredeti állapotban, mert több helyen fel volt bolygatva. Ebben is voltak tűzhelyek, de csekélyebb számmal, s néha 10—15 m. vagy 10—30 m.-nyi távolságban egymástól s ezeken a szén- és hamuréteg igen vékony volt; környékükön csontokból állott konyhahulladékok fordultak elő. Itt

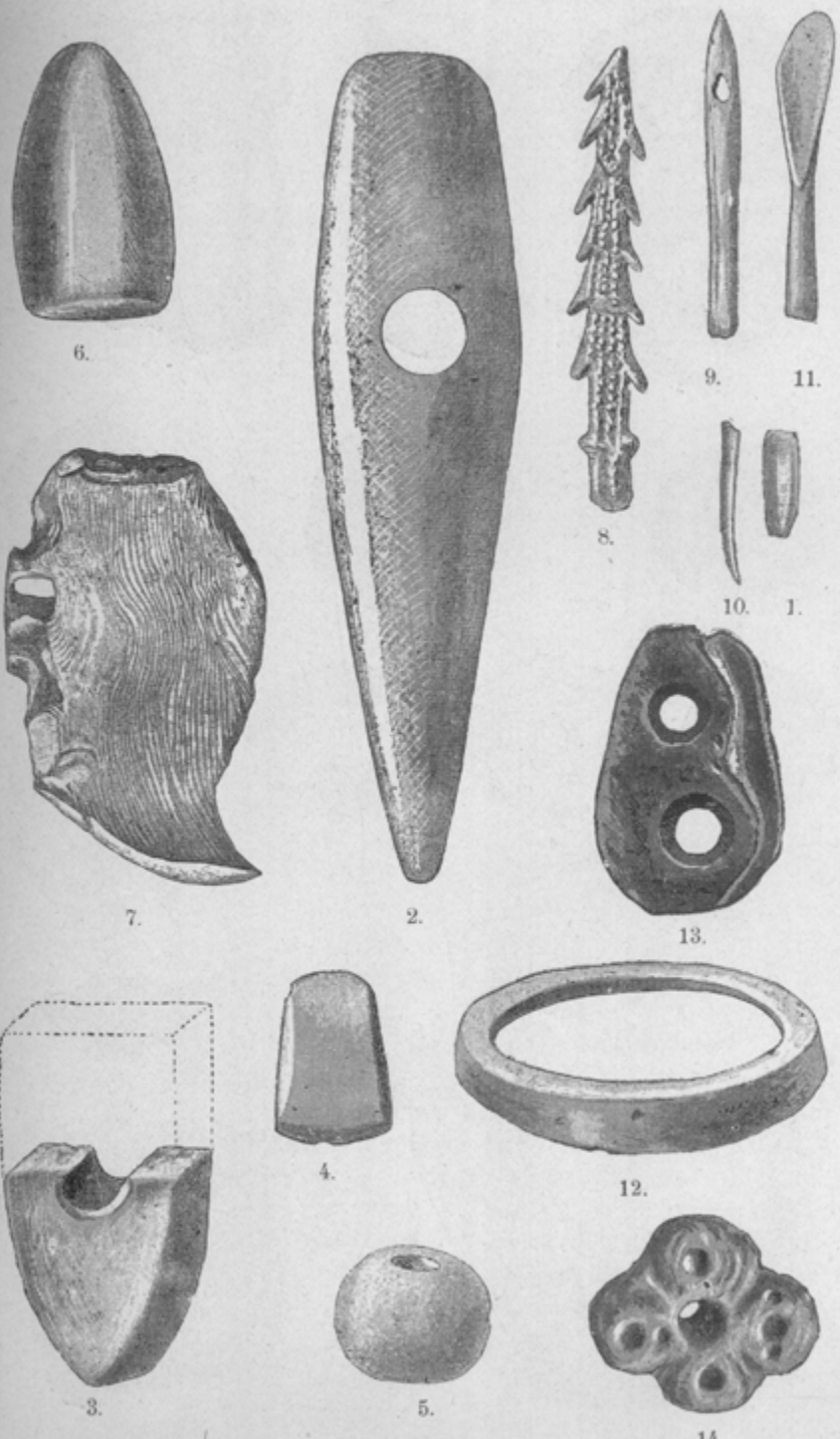
6.
2.
8.
9.
11.
10.
1.
7.
13.
4.
12.
3.
5.
14.

25.

18.

24.

26.

15.

16.

20.

21.

22.

23.

17.

19.

28.

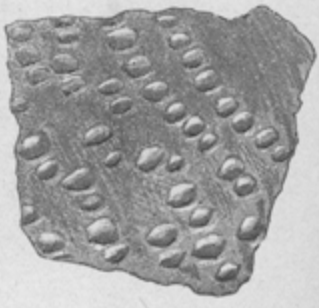

27.

33.

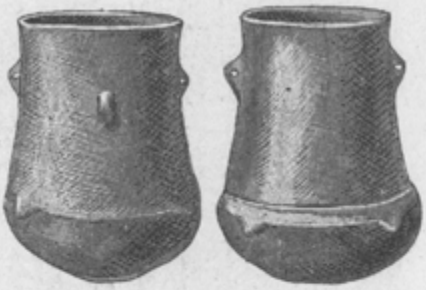

31. 32.

34.

36.

35.

29. 30.

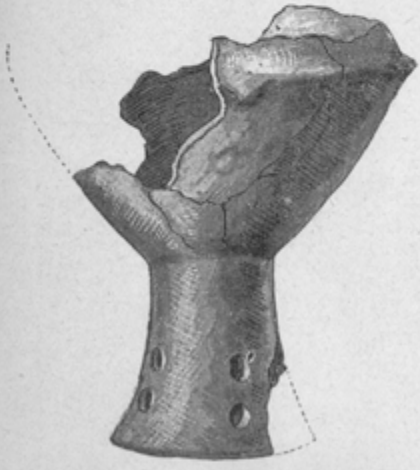

39.

37.

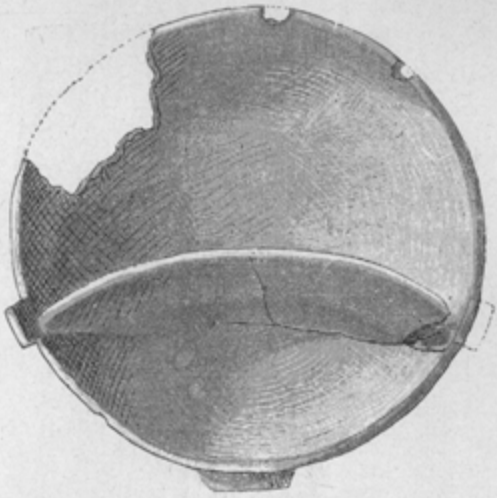

38 a.

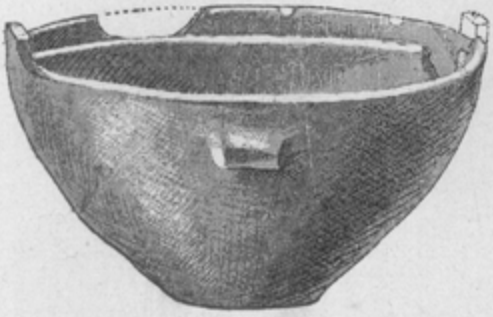

38 b.

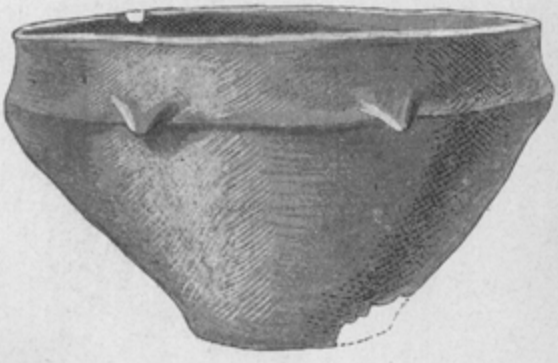

40 a.

41.

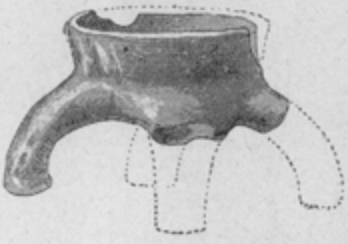

42.

43.

44.

40 b.

igen nagy mennyiségű edénydarabot, sőt egész edényeket is találtak. Ez edénytöredékek néha 0·04—0·05 m. vastag falra engedtek következtetni és ritkán mutattak czifrázatot. Kőtárgy ritkán fordult elő. De találtak a tűzhelyeknél kézi malmokat, melyek egy homorú, vályúalakú alsó és egy golyóalakú morzsoló, felső részből állottak. A két alsó rétegből előkerült praehistoricus régiségek közül néhányat rajzban közlünk. Kőtárgy kbl. 50 db. gyüjtetett össze, köztük 33 db. tűzkő-, obsidian szilánk és töredék; a többi csiszolt tárgy volt. Ezen csoportból első helyen említendő egy 0·046 m. hosszú, hengeralakú ép nephrit (?) vésőcske (1. sz.) A csiszolt eszközök anyaga túlnyomóan serpentin, de van néhány mészkőből készült darab is. Képben közlünk egy karcsú kalapácsot (2. sz.), mely azonban azóta elveszett; egy serpentin-kalapács felét (3. sz.), melynek vastagsága 0·05 m. volt; egy lapos vésőt mészkőből, 0·06 m. hosszú (4. sz.); egy átfúrt serpentin-golyót, melynek átmérője 0·04 m. (5. sz.); egy 0·09 m. hosszú és 0·05 m. vastag törőkövet kvarczból (6. sz.). Csonttárgy kevés volt; szarvasagancseszköz is csekély számmal. Wagner ezekből csak kbl. egy tuczatot gyüjtött. Többnyire rózsás részek, melyek vágási nyomokat mutattak. Ezek közül megemlítendő a 7. sz. alatt lerajzolt, de azóta elveszett tárgy; egy szigony agancsból (8. sz.), mely 0·31 m. hosszú, de három darabra tört, midőn napfényre került, különben hiánytalan, pompás darab; egy vastag tűnek 0·12 m. hosszú töredéke (9. sz.); egy finomabbnak 0·054 m. hosszú töredéke (10. sz.); egy 0·11 m. hosszú simító-csont (?) töredéke (11. sz.); egy, agancsból készült csáklya (?) és két csiszolt agancsvég, melyeket szúró fegyverül használhattak. Volt egy strongylus-kagyló héjából készült karperecz is (12. sz.), melynek belső átmérője 0·048 m. volt. Agyagtárgyak a legnagyobb számmal voltak képviselve. A legtöbb a sárga agyag alsó részeiben fordult elő. A legalsó rétegben talált hálósúlyok közül bemutatunk ötöt (13., 14., 15., 16. és 17. sz.); nagyság $^1/_3$. Gyakoriak a golyók, nagy gyöngyök és korongok is (18., 19., 20., 21., 22., 23. és 24. sz.). Az edények közül csak a kisebbeket lehetett megmenteni. A nagyobbak $^1/_2$ hl.-nél többet tartalmazhattak; a falak vastagsága 0·02—0·03 m.; czifrázatuk pedig vagy benyomott pontok, vagy reá ragasztott krajczár nagyságú agyagfojtások (25—27. sz.). A legnagyobb ép darab urnaalakú és 0·24 m. magas (28. sz.). A tűzhelynél találtatott egy rakáson 6 mozsáralakú, feketés színű, fényesre simított edény, melyek korong nélkül

készítvék. 0·08—0·15 m. magasak. Ötnek rajza 29—33. sz. alatt látható. A 34. sz. ugyanolyan jellegű füles bögre, magassága 0·064 m. A 35. számú kb. 0·1 m. magas tölcséralakú, vastagfalú edény volt. A 36. és 37. sz. alatt 0·08 és 0·07 m. magas fényesre simított tálat láthatni. Ritkábbak a 38. sz. a. b-hez hasonló edények, melyek egymás melletti két osztályból állanak. Példányunk 0·11 m. magas, felső átmérője 0·25 m. Talpcsöves edény kettő került elő. A 39. számú 0·22 m. magas, a 40. a. b. számú pedig 0·26 m. Továbbá találtak lábas edényeket is. A 41. számú hasonlít a mai egyosztályú sótartókhoz; magassága 0·035 m., hossza 0·06 m. A 42. számú már nagyobb volt; alakja rekonstruálható; magassága 0·095 m. Ugyanilyen nagyobbtól származik a 43. sz. a. bemutatott 0·065 m. magas töredék is. Végre említendő egy 0·06 m. magas sérült serleg (44. sz.) és egy agyagkanál töredéke. Ugyanazon rétegben fordult elő egy bronz lándzsacsúcs vagy tőrpenge (analogiák: Hampel J.: A bronzkor, I. kt., XVIII. tábl., 1. ábra) töredéke is, melynek hossza 0·08 m.; alsó része a tőnél lévő két szöglyuknál letörött (Milleker B.: Szerbkeresztúri őstelep. Arch. Ért., U. F., XIII., 300—308.).

Szerb-Nagy-Szent-Miklós (Toront. vm.; n.-szt.-miklósi j.). Az itteni téglagyár-részvénytársaság telepén földkihányás alkalmával több sírra bukkantak, melyekben régiségeket találtak. A lelt tárgyak közt van egy igen szép arany gyűrű, melyért Székely Ferencz 15 frtot adott a munkásoknak; a gyűrű aranya azonban megéri az 50 frtot is. Találtak ezenkívül még 3 nyakfűzőt gyöngyökből, 12 db. deréköv-csatot, részben ezüstből, 9 drb gyöngyfélét és egy csontfigurát. A régiségek Hadrian császár idejéből valók, ki a II. században uralkodott. Erre vall legalább a tárgyak közt volt ezüst érem, melyen Hadrianus neve tisztán olvasható. A tárgyakat a belügyminiszterium útján a vármegye alispánja küldte meg a budapesti nemzeti muzeumnak (Budapesti Hírlap, 1895. febr. 24.).

Margitta (Toront. vm.; bánlaki j.). 1894. tavaszszal Tia Szvura, margittai lakos, a maga földjén 0·8—0·9 m.-nyi mélységben egy, a vattinai hamvvedrekhez hasonló urnát lelt, mely azonban szétzúzatott. (Saját jegyzeteim.)

Padé (Toront. vm.; kikindai j.). 1893 második felében a budapesti nemzeti muzeum innen egy sírleletet szerzett, mely építkezés alkalmával került elé. Két korongos bronzfibula, melyeknek egyikén többféle zománczdíszítés váltakozik, továbbá

többféle calcedon, karneol és üveggyöngyöt mentettek meg. A többi tárgyat a munkások széthordták és azok kárba vesztek; a mi megmaradt, egészében s egyes idomaiban oly jellemző, hogy becses adalékul szolgál azon rokon leletek gazdag sorához, melyek az Alföldről ismeretes s ott a római korban dívó kulturát jellemzik. Szakasztott oly zománczos fibula tűnik szemünkbe Pokorny Szarvasvidéki gyüjteményében (Arch. Ért., U. F., XIII. 450, 452.).

Paulis (Tem. vm.; verseczi j.). 1877 körül az itteni „Rét"-ben, a versecz-paulisi csatorna ásatása alkalmával egy bronzcsákányt leltek, melynek egyik oldalán függőleges élű pengéje, másik oldalán pedig korongja volt. Hossza kbl. 0·25 m. Oszuczky József, munkafelügyelő, e tárgyat Vass István, Temes-Bega-szabályozási főmérnöknek szolgáltatta át (Saját jegyzeteim).

Rábé (Tor. vm.; török-kanizsai j.). Rábét Reizner János vezette be a lelethelyek sorába. Már 1890. okt. 21-én megfordult itt az itteni leletek tanulmányozása végett. Akkor mindjárt az „Anka-sziget" nevű halom ötlött szemébe, mint átkutatásra érdemes hely, mert ott cserépdarabokat látott és 2 ibriket is kapott, melyek 0·07 és 0·09 m. magasságuak, s a szegedi városi muzeumba kerültek. Reizner indítványára Szeged város tanácsa az ásatás költségeit biztosítván, Reizner 1891. márcz. 23-án az Anka-szigeten ásatott is. Az „Anka-sziget" — mint a mellékelt helyrajz feltünteti — a szintén magaslatokon fekvő „sas-ülés" kertészség és Rábé helység között fekszik. A sziget körüli mélyedés „kis tengerhajlat" nevet visel. Ezen érszerű laposos és korábban vízállásos helynek észak felé, Kübekháza alá nyúló egyik ága ma is Pogány-ér nevet visel, mi különbözik az ugyanezen tájékon lévő Pogány-ér nevű másik lapostól.

Az Anka-sziget, mint a vázrajzon is látható, két halomszerű magaslat, s a két halom között egy nyeregszerű hajlat van. Az Anka nyugati része magasabb mint a keleti rész. Az ásatás ez utóbbi helyen történt, mit a térképen a B betűvel jelölt hely tüntet fel. Lévay Rafael gazdának északról Lévay Albert, keletről Lévay Lipót, délről Kovács Ignácz és nyugatról Popity János gazdák telkeitől környékezett mintegy 15 m. széles és mintegy 74 m. hosszú szőlőföldén folyt a munka olyformán, hogy a nyugati részen, a nyereg leglaposabb táján mintegy 15 m.-nyi, a tulajdonos által már megforgatott terület érintetlenül hagyatott, s az ásatás a halom emelkedőbb részei felé, vagyis keletnek irányítva folytattatott. A termő réteg eltakarítása után 0·5—0·6 m.-nyire már látni lehetett, hogy hol van a talaj forgatva, s

hol nem lett az még megásva. Csak ez utóbbi pontokon történt azután a mélyebbre ásás, s csak az ily helyeken vizsgálta Reizner azt a körülményt, hogy sírhely-e, avagy faültetés alkalmából ásott gödör nyoma-e az?

Minél jobban haladtak a munkálattal a halom ormozata felé s illetőleg keleti irányban, annál jobban maradoztak el az eleven földben a sírgödröknek látszó nyomok; miért is tisztában

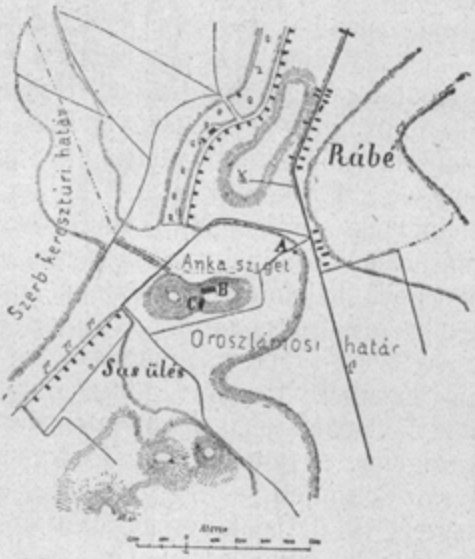

áll: hogy a temetkezések nem a halom tetején, hanem annak lejtős oldalán történtek.

Az 0·5—0·6 m. mélyen feltárt és feltisztogatott terület egyes részein tovább ásatva, az északnyugati sarokban egy mély konyhatelepre bukkantak, mely esetleg észak felé Lévay Albert telkére is áthúzódik. Kiégett vastag agyagrétegek vörös morzsalékai, edénytöredékek, kagylók, állatcsontok, nevezetesen tehénszarvak, szarvasagancstöredékek, lópaták, sertésagyarak igen nagy mennyiségben fordultak elő. Az agyag edénytöredékek mennyisége oly nagy volt, hogy az országút egy-egy kátyúját lehetett volna azokkal megtölteni. Az edénytöredékek feltűnő vastagsága s még inkább azoknak hajlatai és görbületei oly óriási nagyságú edényekre hagynak következtetni, hogy azok űrtartalma legalább is 1—1·5 hl.-es lehetett. Volt azok közt szabadkézileg és korongon gyártott; volt díszítés nélküli és

díszített is, — ez utóbbiak egyszerű párhuzamos karczolatok, zigzúgos vonaldíszek s köröm és újj benyomásos, úgyszintén bütykös díszítésüek.

Az itt talált, valamint az egyes síroknál előfordult agyagedényeknek és cseréptöredékeknek általában két jellemző vonására is lehetett ismerni. Az egyik az, hogy az edények füle, azaz fogója majdnem kivétel nélkül válúzott, miként az 1.—3. rajzok feltüntetik; a másik pedig az, hogy a nagyobb fajú edényeknek felső karimája legtöbbnyire kifelé visszahajlott és némelyiknél e perem majdnem olyan, mint a kalap-karima. Az edénytöredékek a felsőbb rétegekben korongon készülteknek látszottak, de az alsóbb rétegekben már kivétel nélkül korong nélkül készült durva, egyetlen és idomtalan cseréptöredékekre akadtak. Ezek között néha egy-egy kisebb edényke még ép állapotban volt, a melyeknek sorából a 4. és 5. sz. rajzokon feltüntetett kis bögre, mely 0·07 m. magas és egy szűrő csésze, mely 0·055 m. magas, mutattatik be. Ennek az érdekes szűrő csészének a fogantyuja is válúzott, a széle pedig lehajlott.

A konyhahulladék-telepen még mélyebbre hatolva, az égetett agyageszközökön és szereken túl csont- és kő-tárgyak is előfordultak. Az előbbiek közül a sajátságos formájú hálósúlyokat (9. ábra), agyag kúpokat (8. a. b. sz. ábra), átfúrt orsó lemezeket (10.—12. sz. ábra) és egy csinos orsó gombot (13. sz.) említjük fel; az utóbbiak közül pedig a szarvasagancsból készült átfúrt kalapácsokat, fúrókat (6., 7. és 14.—17. sz.), valamint a kőbaltákat és vésőket soroljuk elő. A balták többnyire serpentinből valók, de valamennyi ketté van törve a lyuknál, úgy hogy csak vagy az ütő, vagy a vágó részük maradt meg (18.—23. sz.). Még egy nagyobb kőtöredék is fordult elő, mely hihetőleg kör alakú lapos aljánál fogva őrlőkő lehetett.

A konyhatelep tökéletes felkutatása után az egyes sírhelyek feltárására került a sor. Ilyen összesen 5 volt, mert a többi sírhelynek látszó forgatott föld fagödörnek bizonyult. Ezekben is voltak agyagedénytöredékek, sőt egyik-másikban egy-egy kisebb, két füllel biró ép edényke is akadt (24. ábra), de ezek Reizner szerint valószinűleg a fák ültetése alkalmával kerültek a gödrökbe. Mind az 5 sírgödör azonban már megbolygatott állapotban volt. A minden rendszer nélküli sírgödrök helyén valamikor faültetés alkalmával fagödröket ástak, s ez alkalommal a csontvázak és a sírok tartalma össze-vissza hányatott. Mert valamennyi sírban az a nélkül is felettébb

korhadt csontok és koponyák összezúzva és részben rendszertelenül rakásra hányva voltak. A sírok mélysége 0·8—1 m. között változott. Itt is temérdek agyag edénytöredék fordult elő. Az egyik sírban egy óriási edény tele volt száraz halpikkelyekkel. Egy-egy kisebb agyagedény a sírokban is ép vagy fél ép állapotban találtatott, de ezen felül az egyik sírból egy 0·075 m. magas és 0·04 m. széles átfúrt serpentin kőbalta került elő, melynek éle már egészen elkopott. Az egyik munkásnak ügyetlensége következtében ez az ép balta is széthasadt (29. sz.).

De mint feltünő és jellemző dolog kiemelendő, hogy mindegyik sírban ovalis alakú, durva művű, lapos egy-egy tányérka fordult elő, melyeknek egyik szélén egy kis fogantyú látható. Ezeknek hosszúsága 0·19—0·24 m., szélessége 0·07—0·11 m. között változik (25—28. sz.). Ezen sajátságos alakú edények czélját kitalálni nagyon bajos. Az egyiken látszik, hogy az rendkívül el van égve, gyakran lehetett tűz és parázs fölött. Ezt a körülményt egybevetve a halpikkelyekkel s az edények sajátszerű alakjával, azt gyanította Reizner, hogy ezek a kisebb halaknak (kárász, keszeg, süllő stb.) parázson való megsütésére és megpirítására szolgálhattak. A felsorolt tárgyakon kívül a sírokban semmi más — bronz- vagy vastárgy — elő nem fordult. Az ásatás a telep keleti részén, illetőleg az ormozat magaslatán egészen meddőnek bizonyult (Reizner János: A rábéi leletekről. Arch. Ért., U. F., XI, 46, 47; s ugyanaz: A rábéi ásatások; u. o. 206—209.).

Resicza (Kr.-Ször. vm.; resiczai j.). A „Sztavilla“ kültelkei által félkörben körülvett hegyháton az erdő felé vivő úton Halaváts Gyula, m. k. osztály-geolog, 1893. nyarán egy, a fúrólyuknál ketté törött kőbaltának éle felőli felét találta, melyet Bene Géza bányagondnoknak ajándékozott. (Halaváts szíves közlése.)

Saágh (Tem. vm.; központi j.). Innen 1894-ben Waldberg Károly egy urnát ajándékozott a délmagyarországi muzeumnak. (Tört. és rég. Ért., U. F., X, 111.).

Temes-Strázsa (Tem. vm.; fehértemplomi j.). 1857-ben a vasút építtetése alkalmával a hegyoldalba bevágást tettek. Ekkor több hamvveder mellett több körte alakú gödörre bukkantak, melyeknek oldalfalai kiégetve voltak. Tartalmuk beiszapolt föld volt, melyben elszenesedett gabona maradványát konstatálták. (Mitth. d. C.—C., 1867, LXII.).

Német-Sztamora (Tem. vm.; verseczi j.). 1882-ben Frohs József rétjén árkot húztak, mely alkalommal 2, két nagy

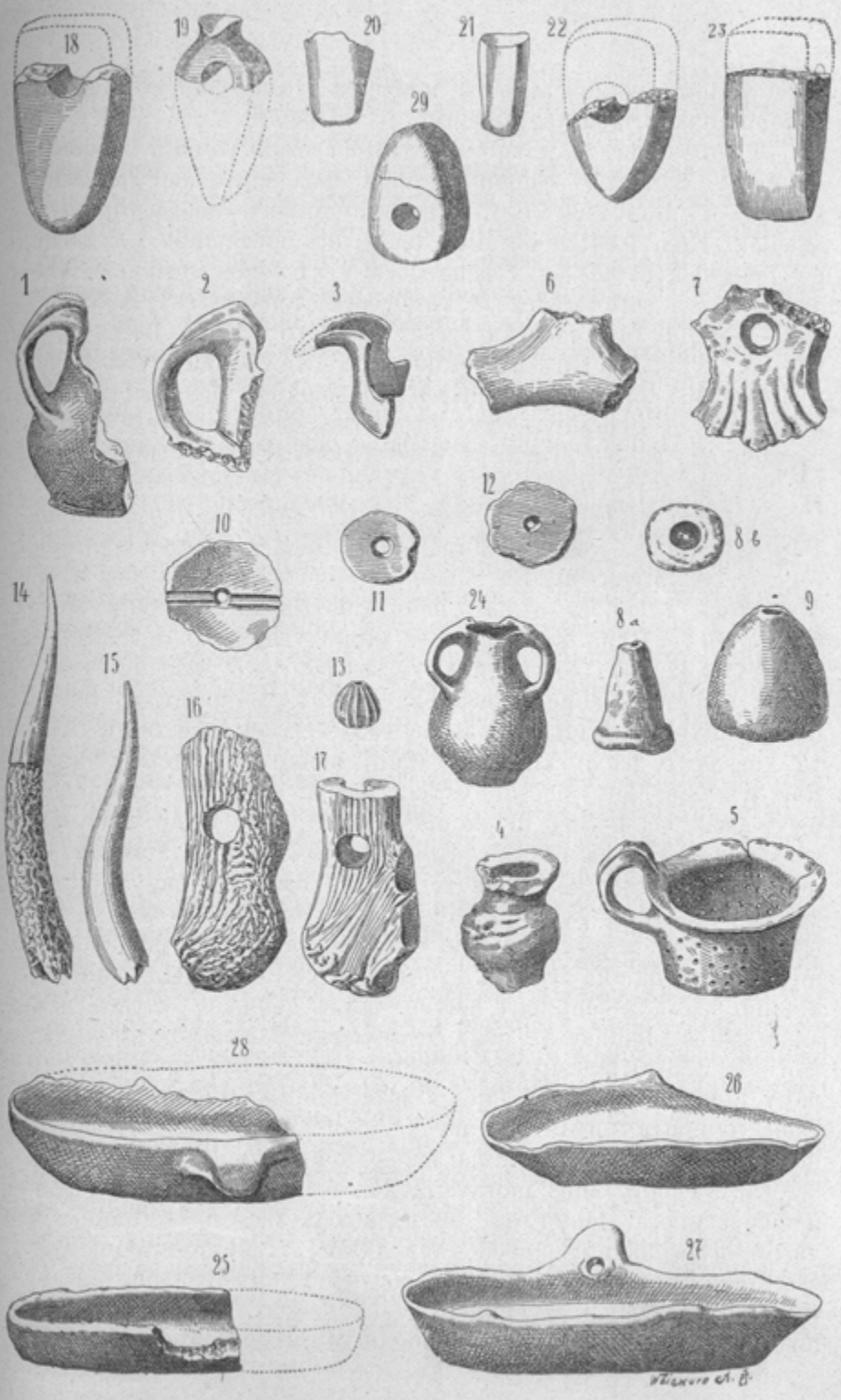
18
19
20
21
22
23
29
1
2
3
6
7
12
10
11
8 b
8 a
9
14
15
16
13
17
24
4
5
28
26
25
27

füllel ellátott agyagurnát leltek, melyek a vattinai hamvvedrekhez hasonlítottak. (Saját jegyzeteim).

Temesvár (Sz. k. város). 1876. márczius 15-én a „vadászerdőben“, Sztanizlav Simon főerdész házi kertjében rigolázás közben a munkások egy bronzöntő-műhely maradványaira akadtak. Ezen leletből került a temesvári muzeumba: 3 kardpengetöredék (1 tő- és 2 pengedarab); 1 tokos véső fele, két darabban; 5 sarlótöredék; 1 késtöredék (vonaldíszes); 1 tömör karperecz, ép; 1 tömör karperecz töredéke; 3 üres karperectöredék (ékített); 1 fűrészlemez, két darabban; 5 sodronytöredék; 3 csüngődísz-töredék, vonaldíszes bronzpléhből, mely lemetszett kuppá van összehajlítva; 2 öntőrög. Összesen 28 darab. (Saját jegyzeteim; v. ö. „Tört. és rég. Ért.“, II, 104, 105, hol a lelettárgyak tévesen vannak leírva).

Vattina (Tem. vm.; verseczi j.). 1893. április hó 13-án Perjéssy Lajos, verseczi főreáliskolai tanárnál praehistoricus régiségeket látván, melyek Vattináról származtak, ide még u. a. évi május 23-án és azután még többször kirándultam, mely alkalommal Vattina határában, az ottani vasúti őrház- és megállóhelytől keletre, közvetlen a Verseczről jövő kocsiút északi oldala mellett és ennek hosszában tekintélyes bronzkori telepmaradványokra akadtam. Vattina egy Versecztől északra, kbl. 12 km.-nyire fekvő kis szerb falu, mely a verseczi „Nagy-Rét“-nek nevezett mocsár északi szélén terül el. Talaja sok helyt csak 0·04—0·1 m. humus, mely alatt néhol 2 m.-nyi vastag homok és kavics van. Ezen homokot több helyt aknázzák, még a helységben magában is, hol sok háztelken nagy gödrök láthatók. Ezekben gyakran leltek őskori agyagedényeket és hír szerint egyéb tárgyakat is, de ezek majdnem mind elkallódtak, mivel nem volt, ki iránt ük érdeklődött volna. Többet találtak a falun kívül, a fent leírt helyen, hol a homokot üzletszerűen aknázzák és a honnan azt nagy mennyiségben messzire szállítják. Körülbelül 300 lépésnyire a vasúttól keletre van egy elhagyott nagy homokbánya, mely még a közel multban a kincstáré volt. Ettől nyugatra terül egy másik, újabb eredetű homokbánya, mely Szimics Mihály, vattinai lakos, földjén van, mire folytatólagosan Naschitz János, moraviczai kereskedő, s ezután Haslinger, német-sztamorai földmivelő földje következik, mely utóbbi a vasúti őrháznak átellenében van. A talaj az út hosszában alig észrevehető emelkedést mutat, mely a „Nagy-Rét“-nek északi szegélye. Közvetlen az említett földek mögött, északi irányban, húzódik a keletről nyugatra folydogáló Moravicza-patak. E patak

túlsó jobbpartján, közvetlenül a vasúti töltés keleti széle mellett, emelkedik fel 6 m.-nyire egy hatalmas tumulus. Ezen halmot Bogics Vazul, vattinai kereskedő, 1856-ban a vasút építtetése alkalmával, mint ezt a nyomok még ma is bizonyítják, a tetején 2 m. mélységre megásatta, homokra kutatván. Kitűnt azonban, hogy a halom fekete földből áll s nem geologiai képződmény, hanem emberi kéz alkotása. A kutatás alkalmával tárgyakra ugyan nem akadtak, mint ezt Bogics mondja, de lehetséges, hogy ha sírhalommal van dolgunk, a sír, mely fölé e halom felhányatott, mélyebben van, mint a mennyire akkor lehatoltak. A halomtól nyugatra, a vasúti töltésen túl, a helység lévén, melyben, mint említve volt, szintén leletek fordultak elő, a halomnak összeköttetése a teleppel nyilvánvalónak látszik. — Azért lehetséges az is, hogy az azon rendeltetéssel bírt, hogy a közelében elterülő telepnek őr- és kémlőhelye legyen. A Verseczről jövő kocsiút mellett, az elhagyott volt kincstári homokbányában, láttam az első cserepeket s onnan követhettem a nyomokat az új homokbányában és a Naschitz- és Haslinger-féle szántóföldeken végig. A Naschitz-féle szántóföldön a nyomok északra egészen a patakig terjednek. Kirándulásaim alkalmával az új homokbányát vettem tüzetes vizsgálat alá. Ez, mint már említém, Szimics Mihály földjén, a kocsiút északi szélén terül el. Hossza kbl. 120 m., szélessége kbl. 10 m. Jelenlegi bérlői az említett Bogics Vazul és Oszuczky József, vattinai lakosok, kik azt már 1888 óta aknázzák. A gödör a síkságon lévén, a fekete, igen laza termőföld rétegének vastagsága itt 0·5—0·8 m.; alatta következik a homok. A telep nyomait a humus és a homok érintkezési vonala felett 0·1—0·3 m.-nyire konstatáltam. Láttam ott vízszintes irányú 0·05—0·06 m. vastag, többnyire vörösre égetett tűzhelyeket, melyeknél cserépedények töredékeit, csontokat, halcsigolyákat és pataki kagylóhéjakat találtam. Ott leltem egy tűzkő-késpenge 0·04 m. hosszú töredékét s egy kézi malom maradványait is, mely egy bazaltból készült homorú alsó darabból és kvarczból készült 0·09—0·1 m. átmérőjű, golyó alakú morzsolókőből állottak. Ott találtatott végre egy bronz tőr (?) s egy 0·3 m. hosszú, korongos fejű bronztű, melynek nyaka köré párhuzamosan bekarczolt vonalak futnak. Az előbbi Oszuczky birtokában volt, de elveszett; a másikat jelenleg a verseczi városi muzeum őrzi. A cserépedények túlnyomóan nagyobbak lehettek és díszítetlenek; égetésük többnyire jó volt. Valamennyien szabad kézzel vannak készítve. Október 1-én adtak át egy orsógombot is agyagból, melyek szintén a gödörben találtattak;

színük fekete. A tűzhelyek között fordulnak elő a sírok is, miből kitetszik, hogy itt külön elhelyezett rendszeres temető nem volt. A sírok majdnem kivétel nélkül urnasírok; csontváz-sír eddig csak egy konstatáltatott. Az urnasírok 0·5—0·7 m. mélyek voltak, s a felső rétegben, a fekete termőföldben fordultak elő. A mennyire lehetséges volt kitudni, találtak 1892-ben 15—20 hamvvedret, melyekben föld és emberi csontrészletek voltak. Ezek közül egynek töredékeit látván, leírása a következő: magassága kbl. 0·4 m., miből a nyakra 0·14 m. esik. Szájnyilásának átmérője 0·22 m. A szájszél kifelé van hajlítva. A nyakon négy, egymásnak átellenében symetrikusan elhelyezett 3—3 kis csücsök által képezett függőleges sor volt látható. Ezen czifrázat felett és alatt pontozott vonalak futottak a nyak köré. A kihasasodáson két, egymásnak átellenében álló fül volt. A fal vastagsága 0·008—0·01 m.; színe barnásfekete. 1893. október 5-én leltek a gödör északnyugati sarkában, hol a humusréteg valamivel vastagabb, 1 m.-nyi mélységben egy sírt, mely nagy urnából és egy melléje tett kis edényből állott. Az urna magassága 0·42 m., melyből a nyaké 0·16 m. A szájnyilás átmérője 0·145 m., a hasé 0·28 m., a talpé pedig 0·08 m. A szájszél 0·03 m.-nyire van kihajlítva. A kihasasodáson van 4 symetrikusan egymásnak átellenében elhelyezett kis fül, melyből azonban kettő letörött. A nyak körül párhuzamos kettős vonal húzódik. A kihasasodás felső részén függőleges és pontozott kettős vonalakból álló bekarczolt czifrázat van, mely 4, a nyak alatt álló apró csücsökkel áll összeköttetésben. A fal vastagsága 0·008 m. Az edény 0·08—0·09 m. magas lehetett. Csak a hasa és a talpa van meg. Csücsökkel és vonalokkal van egyszerűen díszítve. Színe feketés. Ugyanazon hó 7-én szedtek ki szemem láttára egy másik urnát. Ennek szebb alakja volt; állapota is jobb. Szájszélét a kiásásnál törték le. Színe feketés. Méretei a következők: magassága 0·29 m., melyből 0·11 m. a nyakra esik. A szájnyilás átmérője 0·13 m., a hasé 0·20 m. és a talpé 0·08 m. A fal vastagsága 0·005 m. A gömbölyű kihasasodás felső részén 4, egymásnak átellenében elhelyezett csücsök van; a nyak tövén két fül. A nyakon és a kihasasodás felső felén függőleges kettős pontozott vonalak vannak alkalmazva. Ezen utóbbi két urnát a délmagyarországi muzeum szerezte meg. Az említett napon még 3 más urnát leltek. Egy közülök Oszuczky birtokába jött; ezt nem láttam; később összetörték. A többi kettő közül az egyik alakja és díszítése által érdekes. Magassága 0·29 m., miből 0·08 m. a függőleges, henger alakú nyakra

esik. A talp átmérője 0·09 m., a hasé 0·22 m., a száj-, illetőleg a nyaké 0·13 m. A nyak alján van két fül. A hason két fül és két csücsök, melyek fölött 4 kisebb csücsök van A nyak körül vonul egy széles, szép, egyenes párhuzamos vonalak-, pontsorok- és kis félkörökből álló czifrázat-sáv. Az urna szájában volt egy csinos, 0·01 m. magas és 0·18 m. szájátmérőjű tál elhelyezve, mely krétabetétes félkörök-, körök- és egyenes párhuzamos vonalakkal van díszítve. A 0·02 m. magas nyakon 2 apró fül is van. Ezen tálban megint egy 0·08 m. magas, füles bögre volt, melynek hasán dudorok vannak. Ezen sír edényeinek épsége és csinossága feltünik. Az urna Rittinger Ede, verseczi terményárús birtokában van, a tálat a füles bögrével a verseczi városi muzeum őrzi. A másik sír is úgy volt elrendelve. Az urna, melynek szája le van törve, kbl. 0·4 m. magas. A talp átmérője 0·08 m., a hasé 0·28 m., a nyaké 0·13 m. A hason 4 fül és a nyak alján 4 csücsök van. Egyéb díszítése nincsen. A szájban tál volt, mely nagyságra, alakra és czifrázatra az előbbihez hasonlít. Azonkívül volt két 0·07 és 0·08 m. magas füles bögre, melyből egy a tálban, a másik pedig az urna mellett állott. Október 10-én ismét egy urnasírra bukkantak. Ez állott egy urnából, szájában tállal és kis bögrével, mely utóbbi az urna mellett állott. Az urna 0·34 m. magas, miből 0·12 m. a nyakra esik. A talp átmérője 0·09, a hasé 0·24, a szájé 0·14 m. A szájszél ki van hajlítva; a hason 4 kis fül van. Díszítése nincsen. Alakja azonban csinos és anyaga is jobb. Színe feketés. A két utóbbi urnasírból származó maradványok a verseczi muzeumba szereztettek meg. Érdekes a csontvázsír, mely a gödörben 1892-ben fedeztetett fel. Az emberi csontváz a nála talált, elkorhadt fadarabok után ítélve: fakoporsóban feküdhetett. Iránya délnyugati volt; az arcz kelet felé nézett. A csontváz mellett volt egy kard és egy csákány bronzból és egy agyagedény. A bronzkard, mely jelenleg e sorok írójának adománya folytán a verseczi muzeumban van, ép és meglehetős jó fentartású. Csak az élei csorbák. Markolata csont- vagy fából lehetett és hiányzik. A tárgy hossza 0·57 m.; a markolattőé 0·045 m., a pengéé 0·525 m. A markolattőben 4 db. 0·014—0·018 m. hosszú, erősítésre szolgáló akla van. A penge alsó harmadában valamivel keskenyebb, mint a közepén. A penge szélessége 0·015 m.-nyire a tőtől 0·031 m., 0·195 m.-nyire a tőtől pedig 0·034 m. A tő legnagyobb szélessége 0·045 m. Czifrázata vagy gerincze nincsen; patinája szép zöldes. A csákánynak hossza 0·1 m. Egyik oldalán függőleges élű

pengéje, másikán kis, tüskés korongja van. Vastag karimájú rövid nyéltokjának átmérője 0·015 m. A korong átmérője 0·015 m. Görbe tengelyű élének szélessége 0·018 m. Czifrázata ninesen és öntése is hiányos. Nagysága után ítélve inkább jelvény volt, mint fegyver. Ezt is a verseczi muzeum birja. Ezen mellékletek után ítélve, a sír egy harczosnak földi maradványait takarta. A harmadik tárgy, az edény: füles bögre, czifrázatos, de füle le van törve. Színe: szürkés-fekete. Magassága 0·11 m., miből az aljra és kihasasodásra 0·065 m., a nyakra pedig 0·045 m. esik. A talp átmérője 0·034 m., a szájnyilásé 0·07 m. A kihasasodáson 3 helyt symetriailag elhelyezett 1—1 csücsök van. A czifrázat bekarczolt vonások- és pontsorokból áll, s pedig fut a nyak körül egy párhuzamos czik-czakos vonal, alatta egyenes vonal és pontsor. A kihasasodáson egyenes vonal és pontsor. A kihasasodáson vannak ezenkívül még 0·01—0·01 m.-nyi távolságban egymástól 0·03 m. hosszú függőleges kettős húzások is alkalmazva. A vasúti őr elbeszélése szerint leltek az ő kertjében is, mely a fent előrolt földekkel egyenlő irányban a vasúti töltés nyugati oldalán és a patak balpartjához közel fekszik, nem régen 3 nagy hamvvedret, melyekben föld és emberi csontok voltak. A helység, mely szintén a vasúti töltés nyugati oldalán terül el, de a tumulussal együtt a patak jobb partján fekszik, házaival szintén a domborulaton van elhelyezve. Itt is homok lévén az altalaj, ezen homokot majdnem minden házban aknázzák, mely alkalommal — mint már említettem — urnákat és edényeket találnak. Így leltek 1888-ban Ilg Sixtus udvarában egy hamvvedret, melynek magassága 0·36 m. volt, miből 0·18 m. a nyakra és ugyanannyi a kihasasodásra esik. A talp átmérője 0·1 m., a hasé 0·3 m., a szájnyilásé pedig 0.17 m. Az edény falának vastagsága 0·009 m. A szájszél vízszintesen le van hajlítva s 0·03 m. széles karimát képez. A kihasasodáson 4 db. symetriailag elhelyezett 0·04 m. hosszú, 0·01 m.-nyire kiálló duzzadék van, melyek fölött ugyanannyi kis, 0·01 m. magas, hegyes csücsök látható. A nyak felső részén van 3 bemélyített, párhuzamos vízszintes vonal s ezek felett egy nagy czik-czakos vonal. Az edény jól van égetve; anyaga középszerű és színe vörhenyeges-szürkés. A szájnak fele le van törve, különben jó fentartású. Ezen darab Csapó Géza verseczi főszolgabíró tulajdonába ment át, ki azt a verseczi muzeumnak ajándékozta. Javulov Mita kertjében 3 urnát leltek, melyből egyet a délmagyarországi muzeum szerzett meg. Ez hasonló az előbbihez. Magassága 0·35 m. lehetett. A száj le

van törve. A csonka urna jelenleg 0·32 m. magas. Ebből a magasság a nyakig 0·19 m. A hasnak átmérője 0·27 m. A kihasasodáson 4 hosszúkás duzzadék és ugyanannyi hegyes csücsök van, melyek fölött, a nyak alatt, még 3 hegyes csücsök van elhelyezve. Ezen két urna alakja élénken emlékeztet a soproni hallstadtkori urnákéra. Radu Riszta háztelkén is akadtak edényekre. Patzner István, a „délm. tört. és rég. muzeumtársulat" főtitkára általam a vattinai telepre figyelmessé tétetvén, a nevezett társulatnak szept. 28-án tartott választmányi ülésén indítványt terjesztett be, hogy Vattinán próbaásatást rendeztessék, mi okt. 4-én Patzner vezetése alatt és e sorok írója segédkezése mellett meg is történt. Az ásatás a Naschitz Jánosféle szántóföldön a verseczi út mellett elterülő 1500—2000 m²-re terjedő részen történt, hol 5 helyt összesen kbl. 22 m²-nyi területet felásattunk 0·7—0·12 m.-nyi mélységre. Csak a homokig mentünk le, mert abban már nem leltünk nyomokat. Az első 4 gödörben urna- és egyéb edénytöredékeket, két tűzhely maradványait, ezeken különböző állatcsontokat, kagylóhéjakat találtunk; a csontok közt egyetlen egy volt, melyen némi megmunkálás nyomai láthatók. Ugyane gödrökből került elő egy serpentin kalapács töredéke, a nyéllyuknál eltörve, melynek vastagsága 0·04 m., szélessége pedig 0·055 m.; továbbá egy palás köszörűkő töredéke, egy kézi malom alsó vályú-alakú fele, egy kova morzsolókő töredék; találtatott végre egy töredékes agyagkanál és egy barlangi medvefog. Jelentősebb eredményt adott az 5. gödör kinyitása. Ezen helyről a következő tárgyakat nyertük: 3 db. meglehetősen ép bögre; ezek között az egyik sajátságos alakú; egészen kis talpon (0·065 m.) áll, feljebb kiszélesedett, 11 szögletű 0·145 m. átmérőjű kihasasodással, szájnyilásának átmérője 0·085 m. A másik 0·09 m. magas, igen csinos vonaldíszítéssel, mind a két füle le van törve, az egyiket azonban, mely úgynevezett „ansa lunata", mellette találtuk. Ez és még egy kétharmad-töredék ugyanilyen edény alakra egészen hasonló azokhoz, melyek Hampel József: A bronzkor cz. munkájában az I. kt. LXXXVIII. és a II. kt. CXXX. tábláján láthatók. A harmadik ez utóbbiakkal majdnem ugyanegy magasságú, de egyszerűbb készítményű. 7 db. töredékes bögre (edény-rész és fenék), továbbá 2 csésze, az egyik meglehetősen ép, az előbbiekhez hasonló díszítéssel. Nagy mennyiségű nagyobb edényekből származó fül-, szájszél- és oldaltöredék, a bronzkort jellemző ismeretes bütykökkel, fülekkel, kidudorodásokkal, valamint bekarczolt kör-, szög- és pontdíszítésekkel. A fülek közt volt 3 „ansa lunata"-fül.

Még egy fölfedezést kell regisztrálnom. A Szimics szántóföldjén lévő gödör keleti oldalán — úgy látszik — egy lakásra akadtam. Ott ugyanis az oldalfalban, a felső humus-rétegben, 0·02 m. vastag, égetett földtapaszból álló bélésű, kátlanszerű mélyedésnek átmetszetét láttam. Ezen katlan felső átmérője mintegy 1·5 m., mélysége a közepén 0·7 m. Nagyon valószínű, hogy ez lakásnak alsó része, a felső része, illetve teteje és falai talán faszerkezet volt. Fájdalom, nem volt alkalmam, ezen érdekesnek ígérkező helyet felásatni.

1894-ben kétszer s pedig április 14-én és julius 18-án látogattam meg Vattinát, mely alkalmakkor ismét tárgyakat szereztem részint a délmagyarországi, részint a verseczi muzeum számára. A délmagyarországi muzeumba került Oszuczky ajándékából egy urna, mely nagyságára és szép alakjára nézve a délvidéki hamvvedrek közt első helyet foglal el. Magassága 0·43 m.; ebből esik a nyakra 0·16 m., a kihasasodás felső felére 0·10 m., alsó, a talpig érő, felére 0·17 m. A száj átmérője 0·18 m., a hasé 0·35 m. és a talpé 0·11 m. A kihasasodáson van 4 csőalakú, kis hosszúkás fül, a nyak töve alatt pedig 4 kis csücsök. A kihasasodás felső részén függőleges és a nyakon vízszintes párhuzamos vonalak képezik a díszítést. Az alak nemes. A kidolgozás gondos. Az anyag meglehetősen tiszta. Az égettetés meglehetősen jó. Színe szürkés-fekete. Állapota is jó, csak szájszélének fele van letörve. Bogics a nevezett intézetnek adta a következő dolgokat: 1 igen szép földeles csésze, 1 ilyen másiknak födele, 1 csészealj, 1 töredékes agyagkanál, melynek nyél helyett füle volt, 7 edénytöredék, fenék és fül, egy agancs-kalapács és 4 megmunkált agancs-darab.

Bogics, Oszuczky és Rittinger ajándékából a mult évi leletekből szép collectio a verseczi muzeumba jutott. Anyagra e tárgyak négy csoportra oszthatók. Bronzból 4 db. volt. Ez 4 csüngődísz, melyek egy egyszerű 0·07 m. magas, fekete színű, szabadkézzel készített füles bögrében voltak elhelyezve s úgy látszik egy urnasír mellékletei gyanánt szerepeltek. Kettő közülök egyszerűen pléhből van összehajlítva s pedig az egyik háromszögletes lappá s a másik kúppá. A harmadik Hampel József: A bronzkor cz. munkája I. kt., LIV. tbl., 7. számához hasonló korong, melynek átmérője 0·036 m. A negyedik pedig ugyanannak 5. számához hasonlít. Ezen két alak gyakori. Az edényben volt azonkívül még egy kis, hosszúkás, lapos, átlyukasztott vörös homokkődarab, mely amulett lehetett. Agyagból természetesen sokat kapott a nevezett muzeum, de csak kisebb dol-

gokat, hamvvedret nem. A legérdekesebb egy fedeles edény, minőt a temesvári muzeumnak is küldtek. Ezen edény magassága 0·15 m., miből 0·02 m. a talpra, 0·11 m. a hasra és 0·02 m. a henger alakú nyakra esik. A talp átmérője 0·06, a hasé 0·18 és a nyaké 0·045 m. A talp tehát felette kis mértékű s a kihasasodás nagyon le van lapítva. A födél belül kúpalakú üreggel bir, 0·11 m. magas lehetett, miből 0·04 m. a henger alakú alsó részre esik, mely henger alakú, az edény nyaka erre szorosan illik. Akkor következik egy 0·01 m. vastag karima, mely négyszögletesre van alakítva; ennek négy oldala 0·09—0·10 m. közt váltakoznak. Ezután 0·04 m. magas kúp következik, melyet egy 0·01 m. csücsök koronázott. Ezen csücsök valószinűleg a födél fogantyúját képezte, példányunkon letörött, a temesvári példányon még megvan. Edényünk meglehetősen ép, csak a talp sérült meg, a kihasasodás repedést mutat és a fedélen hiányzik a csücsök. A fedél és az edény hasának felső része vonalakkal igen csinosan van díszítve; a kihasasodáson azonkívül symetriailag elhelyezett 4, átfúrt csücsök is van. Ezen edények analogiáját a magyarhoni leletekben nem találhattam.

Kisebb edény 8 van; ezek közül csak egy ép. Ez egy 0·09 m. magas, füles pohár, keskeny, négyszögletes talppal és szélesebb kerek szájjal. Bekarczolt díszítés ékíti. Négy 0·09—0·06 m. magas, kétfülü edény, melyeknek fülei félholdasak, czifrázatosak. Egyik egyfüles is meglehetősen ép. Egy 0·07 m. magas, iszapolatlan agyagból készített edény, díszítetetlen s mozsáralakú. Végre van egy kis 0·05 m. magas edényke is. Egy tál töredékei czifrázatukkal egy hasonló példányra emlékeztetnek, mely Verseczen a Cservenka nevű dülőn 1888-ban találtatott. Két agyagkanál, egy töredékes, egy ép, a nyél helyett füllel; 2 fekete orsógomb; 1 agyagkorong, lyukkal közepén; 1 hengeralakú, 0·13 m. magas és 0·04 m. átmérőjű, vörösre égetett agyagtömb, melynek rendeltetését nem ismerem.

Érdekes, hogy a szarvasagancs-régiségek, melyek az előtte való években nem konstatáltattak, tavaly tömérdek mennyiségben felléptek. Azt beszélték, hogy, nem ismervén azok érdekességét és értékét, abból egy házaló zsidónak egy egész kocsival adtak el, kilóját 2 krajczárral számítva. A verseczi muzeumba kbl. 25 db került. Van köztük 3 nagy kalapács, a rózsa feletti lyukkal; 1 töredékes kétélű csákány; 1 karcsu kalapács; 10 hegyezett agancsvég; 2 db. agancs, melynek hegye és töve le van metszve, minek folytán a tárgy hengeralakot nyert; s

végre több töredék, melyek a megmunkáltatás nyomait mutatják. Kőből egy, a fúrólyuknál ketté tört kalapács fele sorolandó fel. Végre megemlítendő az is, hogy a versecz-kubini h. é. vasút építői a homok végett Vattinán is megfordulván, ott szintén régiségeket szereztek, melyek többnyire a Károlyfalván állomásozott Munk főmérnök nejének kezeibe kerültek. Néhány edényen kívül, melyeket azonban nem láthattam, mutatott nekem Munkné két serpentineszköztöredéket, melyek Vattináról származtak. Az egyik egy gömbalakú kalapács lyukas töredéke, a másik egy hossszúkás kalapács fele, melynek fúrólyukja kúpalakú.

A vattinai leletek a bronzkorból származnak. Ezt bizonyítják az agyagmívesség fejlettsége, a temetkezési mód és a fémtárgyak. A keramiai tárgyak közül a nagy urnák idoma olyan, minőt a duna-almási, soroksári s egyéb bronzkori urnatemetőkből ismerünk, azokkal a jellemző bütykökkel, fülekkel és bekarczolt kör-, szög- és pontdíszítésekkel, melyeket szintén jól ismerünk. Déli vidékünkön 1888-ban a szomszéd verseczi határban, a Cservenka nevű dűlőn, fedeztek fel urnatemetőt (Verhandl. d. Berliner anthrop. Gesellschaft; 1891, 94—97.), melynek hamvvedrei tökéletesen hasonlók a vattinaiakhoz. Ott is leltek egy kétfülű kis edényt, mely hasonlít a Naschitz-féle földön eszközölt próbaásatáson talált edényekhez, minőket különben a hatvani urnatemetőben és újabban Gerjenben is leltek. A kis edényeken levő czifrázatok és az ansa lunatafülek is a bronzkorra mutatnak. A temetkezési mód összevág az említett verseczi urnatemetőben tapasztalt móddal és részben a soroksárira is (Arch. Ért., U. F., II, 308.) emlékeztet. A nem agyagból készült eszközök közül a bronzoknak bronzkori typusuk van. A csákány eddig a Duna-Tisza-Maros-közön a ritkaságok közé tartozik. Magyarország többi részein gyakoribb (Arch. Ért., XIV., 53.). A kard idoma is közönséges; Dél-Magyarországból 1886-ban Fehértemplomról került egy hasonló példány a budapesti nemzeti muzeumba (A N. Muzeum szerzeményaplója, 1886, 31.). A tű alakja még gyakoribb. Említésre méltó azon körülmény is, hogy a Verseczen 1888-ban felfedezett kőkorszaki őstelep kézi malom példányai anyag- és alakra nézve ötkéletesen megegyeznek a vattinai kézi malmokkal, a mi azt igazolja, hogy a kézi malom ezen fajtája mind a két korszakban használatban volt.

Vattina más régiségeket is szolgáltatott s pedig ott lelték az ismeretes római korszakbeli csontvázsírokat is, melyek ezen a vidéken igen gyakoriak. 1893 végén láttam egy kis, korongon

készített, kékes-szürke színű fületlen edényt, melynek magassága és hasátmérője 0·05—0·05 m. lehetett. A helységben, egy udvaron, 2 ilyen edényt találtak emberi csontok kíséretében. 1894-ben kapott a verseczi muzeum egy 0·06 m. magas füles korsócskát, melynek technikája a többi hasonló edényekére vall. Töredékes, füle hiányzik. Egy csomó kis üvegpaszta-gyöngy is találtatott vele együtt. Ezen lelet előfordult a fent leírt homokgödörben, hol mint egy csontvázsír maradványa az ottani gazdag bronzkori leletek közé csak véletlenül jutott. (Milleker Bódog: A vattinai őstelep; Arch. Ért., U. F., XIV., 1—5 — és saját jegyzeteim.)

Versecz (T. j. f. város). 1894. márczius 21-én egy német gazda a „Nagy-Rét"-ben szántás közben talált egy rézcsákányt keresztbe tett két élfél, mely Neukomm Gyula ajándékából a verseczi muzeumba került. Súlya: 554 gr. Hossza: 0·22 m. Keresztül ütött nyéllyukának átmérője 0·027 m. Gyengén van patinálva. — 1892-ben szerzett meg Botta János, verseczi harangöntő, egy füles ürvésőt bronzból, mely talán még az 1888. évben előfordult nagy leletekből való. Most a verseczi muzeumban van. Hossza: 0·125 m., nyilásának átmérői 0·032 és 0·028 m. Karimája kidomborodó; alatta dudoros, háromszöget képező vonaldísz. Éle kevéssé kihajló. Patinája szép. Magyarhoni typus. — 1891. deczember 24-én vásárolt Rittinger egy paalstabot bronzból, mely Versecz határában, közelebbről meg nem határozott helyen, találtatott. Ép. Magyarhoni typus. Hossza: 0·175 m.; súlya 0·61 kgr. Szárnyai csúcsban egymásba futnak. Leginkább hasonlít a Hampel J.: A bronzkor, II. kt., VIII. tábla, 3. számához, mely mint magyarországi lelet a budapesti m. n. muzeumban őriztetik. Példányunk jelenleg a verseczi muzeumé.

Az 1888. év végén a Cservenka nevű dülőn feltárt bronzkori urnatemetőből Schronk József, mérnök, több agyagedényt szerzett, melyek Rittinger Ede útján a verseczi muzeumba jutottak. Ezen edények a következők. 1. Urna. Magassága: 0·41 m. Talpátmérő: 0·09 m. Hasátmérő: 0·30 m. Nyakátmérő: 0·17 m. A kihasasodáson 4 csőalakú kis fül, a nyakalj alatt 4 felfelé álló csücsök. Szájszéle erősen vízszintesre van kihajlítva. Fala igen erős; állapota meglehetősen jó. Tartalma: föld, hamu és csontmaradványok. 2. Urna. Magassága kbl. 0·36 m. Talpának átmérője 0·07 m., kihasasodásáé 0·24 m. és nyakáé 0·12 m. A hason 4 csőalakú kis fül. A nyak alján 4 csücsök. A száj széle nagyobbrészt le van törve. 3. Füles bögre. Magassága:

0·09. m. Színe fekete. Füle le van törve. 4. Ugyanaz. Magassága 0·085 m. Színe fekete. Füle hiányzik. 5. Ugyanaz. Magassága 0·070 m. Színe fekete. Füle megvan; felső részén vályús csücsök. 6. Ugyanaz. Magassága 0·048 m. Színe és füle hasonló az 5. számúhoz. 7. Ugyanaz. Magassága 0·085 m. Színe sárgás. Füle le van törve. 8. Korsócska. Magassága 0·08. Színe fakó. Füle felső részén vályúzott.

Őstelep a Füzesvölgyben. 1892. szeptemberben fedeztem fel Versecz városa határában egy újabb érdekes multu helyet. A Várhegy déli oldalán a Füzes-patak veszi eredetét, mely délnek folyván, a Kápolnahegy és Cservenkahegy között völgyet képez. Ezen völgy, mely a pataktól vette nevét, inkább kiessége, mint terjedelme által tűnik szemünkbe. A Meszicspatak által képezett, keletről nyugatra húzódó Meszicsvölgybe torkollik. A Füzes-patak és a Füzesvölgy, melyeknek neve még a török korszak előtt e vidéken sűrűen lakott magyarságtól származik, újabb időben a nyugati szélén 1825-ben emelt, szerény sz. Orbán-Kápolna után Orbánvölgynek (Urbanithal) és Orbánároknak (Urbanigraben) is neveztetik. Megemlítésre méltó az is, hogy ezen völgy felsőbb részében és keleti oldalán, a Marinovics-féle ház környékén „Monostoriste“ nevű tájék van, mely egy a hagyomány szerint ott létezett g. kel. zárdától kapta nevét. Ezen monostor mint mondják, a törököktől dulatott fel, szerzetesei pedig a meszicsi zárdába vonultak.

Ezen völgy nyugati szélén, az Orbán-kápolna mögött, a nevezett évben az ottani szőlőbirtokosok közül Bernátsky Géza Manó és Watz Nándor birtokrészeikben kis nyaralókat építtettek magoknak. Az ezen alkalommal végbevitt földmunkálatok, de főleg az amerikai szőlő plántálásához szükségelt rigolázás közben, a munkások cserepekre akadtak. Erről tudomást szerezvén, szeptember havában megvizsgáltam a lelethelyet, melynek eredménye egy újabb őstelep Versecz régészeti térképén. Ezen őstelep az első vizsgálatok eredménye szerint északról délre a Leidl-, Stein-, Bernátsky-, Tomics-, Dursa- és Watz Nándorféle birtokrészeken, kbl. 300 m. hosszban, a völgy mentén, a plateau felső szélén terjedt el; ezen irányban és terjedelemben konstatáltam ugyanis a nyomokat. Ezen őstelepnél is azon jelenség tapasztalható, hogy egy patak mellett létezett, mely a telep életfeltételeihez tartozó, szükségelt vizet szolgáltatta őslakóinknak.

De nézzük a leleteket. A telep léteztét bizonyító tűzhelyekre a Bernátsky-féle ház északi oldalán akadtak a munkások. A

maradványok meglehetős vastagok lévén, hosszabb tartózkodási időre utaltak. A tűzpadoknál a konyhahulladékokon (csontokon) kívül sok cserepet is lehetett találni. Ezen cserepek túlnyomólag nagyobb falu iszapolatlan anyagú edényekre engedtek következtetni. Színük a legtöbb esetben fekete és szürke. Czifrázatuk nagyon egyszerű: féldomboru vonalak- és benyomkodott pontokból állott. A Watz-féle telken találtak egy sírurnát, mely a Ludas-csatorna építése alkalmával 1888-ban előkerült bronzkori hamvvedrekhez hasonlít. Továbbá láttam egy a Bernátsky-féle telken lelt nagy tálat, melynek anyaga iszapolt, színe fekete és külseje simítva volt. Edényfüleket keveset vettem észre, egyszer láttam egy félholdas (ansa lunata) fület; csak csücsköket és 0·03—0·04 m. hosszú vízszintes duzzadékokat és csöveket, melyek a nagy edények kihasasodásán fordultak elő.

Azonban más leletek is fordultak elő. 1892. augusztus 17-én kaptam Bernátskytól egy orsógombot égetett agyagból, mely egy párjával találtatott; a másik elveszett. Szélességi átmérője 0·035 m., vastagsága a szélén 0·01, a közepén 0·02 m. Augusztus 30-án kaptam egy serpentin kalapács töredékét. Alakja karcsú. Méretei: magassága 0·037 m., hátulsó rövidebb felének hossza 0·036 m., szélessége 0·022 m., szélessége a fúrólyuknál 0·05 m., a fúrólyuk átmérője 0·015 m. Szeptemberben szereztem egy vésőt, melynek hossza 0·09 m., vastagsága illetőleg szélessége 0·025 m.; anyaga csillámpala. Továbbá kaptam egy határozatlan rendeltetésű kőszerszámnak töredékét; anyaga mészkő. Végre ugyanott lelték egy kézi malom alsó, homorú részét, melynek anyaga gránit; egy köszörűkő töredékét, mely finom chloritpalából volt készítve — és egy darab graphitot, melylyel a kisebb edényeket kifényesítették. Ez igen érdekes lelettárgy s őstelepeinken felette ritka. A graphitnak legközelebbi lelethelyei a bánsági érczhegységben — Halaváts Gyula, m. k. osztály-geolog, szíves tudósítása szerint: Majdan és Dognácska; nagyobb mennyiségben található a Ponjászkában, Stajerlak mögött. —

1894. márczius második felében az iskola- és úri-utczák sarkán lévő 952. számú, ezelőtt Boschits Mihály-féle, jelenleg Adler Miksa-féle ház átépíttetvén, az úri-utczai oldalon pinczét ástak, mely alkalommal több régiségre bukkantak, melyek a Kr. u. II. századra utalnak. 1·6 m. a föld színe alatt láttam egy égetett földtapaszból álló tűzpadot, hamuval, cseréptöredékekkel és konyhahulladékokkal. Akadtak továbbá két emberi csontváz-

sírra, melynek egyikében egy La-Tène-alakú vaslándzsacsúcs volt. Végre egy urnasírt is fedeztek fel, mely hamvvederből és egy melléje helyezett edényből állott. Az urnának talpátmérője 0·13 m., falának vastagsága 0·009 m. volt. Az urna jól volt kiégetve és korongon készítve. A mellékelt edény talpának átmérője kbl. 0·08, falának vastagsága pedig 0·005 m. volt. A vaslándzsacsúcs eredeti hossza legalább 0·22 m. lehetett, miből 0·15 m. a csúcsra és a többi a köpűre esik. Az egész csúcson végig 0·004 m. magas keskeny gerincz fut. A csúcs legnagyobb szélessége 0·03 m. Analogiája az Érdy János által leírt, 1847-ben Szobon az Ipoly partján felfedezett sírban lelt vas lándzsacsúcs (Arch. Közl., II. kt., 35. Atlas, V. tábla).

Későbbi értesülés szerint még néhány tűzpadra, urna- és csonvázsírra akadtak, melyeknek maradványait a háztulajdonos, Adler Miksa, a verseczi muzeumnak ajándékozta. Ezek közül a következő bronztárgyak érdekesek:

1. Egy 0·01 m. átmérőjű, gömbalakú, üres füles gomb, melynek síma felületén ábrák vannak bevésve, ú. m. kígyó, madár, 2 gyík-féle állat. kör, háromszög s egyéb díszítmény. A rajzok ugyan csak egyszerű vonalak- és pontokból állanak, de művészi kézre vallanak.

2. Egy 0·01 m. hosszú varrótű, mely kalapácsolás útján állíttatott elő. A szár négyélű s közel 0·002 m. vastag; a lyuk a szárvégnek szélesebbre való kikalapáltatása és keresztülütése által állíttatott elő. A lyukat képező résznek átmérője 0·005 m., magának a lyuknak átmérője 0·003 m. A tárgy jelenleg görbe, és lehetséges, hogy már eredetileg is úgy használták.

3. Egy karperecz, melynek belső átmérője 0·037 m., tehát gyermeké volt. Négyszögletes, 0·003 m. vastag huzalból áll, melyet, úgylátszik, kalapácsoltak. A karperecznek nyilt végei vannak. Ilyen huzal-karpereczek e vidéken nem ritkák. Ismerünk analogiákat Verseczről, Nagy-Szredistyéről és Károlyfalváról. (Saját jegyzeteim.)

Nagy-Zorlencz (Kr.-Ször. vm.; resiczai j.). Északkeletre a helységtől egy hegycsúcson, mely alatt 3 út jön össze, 1892. nyarán Halaváts Gyula őstelepet fedezett fel, ott tűzhelymaradványokat, konyhahulladékokat és cserepeket találván. (Halaváts Gyula, m. k. osztály-geolog szíves tudósítása.)

Adatok a reformkorszak történetéhez Temesmegyében.

II.

Az 1830. évi országgyülés.[1])

I. Ferencz király 1830. julius 8-án kelt kir. meghivó levelével az országgyülést 1830. szept. 8-ra Pozsonyba újból összehivta. Ez országgyülés tárgyát az 1825/7. évi VIII. törvényczikk már meghatározta, midőn kimondta azt, hogy az 1790/1. évi 67. tczikk által kirendelt regnicolaris deputatiók reform-munkálatainak megvizsgálása végett kiküldött országos bizottságok a magok munkálatait a jövő országgyülésnek bemutassák. E kiigazított javaslatok már készen és kinyomatva is voltak, midőn a kormány az országgyülést kihirdette. Hogy e reformjavaslatokat nem kívánta ezúttal országos tárgyalás alá vétetni, annak oka Európa akkori politikai helyzete volt, de viszont az országgyülést sem akarta halasztani, melynek összehivására a törvény értelmében kötelezve volt. Ekként a kir. meghivó a reformjavaslatok tárgyalását egy következő országgyülésnek tartotta fenn, melynek már napját is kitüzte 1831. október 2-ra, a jelen országgyülés főtárgyául pedig első sorban Ferdinánd főherczeg trónörökös megkoronázását, másodsorban a magyar ezredek számára ujonczok megajánlását, harmadsorban pedig a rendektől már eleve is gondoskodást kívánt arról, hogy a következő, hosszasnak igérkező országgyülés alatt, az igazságszolgáltatás, mint ez máskor az országgyülések ideje alatt történni szokott, ne szüneteljen.

Temes vármegyének 1830. julius 26-án tartott közgyülésén olvasták fel a kir. meghivólevelet. A főispáni helyettes: báró Gerliczy Mihály, általános „éljen“ kiáltások között foglalta el az elnöki széket, a mi csak annyiban feltünő, mert a magyar „éljenzés“ akkori időben még nem volt általános; az országgyülésen is vegyesen hangzott az a „Vivat“-tal. A karok és rendek nagy számmal jelentek meg, hogy legkiválóbb jogaik egyikét, a követválasztást gyakorolják. A főispáni helyettes üdvözölvén a rendeket, felolvastatta az országgyülést összehivó kir. leiratot.

---

[1]) Az I. közlemény az „Értesitő“ múlt évi IV. füzetében jelent meg.

A kir. meghívólevél felolvasását a rendek, mint a gyűlési jegyzőkönyv írója megjegyzi, „a legérzékenyebb háladatossággal, zengő öröm és kiáltások között fogadták.“ A főispáni helytartó erre nyomban előterjesztette javaslatát, mit a rendek el is fogadtak. Ennek értelmében hálafelírat intéztetett Ő Felségéhez, különösen ama kegyelmeért és atyai gondoskodásáért hogy a koronaörökös megkoronázását elrendelni s ekként az „egész birodalom bátorságának talpkövét örökös időkre megerősíteni méltóztatott.“ Ugyancsak elhatározták a rendek azt is, hogy a megye részéről a megkoronázandó királyhoz egy köszöntő felírás intéztessék. A két felírat megszerkesztésére s egyúttal a megválasztandó követek számára szükséges utasítások elkészítésére egy bizottságot neveztek ki. E bizottságnak a rendek már eleve is kötelességévé tették, hogy az utasításokat teljesen a kir. meghívólevél szellemében szerkeszszék, vagyis hogy a választandó követek az országgyűlésen annak idején, a magyar ezredek kiegészítésére szükséges újonczok megszavazását szorgalmazzák és oda hassanak, hogy a megkoronázandó királynak egy, a nemzet díszéhez méltó koronázási ajándék ajánltassék.

Az utasítást készítő bizottság tagjai a következők voltak: Muslay László kir. tanácsos és első alispán elnöklete alatt, Török Antal csanádi r. k. megyés püspök, a temesvári szerb püspök, Maros György kanonok, Sakabent Arzén meszicsi apát, Császár András másod alispán, Báró Lo-Presti Lajos, Báró Izdenczy János, táblabírák, Bedekovics Tamás kir. tanácsos, kamarai administrator, Tököly Péter táblabíró, Csanádmegye alispánja, Radványi Miklós, Atzél Antal, Doktorovics Miklós, Balázs Antal, Budjács Imre táblabírák, Dessewffy Antal főjegyző, Osztoics János főügyész, Tormássy, Kövér János, Várkonyi Ádám főszolgabírák, Ormós András szolgabíró.[1])

A követek személyében való megállapodás végett a főispáni helytartó a megye befolyásosabb vezéregyéniségeivel még a közgyűlés előtt megtartott értekezleten tisztába jövén, most megválasztás végett Muslay László első- és Császár Sándor másod alispánokat ajánlá a rendeknek. Hogy ellenzék nem volt, az a jegyzőkönyv következő szavaiból is kitűnik: „A két alispány urak harsogó felkiáltások közt, tökéletesen egy torokkal és a közbizodalomnak mindenkép kijelentett örömével a megye részéről követeknek választattak.“ Ugyancsak ekkor választottak a rendek a követek mellé három kis követet, kik a hozzájok hasonlókkal az u. n. országgyűlési ifjúságot alkották, a követek előleges költségeire pedig egyenként ezer forintot utalványoztak.

A követté választott Muslay első alispán helyére surrogált alispánnak a közgyűlés Tormássy József főszolgabírót választá. Elkészülvén ezalatt a

[1]) Temes vármegye 1830. esztendei Jegyzőkönyve. 1652. szám.

kiküldött bizottság a követek számára az utasítástervezettel, azt nyomban felolvasták és el is fogadták. Hogy e felett vita fejlődött volna, arról a jegyzőkönyv semmit fel nem jegyzett. Ez utasítás szövege szó szerint a következő:

„Utasítás, mely Temes vármegye részéről az 1830. esztendei szeptember hólnapnak 8. napján kezdendő országgyűlésre kiküldött követeknek 1830. esztendei julius hólnapnak 26-án folyvást tartatott közgyűlésből adattatott.

1. A követ urak hitelt adó, vagyis credentionalis leveleket mindenek előtt az illetőségeknél bemutatni köteleztetvén, mindazon szokásokat, a melyeket a fels. uralkodó ház iránt kijáró jobbágyi alázatosság béhozott vala, szorosan megtartani, és azoknál fogva a szükséges köszöntéseket megtenni, annakutánna pedig az egyházi és világi főméltóságokat bevett rend szerént a megye nevében megtisztelni kötelesek lesznek.

2. Ezen országgyűlésnek a kir. meghívólevélnél fogva főczélja levén az, hogy a fels. csász. és kir. koronaörökös herczeg megkoronáztasson, a követ uraknak meghagyattatik, hogy a megye Statusainak ezen fontos következésű s az egész hazára nézve igen szerencsés esetből származott örömérzését ő csász. és kir. felségeknél kijelentvén, egyszersmind az érkeklett felséges királyi végzésért az ez iránt különösen küldött felmutatás értelme szerint, a megye nevében jobbágyi alázatossággal köszönetet mondjanak.

3. Ő csász. kir. s apost. Felsége királyi meghívólevelében arról világos nyilatkoztatást tevén, hogy az 1792. esztendei I. törvényczikkelyében foglalt kir. diplomának elfogadása, és az arra leteendő hitnek kivétele a koronázást megelőzni fogja, a követ urak sürgetni fogják, hogy ő felségének ezen, az ősi alkotmány megerősítését tárgyazó atyai gondoskodásáért az országgyűlése által köszönet mondattasson, s egyszersmind a feljebb említett diplomának elfogadásárul szóló kir. bizonyítvány a megkoronázandó felséges királytul jobbágyi alázatossággal kérettessen.

4. A nemzetnél régen bévett szertartásnál fogva a követ urak szorgalmaztatni fogják, hogy a megkoronázandó felségnek jobbágyi alázatosság jeléül a szokott megtisztelő ajándék ajánltasson, mely részben a követ uraknak zsinórmértékül adatik, hogy ama tisztelő ajándék az előbbenieknél kisebb nem lehetvén, egyébbaránt a legjelesebb ajánlást teendő megyékhez ragaszkodjanak.

5. A fels. kir. meghívólevélben az adattatván elő, hogy a magyar katonaság, mely minden időben a vitéz virtusnak példája vala, már régóta katonállítás segedelme által kipótolva nem lévén, oly tetemes fogyatkozást szenvedett légyen, mely őtet bármiféle szolgálatoknak czélarányos eszközlésében akadályoztatja, a követ urak arravaló nézve oda utasíttatnak, hogy Európa környülállásainak mostani helyheztetése tekintetéből is, ezen különös esetben, az 1807. esztendei I. törvényczikkelynek minden sérelme nélkül a kegyelmesen kívánt, és az ország által szükségesnek ismerendő katonasegedelemadást sürgessék, következendő óvás mellett mindazonáltal, hogy a katonaállítás ideje alatt a katonafogadás, s egyszersmind az arra szánt adó megszüntettessen.

Minthogy pedig a tapasztalás tanuságánál fogva azon környülállás, hogy a beállott katona magát örökös szolgálatra lekötelezni tartozik, a katonafogadás fő-, s jelesen annak sikerét gátoló akadályai közé méltán számláltathatik, a követ urak igyekezni fognak, hogy a katonafogadás feljebb említett főakadályának elhárítási módja tanácskozás alá vétessen, a nélkül, hogy a magyar katonaság száma kipótolásának terhe az ország kötelességei közé, az az eránt törvényesen feljegyzett óvások értelme ellen felszámíttathasson.

6. A mi a legutolsó országgyűlésből felmutatott sérelmekre és kívánságokra ígért felséges válasz-végzéseket illeti, a követek sürgetni fogják, hogy a mennyire azok az

ország által kijelentett óhajtásoknak meg fognak felelni, azok iránt törvény hozattasson, az ellenkezőkre pedig ujabb felírásokkal kedvezőbb királyi válaszok kéréttessenek.

7. A papirospénz értéke s ennek leszállítása következésében a hitelezők és adósok között származott kérdéseknek elrendeltetése eránt a követ urak igyekezni fognak, hogy az erészben még mái napiglan fennálló zűrzavarok hozandó törvény által elintéztessenek, figyelemmel levén mindazonáltal, hogy az utolsó országgyülésben adott kir. válasz következésében teendő további lépések által a szükséges közelítés a legutolsó országgyülés alkalmával megállapíttatott sarkalatos főokok sérelme nélkül történjen, és hogy a papirospénz soha, semmi tekintetben törvényes pénznek el ne ösmértessen.

8. A követ urak a só árának leszállítását s egyszersmind azon kérdésnek törvény által leendő megfejtését továbbá is szorgalmaztatni fogják, hogy a só ára meghatározásának jussa az országgyülésbeli tanácskozásokhoz tartozzon.

9. A követ urak ezen koronázás alkalmatosságával az eránt is a megye kívánságát elő fogják adni, hogy ő csász. kir. s apost. felsége Dalmáciát Ragusával, Galliczia, Lodomeria és Bukovina tartományokat, nem különben az Erdélyi nagyfejedelemséget rész szerint az ország koronájához visszakapcsolni, rész szerint pedig azokat Magyarországgal egy testté összefoglalni méltóztasson.

10. Továbbá is igyekezni fognak azon a követ urak, hogy a magyar nyelvnek minden közdolgok viselésében közönséges használtatása törvény által megrendeltessen.

11. Minthogy Temes vármegye követeinek széke az országos gyülésekben oly alkalmatlan helyre rendeltetett, hogy azok voksaikat köztudományra nem kevés nehézséggel hozhatják, a követ urak sürgetni fogják, hogy a helyek alkalmatosabban elrendeltetvén, minden követnek egyforma mód és alkalmatosság adattasson vélekedéseinek és voksainak előterjesztésére nézve.

12. Ezen megyének rendei továbbá is az országszerte közönségesen bevett szokáshoz ragaszkodván, annak kijelentését a követ uraknak kötelességül teszik, hogy minden törvényes vármegyének jussa és kötelessége légyen nem csak az országgyülés kezdésével fundamentalis, de a környülállásokhoz képest annak lefolyta alatt is, pótlólag való, vagyis suplementalis utasításokat országos követeinek küldeni, és hogy a követek mindazokat, a melyek utasításukban foglaltatnak, pontosan teljesíteni kötelezetvén, sem az ilyetén tárgyaknak az utasítással ellenkező értelemmel leendő eldöntésébe, sem pedig az alkotmánybeli s egyéb sarkalatos kérdéseknek elintéztetésébe a megye további utasítása nélkül nem bocsájtkozhatnak, mely esetekben kötelességökben fog állani, hogy a mennyire az idő megengedi, futó pósta által (estaffetaliter) magoknak az olyatén tárgyakra nézve bővebb utasítást adatni kérjenek.

13. A követ urak a mostani közadónak a jövő országgyülésig kiterjesztendő ajánlását, s egyszersmind az urbarium fentartása iránt hozott provisorius törvényczikkelynek a következő országgyülésig szokásban levő megujítását szorgalmaztatni fogják.

14. A legutolsó országgyülésre küldött követ uraknak kidolgozott utasításnak egyéb pontjai az országos küldöttségek munkáiban előfordúlván, az azokra nézve adandó bővebb utasítás a jövő országgyülésre halasztatik."[1])

Mint ez utasításból kitünik, Temesmegye rendei teljesen kormánypártiak voltak, de ilyenekből állott az 1830. évi országgyülés rendeinek nagy többsége is, mely legfőbb feladatának a nemesi jogok örökös fentartását, az alkotmány körülsánczolását tekintette, melyet a kormánynyal karöltve fentartani, s a terjedező demokratikus eszméket lehetőleg távol tartani kívánta. Ellenzéki szellemnek csak ott találunk nyomára, hol a

[1]) Közgyülési iratok 1830. 1655. szám.

nemesi jogok érintetnek. Ilyen volt a többek között maga a követi utasítások kérdése is. Mennyi huzavonát vont ez maga után az országgyűlésen! Volt megye, a mely többször is változtatta egy országgyűlés alatt első utasításának szellemét és ilyenkor azt kívánta, hogy követei is, a többször kapott utasítások szellemében ugyanazon, vagy hasonló kérdésben egyszer igennel, másszor nemmel szavazzanak. Némely tárgy sürgősen kerülvén szőnyegre, ha arra nézve utasításuk nem volt, a kevésbbé önérzetes követek tartózkodtak a szavazástól. Temesmegye is azt az utasítást adja követeinek, hogy a megye rendeinek megkérdezése nélkül semmiféle fontosabb kérdés eldöntésébe ne bocsájtkozzanak, s így e tekintetben nyilt ellentétbe helyezte magát a megye József nádor ama fontos óhajával, mit az 1825/7. évi országgyűlés végével oly hathatósan ajánlott a távozó temesi követek figyelmébe, s a mit ezek beszámolójukban a rendek figyelmébe is ajánlottak.

A megye nem fogadta meg József nádor intését, mert ebben a karok és rendek jogainak megsértését látta, sőt nyomatékosan emelik ki az anyautasításban, hogy követeik minden fontosabb kérdésben gyors póstával kérjenek ujabb utasítást. Ezt meg is tették a követek, s a rövid országgyűlés alatt az anyautasításon kívül még öt pótutasítás áldásaiban részesültek,[1]) ők pedig átlag minden héten legalább egyszer tudósítják küldőiket az országos tárgyalások menetéről.

Hogy azon esetekre, ha a követek tudósítást küldenek vagy pedig pótutasítást kérnek, a szükséges gyorsaság meglegyen, a rendek utasították Tormássy József surr. alispánt, hogy ilyen esetekben öt napi határidő kiszabásával közgyűlést hirdethessen.[2])

A követek szept. 16-án kelt levelökben tudósítják először küldőiket a történtekről; leküldték a kir. előadásokat, nem különben az ő felségeik fogadtatása alkalmával tartott beszédeket nyomtatott példányokban.[3]) Az ezekre teendő észrevételek és pótutasítások elkészítésére Atzél Antal elnöklete alatt egy bizottságot küldtek ki, melynek tagjai voltak Maros György kanonok, Radványi Miklós, Budjács Imre, Bárány Antal, Kuzmanovics Demeter, Szánthó János, Gosztonyi Alajos, Dessewffy Antal főjegyző, Vargha Zsigmond és Nikolits Dániel főszolgabírák, Osztoics János főügyész, Meskó Ezechiel és Medveczky ügyvéd.[4])

Ugyanekkor elhatározták a rendek azt is, hogy a megkoronázandó

---

[1]) Lásd Temesmegye Jegyzőkönyvét 1830-ról 2227.—2231.—2594.—2678.—2929. szám alatt.

[2]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1830. 1656. szám.

[3]) Az országgyűlés megnyitása alkalmával tartott beszédeket lásd az 1830. eszt. országgyűlési hivat. Jegyzőkönyve 20. és követk. ll. A. kir. propositiókat pedig Acta Comitiorum ann. 1830. I. 25.

[4]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1830. 2225. sz. a

koronaörökös főherczegnek szerencsés megkoronáztatása emlékére a „rendkívül való örömérzések jeléül alázatos felírás küldessék.“ [1])

Elkészülvén ez alatt a bizottság a pótutasítás megszerkesztésével, a szept. 20-án folytatólagosan tartott közgyülésen azt felolvasták és miután elfogadtatott, a követeknek elküldötték. Minthogy ez a kir. propositiókra pontonként adja meg az utasítást, közöljük itt röviden a kir. propositiókat is. Ennek pontjai a következők:

1. Ferdinánd trónörökös megkoronáztatása.

2. A reformmunkálatok kinyomatása, s ezeknek tárgyalására az országgyülésnek 1831-iki okt. 2-ra egybehivása.

3. Ujonczok megajánlása.

4. Intézkedés az iránt, hogy a jövő, valószinüleg hosszantartó országgyülés ideje alatt a törvénykezés ne szüneteljen.

A Temes vármegye rendei által közakarattal elfogadott pótutasítás mindezekre a következő volt:[2])

„További utasítás, mely Temes vármegye részéről a folyó országgyülésére küldött követ uraknak a felséges kir. előadások rendében s egyéb tárgyakra nézve az alúl megírt napon folyvást tartatott közgyülésből pótlólag kiadatott:

A kir. előadások 1-sö, t. i. a felséges csász. és kir. koronaörökös főherczegnek megkoronázását illető czikkelye a sarkalatos utasítás által már tökéletesen ki levén merítve,

a 2-ik pontra nézve ajánltatik a követ uraknak, hogy minden országküldöttségbeli munkáknak mentől előbb rendelendő kinyomtatását és a törvényhatóságokkal leendő közlését sürgessék; minélfogva azoknak keresztül tekintésére és az előfordulandó észrevételeknek összveszerkesztésére minden megyének elegendő ideje s alkalmatossága lehessen, minekutánna azon munkák pedig ki fognak a sajtó alól bocsájtatni, a követ urak azokat a megye számára megszerzendik.

A fels. előadások 3-ik pontjára következő észrevétel fordúlt elő: hogy soha a megyebeli statusok és rendek ő cs. és kir. felségének atyai gondoskodását, melynél fogva a magyar katonaujonczokkal már több esztendőktől ólta ki nem segített ezredeknek kipótoltatása kérdését az 1827. esztendei 4-ik törvényczikkely értelme szerint az országgyülés tanácskozásaira, a hova t. i. hazai alkotmány természetéből tartozik, halasztani méltóztatott, háladatos szívvel megösmérik, minek utánna mindazonáltal a fels. előadásban foglalt s néminemüképen csak különös kir. kegyelem kinyilatkoztatás értelemre magyarázható kifejezés e részben, a kormány önhatározásainál fogva s a törvényhozó test legnemesebb jussában sürüen történt sérelmek a feljebb jelelt törvényczikkelynek hozását elkerülhetlenül szükségessé tették, nem lehessen elegendő szorgalommal figyelmezni, hogy az országnak ilyetén főalkotmánybeli jussa, mely a magyar polgári társaság összeszerkesztésének és függetlenségének legdrágább záloga, és a mely jótéteményeit főképen az adózó nép sorsára kiterjeszti, minden szemügyeletre nézve, egyáltalában semmi kétség alá sem hozható karban fentartasson, a követ uraknak tehát szoros kötelességül tétetik: hogy valamint a koronázás alkalmatosságával kiadatni szokott felséges oklevélben, úgy a katonasegedelem ajánlása eránt hozandó törvényczikkelyben is, az érdeklett hazai jusst minden további ellenvetésektől és kétes kifejezésektől megóvni, s teljes erővel azon lenni

[1]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1830. 2226. sz.

[2]) U. o. 2227. sz.

igyekezzenek, hogy a közadó, a katona- és készpénzbeli és egyéb segedelmeknek kérdése, állapota és minéműsége, kirekesztőleg csak a törvényhozó test tanácskozásainak tárgyai lehetvén, az érdeklett kérdések bármely móddal eszközlendő elhatározásának jussa soha, semmiféle szín alatt és semmi esetben az országgyűlés hatalma alá tartozó intézetek sorából ki ne szakasztathasson.

A fels. kir. előadások 4-ik pontjában több tárgyak fordulván elő, azokra nézve a megyének következendő kívánságai a követ urakkal zsinórmértékül közöltetnek:

a) Az utolsó országgyűlés alkalmatosságával be nem fejezett tárgyak eránt kiadandó kegyelmes kir. válaszokra szolgáló tanács már a sarkalatos utasításban foglalva levén, a követ uraknak e részben egyébiránt ajánltatik, hogy a mennyiben a fontosabb tárgyakban kiadandó felséges válaszok a múlt országgyűlés tanácskozásainak értelmével ellenkeznének, azokra nézve addig is az ország felírásaihoz ragaszkodván, magoknak további utasítást adatni kérjenek.

b) Minekutánna csakugyan előrelátni lehet, hogy a jövő országgyűlés hosszasabb időre ki fogna terjedni, ne hogy az az alatt tartandó törvényszünetnél fogva az igazság kiszolgáltatása tetemes hátramaradást szenvedjen, a követ urak a felséges előadásban, az országgyűlési törvényszünet eltörültetése eránt foglalt javaslatnak elfogadását oly toldalékkal sürgetni fogják, hogy a főméltóságu kir. és héttagu táblák is ezentúl a vármegyékről és kerületi táblákról feljebb vitt fenyítő és polgári pereket az országgyűlés ideje alatt is megvizsgálhassák, csak a birtokbeli jussokra nézve, és más az említett kir. tábla mint első bíróság előtt indítandó pöröknek megvizsgálása a rendes időre halasztatván.

c) Noha nem kevés nehézséggel összeköttetve légyen a törvényes tárgyak jövendő elrendeltetésének némely ágazatjaikra nézve mindaddig vélekedést adni, miglen az ez eránt közlendő országküldöttségbeli munkának egész becse meg nem bíráltathatik, nem tagadtathatván mindazonáltal, hogy a törvényes dolgok közönséges folyamatában több oly hiányosságok és visszaélések tapasztaltattak, a melyek sietős orvoslást kívánnak, a követ urak az ilyetén minéműségű kérdések és tanácskozások eldöntésében részt vehetnek ugyan, azonban szorgalmatosan fel fognak vigyázni, hogy az e részben hozandó törvényczikkelyek által sem maga az országküldöttségbeli munka az egészre nézve el ne fogadtasson, sem annak oly ágazatai, a melyek az egész munka összeszerkesztésével szorosan egybe vannak kapcsolva, tanácskozás alá ne vétessenek, sem végtére valamely határozás ne hozattasson, a mely az addig szokásban volt törvényes rendnek, vagy a fentálló polgári jussoknak bármely részben leendő felforgattatását czélba venné.

d) Igy tehát e részben a mostani országgyűlés tanácskozásainak tárgyai csak az olyatén kérdések lehetvén, a melyek természetökre nézve könnyen és minden egybevetés szüksége nélkül eldöntethetnek, vagy pedig a melyek a sürgetősebb hiányosságokat kipótolván, egyszersmind a fennálló törvények kétes értelmeit megmagyarázzák; a mi a felséges előadásokban foglalt világos örökösödés kérdését illeti,

e) A több ízben előfordult szomorú tapasztalások elegendő tanuságot tevén arról, hogy az említett örökösödési jussok az eddig hozott törvények által oly világos magyarázattal előadatva nem légyenek, melynél fogva az igazságtalan szerzeményekre is felette hajlandó önakarat kijelelt korlátok közé szoríttatva, és hogy épen ezen fogyatkozás majdnem minden önhatalomélésből származott viszálkodásoknak, sőt nem ritkán a közboldogság azok által eszközlött felzavarodásának kútfeje volt legyen, ezen megye is tökéletesen meggyőzettetik: hogy a törvénynek e részben tapasztalt homályosságait és fogyatkozásait sietve, s ha csak ideig tartandó intézetek által megmagyarázni, kipótolni és sikeresen orvosolni kellessen, jelesen a mi a hagyományok bátorságát, az örökösödési juss elrendeltetését, főképen pedig a birtoknak elfoglalását illeti, — szükséges lévén az is egyszersmind, hogy az osztályokra a bővebben megfejtendő özvegyi és hajadoni jus-

soknak kijelelések, nem különben a jószágokon fekvő követeléseknek meghatározása, kérdéseire bíróságok rendeltessenek, a melyek az előfordult egyenetlenségeket, addig is, a mennyire lehet, sietve és legfeljebb egy esztendő határidő alatt, eligazítani kötelesek legyenek, a miglen a meg nem elégedő rész reménylett igazainak elintézését a törvény rendes útján eszközlendi. Ezen rendkívül felállítandó bíróságokkal azonban az alispánok, a kik különben is hivatalbeli eljárásuk hatalmával a megye statusainak befolyását rendes erány felett kormányozzák, s egyszersmind a rendes törvényszékeknek és gyűléseknek elölülői, meg ne bízattassanak, hanem azok minden esetben a közgyűlés által kijeleltessenek, az alispáni és járásbeli szolgabírák kötelességeik és hatalmok e részben csak a hagyomány vagy a kérdéses jószág bátorságba való tételére kiterjedhetvén.

f) Ő csász. s kir. felsége 1818. eszt. 16. oktob. 12944. sz. a. kelt felséges parancsolatja által az önhatalommal való élést összeszorítván, egyáltalában kétséget nem szenvedhet, hogy ezen felséges rendelés nem csak a hazának különös birtokossait, de a magyar szent korona jussainak ügyvédlőjét is illeti, minthogy pedig e részben tapasztaltatott, hogy a kir. fiskus világos örökösödés színe alatt önbírálással, sőt katonai hatalom fenyegetéssel is mindenféle foglalásokba bocsájtkozni törekedik, a követ urak hozandó törvény által annak meghatároztatását sürgetni fogják, hogy a kir. fiskus mindenféle örökösödési esetekben ugyanazon rendszabásokat megtartani köteles legyen, a melyek a többi birtokosokra nézve fennállanak, és hogy a királyi fiskus mindaddig valamely birtokot el ne foglalhasson, a miglen annak igaz volta az özvegyi, hajadon- és másféle örökösödési jussoknak és kereseteknek minéműsége akár barátságos módon, akár a törvénynek meghatározandó útján el nem rendeltetnek, egyszersmind a kérdéses jószágon fekvő követelések egész mennyiséggel le nem rovattatnak, a katonaerővel való élésről, a mely közönséges esetekben a polgári rendet felbonja, szó sem lehetvén.

g) A más törvényes tárgyakban előadandó törvényczikkelyek feltételeit, mihelyt azok a kerület által fel fognak jegyeztetni, a követ urak megküldendik, hogy azokra nézve a megye előfordulandó különös észrevételeit, jelesen a helybeli környülállásokra, vagy a tett tapasztalásokra nézve, a törvényhozó test eleibe terjeszthesse.

A felséges királyi előadásokat érdeklő utasítás ekképen megállapíttatván, a követ urak még az alább jegyzendő tárgyakra nézve a megyének kívánságait az országgyűlés tanácskozása alá bocsájtani fogják:

1. A megkoronázandó felséges koronaörökös főherczeg, az ország érdeklő kívánságainál fogva jövendő királyi lakhelyét hív magyarjainak közepette kegyelmesen választani méltóztasson.

2. A magyar, minden renden levő nemességnek sarkalatos kötelessége főképen abban levén foglalva, hogy vitéz őseinek vérével szerzett hazáját, alkotmányát és világszerte nevezetes szabadságait önélete és vagyona feláldozásával védelmezze, minekutána az ország rendei ezen kötelességnek a mostani környülállásokhoz az ez iránt fennálló törvényeknek sérelme nélkül alkalmaztatandó elrendeltetése eránt buzgó óhajtásokat már több ízben oly kívánsággal ő csász. és kir. felsége színe elébe terjesztették, hogy a teendő előkészületeknél fogva a nemesek felkelésének és a banderiumok kiállításának módja s eszközei törvényesen megállapíttatván, egyszersmind a nagy számmal felserdült nemes ifjúság, valamint azok is, a kiket a törvény a nemesi nevezetbe foglal, fegyvergyakorlások és hadi tanítások által azon esetre, ha a felkelő sereget, a banderiumokat a törvény értelme szerint a beütő ellenség ellen küldeni kellene, a fejedelem és haza védelmére legnagyobb bátorsággal és legfoganatosabban, az avval tartozó, és az alkotmány jótéteményeiben fő részt vevő nemesi rend vitézségére bízattathatik: a követ urak e részben az 1826. eszt. k. jkönyv 1081. számmal vélek közlött és hiteles párban nékiek újra kiadandó utasítást szemügyelettel tartván, egész erővel igyekezni fognak, hogy a nemesek felkelése és banderium kiállítása iránt készített országgyűlési munkák minden

mas tárgyak előtt a törvényhatóságoknak által küldettessenek, hogy az azokban foglalt intézeteknek egybevetése után, az érdeklett nemesi kötelesség elrendeltetése, a mennyire az idő megengedné, a megyek részéről előterjesztendő észrevételeknek megrostálása után, még ezen országgyűlés alkalmatosságával tanácskozás alá vétethessen.

3. Ugyanazon közlendő utasítás értelmében a követ urak továbbra is szorgalmaztatni fogják, hogy az idegenrendű katonai kormányokra felesleg kiadni szokott költségek tekintetéből is a nádorispánnak a magyar hadi dolgokban kijáró vezér jussa és kötelessége visszateremtessen, hogy a Magyarországban és az ahoz tartozandó részekben felállított fő hadi kormányszékek, nem különben minden magyar, akár rendszerint való, akár határt őrző ezredek nemzeti lábra tétetvén, nevezetesen az igazságkiszolgáltatásra nézve ezentúl csak egyedül a hazai törvényeknek engedelmeskedni tartozzanak, valamint a fegyvergyakorlások alkalmatosságával a magyar kormányszavakkal vezéreltessenek, az azokban szolgáló tisztek pedig magyar hazafiak közül neveztessenek, hogy tovább a horvátországi bán, a temesi gróf, törvényes hatalmok és méltóságok hajdani karba visszahelyeztessenek, hogy végtére az idegen katonaság helyébe az országban csak magyar ezredek beszállíttassanak.

4. Somogy vármegyének Siófok helységnek Veszprém vármegyéhez, úgy nemkülönben Szatmár vármegyének Tarpa mezővárosnak Bereg vármegyéhez lett csatolása iránt az illető országbizottság ellen feladott sérelmekre nézve, ezen megyéhez utasított levelök a követ uraknak hiteles párban oly utasítással általküldetnek, hogy megvizsgáltatván az országos biztosságok eljárásainak módjai, ha az említett vármegyék feladott sérelmeik helyeseknek fognának találtatni, a követ urak azoknak törvényes orvoslását eszközölni, jövendőre pedig a panaszolkodó megyék által kívánt törvényczikkelynek hozását azon okból is sürgetni fogják, mivel az 1807. eszt. 28. tezikkely arravaló nézve nem éppen világos értelemmel kifejezve találtatik, ha valjon az országos küldöttségek határozásait kellessen-e nyomban végrehajtani.

5. Pest, Pilis és Solt t. e., nemkülönben Nógrád vármegyének felszólításai a követ uraknak hiteles párban oly utasítással által küldettetnek, hogy Jeszeniczei Jankovics Miklós úrnak hazafiúi törekvései által egybeszerzett s a hazai műveltség virágzását tárgyazó jeles gyűjteménynek a nemzeti muzeum számára leendő megvételét ezen megye részéről is sürgessék, e tárgyra legczélarányosabbnak tartatván, hogy az ország pénztára kiürítve levén, a megyék és kir. városok a reájok vetendő mennyiséget akár a nemesek közt teendő felosztás, akár különös ajánlások által beszedni kötelesek legyenek.

6. Eszék városának azon kívánsága, hogy ő felsége által királyi városnak levén kinevezve, ilyetén felszabadítása a törvény czikkelyei közé iktattasson, mindazért hogy Dessewffy nemzetségnek ezen város birtokára bejelentett jussa még el nem intéztetett, mind pedig azért, hogy minekelőtte az országgyűlési tanácskozásnak és voksolásnak jövendő rendje meg nem fog állapíttatni, a vármegyék és városok közt fennálló arány meg nem érintethetik, nem teljesíttethetvén, az említett városnak a megyéhez küldött esedezése a követ uraknak oly utasítással hiteles párban által küldetik, hogy az abban foglalt, s különben is csak az ezen tárgyban hozott törvények világos sérelmével teljesítendő kérelem ellen voksoljanak.

7. Nógrád vármegyének azon felszólítása, hogy a felséges koronaörökös, főherczeg megkoronáztatása ünnepére az ország költségén emlékpénzek magyar körülírással verettessenek, a követ uraknak oly utasítással hiteles párban megküldettetik, hogy a javaslatot ezen megye részéről támogassák. Végtére

8. A követ urak köteleztetni fognak annak, hogy az ezen s nem különben a sarkalatos utasításban foglalt megyei kívánságokat egész kiterjedésekkel az ország színe eleibe adták legyen, azon esetre is, ha azon kívánságok a törvényhozó test által be nem fogadtatnának, az országgyűlés jegyzőkönyvébe leendő beiktatását eszközölni."

Ez alatt az országgyűlésen a kir. előadások első pontja: a koronázás és a kiadandó kir. hitlevél szövege felett folyt a tanácskozás. A kir. meghívó levélben ugyanis a hitlevélről azon megjegyzés fordul elő, mintha az már előre megállapíttatott volna.[1]) A KK. és RR. ez ellen óvást emeltek és fentartani kívánták ama jogot, hogy a kir. hitlevelet az ország a viszonyok és körülmények szerint megváltoztathassa. Erre kedvező kir. leirat érkezett, mely a szept. 24-ki vegyes ülésben olvastatott fel. E szerint a megkoronázandó király koronázása előtt „azon formában, melyben az ország rendei magok is megnyugszanak," fogja a kir. hitlevelet kiadni."[2])

Követeink a szept. 27-én kelt levelökben értesítették a megye közönségét a lefolyt tárgyalásokról. Megküldték az orsz. gyűlés erre vonatkozó felíratát, a kedvező kir. leíratot, a kir. hitlevél és a koronázási eskü szövegét. Mindezeket a megye rendei „kimondhatatlan örömmel értették," kivált a kir. leirat ama pontját, mely a magyar koronához tartozó és már visszaszerzett országoknak az anyaországhoz leendő visszakapcsolásáról szól, és ama kir. ígéretet, hogy ezentúl úgy Ferencz király, mint az ifjabb kir. felség gyakrabban fognak Magyarországban időzni. A megye rendei mindezekért elhatározták, hogy országgyűlési követeik a trón zsámolyához járulván, ő felsége ezen új, megbecsülhetlen kegyelmeért Temesmegye nevében jobbágyi alázatossággal mondjanak köszönetet,[3]) de egyúttal pótutasításul adták azt is, hogy ezentúl oda működjenek, miszerint a kir. hitlevélre nézve az ország jogai újabb törvényben határoztassanak meg.

A megye ez újabbi utasítása a következő:[4])

„Tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő alispány és országgyűlésbeli követ urak! Felséges koronás fejedelmünk hív, magyar nemzetéhez vonzó szeretetének legnyilvánságosabb jeleivel tündöklik azon kegyelmes királyi válasz levél, melyet a felséges kir. előadások 1-sö czikkelyének következésében tett felírásra az országosan egybegyűlt Statusoknak és Rendeknek küldeni méltóztatott, és a melyet mi fennt tisztelt uraságtoknak mult szeptember hónap 27. költ tudósításokhoz mellékelve épen azon szempillantásban kezünkhöz vevén, kihirdettük, midőn a */. alatt ide rekesztett pótolólag való útasítást fennt tisztelt uraságtok további eljárások zsinórmértékeül megállapítottuk.

Mindnyájunknak szívei a legszentebb háladatosság ömledező érzéseitől elragadtatván, édes hazánk jövendő boldogsága reményeivel lángoló óhajtásokkal járultak a mindenség alkotójához, hogy az állhatatlan sors legrettenetesebb viszontagságain keresztül esett nemzetünk szerencséjének, növekedő virágzásának és állandó dicsőségének új teremtője, szeretett hazánknak legnagyobb atyja drága élete fonala még számtalan évekre kiterjedjen, és az önérzés a léleknyugodalom, a kormánya által boldogított népek tántoríthatatlan szeretetök legtökéletesebb gyönyöreivel fűszerezztessen.

---

[1]) A kérdéses szöveg a következő: „Primogenitum Ferdinandum . . . erga praemittendam praestabilitae diplomaticae Assecurationis acceptationem . . . in futurum Regem inaugurari . . . faciamus."

[2]) Bertha Sándor: Orsz. gyűlési Tárcza 1830-ról 36. 37. és Acta Comitior. I. köte 40. és köv. ll. — Vaszari Kolos: Adatok az 1830. orsz. gyül. történetéhez. Győr, 1885. 20.

[3]) Temes vmegye Jegyzőkönyve 1830. 2230. szám.

[4]) U. o. 1830. 2231. szám.

Akarjuk és óhajtjuk, hogy fenntisztelt uraságtok a Felséges kir. szék zsámolyához járulván, ő csász. kir. felségének ez alkalmatossággal is halmozva engedett kegyelmeért jobbágyi alázatossággal köszönetet mondjanak és háladatos szívének feljebb leírt érzéseinek igaz tolmácsai legyenek.

Ez által egyszersmind a feljebb csatolt és már elkészült utasításunkhoz a felséges válaszlevélre nézve még a következendő észrevételeinket vagyis kívánságainkat toldani szükségesnek tartottuk:

1. Hogy az ország felírásában kijelentett értelemnél fogva hozandó törvény által óvás tétessen, a koronázás alkalmatosságával kiadni szokott felséges oklevél kifejezéseinek és czikkelyeinek a környülállásokhoz alkalmaztathatása eránt.

2. Hogy a szent koronához tartozó és már visszaszerzett tartományoknak az anyaországhoz leendő kapcsoltatása hozandó törvény által változtathatatlanul megállapíttatván, ezen törvénynek sietős teljesítése czéljából a szükséges kir. biztosságok még ezen országgyűlés alatt rendeltessenek, és ezen biztosságokhoz magyarok rendeltessenek.

3. Hogy világos törvény által kimondattasson, hogy nemcsak Dalmáczia és Ragusa, hanem Galiczia és Lodomeria tartományok is a szent koronához visszakapcsoltatva legyenek.

4. Ő csász. kir. felsége a kegyelmes válaszlevél által azt nyilatkoztatván, hogy mind maga személyesen, úgy a megkoronázandó ifjabb király is jövőbeli lakóhelyöket nagyrészben Magyarországban választani fogják, fennt tisztelt uraságtok az ország rendjei eleibe terjesztendik, hogy a szeretett fejedelmek jövendő királyi méltóságokhoz alkalmaztatandó lakóhelyéről tanácskozni szükséges légyen.

5. Az országküldöttségbéli munkák, a mint értettük, már kinyomtatva lévén, azokat fennt tisztelt uraságtok haladék nélkül megszerezni és nekünk által küldeni ne terheltessenek, a midőn is a tudósításoknál fogva kijáró árak meg fognak téríttetni. Végre

6. Az országgyülés jegyzőkönyve évenként elküldve csorbulást szenvedni szokott, ennélfogva tanácsosabb leend azon jegyzőkönyvet egészbe összekötve, az országgyülés végével elhozni."

A november 9-én tartott megyei kis gyülésen a követeknek ismét két levelét olvasták fel; ezekben a követek arról tudósítják küldöiket, hogy az ifjú király a neki koronázási ajándékul adott 50.000 aranynak egy részét a szegények, más részét a m. tud. Akadémia javára az országnak visszaajándékozta. Közlik egyúttal, hogy a nevezetesebb országos sérelmek ő felségéhez már felterjesztettek, továbbá az ujoncczállításra nézve szükséges adatok a főhadi tanács részéről már közöltettek. A rendek végzése mindezekre az, hogy a követek levelét a következő megyei közgyülésnek fogják előterjeszteni, de egyúttal a követeket is felhívták, hogy minden fontosabb dolgot külön pósta útján tudassanak küldöikkel, így például, hogy igaz-e ama hír, hogy az adó is tanácskozás alá fog vétetni?[1]) A követekhez intézett emez újabb utasító levél ez:[2])

„Tekintetes Alispán és Követ urak! Híre futamodván annak, sőt nemes Krassó megye követeinek tudósításai által is bizonyíttatván, hogy a közadó porták új felosztásának kérdése még ezen országgyülése lefolyta alatt tanácskozás alá vétetni fog, fenn tisztelt uraságtokat felszólítani kívántuk, hogy ezen felette fontos, és a megye adózó népének jövendő maradásával egybekötött tárgyra nézve minket minden haladék nélkül

[1]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1830: 2587. sz. a.

[2]) U. o. 1830: 2594. sz. a.

rendkívül futó pósta által értesítsenek, mely részben legyen való ama hír? mivel e megyének, főképen az országosan eszközlött összeírás számos tökéletlenségei iránt minden tekintetek alatt alapos észrevételei lévén, arravaló nézve nyomban bővebb utasítást készíteni és közgyűlést hirdetni kívánunk.

Ezúttal fenn tisztelt uraságtok a legutolsó két rendbeli jelentésök következésében egyszersmind oda utasíttatnak, hogy még e következendő tárgyakra nézve sietve tudósítást okvetlenül küldjenek:

1. Mely vélekedés uralkodjon az ajánlandó katonaujoncok felosztásának kulcsa iránt? e tekintetben fenntisztelt uraságtokat figyelmetessekké teszszük, hogy az eddig szolgált kulcs, t. i. a közadó porták aránya megyénkre nézve annálfogva is terhelő légyen, mivel e tartomány gondviselése még a népesség fogyatkozás szüntetéseinek eszközeivel foglalatoskodni kényteleníttetik, a midőn az országnak felső részei földek kiterjedésére, vagy egyéb mineműségére nézve a szükséges mérték felett szaporodván, szállítmányokat bocsájtanak. Ezen megczáfolhatatlan nézőpont tehát oda szolgál, hogy az ajánlandó katona ujoncok felosztásának kulcsául jövendőre inkább a népesség száma, és annak minden tartományban szükséges lába megállapíttasson.

2. Igaz ugyan, hogy a sarkalatos, sőt a későbbi utasítás is a katona segedelemnek kitudandó szükségéhez aránylandó ajánlását rendelvén, e részben igazításnak általában helye nincs, azonban az említett ajánlás akkoron a kegyelmes kir. meghívó levél és a felséges előadások foglalatához lévén alkalmaztatva, a mennyire netalántán azon segedelem a most munkálkodó országos küldöttségnek előadandó felséges intézetek által valamely a honnyi alkotmány érzelmével meg nem egyező módokkal és magyarázatokkal egybekötve kívántatna, fennt tisztelt uraságtok, minek előtte e részben az utasítás értelmén túl további tanácskozásba bocsájtkoznának, nékünk az eránt szintén rendkívül futó pósta által tudósítást küldeni, s addig is minden törekedéseiket arra fordítani fogják, hogy az ország is jeles, és a hazai alkotmány fő istápképen megvetett jussa minden sérelmek árnyékától megóvattasson, és soha semmi részben, semmi kérdésben, semmi időszakaszra, egy szóval semmi szín alatt az országgyűlési tanácskozástól el ne vonattasson.

3. A felterjesztett előkelőbb sérelmek eránt fent tisztelt uraságtok tovább is odautasíttatnak, hogy azoknak vég elintéztetését szorgalmazzák, s jelesen azt eszközölni igyekezzenek, hogy a só árának meghatározása eránt az országnak kérdésbe nem hozható jussa az egész haza buzgó reményeihez képest még ezen országgyűlés lefolyta alatt hozandó törvényczikkek által világosan kimondattasson, s egyszersmind az e részben tett alkotmánybeli sebek világos tökéletességgel orvosoltassanak.

4. Az előkelőbb sérelmek sorában 15. czikkely alatt a királyi adományok eránt előfordult ország kívánsága alkalmatosságából emlékeztetnek a követ urak az e megyének tisztviselői által tett s nekik által küldött hasonló értelmű folyamodásra oly kérdéssel, valjon s mely foganattal terjesztették légyen elő azon jószág adomány végett készített folyamodást ő csász. kir. felségének mind a két királynak; megjegyeztetvén egyszersmind, hogy épen azon időpont, a midőn az országnak fennebbi kívánsága eránt a tanácskozás folytattatott, legczélarányosabb lett volna, és még leendhet is, a megye tisztviselői folyamodásának az országosan egybegyűlt rendeknek is eliben való terjesztésére, az egész haza jövendő boldogsága öregbedésének tekintete is azt kívánván, hogy az országnak felsőbb részeiről ezen új megyékbe leszármazott nemzetiség amaz eszköznél, t. i. a királyi adományoknál fogva is meggyökeresedjen. Végtére

5. Fent tisztelt uraságtoknak az eránt teendő körülményes tudósítása kívántatik: mely részben, miképen, s mely foganattal tettek légyen eleget fent tisztelt uraságtok előadásaikkal az eddig megállapított utasításainknak? Kelt 1830 eszt. Szent András havának 9. napján Temesvárott tartott különös gyűlésünkből."

A deczember 2-án folyt. tartott közgyűlésen a követek fennebbi két levelén kívül még két tudósításukat olvasták fel. Mindezekben az időközi országos tárgyalásokról tudósítják küldőiket; melléklik a kir. leiratokat, a feliratokat, a nádor jelentését a porták összeírásáról és az ország pénztárainak állapotáról. A megyei rendek elhatározzák, hogy ő felségének V. Ferdinándnak, adományaival is megmutatott kegyelmeért e megye részéről is jobbágyi köszönet mondassék, a többi tárgyakra, kivált a porták összeírására nézve pedig a követek számára egy új pótutasítást készítettek, mely nyomban fel is olvastatván, elfogadtatott s sietség kedveért rendkívüli postával a követeknek el is küldetett.

E pótutasítás tartalma ez:[1])

„Tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő Borosjenői Muslay László és Pacséri Császár Sándor alispán uraknak, T. Temes vármegye országos követeinek. Legutolsóbb hivatalos jelentésökben foglalt azon tudósításra nézve, hogy az adóportáknak ideig óráig tartandó kiigazítása egyedül az ország nádorára bízatandó legyen, noha ő csász. és kir. főherczegségének minden alkalmatosságokban kitündöklött igazságszeretete, a dolgok intézéseiben tapasztalt mély belátása és mindenféle ágazatbeli közügyelésekben jártassága ezen megye által is a legalázatosabb tiszteletü háladatossággal elismertetik, kívánatosabb lett volna mindazonáltal, hogy ezen egész kérdésnek sarkalatos és az ahoz tartozó összes tekintetekhez alkalmaztatandó eldöntése következendő nézőpontoknál fogva a jövő országgyülésére elhalasztasson:

1. Mivel mind a felséges meghívó levél, úgy a kir. előadások értelmök szerint az országos küldöttségek munkáinak az illető törvényhatóságokkal leendő közlése elhatározva levén, lehetetlenség vala ezen tárgyra a megbírálásához szükséges eszközök ösmerete nélkül a követek számára helytálló utasítást készíteni, egyszermind a törvényhatóságok oly megnyugtatásába tetetve lévén, hogy az érintett, legnagyobb figyelmetességet érdemlő kérdés csak a jövő országgyülésben — minekutánna az országszerte eszközlött conscriptióknak sommás szüleményei vélek közöltetni fognak, tanácskozás alá veendő leend.

2. Terhesebb aggodalmat gerjesztett ő csász. és kir. főherczegségének a portalis conscriptióról tett tudósítása a részben, a melyben conscriptiók szüleményének tökéletes elfogadása elkészíttetve lenni tartatik, minthogy az országos conscriptiók majdnem minden megyékben, nevezetesen a jövedelmeknek kitudása pontjában önkényes és különböző tekintetü nézőpontokból készíttetvén, csak egyedül az adótárgyak számára nézve a porták uj felosztásainak segéd kúlcsául lehetnek, egyébiránt pedig majdnem általában haszonvehetetleneknek mondattathatnak.

3. Hasonló figyelmet érdemel az említett tudósításban az a vélemény, melynél fogva az ország több megyéiben kint heverő tetemes adótartozásoknak egyik főokául az adóportáknak helytelen felosztása állíttatik. Ha az ilyetén adótartozások az új felosztásnál alapul szolgálni fognak, ekkoron a serényebb végrehajtás a megyebeli adózó népre könnyen szomorú terheket háríthatna, különben is annak adótartozások többnyire a mult idők viszontagságainak és az adónak conventionalis lábra lett felemeltetése alkalmával rendelt mindenféle intézeteknek tulajdoníthatván.

Mindezeknek egybevetése után nem lehetetlen, hogy az igazság aránya megtartása legszentebb igyekezet mellett is némely törvényhatóságok, s jelesen ezen megye az új felosztás által minden mérték felett megterheltessenek.

---

[1]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1830. 2678. szám.

Nem kételkedik ugyan a megye, hogy fent tisztelt uraságtok ez iránt a szüks óvásokat vett utasításaiknál fogva már megtették, hogy mindazonáltal ezen észrevételeknek, vagyis az ellenkező véleménynek nyoma a jövendőre is megmaradjon, fent tisztelt uraságtok ezennel jelesen e következendő kötelességekkel megbízattatnak:

1. Hogy ha a dolog még mind a két tábla által el nem döntetett volna, annak a jövendő országgyülésére leendő halasztását, és a portalis conscriptiónak sommás egybevetésében fáradozó országos küldöttség munkájának a törvényhatóságokkal leendő közlését kieszközleni igyekezzenek.

2. Hogy azon esetre, ha a kérdés már országos határozássá vált, ezen megyének ellenkező véleményét a feljebb leírt észrevételeivel egyetemben az országgyülés jegyzőkönyvébe beiktassák, hogy

3. Annak észrevételeit egyszersmind ő csász. és kir. főherczegsége színe eleibe terjeszszék oly alázatos kérelemmel, hogy általa teendő igazításban azokra nézve kegyelmes tekintettel lenni méltóztasson.

4. Mindenesetre pedig a dologra nézve oly óvást tétetni kívánjanak, hogy az ilyetén új felosztás csak a jövő országgyülésig maradhasson divatban. Végtére

5. A tett kérdésre utasításul küldetik, hogy az országos küldöttségek munkáit három példányban a megye számára megszerezzék. Kelt a mi 1830. eszt. deczember hónap 2. napján Temesvártt folyvást tartatott közgyülésünkből."

Egy királyi leirat sem örvendeztette meg jobban Temesmegye rendeit, mint az 1830. deczember 2-ki, mely a nemzeti nyelvre vonatkozott. Az országos rendek ugyanis mindama sérelmeket és kívánatokat, közöttük tehát a magyarnyelv előmozdítására czélzó javaslatokat is, melyekre a kormány a mult országgyülésen az 1827. április 11-ki leirattal oly kedvezőtlen választ adott, ismét egész terjedelmében felküldeni határozták,[1] s azonkívül még a praeferentialis sérelmek és kívánatok közé is felvették.[2] A magyarnyelv ügye 1830. okt. 16-án került a rendek tábláján tanácskozás alá, és csakhamar kitünt, hogy a magyarnyelv ügyét illetőleg a rendek kívánsága még nagyobb mint 1826-ban volt. Hosszabb vita után azonban Majláth György személynök felszólalására elfogadták az ő indítványát, hogy a magyarnyelv ügyében ugyanazt kérjék, a mit már 1826. ápr. 17-én kelt felíratukban is összefoglaltak.[3] A feliratra 1830. decz. 2-án kelt leiratában azt válaszolja a király, hogy a rendek által 1826. ápr. 17-én felterjesztett kérelemre és kívánatokra még azon országgyülésen megadatván a kir. válasz, azok tehát már el vannak intézve s így mostani megújításuk váratlanul jött ő felségére nézve. Egyébiránt a mi a magyarnyelv ügyét illeti: nagyon kedvesen látja ő felsége, hogy a magyarnyelv az ő uralkodása alatt a fejlődés oly virágzó fokára emelkedett, . . . s hogy a nemzet iránt érzett jóindulatát mostan is megmutassa, hozzájárul a rendek azon akaratához, hogy

a kir. Helyt. Tanács azon törvényhatóságoknak, a melyek feliratait hozzá magyarnyelven intézik, ezentúl nemcsak magyarnyelven feleljen,

[1]) Az 1830. orsz. gyülés Jegyzőkönyve. 139.
[2]) Acta Comit. 1830. I. 143.
[3]) Lásd: Acta Comit. anni 1825/7. 326—331. és Acta Comit. 1830. I. 166.

hanem azon megyékhez egyéb intézményeit is magyarnyelven küldje, kivéve a közhírdetményeket, melyeket latinul küldhet.

Hogy a főtörvényszékek az eleikbe magyarnyelven felvitt perekben ezentúl magyarnyelven ítéljenek s az eféle pereket magyar kivonatban terjeszszék elő.

A kerületi tábláknál, valamint a Magyarország határain belől levő vármegyei és városi bíróságok előtt általában, a szentszékeknél pedig, a hol a magyarnyelv ez ideig divatban nem volt, ezen országgyűlése végeztével, szabad legyen a pereket magyarnyelven folytatni. Ezekben mindazonáltal az említett bíróságok, melyeknél t. i. a magyarnyelv addig gyakorlatban nem volt, akár ezen, akár deáknyelven ítélhetnek.

Hogy az ország határain belül ezentúl közhivatalokra senki ne juthasson, a ki a magyarnyelvet is nem tudja, ide nem értetvén azok, a kik már eddig hivatalban vannak.

Hogy az 1834. évi január 1-től kezdve senki az ország határain belül ügyvédi vizsgára ne bocsáttassék, a ki a magyarnyelvnek ismeretével nem bír.

Úgy szintén ő felsége elrendeli, hogy a magyar ezredek, ideértetvén a véghelyieket is, valamint az országban levő katonai parancsnokságok, már ezen országgyűléstől kezdve a magyar irományokat elfogadni tartozzanak.[1])

E kir. leiratban tehát a kormány csak részben teljesíti az országos rendeknek már ismételten kifejezett kívánságokat, mint p. o. hogy a törvények magyarnyelven is szerkesztessenek, hogy a magyarnyelv az ország összes iskoláiba bevitessék, hogy tanítókul csakis olyanok alkalmaztassanak, a kik magyarul tudnak; hallgat a pénzek magyar köriratairól, a színházakról stb. . .

Az országos rendeket bár nem elégítette ki a magyarnyelv ügyében tett mérsékelt engedmény, melyeket a kormány mindig nagyoknak igyekezett feltüntetni s a melyekért a nemzettől mindig áldozatokat követelt, de mégis örömmel fogadták azt. Temesmegye követei 1830. deczember 6-ki levelökben tudósítják küldőiket a magyarnyelv ügyében elért sikerről s tudatják a megyével, hogy „ő felségének a nemzeti nyelv, s azzal a nemzetiségnek gyarapítására a kegyelmes válaszlevélből kitündöklő szándéka az egész országos gyülekezetet rendkívül való örömmel meghatotta légyen.“[2])

Temesmegye rendei 1830. decz. 18-án tartott közgyülésökben értesültek a nyelvügyi engedményekről, s oly lelkesedés vett erőt rajtok, a milyenről a megyei jegyzőkönyv csak nagy ritkán emlékezik meg. Lel-

[1]) Acta Comit. 1830. II. 411—412.

[2]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1830. 2929. szám.

kesedésökben a kir. leirat alapján nagyon kíváló statutumokat hoznak, hogy Temesmegye területén a magyarnyelvet a közigazgatás és törvénykezés téren mily mértékben fogják ezentúl használatba venni. Temesmegye rendei örömének valóban hű tükrét nyújtja a Dessewffy Antal megyei főjegyző által a decz. 18-ki közgyűlés eme tárgyáról vett jegyzőkönyv, melynek szavai a következők:[1])

„Leírhatatlan a közöröm, ömledezés, mely az érdeklett királyi válasz kihirdetésével az összesereglett karoknak szíveit s minden ösztöneit a legszentebb háladatosság érzményeinél fogva ama közönséges óhajtás gerjedelmében egybeforrasztotta, hogy a mindeneknek alkotója, kinek kimeríthetetlen bölcseségű örök intézetei szerint a haza boldogságának sok századok veszélyei tengerén tévedett csónakja dicsőségesen uralkodó kegyelmes koronás fejedelmünknek szerencsés kormánya alatt, a hajdantól esdeklett reményeinek bátorságos öblébe legkedvezőbb szellemfúvással behajtatott vala, a haza egyetlen atyjának, s felséges koronás királyi fiának életök fonalát számtalan szerencsés évekre terjeszsze.

A midőn ő csász. s királyi felségének s az ország rendeinek ily jeles, ily fontos következésű intézetei, melyek a nemzet létének gyökerét táplálják, egész kiterjedésben bővebb tekintetre vétettek, a közakarat egy gátat nem ösmerő folyamképen oly igen sürgette az ezen hazafiui czélra igyekező törekedést, hogy csak egy sem találtatott, a ki egyaránt tökéletesen meg nem győzettetett volna, hogy a fejedelemnek tartozó hódolás és a haza szeretete, sőt annak jövendő megmaradása sérelme nélkül lehetetlen legyen mindazon, bármely terhes áldozatokkal egybekötött segédeszközöknek foganatos megállapítása, továbbra elhalasztása, a melyeket a tárgy legnagyobb méltósága, érdeme, már régóta kívánt vala.

Meg voltak vetve az ebbeli intézetekre szükséges előkészületek nemcsak az 1792. és 1805. esztendei törvényczikkelyek, de jelesen az azoknak következésében a megyében még 1806. esztendőben kiszabott, és 1823. esztendőben megújított Rendtartások is figyelmetessé tehettek minden igaz hívségü hazafit, hogy a honnyi nyelv a nemzeti függetlenségnek legnagyobb istápja lévén, a haza kijelentett akaratánál fogva kinek-kinek szent kötelessége légyen mind magára nézve a nemzeti nyelv tudományát megszerezni, úgy gyermekeinek nevelését a haza buzgó kívánságához alkalmaztatni.

Azon, a nemzeti nyelvre nézve hajnalcsillagképen feltűnt időszakasz óta egy egész emberkor a mult örvényébe merült, ő felségének atyai szorgalmai által leverettek minden bilincsek, melyekben addig a haza szeretett nyelve sínlődött, nincs több akadály, mely az erős és tartóztathatlan igyekezetet rettenthetné. A jó fejedelem, az egész haza, minden atyafi törvényhatóságok, sőt az e megye magyar vérborította vidéken is lakozó hazafiak seregei is nyughatatlan esdeklással várják azon intézetek sikeres gyümölcsét, melyek a magyar népet a többi nemzetek sorába illendő díszszel rekesztendik.

A haza felderült napfénye ily ragyogó helyheztésében egyáltalában nem kételkedhettek az egybegyült karok és rendek, hogy e megyének minden renden levő hazafi lakosai két karral ölelni fogják minden alkalmatosságot, melynél fogva a honnyi nyelv gyarapítására igyekező törekedéseket részekről is elősegíthessék és hogy semmi fáradságtul avagy áldozatoktul vissza nem rettennek, melyeket tőllek a hazaszeretete méltóképen megkívánhat.

Mindezeknek következésében tehát, a fentálló törvények, az e megyében megállapíttatott Rendszabások, különösen a legújabb királyi válaszlevél folytában a magyar

---

[1]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1830. 2930. szám.

nyelvnek e megyében eszközlendő kiterjedése czéljából e következendő, mai naptól fogva sértetlenül megtartandó Rendszabások közönséges akarattal újonnan megállapíttattak:

1. A megye közdolgainak viselésére nézve rendeltetik, hogy minden, bármely rendü tárgyakra nézve készült köz- avagy küldöttségbeli jegyzőkönyvek, nem különben minden levelezések ezentúl is általában magyarul folytattassanak, kivévén az ő felségéhez küldendő felmutatásokat és a német tartományokhoz igazítandó értekezéseket, melyeket deákul folytatni szükséges leend.

2. A megyebeli tisztviselő urak minden jelentéseiket, tudósításaikat, minden hirdetményeket s egyéb, bármely tekintetü hivatalos foglalatosságaikat, jelesen az előttök lefolyó perekben hozatandó ítéleteket mulhatatlanúl magyar nyelven szerkesztendik, különben tudósításaik, avagy az általok beadandó más irományok tanácskozásba nem fognak vétetni.

3. Akármely bíróság által hozatandó ítéletek nemzeti nyelvvel felteendők lévén, a megyebeli prókátor urak a perbeli irományokat szinte magyar nyelven szerkeszteni s jelesen a kereső leveleket minden perben iktatandó előadásaikat ugyanazon nemzeti nyelven előterjesztendik, különben az általok deák nyelven folytatandó perek a folyamatból kizáratandók, s egyszersmind a bírák kötelesek lesznek az ezen rendszabás ellenére deák nyelvvel élő prókátor, vagyis pörlekedő részt, intő ítélettel az engedelmességre kényszeríteni, addig pedig a per érdemére nézve ítélet sem hozattathatik.

4. Noha pedig azon számos esztendőknek lefolyta alatt, melyekben a magyarnyelvnek tanulása országszerte közönségesen sürgettetett, minden mivelt hazafinak törvényes kötelessége lett volna a nemzeti nyelvnek ismeretét tökéletes tulajdonává tenni, és noha a megyebeli karok a felől meg légyenek győzettetve, hogy minden tisztviselő és prókátor urak, bármely áldozatoknál fogva a jelenlevő határozás teljesítésén törekedni fognak, hogy mindazonáltal azon hazafiak, kik a magyarnyelv tudománya nélkül még mindeddig szükölködnek, a közhivatal hátramaradásával a dologra való nézve nagyobb kényszerítést ne szenvedjenek, mindazoknak, a kik még magyarúl nem tudnak, három esztendei időhatár engedtetik, hogy azalatt a nemzeti nyelvet mulhatlanúl megtanúlják, magától is értetődvén, hogy az érintett határidő eltelése után ezek is foglalatosságaikat magyarúl folytatni kötelesek leendenek.

5. Az úriszékek jegyzőkönyvei és ítéletei s az azokban előforduló egyéb irományok magyarnyelven készíttetni fognak, különben a törvényes bizonyságnak kötelességében fog állani, a deák nyelven készítendő jegyzőkönyvek és irományoknak a szükséges hitelességét megtagadni.

6. Minden esedező levelek magyarnyelven fognak készíttetni, a magyarnyelvet nem tudókra nézve e részben is a feljebb kijelentett három esztendei időhatár engedtetvén.

7. Az egyéb nyelveken felteendő esedező levelek el nem fognak fogadtatni.

8. Hogy pedig tudattason, valjon a személy, mely az esedező levelet feltette, magyar nyelvtudománynyal bir-e, a megye azon közhatározása ezennel megújíttatik, hogy minden készítendő esedező levelek hátán a szerzőnek neve feljegyeztessen, különben az esedező levél el nem fog fogadtatni

9. A falusi jegyzőknek főkötelessége lévén, mind a magyarnyelven kibocsátandó közintézeteket feljegyezni és a végrehajtásra igazítani, úgy az ügyefogyott adózónépnek esedező leveleit elkészíteni, rendeltetik, hogy jövendőre az, a ki magyarul nem tud, falusi jegyző egyáltalában ne lehessen.

10. Valamint a panaszkodó és könyörgő részeknek sok esetekben megtagadni nem lehet, hogy esedezések tárgyára bővebb felvilágosítást szóval adhassanak, úgy ha valamely folyamodó esedező levelét önmaga tulajdon nyelvén felteendené, a szoros igazság kiszolgáltatása czéljából megengedtetik, hogy a részek által német nyelven felteendő esedező levelek az alispán és főszolgabíró urak által fogadtassanak.

11. A ifjuság nevelése legfoganatosabb befolyást gyakorolván a nemzeti pallérozódásban, a nagyváradi oskola kerület igazgatása meg fog kerestetni, hogy addig is, míg a tanításnak jövendő módja az esztendőre tartandó országgyűlés által el fog rendeltetni, a községekben levő nemzeti iskolákhoz oly tanítókat neveztessenek, a kik magyarul tudnak, ez iránt egyszersmind a főmélt. Helytartó Tanács meg fog alázatosan kérettetni, hogy a nemzet kívánságát e részben a görög n. e. vallásra nézve is sikeressen eszközölni méltóztasson.

12. A földes uradalmak fel fognak szólíttatni, hogy a birtokukban levő községek számára csak olyatén tanítókat elfogadjanak, a kik magyarul tudnak.

13. Ő méltóságok, a csanádi és verseczi püspök urak, nemkülönben a temesvári püspökségre nézve ő excellentiája, a karlovitzi g. n. e. érsek úr meg fognak kerestetni, hogy a papi rend nevendékházaiba csak oly személyek fogadtassanak be, a kik egyszersmind magyarul beszélni tudnak.

14. A megyének ezen, a szomszéd megyékkel közlendő alapos rendszabása mai naptól kezdendő szoros fenntartás végett minden megyebeli tisztviselő uraknak kiadatni rendeltetik, meghagyatván a járásbeli főszolgabíró uraknak, hogy az érintett Rendszabást egész kiterjedésben egyszersmind az illető földesuradalmakkal közöljék, azt minden község számára különösen leíratván, a helység ládájába eltétessék, és most három vasárnap egymás után, jövendőre pedig esztendőnként az egybengyűlt község előtt értelmes magyarázattal kihirdessék, hogy ekként figyelmetessé tetethessen a föld népe is, mely szükséges légyen a hazai nyelvnek ösmerete akár a haza java, akár az egyes polgárok különös tekinteteikre nézve.

Egyébaránt egy más felséges válaszrendelésnél fogva az országgyűlésének mai napon vége szakadván, a még el nem intézett, vagy bővebb tanácskozás alá veendő tárgyakra nézve adandó utasítás a jövő országgyűlésére halasztatik."

E közben az országgyűlés 1830. decz. 20-án bekeresztetvén, követeink hazajöttek és az 1831. febr. 7-én tartott megyei közgyűlésen számoltak be küldőik előtt. Irásban is beadott jelentésök szó szerint a következő:[1])

Az 1830-dik eztendei országgyülésre küldött követeknek hivatalos jelentése.

Tekintetes Karok és Rendek!

Minekutánna a folyó esztendei karácsony hava 20-án felséges urunk s királyunk megváltozott egészsége miatt Károly, csász. kir. főherczeg mint királyi biztos által berekesztett országos gyülekezet folyamatjáról és a fenforgó tanácskozás tárgyairól mi alábbírtak a tekintetes rendeknek időről időre tudósítást tettünk, nincs egyéb hátra, hanem hogy ezen végső alázatos jelentésünkben azokat is érdekeljük, a melyeknek szorgalmaztatása mintegy szorosabb kötelességünkben állván, ennek teljesítése az ország gyülésének törvény határozásiból önként nem értetődnék.

Ugy hisszük, hogy felemelkedett hazafiúi érzés nélkül nem veendik a tek. rendek ezen utóbbi országos gyülekezetnek gyümölcsét, azon törvényeket tudniillik, a melyek az ország rendei által készíttetvén, felséges legkegyelmesebb királyunk által megerősíttetvén, most már ki fognak hirdettetni, a melyek midőn egyrészről nyilvánvaló jelül és bizonyságul szolgálnak, hogy hazánknak ősi alkotmánya, nemzetünk jussai nemcsak nem csorbultak, hanem inkább szebben és bátrabban kifejlődtek, másrészről édes anyanyelvünknek széltében terjedő gyarapodásánál, egyszersmind belső kimíveltetésénél fogva nemzetiségünk elevenebb virágzását, egy rég óhajtott jövendőnek már-már valósodó reményét tüntetik elő, és minden a nemzet javáért és díszeért buzgó szívet az előérzésnek lelkesítő édes örömével töltik.

[1]) Temmes közgyűlési iratok 1831. 208. szám.

Mi készülettel alkottattak légyen ezen törvények, mi sorral és módon folytak légyen az országos tanácskozások, az ezeknek, ugy mint általában ezen törvényhozás jelesebb történeteinek feljegyzésökre rendelt naplókönyv foglalja magában, a melynek egy magyar példányát egy hozzá tartozó aktákkal egyetemben a tekintetes rendeknek a megye levéltára számára íme bemutatunk.

Előre bocsájtván ezeket, előhozzuk nevezetesen már azokat, a miket a tek. rendek utasításaikban reánk bízni méltóztattak.

A felséges kir. előadásoknak első pontjára nézve teljesedett a tekint. rendek kívánsága, mert a koronázáskori királyi kötéslevélre nézve a nemzet jussa minden kétes értelemtől megóvatott, ősi fényes szertartással megkoronáztatott ifjabb felséges királyunk az 1792. eszt. első törvényczikkelyben foglalt diplomának elfogadásárul az ország rendei kívánságokhoz képest a királyi levelet kiadta, és azt a nemzet színe előtt nyilván letett hitével is megerősítette.

Azon arany és ezüst pénzeket, melyek ezen nagy nemzeti ünnep maradandó emlékezetére verettetvén, e nemes megye számára küldettek, a tekint. rendek számára íme általadjuk.

A hódoló tiszteletnek jeléül bemutattatni szokott ajándéknak mennyisége közérelemmel az előbbi hasonló eseteknek példájához képest állapíttatván meg, csak arra szolgált, hogy ifjabb kegyelmes királyunk a fejedelmi nagylelkűségnek és hív magyarjaihoz vonzó szíves indulatjának egy tündöklő jelét adja, a melyből kiki egy Titus uralkodásának hazánkra viradó éveit bízvást jövendölhesse. Ha azon tisztelő ajándéknak terhéből a legnagyobb rész ezen nemes megyére esett, könnyebbnek teszi azt kegyes rendeltetésének meggondolása egy oly nemességnél, mely az ő adakozását soha semmi nagy és dicső ezéltól meg nem vonta.

A felséges propositiók második pontjára nézve bemutatjuk a tek. rendeknek az országos küldöttségnek munkáját két példányban azon megjegyzéssel, hogy a sorra nézve, a melyen azok a jövő országgyülésén tanácskozás alá vétessenek, az ország rendei azon határozást most is meghagyták légyen, a melyet a mult országgyülése alkalmával tettek, tudniillik: hogy legelső legyen a commerciale, következzék az urbariale, ezután a contributionale-commissariaticum, továbbá a Juridicum, Litterarium, Ecclesiasticum, végtére pedig a Publico-Politicum; minthogy előrelátni, hogy ezen nagy fontosságú tárgyak az országnak és a dicasteriumoknak levéltáraikból veendő segédeszközök nélkül elintéztethetni nem fognak, annyival inkább, hogy más indító okok is kapcsolódtak ezen tekintethez, kérték az ország rendei ő felségét, hogy a jövő diaetát Pestre méltóztasson kegyelmesen meghívni, a mit is, ha legottan annak tartását semmi fogyatkozás meg nem gátolná, ő felsége kegyelmes válaszlevelében megigérni méltóztatott.

Ugy tartjuk, nem szükség a tekintetes rendeknek figyelmöket bőséges előadással arra gerjeszteni, hogy mi rendkívül nagy és emlékezetes légyen a jövő országgyülésnek rendeltetése, s ha bátor nemzetünk historiája a hasonló igyekezetnek több példáit mutatja is, nem voltak mindazonáltal atyáink oly szerencsések, hogy dicséretes törekedéseiknek oly jeles készülete, vagy azoknak az egészre kiterjedő foganatjok lehetett volna. A mi korunknak tartatott fenn ama szerencse, a melyben ha körültekintjük magunkat Európának nemzetei közt, és azoknak mostani helyheztetésöket vizsgáljuk, nem lehet nem a legmélyebb és legérzékenyebb hálás gerjedelmekre, egyszersmind azon boldog sorsnak eleven s vidám érzésére fakadnunk, hogy a mit más nemzetek vagy nem tehetnek, vagy a mi után csak erőlködve, a rendet és közboldogságot felduló, és gyakran vérengző hányattatással törekednek, mi egy áldott fejedelemnek csendes kormánya alatt, törvényeink, szokásaink, szabadságaink legszebb divatjában véghez vihetjük, midőn a legnyugodtabb elmével és hasonlíthatatlan előkészületekkel munkálkodhatunk nemcsak a közdolgok igazgatásának minden ágaiban tapasztalt fogyatkozásoknak kipótolásán,

hanem egyszersmind ama javaknak megnyerésén, a melyek egyedül teszik a nemzet állapotját díszessé, virágzóvá és boldoggá. Köteleseknek tartjuk magunkat ez alkalommal a tekint. rendeknek azon lelkes szavakat híven közleni, a melyeket az országgyűlésének eloszlatásakor ő csász. kir. főherczegsége, az ország nagy nádora, ugyanezen tárgyakat érdekelvén, eképen mondott: „Neque vero regiae providentiae ac benignitatis documenta, quae nos in Augustissimo domino nostro verum Patriae Patrem venerari faciunt, ad haec usque Comitia pertigerunt, exuberant illa longe ampliori provehendae communis felicitatis incremento, rebus nostris exinde firmiter prosperando, quod Sua Maiestas Sacratissima, pro coordinandis cunctis administrationis publicae partibus, peculiarem Regni Conventum in diem 2-dam octobris anni proxime adfuturi una praestituere, et ita quidem praestituere dignata sit, ut et in maturando hoc suscipiendarum consultationum termino, et in largiendo, quod praevie expendis maximi momenti objectis sufficeret, tempore propensissima in prosperitatem nostram optimi principis voluntas, pari utrinque devotione, se nobis suspiciendam exhibeat.“

„Profecto Rex et Dominus noster clementissimus, amplius atque amplius provehendam fidelis sibi gentis hungarae felicitatem, eo propriorum votorum loco positam habet, ut fidenter statuere possimus, eas gravissimarum omnis generis rerum tractationes, quae cum affuturis comitiis nobis imminent, firmandis, perque novas provisiones augendis institutionibus nostris, fructus tum esse laturas uberrimos, si benignas suae majestatis Sacr. intentiones pari studio secundaverimus. Unde Excelsos Proceres, ac Inclytos Status et ordines, ad lares domesticos reduces, majorem in modum interpello, quo apud populares suos, interpretes regiae hujus benignitatis agendo, conatus omnes eo convertere velint, ut rebus domi mature libratis, ii, qui ad proximam diaetam confluxuri sunt, genuino illo, qui Hungaros semper animavit, patriae emolumentum promovendi zelo, et penitiori rerum tractandarum cognitione conspicui, junctis cum Principe clementissimo viribus, ulteriora communis prospentatis ponere valeant fundamenta.“

A mi a felséges kir. előadások harmadik pontját illeti, ámbátor az ország rendei az ő felsége által katonaújjonczokban kívánt segedelem-nyujtásnak szükségéről általában nem kételkedének, mindazonáltal, hogy ennek mennyiségét a szükségen túl helytelenül ki ne szabnák, törvényeink értelmében és magának a tractatusnak természetéhez képest szükségesnek tarták, hogy a kormány által mindazon datumok közöltetnének velök, a melyekből a szükség voltaképen kinyomoztathatván, ahoz arányozva a segedelem menyisége meghatároztathassék. Az ország rendeinek ezen kívánságokat fels. urunk atyai kegyességgel megelőzte, midőn gróf Gyulay Ignácz horvátországi bán ő excellentiáját, mint az udvari főhadi tanács elölülőjét arra meghatalmazni méltóztatott, hogy az e végre rendelt országos kiküldöttségnek a környülállásokat felfedezze és kívánt világosítást adjon. Ennek következtében történt azután, hogy az ország rendei a 28.000 katonaújoncot, és annak haladék nélkül való kiállítását, a mostani borongós politikai környülállások között vajmi könnyen támadható háború esetére pedig 20.000-et megajánlanák. Az ajánlás feltételeit az ezen segedelmet tárgyazó törvény világosan foglalja magában, a melyekből a tek. rendek önként észreveendik, hogy az ajánlás módjára nézve semmi olyas el nem követtetett, a mi ezen fő nemzeti jusnak méltó gyakorlásával, vagy annak egész épségben való fentartásával meg nem egyezne; sőt el nem mellőzhetjük, hogy a tek. rendeknek meg ne említsük, hogy a magyar törvényhozásnak historiája mindeddig nem mutathatta ezen alkotmányi fő jusnak ily jeles, és ily kiterjedésben lett gyakoroltatásának példáját.

Tekintvén a felséges kir. előadások negyedik pontját, nehogy a jövő huzamos országgyülése alatt az igazság kiszolgáltatásának szünetje perlekedő polgártársainkra tetemes rövidséget, azokra pedig, a kik főbenjáró bűnbe keveredtek, igazságtalan szenvedést hozzon, az volt ugyan a kerületeknek megállapodása, hogy mind a polgári,

mind pedig a fenyítő perek szinte azon módon, a mint a tekint. rendek adott utasításukban kívánták, folytathassanak, az országos ülésben azonban oda változott, hogy az alsóbb bíróságok és törvényszékek előtt mindennémü polgári és elválási perek folyhassanak ugyan, de a nagym. Curia csak a fenyítő, tisztügyészi és elválási pereket vegye felsőbb vizsgálatba, egyébaránt sem a plana successiónak elrendelésébe, sem akármi törvényes formáknak megigazításába, vagy újaknak alkotásába ez alkalommal bécreszkedni az ország rendei azon okból nem akartak, mert nem messze levén a sistematica pertractatiónak ideje, sem szükségesnek, sem tanácsosnak nem tartották egyes tárgyakat a többiektől különválva s mintegy kiszakasztva intézésbe venni.

Midőn az ország rendei a fels. kir. előadásokról tanácskozának, különös figyelemmel voltak azon előkelő sérelmek és kívánságok eránt, a melyek már az előbbi országgyűléséből felterjesztetvén, mindeddig óhajtott orvoslást vagy teljesítést nem nyertek, ugyanazért már az első kir. előadásnak intézésekor a hazánkhoz tartozó, de az idő viszontagságiban elvált és végre ismét megnyert részeknek visszakapcsoltatását sürgették, hajolt is ő felsége az ország rendeinek ebbeli kérelmökre, és az ország nádora elölülése alatt egy udvari biztosságot méltóztatott rendelni, a melyekhez az ország rendei közül is több tagok neveztettek a végre, hogy a fenforgó környülállásokat kinyomozván, az a dolog fekvéséről végső elhatározásra szolgáló jelentést tegyen.

Különös örömet árasztott az ország rendeire ő csász. kir. felségének azon kegyelmes nyilatkoztatása, hogy tulajdon akaratja, hogy szeretett fia, most koronáztatott királyunk a kölcsönös szeretet kötelei szorosabb összehúzódások végett, gyakrabban hazánkat meglátogassa, és abban hosszabb ideig tartózkodjon, valamint hogy önmaga minden alkalmatossággal kíván élni, mely a hív magyarjai között való mulatást néki megengedi.

A harmadik propositióról tanácskozásoknak folyamatjok alatt megegyezett ugyan a statusok táblája abban, hogy a nemesi felkelésnek a jelenkori hadi mesterséghez képest való jobb alkalmaztatása, és a nemességnek a fegyverben való czélarányos gyakoroltatása okáért a lustra, és a gyakorlások ideje és módja megrendeltessék, de utóbb ezen kívánságával felhagyott, minthogy az országos deputatiónak a banderiumokról készült munkájának felvételekor ezen tárgy egész kiterjedésében helyesebben fog intéztethetni.

Mind a só, mind a privát correlatiók tárgyában az ország rendei ez alkalommal is nyomosan felírtak, de a kívánt foganat nélkül, jelesen pedig a só tárgyában ő felsége a mult decz. 2-án kelt kegy. válaszlevelében a só mázsájának árát 30 krral pengőben leszállítani méltóztatott ugyan, de a nemzet igazát tekintve, minthogy ennek fentartását tárgyazó kérelmét az országnak nem teljesítette, a törvényhatóságok újabb sérelmei sorában az ország rendei mindenekelőtt annak elfogadását ismét sürgették.

A közadó változás nélkül megajánltatott a jövő országgyűléseig. Mi a tek. rendek kívánsága szerént ezt nyilvánvaló törvénybe tétetni kértük, de egyes volt az országrendeinek akaratjok, a régi szokás és atyáink példájoknak további fentartásában, minthogy pedig az eddig erejökön felül megterheltetett megyék újra és szorgosabban sürgették a nádori portáknak megigazíttatásokat, az ország rendei közértelemmel megegyeztek abban, hogy ez a dolog mostan egyedül ő cs. kir. főherczegségére, az ország nádorára hagyattassék, azon különös bizodalomnál fogva, hogy ő, a ki ismeri az ország törvényhatóságainak körülményeit és mindazon datumoknak birtokában vagyon, a melyek e nagyfontosságu tárgynak elhatározására szolgálhatnak, magas személyére nézve sokkal fentebb áll, és inkább vezéreltetik az egészre ügyelő tekintetektől, hogy sem szándékaihoz részrehajlás férhessen. Jóllehet ő cs. kir. főherczegségének egyenes nyilatkoztatása szerint az még tökéletesen be nem végeztetett országos öszveírás, a melynek fogyatkozó és hibás voltától igazságos arányt várni nem lehetett, ezen rectificatióra egyedül való alapul nem szolgált, mindazonáltal nyilvánvaló, hogy az egyéb figyelembe vett datumok

is ezen megyének az igaz arányon felülvaló megterheltetésére váltak, mert csakugyan kinek-kinek szemébe tűnik, ha csak egynémely szomszéd vármegyéknek állapotját tekinti is, hogy az ország minden megyéi közt nem ezen nemes megye az, a mely a közadó terhében leginkább részesülhet, azonban tűrhetővé teszi a dolgot, hogy ezen rectificatiónak ereje tovább a jövő országgyűlése idejénél nem tartand, megegyezvén az ország rendei tett kérésünkre abban, hogy a Regnicolaris Conscriptio, és ennek következésében a porták állandó rectificatiója a jövő országos tanácskozásoknak első tárgyai közé tartozzék.

Hogy édes anyanyelvünknek kipallérozására és tökéletesítésére egy tudós társaságnak szakadatlan munkálódása fő eszköz lehet, kétséget nem szenved, örömmel jelentjük a tek. rendeknek, hogy az ezelőtti országgyűlésének 12-ik törvényczikkelyében említett több nemeslelkű hazafiaknak dicséretes adakozásából ő cs. kir. főherczegsége, az ország nádorának oltalma alatt felállott tudós Társaságnak statutumait ő felsége kegyelmesen helybenhagyni méltóztatott, s így már nemzetünknek ezen régi óhajtása is beteljesedett.

Az országos gyűlekezetben a követek üléshelyeiknek alkalmatosabb elrendeltetése eránt, midőn ezt újonnan sürgetnénk, az volt a statusoknak, a nagymélt. personalis úrnak a javaslatára való megjegyzés, hogy igazságos levén a kívánság, ez mindjárt elején a jövő országgyűlésének teljesíttessék, sőt midőn későbben a Törvényhatóságok kérelmei sorában, nemes Torontál vármegyének szinte ezen kívánsága jönne szóba, abban állapodtak meg ez ország statusai, hogy a helyeknek kívánt jobb elrendeltetésével ő cs. kir. főherczegsége az ország nádora megbízattatván, e végre megkérettessék.

Végtére figyelmetesekké teszszük a tekint. rendeket az országnak és a legnevezetesebb intézeteknek, úgy mint a muzeum, és a Ludoviceának pénztáraira, mi fogyatkozó állapotban legyenek ezek, azon jelentésből, a melyeket ő csász. kir. főherczegsége a nádor az országnak tett, és mi a tekint. rendekkel annak idejében közöltünk, méltóztattak bővebben megérteni, ezen pénzbeli fogyatkozásnak kipótoltatása módjáról tanácskozásba nem bocsájtkoztak az ország rendjei, hanem azt a jövő országgyűléseig függőben hagyták, hogy az alatt a törvényhatóságok a fenforgó környülállásokról tudósíttatván, akkoron szándékjaikat követjeik által kinyilatkoztassák. A tek. rendek már utasításokban, a hol a muzeumról emlékeztek, kijelentették az e czélra teendő adakozásra való hajlandóságokat, úgy tartjuk, vétkeznénk minden alkalommal megbizonyított hazafiui indulatjok, és a haza oltárára áldozni kész nagylelkűségök ellen, ha nem vélnénk elegendőnek, ha az ország szüksége, egyszersmind annak java és díszére használtatható alkalmatosság a tekint. rendeknek kimutattatik.

A mi a követség személyeinek járandó napi bért, az úti és más egyéb költségeket illeti, jegyzékünket ide mellékelve alázatosan benyujtjuk; egyébiránt azon szerény önérzésben, hogy középszerűségünkhöz képest a reánk tett kötelességben híven eljártunk, minden fáradozásainknak és igyekezetünknek édes jutalmát csak úgy nyerendjük, ha szerencsések voltunk a tek. rendek várakozásának és bennünk helyheztetett bizodalmoknak megfelelni, kik további kegyességökbe magunkat egész tisztelettel ajánljuk. Temesvártt, Bőjtelő hava 3-án, 1831. — Boros-Jenői, Muslay László kir. tanácsos és aranysarkantyus vitéz, első alispány. — Pacséri Császár Sándor alispán, mint 1830. esztend. országgyűlésére választott megyebeli követek."

E jelentés felolvasását folytonos „éljen"-ek követték, kivált ama részt, hol a nemzeti nyelv vívmányairól tett említést; hazafias örömmel ösmerték el a megye rendei, hogy — bár az ország több sarkalatos sérelme most is orvosolatlanul maradt — „a szeretett fejedelem fáradhatlan igyekezetével egyesítve, a sűrű viszontagságok záporai által ostromlott haza állandó boldogságát, a nemzetiség fényét, a minden nép történetében legtündérebb sugárral ragyogó magyar alkotmány erejét e mult országgyűlés vissza-

teremtvén, azokat egyszersmind a jövendő kétes idők éjjei ellen bátorságos karba helyheztette legyen.“ [1])

Csak egy tárgy volt a követi jelentésben, a mivel a megyei rendek nem voltak megelégedve, s ez a Temesmegyére kivetett adó mennyisége volt. Igazságtalannak tartották azt, hogy Temesmegye, mely a szomszéd törvényhatóságoknál szerényebb anyagi helyzetben van, az országnak legjobban megadóztatott törvényhatósága legyen. A követek felemlítették, hogy ez ellen az országgyülésen felszóllaltak, de a többség ellenében véleményöket elfogadtatni nem tudták; nincs is más módja a helyzet javulásának, csak az, ha a jövő országgyülésre mindamaz okmányok egybegyüjtetnek, melyek Temesmegye álláspontját az adókulcs lejebbszállítására nézve igazolni fogják.[2])

E munka elkészítésével egy, a Muslay alispán elnöklete alatt összeállított küldöttség bízatott meg s egyúttal azt is kimodták a rendek, hogy jövőre a megválasztandó követek minden ilyes alkalommal az országgyülésen necsak felszólaljanak, de ha felszólalásuknak sikere nem volna, úgy óvásukat az országos jegyzőkönyvbe is felvétessék, hogy ekként a megyének minden renden levő lakosai bizonyosokká tétethessenek az iránt, hogy követeik minden tekintetben pontosan teljesítették kötelességöket. Kimondták továbbá, hogy a követek ezután beszámoló jelentésökben pontról pontra feleljenek meg arra, hogy miként teljesítették küldöiknek az utasításban kifejtett akaratát. — A koronázási emlékpénzeket: egy arany és két ezüst példányt a megyei levéltárba tétetni rendelték.[3])

Ugyancsak e közgyülésen olvastattak fel az 1830. évi országgyülés által alkotott törvények. Kiváló örömmel fogadták a rendek a katonafogdosás megszüntetését,[4]) mely az 1830-iki országgyülésnek egyik legnagyobb érdemét képezi. Belátták azt Temesmegye rendei, hogy a „hazaszeretettel, a nemzet díszével, méltóságával meg nem egyeztethető a fogdosás, s így örömmel és megelégedéssel fogadták a sorshúzást.“ Mikor a magyarnyelvről szóló 1830: VIII. tczikk került felolvasásra, megújultak a tetszésnyilvánítások s nyomban felolvasták a megyének mult évi decz. 18-án a magyarnyelvnek a megyében használatáról alkotott szabályzatát; elhatározták annak kinyomatását és szoros megtartása végett kihirdetését.

Ugyancsak a febr. 7-ki közgyülésen vették tárgyalás alá Szabolcsmegyének ama körlevelét, melyben a törvényhatóságokat felszólítja, hogy a m. tud. Akademia és Nemzeti Játékszín tőkepénzeit gyarapítani s egyúttal a nemzeti közfigyelmet amaz eszközökre is ki kellene terjeszteni, melyeknél fogva a honi nyelvnek ismerete a közrendü polgárok s a többi

[1]) Jegyzőkönyv, 1830. 208 sz.
[2]) U. o.
[3]) U. o.
[4]) U. o. 210. szám.

megyebeli lakosok között is terjesztessék. A megye rendei sajnosan tapasztalják, hogy a magyarnyelv emez ősi megyében majdnem ritka tüneménynyé vált, s idáig még sem olyan köz- vagy magán-intézetek nincsenek, hol a magyarnyelv gyökeresen előadatnék s így nincs is alkalom, hogy akár a közép, akár a szegényebb néposztály gyermekei azt megtanulhatnák, de sarkalatos kötelességöknek ismerik, hogy ezentúl e fogyatkozáson segítsenek, hogy ekként a hajdan uralkodott magyar szó e megyében ismét uralkodóvá legyen. Mindezekért megbízták Császár Sándor alispánt, hogy a megyei rendeknek több, a magyarnyelvben jártas tagjával bizottsággá alakulván, tanácskozzanak ama módokról és eszközökről: mikép kellene a magyarnyelv virágzását és elterjesztését, főkép az ifjúság nevelése tekintetéből előmozdítani. Ugyane bizottságnak tették feladatává azt is, hogy mi módon és mennyiben kelljen Temesmegye részéről Szabolcs vármegyének a magyar Akademia és Nemzeti Játékszín előmenetele iránt felhozott óhajtását a jövő országgyűlési követeknek adandó utasításban elősegíteni. A bizottság javaslatától tették függővé, hogy annak idején miként határozzanak, de a rendek már előre is el voltak határozva, hogy a megyében több magyar nyelvtanítói széket fognak rendszeresíteni.

Az 1830. évi orsz. gyűlés befejezése óta nagy mértékben kezdett emelkedni a nemzeti szellem. Míg azelőtt csakis a nemzeti jogok megóvása képezte úgyszólván egyedül a rendek gondoskodása tárgyát, azontúl a nemzeti nyelv ügye egyik elsőrangú tárgya lesz a közgyűlések tanácskozásainak. Megyénkre is feltűnt ama „boldogító arany korszak“ mint az 1830. évi orsz. gyűlés rendei mondották, mert a legtöbb megye már a magyarnyelvet hozta be hivatalos nyelvül. A mily mértékben terjedett a magyarnyelv, illetőleg fogadtatott el a megyék által hivatalos nyelvül, oly mértékben terjedett a nemzeti érzés, sőt bizonyos tekintetben az ellenzéki szellem is. Mint Pulszky Ferencz írja, maga a kormány is úgy tekintette azt, és még a 30-as években is gyanús szemmel nézte, ellenzékieknek tartotta azokat, kik a felvidéki megyékben a közgyűléseken magyarul szónokoltok; csak a latin szónokokban bíztak meg teljesen.

Sokat tett a közszellem emelésére a megyéknek egymás közötti levelezése is. Kétségkívül Temesmegyére is hatottak ama hazafias határozatok, melyeket a társ törvényhatóságok a magyarnyelv terjesztése ügyében hoztak. Megyénkben az 1831. május 16-án tartott közgyűlésen jelentette Muslay alispán, hogy a magyarnyelv ügyében alkotott „Rendszabás“ már elhagyta a sajtót, s így már annak végrehajtásáról kell gondoskodni. A rendek erre elhatározták, hogy az a többi törvényhatóságoknak tudomásvétel végett megküldessék, s ezentúl nemcsak a thatóságokkal, hanem a kormányszékekkel is magyar nyelven fog levelezni. A járásbeli főszolgabíráknak meghagyatott, hogy felosztván magok között a községeket, a megyének ezen legnagyobb fontosságú határozatát a helyszínén azonnal

az abban meghatározott mód szerint kihirdessék, s annak teljesítéséről jelentést tegyenek. A Helytartó Tanácsot megkérni határozták, hogy a megyéhez intézendő mindennemű leiratait, a törvény értelme szerint magyar nyelven tegye; ugyancsak ily irányban intéztek megkeresést a szentszékekhez, a csanádi káptalanhoz, a bánsági főhadi kormányhoz és a hozzá tartozó két határőrezredhez, valamint a temesi kir. kamarai administratióhoz.[1])

A nemzeti szellem és hazafias érzés emelkedését mutatja a temesmegyei izraelita lakosoknak ama folyamodványa is, melyet 1831-ben a május 16-ki közgyűlésen vettek tárgyalás alá. A temesmegyei izraeliták ugyanis a miatt panaszkodtak, hogy bár a legutóbbi törvény a katonáskodásra nézve a fogdosás helyett a sorshúzást rendelte el, de a temesmegyei izraelita ifjak a sors által majdnem teljesen elkerültettek s így nem adatik mód, hogy a haza iránti kötelességöket leróvhassák. Kérik ennél fogva, hogy ezentúl hasonló alkalmakkor az izraeliták számához képest egy contingens reájok is kivettessék. A közgyűlés törvényesnek tartván a kérelem tárgyát, szívesen hozzájárult s egyúttal megbízta a főszolgabírákat, hogy az izraelitáknak hazafias buzgóságukért járásonként fejezzék ki a megye elismerését.[2])

Az 1831. év folytában több megye és város küldötte meg Temesmegyének a magyarnyelv ügyében alkotott határozatait, így pl. Torontál, Pest, Ugocsa, Aradm., Somogy, Zala, Fehérmegye stb., kérve egy vagy más irányban Temes hozzájárulását. Így Pestmegye amaz indítvány pártolására kéri Temest, hogy a magyarnyelv gyarapítása tekintetéből pártolja és járuljon hozzá egy leánynevelő intézetnek a fővárosban leendő felállításához, hol hazánk leányai zsenge koruktól kezdve, az anyai magyarnyelven neveltessenek. Temes erre akként válaszol, hogy meg van ugyan győződve arról, hogy a magyarnyelv közönségessé tétele a szép nemmel magyarnyelven folyó társalgás által a legkönnyebben érethetik el, „azonban a férj lévén minden, a közönség boldogságára czélzó alkotmányoknak előkelő alapjai, erősebb eszközei és nagyobb befolyású hatalmasai," megengedi a szép nem, hogy Temesmegyének törekvései ezúttal csak a férfinemre terjed ki.[3])

Más megyék és városok ismét köszönettel veszik tudomásul a nekik megküldött „Rendszabás"-okat, és üdvözlik Temesmegyét hazafias határozatáért, így pl. Nagy-Bánya és Pécs városok, Kolos, Torda és Borsod megyék stb. „Örülünk kiváltképen azon — írja Borsodmegye — hogy a nemzeti nyelv gyarapítása ügye, s annak megörökítése és közönségessé tétele

---

[1]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1831. 865. szám.
[2]) U. o. 1029. szám.
[3]) U. o. 1831. 1016.

iránt viseltető buzgólkodás az egész hazában úgy, és abban a mértékben lobog és gyuladozik, hogy ennek a nemesi tűznek meghűlésétől vagy épen behamvadzásától remegni többé nem lehet. Örülünk továbbá azon is, hogy a nagyságtok kegyelmetek nemes vármegyéjek azon kies vidékein, melyek a török félhold szomorú rabigája alatt oly huzamos ideig nyögtenek, újra közönségessé lenni kezd és fog az a magyarnyelv, melyen a haza évkönyveiben halhatatlan Losonczy István temesi bánnal együtt elhullott azon vidéki köznemesség és ennek fegyveresei hazájoktól a dicsőség mezején búcsút vettenek."

Minden ilynemű levél felolvasását Temesmegye rendei „közönségesen zengedező örömkifejezéssel fogadták," s az 1831. okt. 3-ki közgyűlésen azt határozták, hogy úgy az eddig érkezett, mint ezután érkezendő ilynemű levelek a február 7-ki közgyűlésen Császár Sándor alispán elnöklete alatt a magyarnyelv közönségessé tétele tárgyában kiküldött bizottsághoz teendők által oly utasítással, hogy összehasonlítván más megyék és városoknak a magyarnyelv ügyében kifejtett igyekezeteit Temesmegye hasonnemű határozataival, figyelmét e bizottság mindarra terjeszsze ki, hogy mit lenne helyes és alkalmas más törvényhatóságoktól átvenni, s végül terjeszszen elő egy véleményt arról, hogy mily eszközök lennének Temesmegyében a legalkalmasabbak a magyarnyelv elterjesztésére. E czélra a Császár S. alispán elnöksége alatti bizottságba a következő tagok választattak: Bedekovics Tamás kir. tanácsos, Aczél Antal, Szilágyi János, Radványi Miklós, Szánthó János, tiszt. Horti Kovács Pál, Varga Ignácz, Bogma István, Papházi Miklós, Dessewffy főjegyző, Tormássy József, Kövér János, Várkonyi Ádám, Ambrózy Lajos és Jablonczay Ádám.[1])

A nemzeti nyelv ügyéről folyt tanácskozások közben, ugyancsak ez okt. 3-ki közgyűlésen említette meg egyik szónok, hogy mily nagyok e téren is a gróf Széchenyi István tettei, ki a nemzeti csinosodás elömozdításában nemes atyjának nyomdokait követvén, a főrendek tanácskozásában magyarul legelső szólalt fel, és az anyanyelv tekintetének ott is illendő méltatást szerzett, ki 60.000 ezüst forintnak a haza oltárára szentelt ajánlásával a nemzeti magyar tudós társaság teremtésének fő rúgója volt, ki lelkes munkáival mint az igaz hazafiui szellem dicső szülötteivel a bal- és előítéletek sűrű homályán keresztültörvén, a magyar éghajlat kellemei iránt szenderedésbe temetett ösztönöket foganatos törekedésekre ébresztette. Mindezeknek felsorolása a közgyűlés által „számtalanszor harsogó éljen felkiáltások által kísértetvén," a KK. és RR., hogy hálájokat a nagy férfiú iránt legalább némileg is megmutassák, őt a megye táblabírái sorában szerették volna tisztelni s e végett elhatározták, hogy ebbeli óhajtásukat a főispáni helytartónak tudomására hozzák.[2]) Hogy a

[1]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1831. 1811. szám.
[2]) U. o. 1812. sz.

főispáni helytartó, engedve a közóhajtásnak, kinevezte e gróf Széchenyi Istvánt Temesmegye táblabirájának, arról a jegyzőkönyv nem szól, de hogy Széchenyi reformeszméi Temesmegyében is mély gyökeret vertek, arról a közgyűlés hangulata meggyőző képet nyújt.

Ugyancsak e közgyűlésen hangzott fel az első panasz szó a magyarnyelv ellen. Báró Lopreszti Lajos ugyanis panaszt emelt a helytartó Tanácsnál a megyének a múlt évben a magyarnyelv ügyében hozott határozatai miatt. A helyt. Tanács 1831. szept. 2-án 20.607. sz. a. kelt leirata mellett leküldte a megyének Lopreszti folyamodását oly meghagyással, hogy azt fontolóra vegyék és róla véleményt mondjanak. Temesmegye rendei erre azt felelik, hogy a rendek az 1792. és 1805. esztendei törvényczikkek értelme szerint a magyarnyelv virágzásának előmozdítására még az 1823. év első napjától a honi nyelvet minden hivatali foglalkozásba oly szerencsés sikerrel hozták be, hogy az a karok és rendeknél, a hivatalban levő tisztikarnál és egyéb ügyész és kimüveltebb személyeknél már valóságban közönségessé lett, semmi nehézséget vagy akadályt nem képez, az 1830-ki végzést pedig már az újabb törvények hatása alatt a közgyülésen jelenlevők általános örvendezése között hozták s igy a megyeirendek feleslegesnek tartják, báró Lopreszti Lajos egyoldalú panaszának czáfolatába bocsátkozni, vagy pedig ellene elégtételt keresni. Ellenkezőleg a megyei tisztviselőknek továbbra is kötelességévé teszik az említett végzésnek megtartását. Hogy pedig eddig szorosan megtartották, mint azt Lopreszti panaszlevele is említi, e felett a megye a tisztviselőknek közmegelégedését nyilvánította.[1]) Sőt egy lépéssel még tovább mentek a megye rendei. Temesmegye pecsétje idáig latin köriratu volt; most elhatározták, hogy a megye hiteles pecsétjén a körirat magyar legyen s a megye ezen határozata ő felségének bejelentessék; ugyancsak meghagyták a főszolgabíráknak, hogy a megyei községek pecsétei körülírásának magyarnyelvre leendő változtatása ügyében az illető földesurakat szólítsák fel s tudassák velők a megye kívánságát.[2]) Hogy e kívánság nem maradt meddő, mutatja az, hogy Temesmegye községeinek pecsétein a körírás az 1832—36.

[1]) A Helyt. Tanács 1832. jan. 10-én kelt leiratával felelt Temesmegyének a Lopreszti ügyben tett felterjesztésére a következőkben: „A honi nyelv valódi és közóhajtásban levő kihatása virágzásának eszközlése a fennálló törvények arányaival összhangzó rendelkezéseivel érettethetvén el, ezen kir. Helyt. Tanács, valamint a titulált rendeknek ezekben alapult igyekezeteit a maga részéről is, elősegíteni kívánja, úgy a közjóval, s jelesen a magyarnyelv folyamatos emelkedésével összeszövött tekintetekre nézve különösen ajánlja, hogy a hazai nyelv kimüvelődésére és terjesztésére czélzó intézéseiket az e tárgyban alkotott törvények szabásain túl ne terjeszszék, és kiváltképen arra szakadatlan gondossággal figyelmezzenek, hogy azokkal a közdolgok rendszerinti folytatására, úgy az igazság kiszolgáltatására nézve akadályok vagy hátrányok ne tétessenek. Kelt Budán 1832. Boldogasszony hava 10. Gróf Pállffy Fidelis.

[2]) Temesmegye Jegyzőkönyve 1831. 2073. szám.

évek között teljesen magyarrá lett. Magyar volt a közigazgatás annyira, hogy még az osztrák tartományokhoz is magyarnyelven írtak, míg a kancellária 1832-ben, egy Temesmegye részéről felmerült specialis eset alkalmából arra nem intette a megyét, hogy az osztrák tartományok hatóságaihoz intézendő átiratokban ne a magyar, hanem a latin nyelvet használják.[1])

---

[1]) „. . . in correspondentiis cum germanicis Jurisdictionibus ferendis, latina iisdem intelligibili lingva utatur.“ Temesm. Jegyzőkönyve 1832. 2243.

A krucsiczai lázadó.

Böhm Lénárd-tól.

A következő esemény, melynek Fehértemplom város történetében nevezetes szerep jutott, s melylyel annak idején a bíróságok is nyilvánosan foglalkoztak, talán a nagy közönségre nézve sem lesz érdektelen és pedig annál inkább, mert egyúttal éles világot vet a keleti kérdés akkori állapotára, melylyel kétségenkívül összefüggésben volt. Ez okból kívántam ez epizódot legalább rövid vázlatban előadni.

A portánál alkalmazott osztrák internuntius, báró Stürmer, már 1804-ben jelentette, hogy az egész Balkánfélszigetet szoros hálóként veszik körül az orosz emissariusok; a szerb nép készen állt a fölkelésre, s mert Ausztria a sistowi béke után a felszabadulásnak legkisebb reményével sem bíztatta, de nem is bíztathatta, egész gondolkodásával és érzésével Oroszországon csüggött. A magyar-szerb metropolita, Stratimirovics, ez időben egy emlékiratot juttatott Pétervárra, melyben egy független Szerbországot proklamál, úgy, hogy Ausztria átengedné ennek a Cattarónál kezdődő kerületet a partvidékkel, s helyette kárpótlásul kapná Török-Horvátország egy részét az Unna mentén és Kis-Oláhországot.[1])

Midőn később a túloldali szerbek Kara-Gyorgye vezérlete alatt tényleg fölkeltek, itteni törzs-, nyelv- és hitbeli rokonaik állandóan növekvő érdeklődéssel figyelték e mozgalmat, annál is inkább, mert nagyrészük alig 15 évvel előbb jött át Szerbiából.

Az összeköttetés innen és túl mindegyre élénkebb lett és felébresztette a hatóságok nemtetszését. „Legfelsőbb helyen följelentések történtek, melyek több cs. kir. alattvalónak a szerbekkel való összeköttetéseit jelezték, és azt, hogy az utóbbiak közül sokan már oda át is vannak, a kik azzal az ürügygyel, hogy ők török alattvalók, útleveleket csaltak ki, vagy mint állítólagos hajósok vagy szolgák a kereskedőktől a szerb területre átbocsáttattak, a hol az itteni viszonyokról hamis és legtöbbnyire költött híreket terjesztenek, a tartományi alattvalók pedig kiváltképen megyei, földesúri és községi elüljáróságaiknak kemény és nyomasztó bánásmódjáról

[1]) Kállay: „A szerbek története.“ Bpest, 1878. I. 342. l.

panaszkodnak, és a nemzetükbelieket és hitsorsosaikat az itteni tartományi kormány ellen felizgatni igyekeznek.[1])“

A meddig csupán nemzetiségi sympathiákról volt szó, azok nem is vétettek bűn számba, de idővel más, kevésbbé ártatlan tervek is kitudódtak. Belgrádnak a túloldali szerbek által való birtokbavétele 1807-ben teljesen elszakította a türelem fonalát; a délmagyarországi szerbek egy része s nevezetesen több kiszolgált tiszt egy oktalan kezdeményezésbe fogtak; azt akarták ugyanis, hogy katholikus lakos-társaikat, kiknek kedvezőbb vagyoni állapota már régen szálka volt szemökben, akár jó, akár rossz szerrel, kiszorítják a Bánságból s így maguknak orosz védnökség alatt egy külön területet (szerb vajdaságot) szereznek. E végre a tartomány különböző községeiben nemsokára titkos bizottságok alakultak, melyek kölcsönösen szövetkeztek, s csak kedvező alkalomra lestek, hogy e véres szándékukat megvalósíthassák.

Pancsován kellett volna az első csapásnak esnie; e város védtelen népét ugyanis 1807. május 28-án, az úrnapi körmenet alkalmával akarták megtámadni és lemészárolni.

Ámde a gondviselés őrködött a szegény pancsovaiak felett; az összeesküdtek közt akadt egy emberiesebb érzületű egyén, a ki a tervet még előtte való nap 3 órakor fölfedezte az ottani határőrség ezredesének. Ez rögtön jelentést tett a hadosztály főnökének, a ki múlhatatlanul megtette a szükséges intézkedéseket. És így történt, hogy ez alkalommal a pancsovai úrnapi körmenetre a rendes díszszakasz helyett egy bataillon Benyowsky-, 2 szakasz német-bánsági határőr és egy lovasosztály vonult ki, melyek szerencsére a környéken voltak elhelyezve.[2]) Ez úgy látszik, mégis lehűtötte egy kissé az összeesküvők lázadási kedvét, mert úgy a körmenet alatt, mint utána is, teljes csend uralkodott. De a főczinkosokat — a mennyire t. i. lehetséges volt — minden zaj nélkül elfogták és átadták a hatóságnak.

Néhány hét mulva Ferencz király és a bajnok Károly főherczeg meglátogatták Temesvárt és Délmagyarországot; ez utazás — úgy látszik — első sorban a sikertelen lázadási kísérlet miatt történt.

Kormánykörökben az itteni szerbek ellenséges hangulatát joggal tulajdonították Oroszország növekvő befolyásának. Ismételten történtek figyelmeztetések, hogy ügyelni kell az orthodox papságra, mely „leginkább hajlandó meghallgatni a túloldali sugdosásokat, a mint a bánáti generalatusban (Pancsován) történt legutóbbi eset bizonyítja.“ A híresztelések közeli öldöklésekről más helyeken is el voltak terjedve,

[1]) J. Soppron: „Monogr. v. Semlin“ etc. 497. l.

[2]) L. L. Ilies: „Hist. Skizze von Pancsova.“ A 44. lap csak magát a száraz tényt mondja el. A pancsovai összeesküvők neveit nem lehetett megtudni; talán közelebbi adatokat adhat majd erre nézve a városnak készülőben levő monographiája.

így pl. Zimonyban, és a nem szerb lakosság nem kevéssé aggódott! Ujvidéken is így voltak. E városban — egy családi hagyomány szerint — az összeesküvők tervezgetéseiről egy pópa nejétől hallották az első hírt, a ki egy német polgárral benső viszonyban élt s a ki udvarlója életét féltvén, ezt mindenre kérte, hogy egy bizonyos napot Pétervároadon töltsön és éjjelre is ott maradjon. Kedvesét csakis a várfalak közt tudja biztonságban a gyilok elől.[1])

Igy lappangott tehát titkon a vészes szikra, míg egy évvel később a gyilkolási szándék újra kitört.

1808. junius 12-én, Szentháromság vasárnapján, a fehértemplomi gör. kel. esperes, Millosevics Rafael, meghívta ebédre az egész hatóságot, a kath. esperest és káplánját, és a határőrvidék főparancsnokának, Lajos főherczegnek fogadtatása alkalmából ott időző törzs- és alantas tisztjeit az oláh-illyr határőrvidéki ezrednek. Épen midőn az asztalhoz ülni készültek, a szomszéd Szuboticza község szerb plebánosa, Poppovics Illés, sürgősen beszélni kívánt az ezred-parancsnokkal, Branowaczky János ezredessel, és sietve közölte vele, hogy a szerbek részéről szőtt összeesküvés van kitörőfélben, mely Fehértemplomnak nem szerb ajkú lakosságára nézve igen végzetes lehet. Állítása bizonyságaul ugyanakkor egy államellenes proklamácziót nyujtott át, melynek a tartalma ez volt:

„Főtisztelendő Papság!

A ki jelenleg ó- (ó-hitű) keresztény, legyen ennek erős tudatában. Köztudomású dolog, hogy a mindenható Isten minden (gör. kel.) keresztényt meg akar szabadítani a rabszolgaságból, mi is a papságra bízatott, a kik ennek (a felhívásnak) vételekor azonnal húzassák meg a vészharangot és a népnek meghagyják, hogy minden fegyverfogható fölkeljen és (azon a helyen), a hol az oltár és a (szent) zászló felállíttatik, egybegyűljön és pedig fegyveresen. Ha valamely római vagy magyar parancs érkeznék hozzátok, azt nem szabad elfogadnotok, mert azok (a kik ezt teszik), bűnösöknek tekintetnek.

A ki a keresztények vagy papok közül (ezt a felhívást) mellőzi és annak nem engedelmeskedik, gyalázatos véget várhat. Különösen ti papok siessetek egybe, nehogy egyik vagy másik veszedelembe jusson. Menjetek elül az Isten igéjével (evangelium) és hirdessétek azt a népnek. A jassenovai, szuboticzai, lagerdorfi, oresáczi, grebenáczi, pártai, szagaiczai, iszbistyei, ulmai, nikolinczi, verseczi stb. harczképes férfiak 20—50 éves korig ellenmondás nélkül gyűljenek össze napfölkelte előtt Szuboticzánál és várják a kegyelmes (Kara-) Gyorgyét vagy a kettőt

[1]) Soppron: „Monogr. v. Semlin." 501. lap.

(megbízottat), kiket magam helyett küldeni fogok. Mindegyik (kézhezvevő) másolja ezt (az iratot) le magának és küldje tovább, hogy a parancs haladéktalanul terjedjen.[1])

Sign. Rama 1808. május 30-án.

Petrovics György,
Szerbia nagyfejedelme.

Az ezredes, kíválóan elszánt férfiú, belátta ez iratokból, hogy nincs veszteni való idő: rögtön berendelt 3 szakasz határőrt Fehértemplomba, a kik délután 5 órakor már meg is érkeztek és az ottani polgárőrséghez csatlakoztak.[2])

Branowaczky, hogy a lakosságot megnyugtassa, elküldte Mallia cs. kir. zászlóshadnagyot néhány katonával éjjel 1 órakor szekéren a mintegy $^3/_4$ mértföldnyire, Oravicza felé fekvő katonai községbe, Krucsiczába, hogy körülnézzen, mi igaz a dologban. Wilsbach János polgár, a mintegy 100 emberből álló fehértemplomi lövészcsapat hadnagya, volt a kocsisuk.

Egész útjuk mentén feltünő csend uralkodott és semmi gyanús dolog nem mutatkozott, csak midőn Krucsicza falú közelébe értek, láttak sok helyen világosságot és hallottak zűrzavaros férfihangokat, a mi nem sok jót ígért. De a parancs parancs! A helységben járatos Mallia a falú előtt leszállt a szekérről s egészen egyedül ment be abba; de midőn látta, hogy a lakosság kedélye nagyon izgatott, vissza akart fordulni; a lázadók azonban nem messze a templomtól észrevették, feltartóztatták és bevitték a templomba; itt felszólították, hogy nekik hűséget esküdjék, s midőn ezt állhatatosan megtagadta, az időközben odaérkezett lelkészhelyettes, Gyorgyevits Demeter, a főczinkosok egyike, kémnek nyilvánította és halálra ítélte.

De mivel ezt az összegyülekezettek közől többen ellenezték, egyelőre csupán kardját vették el, melyet a nevezett pópa csatolt derekára és azután, a proclamatio értelmében, felvéve a stolát, egyik kezében a templomi zászlóval, a másikban az evangeliumos-könyvvel, megparancsolta a közben szintén elfogott Wilsbachnak, hogy őt a körülfekvő községekben: Jámon, Berlistyén, Mirkováczon, Rakasdián, Makovistyén stb. körülhordozza, a hová már előbb is küldött lázító leveleket, hogy a román földnépet is fölkelésre bírja. Ez azonban egyáltalában

[1]) E szöveg a fehértemplomi városi muzeumban letéteményezett szerb eredetinek egyidejűleg készült német fordításából van véve. Sajnos, hogy e fordítás olyasvalakitől származik, a ki nem bírta mindakét nyelvet tökéletesen.

[2]) A „krucsiczai lázadóról“ először e sorok írója szól: „Gesch. d. tem. Banats“ (Leipzig, 1861. I. 312. stb.), és később „Dél-Magyarország“ stb. (II. 235.) czímű könyvében; ezekből jutott át más művekbe.

nem hitt neki, s habár részben erőszakkal hurczoltatta ki őket házaikból, a heves agitátorhoz senki sem akart csatlakozni.

Most egyszerre leesett a fanatizált pap szemeiről a hályog; vezéri szerepe véget ért és rettegés fogta el gonosz kezdeményezése miatt; azért is Wilsbachot akadálytalanul hazamenni engedé, ő pedig az erdőben eldobta magától a zászlót,[1]) kardot, könyvet és menekülni igyekezett Szerbiába, oltalmazóihoz; ámde Rebenberg községben elfogták.

Mihelyt a lázadók csoportja a krucsiczai templom elől eltávozott, egy ismerőse megszabadította Malliát, a ki kerülő útakon szerencsésen megérkezett Fehértemplomra és a történtekről jelentést tett az ezredesnek. Ez 13-án éjjel 2 órakor riadót fuvatott. Mikor a legénység együtt volt, egyik felét felállította a kath. templom mellett, a többit pedig a Suhay[2]) nevű kis erdőbe küldte, melyet a fölkelők gyülekező helyül kiválasztottak.

Dobrinjacz alatt egy tekintélyes szerb csapat állott Rámánál, mely csak a megbeszélt jeladásra várt, hogy a Dunán általjőjjön. Azonban ennek megakadályozására, mihelyt az összeesküvés fölfedeztetett, a szintén beavatott Jovanovics Marian, nyug. főhadnagy, lóháton Ó-Palánkára s onnan Szerbiába sietett, a honnan többé vissza sem tért.[3])

Schmitz József, fehértemplomi polgár és a lövészcsapat parancsnoka, lelkes hazafi és ritka bátorságú ember, a ki embereivel a német templom mellett állott, megúnta a hosszas várakozást, és egyenesen Krucsicza felé indult. Később Golubovics őrnagy is követte őt egy határőr-szakaszszal.

Mihelyt odaérkeztek, Schmitz kapitány az összeverődött lázadók szemeláttára éles töltényt tétetett a fegyverekbe és fölszólította őket, hogy a maguk részéről tegyék le a fegyvert, máskülönben közéjük lövet. Ennek megvolt a hatása! — Erre az őrnagy felolvastatta a falúbeli összes családfők neveit, és az ott nem levők hozzátartozóit bekísértette Fehértemplomra s ott elzáratta őket Lorenz ácsmester házába, szemben a városházával, mely épen akkor javítás alatt állott. E közben más vidékekről is beszállították a főczinkosokat.

Míg ezek történtek, a fehértemplomi németajkú lakosság, különösen az asszonyok és gyermekek izgatottsága és aggódása a legfőbb fokra hágott, és az utóbbiaknak nagy része a kath. templomba menekült, hogy kétségbeesésükben áhitatos imával kérjék Isten oltalmát és menedékét; a

[1]) Ezt a zászlót a fehértemplomi hatóság őrizte; azonban 1849 óta eltűnt.

[2]) Hivatalos följegyzések szerint e fás terület, mely városunk határának legészakibb részében feküdt, 1798-ban még 500 holdra becsültetett! — A fehértemplomi hatósági irattár okmányai.

[3]) Ez a Jovanovics, egy vakmerő katona, Fehértemplomban élt nyugdíjából; az 1788—89-iki török háború alkalmával többször kitüntette magát.

hol aztán a nyájas esperes, Seehorsch, lelkipásztori hivatala szerint, vígasztalta és bátorította őket, a minek láthatólag megnyugtató eredménye lőn.[1])

Göring, törzskari hadbíró Temesvárról, ki ekkor épen Fehértemplomban volt, azonnal haditörvényszéket tartott.

Az első, a kit elővezettek, Gyorgyevics Demeter, a fanatikus krucsiczai káplán volt, a kinek körülményes vallomásából világosan kitűnt, hogy ez őrjöngő fölkelési kisérlet tulajdonképeni kezdője és bujtogatója a szökevény Jovanovics kapitány volt. Amde az oláh-illyr ezred egyik hadnagyára, Scribetie-re, ki maga is ott ült a vizsgáló-bizottság tagjai közt, szintén kiderült, hogy az összeesküvésnek egyik feje volt, miért is ülnöki székéről azonnal eltávolították és biztos őrizet alá helyezték. A vizsgálat további során megtudták a többi bűnrészesek neveit, de a lázadás okát is, mely nyilvános „felségárulás“ volt.[2])

A nevezett krucsiczai papot a rögtön ítélő eljárás értelmében junius 14-én este 6 órakor agyon kellett volna lövetni, de püspöke Vidák J. Péter, a kit a halálítéletről hivatalosan értesítettek és a kitől a lelkész degradálását kérték, magához vitette őt Verseczre s azután szándékosan elutazott; és mert a gör. kel. szabályzat szerint a papi rendtől senki más meg nem foszthatta, Gyorgyevicsen ekkor az ítéletet nem lehetett végrehajtani.

A lázadók ellen indított vizsgálat és per több évre elhúzódott, miközben Gyorgyevics, Zsumanka hadnagy és többen a temesvári sánez-börtönökben meghaltak. Kötél által — minthogy a főbűnöst kézre nem keríthették — csupán Scribetie hadnagy végeztetett ki; a többi részesek, kik magukat kevésbbé compromittálták, névleg: Thodorovics Trifun, plebános, Urosevics, diakon, Staics Athanaczko, kereskedő, Antics Péter, vice-káplár, Zsivanov Jovan, Athanaczko Putnik, Milovanov Stojan, Poppov Stojan, Duzkin Mihály, Mihajlovics Péter és Stoka Dimitrasko, életfogytiglani sánczmunkával lakoltak vétségükért.[3])

Pesty Frigyes kutatásai alapján e szerencsétlen kudarczot még néhány vonással kiegészíthetem.

Az eddigiek szerint az első támadásnak tényleg Pancsován kellett volna történnie, a mit azonban az illető kormányközegeknek kellő időben tett intézkedéseik meghiúsítottak. Hogy az összeesküvők nem

[1]) „Hist. Paroch. Alba-Eccles.“ Kézirat.

[2]) A lázadás részletes előadása megtalálható a fehértemplomi hatóság okmányaiban, szintúgy a „Hist. Alba-Eccles.“ czímű kéziratban, melyet Seehorsch, akkori esperes írt össze.

[3]) Ugyanott.

mondtak le tervükről, hanem azt titkon a legbuzgóbban érlelték, annak legvilágosabb bizonyítéka az imént elmondott krucsiczai kudarcz; de a mi még talán sok ember előtt ismeretlen és homályos, az az a tény: hogy Kara-Gyorgye e tervről nemcsak tudott, hanem azt — a mint az idézett proklamációból kitűnik — helyeselte is.

Különben a másik szerb lázadó-vezérnek, a klicsevái Stojkovics Milenko-nak is része volt a fölkelésben, mert Szerbiában e czélból ő is tartott nép- és knéz-gyülekezeteket, melyekben a délmagyarországi és szerémi lázadó tervét — a kinek informálására Jovanovics Marian vállalkozott — megbeszélték és annak modalitásait megállapították. Ezek a gyülekezetek valósággal nem akartak kevesebbet, mint hogy az elfoglalandó tartomány-részekben Kara-Gyorgyét kikiáltják királyuknak; sőt azt is tervezték, hogy ha Délmagyarországot és Romániát Szerbiának alávetniök sikerül, orosz segítséggel egyéb osztrák tartományokat, melyek ez időben a franczia háború miatt katonai oltalom nélkül voltak, szintén lázadásra bírnak, a hol aztán mindenkit kiirtanak, a ki nekik ellenáll vagy vallásukat el nem fogadja.[1])

A hivatalos vizsgálat adatai szerint az első szerb betörésnek 1808-ban kellett volna megtörténnie Moldovánál; Milenko Porecsnél jött volna át Mehádia felé, és Dobrinjacz Péter bimbasa Ó-Palánkánál nyomult volna előre.[2]) Az összeesküvők, a mint látszik, Temesvártól nem igen féltek, és akkor egész komolysággal azon gondolkoztak, hogy a szerb területet minél szélesebben kiterjeszszék, a mi azonban, főleg azért, mert a románok részt venni nem akartak, csúfosan meghiúsult.

Igy tehát az akkori ezredparancsnok, Branowaczky ezredes erélyes közbelépése a fehértemplomi polgári őrség segedelmével csirájában elfojtotta e rajongók fenyegető fölkelési kísérletét, mely különben, ki tudja, mily veszélyessé lehetett volna Délmagyarországra!

---

[1]) Pesty: A szörényi bánság. I. 212. stb. — Ranke L. (Die serb. Revolution) és Kállay B. (A szerbek története) egyaránt hallgatnak e dologról.

[2]) 1809. január 16., 17., 18-án és február 8-án Temesvárott ez összeesküvés dolgában ismételt vizsgálatokat tartottak, melyeknek eredményéről az akkori alispán Bydeskúti Vincze 1809. febr 17-én jelentést tett a nádornak. Az ezekre vonatkozó tanúvallomások Pesty bizonysága szerint a budapesti magy. országos könyvtárban még megvannak.

Ujabb ősemberi telepek Délmagyarországon.

Orosz Endrétől.

I. A cseneji őstelep. (Torontálm.)

1894. április 9-én sétám közben Csenej határán egy ősemberi telepre akadtam. E telep a helység déli oldalán folydogáló Bega-lecsapolási csatorna balparti legelője alatt, a csatorna hídjától 4—500 lépés távolban délfelé, az őskori Ó-Bega folyónak jelenleg száraz, természetes medre jobboldali partmagaslatán fekszik.[1]) Egy nagyobb területű szántóföld 6—7 dcm. mélyen végzett körülárkolása által több ősemberi tárgy került az árokból a felületre. Az ottan talált és gyűjtött őstárgyak: cserepek, csontok, agyagrögök, kődarabok, szilánkok stb. A tárgyak leírása a következő:

Kőszerek: Quarzitból alakított és csiszolt keskeny kőék, celt éltöredéke. — Ugyanezen anyagú, 3·5 cm. hosszú, kis alakított és csiszolt véső töredékes darabja. — 1 dcm. hosszú, sericites-gneiszból durván alakított vágó-eszköz. — Két kis kődrb. törökövek töredékrészeinek ismerhető föl, ütési nyomokkal, veres quarzitból és quarzitos finom homokkőből. — 17 drb. sárgás, hamúszínű, fehéres és vörös szarúköves tűzkő- s 5 obsidián-szilánk. Köztük a leghosszabb két szilánk 21 mm. — Néhány quarzkavicska (parittyakő). — Alakítatlan kődarabkák: vaskos quarz, quarzit, quarz-homokkő (többféle változat), amphiboltrachyt, muscovit-biotit-gneisz, sericites-gneisz, szarúkő, tűzkő, obsidián, basalt, amphibol-gneisz.

Edények: Vastag, durva, földes szövetű agyagból, korong nélkül szabad kézzel készített, szabad tűzön rosszúl égetett, tégla-sárga, vörös, barnás-szürke vagy barnás-fekete színű, többnyire nagy kezdetleges edények mállékony cserepei. Vastagságuk 5—10 sőt 20 mm. — Homok-mentesek. Perem felálló, oldal merev hajlású, dísztelen, fogantyú hegyes kúpalakú csücskök, kevesebb az átfúrt csücsök, fenék lapos és síma. Dísz 3 cserepen kisebb-nagyobb beszurkált pontok. Nagy fazekak voltak. A keramika legkezdetlegesebb készítményei.

---

[1]) Új speciális-térkép. (1 : 75.000.) Zone 23. Col. XXIV. Ó-Telek és Zsebely lapja.

Konyhahulladékok: Az ide tartozó tárgyak nyers, szürkés-fehér vagy rozsdás-barna színű, mind felhasogatott és széttördelt emlős állati csontok, égetett kékes-szürke és mész-fehér apróbb csont-törmelékek s kevés kagylóhéj. A talált állatfaj-maradványok:

1. Bos taurus, L. fogai gyakoriak, továbbá egy kopott, 8·5 cm. hosszú astragalus.

2. Cervus elaphus, L. fogai, egy aganesforgács és egy astragalus, ritkán lelhetők.

3. Ovis aries, L. fogai gyakoriak.

4. Sus scrofa, L. fogai gyakoriak.

5. Anodonta mutabilis, Clessin: variatio. (A typusos alak számos változatainak egyike.) Héjtörmelékei ritkák.

6. Unio pictorum, L. typusos törzsalak, ritka.

Egyéb tárgyak: Tűzpad drbok homokos, szürke, égett agyagból, továbbá téglavörös-sárga megégett agyagrögök.

A rét felszíne alatt 6 dcm. mélyen feküdtek egy emberi koponya szétesett vastag, rozsdás-vörös és sötétbarna színű csonteserepei.

Következtetések: Az árokásás által kevés őskori tárgy jutván napvilágra, természetesen az ezekből levonható következtetések a lelőhely — mint ősemberi lakóhely — mindennemű viszonyainak megvilágítására nem elégségesek, azonban az összegyűjtött őstárgyak és megfigyelt adatok elég alapot szolgáltattak nekem e telep fölfedezhetésének felismerésére és ezt ismertető rövid leírására. Az ősemberi tárgyak sokkal nagyobb mennyiségben kerülnének elő, ha az esetleg ott végzendő földmunkálatok által több és nagyobb feltárások engednének bepillantani az alluviális televényföld felszíne alá. — Az eddigi adatok szerint az itten tartózkodott ősemberek állattenyésztő, halász-vadász, nomád néptörzs voltak. A köveket hegyes vidékről szerezték a telepre. Az elmondottak alapján a telep a neolith-kőkor jellegét viseli magán.

II. Az újvári „Temesić“ ősemberi telep. (Torontálm.)

Újvár nagyközség az éjsz.-szél. 45° 39′—40′ között, s a kel.-hossz. (Ferro) 38° 34′—35′ között, az Adria fölött 83 m. magasan, alföldi rónaságon, az őskori Ó-Bega folyó balparti mellékén fekszik. Az 1894. április 29-én a Begahajózási csatorna felé tett praehistoriai excursióm itt egy teljesen ismeretlen ősemberi telep felfedezésével jutalmazott és örvendeztetett meg. — Az ismertetendő őstelep Újvár községnek közvetlen éjszaki oldalán, az építés alatt álló párdány-zsombolyai vicinalis vasút jobboldalán ott fekszik, hol a „Temesić“ nevű, mostan száraz folyóágynak

a helység felőli vagyis balparti védtöltése emelkedik a Csenej felé vezető szekérútnak a Temesić fölé épített téglahídjánál.[1]) A telep legéjszakibb határa a Temesić medre, nyugaton a cseneji út, kelet felé és délre a községbe terjed és annak házai és kertjei közt vész el; az őstelep területét alkotják tehát a Temesić balpartja, a Temesić s a helység közti kis rét, a temető egészen és a temetőt körülzáró 3 útcza háztelkei. A telep hossza éjszak-déli irányban 300 méter, szélessége az úttól nyugat-keleti irányban 250 méter. A megnevezett terület minden részén bukkannak elő földmunkálatok alkalmával őskori tárgyak, mint: edénycserepek, csontok, kődrbok; néhány esetben csiszolt és átfúrt kőeszközt (kőbuzogányt), házépítésnél egy ép, nagy, öblös edényt, a temetőtől keletre fekvő útcza egyik udvarán kútásás közben cserepeken kívül egy ép, golyóalakú törőkövet is leltek. Magam a temetőben sírások által kidobva tűzpadok darabjait, nagyobb edényrészleteket, tűzkőszilánkokat stb. stb. gyüjtöttem. Mindezen helyek nem szükölködnek őskori leletekben, de a kellő feltárás által eddig a legtöbb leletet szolgáltató hely a Temesić partszegélye. A Temesić egy őskori, éjszakkeletről délnyugatra haladó kisebb folyónak jelenleg száraz medre, mely mostan a nagyobb esőzések után összegyülemlő vizek levezetésére szolgál.

1887—88-ban a Temesićen lefolyó nagymennyiségű víz a közvetlen közelében épült Újvár községbe is behatolt, mire 88-ban, a helységet megvédendő további árvizek ellen, a Temesić balpartján védtöltést hordtak a száraz meder partjából, s ezen nagyobbszabású földmunkálatok által bolygatták meg az ottan létezett őstelep emlékeit. — A telep geologiai viszonyai ezek: a felszíntől le fekete, új-alluviális televényföld 0·5—1·2 méter közt változó; legvastagabb a cultur-réteg az őstelep területén. A televény alatt 5—12 dcm. vastagságú, helyenként rozsdás, új alluviális anyag van, mely már nem tartalmaz ősemberi tárgyakat. (Vizi üledék.) A száraz folyómeder fenekét csillám-pikkelyes, rozsdásbarnára festett, finom-szemű quarzhomok alkotja 2—3 vagy még több méter vastagságban is. — A földhordás által feltárt lelőhelyen a felülettől 1 m. mélyen fölötte nagy mennyiségben találtattak ősemberi holmik. A szemtanú munkások elbeszélése szerint akár szekér-számra hevertek szerte-szét a kikerült tűzpad-romok, égetett agyagrögök, pernye, szénmorzsák, edénycserepek, csontok, kődarabok, őrlőkövek, kőgolyók, kisebb-nagyobb és többé-kevésbé ép edények, állati állkapcsok, szarvak, agancsok, égetett agyag-golyók stb. Nagyon természetesen a mérnök urak legtöbbször tanusított figyelmetlensége és közönyössége, valamint a munkások tudatlansága mellett mind e tárgyakból semmi sem lett összegyüjtve, hanem ismét beletemettettek a töltés alá, s részben pedig a felületen oly mennyiségben maradtak töredé-

[1]) Új speciális térkép. (1 : 75.000) Zone 23. Col. XXIV. Ó-Telek és Zsebely lapja.

kekben széthányva, hogy a helység felé közeledő éber kutatónak már az útról is szembeötlenek a felület törmelék-darabjai.

A töltés alatti partszegélyben 1894. okt. 21-én több ponton 2 emberrel próbaásatásokat végeztettem, melynek eredménye volt: díszes edénycserepek, őrlőkövek, állati állkapcsok, fonó-orsó stb. Följegyzésre méltóbb az, hogy m. e. 4 □ m. területű helyen tűz által elpusztult és összeesett kunyhó-lakásromot találtam, hol sok vesszőbenyomatot feltüntető égett agyagrög hevert egymáson. Néhány cserép és csonton kívül mi sem jött elő a romok közül.

Az előadottak után következzék az ősemberi tárgyak elősorolása és jellemzése a használat szerinti legtermészetesebb csoportosításban.

Eszközök: A Temesić-partból jutott felszínre egy szabályosan alakított és szép símán csiszolt, közepén átfúrt, gömbölyded, alma-alakú, simafejű kőbuzogány féltöredéke közönséges zöldes-szürke serpentinből. Legnagyobb átmérője 7—8 cm., magass. 5·5 cm., nyéllyuk-átmérője 1·5—2 cm. Bronzkori typus.

3 drb. szépen, szabályosan alakított és csiszolt véső kis éltöredéke. 2 quarzitból, 1 mállott, zöld palakőzetből. Az egyik quarzit éle ívalakú.

Őrlőfenékkő kisebb-nagyobb töredéke előfordult összesen 25 drb.

Anyaguk: Gránitos kőzetek 7 drb. Andesitek: tömör 1; amphibol 1; biotit-amphibol andesit 1; összesen 3 drb. Basalt 3 drb. Gneiszok: gránitos 2; biotit-muscovit g. 1; sericites g. 1 és finomszemű g. 1; összesen 5 drb. Homokkövek: fekete 1; szürke 1; összesen 2 drb. Conglomeratos quarz. 1; conglomeratos quarz-homokkő 2; összesen 3 drb. Ismeretlen quarzos kőzetek 2 drb. Összesen 25 drb.

Rendes szokás szerint ezen őrlőkövek is töredékes állapotúak. Köralakúak, átmérőjük 2—3 dcm. s vastagságuk 2—3—6 cm. Vastagabb 1 demnél nem volt. Négy darab őrlőkő azért érdekesebb, mivel az alsó és felső lapjain egyaránt simára van koptatódva a kétoldali őrlés miatt. Egyéb tulajdonságaikban megegyeznek a más telepek őrlőköveivel.

A törő-morzsolókövek száma 10. Anyaguk: Haematit (vörös vaskő) 1. Vaskos quarz 3. Quarzitos kőzetek (quarzit és g. homokkő) 5. Basalt 1. — Nyolcz töredék, kettő ép és gömbalakú, míg a többi leginkább hasábalakkal bir. Részint kavicsokból, részint természkőzetekből állanak s kettő kivételével mind nyersen lettek használatba véve feltűnőbb idomítás nélkül; egy alakított, egy pedig csiszolt felületet mutat. — A gömbalakú basalt morzsolókő átmérője 4·5 cm. (a másik quarzgömb 5—8 cm.). Rendeltetésök főleg és különösen a gömbalakúaknak gabnamorzsolás (őrlő felső tag), alárendeltebben ütésre, törésre vagy zúzásra használás. Mindnyájan ütések, koptatás világos nyomaival.

Szilánkokból 8 darabot gyüjtöttem; sárga, vöröses, kékes és fehér, leginkább szarúköves tűzkövek, melyeknek legnagyobbika 3 cm. hosszú. Egy szilánk 4 lehasítási nyomot tüntet föl. — Alakítatlan kisebb-nagyobb kődarabok és törmelékek: vaskos quarz, quarzit, szarúkő, mállott vöröses quarzitos kőzetek, amphibol-quarz-trachit (v. andesit), biotit-amphibol-quarz-and. (v. trachyt), pyroxén-andesit?, mállott trachyt, basalt, gránitos gneisz, muscovit-biotit-gneisz, sericites-gneisz, chloritos-gneisz, graphitos-gneisz, finom-palás-gneisz, szürke mészkő, tömör mészmárga, conglomerátos-quarz-homokkő, quarz-homokkő, 1—2 ismeretlen kőzet, továbbá néhány kisebb gömbded kavics vaskos quarzból, quarzitból és amphibolpalából.

2 darab fonó-orsó féltöredéke szürkére égetett agyagból. Egyik átmérője 4·2 cm., középvastagsága 1·5 cm., a lyuk átmérője 7 mm. A másik átm. 5·3 cm., legnagyobb vastags. 0·8 cm., szélén pedig csak 3 mm. Könnyűségök mellett különösen az ellapított tulajdonságuk az a jelleg, mely határozottan fonó-orsó gombnak és nem hálónehezéknek tünteti föl.

1·5 dcm. hosszúságú, téglaforma égetett agyag, töredékes állapotban, egyik végén 1·5 cm. átm. lyukkal, melynél fölaggatva nagyobb hálósúly volt, a mint Török-Becsén a tiszai halászoknál manapság is láttam nagy hálókon ilyen téglasúlyt felkötözve.

Szarvasaganes-végből készített, letört hegyű csont-ár; alsó része is csonka, s így 7 cm. hosszú. — Egy másik teljesen megkopott, sima felületü csont-ár, 6 cm. hosszú töredék s őzaganesnak darabja. — Csont-ár 3 cm. hosszú, sima hegyű töredékén kívül még számos faragást, bevágást feltüntető szarvasaganes darabka és két kis fúrt lyukkal biró két csonttörmelék is találtatott.

Edények: A gyüjtött töredék edénydarabok anyaga földes sárga agyag, egynémely cserépben finom homokszemek is láthatók belekeverve. Az edények korong nélkül, más alakító és simító eszközök segítségével szabad kézben készültek mind; egy-két cserép belső oldalán láthatni ugyan kevés vízszintes irányú párhuzamos környomot, de ezek az alakításnál használt simító-eszköz (csont- v. fapálczika) benyomásaitól származhattak. Általában égetettek, fekete, szennyes-szürke, hamúszínű, téglasárga vagy ritkábban téglavörös színnel; a vastagabb falúak többnyire durvábbak, rosszúl égetettek, földesek, mállékonyak. — A cserepek vastagsága 2—12 mm. közt változó. — A legtöbb perem egyenesen felálló, alárendeltebben kifelé hajló. — Edény-fogantyú többféle van. Lyukfogantyú az olyan, midőn a felálló perem szélén az ujjaknak megfelelő nagyságú körlyukak vannak az edény oldalába nyitva páronként elhelyezve. Ritka. A falból kiemelkedő hosszúkás vagy domború bütyökfogantyú szintén ritka, ellenben gyakori az olyan kúpalakú csücsök-fogantyú, mely két oldalán az ujjak begye számára egy kis bemélyedéssel bir, vagy pedig hengeres

pálczikával át van fúrva. Ezek után következnek a valódi fülek előbb környilással, majd az alakított és a legcsinosabban meghajlított hosszúkás szalagfülek ékformájú fülnyilással. A perem és a fül érintkezésénél két kicsúcsosodás díszít némely fület. — Az edényfenék köralakú és lapos; ritka példány a karimával ellátott homorú fenék.

Számos edény díszítéssel volt csinosabbá téve. Mint ornamenticai elemek szerepelnek: a pont, vessző, egyenes vonal, görbe (íves) vonal, zsineg-benyomat, csücsök, láncdísz és mint különleges díszítésfajta, fűszárakat és szalmaszálakat feltüntető benyomatok. A díszítés legtöbbnyire ezen elemek váltakozó és tetszés-szerinti combinatiója; különvált ékítmények a leggyakoribb előfordulású láncdísz, fűszár-benyomat és az egyenesek összetételei (különösen tört v. szögvonal, egyenközű átmetszések), s továbbá az igen gyéren mutatkozó zsinegdísz. — Egy cserepen csupa íves vonalakból álló, egymásra zsúfolt ékítmény oly egyenközű, szabályos és megegyező íveket tüntet föl, miszerint alig hihető, hogy e rajzot szabadkézzel, nem pedig már valami ilyféle eszközzel nyomták be csoportonkint egymás mellé. A betüzdelt és bekarczolt ékítmények fémkori, bronzkori jellegüek. — 5 drb. edénycserép graphyttal van bemázolva.

Az újvári őstelepről nagyobb edénydarabokat is gyüjtöttem össze. Különösen a temető az a hely, a hol a sírások által időnként épebb edénydarabok kerülnek a felületre. — Mint különlegességet említhetem e telepről egy ú. n. „talpcsöves“ edény töredékét. A 8 cm. átm. fenéktől fölfelé az edény falai letöredeztek, s lefelé a talpcsőből is csak 4 cm. maradt meg. A cső átmérője 7·5 cm. A talpcső magassága 1 dcm. is lehetett. — Sajátos készítmény egy félgömb idomú, szürke színű, sima és homorú kis tálacska, melyet leginkább egy köralakú sótartóhoz lehet hasonlítani. Alsó része egészen domború. Átmérője 4·8 cm., magassága 18 mm. — Nem érdektelen egy szűrő-edény több cserepe, melynek oldalfalai a peremtől lefelé s az egész fenék is egymás közelében álló apró lyukakkal sűrűn vannak átszurkálva. Pereme sima és felálló. Tálalakú volt. — Az ismertetett háromféle edény nem mindennapos tárgya az őskori keramikai leleteknek. — Fölemlítendők még: egy 9·5 cm. magas, felálló peremű csupor fele, mely hosszúkás szalagfüllel birt. Legnagyobb kiöblösödésének átmérője 1 dcm. Díszítését képezik: 3—4 csücsök, 3—3 körvonallal övezve és ezenkívül az edény körül futó 3–3 párhuzamos vonaldísz. — Egy másik szürke színű, kis edény 8 cmnél nem volt magasabb. Legnagyobb kidomborodása, melyet apró csücskök díszítenek, 6 cm. átmérőjű. Alig homorú fenekének átmérője csak 24 mm. — 2 drb. inkább tányérhoz hasonló alacsony tál, magassága 3 és 5 cm. — Az edényfajok voltak: kis bögrék, díszcsuprok, fazekak, tálak, nagy tartó edények, szűrőtál, talpcsöves edény, kancsóalakú, sőt még széles öblű veder- vagy kis cseber-formájú edények 2—3 dcm. átmérővel.

Konyhahulladékok: E telep csontmaradványai sötét-foltos szürke vagy okker-barna színűek s legnagyobbrészt pörköltek. Az egészen megégett fekete, kékes-szürke vagy mészfehér színű csontocskák itt is mind apró törmelékek. A felhasogatott és széttördelt csontok mellett sok fog, állkapocs, szarv, aganes, kagyló stb. kerül felszínre inkább töredékes állapotban. A telepről a következő állatfajokat gyüjtöttem:

1. Bos taurus, L. fogai, állkapcsok, patacsontok, szarvcsontok stb. Följegyezhetem egy 9 cm. hosszú szarvcsont töredékes darabját, valamint egy másik vaskos, rövid példányt, mely 20—22 cm. hoszszal bir. — Egy állkapocs belső oldala tükörsimára van lecsiszolva (gyakori).

2. Equus caballus, L. fogai (ritka).

3. Cervus elaphus, L. fogai, astragalus és számos kis aganes-töredék bevágások nyomaival. Kiválóan érdekes egy hatalmas nagy és gyönyörű szép aganesának 2 drb. töredéke, a melyek egyikén már fémeszköz éles bevágásának nyomai szemlélhetők.

Az egyik oldalon félig bevagdalták a vágó-eszközzel az aganesot s ekkor az ellenkező oldalon még összefüggő részt egyszerűen letörték. Ide tartozik még egy csont-ár is, mely szarvasaganesból készült (gyakori).

4. Cervus capreolus, L. Két kis, hegyesre simított, aganeseszköz, ár-töredék képviseli (ritka).

5. Sus scrofa, L. fogai, agyara és 1 astragalus (ritka).

6. Ovis aries, L. fogai, 1 állkapocs és 1 astragalus (gyakori).

7. Canis familiaris, L. Három alsó, két jobb- és egy baloldali égetett és kopott állkapcsa. 9—10 cm. hosszúak (ritka).

8 Canis vulpes, L. egy alsó, jobboldali töredékes és pörkölt állkapcsa (ritka).

9. Egy kis halcsigolya, 5 mm. átmérőjű (ritka).

10. Unio pictorum, L. typusos törzsalak (gyakori).

11. Unio batavus, Lamk. (ritka).

Ezen állatfajok közül leggyakoribb előfordulású a tehén. Azután a szarvas, disznó és juh.

Egyéb tárgyak: A temetőből jutott a felszínre egy égett agyagbálvány lábtöredéke, melynek 6·5 cm. hosszú talpa lapos és csak 2 ujj van reá alakítva. Ábrázolja a lábat a lábtőig. Az egész szobor magassága 4—5 dcm. lehetett. Kidolgozása kezdetleges, merev alakú, még a szögletek sincsenek jól lekerekítve. A vaskos szobor még az őskorban töredezett szét.

Egy szürke színű, 5 cm. átm. kerek edénycserép-darab szélein köröskörül meg van simítva. Ily cserép a kécsai „Kurjácska gredai“ őstelepről is került elő 2 példányban. Rendeltetése ismeretlen.

Egy homokos agyagból készült, körülbelül köbdcm. nagyságú és az ujjak végeinek benyomásával czifrázott tárgy, mintha valami díszholminak lenne felismerhető.

Malterszerű tűzpad-darabok csillámos homokos sárga agyagból égve, simára sikárolt mész-szürke felülettel.

Kékes-hamúszínű és tégla-vörös égett nagy darab agyagrögök vékonyabb-vastagabb hengeres favesszők, ágak benyomataival. A legvastagabb ágak átmérője 2—3 cm. Az ily agyagrögök a kunyhó-lakások utólag megégett sövénytapaszainak széthullott töredékei.

Laza szövetű, sárga, égett agyagdarabok gabnapelyva benyomatokkal, továbbá likacsos szövetű, könnyű, a vízen úszó, égett agyag-salakdarabok innen sem hiányoznak.

Legvégül e csoportban fölemlítendőnek tartom még, hogy a telep melletti téglahídnál egy edényben elrejtve volt körülbelül 1—2 dcm. hosszú aranylánczot találtak, mely elkallódott. Nem lehetetlen, hogy a vastag szeműnek jelzett aranyláncz őskori eredetű.

Következtetések: Az újvári folyóvízparti, közepes nagyságú és gazdag ősemberi telepet — mint mindenkor szokták — itt is a lelhelyről neveztem el „Temesić“ őstelepnek. Ez a kécsai bronzkori ősteleptől délkeletre, diagonális irányban 7·5 km. távolban fekszik. — A gyüjtők figyelmét továbbra is megérdemelheti, mivel a temetőben a sírások által, a Temesić-parton pedig a csapadékokon kívül még az esetenként végzendő földhordási munkálatok által is sok érdekes anyagés adat kerül időnként napvilágra.

A telep korára jellemző kőbuzogány és a kevés számban még használatos kőfabricatumok mellett az eszközök közül különösebb érdekkel a haematitból leütés, tördelés által egyszerűen közönséges kő módjára megalakított hasábkötörő bir, melynek anyagát e kulturperiodus emberei még nem tudták olvasztás útján megfelelőbben felhasználni.

A telep keramikája az első kezdetlegességeket már rég túlélve a virágzó fejlődés egy bizonyos — eddigi praehistoriai ismereteink szerint még meg nem határozható — fokáig eljutott, s azután e telepnek elpusztulása miatt természetesen csak egy új és későbbkori állomáson fejlődhetett tovább. Az újvári őstelep cserépművessége kevéssé hasonlít a kécsai bronzkori őstelep már részletesen ismertetett keramikájához s hogy vajjon annál idősebb vagy ifjabb, azt csak a későbbi, erre czélzó összehasonlítások által lehet majd megállapíthatni.

Az őstelepesek foglalkozása és kulturális állapota az őstárgyak jellege alapján csalhatatlanúl mindig leolvasható. Így ezen őstelepesek foglalkozása volt: a vadászat, halászat, állattenyésztés és földmívelés vagy helyesebben gabnatermelés; ismeretes már a fonás, a fazekasság, a csereforgalom; bölcsőkorát élte az iparművészet és szobrászat; s divott a bálványok tisztelete. — A telephely elhagyásának biztos megállapítása nem könnyű

dolog és döntő bizonyítékok hiányában csak problematikus véleménykoczkáztatás lehet, azért tehát erről ezideig még nem nyilatkozhatom.

Befejezésül előáll még a chronologiai kérdés. Erre pedig az előrehaladott művelődési viszonyok, az alma-alakú kőbuzogány, az edények díszítményeinek jellege, a kutya jelenléte, a fémszerszám nyoma a szarvasaganeson, a hasonlatosság a kécsai bronzkori őstelep viszonyaihoz és maradványaihoz stb. stb., rögtön azt felelik, hogy a kérdéses őstelep határozottan bronzkori.

TÁRCZA.

Kivonatos jelentés a választmányi ülésekről, 1895. január és márczius hónapokban.

I. Rendes havi választmányi ülés 1895. január 30-án.

1) Újabban könyveket ajándékoztak: Temes vármegye közönsége Jókai Mór művei nemzeti díszkiadásának első 20 kötetét; Schummer Rezső, temesvár-belvárosi segédlelkész (3 köt.); dr. Baróti Lajos, fővárosi tanár, milleniumi történetének új füzeteit; Miku Emil, battai gör. kel. lelkész 1 köt. Összesen 24 kötet és 1 füzet. — A választmány az adományozóknak kifejezte köszönetét.

2) A tagok sorában időközben történt változások: Elhúnyt: dr. Baligó János, kegyesrendi tanár, rendes tag. — Rendes tagnak megválasztatott: Berecz Gyula, kir. segédtanfelügyelő, Temesvárott.

3) Folyó ügyek: Dr. Holub Emil Amerikából levelet intézett a társulat igazgatóságához, melyben legőszintébb részvétét fejezi ki id. Ormós Zsigmond, társ. életfogytiglani elnök elhúnyta fölött. A választmány átiratilag köszönetet mondott. — Elhatároztatott, hogy a társulat a bánsági adminisztraczionális Adattár kiadásának befejeztével egy délvidéki teljes lelet-repertoriumot és ehhez egy lelet-térképet fog kiadni. Mindkettőre nézve a konkrét javaslat, illetőleg tervezet kidolgozásával Milleker Bódog, társ. tagot, bízta meg. — A könyvtár gyarapodása következtében kimondta a választmány, hogy a könyvtári helyiségbe két új szekrényt készíttet.

4) Felolvastatott Böhm Lénárd történeti epizódja: „A krucsiczai lázadó." E füzetben közöljük.

II. Rendes havi választmányi ülés 1895. márczius 28-án.

1) A múzeumi gyüjtemények gyarapodása: a) Jelentékeny, nagybecsű pénz- és éremgyüjteményt ajándékoztak br. Nikolics Fedor és Mihály urak; nevezetesen: 29 drb. vegyes arany-, 297 drb. és 61 kis papir csomagba foglalt ezüst-, és körülbelül 190 drb. vegyes réz-érmet. E nagylelkű, hazafias adományért a választmány átiratban mondott köszönetet. — Érmeket adtak még: Zelinka Károly, plebános (Kis-Szent-Péter), egy württembergi ezüst-pénzt (1715), és Lutz József, nyomdavezető (Temesvár), egy lengyel ezüst-pénzt (1581). — b) Könyveket ajándékoztak: A nagymélt. vall. és közokt. ügyi miniszter (3 füz.), Temes vármegye (2 köt.), m. tud. akadémia (1 köt., 2 füz.), dr. Ortvay Tivadar (Pozsony), Szűcs János (Temesvár). Az adományokért jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

2) A tagok sorából elhúnytak: **Babusnik Ágoston** és **Schleiffelder János**, alapító tagok.

3) Folyó ügyek: A főtitkár megbízatott, hogy a muzeumi érem- és metszetgyüjtemény kellő elrendezhetése végett két megfelelő szekrényt készíttessen, melyek egyszersmind az ezredéves kiállításra is felküldetnek. — A társulat elhatározta, hogy a millenium alkalmából a Temesvár sz. kir. város területén levő történelmileg nevezetes emlékeket, helyeket s esetleg épületeket felvilágosítást adó felíratos táblákkal ellátja s ez iránt a város hatóságával tárgyalást kezdeményez. — Továbbá határozatilag kimondta, hogy az id. Ormós Zsigmond hagyatékához tartozó, különösen a Délvidékre nézve, de egyébként is nagybecsű éremgyüjtemény megvásárlása végett az örökösökkel érintkezésbe lép, s erre egy bizottságot küldött ki, mely az ügyet már a f. évi közgyülésen végleges javaslattal előterjeszsze. — A muzeumra hagyományozott Ormós-féle képgyüjtemény korok és iskolák szerint újra rendezendő.

4) A főtitkár bemutatta Orosz Endre újabb jelentéseit egyes általa felfedezett torontál-megyei őstelepekről. A jelentések tudomásul vétetnek s a mennyiben szükséges, a társulati Értesítőben közöltetnek.

EGYVELEG.

Pozsony város története. Irta **Ortvay Tivadar.** Kiadja „A Pozsonyi Első Takarékpénztár.“ Második kötet. Első rész: A város középkori topografiája, 1300—1526. A szöveg közé nyomott 54 rajzzal, valamint a szöveghez mellékelt 4 táblával. Pozsony, Stampfel Károly, 1895. Nagy 8-ad. XVI és 451 lap. Ára?

E kiváló mű I. kötetét folyóiratunk 1892. évi 1. füzetében (51. lap) ismertettük. E II. kötet érdeméről és jelességeiről, akár a gondos szakavatottsággal kiválasztott tartalmat, akár a megnyerő előadást, akár a könyv külsejét tekintjük: csak fokozottan ismételhetnők azt, a mit már első ízben elmondtunk. Elsőrangú szerző kitünő munkája, méltó kiállításban. Ezért ajánljuk újolag olvasóink szíves figyelmébe, ide jegyezvén e kötet tartalmát is: I. fej. Pozsony területi alakulása a középkorban. A vár. A belváros. A külvárosok. A város határa. II. fej. Pozsony belső beosztása. A városba vezető közlekedési útak. Az Óváros utczái és házai. III. fej. Az Óváros terei és házai. IV. fej. A külvárosok utczái, terei, házai. V. fej. Pozsony erődítései. Árok. Körfal. VI. fej. Kaputornyok. Faltornyok. VII. fej. Zwingerek. Erkerek. Védelmi folyosók. Sövénykerítések. Táborok. VIII. fej. Pozsony építészeti jellege. Az emlékszerű építkezés. Köríves és átmeneti styl. IX. fej. Emlékszerű épületek. A kora-csúcsíves styl. X. fej. A késő-csúcsíves styl. XI. fej. A renaissance első jelenségei. XII. fej. A nem-monumentális épületek. Közés magánházak. Építési modor és anyag. XIII. fej. A házak külső díszítése. Szobrok. Falfestmények. Czímerek. Polychromia. A város külső csínosságának állapota. Tisztaság. Kövezés. Világítás. Függelékek: 1. Pozsony középkori szőlőhatára. 2. A pozsonyi városház kapualja zárköveiről. 3. A pozsonyi vár díszkapujának építési ideje. — Megjegyezzük még, hogy a mű a pozsonyi első takarékpénztár hazafias bőkezűségéből magyar és német nyelven is megjelenik.

— *r.*

A magyar nemzet története. Szalay József négy kötetes munkájából, mely annak idején akadémiai nagy díjat nyert s melyet most a Lampel-czég **dr. Baróti Lajos,** jeles történetírónk, szerkesztésében, az ezredéves ünnep alkalmából, gazdagon illusztrálva ismét kiad, immár a 10. füzet is megjelent. Az eddigi füzetek mindegyikében szigorú kritikával megállapított tartalmat, kellemes előadást és tanulságos, de egyszersmind igen szép rajzokat találtunk. A szerkesztő nem kímél munkát, a kiadó semmi áldozatot, csak hogy méltó emlékművet adhassanak. Megszerzése bárkire nézve igen könnyű, mert olcsó: egy füzet ára 30 kr.; előfizetés útján bérmentes küldéssel: ¼ évre (6 füzet) 1·80 frt., ½ évre

(12 füzet) 3·60 frt., egész évre (24 füz.) 7·20 frt. A megrendelés czíme: Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedése, Budapest, Andrássy-út 21. Őszintén ajánljuk.

A „Századok“ f. évi 4. (április) füzetéből veszszük át a következőket:

Tolnamegyei muzeum. Tolna vármegye tudvalevőleg gazdag régiségekben, melyeknek felkutatásában nagy buzgalmat fejt ki Wosinszky Mór, szegzárdi esperes-plebános és Apponyi Sándor gróf, kinek gazdag muzeuma van a lengyeli kastélyában. Wosinszky a tulajdonát képező 5000 darabból álló régiséggyűjteményét most felajánlotta a megyei muzeum alapjának, mire Apponyi gróf is felajánlotta nagybecsű muzeumát. Az ily módon megalapított megyei muzeum a vármegyeházában lesz, hol három tágas termet jelöltek ki a muzeum czéljaira.

Abauj-Torna vármegye közönsége 1894. évi 131. sz. a. kelt végzése szerint a vármegye történetét megíratni elhatározta s arra pályázatot hirdetett. A pályázati feltételek szerint a mű a milleniumi ünnepélyre lenne elkészítendő, s három részre oszlanék. Az első részben megírandó lenne a vármegye területi felosztása azon keret szerint, melyet társulatunk a monographiák szerkezetére nézve megállapított. A második rész a vármegye történetét adná a legrégibb időktől a legújabb korig oknyomozó alakban feldolgozva. A harmadik rész a vármgye nemesi családjainak történetét és a levéltárban őrzött nemesi adomány- és czímer-levelek ismertetését tartalmazná. E rész tartalmazná még a vármegye főispánjainak és alispánjainak idő szerinti felsorolását is. Ez utóbbi rész megírását Csoma József vállalta magára, míg az első két rész megírása czéljából a tárgyalások az erre felkért szakférfiakkal még folyamatban vannak.

A vidéki Történelmi Társulatok száma újabban ismét szaporodott. Dr. Récsei Viktor pannonhalmi főkönyvtárnok tagtársunk buzgólkodásának sikerült megalakítani az „Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat“-ot. A társulat f. évi február 2-án tartotta alakuló közgyűlését Kruplanicz Kálmán főispán elnöklete alatt. A társulat fővédnökévé Vaszary Kolozs bíbornok herczegprimás, tiszteletbeli elnökévé Knauz Nándor püspök választatott meg. A régészeti szakosztály elnökévé a főispán, a történelmi szakosztályénak Pór Antal választatott. Igazgató Walter Gyula hgprimási titkár, muzeumi őr Némethy Lajos, I. titkár Rózsa Vitál tanár lett. A 22 tagból álló választmány február 28-án tartotta első választmányi ülését. Ez ülésen két nagy fontosságú határozatot hoztak: 1. hogy a társulati szakférfiak vezetése mellett már a tavaszszal hozzá fognak az ásatásokhoz, 2. hogy az összes megszerezhető anyag összegyűjtése után Esztergom monographiája megírassék. Az új társulatot melegen üdvözöljük működése kezdetén.

Doby Antal tagtársunk „A magyarországi benszülött és beköltözött főúri családok ismertetése“ czímű munkájára aláírási felhívást bocsátott közre. A 12 kötetre tervezett mű 177 füzetben à 50 kr. lenne megjelenendő. Huszonhat évi munkának gyümölcse jönne ez által nyilvánosságra. Családtani irodalmunk Kőváry László és Nagy Iván munkái óta óriási mértékben gyarapodott. Folyóiratokban s egyes értekezésekben rengeteg anyag lett feldolgozva, sok vitás genealogiai kérdés tisztázva, de összefoglaló, a mai tudomány színvonalán álló családtani munkánk maig nincsen. E hiány pótlására vállalkozik Doby Antal munkája, melynek becse szak-

férfiak előtt már rég ismeretes. Aláírási felhívását melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe. — Majdnem egyidejűleg e felszólítással vettük mutatvány gyanánt e munkából a Lónyay család történetét. E mutatványkötet a Lónyay család három: grófi, bárói és nemesi ágának történetét tárgyalja, s bizonyságul szolgál, hogy szerző nagy munkájában mily ritka pontosság- és alapossággal gyűjtötte össze az adatokat. A kötet nagy részét a család története, egyes tagjainak életrajza foglalja el. Függelékben több okmányt közöl szerző, így IV. Bélának a család részére 1245-iki adománylevelét, melyből látjuk, hogy a Lónyay család már szt. István idejében szereplő, s kétségtelenül az első foglalású nemzetségek közé tartozó volt. A többi okmányok közül főleg Lónyay Istvánné, Báthory Kata 1625., s Lónyay Zsigmond 1625. évi végrendelete érdemel említést. A fényesen kiállított kötetet Lónyay Zsigmond képe, Lónyay Anna fejedelmi czímere és a család nemesi és grófi czímere ékítik. A munkához melléklet gyanánt két genealogiai táblázat járul.

Baranya vármegye multja és jelenje czímű munkára hirdet előfizetést Várady Ferencz szerkesztő-kiadó. A munka a milleniumra megjelenő monographiája lesz a megyének, melynek áldozatkészsége folytán lát napvilágot. A két kötetre tervezett nagyszabású munkához a bevezetést Kardos Kálmán baranyamegyei főispán írja. A történelmi részt az ismert időktől a jelenkorig Németh Béla, az őskori részt Juhász László írja. Ezen főmunkatársak mellett még egy hosszú sora az íróknak veszi ki részét a munka létrehozásából. A tervrajz szerint az I. kötet Baranya vármegye földleírását, természetrajzát, népeit, közművelődés és közgazdaságát, végre történelmét foglalja magában, a II. a vármegye székhelyének Pécsnek s a helyiségek s helyneveknek van szánva. A munkát megjelenése előtt a m. tud. akadémia és társulatunk bírálandják felül. Bolti ára a munkának 16 frt., előfizetési ára 12 frt.. mely kiadó nevére Pécsre küldendő.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TARSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT."

XI. (UJ) ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN
1895.

Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város.
Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos, † 1889.
Néhai báró Sina Simonné, szül. Gyika Ifigénia, néhai báró Sina Simon, v. b. t. tanácsos, özvegye, † 1884-ben.
Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877.
Dr. Schlauch Lőrinez, bíbornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök, a Sz.-László-Társulat védnöke, Nagyváradon.
Néhai Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvárott.
A temesi takarékpénztár, Temesvárott.
A temesvári első takarékpénztár.
Temesvármegye közönsége.
Temesvár sz. k. város közönsége.
Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
Dr. Vargics Imre, országgyűl. képviselő, nagybirtokos, Szinerszeg, Temesvármegyében.
Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881.
Weltkugel Gyula, birtokos, Temes-Buttyinon.
Maglódi Wodianer Béla, Budapesten.
Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, Temes-Újfalu.

b) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.
Dr. Fraknói Vilmos, arbei vál. püspök, szekszárdi apát, nagyváradi kanonok, a. m. t. akad. r. t. és alelnöke, Budapesten.
Hampel József, egyetemi tanár, a m. n. m. régiségtárának igazgatója, Budapesten.
Dr. Holub Emil, Bécs.
Pulszky Ferencz, a könyvtárak és muzeumok országos felügyelője, a magy. tudós társaság tiszteleti s igazgató, és több kül- és belföldi tudós társaság tagja, Budapesten.
Szilágyi Sándor, a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, a történelmi társulat főtitkára, s a m. t. akad. rendes tagja, Budapesten.
Torma Károly egyetemi tanár, a m. t. akad. rendes és több kül- és belföldi tud. társ. tagja, Budapesten.

c) Évdíjas tagok.[1]

a) Magyarország.

Temesvár.

*Ardeleán György, városi alügyész.
Állami főleányiskola.
Bach Ferencz, kir. járásbírósági albíró.
Benkhardt Vilmos, m. kir. dohánygyári gyártási osztályvezető.
Berecz Gyula, kir. segédtanfelügyelő.
Bergmann Ágost, főreáliskolai tanár.
Dr. Berkeszi István, l. tisztikar.
Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
Paráczi dr. Bécsi Gedeon, birtokos és városi kórházigazgató orvos.
Dr. Bieder Vilmos, orvos.
Dr. Bleyer Izsó, ügyvéd.
Dr. Breuer Ármin, l. választmány.
Breuer Mór, ügyvéd.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Demkó Géza, teési birtokos.
Deschán Achill, l. tisztikar.
*Dobó László, megyei főügyész.
Dobó Miklós, l. választmány.
Dollenz József, csanádi apátkanonok.

---

[1]) A *-gal jelölt rendes tagok a társulatnak megalapításától fogva tagjai, a kikre nézve l. a f. évi közgyűlés 13. számú határozatát.

Doroghi Ignácz, főreáliskolai tanár.
*Dr. Engels János, l. választmány.
Glasz János, nyug. megyei főlevéltárnok.
Kapitány Zsigmond, megyei árvaszéki pénztárnok.
Keleti János, temesvármegyei árvaszéki ülnök.
*Kisfaludy Zsigmond, ügyvéd.
*Kovacsich Gyula, l. választmány.
Krausz Sándor, tanítóképezdei tanár.
Lévai Sándor, az első magyar általános biztosítótársulat főügynöksége titkára.
Lendvai Miklós, tb. főjegyző, megyei aljegyző.
Dr. Löwy Mór, l. választmány.
Marx Lajos, megyei árvaszéki ülnök.
*Mály István, l. választmány.
Dr. Meskó Béla, l. választmány.
Nagy György, l. választmány.
Nagy László, sz. kir. temesvár-városi nyug. tanácsos.
Novák Péter, földbirtokos.
*Odor Samu, nyug. megyei főszámvevő.
Patzner István, l. tisztikar.
Patzner Lajos, megyei tb. főszámvevő.
Perényi Adolf, áll. főreáliskolai tanár.
*Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
*Pottyondy Ferencz, nyug. törvényszéki elnök, ügyvéd.
*Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Rotariu Pál, ügyvéd.
Sailer Antal, háztulajdonos.
Schuster János, háztulajdonos.
Stadler József, háztulajdonos.
*Steiner Ferencz, l. választmány.
Dr. Spéth Károly, csanádi prépost-kanonok.
Stippel Fábián, sz. kir. temesvár-városi közgyám.
Belvárosi „Társas-kör".
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
Temesvár-józsefvárosi társaskör.
Traila György, g. kath. lelkész.
*Várnay Ernő, ügyvéd.
*Vimmer József, l. választmány.

Aradvármegye.

Varjassy Árpád, k. tanfelügyelő, Aradon.

Borsodmegye.

Br. Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.

Csanádmegye.

*Henny Sebestyén, prépost-plebános, Makón.

Csongrádvármegye.

*Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szegeden.
Varga Ferencz, plebános, Szeged.
*Dr. Despinits Péter, kir. táblai bíró, Szeged.
Széll Ákos, kir. közjegyző, Szeged.

Hevesmegye.

Boltizsár Román, dohánygyári igazgató, Eger.

Krassó-Szörényvármegye.

*Boleszny Antal, cz. kanonok, plebános, Orsován.
Miku Emil, gör. kel. segédlelkész, Batta.
Vörnle György, főszolgabíró, Új-Moldován.

Mosonyvármegye.

Iványi Ede, kegyesrendi gymnasiumi tanár, Magyar-Óvárott.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnvármegye.

Dr. Baróti Lajos, fővárosi tanár, Budapest.
Tárczay István, gyógyszerész, Budapest.

Pozsonyvármegye.

*Dr. Ortvay Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Fehértemplomi állami főgymn. önképzőköre.
*Fodor Ödön, kir. járásbíró, Vingán.
*Gózsy Mátyás, plebános, Gyarmatán.
Dr. Grósz József, apát-plebános, Lippán.
Dr. Haymann Gusztáv, járási orvos, Fehértemplom.
Junga Lajos, tiszttartó, Ság.
Kabdebó Gergely, főszolgabíró, Fehértemplom.
*Kadics György, nyug. járásbíró, Verseczen.
Dr. Kiss Lajos, ügyvéd, Vingán.
Milleker Bódog, elemi néptanító, Verseczen.
Rudnai Nikolics Sándor, főispán, Versecz.
Novakovics Emil, ügyvéd, Verseczen.
Pongrácz Miklós, házközösségi főszolgabíró, Fehértemplom.
Pontelly István, plebános, Szabadfalva.
Popescu Aurél, jegyző, Beregszó.
*Raácz Pál, nyug. jegyző, Saágh.
Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
Sulyok István, plebános-helyettes, Niczkyfalva.
Szabó Kálmán, birtokos, Berény.
Ternajgó Czézár, gyógyszerész, Új-Aradon.
*Véber Ágoston, cs. és kir. káplán, és plebános, Szakálházán.
Verseczi városi muzeum.

Torontálvármegye.

*Babits József, a Csekonits-uradalom jogigazgatója, Zsombolyán.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Becskereken.
Farkass Gusztáv, plebános, Német-Csanád.
*Kassics Károly, cz. kanonok, plebános, Bogáros.
Kayser Lajos, plebános, Török-Becse.
Reinlein József, plebános, Haulikfalva.
Tokody Ödön, plebános, Új-Pécs.
Vozáry János, kir. törvényszéki elnök, Panesova.

Trencsénmegye.

Galiszte Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

d) **Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat tagjairól.**

a) Alapító tag	66
b) Tiszteletbeli tag	7

c) Évdíjas tagok.

a) *Magyarországon.*

Temesvár sz. kir. város területén	57
Aradvármegyében	1
Borsodmegyében	1
Csanádmegyében	1
Csongrádmegyében	4
Hevesmegyében	1
Krassó-Szörénymegyében	3
Mosonymegyében	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnmegyében	2
Pozsonymegyében	1
Temesmegyében	23
Torontálmegyében	8
Trencsénmegyében	1
Összesen	177

tagja volt a társulatnak az 1895-iki év végén.

A XI. (új) évfolyam általános tartalma.

I. FÜZET.

Dél-Magyarország őskori régiségleletei (Pótlék.) — Irta *Milleker Bódog* . . . 1
Adatok a reformkorszak történetéhez Temesvármegyében. — Dr. *Berkeszi István*, titkártól 33
A krucsiczai lázadó. — *Böhm Lénárdtól* 61
Ujabb ősemberi telepek Délmagyarországon. — *Orosz Endrétől:*
I. A cseneji őstelep. (Torontálm.) 68
II. Az újvári „Temesié" ősemberi telep. (Torontálm.) 69
Tárcza:
Kivonatos jelentés a választmányi ülésekről (1895. január 3-án és márczius 28-án) 77
Egyveleg:
Pozsony város története. (Ortvay Tivadar.) 78
Dr. Szalay — Dr. Baróti, A magyar nemzet története 78
Tolnamegyei muzeum 79
Abauj-Torna vármegye története 79
A vidéki történelmi társulatok szaporodása 79
Doby Antal új műve 79
Baranya vármegye multja és jelene 80

Az „*Értesítő*" jelen évfolyamában is a II. és III. füzet helyett megjelent az: **„Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez."** A társulat megbízásából szerkeszti: **Dr. Baróti Lajos.** *III. rész.* — Tartalma: *Becskereki kerületi tisztartóság* (1718—1753.). — *Pancsovai kerületi tiszttartóság* (1717—1753.). — *Temesvári kerületi tiszttartóság* (1718—1753.). — Terjedelme: 297—443. lap.

IV. FÜZET.

Emlékbeszéd, melyet néhai **Id. Ormós Zsigmond** fölött a „Délmagyarorsz. tört. és rég. Muzeum-Társulat" XI. évi rendes közgyűlésén, 1895. október 7-én felolvasott *Patzner István*, főtitkár 81
Néhai *id. Ormós Zsigmond* hagyatékából nyert tárgyak. — Közli a főtitkár . . 117
Tárcza:
A „Délmagyarországi tört. és rég. Muzem-Társulat" XI. évi rendes közgyűlése . 121
Kivonatos jelentés az 1895. évi május, junius, szeptember és november hónapokban tartott választmányi ülésekről. — Közli a főtitkár 130
Egyveleg:
Dr. Szalay — Dr. Baróti, A magyar nemzet története 133

A társulat igazgatása és tagjai az 1895. év végén 135

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM 1895. IV. FÜZET.

Id. Ormós Zsigmond emlékezete.

(Emlékbeszéd, melyet a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ XI. évi rendes közgyűlésén, 1895. október 7-én, felolvasott **Patzner István**, főtitkár.)[1])

Közel egy éve elsirattuk, eltemettük — de hogy feledni nem tudjuk s nem akarjuk, bizonyítja e mai összejövetelünk: a gyász elmélkedései között nagyra növekedett, hangos szót kívánó tisztelet, ragaszkodás és hála ünnepe.

Kérlelhetetlenül szigorú, ámde legbiztosabb oktatója az emberiségnek a halál. Megdöbbentve figyelmezteti az embert bár a leghatalmasabb test gyöngeségére, midőn öl, sírba taszít: de fényesen állítja elénk az erős lelket alkotásaiban és emlékeiben. S minket nem riaszt vissza a szükségszerű vég: ennek borzalmasságát eltakarja, s munkára serkent a ragyogó példa. Ezért ünnepeljük azt, a ki munkásan élt, halála után sokszor még melegebben, mint életében.

Rajongásig menő buzdulásra hevíti az emberiséget mindazon férfiak emléke, a kik nehéz idők viharos forrongásában meteorként tünnek föl, hogy — ha rövid időre is — biztos vezérei legyenek embertársaiknak; önfeledő, megtévelyedett buzgósággal szórjuk gyakran a tisztelet pazar adóját oly egyének lábaihoz is, kik tulajdon nagyságukkal, erejükkel nem bírva, ámító csillagok felé vezetik rontó úton a meglepett emberek százezreit: az előbbi igazságos, az utóbbi természetes megnyilatkozása lelkünknek. De a higgadt elme, a nyugodt szív ugyanolyan, sőt még nagyobb, őszintébb készséggel áldozza hódolatát azok emlékének, kiket nem rendkívüli események változó és hatalmas szeszélye véletlenül tett mások vezetőjévé, hanem a kik öntudatos igyekezettel, lelkiismeretesen választott munkatér fáradhatatlan művelésével lettek nagyokká s mint ilyenek, mások mestereivé.

[1]) Kötelességem megjegyezni, hogy ez emlékbeszéd egybeállításánál gazdag forrásomúl szolgáltak a nagynevű elhúnytnak kéziratban maradt „önéletírási adatai.“

Ilyen férfiú multjára tekintünk vissza ma, uraim, hogy mindvégig nemes czél felé vaskövetkezetességgel és szent meggyőződéssel irányított élete folyását szemlélve, követésére buzduljunk.

Dicsőség annak, ki a közjóért, hazájáért meggondolkodás nélkül veti életét gyilkos veszedelem elé: de nem kevesebb dicsőség annak is, a ki — bár kevésbbé meglepően és feltünően — egy hosszú élet szakadatlan munkáját áldozta ugyanazon közjónak, ugyanazon hazának.

Köszönöm, mélyen tisztelt társulat, hálásan köszönöm, hogy sok hivatottabbak közől, az egylet kebelében viselt tisztem révén, reám bízta ez emlékbeszéd elmondását. De gyengeségem érzetében, midőn oly tündöklő és érdemekben dús életet kell rajzolnom, kegyes elnézést is kérek, ha szavaim színtelenek, előadásom hiányos leend. A megdicsőült lélek bocsánatát talán megnyeri számomra iránta való legbensőbb tiszteletem, mely e vállalkozásra bátorított.

I.

Id. Ormós Zsigmond 1813. február 20-án született Pécskán, Aradvármegyének egyik tekintélyes, Maros-menti községében, hol atyja József megyei esküdt volt.

A régi nemesi család, melynek eredete a XII. századig vihető vissza, Zemplén illetőleg Ung-megyéből származott le az aradmegyei Szt.-Annára, hol Zsigmondnak nagyatyja, Antal, a gr. Fekete-család birtokait haszonbérbe vette. Családi birtoka, Agárd, Zemplénvármegyében feküdt, a hová özvegye később ismét visszavonult. De ekkor már felnőtt fiai voltak, kikről a szerető anyai szív gondoskodni vágyott.

Ő maga is az előkelő nemes Almásy-családból származván, első sorban legközelebbi rokonai pártfogásába ajánlotta fiait; ezek pedig Almásy Pál aradi és Almásy Ignácz temesvármegyei főispánok voltak. Mindketten készséggel teljesítették az özvegy kérését, s egyik József fiát vette gondozása alá Aradba, a másik az ifjabb Andrást Temesbe.

József, mint pécskai esküdt, 1812-ben nőül vette néhai váradi Török György leányát, Annát, s e házasságból az elsőszülött gyermek Ormós Zsigmond. Rajta kívül a gondviselés még három fiúval és egy leánygyermekkel áldotta meg a derék szülők frigykötését.

A három idősebb fiú, névleg Zsigmond, Péter és Sándor, az otthon nyert legelső nevelés után, mely atyjuk kedélyességét, de a mellett rendszerető szigorát, és jólelkű, sőt kissé engedékeny anyjuk szelidségét szerencsés vegyületben ültette át a gyermekek szívébe: az elemi oktatásban Pécskán, a nyilvános iskolában részesültek. Mint a vármegye esküdtjének fiai, az úrfiak sorába tartoztak ugyan, de azért iskolatársaik fölött más előjoguk nem volt, mint hogy az iskolában külön padban ültek és Czibulka professoruk

őket szívesebben jelölte ki ministránsokúl, mint a többnyire mezitlábas pórfiukat. S különösen a gyermek Zsigmond annyira megkedvelte a ministrálást, hogy legkedvesebb játéka a misézés lett. Az igazi, bensö vallási meggyőződés különben mindegyikökben éltök végeig megmaradt.

A gondos szülök azonkívül magánoktatásban is részesítették fiaikat, és hogy biztos alapot vetettek elméjükbe és szívükbe egyaránt: fényesen bebizonyította a következés.

A második fiú. Ormós Péter, mint Aradvármegye többszörösen kitüntetett alispánja, ma is él a jól megérdemelt nyugalomban; Ormós Sándor mint országgyülési képviselő működött sokáig, s a legifjabb, Ormós János, szintén több kiváló közhivatal viselése után, tekintélyes birtokosként halt meg Békés-Gyulán.

Kilencz éves volt a legidősb fiú, midőn az elemi tanulmányokat elvégezte s ekkor atyja az első gymnasiumi osztály látogatása végett Aradra küldötte. Ismét eltelt egy év s a következő két fiúnak szintén távoznia kellett a szülői házból, hogy tovább tanulhassanak. Nagy gond, nagy teher volt a nem igen vagyonos szülökön egyszerre három fiúnak idegen helyen való neveltetése, s azért — bár bizonyosan nehéz szívvel — elfogadták a Temesvármegyében szolgabirói hivatalt viselő, nőtlen Andrásnak, a gyermekek atyai nagybátyjának azon ajánlatát, hogy a négy fiú közöl egyiknek neveltetését magára vállalja. A választás, talán azért, mert testvérei között különösen kitünt tehetségeivel és szelidségével, vagy hogy a legidősebbnek jövőjét legelőbb akarták biztosítani, Zsigmondra esett és ő zsenge 10 éves korában a szülői ház köréből kiragadtatva, Temesvármegyébe, Török-Szákoson lakó nagybátyjához végképen átköltözködött, s ezután csak vendégül fordult meg otthon.

Ormós András, mint későbbi följegyzéseiben öcscse maga jellemzi, „talpig becsületes, derék magyar ember volt, de agglegényi helyzeténél fogva is a gyermekekkel való elbánás módját nem értette s erre hivatalánál fogva ideje sem volt.“ Talán elbizakodottá sem akarta tenni öcscsét. Egyébként természetében is lehetett valamely hidegség, mert öcscséhez intézett leveleinek belső czímezése mindig egyszerüen: „Fiam, Zsiga!“, a szokásos „kedves“ vagy „szeretett“ jelzők nélkül; mindazonáltal folyton igazi atyai módon gondoskodott róla, és ebből jogosan következtethetjük, hogy belsőleg meleg vonzalommal is viseltetett iránta.

A gyermeki kebel nem vette magába nevelőapja ridegségét, a mi kétségtelenül előnyére szolgált; s ez bizonyosan onnan van, mert csakis a szünidőket töltötte körében; a hosszabb iskolai évre mindig máshová szólították tanulmányai; bátyja intézkedése szerént ugyanis a gymnasialis tanfolyamot Temesvárott, a bölcsészetit Szegeden hallgatván, a törvény tanulása végett Nagy-Váradra ment, a hol 1832-ben, 19 éves korában, a

rendes tanfolyamot elvégezte. E helyeken pedig rokonszenves tanárok s egykorú ifjak között veleszületett kedélyessége épen megmaradt.

Jó tehetségü és kedves modorú tanítványnak kellett lennie: az előbbiről tanuskodnak összes bizonyítványai, melyek állandóan az eminensek közé sorozzák; az utóbbiról pedig tanáraihoz való viszonya. Áldozhatott-e szebben tanárai emlékének, mint midőn róluk a következőket írja: „Hogy iskolai pályám tartama alatt mindig a kitünők soraiban elül szerepeltem, ezt saját tanulási kedvemen kívül Temesvárott és Szegeden piarista tanáraim jó bánásmódjának és irántam való vonzódásuknak tulajdonítom.“ Azután kegyelettel megemlítvén közülök Horváthy, Szűcs, Horváth Cyrill, Reisinger, mind hírneves tanárait, igy folytatja: „szeretetüket olykor annyira kiérdemeltem, hogy a tőlük való elválás nehezemre esett . . .“ — Nem is vált meg tőlük: Menyhárdt és Szűcs nevü két tanárával állandóan levelezgetett hol latin, hol magyar nyelven. És e tanárai válaszleveleikben mindig kedves, jó és hü tanítványuknak szólítják. — Ime a tanárok viszontszeretetének bizonysága a derék ifjú mellett. S mily meleg érdeklődéssel kisérik e Mentorai minden lépését az élet útján! Atyai tanácscsal jelölik meg számára a követendő ösvényt, tudakozódnak foglalatosságai felől, derék igyekvésének szép jövőt jósolnak, s ezt szemébe meg merik mondani, mert jól tudják, hogy nem rontják, hanem buzdítják vele . . . Uraim, ez nem mindennapi viszony tanár és tanítvány között, és nem közönséges lelkek viszonya.

Az ifjúi szív örömmel áldozta tanárainak, vezetőinek tisztelő ragaszkodását, de természetszerűen vágyódott a barátságra is. Az ifjúi kor a barátság korszaka. E boldog korszakban keletkeznek, igaz lelkek közt, leginkább azon benső és változhatatlan baráti viszonyok, melyek az érzület és gondolkozásmód azonosságán és bizonyos, egészen soha meg nem magyarázható, rokonszenven alapulván, a sirig tartanak s az egyesek egész életirányára befolyással vannak. Ormós lelkülete ez érzésre különösen hajlandó volt.

Első barátságkötése, Vukovics Sebővel, az 1827/8. évre esik, midőn mindketten a temesvári gymnasium 6-ik osztályába jártak. Ha valaha, ekkor igazán két rokon lélek találkozott. Egyaránt kiváló tanulók — Vukovics ugyanez évben osztályának első, Ormós második eminense lett; gondolkodásban, érzésben, törekvésben mindig egyek, a mit későbbi, teljesen összeszövődő életfolyásuk bizonyít. Mert az előbb említett évtől kezdve, állandóan a legszorosabb összeköttetésben maradtak egészen az 1849. gyászos emlékezetü évig, midőn Ormós, ki e barátságot élete legszebb reminiscentiái közé számítja, börtönbe, barátja pedig életveszélylyel önkéntes számkivetésbe jutott. Ha ez idő alatt, hosszabb-rövidebb tartamra, egymástól válniok kellett, a személyes érintkezés hiányát a leggyöngédebb hangú, sürün váltott levelek pótolják eleinte kizárólag latin nyelven,

melyben mindaketten meglepően jártasak. Ormós ezenkívül öt évi temesvári tartózkodása alatt a német nyelvet is elsajátította annyira, hogy midőn Szegedre jutott iskolába, a magyar társalgási nyelv szinte nehezére esett. Érdekesnek véltem ezt följegyezni, midőn arról a férfiúról szólok, ki ugyanazt a várost, mely őt gyermekkorában majdnem elnémetesíté, később a vegyes nyelvű vidéken a magyar nyelv és kultura központjává tette, s ő maga annak vezércsillaga lőn.

De figyeljük tovább Ormós tanulói pályáját. A szegedi lyceumban végzett két évi tanfolyam után, mint már említém, 1831 és 1832-ben jurista volt Nagyváradon. Tanulmányai mellett ezen időben már erősen fölébredt benne a könyvek szeretete és az olvasási vágy. Az első könyv, melynek olvasása reá nagy hatást gyakorolt, Rousseau „Contrat Social", — s később ugyanannak „Emil" czímű könyve volt.

A jogi tanfolyam azon időben rendesen csak akkor tekintetett bevégzettnek, ha az elméleti iskolai pályát legalább egy évi joggyakorlat követé s azután az ügyvédi oklevél megkoszorúzá.

Ormós Zsigmond még Nagyváradon volt, midőn jövőjét szorgosan intéző nagybátyja már erről is gondoskodott. A mint ugyanis öcsese 1832 augusztus havában akkori lakóhelyére, Buziásra haza érkezett, értesítette őt, hogy joggyakorlatra Szántó János, azidőben a legnevesebb temesvári ügyvéd, hajlandó őt magához venni. Előbb ugyan tetszése szerint pihenő időt ajánlott neki, de az ifjú csakhamar bement Temesvárra.

Az igyekvő fiatal patvarista Szántónál igen sokat tanult, mert főnöke, a ki súlyos szembaja miatt sem írni, sem olvasni képes nem volt, összes tanulságos elaboratumait dictandó vele íratta le, esténkint pedig szobájába zárkózva a legjelesebb tudományos munkákat vele olvastatta elő magának.

A bizonyitványban, melylyel Szántó patvaristáját két év mulva, 1834-ben elbocsátotta, e szavakat olvashatjuk: „Jeles elméjének, tanultságának, gyors, hív és alkalmatos voltának, mindezek mellett pedig nyájas és feddhetetlen jó erkölcsének egy tartalmú kitüntetésével érdemesítette magát arra, hogy mindazoknak, kikhez járuland, kegyességök- és pártfogásukba ajánljam."

Ugyanezen év fordulópontot jelez a 21 éves ifjú életében.

A hosszú tartamú 1832/6. évi országgyűlés alkalmával Temesvármegye rendei azon gyakorlatot követték, hogy országgyűlési két követük mellé, a tanulmányaikat bevégzett nemes ifjak közől, a nemesi pénztár költségére, évenkint felváltva mindig négy ifjút küldtek fel országgyűlési irnokul, azaz kis követül. Az 1834. évi április 22-iki megyei közgyűlés ezek egyikéül Ormós Zsigmondot jelölte ki.

Pozsonyban új világ tárult föl előtte. Lelkiismeretesen akart megfelelni küldetésének s tisztán a közügyeknek és a politikának kezdett élni;

és ezen időponttól a közte és barátai közt keletkezett szorosabb szövetséget is csak a politikai meggyőződés azonosságára alapítá.

Vukovicsot, ki a törvényt protestáns iskolában egy évvel előbb végezé és így egy évvel előbb lett aljegyző is, már ott fenn találta. Együtt laktak a temesmegyei irnokok számára a Kórház-utczában ingyen kijelölt szálláson.

Igen nagy volt öröme, hogy együtt lehetett Vukovicscsal, kinek fölényét — nála két évvel idősebb is volt — sok tekintetben szívesen elismerte, de azért saját itéletét neki mindenben alá nem rendelte.

Kitünt ez mindjárt pozsonyi tartózkodásuk kezdetén. A ‚kis követek', kik komolyan fogták fel hivatásukat, mint Vukovics és Ormós, ifjúi lelkesedéssel választottak maguknak egy-egy példányképet az országgyülésen szereplő jeles férfiak közől.

Vukovics ekkor egészen Ragályinak, a borsodmegyei követnek volt híve, kit szertelen magasztalásokkal halmozott el, s a kit különben már Ormós fölmenetele előtt az egész országgyülési ifjúság bálványozott. Midőn Ormós Pozsonyba érkezett, Ragályi az ifjúság ragaszkodását már Kölcseyvel kényteleníttetett megosztani, és Ormós, elfogulatlan összehasonlítást tevén a két férfiu között, egyenesen Kölcseyhez csatolódott s rövid időn Vukovics is követte példáját.

Kölcsey Ormósnak nemcsak ezen országgyülés folyamán, hanem egész életére ideálja maradt. Engedjék meg, hogy erre nézve néhány sort idézzek naplójából, melyet 1874-ben, tehát épen 40 év mulva írt: „Élő emberi lényt soha annyira nem eszményesítettem mint Kölcseyt .... Még ma is, annyi, annyi tapasztalatok után, elragadtatva emlékezem e férfiúra. A hibátlan, tiszta magyar nyelv, szónoki erő, költői tehetség, mely a politika prózáját virágokkal felékesíteni tudja, a megtisztult demokratikus irány, lélekre ható, csengő hang, és ezeken felül igénytelenség, nyájasság e férfiúnak, ki akkor Szathmármegye főjegyzője volt, nagy mértékben sajátjai voltak, s az egyszemü Catói arcz, a hajtalan fő, a gyengéd alak s az ékesszólás annyira elragadtak, hogy kerületi vagy országos ülést a világért el nem mulasztottam volna, s a nagy férfiúnak háta mögé magamat szorosan befészkelve, minden mozdulatára, melyet tőn, minden szavára, melyet kiejtett vagy irónnal maga elébe írt, ügyeltem és szent ereklye gyanánt emlékemben megőriztem."

Az ismeretlen ifjú ragaszkodásának számtalan jelei természetesen feltüntek Kölcsey előtt s egy ízben visszafordulva, nevét tudakolá. Midőn ezt s a megyét, melyből Ormós felküldetett, meghallotta, az ifjúnak túláradó örömére kijelenté, hogy az Ormósok és Kölcseyek rokonok, s felszólítá, hogy látogassa meg.

Ez engedélyt boldogan fogadta s gyakran ellátogatott a mesterének vallott férfiúhoz. Ott találkozott gyakrabban Wesselényi Miklós báróval és Balogh Jánossal.

Ekkor, ilyen férfiak körében, szilárdult meg teljesen Ormós politikai meggyőződése, melyhez egész életében hű maradt. Világosan olvasható ez nagybátyjához az 1835. év folyamán küldött leveleiben, melyekben meglepő érettséggel, ifjúban szokatlan higgadtsággal referál az országgyülésen előfordult nevezetesebb eseményekről, s kimondja, hogy az ő politikai iránya a Kölcsey által kitűzött szabadelvű irány.

Wesselényi ekkor tudvalevőleg a kormány törvénysértő intézkedései ellen a szabadelvű oppositio élén állott, Kölcsey Ferencz pedig lélekrázó szónoklatával a kormány által ellenzett demokratikus szabadelvek apostolává lőn, s az ifjúság, köztük Szemere, Pulszky, Vukovics, Lovasy, Ormós és mások, a közügyek iránt lelkesen érdeklődött s a közvéleménynek szinte irányadója volt: és pedig a szabadelvű demokratia zászlójával, melyhez legtöbben esküdtek.

A magyar ifjúságnál ez időben egy részről az ugynevezett dandyskedés, más részről — még sajnosabb — a koresma-, kávéház-látogatás s ezzel természetesen a borozás és kártya nagy divatban voltak.

A pozsonyi ifjak józanabb része csakhamar belátta, hogy mindkét irány téves, s a hon jövőjére nézve káros; azért oly egyesület létrehozatalán fáradoztak, mely a társadalmi műveltség terjesztése mellett hasznos foglalkozást és szórakozást is nyujtson.

A szánandó sorsú Lovasy László, továbbá Vukovics és Ormós Zsigmond voltak ez eszme létesítésének kezdeményezői, 1834 közepe táján. A tervezet kidolgozását Ormósra bízták s az ő szövegezésében ugyanazon év julius hó 10-én el is fogadták. Az alapszabályokat Kölcsey, Deák Ferencz, Bezerédy és Balogh képviselők is elolvasták és jóváhagyták.

A „Társalkodási Egyesület"-nek, miként elnevezték, czélja volt: „A finomabb társalkodás, a társalkodási művelődés, a tudomány és tapasztalásbeli ismereteknek közlés és figyelmeztetés által lehető kölcsönös terjesztése."

Az alapszabályok 4. pontjában világosan benfoglaltatott: hogy az egyesület czélja tiszta és ártatlan, a társaság minden titkolódást gyűlölve nyilvánosságot óhajt; ugyanazért minden idegennek, ha valamely tag által bevezettetik, az egyesület körében megjelenni s ott mulatni szabad. — A 6. pont szerint „a társaság körében a kölcsönös kímélésnek és nyájas illendőségnek szabályait megszegni nem szabad, és akármely jelenlevőt ingerelni vagy sérteni, akármely távollevőt, habár a társaságba nem tartozik is, rágalmazni, szorosan tiltva van. A ki e hibát ismételve elköveti, a társaság tagjai közől végkép kitörlendő." És a 7-ik pontban „a kártya és koczka, borozás és pajkoskodás a társaság körében meg nem engedtetnek, s a ki e törvényt megszegi, a társaságból kizáratik." A szabályok megtartását becsületszóval fogadták. — A politika a társulat köréből kizárva nem volt, de annak egyedüli czélját sem képezé. Míg

egyrészről Lovasy László a zsidók emancipatiójáról, Zsolnay Dávid (Tolnából) a „Nyilvánosságról“ értekeztek a körben, Ormós ugyanott, első irodalmi kisérlete gyanánt, egy „Emelka vagy az érzemény áldozata“ című novellát olvasott föl.

És képzelhető-e, hogy a kormány, a hatalom akkori emberei, gyanakodva, bosszúsan szemlélték a „Társalkodási Egyesületet“ és annak tagjait? Képzelhető-e, hogy mert az ifjuság nem a Hollinger-kávéházban és nem a „Zöldfa“ füstös helyiségeiben, hanem saját elkülönített körében kereste szórakozását, ott társalgott, s e körben természetesen politikai ügyekről is értekezett, a mennyiben tovább szőtte a kerületi ülések vitáit, s mert felolvasásokat tartott, melyeknek tárgyait nemcsak a szépirodalom, hanem a politika köréből is vette: hogy ezért a hatalmasok azon törték fejüket, mi módon robbanthatnák szét a társulatot? Azt, hogy a kör helyiségét a legfőbb helyen Ferencz király arczképe ékesíté, és hogy József nádornak nevenapja ötletéből az egyesület fáklyás-zene tüntetést rendezett, észre sem vették. Egyelőre azonban csak annyit tehettek, hogy az aulikus érzületű követek, a megyei főispánok, szülők és rokonok által igyekeztek az ifjakat az egyesülettől elriasztani. ‚Kis követünknek‘ is küldött András bátyja ilynemű intő figyelmeztetést, de ő ifjúi szíve sugallatát mindvégig híven követte, bár később ezért nagy keserűséget kellett szenvednie.

Az egyesület minden üldözés daczára mégis megmaradt. Megmaradt pedig, mert az elősorolt követek és más tekintélyes férfiak jóváhagyását és pártfogását magának kivívta, s így ezen uraknak, ha nem is hivatalos jellegű, de nyiltan kimondott protectoratusa alatt állott. Másrészt az akkori kormány azért sem mert nyiltan és anyagi erőszakkal föllépni a társulat ellen, mert az ifjúság szintúgy, mint a követek, az országgyűlési testülethez tartoztak és annak immunitását élvezték. A nyilt erőszak s az elfogatások, melyekre, a társulat szelid és jámbor természetét és erkölcsös alapját tekintve, valóban ok nem is forgott fenn, az országgyűlés tartama alatt és annak színhelyén nagy bajt és lármát okozott volna. Azonkívül a tagok az alapszabályoknak a gyülések nyilvánosságára vonatkozó intézkedését arra is fölhasználták, hogy a tekintélyesebb követeket a gyüléseiken való megjelenésre s így mintegy saját ellenőrzésükre olykor különösen föl is kérték. Bezerédy, Kossuth és Deák ismételten megjelentek a gyüléseken. Talán legnagyobb hibája az volt az egyesületnek, hogy a pozsonyi országgyülési ifjúság nevében, a mire fölhatalmazása volt, a szabadság akkori nagy bajnokához, báró Wesselényi Miklóshoz is küldött Erdélybe egy emlék- és üdvözlő iratot, melyre a nemes báró 1834 szept. 18-ról „A nemes magyar országgyülési ifjúságnak Pozsonyban“ egy igen szép, buzdító választ küldött, mely annyira népszerű lett az ifjúság körében, hogy tartalmát, mint a „Miatyánkot“ szokták, könyv nélkül megtanulták és szívesen eldeklamálták.

Az 1832/6-iki országgyűlés feloszlása után az ifjúság elhatározta, hogy a „Társalkodási Egyesületet“ Pesten mindenkorra állandósítja. Lehet, hogy ez esetben az ifjúságnak szélsőségre hajló természeténél és rajongásánál fogva veszélyessé válhatott volna: de ezen, a jövő homályában rejtőző lehetőség semmiképen nem igazolhatja és mentheti a kormány kegyetlen eljárását, melylyel a még ártatlan társulat tagjai közől többeket fogságba vettetett, másokat pedig, köztük Lovasy Lászlót, Tormásy Jánost Gyuláról, és Ormóst is, Sándor öcscsével együtt, az ügyvédi vizsgálattól eltiltotta.

A különben is heves, szinte forradalmi természetű és túlságra hajló Vukovics keserűen fakad ki egyik levelében a kormány ezen önkénye miatt s különösen bántja, hogy az ő csendes természetű kebelbarátját ilyenképen sujtották: „Ismerve gondolkodásodat,“ írja hozzá, „hiszem, hogy teljesen azoknak sorába tartozol, kik az önkény előtt leggyűlöltebbek; mérsékelt természetedet azonban s a hévtől nem könnyen elragadhatásodat tekintve, csodálnom kell az alacsony kémszolgák vizsga ügyességét, melylyel hűltebb véred mellett is reád, mint keresett prédára rád ismertek. S hogy így történt, mint nyílt keblű barátod, nem titkolom, hogy kelletik-e örvendenem avagy búsúlnom, még fontolva sem tudom. Mert kedvesen hat lelkembe, hogy legigazabb barátomat, azon elvek követéseért vették üldözőbe, melyek szentté tartása tántorítlan fogadásom; de másrészről mint szerető barátod igen fájlalom, ha nem tehetnéd le a censurát, nem mintha ezt különös kijelelésnek nézném, hanem annak le nem tételével elvesztesz egy útat azon elveknek szolgálni.“

A censurától való eltiltás Ormóst magán viszonyaiban különösen érzékenyen sujtotta, mert midőn az 1835. év nyarán küldetésének ideje amúgy is letelvén, ügyvédi oklevél nélkül hazatért, atyját helyettesítő nagybátyja annyira megneheztelt reá, hogy kegyét tőle megvonta.

Joggal mondhatta tehát: „Igy fiatal koromban már elveim miatt kettős mártiromságon átestem. De mindazok, kik a meggyőződés változtatását a büntetések útján elérni akarják, helytelen útat követnek; mert a szellem csak hasonló érveknek, nem pedig anyagi kényszerítésnek enged, és a ki egyszer meggyőződésének martirjává lőn, ahhoz csak úgy ragaszkodik, mint a szülés fájdalmai által lángolóbb szerelemre gyulladt anya gyermekéhez.“

Ezzel befejezhetném Ormós gyermek- és ifjúkorának rajzát, melylyel — bár így is nagyon vázlatos — kissé hosszasabban kellett foglalkoznom, hogy lássuk, miként növekedett a nemes ifjú hajtás, kedvező viszonyok közt, de a vihartól is erős próbára téve, izmos sudarú fává.

Politikai irányát már megtalálta, sőt erőihez képest már működött is e téren.

De megkezdte a tanulmányozást és szárnypróbálgatást a leendő író is. A mint Pozsonyba ért, megvette német fordításban Shakespeare színműveit, valamint Börne válogatott iratait és Tieck Lajos dramaturgiai leveleit. A könyvek iránt való szeretetét legjobban illustrálja azon körülmény, hogy — a mit különben egész életében nem ismert — a jelzett könyvek egy részét hitelben vásárolta.

Irodalmi kisérletei e korból, s egyszersmind az elsők: „Pozsonyi országgyűlési levelek“ Börne mintájára, melyek azonban napvilágot nem láttak, s a kézirat az 1850—54. években Ormósnál ismételten tartott házmotozások alkalmával elkoboztatott. Élénk levelezésben volt továbbá Munkácsy Jánossal, ki akkoriban Pesten a „Rajzolatok“ című szépirodalmi közlöny kiadó-szerkesztője volt. Az ő lapja számára írta a: „Hölgyet bálban ne keress,“ „Sok baj semmiért,“ „Szegény Jurátus“ című rövid, humoros elbeszéléseket és „Levéltöredékek Pozsonyból“ című czikkeit, melyekből az akkori censura gyakran törölt. „Emelka“ című, szintén Pozsonyban írt elbeszélését már említém. Munkácsy egyik levelében a budai magyar szinészet segélyezésének előmozdítására is felhívja a minden hazafias ügyért lelkesen buzogó ifjút. S hogy ebben szintén sikeresen járt el, kiviláglik azon levélből, melyben Munkácsy az aláirási ív eredményét vevén, egész háláját fejezi ki Ormósnak ezen ügybeni nemes apostolkodásáért.

Megjegyzem még, hogy pozsonyi tartózkodása alatt folyton szívélyesen és bizalmasan érintkeztek vele megyéje akkori elsőrendű férfiai s ezekkel, valamint András bátyjával folytatott élénk levélváltása révén egészen tiszta képe volt az otthoni viszonyokról és ügyekről. Érdekes Várkonyi Ádámnak, Temesvármegye akkoron nagy befolyású és tekintélyű főjegyzőjének 1834 junius 18-án hozzá intézett levele, melynek végső sorai ezek: „Adja Isten, hogy mindkettőtökből (t. i. Vukovicscsal együtt), szerzendő tapasztalástok után, ma-holnap szeretett megyénknek valódi oszlopjai váljanak, a min is nem kételkedem.“

Jóslatszerű kijelentés, a mely azonban annyit legalább is bizonyít, hogy a megye ismerte két serdülő fiát s reménykedett bennök. A mint a jövendő megmutatta, nem hiába.

II.

Ormós Zsigmond már Pozsonyból való hazatérése előtt, az 1835. év végével történt tisztujítás alkalmával, tiszteletbeli aljegyzőnek kineveztetett.

A még csak 22 éves ifjúnak jól esett ezen elismerés; annál fájóbban érte nagybátyja neheztelése, ki, midőn augusztus havában Buziásra hozzá sietett, kemény szemrehányások után: hogy engedélye nélkül jött haza,

s hogy a censurát le nem tette, — házából, mely eddig otthona volt, ridegen kitiltotta. Erre mégsem volt elkészülve s e csapás kínosan érte. Nagyon fájt lelkének — nem a gyámolítás megvonása, hiszen csakhamar megmutatta, hogy van ereje az élettel megküzdeni; de fájt a szeretett jóltevő neheztelése s a tudat, hogy szemében hálátlannak tünhetik föl. Még egyszer megkísérlette tehát bátyja megengesztelését személyes látogatással, harmadízben levél útján kérte bocsánatát. — Mindhiába, nem nyert sem meghallgattatást, sem választ.

Keserű fájdalma ellen erős elhatározással a munkában keresett vigaszt és önfentartására eszközöket. Aljegyzői hivatalán kívül, melyért a megyétől csekély irnoki fizetést kapott, a criminalis törvényszékeken, az úriszékeken, mint jegyző napi díjért dolgozott, s szorgalma elég bő forrást nyitott arra, hogy takarékos életmódja mellett kortársaitól el nem maradt, sőt köztük a társadalmi élet terén kiválóbb állást foglalhatott el. A temesvári előkelőbb körök mindenkor szívesen fogadták, s nyilvános mulatozásaiknak rendezője körülbelül egy évtizeden keresztül az ifjú Ormós vala.

Korán kezdett buzgólkodni a közügyek terén is. E részben nagy előnyére volt a politikában alapos jártasságú és élesebb felfogású Vukovicscsal való szoros barátsága, kinek tüzesebb véralkata és hevesebb indulata a tetterőt benne is gyakran élesztè. De folyton összeköttetésben maradt a pozsonyiakkal is és az országgyülésen történtekről pontos tudósításokat kapott.

Mindketten a szabadelvű párt szónokai lettek. Ormós első nyilvános föllépése még ugyanazon év augusztus havában történt, a midőn az országgyülési utasítás készítésével foglalkozó küldöttség egy ízben ülést tartván, abban a szólás-szabadságon ejtett sérelmek is előfordultak. A nagy tudományu Lonovics József, csanádi püspök, a kormány intézkedéseit védelmezte. Ormós, rögtönzött beszédben, az ellenkező véleményt vette oltalmába, ifjúi lelkesedése hevében, melyet az országgyülésről hozott magával, nem gondolván arra, hogy talán meglepő s szokatlan is lehet, ha egy ifjú, ki csak nemrég hagyta el az iskolai pályát, a kormánypárti férfiak egyik legtekintélyesebbjével szembe szállni merészel. Fölszólalása azonban annyira tárgyilagos és kitünő ellenfele iránt annyira tiszteletteljes volt, hogy a dicső emlékezetű főpap maga ez időtől fogva meleg rokonszenvébe fogadta a megye fiatal bajnokát.

Második beszédét az 1836-ik évi junius 27-én tartott közgyülésben mondotta és pedig azon ifjak érdekében, kiket a kormány, hogy egy csapással véget vessen a Pozsonyban megalakult s az egész országra kiterjeszkedni készülő „Társalkodási Egyesületnek," katonai karhatalommal s az illetékes politikai hatóság mellőzésével elfogatott s őket felségsértés és honárulási vétséggel vádolva (ex capite Criminis laesae Majestatis et Perduellionis) a k. tábla bírósága elé idéztetett.

E beszédére előzetesen nagy gonddal készült. A lelkes meggyőződés, melylyel csak rövid idő előtt ezen egylet megalakításában résztvett; a szeretet, melylyel az üldözött ifjak iránt, kik mindnyájan ifjúkori társai valának, viseltetett, és különösen a tudat, hogy őket, mint a mondott vádban ártatlanokat s így bennök az igazságot, de egyszersmind a nemzetnek is egyik fontos jogát védelmezi: ékes szavakat és erős érveket adtak ajkaira. Ugy, hogy midőn négy pontban megokolt kivánatát előadta: hogy t. i. mindezekért sérelmi alakban fölterjesztés tétessék oly hozzáadással, hogy az elfogottak azonnal szabad lábra helyeztessenek, — a megyei közönség a szónok óhajtásával egybehangzó végzést hozott.

Korai nyilvános föllépésének a közügyek terén Ormósra nézve két hasznos következése volt.

Ugyanis még pozsonyi szereplésük miatt az ő és Vukovics befogatása szintén el volt határozva, s nagy valószínűség szerint csak azért maradt el, mert aljegyzői minőségükön kívül, különösen nyilvános szónoklataik miatt, a fiatalság köréből mintegy kiemelkedve, a közügyekben szereplő érettebb férfiak sorába számíttattak.

A második jó következés pedig az lőn, hogy nagybátyja, kit a megye legtekintélyesebb férfiai ismételten megkerestek, hogy a derék ifjút dicséreteikkel elhalmozván, őt iránta engesztelékenységre bírják: maga is méltányolván az állást, melyet öcscse — el nem fojtható megelégedésére — a nyilvános életben kivívott, s mert politikai elveinek veszélytelenségét is belátta, egy évig tartott neheztelése után kibékült vele s újra kegyébe fogadta.

1839-ben Ormós fizetéses második aljegyzővé és 1841 augusztusban rékasi szolgabíróvá lett. Életének a megye központján töltött 7 éve az öntudatos törekvés és a tisztességes ifjúsági élvek korszaka volt; fő foglalatosságát hivatalában és a politika mezején kereste, s munkásságával, ügyességével Tihanyi Ferencz, akkori főispán, és Dessewffy Antal alispánnak szeretetét és bizalmát teljes mértékben kiérdemelte; annyira, hogy másod aljegyzői alárendelt állása daczára az első napi közgyülések jegyzőkönyveit, melyeken a főispán elnökölt és melyeken a legfontosabb tárgyak kerültek elintézésre, neki kellett vezetnie, a miről tanuskodnak a megyei levéltárban megőrzött jegyzőkönyvek. Ez, mert különben a főjegyző dolga, reá nézve mindenesetre nagy kitüntetésnek mondható. Szabad idejében pedig az úri házakat látogatta s azok mulatságaiban keresett pihenést.

Szolgabíróvá lételét a kerület nem nagy örömmel fogadta. Azon aristokratiko-feudalis-despotikus korszakban a szolgabíró hatalmas ember volt, és a rékasi kerületben jóval az ifjú Ormós előtt épen András nagybátyja szolgabíróskodott, ki túlszigorúan bánt az emberekkel, úgy

hogy neve megmaradt emlékezetükben s ezért féltek az ugyanolyan nevű utódtól.

Pedig félelemre legkisebb okuk sem volt. Kitünik ez azon elvekből, melyeket Ormós hivataloskodásában állandóan követett s melyek szépen jellemzik szíve-lelke nemességét, okosságát.

Ime ezen elvek:

1) Meghallgatatlanúl soha senkit el nem bocsátani.
2) Minden intézkedést a nyilvánosság ellenőrzése mellett tenni.
3) Ajándékot soha el nem fogadni.
4) Soha sem káromkodni.
5) Bottal soha senkit sem büntetni, miért is
6) ügyelt, hogy az elüljáróságok is az általa felállított elvek szerint járjanak el; még az akkoriban nagyon szokásos botbüntetésre nézve is meghagyván nekik, hogy önkezüleg és ítélet nélkül a bíráknak senkit megverniök nem szabad.

Ki csodálhatná, hogy a nép elöleges félelme csakhamar igaz tiszteletre és ragaszkodásra változott szolgabírója iránt, úgy hogy a búcsú- és templomünnepeket sátor alatt az ő udvarában tartotta.

Midőn 1846-ban ugyanolyan hivatali minőségben Buziásra helyeztetett át, ott is az említett elvek voltak a cselekvésben irányadói s a nép szintén szeretetével jutalmazta meg. A népnek ezen vonzalmát és hálaját egyképen tapasztalta a forradalmat megelőző, szomorú emlékü időkben, midőn Délvidékünkön a köznép az urak és tisztviselők ellen föllázadt, és a szabadságharcz után is, midőn ismét a nép a magyar érzelmüeket a császáriaknak átadni segítette. Ormósnak soha legkisebb bajt sem okoztak. Jósága és igazságossága erős védő paizsává lett.

Szolgabírói működése alatt a politikával kevésbbé foglalkozott, részben azért, mert a központtól távolabb lakván, sok hivatalos teendői miatt az előtanácskozásokban nem igen vehetett részt, részben, mert a liberalismus, mely politikai pályája hajnalán Temesben oly szépen ragyogott, csakhamar hanyatlani kezdett, s a pártok annyira éles ellentétbe jutottak egymással, hogy az még a magán életre is hatással volt; ez pedig ellenkezett Ormós lelkületével.

Azonban nemes ambitióját a hivataloskodás egymaga most sem elégíthette ki. Az ezen korban élt kiválóbb magyar ifjak közös vágyódása, hogy hazájuknak, nyelvüknek az irodalom fejlesztésével is szolgáljanak, pozsonyi kisérletei óta még mindig lobogó tűzzel égett lelkében, s ismét irogatni kezdett.

Szentiváni Mihály, egyike azon ifjaknak, kikkel még Pozsonyben megismerkedett, időközben neves íróvá lőn s „Remény“ czím alatt Kolozsvárott egy zsebkönyvet adott ki. Munkatársának Ormóst is felszólította, ki a felhívásnak engedve: „A bujdosó Lengyel“ czím alatt egy

beszélyt küldött be, mely a zsebkönyvnek 1840. évi folyamában meg is jelent. A kiadó előlegesen megbíráltatván az elbeszélést, az illető referens elismeréssel telt véleményadását a következő szavakkal végzi: „A bujdosó Lengyel“ mint a ‚Remény‘ legjobb czikkeinek kétség fölött egyike, nemcsak örömmel elfogadandó, hanem mennyiben a serdülő intézet pénzügye — mely eddigelé nem igen kedvező jeleket mutat — engedendi, elsőrangú díjjal megjutalmazandó.“

Szentiváni meg is tette, a mit akkoriban tehetett: küldött a szerzőnek 10 frt. írói díjat. Ezt azonban Ormós, kit nemesebb vágyódás tett íróvá, el nem fogadta. Sokkal szebb jutalma volt barátja levele s abban e szavak: „a beszély kapósságot szerzett a közönségben a zsebkönyvnek s előfizetői csak ezen egy darabért sem bánták meg pártfogásukat.“

A következő évben szintén a Remény számára egy másik elbeszélést küldött; czíme: „A napló titkai.“ Ez azonban nem részesült oly kedvező bírálatban, mint az első, s azért kiadása, saját óhajtására, el is maradt. 1844-ben újra átdolgozta, de azután sem adta ki, pedig ily alakban maga Frankenburg, az Életképek szerkesztője, szépnek mondá, csak némi megrövidítését kívánta, a mit azonban nem teljesített.

Azonkívül állandóan küldött tudósításokat és kisebb dolgozatokat a Méhes Sámuel által szerkesztett „Erdélyi Hiradónak“ és Helmeczy Mihály „Jelenkorának,“ mindakét lapnak dolgozótársa lévén.

Már előbb, 1839-ben Hugo Viktor hatása alatt, kinek műveit eredetiben olvasta, egy nagyobb terjedelmű irányregényt is írt a zsidók emancipatiója mellett: „Véres Bosszú“ czímmel s azt 1841-ben Temesvárott ki is adta. E munkáját később ő maga rémregénynek nevezte, borzadva gondolt még csak czímére is, és maga mondja, „hogy az irodalmi művekről és különösen a regényekről később fejlődött izlésével bizonyára nem írta volna.“ Az ötvenes években e regénynek még megmaradt példányait Buziáson el is égette, csak egyet tartván meg, mint följegyezte: „ifjúkori aberratiója jelképeül.“ De meg kell jegyeznem, hogy nem a mű irányát, inkább csak borzadályos voltát kárhoztatta.

Egyáltalában nem volt elfogult ifjúsági, de még későbbi szépirodalmi dolgozatainak megbírálásában sem, mert azokat mindenkor a dilettantismus jellegével bíróknak mondotta, melyek állandó becsű remekek színvonalára föl nem emelkednek.

Ez saját ítélete; de mi bátran hozzátehetjük, hogy azért Ormós a maga korában ezen műveivel az érdemes magyar írók koszorújába tartozott.

Teljesség okáért föl kell említenem ugyanezen időszakból: „Az elsőszülött“ czímű szomorújátékát, mely azonban szintén kiadatlan maradt.

Irói munkássága tehát ez időben túlnyomóan a szépirodalmi téren nyilvánult, melynek — a költeményeket kivéve — minden műfajával megpróbálkozott. Különben rendszerint ez volt a tér, melyen e kor legjele-

sebbjei is, hogy csak az egy Szalay Lászlót említsem, az írás mesterségét megkezdették. Figyelemreméltó az is, hogy a mennyiben „A bujdosó Lengyel“ a nemzeti szabadság elnyomására irányzott orosz zsarnokságot helyteleníti, a „Véres Bosszú“ a zsidók emancipatiója érdekében, s ugyanezen időben írt „Halálbüntetés“ című értekezése pedig a halálos büntetések ellen lett írva: e munkákból is látjuk, hogy írójuknak a határozottan szabadelvű politikai irány mély meggyőződése volt.

Az 1842. év november 29-én nagy csapás érte Ormóst. Nagybátyja, András, ez időben Temesvármegye főadószedője, s több vármegyéknek táblabírája, e napon hirtelen elhúnyt. A rideg külső alatt meleg szívvel érző öreg úr utolsó éveiben, kivált mióta öcsese szolgabíróvá lőn, többször jelét adta iránta való szeretetének: igazi atyja s jóakaró idősebb barátja lőn. Benne elvesztette egyetlen rokonát, a kivel állandóan közelről és bizalmasan érintkezhetett. Azért e veszteséget nem viselhette könnyen. Sajgó fájdalmára némi ír volt az általános részvét, melylyel bánatában mindenki osztozott. A temetés rendezését ugyanis Szabó Antal, a megye alispánja, az egyházi szertartást pedig Róka József kanonok vállalta magára.

Időközben Temesvármegyében nagy változás történt. A megye ügyei 1841—1845-ig a szabadelvű többség akarata szerint döntettek el, azonban a folytonos pártoskodások és az ellenpárt részéről kifejtett erőfeszítések a liberális pártot nagyon meggyengítették, úgy hogy az az 1845-ik évi szeptember 22-re kitűzött restauratio alkalmával a győzelem reményéről már előre lemondott. A szabadelvű párt vezérei: Várkonyi Ádám, első alispán, és Vukovics követekként az országgyűlésen voltak; ez még fokozta híveik levertségét, mely annyira növekedett, hogy az ellenpárt szembetünő többségét látván, a tisztújítástól többnyire távolmaradtak. Ormós szintén hű maradt elveihez. Bejött ugyan Temesvárra, de csak azért, hogy sédeni br. Ambrózy Lajos, kamarai administrator és főispáni helytartó előtt hivataláról való lemondását kijelentse s őt megkérje, hogy nevét a jelöltek sorába be ne foglalja.

A főispáni helytartó, ki Ormóst már mint másod aljegyzőt rendkívül kedvelte s hivataloskodásáról azóta is a közvéleménynek mindig kedvező ítéletét hallotta: határozottan kijelenté, hogy lemondását semmi esetre el nem fogadja, s hogy hivatalában okvetetlenül meg kell maradnia.

Ez a nem várt kijelentés rendkívül megnehezítette helyzetét elvtársaival és barátaival szemben. Első sorban tehát ezeknek s különösen Vukovicsnak véleményét akarta tudni s elhatározta, hogy szigorúan a szerint cselekszik. Barátai egytől-egyig azt tanácsolták neki, hogy — ha lehetséges — maradjon meg hivatalában, hadd legyen a megyében legalább egy szolgabíró, ki előtt a liberális pártbeliek pert indíthassanak.

Ez a bizalmi szavazat, a milyen jól esett Ormósnak, épen oly döntő is volt további elhatározására. Elfogadta a szolgabíróságot, csupán azt kötvén ki, hogy a buziási kerületbe küldessék. Ide pedig különösen azért vágyódott, hogy azon a környéken, azon emberek körében tehessen jót és adhassa a tisztakezű, pontos és igazságos hivataloskodás példáját, kikhez lakóhelye és elhúnyt nagybátyjától örökölt csekély vagyona állandóan kötötték.

Természetes, hogy az összes megyei tisztviselők között az egyedüli liberális lévén, idegennek érezte magát körükben s teljes visszavonultságra szánta magát. Temesvárott csak akkor látták, midőn bejövetele mulhatatlanúl szükséges volt. Egyébként a conservativ-párt tanácskozmányaiban soha részt nem vett, minden idejét hivatalának, kicsiny gazdaságának és könyveinek szentelte. Ez önkényt választott magányában érte őt az 1848-ik év, mely az addigi pártokat elsodorván, egyedül a mérvadó hazafias pártot juttatá uralomra.

Különben Ormós épen nem volt zárkózott vagy rideg természetű ember. Bár családot nem alapított, mindig vendégszerető, nyilt házat tartott; a társaságot, zenét egyaránt kedvelte. Késő aggkoráig vidám kedélyü, előzékeny, s nyájas férfiúnak ismertük mindannyian. Szolgabíró korában nem volt ritka eset, hogy szíves vendéglátását egyesek hónapokig is élvezték, sőt azzal nem egyszer vissza is éltek.

Barátjai között ekkor is Vukovics az első, kivel szakadatlanul levelezett s kinek liberális szellemü ösztönzése életének ezen korszakára is döntő befolyásu maradt. 1843-ban ismerkedett meg Gorove Istvánnal, ki a vármegye életében ekkor kezdett szerepelni s kiben Vukovics is korán fölismerte a hazafiságot és tehetséget. A benső barátság azonban Ormós és Gorove között később kezdődött s csak Gorove halálával ért véget.

III.

Megjött biztató reménysugárral az 1848-ik év: üde hajnalán minden honfiszív éledni kezdett. Ormós számára gyász volt első ajándoka.

Február 16-án, Almáson meghalt atyja Ormós József, Aradmegye nyug. szolgabírája, kit élczes kedélye miatt messze vidékeken ismertek és kedveltek, s kinek tréfás ötletei és cselekedetei közbeszéd tárgyát képezték. Talán ez az esemény is hozzájárult, hogy a szülőit gyöngéden szerető s azért e nagy csapástól mélyen lesujtott férfiú, barátainak ismételt sürgetése daczára, a politikai tevékenység terére lépni még mindig késedelmeskedett.

Pedig a politikai események időközben nevezetes fordulatot vettek. A februári párisi forradalom villámgyorsasággal csapott át Európa többi országaiba. Párisból Németországba, innen Bécsbe — Bécsből Pozsonyba,

hol az országgyűlés együtt volt, s innen Budapestre; — márczius 22-én már Temesvárott is megindult a mozgalom.

A temesvári mozgalmas napokot híven jellemzi Vukovicsnak márczius 23-ról Ormóshoz Buziásra intézett levele, melyben a következőket mondja: a folytonos izgatottság, a szüntelen együttlét barátaival és a népesoportozatokkal nem engedtek neki időt, hogy előbb írjon. Most tudatja, hogy gróf Battyányi Lajos a független magyar minisztérium elnökévé kineveztetett. E nagy esemény hírére márczius 22-én Temesvárott népünnepet rendeztek; mind a négy vallás — r. kath., gör. kel., protestáns és zsidó, egyszerre tartottak istenitiszteletet szabad ég alatt a főtéren, s erre még a cs. kir. tábornokok is megjelentek. Prédikáczió helyett Vukovics mondott beszédet a több ezernyi emberhez, kik mind figyelemmel hallgatták. Ambrózy Lajos báró megyei administratori állásáról lemondott, úgyszintén Szabó Antal alispán és Lukács Ignácz főjegyző a követségről, minek folytán április 4-én követválasztó közgyűlés leend. — Gorove és Vukovics jelöltekül fellépnek. — Br. Ambrózy György alispán a jövő közgyűlésen szintén lemondani készül. — Levele végén hívja barátját, hogy ha a kerületben béke és esküdt-társa otthon van, egy napra jöjjön be Temesvárra, hol örömmel látnák.

Ormós ekkor be is ment, de a mozgalmas napok már elmúltak, s Vukovicsot mint a hatalom képviselőjét a vármegye házában találta. Szava és akarata döntő volt s így a tisztujítás vezetését is kezébe ragadta.

A tisztujító gyűlés ez alkalommal egészen szokatlanúl tartatott meg, a mennyiben nemcsak a nemesek szavaztak, hanem mind, a kik megjelentek, minden különbség nélkül. Pedig annyian jelentek meg, hogy valóságos népgyűlés alakult, melyen a jelenlét és résztvenni akarás egyúttal a jogot is megadta. A régi nemesi praerogativa tehát a nélkül, hogy erre törvény szükséges lett volna, magától megszünt.

Az összegyűlt lelkes tömeg a gyűlési terembe el sem fért volna, s azért a tisztujítást a vármegyeház négyszögletű udvarán kellett megtartani.

Alispánoknak megválasztattak Vukovics Sebő és Kulterer (Murányi) Ignácz, ez utóbbi azért, mert a márcziusi napok előtt a liberális párt győzelmének előmozdítására a megyében legtevékenyebben működött, sőt tetemes pénzösszegeket is áldozott.

Vukovics azután, mint első alispán, kormánybiztossá lőn, mely hivatalánál fogva, de meg mert országgyűlési képviselő is volt, a megyétől mindig távol kellett tartózkodnia, s így a megye kormányzata tulajdonképen Kulterer alispán kezeibe volt letéve.

A felelős minisztérium megalakulása után Csernovics Péter neveztetett ki a megye főispánjának, s egyúttal a szerbek ellen kir. biztosnak; ő azonban a megye dolgaiba nem avatkozott.

Ormós e tisztujítás alkalmával főszolgabíróvá lőn, s mint a megyei új tisztviselői karnak minden tagja, ő is megkezdte az akkori mozgalmas és válságos viszonyokkal szemben működését, mely kezdetben leginkább abból állt, hogy a közjogi téren nyert vívmányok becsét a néppel megismertessék és áldozatkészségét a közügy érdekében igénybe vegyék.

Az urbéri földek felszabadulása iránti törvényt, s az uradalmi dézsmának s robotnak megszüntetését a megye által kirendelt küldöttségek faluról-falura hirdették a népnek. Ezt örömmel vették s a hirdetőket a járás valamennyi községeiben taraczklövésekkel, bandériumokkal, zászlókkal fogadták.

De a megye május 26-iki bizottsági gyűléséből járásonkint még más küldöttségeket is megbízott, hogy a veszélylyel fenyegetett hon felsegélésére adakozásokat gyűjtsenek. Ezt már kevesebb örömmel hallgatták, s — legalább kezdetben, — nyilvánvaló volt, hogy önkénytes szabad adakozásokból a veszélyben lévő hazának elégséges segélyt gyűjteni nem lehet.

Időközben megtörténtek az előkészületek a julius 2-ra kitűzött képviselő-választásra.

Ormós, mint a vármegye egyik legkitünőbb tisztviselője s a szabadelvű iránynak lelkes harczosa, jogosan ambitionálhatta, hogy képviselőnek megválasztassék. Közölte is ez óhaját Vukovicscsal, ki az egyes kerületek jelöltjeit kiszemelte. Midőn azonban Vukovics kifejtette előtte, hogy ő maga is sokat levén távol a megyétől, ennek érdekében, minthogy elemei újak, tisztviselői járatlanok, kívánatosnak, sőt szükségesnek tartja, hogy Ormós honn maradjon, s őt erre kérte is: Ormós — mint mindig — készséggel áldozta föl egyéni vágyódását a közjónak.

A rittbergi kerület mégis Ormóst jelölte képviselőjének, s csak a legnagyobb erőfeszítéssel és a legkomolyabb rábeszéléssel tudta kieszközölni ő maga, hogy ez alkalommal a megye jelöltjét, ittebei Kiss Miklóst válaszszák meg. A ki azonban még ugyanazon év október havában megvált állásától, mire a kerület 1849. junius 4-én a leglelkesebb örömmel egyhangúlag Ormóst választotta képviselőjeül.

1848 junius havában már Temesvármegye területén is mutatkoztak a nemzetiségi mozgalmak. — Legelőször Varjason és Verseczen kezdődött a szerb izgatás oly mértékben, hogy a nemzetőröknek erőszakkal kellett azt elfojtaniok s mindjárt első akalommal 10-et a lázadók közől agyonlőttek.

Nemsokára a szerbek nyiltan föllázadtak, különösen a határőrvidéken, hol nagyobb számmal laknak együtt s hol a kiszolgált cs. kir. katonatisztekben és altisztekben kész vezetőkre találtak. Jellemző tény, hogy e fegyveres csapat-alakulások, azon nyiltan kijelentett és rövid idő múlva teljesedésbe is ment szándékkal, hogy a megyébe betörnek: a cs. kir. hatóságok szemei előtt történtek, s azért meg nem akadályoztattak.

Épen azért a hazafias kormány és törvényhatóságok végre kénytelenek voltak a nép tömegéhez, a nemzetőrséghez folyamodni, melyet mindenütt gyorsan szerveztek. Ormós, járása székhelyén, Buziáson, szintén toborzott egy vegyes nemzetiségű nemzetőr-csapatot, azt a mennyire lehetett, be is taníttatta, s a kormány rendeletére julius 8-án Verseczre vezette, a hová — hír szerint — a szerb tábor közeledett. Meg is történt Versecz alatt az első összeütközés, mely a szerbek vereségével végződött.

Elkövetkezett ez év október hónapja s vele Roth és Filippovics cs. kir. tábornokok horvát seregének betörése hazánkba. Egyszerre nyilvánvaló lett, a mi eddig titokban készült.

A képviselőház ekkor Kossuth Lajost a honvéd-bizottság elnökévé kinevezte, mert érezte szükségét annak, hogy forradalmi törekvésű embert kell a dolgok élére állítani akkor, midőn a forradalom felülről nyiltan megkezdetett. Országszerte erélyesen megindult a toborzás, s a magyar hadügyminiszter október 11-én egy rendeletet adott ki, mely szerint: ámbár a szept. 26-án kiadott előbbi rendelet Bács-, Torontál-, Krassó- és Temesmegyéket ujonczállításra nem kötelezte: mégis mivel a nevezett megyék a honvédsereghez hazafias lelkesedéssel toborzottak, elrendeli, hogy a mennyiben a helyi viszonyok megengedik, Temes-, Torontál- és Krassómegye ujonczaiból O-Becsén a 33. zászlóalj alakíttassék.

A másik részről viszont megvalósították az október 3-iki császári manifestum által az országra kimondott ostrom-állapotot, és talán sehol olyan gyorsan és olyan erővel mint Temesvárott. — Ezzel a hatalom a liberális párt kezéből kiragadtatván, a reactio kezébe jutott.

A reactionarius elem a vidékről mind Temesvárra húzódott be, míg a megye, a liberális párt s ezek hívei a várost elhagyták. A püspöki vicarius és a káptalan Makóra, a megye pedig Lippára tette át székhelyét.

Megkezdődött a hazafias érzületű egyének s különösen a tisztviselők üldözése, miért is a legtöbben elhagyták kerületeiket s a felizgatott oláh és szerb lakosság dühe elől a lippai vagy verseczi honvédtáborba menekültek.

Október 28-án Ormós is elindult Lippára s az évnek még hátralevő két hónapját, mint e szomorú időkben oly sok honfitársa, bizonytalan bolyongásban töltötte. Felváltva Aradon, majd Pécskán, Sándor öcscsénél, ki ott szolgabíróskodott, majd meg Pesten tartózkodott és végre, másik szolgabíró öcscséhez, Péterhez, Csermőre ment, ki egy egyszerű oláh házban rendezett be számára csendes, nyugodalmas lakást. Négy hónapig tartózkodott itt, egy parányi, varróasztalból lett íróasztalon irogatva „Mult idők és viszonyok“ czímű új regényét, melyet azonban csak később fejezett be. Bár egyéb szórakozása is bőséggel kínálkozott, honszerető lelke a válságos időkben vigasztalójának csakis a munkát fogadta el.

Ez alatt az ifjú honvédsereg gazdagon aratta a babérokat, s a csendes falu és környékének magyar intelligentiája hazafiúi örvendezéssel olvasta a csatahíreket.

Hogy Ormós mennyire figyeléssel volt a történtekre, bizonyítják megmaradt önéletírási adatai, melyekben részletesen följegyzett mindent s jóllehet csak később írta ezeket, az egykorú tanú pontos értesülésével számol mindenről. Az eseményeket egyaránt honfiúi érzéssel, de a mellett igazságosan mérlegeli.

1849 április havában a honvédek Bem tábornok vezénylete alatt a Bánátban is előre nyomultak s némileg helyreállították a rendet. Ekkor Ormósnak sem volt többé maradása Csermőn, még ugyanazon hó végével visszatért Buziásra s elfoglalta hivatalát.

A hangulat mindenütt emelkedett volt. A hazafiak szép reményeket tápláltak s a hon függetlenségét szabadságával együtt megalapítottnak tekintették. Azért is nem lehet csodálkoznunk, hogy a Bánátban a hazafias párt, mely a lefolyt hónapok alatt tűrt, szenvedett és tűzhelyét a reactio emberei miatt elhagyni kényszerült, most repressáliákhoz nyúlt és szemben azon pusztításokkal, elkobzásokkal és requisitiókkal, melyeket a camarilla eszközei és a katonaság részéről szenvedett, a visszatorlás fegyverét használta. Ormós, a kinek házát pedig távolléte alatt a császári katonák szintén kifosztották, az ellenfelek tettleges üldözésében soha részt nem vett.

Kossuth Lajos 1849 május 2-án, mint országos kormányzó, megalakította az új minisztériumot, melyben igazságügyminiszter Vukovics lőn.

A megye ekkor Uj-Aradon tartotta székhelyét s Vukovics helyére Murányit választották meg első, Radványi — Winkler — Imre megyei főügyészt pedig másodalispánnak. Ugyanezen a gyűlésen járult hozzá Temesvármegye a debreczeni nemzetgyűlés április 14-iki határozatához.

Ormóst ekkor választották meg, a mint már fentebb említém, a rittbergi kerületben képviselőnek s mint ilyen azonnal Szegedre sietett, hol a nemzetgyűlés akkoriban a helyzet bizonytalansága s az izgalmas kedélyhangulat daczára két felette fontos kérdés: t. i. a nemzetiségek és a zsidóemancipatio kérdéseivel foglalkozott.

A kormány azonban nem maradhatott sokáig Szegeden, s minthogy a magyar seregek visszavonulása délkeleti irányban általánossá lőn, Aradra húzódott. Ekkor Ormós, Pompéry János képviselőtársával, hazatért Buziásra, hol csak néhány hetet töltöttek remény s aggodalom között, s már megjött a leverő hír, hogy Haynau Temesvár felszabadítására indul.

Általánossá lett a rémülés, menekülés. Ormós és társa szintén elindultak bizonytalan útra Lugos felé, innen Facsetre, végül Boros-Sebesre. Világosra épen akkor érkeztek, midőn Görgey a Bohus-család kasté-

lyában Rüdiger orosz generálissal a capitulatio föltételei iránt alkudozni kezdett. Ekkor, mivel elhatározták, hogy hazájukban megmaradnak, ismét Csermő felé tartottak, ezt választván menhelyüknek.

Ormós rövid idő mulva megint visszatért Temesvárra illetőleg Buziásra, hogy itt várja be jövendő sorsát. És ez ugyanaz lett, a mi a szomorú korszakban kötelességüket híven teljesített összes honfiaké, kik idejekorán el nem menekültek.

1849 október 18-án a temesvári bástyaboltozatba, a 14. sz. kazamátába került mint fogoly. — November 11-én hirdették ki előtte az ítéletet, mely a következő: „Ormós Zs., aradmegyei, pécskai születésü, 37 éves, katholikus, nőtelen, Buziáson volt főszolgabíró, mivel a rebellis kormány felhívására a csákovai járás 37 községeiben az ujonczozást alantas közegei által vezette, 218 katonát ujonczozott, jegyzékbe hozott és a parancs vételétől 14 nap alatt Aradra szállított; továbbá mivel május 22-én Dragsina község elüljáróihoz a község határában levő mindennemü ladikok és a Temes folyamon való átkelést elősegítő eszközök megsemmisítése iránt oly végből meghagyást intézett, hogy a cs. kir. katonaság a folyamon át ne mehessen — tehát a fegyveres zendülés kétszeres előmozdítása miatt négy évi, vasban töltendő várfogságra ítéltetett."

A fogságban osztályosai között voltak: Róka József, püspökhelyettes, Murányi Ignácz, Winkler Imre, Mihalovics József, cz. kanonok, később zágrábi biboros-érsek, Medveczky János, volt képviselő, Szlávy József, és mások; legtöbben Ormósnak személyes barátai. E barátság s a teljesített kötelesség öntudata enyhítették a szomorú napokat; különben — természetesen a profóznak nyújtott pénzbeli adományokért — ellátásukon is javíthattak, sőt szórakozhattak is. A bilincset csak később tették rájuk. Irhattak, olvashattak s el-elkártyázgattak: a patience-játéktól kérvén feleletet a maguk s talán a haza jobb jövője felől is. Hiszen a legvilágosabb elméket is babonásakká tehették a gyorsan és bizonytalanúl változó viszonyok.

Ormós minden olvasmányából jegyezgetett s ezen jegyzeteiből látjuk, hogy különösen a római és görög történelmet s Lamartine keleti utazásait forgatta. Társai biztatására, s hogy együttes rabságuknak emléke maradjon, egy színdarabot is írt öt felvonásban; címe: „Fogolyélet a bástyaboltozatban."

Nehéz, nyomasztó kétség napjai voltak ezek. Sorban vitték a végleg elítélteket fogságuk állandó helyére, Aradra s Kufsteinba, s folyton hoztak helyettök másokat, hogy újra ítélhessenek.

Ormós nemsokára annyit meghallott, hogy ügyét újra tárgyalásba vették, de az eredményt meg nem tudhatta. Végre egyik napon, a becsempészett Wiener Zeitung julius 9-iki számában, saját nevét is ott olvasta azon 109 egyéné között, kik ekkor legfelsőbb amnestiában részesültek. Egy

hét mulva, kilencz hónapi fogsága után, 1850 julius 16-án szabadon bocsáttatott.

A visszanyert szabadság vidám örömre gerjesztette zaklatott szívét, és mégis szomorúsággal vált meg fogolytársaitól. Rablánczát becses ereklyeként megtartotta s kegyelettel őrizé; bilincsekben maradt barátait naponta meglátogatta, sőt az aradi várban fogva lévőkhöz is kieszközölte a bebocsáttatást. Azután édes anyjához s testvéreihez Aradmegyébe, onnan pedig rövid időre Pestre ment és csak október elején tért vissza lakhelyére Buziásra, hogy vagyoni ügyeit rendezvén, hosszú időre megváljon ama helytől, melyhez számos évek kedves emlékei kötötték. „Múlt idők és viszonyok“ czímű, már említett regényében meghatóan nyilatkozik szeretete lakóhelyéhez. E művén kívül ekkortájt írta „Mátyás özvegye“ czímű drámáját, melynek kézirata később elveszett.

Buziási csekély ingatlanait haszonbérbe adván, állandóan Temesvárra költözött, s mert tudta, hogy még mindig szemmel tartják, onnan az egész 1851. év folyamán alig távozott. A művelt szellemű Császár Ferencz fölvette őt a Pesti Napló vidéki levelezőinek sorába s „Baráti Levelek“ czím alatt sűrűen küldte közléseit a hírlapnak, 10—12 frtnyi havi honoráriumért.

Ugyanezen időben Ormós, ki azelőtt a művelt társaságok örömeit, a tánczot s a zenét is nagyon kedvelte, és Buziáson szívesen hallgatta és jutalmazta a „barna fiúk“ kedvre derítő fáradozását, — minden vigadozással felhagyott. Okai erre a szomorú közügyi állapotok, a haza gyásza voltak s az a tudat, hogy számos barátja még mindig börtönben sínylődik. Érdekes vonás életéből az is, hogy a mint 1851 márczius 1-jével a dohánymonopoliumot Magyarországon meghonosították: ugyanő, ki addig szenvedélyes dohányos volt, e passiójáról véglegesen lemondott. Ráismerünk a férfiúra, ki életbölcsesége egyik szabályaúl vallotta: minél többet nélkülözünk, annál szabadabbak vagyunk.

Nemsokára, vagyoni viszonyainak újabb rendezése végett, megint visszatért Buziásra, s itt folytonos zaklatások között töltött el néhány esztendőt. A kazamátában kiállt fogsággal még nem telt be szenvedéseinek mértéke. Bár a nyilvánosságtól teljesen visszavonult: mindegyre újabb házmotozásokat tartottak nála, ismételten beidézték a temesvári haditörvényszék elé, pénzbirságokat kellett fizetnie s végre 1854 február 3-án internáló parancsot is adtak ki ellene, mely szigorúan és kizárólag Buziás lakóhelyéhez kötötte.

Nem csoda, hogy e folytonos üldöztetések végképen elkeserítették, s a mint az internáló parancs visszavonását, ugyanazon év novemberében, kieszközölhette, rögtön elhatározta, hogy az anyaországtól elszakított szerencsétlen Wojwodina és Temesi Bánsági tartomány határain túl keres menedéket.

Előbb azonban még újabb megpróbáltatások is vártak reá: 1855 szept. 1-én értesíti Péter öcscse Aradról, hogy édes anyjuk meghalálozott, s még a gyászév el sem telt, egyetlen testvérhugát is el kellett temetnie.

Most már keresnie kellett a vigasztalást. Eleinte kisebb-nagyobb útakat tett hazájában, leginkább rokonait látogatván. Fölkereste családja származási helyét Ungban, s hosszabb időt töltött Szabolcs-, Szatmár-, Beregh- és Zemplénmegyékben. Ez időben történt kegyeletes zarándokútja is mestere, Kölcsey Ferencz sírjához, melynek emlékét Értesítőnk 1876-iki folyamában egy felolvasása őrzi: „Visszaemlékezés Kölcsey Ferenczre“ czím alatt.

Ugyanezen lefolyt 5 év alatt Buziáson és utazásai közben írt művei a következők: „Bűnvád,“ értekezés egy gyilkossági eset alkalmából (1852), „Az imakönyv rejtelme,“ vígjáték öt felvonásban (1853), „A hálakötelezett,“ novella (1853), „Spadille, Manille és Paszta,“ vígjáték 2 felvonásban (1854) s az „Ujonczhelyettes,“ regény két részben utószóval és magyarázó jegyzetekkel, egy katonatiszt barátja emlékére, ki a forradalmi korszakban szerencsétlenül a népdüh áldozata lőn.

Ezen irodalmi munkássága és kisebb utazásai közben a dolgok és helyzetek ujdonsága és szokatlansága, egyideig eléggé elfoglalták és szórakoztatták; de nem elégíthették ki a férfiút, ki legelső ifjúságától fogva a közügynek, hazájának szolgált s akart szolgálni végső lehelletéig. Mint annyi ezeren polgártársai közől, ezt egy időre ő sem tehette s az akkori viszonyok közt nem is akarta tenni, mert ő sem „lelte honját e hazában“ — szorongatott lelke el az idegenbe űzte, míg talán újra éled a remény. De ott az idegenben is honáért akart tanulni, dolgozni, hogy majdan, ha visszatér, még többet tehessen érte, mint eddig.

1857 elején fájó elhatározással végleg eladta buziási ingatlanait és ingóságait is, hogy mindenektől függetlenül vándoroljon, míg a tapasztalás és megfontolás élete irányát újra ki nem tűzi.

Május 20-án indult el Buziásról s hosszabb időre legelőbb Pesten állapodott meg, hol változatosságban gazdag két hetet töltött. Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy már ekkor, bár új életirányát még el nem határozta, mintegy ösztönszerűleg, ideje nagy részét az állandó műtárlat, a muzeumi képtár és a muzeum egyéb gyűjteményeinek tanulmányozására fordította.

Előkészületei a művészet terén még nem igen voltak és nem is lehettek; s mégis jegyzeteiben összeállította a műtárlat s a nemzeti muzeum kiválóbb képeinek terjedelmes leírását, sőt a kitünőbb művekkel szemben önálló birálatot és véleményt nyilvánított. Úgy látszik, ez első jele volt azon benső, eddig önmaga előtt is titkos vonzalomnak, mely érzelmeiben a képzőművészeti alkotások iránt mindenkor rejlett s csak alkalomra várt, hogy megnyilatkozzék.

Hasonló tanulmányokkal töltött egy hónapot Bécsben, s innen Olaszországba utazott, hogy ott most már teljesen a művészet tanulmányozásának szentelhesse napjait.

Megkezdett utazásainak első időszaka 1857-től 1860 őszéig tart. Ezalatt kétszer volt Olaszországban s bejárta Németország nagy részét. A művészetek elméleti tanulmányozását gyakorlati szemlélődéssel párosítania bő alkalma volt, s Velenczében tapasztalt és szíves kalauzra is talált Szamosy Elek magyar festőművészben, ki már évek óta ott tartózkodott. Megtalálta tehát a lelke vonzalmának megfelelő új működési tért. Csakhamar belátta, hogy a művészet az, a miben a magyarság a művelt külfölddel szemben leginkább elmaradt s a mit, ha a többi nyugoti nemzetekkel előrehaladni óhajt, felkarolnia szükséges. A műszeretet fölébresztésére a műirodalmat hatalmas tényezőnek tartván, első sorban ennek művelésére szánta magát, annál is inkább, mert nemzeti irodalmunkban e tért meglehetősen elhagyatottnak tudta, s mert Winkelmann és Göthe példáiból eléggé tapasztalta, hogy lehet valaki hasznos műíró, a nélkül, hogy gyakorlati művész legyen.

Tanult tehát és dolgozott, meglett férfikorban, szakadatlanúl és fáradhatatlanúl. S hogy ez új irány mennyire megfelelt hajlamának, világosan tanúsítja az, hogy irodalmi dolgozatai, melyeket részben kiadott, részben kéziratokban hagyott hátra, ez időtől egészen élete fogytáig kizárólag a műtörténelem, a művészeti biographiák és a művelődés-történelem köréhez tartoznak, s annyira számosak, hogy csak czím szerint való elsorolásuk is igen terjedelmes volna. Műveit most már kritizálhatják, de az bizonyos, hogy Ormós e téren úttörő.

Vonzalma a művészet s annak alkotásai iránt késztette egyidejűleg arra is, hogy ezen első utazásai közben, csekély jövedelme daczára, megvesse alapját azon nagybecsű festmény-, kézrajz- és metszésgyűjteménynek, mely ritka bőkezűsége folytán manap muzeumunk legvonzóbb ékessége. Pedig 1859-iki olaszországi útja alkalmából a magy. nemzeti muzeumnak is ajándékozott 15 drb. festményt. — Nem sokkal utóbb megkezdte egyéb régészeti tárgyak és érmek gyűjtését is, mindenkor a legpontosabb tanulmányozással, úgy hogy a dilettáns gyűjtő rövid néhány év alatt mindez elsorolt szakoknak avatott kutatója és értője lett.

A külföldön eltöltött évek hatása nem maradhatott el. A különféle nemzeti és társadalmi viszonyokról szerzett tapasztalatai politikai gondolkodását gazdagították; a rég mult idők műremekeinek szemlélete természettől is klasszikus egyszerűségre s egyenességre hajló jellemét aczélozta. Mi, kik később mindakettőnek áldásait élveztük, szinte köszönettel tartozunk a viszonyoknak, melyek a jövőben nagy feladatok végzésére hivatott férfiút ezen iskolába vezérelték.

Ilyetén működési köréből szólították haza 1860 őszén irányadó barátai. Örömmel sietett vissza, hogy kedves hazáját, megyéjét szolgálhassa. Az 1848. évi törvények demokratikus alapján a megye újonnan

megalakult, s 1861 február 4-én németi Damaszkin János főispán elnöklete alatt restauratiót tartott.

Az első alispán megválasztása oly módon történt, hogy a megyének 1848-ban volt alispánját, Murányi Ignáczot, ki a reá szabott 15 évi várfogságból mintegy 5 évet eltöltvén, amnestiát kapott, a megye közönsége minden candidatio nélkül alispáni hivatalának folytatására fölkérte s ő ily módon a főispán hozzájárulásával első alispánná lőn. A másod alispánságra szótöbbséggel Missits Jánost választották meg, főjegyzővé pedig egyhangulag Ormós Zsigmondot.

A tisztikar azonban nem sokáig működhetett. Az országban általános ellenszenv és tényleges ellentállás nyilvánult az alkotmányos alapot nélkülöző állapotok, különösen pedig a törvénytelen adó erőszakos behajtása ellen. Hozzájárult az 1861. év november havában kiadott két kanczelláriai rendelet, melyeknek intézkedései valamint az országgyűlés, úgy a megyei hatóságok további működésének is véget vetettek. A főispán a tisztikart corporative magához hivatta s őket e rendeletekről értesítette. Mire annak minden tagja egy értelemmel kimondván, hogy a további hivataloskodás ily körülmények között meggyőződésükkel ellenkezik, lemondásukat élő szóval rögtön s azután írásban is bejelentették, s lemondott maga a főispán is.

E rövid egy év alatt is nehéz volt a megye főjegyzőjének feladata. Ő szerkesztette meg a vármegye föliratait illetőleg tiltakozását a cs. kir. decretumok ellen. De legalább mindegyik egy-egy újabb okmánya azon bölcsen mérsékelt, de egyúttal erélyes hazafias szellemnek, mely szerzőjüket mindenkor jellemezte.

Többen akadtak ugyan a megye volt tisztviselői közől, kik a provisorium alatt hamar nyertek és vállaltak új hivatalokat, de Ormós e helyett ismét a hivataloskodás körén kívül eső hasznos foglalkozást keresett.

Egyelőre visszatért kedvencz lakóhelyére Buziásra, a hol régi házát újolag megszerezte. Itt érte a hír, hogy a magy. tud. akadémia, melynek figyelmét különösen „Utazási emlékek“ czímű 6 kötetes nagy műve vonta magára (1860—63), irodalmi érdemei elismeréséül, levelező tagjává választotta. Ezt maga Lonovics sietett tudomására adni következő levelében: „Pest, 1861. decz. 20. Kedves jó tettes úr! Épen most jövén haza Akadémiánknak tagválasztó nagygyűlési üléséből, sietek jelenteni, hogy kegyed öt ellen huszonkilencz vokssal és így oly nagy többséggel, minő ma alig jutott kettőnek, a nyelv- és széptudományi osztály levelező tagjának elválasztatott. A mellette szavazottak közt voltak: a két elnök, Deák Ferencz, gr. Károlyi György, Zsoldos Septemvir, Szalay László, Toldy, Lukács Móricz, Csengery stb. Fogadja kegyed ebbeli megtiszteltetése fölött a legőszintébb örvendezésemet. Többire nagybecsű

barátságába ajánlottan vagyok szíves tisztelője és collegája Lonovics József s. k.“

Uraim! idéztem e sorokat azért, mert ily férfiak elismerése szinte fölment bennünket attól, hogy Ormós írói működéséről további kritikát mondjunk. Ő maga különben ezen elismerést még fokozottabb munkássággal hálálta meg. Az akadémiában székfoglaló értekezését 1862-ben olvasta föl, „Cornelius Péter“ életrajzát mutatván be, mely később Berlinben is megjelent németül. Ezt megelőzőleg több kisebb-nagyobb művészet tárgyu dolgozata is jelent meg s ezeken kívül már előbb nyomtatásban kiadta a „Banya sziklája“ cz. korrajzát is (1858-ban).

1865-ben ismét Olaszországba indult, most már Rómát és Nápolyt óhajtván meglátogatni. Különösen Santi Rafael és Michel Angelo remek alkotásai vonzották. Elutazása előtt több hónapig tanulmányozott s e közben Rafael életrajzát is megírta. Ez útjáról ismét gazdag tapasztalatokkal és érdekes jegyzetekkel tért vissza, midőn régi barátja Murányi Ignácz ugyanazon év szeptember havában Temesvármegye főispánjának kineveztetvén, hazajövetelét sürgősen kivánta. Haza is jött és szándéka az volt, hogy megyéje valamelyik kerületében képviselő-jelöltül fog föllépni. Meghitt barátai azonban az első alispáni állásra szánták, s alig hogy Temesvárra érkezett, a főispáni bevonulást megelőző és követő nyilvános és ünnepélyes cselekmények élére állították. Reá ruházták a főispán fogadtatása iránti tanácskozmány elnökségét, őt bízták meg azzal, hogy a főispánt az egész megye független értelmisége nevében szónoklattal üdvözölje és végre a bizottmányi közgyűlésben, mely a főispáni bevonulás után, az országgyülést egybehívó kir. rendelet kihirdetése s a képviselő-választásra szükséges intézkedések megtétele végett tartatott, a megye képviselő-választási középponti választmánya elnökéül is őt kiáltották ki.

Oly kitüntetések voltak ezek, annyira nyilt és készséges elismerése Ormós polgári érdemeinek, melyek őt magát is meglepték, de egyszersmind jövendő pályájára előre fényt vetettek.

Annál lelkesebben indult még egyszer előre e pályán, melyre nemes ambitióval leginkább vágyódott, s a következés megmutatta, hogy nem hivatlanul. Megvolt igazi munkatere s ő annak derék munkásaúl mutatódott, mert ettől kezdve, pedig kivált kezdetben nehéz, rögös úton, fokozatosan emelkedett.

Ugyanis 1866 februárban először ideiglenesen, kinevezés útján, az 1867-ik évi május 7-én tartott tisztújítás alkalmával pedig a megyei közönség egyhangú, lelkes megválasztása folytán Temesvármegye első alispánja lett. Igy jutott a megye-tisztviselői rangfokozat legalsóbb fokáról a legmagasabbra. A megye első hivatalnoka a buzgalomban, kormányzási bölcseségben, mérsékletben és szeretetreméltóságban is egyaránt elsőnek bizonyult. Bátran felhivhatjuk erre tanúul az egész megyei közönséget,

mely Murányi Ignácz főispánnak 1869 junius 22-én bekövetkezett elhúnyta után csakis ő benne látta az utódot, ki a nagy veszteség fölött érzett fájdalmát enyhítheti s azért általános lett az óhajtás, hogy őt birhassák a megye kormányzójául; s hogy az ország vezérférfiai hasonló véleménynyel voltak felőle, kitünik azon rendeletből, melylyel Wenkheim báró akkori belügyminiszter, a főispáni szék megüresedése folytán, a megye kormányzatát már junius 24-én tényleg Ormósra bízta és pedig „azon biztos meggyőződésben és tudatban, hogy azt ezentúl is több ízben bebizonyított tapintata és buzgalma tevékeny kifejtésével fogja folytatni."

Ez időtájban tért vissza 19 évi számüzetése után ifjúkori barátja, Vukovics Sebő, a kit közeli birtokán csakhamar megtátogatott, s több mint valószínű, hogy az előttük álló jövő volt beszélgetéseik tárgya.

Murányiban Ormós ismét egyik legbensőbb barátját veszíté el, s a hír, mely haláláról értesítette, a legmélyebb gyászba borítá. Ez érzésének meghatóan szép emlékét hagyta reánk fölötte elmondott emlékbeszédében, mely egyszersmind saját politikai hitvallása.

Alispánsága második évében, halmos hivatali teendői daczára, újonnan hosszabb utazást tett Olasz- és Németországba, amott különösen Velenczét látogatván, itt pedig a Nürnbergben elhúnyt hírneves magyar festő, Kupeczky megírandó életrajzához gyüjtvén az adatokat, melyeket később ki is adott.

IV.

Végre teljesült a megye közönségének általános óhajtása. Felséges királyunk 1871 április 5-én Meranban kelt legfelsőbb elhatározásával Ormós Zsigmondot Temesvármegye főispánjának kinevezte. E kinevezés nemcsak a megyében keltett örömet, hanem országszerte helyesléssel találkozott. A „Pester Lloyd" 1871 április 13-iki számában, az ugyanakkor kinevezett nyolcz főispánt jellemezve, Ormósról ekként nyilatkozik: „Sokkal több bizalommal, sőt őszinte örömmel üdvözöljük Ormós Zsigmondot, mint Temesvármegye főispánját, melyet két év óta — főispán elődje halála után — mint első alispán, tényleg úgyis ő kormányozott. Benne nemcsak tevékeny, hanem igen tapintatos administrátorra találtak, a minek egyik erős bizonysága már maga az az egy tény, hogy az általa kormányzott megyében, a hol pedig magyarok, németek, románok, szerbek, bolgárok vegyesen laknak, nemzetiségi surlódások épen nem fordultak elő."

Ormós, ki az aristokratikus szervezetű alkotmány kormányával szemben oppositio volt, e hivatalt most a nép bizalmára alapított felelős kormánytól örömmel fogadta s kötelességének tartotta elfogadni, mint a honpolgári érdemeknek olyatén megjutalmazását, melyet a kormány nem önmaga, hanem a nemzet megbizottjaként ad azoknak, a kik arra méltók.

Beiktatása 1871 május 15-én, az újabb időben Temesvármegye egyik legszebb, legragyogóbb és, a mit először kellett volna említenem, legőszintébb ünnepe volt.

Az annyi különféle nemzetiségű, vallású megyei lakosság szinte példátlan lelkesedéssel hozta főispánját, tüntetésszerű örömnyilvánítások közepette, Új-Aradról a megye székvárosába s mindenki megnyugodott, hogy e vidék közigazgatási administratióját és társadalmi, valamint kulturális fejlesztését az ő kezeiben tudhatta. Ez időtől fogva még inkább kitünt iránta a föltétlen bizalom: a mit ő tervezett, akart, annak megvalósításához mindenki szívesen járult keze, elméje munkájával és filléreivel, tehetsége szerint. Csakis így érhette el azon eredményeket, melyeket továbbra, hogy szives figyelmüket el ne fáraszszam, csak vázlatosan érinthetek, de a melyekben azért meg fogjuk látni megkapóan nagy arányu és sokoldalú érdemeit: hiánytalan dicsőségét.

Főispáni programmját a következő egyszerű, de a frázisok egész özönénél többet mondó szavakban adta elő:

„Nagy hazánkfia, Deák Ferencz neve, mely tisztelt név alatt mint politikai párt sorakoztunk és mely alatt jövőre is küzdeni akarok, már önmagában eléggé világos és körülírt programmot képez. — Mint főispán az irott törvényre hivatkozom, mely egyedüli programmom. — Megyénk sajátos helyzetét, melyben a vallásfelekezetek és nemzetiségek oly nagy változatosságban, de örvendetes egyetértésben testvériesen megférnek, eljárásaimban mindenkor figyelembe veendem s ezen egyetértést nemcsak megtartani, hanem lehetőleg öregbíteni, törekedni fogok. Egy honnak polgárai s ugyanazon földnek lakói vagyunk mindnyájan; s én a honpolgárokat nem nemzetiségük, hanem erkölcsi érvényük szerint osztályozom. Egyik nemzetiséget a másik rovására kegyelni a hon legszentebb érdekeit sértő bűnnek tekintem.

„A megye becsületének megóvása minden körülmények közt főgondjaim közé tartozni fog. Ezt elérni leginkább csak úgy leendek képes, ha megbízható, pontos és értelmes honpolgárokat a tisztviselői kar számára megnyerni fogunk, s azokat, kik polgártársaik bizalmát elveszítették, és megbízhatók nem voltak, eltávolítjuk.

„Ezen eljárás személyeket tán sujtani s a szigor alkalmazása emberi érzületemmel ellenkezni fog: azonban az igazságnak minden más tekintetet alárendelni fogok. . .

„Mint főispánnak, törekvésem oda van irányozva, hogy pályám végén polgártársaim emlékemet e három szóban megörökítsék: „tevékeny, igazságos és hazafi volt.“

Eddig is joggal igényelhette magának e hármas jelzőt: további munkássága pedig a legerősebb kőszirtnél is maradandóbb emlékbe írta, hogy igéretét beváltotta. A megye újjászervezését az 1870. 42. t.-cz.

alapján a decz. 28. és 29. napjain tartott tisztujító közgyülésen szerencsésen bevégezte és pedig úgy, hogy a megyei bizottsági tagok nagy többsége, az állandó választmánynak és a tisztikarnak pedig majdnem minden tagja Deák- azaz kormánypárti lett, a melytől ő hazája szerencsés jövőjét várta. Különben engedjék meg, uraim, hogy magának a megye közönségének, a legközvetetlenebb és leghivatottabb bírálónak szavaival igazoljam, miként teljesítette kötelességét, mert annak nevében mondattak Ormós Zsigmondról, 1883 február 20-án, 12 éves főispáni működése után, midőn életének 70-ik és megyei hivataloskodásának 50-ik évét betöltötte, a következő szavak:

„Innen-onnan 50 éve annak, hogy Méltóságod a közügyek terén kifejtett tevékenységét e megyének szenteli, — azt a tevékenységet, mely nemes fellángolásában sokat fáradott, de el soha sem fáradott, — azt a tevékenységet, mely a szellem paizsával fölfegyverkezve férfiasan, és dicsőséggel állotta meg helyét minden viszonyok közt, azt a tevékenységet, mely a szellem-palaestrán századok és századok elől nyerte el a babért, — azt a lázas tevékenységet, melynek csak egy szüksége volt: dolgozni, alkotni! . . .“

És igazságosságáról, és még sokkal többről, ez volt az itélet: „Imhol a nyitja annak a ragaszkodásnak, melylyel Méltóságodat mi átöleljük — a nagy, mélyreható emberismeret, az akarat szilárdsága, napfény tisztaságu jellem, a legnemesebb szív, körültekintő tapintat, hamisítatlan igazságszeretet. . .“

Végül hazafias tevékenységének, melyet hivatalán kívül kifejtett, elismerése ekképpen hangzik: „Délmagyarország közügyei és cultur-története megirójának feladata lesz megemlékezni mindazon intézményekről, melyek Méltóságod legnemesebb buzgalmának köszönhetik létezésüket, és azokról, melyek Méltóságodnak böles vezetése és védnöksége alatt az ország figyelmét felénk terelték, majd nagyrabecsülését kiérdemelték: mi azonban szeretetünk lángjaival már előre világítunk a történetirónak, hogy igazságszeretete ne csak a puszta tényeket lássa, hanem azon érzelmeket is kutassa és méltassa, melyek Méltóságodat kitartó munkásságában vezérelték, bennünket tettre, lelkesedésre tüzeltek.“

Igaz, minden egyes szava igaz ezen hármas elismerésnek.

Mondta a megye népe, szentesítette a királyi legfelsőbb kegy, mely Ormósnak ismételten osztályrészeül jutott.

Már 1872 május havában, midőn Temesvár városát az uralkodói látogatás boldogító szerencséje érte, a megye főispánja kettős kitüntetésben részesült. Koronás királyunk első ízben vette lakását polgári hatósági épületben, a megye székházában, a főispán lakosztályában. Azelőtt az uralkodó és családjának tagjai Temesvárott rendszerint a katonai parancsnoksági épületben szálltak meg. Ormós az örvendetes látogatás első

hírére Wenkheim báró miniszterhez azzal a kéréssel fordult, eszközölje ki, hogy ő felsége ne katonai, hanem polgári hatósági épületet válaszszon legkegyelmesebben lakásául s ez által a magyar állam- és a constitutionalis viszonyokhoz való rokonszenvének tényleges bizonyítékát adva, a népben az új aera iránti bizalmat megerősítse. Ő felsége a kérelmet teljesíté és kegyelme külön jeleként, a közügyek terén hosszú évek során át szerzett érdemek elismeréseül, még itt időzése alatt a Szt.-István-rend lovagkeresztjét adományozta Ormósnak, azzal a határozott kívánsággal, hogy az ugyanaz nap tartott udvari ebédnél már azzal jelenjen meg.

1883 márczius 18-án pedig imént említett jubileuma alkalmából, a Lipót-rend középkeresztjét kapta.

És nem a megyei közönség idézett véleményének megerősítése és a felsőbb helyről jött kitüntetések állandó sorozata-e azon sok különféle megbízatás, melyeket Ormós főispán a kormánytól egymásután nyert, mind nehéz, fontos ügyekben?

Ime az egyszerű elsorolás:

1872 február 12-én Csongrádmegyébe küldik kormánybiztosnak a mindszent-apátfalvi vízszabályozás ügyében s a szegedi és hódmezővásárhelyi vízáradások meggátlására.

1872 április 16-án kinevezik Fehértemplom városába szervezési kormánybiztossá.

1873-ban ugyanezen minőségében további működési joggal ruházza fel a kormány mindaddig, míg Fehértemplom városa részére a főispáni kinevezés megtörténik.

1875 január 11-én Temesvár szab. kir. város főispánja lett.

1880 márcziusban a volt 14. számu határőrvidéki ezred vagyonközségét rendezi mint kormánybiztos. — Minden újabb megbízatás kétségtelen bizonysága annak, hogy az előzőt kifogástalanúl teljesíté.

Végül 1885 junius 21-én élethossziglani főrendiházi tagnak is kineveztetett, s e minőségében minden egyes fontosabb tárgyalásra, sőt az előkészítő értekezletekre is a legpontosabban megjelent Budapesten.

És mind e sokféle, rendkívüli gondot, politikai bölcseséget, és tapintatot igénylő ügyek közepette, melyek külön-külön is elfoglalnának egy-egy embert, Ormósnak még mindig marad kedve, ereje és ideje, hogy külföldi tanulmányútjait és irodalmi munkásságát is folytassa, s különösen a társadalmi téren nevét kiváló alkotásokkal megörökítse.

Utazásai kiterjednek továbbra is Olasz-, Franczia- és Németországba, Romániába és Erdélybe, s majd mindegyikről külön munkában ad számot. Igy keletkeztek következő művei: „Pompeji romjai“ (1867), „Giorgione Barbarelli di Castelfranco,“ tört. korrajz egy kötetben (1872), „Engel József szobrász,“ életrajz (1874), „Visszaemlékezések.“ I. kötet: Olaszországban tett utazásainak leírása: I. Velencze (1885), II. köt. „Kupeczky

János mint ember és művész" (1887), III. köt. saját műgyűjteményeinek leírása, melyeket szintén külföldi kirándulásai közben halmozott össze, s melyeknek gazdagsága mindenkit meglepett, a ki őt lakásán fölkereste. 1872-ik évi olaszországi útja közben értesült, hogy Vukovics szintén elhúnyt.

Ugyanezen időszakban, 1881-ben, kiadta legérdemesebb könyvét: „Árpádkori művelődésünk történetét."

1872-ben megalapította a Délmagyarországi tört. és rég. Egyletet, melynek nagygyűlésein, majdnem két évtizeden át, lelkesítő, buzdító beszédeit s nagybecsű tudományos felolvasásait közülünk még igen sokan hallhatták.

A Temesi Bánságnak az anyaországhoz történt visszacsatolása százados évfordulója alkalmából, 1879-ben, valóságos magyar nemzeti ünnepet rendezett Temesvárott, melyre nyelv- és valláskülönbség nélkül örömmel özönlött a Délvidék népe. S hogy emléke is maradjon ez ünnepnek, az ő példáján s szavain buzduló hazafiak filléreiből, megalapította a Temesvári Muzeum-Egyletet.

E kettőből egyesült azután, az alapító kívánsága szerint, 1885-ben a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat," a mi társulatunk.

Engedjék meg, uraim, hogy élte folyásának rajzában itt megállapodhassam egy kissé. Mindenki tudja — és ez ünnepélyes pillanatban mégis ajkaimra tolúl a kérdés: Mink volt ő nekünk? Mije e társulatnak és muzeumnak? S nem fojtom el e kérdést, hogy épen ma ismét megvallhassuk: nekünk mesterünk, e társulatnak alapítója és legbőkezűbb pártolója volt.

A megye és város kormányzásának fárasztó gondjai közepette, ha üdülni vágyott, e kedvenez társulata ügyeivel foglalkozott. Megmaradt elnökének élete fogytáig; akkor is, midőn gyötrő betegsége minden egyéb munkásságtól megválni kényszeríté, s ő maga többé körünkbe nem jöhetett: a legutolsó időkben is majd minden választmányi ülésre megjött egy-egy jelentése újabb adományairól. Sőt ily ajándékozó okmánya halála után sem maradt el, mint a mai titkári jelentésből kitünik.*) S midőn a társulat minden kinálkozó alkalommal változhatatlan háláját és ragaszkodását előtte szóval vagy írásban tolmácsolta: reszkető kézzel bár, de mindig megírta köszönetét — nekünk — ő — a kinek mi mindent köszönhetünk.

Temesvármegye és Temesvár szab. kir. város, a nagy férfiú iránt érzett elismerés maradandó jeléül, termeikbe helyezték a leghírnevesebb magyar mesterektől festett képét: mi szívünk háláját és ragaszkodását örök emlékezetül kőtáblába vésttük, mely szent parancsszó gyanánt ugyanily

*) *Ormós Zsigmond* ugyanis végrendeletében szintén nagyszámú értékes műtárgyat, képeket, könyveket és az alaptőke gyarapítására 2000 koronát hagyott a Muzeum-Társulatnak.

érzületre kötelezzen mindenkit, a ki bármikor e társulatnak tagja leend, s ugyanily érzületre gerjesszszen mindenkit, a ki e hajlékba lép s annak minden parányi helyén, minden második tárgy mellett az ő nevét látja, mint ajándékozóét.

Ugyancsak 1872-ben jelentékeny akcziót fejtett ki Temesvár városának, mint a megye központjának, megmagyarosítására. Nagyon jól látta, hogy a magyarság feladata vidékünkön leginkább abban áll, hogy erkölcsi értékét a társasulás és a magánélet körében érvényesítse, hogy ne a törvényhozásra s a magyar elem védelme czéljából némelyek által kivánt törvényekre támaszkodjék, a miért a többi nemzetiségek elnyomására való törekvéssel vádolhatnák törvényhozóinkat, hanem a társasulás terén, hol mindenki előtt nyitva áll a verseny, terjedjen és foglalásokat tegyen.

Ezen meggyőződésben magára vállalta mind a hanyatlóban levő temesvári „Társaskör," mind a helytelen szervezése miatt föl nem virágozható „Gazdász-egyesület" elnökségét s újjászervezését. Fáradhatatlan buzgalma, s az egyesületek létesítésében mesteri jártassága, melyet már mint ifjú Pozsonyban is tanúsított, mindkettőt biztos alapon újra fölépítette s azért ezek újjáteremtőjének is joggal nevezhető.

De még ezzel sem elégedett meg. A magyarság erkölcsi súlyát azzal is akarta emelni, hogy számára önálló magyar hírlapot létesít. Rövid idő alatt megteremtette a szükséges alapot és 1872 május 1-én megjelent a „Temesi Lapok" 1. száma.

1874-ben a magy. képzőművészeti társulat felszólítására a legkészségesebben magára vállalta, hogy Temesvár hazafias közönségének pártolásával a társulatnak Szegeden rendezett műkiállítását városunkba is elhozatja. Ez meg is történt s ez volt városunkban az első ilynemű kiállítás.

Szép, lélekemelő ünnepség volt az is, melyet 1882 szeptember havában rendezett, midőn épen egy évszázad telt el azóta, hogy Temesvár a szab. kir. városok sorába igtattatott.

A társadalmi és tudományos téren kifejtett működéséről szólva, meg kell említenem, hogy 1886-ban ő volt a magy. orvosok és természettudósok XXIII., temesvár-buziási nagygyűlésének elnöke s ez alkalommal mondott megnyitó és záró beszéde sokoldalú tudományos képzettségének újabb fényes bizonyítéka. A részvétel pedig e gyűlés iránt oly nagy volt, hogy a pénztári fenmaradvány 807 frtnyi összegben adatott át a Délmagyarországi természettudományi és régészeti Muzeumegyletnek.

Félszázra megy kisebb-nagyobb önálló irodalmi műveinek száma s félszázra azon társulatoké, egyesületeké és testületeké, melyek védnöküknek, tiszteletbeli, rendes tagjuknak megválasztották s melyek közől nem egynek alapítója és buzgó, tevékeny elnöke volt.

Szükséges-e hivatkoznom a már említetteken kívül a helybeli magyar nyelvterjesztő avagy a színügygyámolító egyesületekre vagy a többiekre? Hiszen nem oly rég múlt évek adatai ezek és sokan élnek városunkban, kik mindezt tudják, mert szem- és fültanúk valának: látták fáradozásait, áldozatkészségét.

És mind e számosak ünnepélyes bizonyságot tehetnek arról, hogy mindenre kiterjedő munkásságában kizárólag a magyar kultura megszilárdítása és megkedveltetése volt a czél, mely szemei előtt lebegett. Ebben akarta mindenekelőtt megnyerni a megye vegyes nemzetiségű lakóinak szívét-lelkét, hogy azután saját meggyőződésük és rokonszenvük vezesse őket az ő nyomában azon a politikai úton, melyen legbiztosabban vélte elérhetni hazája fölvirágoztatását és boldogítását.

Szinte talány, hogy egy ember, bár oly hosszú életkorban, minővel őt a gondviselés megáldotta, miképen tehet ennyit. De megértjük, ha tudjuk, hogy egész életének egyik főalapelve a munkásság volt s ebben sorrendje a következő: „először és mindenekelőtt azon ügyeket intézzük, melyek hivatalos állásunkból folynak, ezek után családunk, felebarátaink s embertársaink iránti kötelességeinket, és végre csak harmadik sorban tekintsük azon ügyeinket, melyek saját személyünket illetik. Ha ezen sorozatot megtartjuk, úgy kötelességmulasztással vádoltatni nem fogunk és önzők nem leszünk.“ Nyolcz évtizedre terjedő életében, azon a pihenésen kívül, melyet üdítő álomra vagy sétára szánt, nem volt nap, de nem volt óra, mely tétlenségben láthatta volna.

Második elve, mely a talányt megmagyarázza, ugyanaz, a mely minden nagy lélek jellemzője: az egyszerű, mindenben mértékletes életmód. Barátai jegyezték föl róla, hogy már ifjúkorában is csak annyiban kereste a társas élet örömeit, a mennyiben társadalmi állása s önművelődése, továbbá kedélyének frissen tartása megkívánta. Legkedvesebb foglalkozása azonban mindig a komoly tanulás maradt. Megtörtént vele, hogy nagyobb társasággal vadászatra indult, s társai később egy-egy elrejtett, árnyékos helyen találták, a hol fegyverét félretéve kedvencz classicusait olvasgatta.

Mindezekhez meg kell még említenem böles takarékosságát, mely képessé tette arra, hogy aránylag csekély öröklött vagyonával nemcsak egyéni függetlenségét mindenkor megóvja, hanem midőn később állása követelte, méltóságának megfelelő fényt és pompát is kifejthessen s közhasznú czélokra áldozhasson, a mit mindenkor készséggel cselekedett. Mert, hogy csak ez egyről szóljak, nem csupán megyéjében, hanem az egész országban nem volt kulturális egyesület, melyet tevékenyen ne támogatott volna.

Egyetlen szenvedélye, melyet egyetlen fényűzésének is mondhatunk, a műtárgyak gyűjtése volt. De czélja ebben is önzetlen, nemes. Ime, a mit gyűjtött, a legértékesebb, minden itt van muzeumunkban.

Igy kezdte, igy folytatta mindvégig a nyilvános pályán és igy végezte életét Ormós azon néhány év folyamán is, melyről megemlékezésemnek hallgatnia szintén nem lehet.

V.

A természet változhatatlan, örök törvényei az emberi munkásság határait is kiszabják.

Hetvenöt év változó ajándékait: örömét és búját ép erőben elviselték az aggastyánná lett férfiú vállai. Csak ezután, 1888-ban hangzott először ajkairól a panasz, hogy megöregedett.

Egészségi állapotában ismételten érzett változásokat, melyek erre figyelmeztették. Szokatlan érzülettel fogadott minden hírlapi ujdonságot, gyászjelentést, mely egy-egy ifjúkori barátja vagy ismerőse elhúnytát jelenté, s szinte számlálgatta, hányan élnek még közülök.

Ez évben tartotta meg társulatunk május 27-iki közgyülésén utolsó felolvasását is: „Művelődési adatok Mátyás király korszakából."

De azért dolgozott, fáradozott tovább: életszükségletévé vált a híven folytatott munka.

A következő évben mindegyre többször tanácskozott orvosaival, kik biztatták ugyan, de állapota felől teljes nyugalomba nem ringathatták. Nagyon rossz jelnek vette, hogy a mit azelőtt annyira szeretett, most már az utazáshoz nem volt kedve.

Végre elhatározta, hogy nyugalomba lép.

1889 április 13-án beadta nyugdíjaztatása iránti kérvényét, s e kérésére ő felsége legfelsőbb elhatározásával, ugyanazon év május 4-én, hosszú, hű és buzgó szolgálatainak elismerése mellett, fölmentetett.

Szeretett megyéjétől rendkivüli közgyülésben két hét múlva búcsúzott el. Megható, feledhetetlen pillanat volt, midőn megindulástól remegő hangon ő mondott köszönetet a megye közönségének, melyért egy félszázadnál tovább erejét soha sem kiméive buzgólkodott.

Nehéz, fájó volt a megye búcsúzása is: és az bizonyos, hogy az erős küzdelmekben megaggott ősz vezért, nemcsak a teremben jelenlevőknek, hanem megyeszerte is ezereknek meg ezereknek őszinte tisztelete kísérte magányába.

Nyugodni, pihenni ment tehát, de nem tudott elszakadni java élete munkaterétől és azért Temesvárott választott magának csendes, enyhet adó otthont.

Házát csak ritkán hagyta el, de különösen eleinte, míg egészségi állapota engedé, szívesen fogadta a reá emlékezők látogatásait, és ilyenkor folytatott beszélgetéseiből kitünt, hogy élénken törődik a vármegye és lakóvárosa ügyeivel, valamint hogy aggódó figyelemmel kíséri a politikai

viszonyok fejlődését, vajjon a lelkéhez nőtt szabadelvű irány győzhet-e és győz-e?

A kulturális intézmények iránt, melyeket városunkban részint alkotott, részint fölvirágoztatott, szintén élénk érdeklődést tanúsított.

Midőn hírül vette, hogy muzeumi gyüjteményeink s emlékül nálunk elhelyezett nagybecsű képtára az új épületben, melyet Temesvármegye az ő buzditására ritka bőkezűséggel emelt, elrendeztettek, még egyszer és utoljára megtekinté azokat 1889 november 22-én.

Azután mindegyre jobban visszavonult; betegsége mindegyre súlyosodván, lassan-lassan a különböző társulatokban viselt elnöki tisztéről sorban lemondott — csupán nekünk maradt még továbbra is vezetőnk, midőn 1891 augusztus 29-én, a muzeum ünnepélyes megnyitó közgyülésén, a hol Dessewffy Sándor, csanádi püspök és Pulszky Ferencz ünnepelték, érdemeit méltán megillető megemlékezéssel, lemondását el nem fogadva, életfogytiglani elnökünknek megválasztottuk s őt e tiszt elfogadására küldöttségileg felkértük.

Örömmel szemlélte még az 1891. évi temesvári kiállítást is.

A következő években ritkán hallottunk felőle.

Tettekben, tapasztalásokban gazdag múlt emlékei követték magányossága helyére: legtöbb idejét ezek rendezésével töltötte, gondolatban és irásban.

De fejezzük be! Nagy embernek szánta a gondviselés: ki kellett ürítenie a szenvedések kelyhét is.

A keserű csalódásokon kivül, melyeket nyilvánosan szereplő s a körülményekkel meg nem alkuvó férfiaknak mindenha tapasztalniok kell, egyéb megpróbáltatások is érték.

Ám ne újítsuk föl a szomorú emléket, ne pörlekedjünk a végtelen bölcseség beláthatatlan végzései ellen. . .

Az elmúlt év november 17-én gyászba, mély gyászba borúlt megyénk és városunk, mély gyászba társulatunk.

A fenkölt lélek megtalálta óhajtott, tökéletes nyugodalmát: a nemes szív örök hazába vitte a jóért, szépért és igazért való lángolását: id. Ormós Zsigmond megszünt élni.

Négy nappal később a vármegye impozáns temetéssel kisérte végső nyughelyére, melyet Temesvár szab. kir. város fog a jövő nemzedékek tanulságára emlékkel megjelölni. A végtisztességen gyászoló megdöbbenéssel jelentek meg a legtávolabbi vidékek szegény és gazdag lakói egyaránt. S e gyászt nem határolták a megye szélei: túlszárnyalt azokon az ország minden részeibe, megczáfolva a magányában szemlélődő aggastyánnak naplójába irt következő szavait: „Ha ténykedéseidért jutalmat vársz, úgy ezt a nyugalom napjai előtt igyekezzél elérni, mert ezen napok reád nézve a megemlékezés, de az emberekre nézve a feledés idejét képezik.“

Teljesült egy más helyen följegyzett kívánsága: „Ha koporsómban láthatnám, hogy a temetéshez megjelentek száma nem kíváncsiságból, hanem igaz részvétből szaporodik, hogy a megjelentek közől nem egynek szeme nedvesül és koporsóm táján a vélemény közös és egyhangú, hogy jó ember, derék honpolgár voltam, úgy meg volnék elégedve.“

Ki ne gyászolta volna őszintén a férfiút, a ki joggal elmondhatta magáról: különbség nélkül bárkivel jót tenni mindíg hajlandó voltam, akarva rosszat nem tettem!

Dicsőült szellem! vedd szívesen múlhatatlan ragaszkodásunk és hálánk fogadását: példádat szívünkbe véssük, s multad emlékeit a honfiúi, polgári és emberi erények mintaképeül hirdetjük — — sok, sok nemzedéknek! Ezen tanuljon megyénk ifjúsága, buzduljanak férfiai, s tanulván, buzdulván legyenek hű szolgái s munkásai hazánknak, művelődésünknek, miképen Te valál!

Néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékából nyert tárgyak.

I. Képek és rajzok.[1])

1. Müller Emma. Jelenkori művésznő Münchenben. A velenczei arák elraboltatása az isztriai kalózok által. Blass Károly nagyhírű festményének hasonmása, 60 czentiméter magas, 42 czentiméter széles vászonra festett mű.

2. Schmaedel Miksa. Született Augsburgban 1856. Vanitas. 141 czentiméter magas és 185 czentiméter széles vászonra festett mű.

3. Bissingen Antal gróf. Volta 1848. évi julius 26-án. Az osztrák és olasz hadsereg közt a nevezett helyen és időben folyt csatából egy epizód, következő aláírással: „Oberlieut. Fürst Schwarzenberg v. Baiern Dragoner." Magassága 29·3 czm., szélessége 44 czm.

4. Geiszler János Márton Frigyes. Született 1778. évben Norimbergában, meghalt 1853. évben Münchenben. Sziklás, fás erdőrészlet patakkal. Magassága 30, szélessége 23 czm. Vásárolva lőp 1858. évben Münchenben, az elhalt művész hagyatékából.

5. Eder Gáspár. Jelenkori művész. Egy nő négy ökröt az itatóra hajt, balról két ház látszik, 22 czm. magas, 41·7 czm. széles pergamenten szabad kézzel, írótollal feketén végzett igen szép rajz. A rajz alatt a művész saját kezétől olvasható: „Fecit par la plume de Caspar Eder a Bamberg."

6. Wäscher N. Jelenkori művész. A patakon átmenni készülők. Jobbról dombok, középen víz, balra pedig fás erdő van, melyből egy paraszt két tehenet a vízen áthajt, egy éltes férfiú magasba tartott síránkozó leánykával s végre öszvéren ülő nő csecsemőjével együtt a vízen szintén áthaladni készülnek. Szabad kézzel készített szép tollrajz, 38 czm. magas, 52 czm. széles papiron, alól jobbfelől: „Fecit Wäscher" olvasható. A rajz de Boissieu Jean Jacques — 1736—1819 — hasonló híres karczolási művének annyira hű utánzása, hogy az eredetitől nem lehet megkülönböztetni.

7. Fatáblára keleti stylben festett Krisztus kép.

8. Pelz Károly, cs. kir. tűzérezredes. († 1875. decz. 17. Grácban.) Bécsujhelyi erkély, 23 czm. magas, 10·7 czm. széles papiron finom tollrajz. A rajz alatt a művésztől önkezűleg írva: „Erker zu Wiener-Neustadt" és fentebb „1846. Pelz."

II. Porczellán és Poterie.

1. Virágöblöny, külön négyszögletes aranyozott talapzaton, alul négyszögletes, de azután fölfelé köralakban mindinkább szélesbülő arany körékítéssel.

2. Findzsa. A felső csésze belül gazdagon aranyozva, külső lapján sárgás alapon, az aranyozott fogótól kiinduló aranyos ornamentatio után, az előtéren négyszögletben a Bécs melletti Baden fürdőhelynek Mária Terézia-forrás fürdőjét szép tájképen mutatja. A findzsa alja hátlapján olvasható: „La Source Bain de Maria Therese à Baden en Autriche." A tálcza sárgás alapon aranyos ornamentatióval és körékítménynyel van ellátva. Hátlapján a kék méhkas-jegy feltünik, mi a bécsi gyár jegye.

---

[1]) Azon 215 darabból álló képgyüjteményen kívül, melyeket a dicső elhúnyt muzeumunkban letétképen már előbb elhelyezett s mely a végrendelet alapján szintén tulajdonunkká lett.

3. Findzsa. A felső csésze belseje és fogója aranyozva van; külső körlapján aranyozott szegélylyel franczia kártya 15 lapját, a tálezán pedig arany alapon ugyanazon kártyajáték 17 lapját, következéskép a piquette-játék mind a 32 lapját mutatja. A findzsa hátlapján „6 és egy horog," a táleza hátlapján s közepén méhkas, a széleken pedig szétválasztva „18.25." fehérjegyek láthatók; mi a bécsi gyár ismert jegye mellett az évszámot feltünteti.

4. Findzsa. A felső csésze belülről megaranyozva, külső lapján a tálezával együtt gyöngyház utánzás, fekete fogóval és hasonló körded ékítéssel. A gyöngyházszerű alapon szabályos hosszú száru virág-ékítmény van. A táleza hátlapja közepén a méhkas, szélén pedig „830.", ez alatt „27." — s ettől külön „111." fehér jegyek feltünnek; mely jegyek a bécsi gyárra s évszámra vonatkoznak.

5. Findzsa. A csésze külseje megaranyozva, hasonló fogóval; — különben belseje szintúgy, mint a tálcza aranyleveles kék rózsákkal, arany sziromban fejlődő kék bimbókkal, valamint arany-ékítéssel van ellátva. A findzsa hátlapján horog alakú fehér jegy „ſ", a tálcza hátlapján pedig „40" szám fehérszínben látható.

6. Kanna. Fehér kanna aranyos szegélyekkel, ritkított egyes virágokkal és virágfüzérrel. A födő kisded körtében végződik. Monogramm kék méhkas és alatta négyes szám.

7. Findzsa. A felső csésze karcsu fogója, valamint szegélyei és belseje félig megaranyozva, három aranyos karomlábbal. Elől négyszögü arany keretben tájkép, közepén egy zöldes dombbal és „Mogeta Kosciuszki" aláírással. A tálcza gazdag aranyszegélyezéssel, fenekén négyszögben következő aláírással: „Widok Zamku Krakowskiego od Potnocy" tájképet mutat. Mind a két darab hátlapján következő monogramm látható:

mi a berlini gyár jegye.

8. Kanna, apró arany és piros virágokkal, födeles, alul a kék méhkas.

9. Kanna, födeles, jegy nélkül, egy virágcsokorral és több, túlnyomóan piros virággal.

10. Findzsa. A felső csésze belülről gazdagon megaranyozva, külső oldalán szintúgy, mint a tálcza, aranyékítések közt tojásdad alakban ezüst-élenyitésszerű, a tálcza fenekén pedig köralakban rakműszerű ékítéssel. A két darab hátlapján a berlini gyár jegye.

11. 2 újabb barna korsó.

12. Hamutartó, rajta egy női alak képe guitárral.

13. Hamutartó, fölhajló kék, csillagos széllel, alján M. Baich, 1884.

14. Az esengő udvarló. Két alak, nő és férfiú, roccoco divatos öltönyben, a nő ülve, a férfiú ennek balján térdepelve. A talapzat hátán „P" betű, alól pedig „PRAG" monogramm, mi a műnek Prágában készültét bizonyítja. Fényezetlen biscuitporczellánmű.

15. A meghallgatott udvarló. Két alak, ülve, roccoco divatos öltönyben. A jobb oldalon ülő férfiú a feléje hajló nőt átkarolja. Az előbbinek pár-darabja, jel és monogramm nélkül, de kétségtelenül ugyanazon gyár műve. Fényezetlen biscuitporczellánmű. A két darab hagyatékból lőn vásárolva 1876. évi május hó 26-án, Temesvárott.

16. Findzsa. Sötétzöld alapon aranyozva; a findzsa belül is aranyozva van. Hajlásán elől a nápolyi királyság, Szárdinia és Sziczilia szigetek térképe fehér alapon fekete rajzban láthatók. A findzsa alján az auszterliczi csata tervrajza szintén fehér alapon fekete rajzban szemlélhető. Mind a két darab hátoldalán következő felírás monogramm gyanánt olvasható: „Manufacture de S. M. L'Imperatrice P. L. Dagoty a Paris." Mi 1804-ik évre mutat. Vásárolva lőn 1876. évi junius hó 17-én, Budapesten.

17. Azonfelül még egy findzsa, alul barna sávval, középen fehér mező nefelejtsekkel, felül keskeny aranyos szél. Hátlapján a kék méhkas.

18. Egy magas gömbölyü virágtartó, kivül köröskörül egy tájképpel, alul széles arany sávval. Jegye nincs.

19. A bárkába bevonuló Noé. Olasz majolika-tányér a XVI. századból. Átmérője 22 czméter. Sárga szegélyü tájkép, melynek láthatárát kékes hegység zárja be. Ennek alján árvízzel borított tér. Az előtéren zöldelő szárazföld, jobbra romokkal és hajóra helyezett bárkával, mely előtt a bevonulásra várakozó különböző állatfajok csoportosulnak, míg balra Noé térdelő helyzetben, a felhők gloriájában felette megjelenő Istennek hálát mond.

20. Füles pohár. Külső felületén növényékítés közt két deszkát czipelő férfiú van festve. Reviczky-Bay Ilona úrnő adománya Debreczenből, 1876. évi november 15-én. A fayence pohár fogóján „I. P.“ betük láthatók.

21. Tányér. Olasz fayence a XVIII. századból. Szegélyeit szürke színü, leveles szőlőgerezdek futják körül, egyszerü két barna vonal közt. Fenekén következő aláirással: „Brutus fait mettre ses fils a Mort. An de Rome 355.“ azon jelenet szemlélhető, midőn Brutus Lucius Junius az ellene Tarquinius Superbussal szövetkező saját két fiát kivégezteti. Az előtér közepén alig kivehető irással a következő monogramm: „A. Piati,“ mi annak jeléül szolgál, hogy a festmény rajza A. Piati, velenczei művésztől származik, ki Nagler monogrammistái szerint a XVIII. században élt. A tányér hátulsó lapján „Montereal,“ mint gyári jegy olvasható. A tányér 1877. évben lőn szerezve.

22. Kupa. Erdélyi fayence, domborodásán elkülönített három mezőben színes virágokkal és sávolyos fehér vonalakkal, ólom födővel, külső fenekén „P.“ jegy.

23. Kupa. Erdélyi fayence, felső s alsó részein színes czifrázatok, domborulatán, elől virágok és fák közt egy nő, jobb kezében legyezőt tartva. Ólom födővel, de jegy nélkül.

24. Kupa. Erdélyi fayence, a domborodáson sávolyos vonalakkal s egész külsején kék czifraságok. Ólom födővel, minden jegy nélkül. A két utóbbi darab Megyesfalváról gróf Lázár Jenő gyüjteményéből származik 1874. évben, ki Maros-Vásárhelyhez közel levő birtokán jelentékeny erdélyi fayence-gyüjtemény tulajdonosa.

25. Kétfüles öblöny tálczával. Újkori magyar majolika, aranyozással, kék- és veresszínü magyar-idomú ékesítésekkel. Az öblöny monogrammja: „Z(solnay) V. Pécs.“ A tálcza monogrammja pedig „Z. W. Pécs 220.“ Vásárolva lőn az 1876. évi kiállítás alkalmával Szegeden.

26. Kék fayence füles öblöny tálczával. Újkori magyar majolika. Az öblöny monogrammja „338. Z. V. Pécs,“ a tálczáé pedig „348. Z. V. Pécs.“ Vásárolva lőn szintén a szegedi kiállításon 1876.

27. Antik öblöny. Utánzás, két füllel s fekete alapon téglaszínü czifrázatok mellett az ülő Bachus és Nymfák alakjaival. Nápolyi készítmény, ahol 1872. évben vásárolva lőn.

28. Antik öblöny utánzás. Az előbbinek pár-darabja, csakhogy a fekete alapon fuvolázó satyr ül s ezt környezik a Nymfák. Nápolyi készítmény, hol 1872-ben lőn vásárolva.

III. Érczmüvek.

1. Gömbölyü préselt réztányér, az 1887. angol kiállításról, közepében Victoria királyné képe, körülötte nymphák.

2. Galvanizált réztányér, antik alakban, modern mü. A fenéken élénk csoportozattal a szabinai nőknek a rómaiak általi elraboltatása van préselt műalakban ábrázolva. Vásárolva lőn 1874. évi augusztus 21-én Bécsben.

3. Galvanizált, köralakú rézöblöny, talpalakú alacsony négy lábbal. Az öblöny felületén köröskörül élénk, vidám csoportozatokban a szüret élvezetei, préselt műalakban vannak kiképezve. Vásárolva lőn Budapesten, 1875. évi október hó 26-án.

4. Köralakú fekete szelencze, belül egészen aranyozva, kívül aranyozott ékítéssel. Siamból származik.

5. Rézlapocska dombormű. A Pilátus elébe vezetett Megváltó. 1876. évi május 18-án jutott a gyüjteménybe Lippáról.

6. Aranyozással ékített, középkori háromlábu bronz gyertyatartó. — Lovász Zsigmond hagyatékából Radványi Miklós, — ennek leánya Winkler Paulina — s ezután Kayser Sándor útján birtokomba jutott.

7. Ezüst karperecz.

8. Két darabból álló levélalakú csatt, közepén piros kővel.

9. Armilla. Lelhely Gilád (Temesvm.) 1867. egy sírban csontmaradványokkal és egy cserépedénynyel.

10. Egy háromlábu bronz-lámpa. Lelhely Orsova környéke. A lábak kecskefejek kecskelábbal.

11. Sárgaréz szobrocska, Szt. György a sárkányon.

12. Fejszobrocska, (török fő) talapzaton.

13. Födeles füstölő, bronz.

14. Bronz-szekercze. Lelhely Fibis.

15. Kardmarkolat. Agalmatalith, chinai Bildstein, hibásan Nephrit-kő. Nemes agát. Bécs környékén találtatott. Igen kemény, nehezen csiszolható vagy véshető s ezért érdekes.

16. Bronz gyertyatartó, felül 6 szögletü, alja megrongált.

17. Bronz lámpa négyszögletü talppal.

18. Bronz lámpa.

19. Bronz lámpa, lelhely Maros-Portus.

20. Bronz angyal-szobrocska, lelhely Maros-Portus.

21. Merkur-szobor. Lelhely Torda (Erdély), fatalapzat.

22. Bronz kéz talapzaton.

23. Venus-szobor bronzból. Lelhely Pompeji, fatalapzat.

24. Minerva-szobor, bronz. Lelhely Várhely Erdélyben. Fatalapzaton.

25. Bronz férfialak. Fatalapzaton.

26. Kisebb bronz-szobrocska, fatalapzaton.

27. 3 üveg-flaçon: az egyik sárga, félholdalaku, a másik fehér gömbölyü, közepén kivágott, a 3. fehér, négyszögletes, tokban.

TÁRCZA.

A „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ XI. évi rendes közgyűlése.

Jegyzőkönyv,

mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulatnak“ saját helyiségében megtartott XI. évi rendes közgyűlése alkalmával, 1895. október hó 7-én.

Jelen voltak:

Deschán Achill, Temesvármegye alispánja, társ. igazgató, mint elnök, Patzner István, főtitkár, Dr. Berkeszi István, társ. titkár, Dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész, Hilt Lajos, társ. pénztárnok, Janicsáry Sándor, Vargics Imre, országgyűl. képviselők, Dr. Telbisz Károly, kir. tanácsos, Temesvár sz. kir. város polgármestere, Dr. Parlaghy Márton, Pfeiffer Antal, Szkokán Sándor, Hudra János, Mátyás József, Kovácsics Gyula, Dr. Breuer Ármin, Wimmer József, Kisfaludy Zsigmond, Odor Samu, Derera Izrael, Dr. Löwy Mór, Prepeliczay Ödön, Jeszenszky János, Lendvai Miklós, Perényi Adolf, Wetzel Samu, Berariu János, Troszt József, Ferenczy Sándor, Szmida Lajos, Margineantiu Titus, Szécsi Lajos, Ardeleán György, Dr. Bobb Illés, Barcza Dezső, Kroglett József, Patzner József stb., társ. alapító, választmányi és rendes tagok, és vendégek.

1. Deschán Achill, társ. igazgató, mint elnök, szívesen üdvözli a szép számmal egybegyűlt társ. tagokat és vendégeket, és a közgyűlést megnyitván, az alapszabályok értelmében Patzner István, társ. főtitkárt, felkéri a jegyzőkönyv vezetésére.

2. A főtitkár, a tárgysorozat első pontja szerint, felolvassa a társulat beléletében az 1894. év folyamán és az 1895. év első felében nyilvánult szellemi működésről és a muzeum számára ugyanazon idő alatt befolyt adományokról szóló következő jelentését:

Nagyságos Elnök Úr!

Mélyen t. társ. Tagok és Vendégeink!

Jelen közgyűlésünkön az eddigi szokástól eltérően nem csupán az elmúlt 1894. évről, hanem a f. évnek eddig eltelt hónapjairól is beszámolunk. Ezen eljárásunk indokolását később bátorkodom előterjeszteni.

A gyűlési tárgysorozat első pontja értelmében mindenekelőtt a fenn jelzett idő alatt kifejtett szellemi működésről és a muzeum számára befolyt adományokról kellene szólanom: tehát előrehaladásról, életről, gazdagodásról.

És mégis, azt hiszem, a mélyen t. társulati tagok egyhangú helyeslésével, lelkük közös érzületének megfelelően cselekszem, ha — kivételesen — első sorban egy érdemes élet megszüntét, társulatunk egy nagy veszteségét hívom emlékezetükbe, hogy ez legyen, őszinte részvétünkkel, mai gyűlésünk jegyzőkönyvében első helyen megörökítve.

Hiszen lehet-e, szabad-e bármiről szólnunk, mielőtt — ha fájó is a hegedő seb felszakítása — gyászoló emlékezéssel nem adózunk néhai **id. Ormós Zsigmond,** utolsó közgyűlésünk óta elhúnyt alapítónk és elnökünk, megdicsőült szellemének!

Áldás és béke hamvaira!

Hálás kegyeletünknek e szívből fakadó lerovása után, társulatunk legutóbbi másfél évi történetét a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

I. Alapszabályaink értelmében (5. §. a) első feladatunk: „történelmi, régiségtudományi és statisztikai magyar nyelvű dolgozatok írása, kiadása, nyilvános felolvasások tartása.“

Állandó igyekvésünk volt, hogy e feladatunknak minél teljesebben megfelelhessünk. „Értesítő“ című szakközlönyünk, az első magyar tört. folyóirat, a „Századok“ kritikája szerint, Délmagyarország történetének valódi kincses bányája. S ez elismerést azzal érdemelte ki, mert lelkiismeretes pontossággal gyűjti mindazon adatokat, melyek vidékünk történetére, a legrégibb koroktól napjainkig, megvilágosító fényt vethetnek.

És ezen „Értesítőnk“ munkatársai leginkább társulatunk buzgó tagjai, kik dolgozataik nagy részét a rendes havi választmányi üléseken fel is olvasták.

A felolvasások jelentősebbjeit emlékezés okáért legyen szabad e helyütt is registrálnom:

Ezek:

Orosz Endrétől: „Részletes jelentés a kécsai ásatások eredményéről," és: „Jelentések újabb torontáli őstelepekről," két ülésben.

Dr. Berkeszi Istvántól: „Adatok a reformkorszak történetéhez Temesmegyében," három ülésben.

Dr. Baróti Lajostól: „Újabb adatok a bánsági legrégibb német telepítésekről."

Wertner Mórtól: „A fejedelmi czímek történetéhez."

Böhm Lénárdtól: „A krucsiczai lázadó."

Boleszny Antaltól: „Az orsovai r. kath. plebánia-egyház története."

Folytattuk továbbá két év előtt megkezdett külön kiadványunkat is, melynek czíme: „Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez," s melyből immár a III. rész jelent meg 9 ívnyi terjedelemben. E mű a jövő évben valószínűleg befejeztetvén, utána a f. évi május havi vál. ülés határozata értelmében egy teljes délvidéki lelet-repertoriumot és lelet-térképet szándékozunk kiadni, tervezetét már el is készíttettük.

A társulat aegise alatt jelenik meg azonkívül, milleniumi emlékmű gyanánt: „Temesvármegye nemesi családjainak könyve," Lendvai Miklós, társ. tag szerkesztésében.

Azonkívül ugyancsak hazánk ezredéves fennállásának ünneplése alkalmából Temesvár sz. kir. város tek. közönségének hozzájárulásával történelmi nevezetességű emlékeinket, épületeinket és helyeinket magyarázó feliratos táblákkal fogjuk ellátni.

II. Muzeumi gyűjteményeink gyarapodása utolsó közgyűlésünk óta — részint vétel, részint ajándékozás útján — a következő volt. Ugyanis növekedett:

a) Régibb és újabb műtárgyaink tára 331 darabbal;

b) érem- és bankógyűjteményünk tára 589 darabbal;

c) képtárunk 216 darabbal;

végre d) könyvtárunk (kötetek- illet. füzetekben) 712 darabbal.

E gazdagodás annyira meglepő, hogy szükségesnek vélem egyes nagyobb adományozások különös fölemlítését. A fentebbi számokba ugyanis bele van véve néh. id. **Ormós Zsigmond** úr hagyatékából 215 drb. kép, melyek most lettek végkép tulajdonunkká, továbbá ugyanabból 57 drb. újabb és régibb műtárgy és mintegy 450 kötet és füzet könyv.

Éremgyűjteményünk legbőkezűbb megajándékozói br. Nikolics Fedor és Mihály báró ő méltóságaik voltak, kik egyszerre mintegy 500 drbból álló collectiót ajánlottak fel.

Dr. Holub Emil hírneves utazótól igen érdekes, 140 drbból álló ethnographiai és természettudományi gyűjteményt kaptunk szintén egyszerre.

Végül igen szép, praehistorikus tárgyakból álló gyűjteményeink vannak a vattinai és a torontál-megyei újabban fölfedezett őstelepekről, a hol 1893. őszén társulatunk megbizottjai kezdték meg a rendszeres ásatásokat. E helyekről lelkes gyűjtőink és megajándékozóink Orosz Endre, Oszuszky József és Bogics Vazul.

Már utolsó közgyűlésünkön fölemlítém, s most még inkább hangsúlyoznom kell, hogy gyűjteményeink ilyetén gyarapodása folytán mindegyre érezhetőbbé válik a rendelkezésünkre álló helyek elégtelensége. — Szekrényeket pedig már ismételten kellett csináltatnunk: a könyvtárban levőket csak nemrég szaporítottuk kettővel, melyek azóta szintén megteltek; érem- és metszésgyűjteményeink számára pedig legújabban rendeltünk két stylszerű, díszes szekrényt, a mely intézkedésünkre e gyűlés folyamán kérjük a t. társulat jóváhagyását.

Egyrészről örvendetes ugyan e jelzett tapasztalásunk, de másrészről mindig sürgetőbb lesz a kérdés: mily úton-módon lehetséges muzeumunk megnagyobbítása?

Mélyen t. Közgyűlés! Miután a fentiekben számot adtam társulatunknak az elmúlt másfél év folyamán kifejtett szellemi működéséről és anyagi gyarapodásáról — engedjék meg, jelentésem ezen részének befejezése előtt indítványoznom, hogy mind az elsorolt tanulmányok és értekezések szerzőinek, mind egyéb törekvéseinkben

szíves támogatóinknak, mind pedig azoknak, kik gyűjteményeinket nagylelkű adományaikkal gyarapították, a választmányi ülési jegyzőkönyvekben kifejezett köszöneten kívül, jelen közgyűlésünk jegyzőkönyvében is legőszintébb hálánkat nyilvánítsuk.

III. A társulati tisztviselők, illetőleg a választmány és tagjainak sorában történt változások a következők:

A múlt évi vagyis X. rendes közgyűlés 10. illetőleg 11. sz. határozatával három évre újonnan megválasztatott a jelenleg is működő tisztikar, vál. tagnak pedig az alapítótagok sorából Görgey Gyula, német-remetei nagybirtokos.

A társ. rendes tagok közől kiléptek, illetőleg töröltettek 11-en, új rendes tagokúl fölvétettek 9-en.

Elhúnytak: Jäger Péter, Schleiffelder János, Babusnik Ágoston, Bersuder Lajos alapító, az utóbbi kettő egyszersmind választmányi, továbbá Vizkelety Imre, tiszteletbeli, és dr. Baligó János, rendes tagok. Kegyeletes szokásunkhoz híven, a választmány minden egyes haláleset alkalmából jegyzőkönyvbe iktatta őszinte részvétét, melynek azonban közgyűlési jegyzőkönyvünkben való újolagos megörökítését szintén indítványozni bátorkodom.

*

Nagyságos Elnök Úr! Mélyen t. Közgyűlés! Elvégeztem számadásomat, melyben hű képét igyekeztem adni társulatunk legutóbbi működésének. De nem fejezhetem be jelentésemet, mielőtt még egy kedves kötelességet nem teljesítek s szívből eredő köszönetet nem mondok, mindenekelőtt a titkárság nevében a nagyságos elnöklő igazgató urnak, a m. t. választmánynak, az összes társ. tagoknak és tisztviselő társainknak, — továbbá az egész társulat nevében városunk és vidékünk nagyérdemű közönségének is. Köszönetet azért az odaadó támogatásért, lelkes buzdításért és hazafias pártfogásért, melylyel az elért eredményekhez segítettek. Egyúttal kérjük, ne vonják el tőlünk a jövőben sem hathatós részvételüket, mert

az egyesülésben, közös törekvésben van az erő, társulatunk, muzeumunk felvirágozásának biztos garantiája.

Kérem végül a mélyen tisztelt Közgyűlést jelentésem szíves tudomásul vételére.

Temesvár, 1895. október 7-én.

Patzner István,
társ. főtitkár.

A közgyűlés a kimerítő jelentést megelégedéssel tudomásul veszi és elhatározza, hogy az a társ. „Értesítőben" egész terjedelemben közöltessék. — Azonkívül a főtitkári jelentésben foglalt összes indítványokat, hogy t. i. az egyes választmányi ülésekben felolvasott dolgozatok szerzőinek, s a muzeumi gyűjtemények megajándékozóinak s köztük első sorban Nikolics Fedor és Mihály bárónak és Dr. Holub Emilnek a közgyűlési jegyzőkönyvben ujolag köszönet szavaztassék, valamint hogy az időközben elhúnyt tagok elvesztése fölött érzett részvét ugyanesak a közgyűlési jegyzőkönyvben szintén megörökíttessék, — egyhangúlag elfogadja.

Miről Patzner István, főtitkár, végzésileg értesíttetik.

3. Deschán Achill, társ. igazgató, a főtitkári jelentés kapesán indítványozza, hogy Patzner István, főtitkárnak és Dr. Berkeszi István, titkárnak, a társulat érdekében kifejtett buzgó és sikeres tevékenységükért jegyzőkönyvi köszönet szavaztassék.

A közgyűlés az indítványt készségesen elfogadja.

Miről a főtitkár s általa dr. Berkeszi István, társ. titkár, végzésileg értesíttetnek.

4. Deschán Achill, társ. igazgató indítványozza, hogy több társ. tag kívánságára, mindenekelőtt a tárgysorozat 5. pontja vétessék elő, mit a közgyűlés elfogadván, Patzner István, főtitkár, fölolvassa „Emlékbeszédét néhai id. Ormós Zsigmond fölött."[1])

A közgyűlés állandó figyelemmel hallgatta a kimerítő emlékbeszédet, mely a Muzeum-Társulat diesö emlékű megalapítójának politikai, irodalmi és kulturális téren szerzett gazdag érdemeit, s különösen Temesvármegye és Temesvár szab. kir. város érdekében kifejtett hazafias és sikeres buzgólkodását, szóval egész életét, szabatos előadásban vázolja. A társ. igazgató indítványára legteljesebb elismerését nyilvánítja a szerzőnek, a ki megbízatásának minden tekintetben sikeresen megfelelt, s egyben az emlékbeszédet a választmányhoz átteszi azzal, hogy annak nyomtatásban való kiadása iránt intézkedjék.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa a választmány végzésileg értesíttetnek.

5. A tárgysorozat 2. pontja értelmében Hilt Lajos, társ. pénztárnok, előterjeszti jelentését a pénztár jelenlegi állapotáról, mely szerint a kezelése alatt álló társulati vagyon összes értéke 39.939 frt. 46 kr. (Harminczkilenczezerkilenczszázharminczkilencz frt. 46 kr.)

A közgyűlés a jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi, s határozatilag kimondja, hogy az a társ. „Értesítőben" közöltessék.

Miről a főtitkár s általa Hilt Lajos, társ. pénztárnok, végzésileg értesíttetnek.

---

[1]) E füzet elején közöljük.

Szerk.

6. A tárgysorozat 3. pontja értelmében fölvétetett az 1894. évi pénztári számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, melynek nevében Wimmer József, vál. tag, tekintettel arra, hogy úgy a könyvvitel, valamint a pénzkezelés és a vagyonállapot kifogástalanúl rendben találtatott, — indítványozza, hogy a közgyűlés az 1894. évi pénztári számadást a kimutatott eredményhez képest jóváhagyni és erre nézve Hilt Lajos, társ. pénztárnok részére, a szokásos óvás fentartása mellett, a fölmentvényt megadni szíveskedjék. — Egyben indítványozza a bizottság, hogy a közgyűlés a társ. pénztárnok részére, ki a nagy fáradsággal és felelősséggel járó ezen tisztet, melylyel fizetés összekötve nincs, a lehető leggondosabban kezeli, — köszönete nyilvánításán kívül 100 frtnyi tiszteletdíjat is megszavazni szíveskedjék, mely kiadás különben is fedezetet talál a f. évi költségelőirányzat kitüntetett többletében.

A közgyűlés a pénztári számadást vizsgáló bizottság jelentését tudomásul veszi, s elhatározza, hogy az a társ. „Értesítőben“ közöltessék, továbbá, hogy Hilt Lajos, társ. pénztárnoknak az 1894. évi pénztári kezelésre nézve a fölmentvény a szokásos óvások fentartásával megadassék. — Helyeslőleg elfogadja a közgyűlés a második indítványt is, mely szerint nevezett pénztárnok számára, önzetlen és lelkiismeretes fáradozásának jutalmaképen, 100 frtnyi tiszteletdíj megszavaztassék, sőt a társ. igazgató indítványára határozatilag kimondja, hogy ez évi tiszteletdíjat Hilt Lajos további működési éveire állandósítja; egyben a társ. igazgatót ezen összeg kiutalványozására felhatalmazza.

Miről a főtitkár, s általa Deschán Achill, társ. igazgató, és Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesíttetnek.

7. A főtitkár a tárgysorozat 4. pontja értelmében előterjeszti a f. 1895. évre megállapított költségelőirányzatot, mely szerint a társulat bevételei ez évben 2100 frtban kiadásai pedig 1860 frtban állapíttatván meg, marad kitüntetett többlet 240 frt. Ajánlja a költségelőirányzat jóváhagyását, úgy a mint az a választmánynak 68/1894. jkvi számú végzésében foglaltatik.

A közgyűlés a bemutatott költségelőirányzatot egész terjedelmében jóváhagyja azzal, hogy a kitüntetett többletből első sorban a jelen közgyűlés által megszavazott s a költségelőirányzatba föl nem vett kiadások utalványozandók ki.

Miről a főtitkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató, Hilt Lajos, társ. pénztárnok, és a választmány végzésileg értesíttetnek.

8. A tárgysorozat 6. pontja értelmében fölvétetett a társ. választmánynak 53/1894. sz. indítványa, melyben ajánlja, hogy a közgyűlés Dr. Holub Emil, hírneves utazót, hálánk kifejezéseül azon gazdag nép- és természetrajzi gyűjteményért, melylyel muzeumunkat az elmúlt évben megajándékozta, a társulat tiszteletbeli tagjának megválaszsza.

A közgyűlés az indítványt kész örömmel elfogadja s Dr. Holub Emilt nagy lelkesedéssel a társulat tiszteletbeli tagjának nyilvánítja.

Miről a főtitkár végzésileg s általa Dr. Holub Emil átiratilag értesíttetnek.

9. Fölvétetett a társ. választmánynak 43/1895. sz. indítványa, melylyel ajánlja, hogy az alapító tagok közől választandó választmányi tagok sorában elhalálozás folytán megüresedett két helyre gr. Zselinszky Róbert, temesmegyei nagybirtokos, és Dr. Niamessny Gyula, társ. ügyész, alapító tagok választassanak meg.

A közgyűlés általános helyesléssel és lelkes éljenzéssel fogadván a választmány javaslatát, gr. Zselinszky Róbertet és Dr. Niamessny Gyulát a társulat választmányi tagjainak egyhangúlag megválasztja.

Miről a főtitkár végzésileg s általa gr. Zselinszky Róbert és Dr. Niamessny Gyula átiratilag értesíttetnek.

10. A tárgysorozat 7. pontja értelmében fölvétetett a társ. választmánynak következő előterjesztése: „A ‚Délmagyarorsz. tört. és rég. Muzeum-Társulat' 1895. junius hó 24-én tartott rendes havi vál. ülésének jegyzőkönyvi kivonata. — 30. sz. — A főtitkár előterjeszti azon bizottság részletes jelentését, melyet a választmány f. évi 16. jgykvi számú végzésével kiküldött, hogy a néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékában levő pénz- és éremgyűjteményt megvizsgálja, értékelje s annak megvétele iránt a választmánynak indítványt tegyen. A jelentés s még inkább a hozzá csatolt leltározási és becslési jegyzékek adataira támaszkodva, a bizottság melegen ajánlja a gyűjteménynek 4500 frton, mely összegben az örökösök és Vimmer József végrendeleti végrehajtó is megnyugodtak, megvételét s ezt muzeumunkra nézve határozott előnynek tartja. Kéri a választmányt, hogy ily értelmű javaslatot tegyen a közgyűlésnek, kiegészítvén azt a költség fedezésére vonatkozó indítványnyal.

A választmány Deschán Achill, társ. igazgató indítványára, többek hozzászólása után, határozatilag kimondja, hogy miután a bizottsági jelentés számadataiból s az ahhoz csatolt leltározási és becslési mellékletekből kitünik nemcsak a gyűjtemény ritka teljessége és szakszerű rendezettsége, hanem az is, hogy a bizottság becslése egészen reális alapon történt, valamint hogy előzőleg már több szakértő ajánlotta meg ugyanezen vételárt, a nélkül hogy azért a szekrényeken kívül talált jelentékeny számú néhány gyűjteményes éremleletet és magukat az értékes szekrényeket számításba vette volna, a mikre pedig a bizottság az alkut szintén kiterjesztette: a választmány a maga részéről a gyűjtemény megvételét a szekrényekkel együtt a közgyűlésnek határozottan ajánlani fogja s a födözetre szükséges 4500 frtot kivételesen az alaptőkéből kéri kiutalványoztatni azzal, hogy a jövőre nézve inkább megtakarítás eszközöltessék az évi költségvetésben, és hogy a muzeumban ezidőszerint meglevő érmek fölösleges része szintén értékesittessék s az így befolyó összegek az alaptőkéhez csatoltassanak. — Annál inkább óhajtja és ajánlja ezt a választmány, mert ily módon némileg kegyeletét is nyilvánithatja dicső emlékezetű alapitója iránt, kitől egyéb gyűjteményeink java része is származik, s ki épen ezen éremgyűjteményéhez egész életében leginkább ragaszkodott."

Deschán Achill, társ. igazgató, ezen előterjesztés kapcsán kéri a közgyűlést, hogy e választmányi határozatot jóváhagyván, saját határozataként a pénz- és éremgyűjtemény megvételét kimondja s a födözetre szükséges összeget az alaptőkéből kivételesen kiutalványozza.

A közgyűlés az előadott indokok alapján, s kivált, minthogy a maga részéről is kivánatosnak és előnyösnek tartja néhai id. Ormós Zsigmond pénz- és éremgyűjteményének megvételét, mely nemcsak véglegesen kiegészíti már meglevő gyűjteményeinket, hanem kétségkívül versenyezni fog hazai vidéki muzeumaink bármelyikének hasonló gyűjteményével, továbbá minthogy a vételár is minden tekintetben jutányos: az említett pénz- és éremgyűjtemény megvételét egyhangúlag elhatározza s a födözetre szükséges 4500 frtot a társulat alaptőkéjéből e czélra megszavazza. Felhatalmazza egyúttal Deschán Achill, társ. igazgatót, hogy az örökösökkel és Wimmer József, végrendeleteti végrehajtóval, mihelyt a városi árvaszék beleegyezési végzését bemutatják, a vétel további teendőit véglegesen elintézhesse és a vételárt kiutalványozza.

Miről a főtitkár, s általa Deschán Achill, társ. igazgató, Hilt Lajos, társ. pénztárnok, néhai id. Ormós Zsigmond örökösei és Wimmer József, mint az Ormós-féle hagyaték végrendeleti végrehajtója végzésileg értesittetnek.

11. A főtitkár a társ. választmány 24/1895. számú határozata értelmében indítványozza, hogy az alapszabályok 37. §-a, mely szerint: „Rendes közgyűlés évenként csak egyszer és pedig a lefolyt évi számadások lezárása után minden év május havában Temesvárott tartatik," — akként módosittassék, hogy ezután a rendes közgyűlések megtartásának ideje május hónap helyett januárra tétessék. Megszünt ugyanis a legfőbb ok,

mely miatt a közgyűlések eleinte a tavaszi időben tartattak, midőn t. i. szélesebb körben óhajtván megismertetni a társulatot, különböző vidékekre kirándulásokat rendeztek; s emellett visszás állapot, hogy mindig majdnem egy félévvel később lehet csak az elmúlt évről beszámolnunk.

A közgyűlés az indítványt egyhangúlag elfogadja s a társ. választmányt megbízza, hogy az ezen ügyben az alapszabályok 44. §. szerint szükséges fölterjesztést a nmlt. m. kir. belügyminiszteriumhoz mielőbb megtegye.

Miről a főtitkár s általa Deschán Achill, társ. igazgató s a választmány végzésileg értesíttetnek.

12. Fölvétetett a társ. választmánynak 42/1895. számú határozatában foglalt indítványa, melyben ajánlja, hogy a közgyűlés, helybenhagyván az 1894. nov. 20-án tartott rendkívüli vál. ülési határozatot, mely szerint a társulat néhai id. Ormós Zsigmondnak, mint a társulat alapítójának életrajzát a saját költségén megíratja és kiadatja: az életrajz helyett esetleg ugyanazon néhai id. Ormós Zsigmondnak hátrahagyott s az örökösök birtokában levő önéletrajzi följegyzéseit adja ki.

A közgyűlés az ekként módosított javaslatot, kegyeletes megemlékezéssel a dicső elhúnytra, szívesen elfogadja s az ügyben szükséges további intézkedések megtételét a választmányra bízza.

Miről a főtitkár s általa Deschán Achill, társ. igazgató s a választmány végzésileg értesíttetnek.

13. Fölvétetett Kisfaludy Zsigmond, társ. rendes tag következő indítványa: „Indítványozom, hogy a Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat azon tagjai, kik a társulat keletkezési idejétől szakadatlanúl a mai napig tagsági járulékaikat befizették, a jövőre nézve a tagsági díjak fizetése alól fölmentessenek és a társulat tagjaiként megmaradhassanak."

A közgyűlés, a főtitkár javaslatára, következőleg határozott: A társulat részéről kétségkívül méltányos elismerés és köszönet illeti mindazon tagjait, kik két évtizednél hosszabb időn át híven megmaradtak e kulturális intézet támogatóinak. Mégis tekintettel arra, hogy a beterjesztett indítvány elfogadása esetén a társulat évi jövedelme jelentékenyen megcsökkenne és e körülmény feladatainak minden oldalú lelkiismeretes teljesítésében mindenesetre korlátozná: az említett tagokat a tagdíj fizetése alól föl nem mentheti. Azonban elismerése és köszönete jeléül mindnyájukat tiszteletbeli választmányi tagoknak megválasztja s az alapszabályok 57. §-ban foglalt jogok gyakorlására felhatalmazza.

Miről a főtitkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató, Kisfaludy Zsigmond, társ. tag, a választmány, s az indítványban érintett társ. tagok végzésileg értesíttetnek.

14. A főtitkár előterjeszti a társ. választmánynak 32/1895. sz. indítványát, illetőleg határozatát, mely szerint tekintettel arra, hogy a muzeumi éremgyűjtemény és metszések, rajzok, szekrények hiánya miatt közszemlére ki nem tehetők: a képtárba elhelyezendő két stylszerű, díszes tölgyfaszekrényt rendelt meg, melyeknek költségei a bemutatott rajzok és költségvetés alapján 568 frtban állapíttattak meg. A választmány kéri a közgyűlést, hogy e határozatot jóváhagyja s e rendkívüli kiadásra a szükséges összegnek az alaptőkéből való fedezését engedélyezze.

A közgyűlés e beruházások szükséges voltát tekintve, a választmányi intézkedést jóváhagyja, s a költségeknek az alaptőkéből való födözését kivételesen engedélyezi és pedig úgy, hogy a jelen jegyzőkönyv 10. számú határozatában engedélyezett 4500 frtnyi összeggel együtt összesen 5000 frtnyi összeg vétessék el az alaptőkéből. Egyben a társ. igazgatót ezen összeg kiutalványozására szintén felhatalmazza.

Miről a főtitkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató végzésileg értesíttetnek.

15. Fölvétetett a választmány javaslata, hogy a társulat maradandó kegyelete jeléül néhai id. Ormós Zsigmond, alapítója és legbőkezűbb Maecenása, sírját a halottak emléknapján évente megkoszorúzza.

A közgyűlés az indítványt, mely a társulat összes tagjainak kegyeletes érzését tolmácsolja, egyhangúlag elfogadja és a határozat állandó végrehajtását a titkárságra bízza.

Miről a főtitkár végzésileg értesíttetik.

16. Több tárgy nem lévén, Deschán Achill, társ. igazgató, a közgyűlést — miután még a közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítésére két tag kijelölését kéri, — köszönete újolagos nyilvánításával bezárja.

A közgyűlés a jegyzőkönyv hitelesítésére Dr. Telbisz Károly és Dr. Löwy Mór, társ. tagokat felkéri.

Miről a főtitkár, s általa Dr. Telbisz Károly és Dr. Löwy Mór, vál. tagok végzésileg értesíttetnek.

K. m. f.

Láttam:			Jegyzette és kiadta:
Deschán Achill, igazgató.	Dr. Telbisz Károly.	Dr. Löwy Mór.	Patzner István, főtitkár.

Kivonatos jelentés az 1895. évi május, junius, szeptember és november hónapokban tartott választmányi ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1895. május 29-én.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása: a) Tárgyak: Orosz Endrétől egy ép agyagedény és egy nagyobb urna cseréptöredéke a kécsai őstelepről, egy őskori edény töredéke Tamásfalváról és öt agyag golyó az öregfalui bronzkori telepről; mindhárom telep Torontál-vármegyében fekszik. b) Könyvek: Összesen két kötet és huszonnégy füzet, névleg a bukaresti román akadémiától, a Délvidéki Kárpátegyesülettől, Dr. Baróti Lajostól, Milleker Bódogtól, Orosz Endrétől. c) Pénzek: Hermann Zsigmondtól 10 drb. vegyes ezüst és 23 drb. vegyes réz. A választmány az adományozóknak köszönetet mondott.

2. Változások a tagok sorában. Meghaltak: Lovag **Bersuder Lajos**, alapító és **Vizkelety Imre**, tb. tag; rendes tagnak felvétetett a fehértemplomi áll. főgymnasium önképzőköre.

3. Folyó ügyek. Milleker Bódog, társ. tag bemutatja egy délvidéki teljes lelethely-repertorium és lelettérkép tervezetét. A választmány a munkálatot helyesnek találván, azt egyhangúlag elfogadta s mindkettőnek kiadását e tervezet alapján elhatározta, mihelyt a folyamatban levő administrationalis Adattár teljesen megjelent.

4. Felolvasás: „Az orsovai róm. kath. plebánia-egyház története," Boleszny Antal, rendes tagtól.

II. Rendes havi választmányi ülés 1895. junius 24-én.

1. Újabb adományok: a) Tárgyak: Orosz Endrétől három ép és hat töredék-edény, több csontdarab, két örlőkő-töredék, egy vaseszköz a torontál-megyei ős telepről. b) Könyvek: Összesen tíz kötet és 3 füzet, Temesvármegyétől és Földes Bélától. c) Pénzek: Egy aranypénz Theodorovits György, kubini lakostól. Az adományokért a választmány köszönetet nyilvánított.

2. Folyó ügyek. Előterjesztetett a néhai id. **Ormós Zsigmond** hagyatékában levő pénz- és éremgyűjtemény megvizsgálására és értékelésére kiküldött bizottság jelentése. A választmány a jelentés alapján az említett gyűjteménynek 4500 frton való megvételét elhatározta s ezen határozatát helybenhagyás végett a közgyűlés elé terjeszti. — Temesvár szab. kir. város törvényhatósági bizottságának átírata értelmében a város területén levő történelmileg nevezetes helyeknek, szobroknak, épületeknek stb. felvilágosítást adó felíratos táblákkal való ellátása iránt a választmány intézkedett. — Két újabb szekrénynek 568 frtnyi költségen való beszerzése elhatároztatott.

III. Rendes havi választmányi ülés 1895. szeptember 18-án.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása: Néhai id. **Ormós Zsigmond** hagyatékából átvétetett 2 nagyobb olajfestmény és 6 drb. kisebb aquarell- és tollrajz, 28 drb. porczellán- és agyagműtárgy és 27 drb. ércz- és üvegtárgy; továbbá 453 könyv és füzet, 7 okmány, végül nagyszámú metszések, rajzok és kéziratok. A képek és tárgyak részletes elsorolása jelen füzet 117. és következő lapjain foglaltatik.

3. Egyéb beérkezett adományok a következők: a) Tárgyak: Bogics Vazultól a temesmegyei vattinai bronzkori telepről egy urna, egy kisebb, egészen ép, díszített edény, kétans a lunátával, egy szintén díszített födeles csésze, egy szarvasagancs, egy köszörűkő darab és egy madárkarom; Vörnle Györgytől egy, a krassó-szörényi megyei Coronini községben talált töredezett rézedény, egy görög ezüst pénzzel, a milyen az edényben 178 drb. volt. b) Pénzek: Dessewffy Sándor, csanádi püspöktől egy római ezüst és egy magyar rézérem, Bunczmann Vilmostól és Bingert Ferencztől összesen 3 drb. osztrák bankó, Benkó Páltól egy macedon ezüst és Pillisch Lajostól egy ón emlékpénz, mely 1838-ban veretett az angol királyi bank újjáépítése alkalmával. c) Könyvek és okmányok: Dr. Bleyer Izsótól 4 kötet; Pillisch Lajostól egy 1791. január 21-én kelt irat a karánsebesi postamester sürgetésére és egy nyomtatott lap az 1811. és 1812. évi sorshúzási tervezetről. — Végül d) Deschán Achill, temesvármegyei alispán, 21 temesvármegyei községnek az 1848. előtti időből származó

községi határt jelző térképeit helyezte el letétként a muzeumban. A fenti adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

3. Folyó ügyek. A muzeumi könyvtárból több mű kiadatott használatra a temes- és torontálvármegyei millenniumi mezőgazdasági helyi bizottságoknak; úgyszintén a választmány az ezredéves orsz. kiállítás történeti főcsoportja igazgatóságának megkeresésére a muzeumból több tárgyat átengedett a kiállításon leendő bemutatás végett.

4. Felolvasásra került: Dr. Berkeszi István tanulmánya: „Adatok az 1832/36-iki országgyűlés történetéhez.“

IV. Rendes havi választmányi ülés 1895. november 23-án.

1. A muzeumi gyűjtemények szaporodása: a) Tárgyak: Oszuszky Józseftől a vattinai bronzkori telepről 6 drb. meglehetősen ép csiszolt edény, több edénytöredék és több, részben megmunkált agancs és szarv. b) Pénzek: Theodorovics Györgytől egy és Magyary Páltól két drb. papirpénz. c) Könyvek: A magyar tudományos akadémiától és a szepesmegyei történelmi társulattól egy-egy kötet. Az adományozóknak köszönet szavaztatott.

2. Változások a tagok sorában: Meghalt Schopf Antal, rendes tag, kilépett Orody Nándor, rendes tag.

3. Folyó ügyek: Néhai id. **Ormós Zsigmond** pénz- és éremgyűjteménye megvétetett és a muzeumban elhelyeztetett.

EGYVELEG.

A magyar nemzet története. Irta **Dr. Szalay József.** A millenium alkalmából átdolgozta és újból sajtó alá rendezte **Dr. Baróti Lajos.** Közel hétszáz illusztráczióval és számos műmelléklettel. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.

E kiváló milleniumi emlékműre már két ízben felhívtuk m. t. tagtársaink és olvasóink figyelmét, nevezetesen „Értesítőnk“ 1894-iki évfolyama 116. és 1895-iki évfolyama 79. lapján. Most, midőn ugyanannak I. kötete, mint befejezett könyv fekszik előttünk, igazi lelki gyönyörűséggel szólunk róla ismét. Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy ez az I. kötet egymaga 4-edrét alakban 433 lap, kilencz színes, huszonöt nem színes műmelléklettel és 250 szövegképpel. Tartalma pedig: Magyarország az Árpádház kihaltáig. Ez a rész egészen Dr. Baróti Lajosnak, egyik legtehetségesebb és legfáradhatatlanabb történetírónknak a munkája, mert Szalay József könyvében szintén megvan ugyan ez a korszak, de nem ő maga írta, s a ki pótolta, nem volt szakember, és semmi figyelemmel sem volt hazánknak őseink bevándorlása előtti állapotára. — Szalay József történeti műve, mely ezelőtt mintegy tíz évvel jelent meg, különösen azért részesült a Magy. Tud. Akadémia kitüntető elismerésében (a Szilágyi István-féle nagy jutalomban) s azért lett a magyar művelt közönségnek is kedvelt olvasmánya, mert alapos tudománynyal és népszerűen, vonzóan írta meg. S e nemben első volt e téren. Dr. Baróti szigorúan követte ebben, a mi ezen I. kötetből mindjárt szembetűnik. Egyrészt az újabb kutatásoknak nincs egyetlen adata, akár a hazai, akár a külföldi történelmi irodalom számolt be vele, melyet észre nem vett, föl nem használt volna: másrészt az események s azok részleteinek csoportosításában ugyanazon könnyed áttekinthetőséget, az előadásban ugyanazon vonzó közvetetlenséget s a stylusban ugyanazon nemes egyszerűséget, kellemet és világosságot érvényesíté, mely elődjének feltűnő érdeme. Mindketten tudományos munkát írtak, mely nyugodtan várhatja az elfogulatlan kritikát: s a nagy közönség mégis kellemes könyvet olvas, melyből észrevétlenül merít tanulságot, hazafias érzületet és lelkesedést. Baróti, a ki pompás történeti tankönyveket írt iskolás gyermekek számára,

pedig ez nem csekély feladat, most a nagyok számára írt olyan történeti könyvet, melylyel rövid idő alatt ezeket is bizonyosan meghódítja. A tartalom a következő főrészekre oszlik: I. Magyarország a magyarok beköltözése előtt. (I. fej. Bevezetés és őskor. II. fej. Magyarország legrégibb ismert lakosai. Pannónia és Dácia meghódítása. III. fej. Római közigazgatás és műveltség Pannóniában és Dáciában. IV. fej. A rómaiak harczai a germánokkal. V. fej. A hunok betörése. Attila. VI. fej. Germán népek uralma. VII. fej. Avar uralom Magyarországon. VIII. fej. Frank-szláv uralom.) II. A magyarok őstörténete. (I. fej. A magyar nemzet eredete és őshazája. II. fej. A magyarok Lebediában és Atelközben. III. fej. A magyarok ősi műveltsége.) III. A fejedelmek kora. (I. fej. A honfoglalás. II. fej. A kóborló hadjáratok. III. Társadalmi és vallási átalakulás. A magyar nemzet megtérése.) IV. Az Árpádházból való királyok kora (I—XV. fej. Az egyes királyok. XVI. fej. Köz- és műveltségi állapotok az Árpád-házi királyok idejében.) — Nem hagyhatjuk szó nélkül a könyv kiállítását sem. A műmellékletek hazai történeti festészetünk remekműveit és legjelentősebb műemlékeink másolatait állítják elénk, a kisebb illusztrácziók pedig, melyekből egyet-kettőt majd mindegyik lapon találunk, egyéb régiségeket, pecséteket, érmeket, történeti nevezetességű helyeket stb. ábrázolnak. Ezeket is mind Dr. Baróti válogatta össze nagy ügyességgel úgy, hogy a műnek nem csupán üres díszei, hanem a legszorosabb kapcsolatban vannak a szöveggel, s bár magukban véve is felvilágosítók, a legtöbb esetben magyarázat járul hozzájok, hogy még érthetőbbekké váljanak; megjegyzendő, hogy a képek mind hitelesek és művészi kivitelűek. — Elismerés illeti a kiadó-czéget, mely a jeles művet ilyen szép külsőbe öltözteté. A papiros finom, a nyomtatás kifogástalan. Egy szóval e könyv tartalmilag is, külsőleg is bizonyosan egyik legtökéletesebb lesz a milleniumi kiadványok között. A művelt közönség igényeit teljesen ki fogja elégíteni, s e mellett olcsó. Egy-egy kötet ára díszes korona-kötésben 7 frt 50 kr.; Corvina-kötésben 8 frt. Egyes füzetekben is megrendelhető a fenn jelzett kiadó-czégnél à 30 kr., sőt havi egy forintos részletfizetésre is. Az egész mű 4 kötetre fog terjedni, melyek 1896-ban mind megjelennek. Szebb emléket hazánk nagy ünnepére, különösen társadalmunk középosztálya, alig szerezhet.

—n.

A Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat az 1895. év végén.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, csanádi püspök, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: jelenleg nincs.
Igazgató: *Deschán Achill*, Temesvármegye alispánja, a III. osztályu vaskoronarend tulajdonosa, Temesvárott.
Főtitkár: *Patzner István*, csanádegyházmegyei áldozár, főgymnasiumi tanár, Temesvárott.
Titkár: *dr. Berkeszi István*, főreáliskolai tanár, Temesvárott.
Ügyész: *dr. Niamessny Gyula*, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.
Pénztárnok: *Hilt Lajos*, megyei főpénztárnok, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.
Derera Izrael, nagykereskedő, Temesvárott.
Féger Ferencz, nagybirtokos, Merczyfalván.
Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén.
Dr. Hollósy Gyula, központi főszolgabíró, Temesvárott.
Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.
Németh József, csanádi nagyprépost, felsz. püspök, Temesvárott.
Dr. Niamessny Gyula, l. Tisztviselők.
Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Római kath. főgymnasium, Temesvárott.
Temesvármegye közönsége.
Gr. Zselinszky Róbert, l. Alapító tagok.

b) Rendes tagokból.

Dr. Breuer Ármin, megyei főorvos, Temesvárott.
Deschán Achill, l. Elnökség.
Dobó Miklós, apát-kanonok, Temesvárott.
Dr. Engels János, esperes-plébános, Temesvár-Józsefváros.
Kovacsich Gyula, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.
Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.
Mály István, kir. törvényszéki elnök, Temesvárott.
Dr. Meskó Béla, városi árvaszéki ülnök, Temesvárott.
Nagy György, kir. tanácsos, jószágigazgató, Temesvárott.
Dr. Telbisz Károly, kir. tanácsos, polgármester, a III. oszt. vaskorona-rend tulajdonosa, Temesvárott.
Steiner Ferencz, magánzó, Temesvárott.
Wimmer József, nyug. pénzügyi titkár, Temesvárott.

II. A Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

Néhai Babusnik Ágoston, kereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferencz-József-rend lovagja, és az aranykoronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott. † 1895.
Baich Milán, nagybirtokos, Szatumikon, Krassó-Szörényvármegyében.
Bárő Baics Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskoronarend középkeresztese, Varadián, Temesvármegyében.
Bay Ilona, nagybirtokos, Debreczenben.
Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach czége, Bécsben, Kolowrátkör, 9. szám.
Néhai Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
Brankovics György, karlóczai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlóczán.
Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Szkulyán, Temesvármegyében.
Néhai Bonnáz Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskoronarend nagykeresztese, † 1889.
Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. deczember hó 27-én.
Gróf Csekonits Endre, nagybirtokos, Zsombolyán, Torontálvármegyében.
Néhai Gróf Csekonits János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án.
Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, csanádi püspök, a társulat védnöke.
Dettai takarékpénztár, Dettán.
Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. deczember 26-án.
Néhai buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
Féger Ferencz, nagybirtokos, Merczyfalván, Temesvármegyében.
A r. k. főgymnasium, Temesvárott.
Az állami főreáliskola, Temesvárott.
Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai biró, Lukareczen, Temesvármegyében.
Néhai Gorove István, volt m. k. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, † 1881. május 31.
Gorove János, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-uteza 16. sz.
Gorove Konstanczia, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-uteza 16. szám.
Néhai miskolczi Gothilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében.
Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos stb., † 1891.
Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
Dr. Hollósy Gyula, főszolgabiró, Temesvárott.
Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. k. igazságügyminiszter, Budapesten.
Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1894.
Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1885.
Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő, † 1884.
Králitz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, országgyűlési képviselő, a Lipótrend vitéze, Vingán, Temesvármegyében.
Néhai Korbonics János, † 1888.
Néhai Kümmer Henrik János, l. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskoronarend vitéze, † 1890.
Néhai Lazarovics Bazil, kir. tanácsos, nagybirtokos és volt főispán.
Lazarovics Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
Néhai Massjung József, birtokos.
Néhai Mihalovics József, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, stb., † 1891.
Németh József, csanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.
Dr. Niamessny Gyula, l. tisztikar.
Néhai **id. Ormós Zsigmond**, a társulat alapítója és legbőkezűbb megajándékozója, † 1894. november 17-én.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XII. (ÚJ) ÉVFOLYAM 1896. I. FÜZET.

Adatok a reformkorszak történetéhez Temes megyében.

Közli dr. Berkeszi István.

III.

Az 1832/6. évi országgyülés.

Negyven évnél tovább tartó húzás és halasztás után végre összejött egy olyan országgyülés, melynek feladatául — a királyi meghivó levél értelmében is — a reformjavaslatok tárgyalása tüzetett ki.

Az országos reformmunkálatokat már az 1790/1. országgyülés kezdte meg, midőn a LXVII. t.-czikk értelmében kilencz országos bizottságot rendelt kiküldetni, melyek hivatva voltak az államéletnek minden terén a következő, reformálónak hitt országgyülés elé rendszeres terveket, kész törvényjavaslatokat kidolgozni.

E kilencz bizottság közül az elsőnek, a közpolitikai ügyek (publico-politicum) bizottságának feladatul tüzetett, az országgyülés, helytartótanács, vármegyék, városok és más nádori kapukkal bíró hatóságok rendezési tervének kidolgozása. A másodiknak, az adó- és országbiztossági-nak feladata volt, mind az iránt tervet készíteni, a mi a kapuk megigazítására, az adók arányos kivetésére, a házi adóra, a közpénztárak kezelésére s a katonaság ellátására s elszállásolására vonatkozik. Az úrbéri bizottságnak a földesurak és jobbágyok közti viszonyokat s a jobbágyok költözési rendezését kellett kidolgozni. A kereskedelmi és közgazdasági bizottságnak tiszte volt egy új adórendszer s mind az iránt tervet nyújtani be, a mi az anyagi érdekek emelését és előmozdítását illeti; és mivel mindez csak egy országos pénztár megállapítása által válhatik lehetségessé, egy ily pénztár felállítási módját is kidolgozni. A bánya- és pénzügyi bizottságnak a bányatörvény javításáról s az összes bányaügy előmozdításáról kellett tervet készíteni. Az igazságügyi bizottságnak az tétetett feladatává, hogy a törvényszékek s a perrendtartás új rendszerének tervét dolgozza ki, s egy új büntető- és váltó-törvénykönyvet készítsen. Az egyházi bizottság megbizatott, hogy dolgozza ki mindazon törvényeket, melyek a

szerzetesrendek egynémelyikének helyreállítására, a kegyes alapítványokra, s különösen a lelkészségek szabályozására s ellátására nézve szükségeseknek éreztetnek. A tanulmányi ügyben kiküldött bizottság feladata lőn terveket nyújtani be a köznevelés valamennyi ágazatát illetőleg: nevezetesen miként rendeztessenek a főiskolák, nevelőintézetek; miként kezeltessenek az ösztöndíjak s alapítványok; miként állíttassék fel egy hadi, egy tudományos, egy művészeti akadémia, egy magyar nyelvmívelő társaság, egy leánynevelőintézet? stb. Egy bizottság végre azon sérelmek és kivánatok összeszedésére neveztetett ki, melyek a fennebb említett rendszeres munkálatok körén kívül estek.

Mind e bizottságok el is készültek munkálataikkal, ki is nyomatták azokat, de a következő országgyűlések azokkal nem foglalkozhattak, mert a franczia háborúk miatt arra alkalmas idő nem volt. Mikor pedig a háborúk megszüntek, a kormány nem hívott többé össze országgyűlést, mert minden reformtól idegenkedett. Igy maradt az el 1825-ig, a midőn a kormány és országgyűlés a reformokat ismét ott vették fel, a hol 1791-ben megakadt. Az 1825/7. országgyűlés a VIII. törvényczikk értelmében ismét országos bizottságot választott, mely József főherczeg nádor fővezetése alatt kilencz albizottságra oszolva 1827—29-ben Pesten munkálkodott, hogy a harminczhat évvel azelőtt készült országos reformmunkálatokat átvizsgálja s a kornak megfelelően átidomítsa.

E bizottságok is elkészültek már munkálataikkal s az 1830. országgyűlés tárgyaiul kellett volna felvétetniök, a mint azt az 1825/7. VIII. t.-czikk rendeli. Az udvar azonban Európa akkori lázas állapotában, a juliusi forradalom hatása alatt nem akarta ezen, különben is hosszas tanácskozásokat igénylő tárgyat felvétetni, azért a király mindjárt meghívó levelében kijelenté, hogy miután ez országos reformmunkálatok a követeknek adandó utasítások végett különben is a megyék által tárgyalandók előbb, és még kinyomatásra várnak, azokat egy másik országgyűlésre kivánja halasztani, mely csakis ezekkel fog foglalkozni s a mely országgyűlés napját az udvar már ekkor 1831. évi okt. 2-ra tűzte ki.

A nádor minél nagyobb nyilvánosságot akarván adni a reformmunkálatok ügyének, a javaslatokat minden törvényhatóságnak megküldte, hogy azokat közgyűléseiken tárgyalják s észrevételeiket reá megtegyék.

Elérkezett volna e szerint az ideje annak, hogy a több mint negyven év óta nyugvó reformokat végre a megvalósítás felé vezessék. A megyék mindenfelé bizottságokat neveztek ki a reformmunkálatok megvizsgálására; igy Temes vármegye is 1831-ben hét külön bizottságot választott, hogy az országos munkálatokat átnézzék s arról véleményt mondjanak. A megyék sürű levelezésben állottak egymással, figyelmébe ajánlva egymásnak egyik vagy másik pontot, a melyen igazítani vagy törleni valót találtak, kérve, hogy választandó követeiknek e tekintetben utasítást adjanak.

E készülődéseknek azonban, legalább egyelőre, véget vetett az ázsiai epemirigy, mely 1831-ben hazánkban hatalmasan szedte áldozatait; egyik szomorú következménye volt pedig a felvidéki megyékben a pórnép lázadása uraik ellen, a mi még jobban meggyőzte a reformok híveit arról, hogy a szegény nép sorsán sürgősen javítani szükséges. A cholera miatt az országgyűlés ismét elhalasztatott, és csak 1832. deczember 16-ra hívta azt össze Pozsonyba a király. Ennyi halasztás, készülődés és elemi csapások után végre megnyílt a nemzet ama pontra, hogy alkotmányának több százados alapelveit átalakítani megkisértse.

Az egész országban óriási nagy volt a várakozás ez országgyűlés iránt. Nem is csoda, mert hisz a nemzeti életnek nem volt olyan eleme, melyet nem alapjában érintett volna a reformok sorsa.

A nemzet nagy többségével Temes vármegye is nagy rokonszenvvel kisérte a reformok sorsát. A nemzeti közszellem 1825 óta roppant előhaladást tett a vármegyében; mert míg 1825-ben csak némi halvány vonását látjuk itt a reformtörekvésnek, most — alig hét év múlva — a megye oly liberalis utasítást ad követeinek, a mely egy Deák Ferenczet, Kölcseyt, sőt Balogh Jánost is kielégített. Míg a szomszéd vármegyék, Krassó, Torontál és Arad nem nagy súlyt helyeztek a szabadelvűségre, Temes megye szellemi tekintetben messze kimagaslott felettök, sőt az országgyűlésen megfordult temesmegyei ifjakat azzal is vádolták, hogy ultraliberalis, sőt radicalis elveket vallanak.

Mint az ország többi vármegyéjében, úgy Temesben is a liberalis párt a kormánypárttal állott szemben. A temesmegyei liberalismus azonban, csekély kivétellel, ekkor még meg volt elégedve a Széchenyi liberalismusával, és így valami erős ellenzéket a kormánynyal szemben nem képezett. Követei egyszer-másszor a kormánypárttal is szavaztak ugyan, de azért Császár Sándoron kívül, a kit rövid idő múlva vissza is hívtak, követei nem voltak kormánypártiaknak mondhatók. A mely vármegye oly utasításokat ad követeinek, mint Temes adott az 1832/6. országgyűlés alatt, hogy t. i. követeljék Magyarország és Erdély unioját, Dalmáczia, Galiczia és Lodomeria visszacsatolását hazánkhoz s a katonai határőrvidéknek magyar nemzeti lábra állítását; hogy a hadsereg magyar része az osztrák résztől elkülönítessék, s oda csak magyar tisztek neveztessenek; hogy a katonai szolgálat minden terén a német helyett a magyar nyelv használtassék; hogy a közoktatás és az igazságszolgáltatás nyelve magyar legyen; hogy egy semmiféle censurának alá nem vetett országgyűlési újság adassék ki; hogy az általános sajtószabadság is csak csekély mérvben korlátoltassék; hogy a király székhelyét Magyarországba tegye át s az országgyűlések is Pesten tartassanak; hogy indigenákul csak olyanok fogadtassanak el, a kik magyarul tudnak; hogy a felekezetek naptárai egyenlők legyenek; hogy követei a királyi propositiók feletti tanácskozásba mind-

addig ne boesájtkozzanak, míg az országos sérelmek és kivánatok iránt az ország rendei megnyugtatva nincsenek; hogy az országgyülések költségeit csakis a nemesség viselje; hogy a jobbágyi házak és telkek csakis a jobbágy tulajdonául tekintessenek és közöttök szabad adásvevés tárgyát képezhessék; hogy a dézsma és robot megváltható legyen; hogy a nem nemeseknek a jószágszerzés megengedtessék; hogy a lelkiismereti szabadság a vallásnak akárhány izbeli változtatásával is biztosittassék; hogy a honban divatozó vallásfelekezetek törvényesen elismertessenek s e szabadelvü intézmények Horvát-Szlavonországokra is kiterjesztessenek; hogy a hazai zsidóság is a türelmi taksa fizetése alól felmentetvén, törvényileg emancipáltassanak, s hogy a magyar nyelv teljesen diplomatikai rangra emeltetvén, a hazában élő különböző ajkú és felekezetü honfiak arra köteleztessenek, hogy irásaikban egyforma ábécézét használjanak; mondom, a mely megye az 1832—36. évek között ily utasításokat adott követeinek, az a legliberalisabbak közé tartozott s kormánypártinak nem volt tekinthető.

Hogy Temes vármegyében 1825 óta a liberalis és nemzeti eszme ily nagy haladást tett, annak oka egyrészt az volt, mert a vármegyék sürün levelezve, egymást a hazafias és liberalis eszmék támogatására serkentették, másrészt — mert megyénknek különféle nemzetiségü és felekezetü lakosai levén, itt sokkal inkább érezték szükségét a nemzeti és liberalis reformoknak, mint a nemzeti és vallási tekintetben egyöntetü vármegyékben. Az országgyülésen megfordult ifjak már koruknál fogva is a pezsgő ellenzéki szellemet mindjobban elsajátitották és midőn megyei hivatalokba kerültek, annak mindjobban érvényt szerezni kivántak. E hosszú országgyülés folyamában is a megye állandóan öt ifjút tartott Pozsonyban, kik évenkint mások által felváltva ha haza kerültek, itt valóságos apostolai lettek a liberalis eszméknek úgy a megyei közéletben mint társadalmi téren. Nem egy volt közöttük, a ki udvarolni is csak oly hölgynek kivánt, ki a liberalis eszméknek hódolt.

Az irodalom is mindinkább virágzásnak indult; hirlapjaink gyarapodtak s bár a censura járma alatt nyögtek, mégis nevezetes emeltyüivé lettek a nemzeti szellemnek; 1831-ben indult meg Helmeczy szerkesztésében a „Jelenkor“, mely melléklapjával a „Társalkodó“-val jótékony hatást gyakorolt nem csak nyelvünk csinosodására, hanem a nemzeti szellem emelésére is, mert egyéb politikai röpiratain kívül e hirlap hasábjain fejté ki Széchenyi a maga reformatori törekvéseit s igy hirlapirodalmunkban korszakot kezdett meg. Széchenyi röpiratait, a Hitelt, Világot, s később a Stadiumot itt is széltében olvasták és hogy vele egyetértettek, mutatja az, hogy iróját a megye nem csak táblabirái közé igtatta, hanem öt ezáltal mintegy a magáénak tartva, a megyei küldöttségek tagjainak sorába is beválasztotta. Nagy hatást tett a rendekre Széchenyinek a temesi rendekhez 1831. végén irt köszönő levele is, melyben küzdelemre és

kitartásra buzdítja őket, mert „Hunnia nagyobb állást érdemel. Nyomorult középszerűsége — írja a nagy férfiú — azon fulánk, mely lelkemet égető kinnal sérti. Ne tűrjük törpe létét, de emeljük dicső országok sorába; legyen ez czélunk, ennél nemesebbre nem lehet fordítani egy ember rövid életét.“

A megye mind nagyobb gondot fordított kebelében a magyar nyelv ápolására; már 1823-ban tette ugyan hivatalos közigazgatási nyelvvé a magyart, sőt az 1830. évi törvények folytán szigorú intézkedéseket is léptetett életbe, de ennek daczára még mindig akadtak tisztviselői között olyanok, kik e hivatalos ügykezelésben a latin nyelvvel éltek. Hogy ennek véget vessen, a megye 1833-ban elrendeli, hogy tisztviselői az előbbi végzéseket pontosan megtartsák s a ki hivatalos munkáját nem magyar nyelven végzi, mint a közhatározatokat áthágó tisztviselő, fiskalis-perbe fogassék, a personalist pedig mint a királyi ítélő tábla elnökét, megkeresni határozzák, hogy az ügyvédi okleveleket ezentúl csakis magyar nyelven állíttassa ki.[1]) Az 1833. decz. 9-ki közgyűlésen megbotránkozással értesültek a megyei rendek Radványi Miklós előadása után, hogy a temesvári iskolákban Lajcsák Ferencz nagyváradi püspöknek mint iskolai főigazgatónak rendelete értelmében a tantárgyaknak nemcsak honi nyelven előadása, hanem a tanulóknak magyar nyelven társalgása is eltiltatott. E váratlan tudósítás a rendeket aggodalomba ejtve, kényszeríté oly eszközökhöz nyúlni, hogy a nemzetiséget sértő ilyetén rendeletek végleg megszüntethetők legyenek. Azért a kérdéses rendelet másolatát a helytartó tanácshoz felterjesztve azt kérik, hogy a kor és a törvény szelleméhez képest oly rendeletet adjon ki, mely alkalmat nyújtson a tanuló ifjúságnak a magyar nyelvet minél előbb tökéletesen elsajátítani. Hogy pedig a hazai nyelv jövőre hasonló rendeletektől megkíméltessék, követeit oda utasította, hogy e tárgyat mint sérelmet az országgyűlésen „lelkes hazafisággal indítványba hozzák.“

Lajcsák püspök fennebb említett rendelete annál fájdalmasabban érintette a megyei rendeket, mert a vármegye főszolgabírái útján eddig is minden lehetőt elkövetett, hogy a magyar nyelv a megyebeli német és román iskolákban taníttassék. Kövér János főszolgabíró például azt jelenti az 1833. szept. 2-ki közgyűlésen, hogy „járásában úgy a német, mint az oláhajkú helységekben többekben, az ifjúság magyarul már olvasni kezd, s ha a tanítókra gondosabb választás történik, mind ők, mind tanítványaik jelesebb léptekkel előremenendenek. Az idén, jelenlétében próbatétel alkalmával leginkább a gyiroki tanulóifjúság különböztette meg magát, midőn többen közülök az olvasáson kívül rövid magyar beszédeket is tartottak, mit leginkább a tanító szorgalmának lehet tulajdonítani.“ A

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1833-ról. 71 sz.

megyei rendek különös megelégedéssel hallották a főszolgabíró buzgalmát s az illető tanító szorgalmát, s egyben azt határozták, hogy addig is, míg az ily érdemek megjutalmazására a magyar nyelv előmozdítása ügyében kiküldött bizottság jelentése kapcsán határozatot hoznának, az illető tanítónak a megyei rendek elismerése tudtára adassék, a főszolgabíráknak pedig e végzés megküldessék, hogy járásaikban minden gondoskodásukat oda fordítsák, hogy a honi nyelv terjesztése náluk is hasonló előmenetelt nyerjen.[1])

Temes vármegye rendei örömmel karoltak fel mindent, a miről azt hitték, hogy a magyar nemzeti eszme díszére és előnyére válik. E szempont vezette őket akkor is, midőn ugyanazon közgyűlésen elhatározták, hogy a megyei tisztviselők a közgyűléseken kivétel nélkül, mások pedig tehetségök szerint „az örök időktől gyakorlott dísznek fentartása végett mindenkor magyar öltözetben megjelenni kötelezetnek. A prókátoroknak is csak magyar nemzeti díszben engedtetik meg a bemenetel.“ A várnagynak pedig meghagyták, hogy senkit, a ki magyar nemzeti díszben jön, akár van különben helye a gyűlésben, akár nincs, el ne utasítson.[2])

Hogy a nemzetiségek között a testvéries érzés, a nemzeti szellem és együvé tartozás eszméje minél jobban ápoltassék, a megye az országgyűlés folyamán a téli időszakok alatt több ízben rendezett a megyeház nagy termében báli mulatságot, melyekre úgy a város mint a megye tekintélyesebb polgári családai is hivatalosak voltak.

A liberalis pártnak az 1832/6. évi országgyűlés ideje alatt Temes megyének legkiválóbb férfiai voltak, első sorban Dessewffy Antal; az ő követté választása után pedig a megye egyik kitűnősége, a hatalmas tollu, élczes beszédű, ékesen szóló és tudományos Várkonyi Ádám, ki már ezen az országgyűlésen is lehetett volna Dessewffy mellett a vármegye egyik követe, ha betegeskedése miatt azt ezúttal magától el nem hárítja; később Vukovits-csal együtt képviselte a megyét az 1843/4. évi országgyűlésen. Utánok az ifjú de nagy eszű és megnyerő módoru Ambrózy Lajosnak volt a pártra legnagyobb befolyása; 1832-ben még főszolgabíró, 1835-ben pedig Dessewffy-vel egyszerre lett második alispánnak megválasztva s e minőségében minden párt meg volt vele elégedve. Dessewffy lemondása után követté is szívesen megválasztották volna, de ezt úgy a főispáni helytartó, mint Lonovits püspök is ellenezték. A két párt ekkor akként egyezett ki, hogy legyen Ambrózynál egy igénytelenebb liberalis férfiú: Laczkovits János a követ, Ambrózy pedig másodalispán. Kövér Jánoson és Laczkovits Jánoson kívül még Csiky Emánuel táblabíróhoz volt a pártra nagyobb befolyása. Az ifjabb nemzedék közül pedig leg-

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1833-ról. 2033. sz.
[2]) U. ott. 2037. szám.

inkább a Pozsonyban megfordult ifjak, mint Fischer István, Capdebó István, Osztoics György, Kardos Imre, Ormós Zsigmond és legkivált a tüzes vérű Vukovits Sebő fejtettek ki a párt érdekében nagy tevékenységet. Vukovitsot Temesváron még a liberalisok is ultra-radicalisnak, az ellenpártiak pedig anarchistának tekintették. Az öreg Muslay László már nem igen számított a latban. Vukovits azt írja róla 1835-ben, hogy „egy értéknélküli ember", ki az országgyűlésről azt állítja, hogy tele van demagógokkal; a jobbágyságról szóló törvényjavaslat legfontosabb szakaszainak bukásán pedig igen örül.[1])

A kormánypárt feje eleinte maga a főispáni helytartó: báró Gerliczy Mihály volt; később az egri kanonokból még az országgyűlés folyama alatt csanádi püspökké kinevezett Lonovits József lett azzá. A liberalis pártra ez annál veszélyesebb volt, mert Lonovits nagy esze, rendkívüli szónoki képessége és megnyerő módora folytán mindenki előtt kedves vala. Temesvárra érkezése óta ő vette kezébe a kormánypárt vezetését, sőt az egész Délvidéken ő volt a kormánypárt lelke. A főispánok mind udvaroltak neki és Hertelendy Ignácz torontáli főispán, midőn székét elfoglalta, erről ama kérelemmel értesítette a püspököt, hogy kegyeskedjék megyéjét is meglátogatni, hogy ragyogni lássa ama csillagot, mely fényét az egész Alföldre kiárasztja.[2]) Az ifjú Vukovits Sebő tiszt. megyei aljegyző a következőleg jellemzi őt 1835 elején: „Lonovits esze és jeles szónoklatában elbizakoda, készül a vármegye vezérévé lenni, és csodálkoznom kell ama tiszteleten és szereteten, mit a rendek közösen ezen ember iránt tanusítanak. Én több helyen kezdék ellene szólani és álszínű szónoklatára figyelmet gerjeszteni, de többnyire gúnynyal fogadának s nehány barátaim súgva intének meg: ne beszéljek egy ember ellen, kinek oly nagy befolyása van a vármegyében. Én ez intést, bár jóakaró ösztön szülé, megvetem s nem részesülhetek a tiszteletben oly ember iránt, kinek szándékai előttem rejtve nem lehetnek. Az instructiókat azonban nem lesz képes semmiképp megváltoztatni, ámbár megvallom, ha azok most alkottatnának, nem azon szellemben jelenhetnének meg a haza termében, mely jelenleg díszessé teszi. Várkonyi igen derék ember s Ambrózy-val ketten teszik a liberalismus oszlopát Temesben, de fájdalom, hogy az elsőt tán személyes nézetei késztetik szoros kapcsolatban Lonovits-csal állani.[3])"

A liberalis irány tehát Lonovits megérkezése óta a megyében hanyatlani látszott. A tisztújítás alkalmával már 1835-ben is meglátszott Lonovits befolyása. A szabadelvű körök Pozsonyban még Lonovits meg-

[1]) Levele Ormós Zsigmondhoz 1835. febr. 16. A délm. tört. és rég. Muz. társ. levéltára.

[2]) Ormós Zsigmond emlékiratai. Kézirat.

[3]) Vukovits levele 1835. febr. 16. Délm. t. és r. m. társ. levéltára.

érkezése előtt is féltették a temesi liberalis pártot, mert positióját elég erősnek nem hitték s attól tartottak — mint az országgyűlésen jelenvolt Vukovits írja — hogy a kormány utasítására a főispáni helytartó egyszerkétszer lesámpányerezteti a megyei rendeket s ezzel vége lesz a szabadelvű követi utasításnak is. Ez aggodalom pedig a Lonovits kineveztetése óta még alaposabb volt. A liberalis meggyőződés azonban erősebb volt Temesben, mintsem ily úton lehetett volna a pártot megbuktatni s így nemcsak az 1832/6., hanem a következő országgyűléseken is megtartotta uralmát.

Midőn az 1831. okt. 2-ra kitűzött, de a cholera miatt össze nem hívott országgyűlés elnapolásáról szóló kir. oklevelet Temesmegye közgyűlésén 1831. okt. 3-án felolvasták, a rendek hálás köszönettel fogadták a király atyai gondoskodását, de másrészt azt is elhatározták, hogy „kéressék meg ő felsége, hogy mihelyt csak lehetséges leend, országgyűlést hirdettetni, s ez országgyűlés tanácskozása elé előlegesen úgy a külső mint a belső bátorságnak, melynek terheiben a nemesség is, az alkotmány szelleme szerint részt venni óhajt, úgy az adózó nép sorsának bármely esetre állandó lábra való tételére a mostani helyheztetéseknél fogva kívánt intézeteket terjeszteni kegyelmesen méltóztasson.“

Ugyancsak e közgyülésen foglalkoztak már a rendek a következő országgyülésre küldendő követeknek adandó utasításokkal is. Hogy a nemzetiség eszméje milyen haladást tett e megyében rövid néhány év alatt, annak fényes tanusága volt e közgyülés. Ugyanis már ekkor elhatározták, hogy a készítendő utasításokba belefoglaltassanak a következők:

„1. Hogy ő felsége a jövő országgyülésnek mindjárt a kezdetén, minden más tárgynak a felvétele előtt jobbágyi alázatossággal kéressék meg, hogy lakóhelyét az ország szüntelen óhajtásánál, sőt az utolsó országgyülés alkalmával törvénybe foglalt kegyeletes ígéreténél fogva is, huzamosabb időre Magyarországba tegye át, hogy pedig a fejedelem lakóhelyének fényessége a magyar nemzethez illő dísznek megfeleljen, Pesten avagy Budán egy pompás királyi palotának az azonnal, országosan felajánlandó költségekkel eszközlendő építése sürgettessen. — 2. Mély háladatossággal fogadták a magyar hazafiak ő felségének amaz, a nemzet iránt kimutatott atyáskodó indulatját, melynél fogva az arany és ezüst pénzek magyar czímmel és körülírással rendelendő verettetését kegyelmesen megigérni méltóztatott, nem lévén mindazonáltal az ország esdeklése e részben a mai napiglan teljesítve, a kiküldendő országos követek előlegesen azt sürgessék, hogy a nemzetnek ezen buzgó kivánsága ő felségének a jövő országgyülése alkalmával újra, előlegesen felterjesztessék. — 3. Ugyanakkor az is sürgettessék, hogy a legutóbbi országgyülés alkalmával hozott törvényczikkely értelme szerint, valamint az országkormányzása többi ágazataihoz, úgy a bányaintézetek tisztségeire is, ezentúl csak olyan

magyar hazafiak neveztessenek, a kik az ottan előforduló közdolgokat magyar nyelven vezethetik. — 4. Hogy a Ludovika katona intézet tökéletes elrendelésére fogyatkozó költségek igaz arány szerint felajánlandó országos segedelem által pótoltassanak.“ [1])

Végül elhatározták, hogy Temesmegye ezen óhajának pártolására a többi törvényhatóságokat is felszóllítják s igy e tekintetben Temes vármegye kezdeményező álláspontot foglalt el.

1832. január 30-án ismét közgyűlést tartott a megye. Ekkor olvasták fel először is a főispáni helytartó ama levelét, melyben tudatja, hogy készségesen hozzájárult a rendek óhajához és Gróf Széchenyi Istvánt Temesmegye táblabírái közé kinevezte s egyúttal megküldé Széchenyinek a temesi rendekhez intézett levelét, melyben kitüntetéséért köszönetet mond. Széchenyi e levele a következő:

„Tekintetes Rendek! Honunk hív Polgári, szeretett Hazafiak! Szívem örömtől ömledez, midőn nyájas hozzám írásokat olvasom és félre tévén minden hímezést — mely rokon érzésűek között csak gát — legszebb reményekkel teli áldom azon órát, mellyben a nemzetiség Angyala pártvéde alá vett s ereimbe elég erőt önte tiszta lelkü szándékim által Kedves Hazámfiainak kegyes helybenhagyását némi kis tetteimért tán megérdemlenem.

Vannak ugyan pillanatok, melyekben a lelkes ember minden megelégedését ön lelke melegében leli, és midőn a halhatatlanság szikrája őt minden taps és díséret varázsin messze túl emeli, de hosszú élte folytában, midőn úgyszólván, szinte minden léptét megcsalt remény kiséri, és létének számosb napjai . . . annyi és legszebb vágyainak csak lassu valósúlását sőt ketté törését is . . . és számos hazafi társainak hideg elfordultát láttatják véle, akkor agyagban szorult lelke rokon kebel után Honosi szeretetében találhatja fel azon rúgósságot, mely a leggyengébbnek is némi erőt ad; s ha valaha csak közelről is megtudnék felelni azon hozzám korántsem hasonló képnek, melylyel a Tekintetes rendek személyemet díszesíteni méltóztatnak, midőn meg nem érdemlett s talán soha meg nem érdemelhetendő díséretik által annyira felemeltek, bizonyosan csak annak köszönhetném, hogy rokonszívü kegyes megemlékezések által új életerőt gyulasztanak a hon javát szomjúzó lelkemben.

Sorsom boldog! még éltemben szabad tapasztalnom legjelesebb Hazámfiainak megbecsülését, — nékem, kinek nincsen becse semmi egyébb mint „tiszta szándék“, midőn más hazákban a legvalódibb élő érdem annyiszor visszaértetett, s a holtig üldözöttnek csak sírhantján zöldelt a halhatatlan babér.

És ha a Tekintetes Rendek azt állítják felőlem, hogy: nem az ősek hosszú sorában, nem czímekben, hanem igaz hazafiuságban keresek díszt . . . én viszont arra adom szavamat, hogy a Tekintetes Rendeknek irántam bizonyított hajlandóságok és hozzám vonzó hazafi megemlékezések, mely által engem kebelekbe venni méltóztattak, nekem szebb és édesb jutalom, mint a mennyit egy fejedelem, sőt a sors szerencsekoczkája adni képes volna.

Hunnia magasb állást érdemel! Nyomorúlt középszerűsége azon fulánk, mely lelkemet égető kínnal sérti. Ne tűrjük törpe létét, de emeljük dicső országok sorába! Legyen ez czélunk; ennél nemesbre nem lehet fordítni egy ember rövid létét . . . s midőn én a Tekintetes Rendek tanácsok- és pártfogásokért ezennel esedezem, háladatos érzéssel ajánlom hív szolgálatimat, éjjeli és nappal fáradozásimat.

---

[1]) Temes megye jegyzőkönyve 1831. évről 1826. szám.

Mellyek után maradok a Tekintetes Rendek örök híve Gróf Széchenyi István. Pest. November 14-ikén 1831."[1])

Mint az egykorú jegyzőkönyv mondja: „harsogó éljen" felkiáltások követték úgy a főispáni helytartó mint gróf Széchenyi István levelének felolvasását, s egyszersmind hogy az ily rendkívüli örömzaj, vagyis az azt teremtő hazafiui érdem emléke a megye évrajzaiban szakadatlanul tündököljön, közakarattal meghatároztatott, hogy úgy a főispáni helytartó mint a gróf Széchenyi István levelei a jegyzőkönyvbe szóról szóra beiktattassanak, elnöklő alispán megbízatván, hogy a fentisztelt grófot mindezekről értesítse."

Ugyancsak e közgyűlésen szóba került, hogy az országos munkálatok keresztülnézése csak lassan halad elő, pedig nagy szükség van, hogy egységes sarkalaton építtessék fel az egész munka. Erre a rendek azt végezték, hogy az illető munkák áttekintése, mint azoknak egységes szellemi alapon rendezése czéljából az egyes küldöttségek eddigi eljárásukról azonnal jelentést tegyenek, ezentúl pedig az országos munkálatok keresztültekintése czéljából e bizottságok Muslay első, vagy az ő akadályoztatása esetében Császár Sándor másod alispán elnöklete alatt összegyűlvén, közösen tanácskozzanak. E nagy bizottság tanácskozási idejeül 1832. évi febr. 16-ka s a következő napok tüzettek ki, s egyúttal meghagyatott a főszolgabíráknak, hogy kerületeikben az egyes bizottsági tagokat a gyűlésre meghívják, de más érdeklődő is megjelenhetik. Egyébiránt e nagy bizottságnak a megyei rendek a következő elveket tűzték ki követendő zsinórmértékül: „hogy az 1790. s egyébb országgyűléseknek e magas czélra vezető köztörekedéseik szemmel tartatván, a küldöttségi tanácskozásoknak tárgya legyen mindaz, a mi az egymástól soha el nem választható király s nemzet erejét, díszét és boldogságát nevelheti, a mi a nyolczszázadok leforgása alatt beseppent számos visszaéléseket, régi balítéleteket eligazíthatja, és főképen pedig a Haza örök megmaradásának talpkövét megvédheti, s egyszersmind a mindenrendű hazafiak interesséjét gordiusi kötelékekkel elválaszthatlanul egybekapcsolhatja; hogy továbbá a javallatok sem szükségtelen ujságvágyás, sem a régihez való erős ragaszkodás lépéseivel, hanem minden oldalu figyelemmel, az előre haladó kor szelleméhez mérsékeltessenek."[2])

Mint e főelvekből láthatjuk, Temes vármegye az országos reformok terén a mérsékelt haladás eszméjét tűzte zászlójára. Ez felelt meg legjobban Széchenyi elveinek.

A nagybizottság többízben tanácskozott, míg végre 1832-ben az április 9-ki közgyűlésen előterjesztette észrevételi javaslatait az összes

[1]) Temes vármegye levéltára. Közgyűlési iratok 1832. évről 197. szám. Az egész levél Széchenyi sajátkezű írása.

[2]) Temes megye jegyzőkönyve 1832. évről 198. szám.

országos munkálatok felett egy jegyzőkönyv alakjában. Szükségesnek tartotta előre is kijelenteni, hogy minekelőtte az országos munkálatok egyes részei felett netaláután bővebb tárgyalásokba bocsájtkoznék, eddigi munkálkodása megbiráltassék és a további munkálkodásra nézve bővebb utasítást kapjon: A közgyülésen pontról pontra felolvastatván e jegyzőkönyv, azon a rendek csak némi módosítást tettek s ekként elfogadtatván, azt határozták, hogy az országgyülésre megválasztandó követek az országos reformok terén e jegyzőkönyvben nyilvánító szellemnek megfelelően járjanak el. Minthogy pedig Temes vármegye rendeinek álláspontja az országos munkálatokra nézve már e jegyzőkönyvi munkálatból is eléggé kiviláglik, a közgyülés a nagybizottság további munkálkodását e téren feleslegesnek tartotta. Elhatározták azonban, hogy e jegyzőkönyvi munkálat háromszáz példányban kinyomassék, a megye nemesei között kiosztassék s belőle mindama megyéknek, melyek az országos munkálatokra nézve Temessel értekeztek vagy értekezni fognak, egy példány küldessék.[1])

E közben, 1832. márczius 2-án töltvén be Ferencz király uralkodásának 40. évét, népei által Bécsben ünnepélyes hódoló nyilatkozatoknak volt részese. Ezek között találjuk Temes megyét is. Már a január 30-ki közgyülésen indítványozza br. Gerliczy Mihály főispáni helytartó, hogy Temes megye részéről is egy ünnepélyes küldöttség üdvözölje a felséges királyt a reá és népeire nézve egyaránt ünnepélyes alkalommal. Nagy és fényes küldöttséget választott a közgyülés ez alkalomra. A küldöttség tagjai valának: Manojlovits Echaim, verseczi g. nem e. püspök, Lebzeltern Henrik csanád e. m. kanonok, Muslay László alispán, Bedekovits Tamás, Tököly Péter kir. tanácsosok., gróf Széchenyi István, gróf Bethlen János, gróf Almásy Alajos, gróf Szapáry Ferencz, gróf Bethlen József, gróf Almásy Lajos, báró Prónay Albert, báró Izdenzy János, Császár Sándor másodalispán, Almásy Ödön tartományi főbiztos, Dessewffy Bertalan udvari titkár, Atzél Antal, Doktorovits Mihály, Hertelendy Miksa, Radványi Miklós, Varga Zsigmond, Szabó Antal, Lukács Gergely, Latzkovics János, Ambrózy István, Kövér János, Várkonyi Ádám, Ambrózy Lajos, Hódosi Szina György, Tessényi János, Papházy Miklós, Radványi József, Konstantinovits Demeter és Arizy Károly. Felszólították még Temesvár város hatóságát is, hogy e követséghez egy taggal járuljon. Miután az említett ünnepnap Bécsben márczius 4-re halasztatott, a küldöttség tagjainak meghagyatott, hogy márczius 2-án már mindnyájan Bécsben legyenek.[2]) Temesvár azonban a követségbe senkit nem választott a „súlyos házi környülállásoknak tekin-

[1]) U. o. 1832. 762. szám. E munkálat azonban, daczára hogy 300 példányban kinyomatták, sem Temesmegye levéltárában nincs meg, sem a közgyülési jegyzőkönyvbe be nem iktatták. Minthogy azonban a követi utasítások ennek alapján készültek, itt mellőzhetőnek is véljük.

[2]) Temes megye jkönyve 1832. 138. szám.

tetéből", de reményét fejezi ki, hogy e fényes követség Temesvár városáról is meg fog emlékezni. Gróf Széchenyi István is azt jelenti a megyének, hogy gyenge egészsége miatt a követségben részt nem vehet.[1])

Az 1832. nov. 29-én tartott közgyűlésen az országgyűlést decz. 16-ra összehívó kir. levél kihirdetését a közelebbről tartandó közgyűlésre határozták. E közgyűlés napját báró Gerliczy M. főisp. helytartó deczember 13-ra tűzte ki, s egyúttal meghagyatott a főszolgabiróknak, hogy a nemességet e fontos napra figyelmeztessék, hogy ősi alkotmányunk értelmében követeket kell választania és azok számára utasítást is kiszíteni.

A nov. 13-ki közgyűlésre nagy számmal jelent meg a nemesség. A főispáni helytartó maga vezette a tanácskozás folyamát. Üdvözölvén ékes szavakkal a rendeket, felnyítá a királyi levelet, mely az országgyűlést összehívja. Ennek felolvasása után azt határozták, hogy ő felségéhez „egy köszönetmondó felírás tétessen" s egyúttal egy küldöttség is választassék, mely a követek számára az utasítást elkészítse. E küldöttség pedig alkalmazza magát ama határozatokhoz, miket a megye idáig részint az országos munkálatok megvizsgálására kiküldött megyei bizottságok javaslatára hozott, részint egyes dolgokban idáig intézkedett. Következett a követválasztás. A főispáni helytartó e végett egy előleges tanácskozást tartott és ezen arról győződött meg, hogy a megválasztandó követek személyére nézve a rendek nincsenek mind egy véleményben. Az egyik rész Császár Sándor másod alispánt, a másik pedig Ambrózy Lajos főszolgabírót kivánta első követnek választani. A másik követ személyére nézve egyetértettek. Ez a megye ügyes tollu főjegyzője: Dessewffy Antal volt. A főispáni helytartó úgy követi, mint az országos munkálatok megvitatása körül szerzett érdemei elismeréseül is első követnek Császárt ajánlá; szavait hatalmas éljen és taps követte, de a rendek egyrésze az Ambrózy nevét is hangoztatta. A főispán nyomban megszavaztatta a rendeket akkép, hogy a Császár pártiak a terem bal, az Ambrózy hívei pedig a jobb oldalára, egymástól elkülönítve, egymással szembe álljanak. A nevezetes többség rögtön kitünt és Császár Sándor „harsogó felkiáltások közt élénk örömérzettel" követnek választatott.[2]) Ambrózy Lajos ezután felállott és kijelenté, hogy miután Dessewffy Antal, megyei főjegyző jeles tulajdonságairól és hazafiuságáról tökéletesen meg van győződve, azért a vele való mérkőzésről lemond. A rendek élénk örömmel hallották Ambrózy főszolgabírónak eme lovagias kijelentését s Dessewffy főjegyző a jelenlevők örömére „zengedező tapsolások közt a közbizodalommal felruháztatva, követnek választatott."[3])

Császár Sándor ezúttal már a harmadik országgyűlésen képviselte Temes vármegyét. Az előbbi két országgyűlésen, mikor a liberális szellem

[1]) U. o. 323. szám.
[2]) Temes megye jegyzőkönyve 1832-ről, 3452. szám.
[3]) U. o. 3453. szám.

megyénkben még nem öltött nagyobb arányokat, teljesen meg is felelt a beléje helyezett bizalomnak; de 1832-ben a liberális eszme már olyan tért hódított Temesben, hogy Császárnak a választás alkalmával ellenzékkel kellett megküzdenie, s mostani megválasztása valószínűleg a pártok compromissuma volt, különben lehetetlen volna megértenünk, hogyan választhatták a Pozsonyban már előbb is aulikusnak tartott Császárt egyszerre követté a tiszta liberális Dessewffyvel. Pedig Császár Sándor nem változott. Ő csakúgy mint eddig, sem kormánypárti nem volt, sem tiszta liberális, hanem teljesen független gondolkozású, ki szavazatát ez országgyűlés alatt is gyakran a kormány ellen vetette latba, mint a lengyelek ügyében és a barsi kérelem dolgában. De még többször beszélt és szavazott a kormány mellett a liberálisok ellen, kik e miatt benne a kormánypárt egyik vezér szónokát látták. Kölcsey ez országgyűlés alatt akként jellemzi őt, hogy „világos fej, de záporbeszédű nyelv; a kormány pártjáról való.“[1]) A pozsonyi fiatalság előtt egyike volt ő a legnépszerűtlenebb követeknek. Hozzájárult ehez hideg magatartása is, mely őt megközelíthetlenné tette. A melléje rendelt megyei ifjak nem is érezték jól magukat közelében. Vukovitsot például igen feszélyezte, hogy szobája Pozsonyban a főnöke közvetlen szomszédságában volt, mert Császár Sándor gyakran figyelmeztette őket heves természetök netáni szomorú következményeire.

A liberális eszméknek gyors növekedésével Temes megyében Császar Sándor nem haladt kellő lépésben. Küldői e miatt mind jobban idegenkedni kezdtek tőle s szemére vetették, hogy nem az utasítás szellemében jár el, sőt követi tudósításai is mind ritkábbak lettek. A megyei rendek ugyanis megkívánták, hogy követeik minden nyolcz napban tudósítsák a megyét az országgyűlési tárgyalásakról, de Császár tudósító levelei ezentúl még ritkábban jöttek mint előbb. A rendek ezt is rossz néven vették tőle és utasításának pontos megtartására figyelmeztették, végre 1834. áprilisban visszahívták. Hogy visszahivatásának szebb színt adjanak, azt hozták fel ürügyül, hogy a megye mindkét alispáni széke nem lehet üresedésben; egyik legvalódibb oka abban is rejlett, hogy Császár Sándor távolléte esetére Kövér János főszolgabíróval kellett volna az alispáni széket ideiglenesen betölteni, a mire Kövérnek kilátása is volt, de a mit a rendek többsége megtenni még sem szeretett volna. Hogy ezt elkerüljék, inkább visszahívták a követnek úgyis népszerűtlen Császárt és helyébe Kövér Jánost küldték.[2])

Pozsonyban a liberálisok nagy örömmel fogadták Császár visszahívásának hírét, csak azt nem bírták megérteni, hogy miként lehetett a helyébe oly követet választani, kinek alispánná helyettesítése is oly ellen-

[1]) Kölcsey naplója. 160. (Családi könyvtár.)
[2]) Ormós Zs. emlékiratai. Kézirat.

zéssel találkozott. A liberálisok várakozása az volt, hogy Várkonyi főjegyzőnek gyenge egészsége daczára is el kellene fogadni a követséget, hogy a megye jó hírneve visszaszereztessék.[1])

Császár Sándort a visszahivatás nagyon bosszantotta, és mint Vukovits 1834. május 18-án Pozsonyból, írja „a követségből hazamenni nem akar, azt adván okul, hogy őt a nádor nem ereszti, s azt reméli, hogy a megye ezen határozatát a jövő gyülésen meg fogja változtatni. E hírek szárnyaltak róla Pozsonyban; azt sem vették jó néven neki, hogy május közepén (1834.) Bécsbe utazott. Mert egy követnek mi keresni valója van Bécsben? s közmondásként terjedett el Pozsonyban, hogy „szép követ, a kit a nádor haza nem bocsát.“ Bezzeg ha Ragályit, Kölcseyt, Baloghot, vagy akármelyik követőjét visszahívnák, de örömest bocsátaná azt el a nádor. De én — folytatja Vukovits — mindezt csak Császár fortélyának tartom, mert nem hiszem, hogy a nádor ily törvénytelenséget tenne; de Császár, ki talán a legszívtelenebb és leghazafiatlanabb követ a diaetán, a maga bosszujának kielégítésére kész mindig a megyéje jussát is feláldozni, mit három országgyülésen magaviseletével bőven bebizonyított.“[2])

Vukovits e szenvedélyes megjegyzéseire meg kell jegyeznünk, hogy ő — Vukovits — a milyen tüzesvérű hazafi, épen olyan hirtelen ítéletü ember volt, mit később maga is gyakran megbánt. A mi pedig a megyei követi utasítások kötelező erejét illeti, Császár S. azon elvi álláspontón volt, hogy az a követ önérzetével össze nem egyeztethető, s e véleményéből nem csinált titkot; az országgyülésen is kifejezte, „de mi többre becsültük a municipális szabadságot — irja Kölcsey — a képviselőség önkéjü állásánál, s magunkat elcsábíttatni nem hagytuk.“[3])

Császár S. tehát 1834. májusban megszünt Temesmegye követe lenni, de alispáni székét sem foglalta el többé, mert a kormány őt kir. táblai bírónak nevezte ki. Az alispáni székbe pedig helyettesi minőségben Radványi Miklós murányi birtokos, egy művelt, de ingadozó jellemü férfiú választatott meg.[4])

Temes vármegyének Császár Sándorral egyszerre megválasztott második követe, Dessewffy Antal, követté választása alkalmával már husz év óta szolgálta Temes vármegyét; 1812-ben jött a megyéhez s a szolgálatban fokról-fokra emelkedvén, 1829-ben főjegyzője lett a megyének, hol a mérsékelt szabadelvű irány s a reformok lelkes párthíve volt. Kitünő tolla, a latin és magyar nyelvü fogalmazványokban egyaránt jártassága, a törvények bő ismerete, nagy munkakedve, hozzá simulékony, kedves, engedékeny modora egyaránt kedveltté tették őt minden párt előtt úgy a megyében

[1]) Vukovits S. levelei 1834-ből. Délmagy. tört. és rég. muz. levélt
[2]) Vukovits S. U. ott.
[3]) Naplója, 204.
[4]) Ormós Zs. emlékiratai.

mint az országgyűlésen, hol nem egy ízben bízták meg őt a törvények szövegének megszerkesztésével, a feliratok és üzenetek elkészítésével. Kereste a munkát. Kerületi jegyzőnek lenni nem volt könnyű dolog, de szép hivatás, mert arra várt a törvények alapját képező különféle üzenetek, feliratok, javaslatok szerkesztése, fordítása, kiigazítása stb. S ő nemes hévvel felelt meg az önként elvállalt feladatnak. Jó barátságban állott Kölcseyvel, Deákkal s az országgyűlés többi vezérférfiával is. Az országgyűlési ifjúság is szerette. Munkásságának súlypontja a bizottsági és kerületi tárgyalásokra esett. Dessewffy szabadelvű irányával még az ifjú Vukovits S. is meg volt elégedve, a mit pedig 1834-ben Temes vármegyében nem sok ember mondhatott volna el magáról.[1])

A követi tisztet 1835. április haváig viselte; 1835. április 23-án Temes vármegye közgyűlese őt első alispánná választván, a követségről lemondott. Hogy minden párt részéről közszeretetben részesült, az mutatja leginkább, hogy megválasztása is egyhangulag történt úgy ekkor, mint másodszori megválasztásakor, 1838-ban is; 1841-ig volt a megye első alispánja, ekkor megvált ez állásától.[2])

A megválasztott követek rögtön le is tették a hivatalos esküt, és pedig ama minta szerint, melyet a megyei rendek még 1792-ben állapíttottak meg. A követek mellé négy írnokot, úgynevezett „kis követet" is választottak, és pedig Hajnik Károlyt, Osztoics Györgyöt, Hollósy Mihály tiszti aljegyzőt és Kardos Imre esküdtet. A két elsőnek napi bére a házi pénztárból, a két utóbbié pedig az insurrectionalis cassából fedeztettek. Ötödik kis követnek Kapdebó István választatott, de fizetés nélkül. E fiatal embereket a rendek leginkább azért küldték az országgyűlésre, hogy az ottan előforduló vitákat hasznukra fordítván, önpallérozódásuk által hasznos polgárokká váljanak.

Az utasítást készítő bizottság Bedekovits Tamás elnöklete alatt, úgy látszik, már előre elkészült munkájával, mert azt még e közgyűlési napon felolvashatták, s azt a rendek el is fogadván, követeiknek jövendő miheztartásuk végett kézbesítették. Ez utasítás a következő:

„Utasítás, mely az 1832-ik esztendei deczember hónapnak 16. napjára Pozsonyba hírdetett országgyűlésére Temes vármegye részéről választott követeknek adattatott.

Feltünvén immár a honni jóllét reményeinek ama fényes és közönséges esdeklések óhajtott hajnala, melyben a kormány és a nemzet közti kölesönös bizodalom rendíthetetlen állandósággal meggyökeresíttetvén, a törvényhozó test negyven évi atyai gondosságnak babérjaival koszorúzott fejedelem által felszólíttatik, hogy a haza legszentebb érdekeiről tanakodván az, a mi felséges kormányának egész lefolyta alatt a magyar

---

[1]) 1835. jun. 26-ki levelében írja Vukovits Temesvárról: „Bizodalmam Dessewffyben eddig csorbítatlan; azon értelemben tudniillik, hogy sem ő, sem Ambrózy eddigi elveik ellen nem teendenek semmit."

[2]) Vesd össze: Temesv. jegyzőkönyve 1832-ről 2347., 2647. sz. és Kölcsey Naplója 24. 160. 179. 204. 208. 213. 224. lapok.

jövendőség boldogítására köztörekedéssel irányba vétetett, sikeres intézetek során eligazíttasson.

A rendszeres munkáknak országgyűlési taglalatja levén a tárgy, mely a felséges meghívó levéllel vitatásul kijeleltetik, valamint rendkívüli hálaérzelem nélkül nem fogadható a felséges fejedelemnek ez iránti, mindenfelül atyáskodó részvételt illető szava, úgy nem lehet elegendő figyelemmel terjeszkedni, hogy a hon boldogsága szereit magában rejtő megfoganatja gyümöleseitől akár a hirtelenség, akár bármely oldalú túlság által meg ne fosztasson.

A felhozott köztörekedések sikeresítésében legérdekesebb hatású lévén az első lépés, a követ urak a haza egyes törvényhatóságainak e tárgyra kijelentett arányait kitanulni és a megyei terjesztvényekkel kiegyengetni igyekezvén, azokkal kezet fogva sürgetni fogják, hogy a munkába veendő törvényes taglalatnak olyatén rendszere elfogadtasson, a milyennél fogva a tárgy felvételének tudományos sora, mely részben az abban előforduló előösmeretek a haza jelen szükségeinek kérdéseit zavarba ejthetnék, kikerültetvén, az a mi a közjó tekintetéből sietősebb eligazítást kíván, előlegesb intézkedés tárgyául megállapíttasson.

Különben minden előterjesztendő tárgyakra nézve az országos rendszeres munkákban foglalt vélemények, az e megye részéről folyó esztendei április hólnapnak 9-én tartatott közgyűlés jegyzőkönyvének 672-ik számára azoknak arányába megállapított elvekhez s terjesztvényekhez alkalmaztatva, a követ uraknak utasításul szabattatnak olyatén óvás mellett, nehogy általok a hazai alkotmány szerkesztetménye ingadozásba hozattasson.

Noha pedig a rendszeres munkák elintéztetésének szüksége a törvényhozó testnek minden ezentúli halasztást kirekesztő szorgalmát megkívánja, minthogy mindazonáltal a múlt 1830-ik esztendei országgyűléstől több olyatén tekintetü tárgyak határozatlanul maradtanak, melyek részszerint a haza részeinek visszaszerzését, részszerint a honi boldogságnak legjelesebb eszközeit érdeklik, a követ urak igyekezeteiket arra fordítandják, hogy minek előtte bármely más előterjesztendő foglalatosság munkálásba vétetne, az olyatén tárgyaknak foganatos sikeresítése eszközöltessen. Ezek közül legfőbbek a következendők:

1. Hogy az anyaország és az erdélyi nagyfejedelemség kölcsönös vidékei szorosabb kötelékkel egybefoglaltassanak, vagyis hogy mind a két magyar haza azon egy testet kitevő egészbe összefoglaltasson.

2. Hogy Dalmáczia, Galiczia, Lodomeria és egyéb magyar tartományok részeinek a koronához rendelendő valóságos visszacsatoltatásuk eránt ő császári és királyi felsége az 1830-ik esztendei V. törvényczikkelye rendében újra megkérettessen.

3. Hogy az országhoz tartozó katonahatárszélek mindennemü kormányzásaikra nézve nemzeti lábra tétessenek.

4. Hogy nemcsak ama katonahatárszélekben, de minden magyar ezredeknél és hadi kormányoknál is csak magyar tisztek neveztessenek, s ezekre nézve az előmeneteli sor a többi örökös tartomány katonai seregétől elkülönöztessen.

5. Hogy a magyar katonai szélekben és a magyar ezredeknél előforduló mindenrendü hivataloskodás és szolgálat, melyekre eddig a német nyelv használtatott, magyar nyelven folytattasson.

6. Hogy az 1830-ik esztendei VIII. törvényczikkely folytában mindenrendü iskolai oktatások magyar nyelven terjesztessenek elő.

7. Hogy a főméltóságú tábla izenetjeit szinte magyar nyelven szerkesztetni köteles legyen.

8. Hogy a só ára meghatározásának igaza a törvényhozó testet illetvén, az ország ebbéli sarkalatos sérelmének törvényes orvoslása újonti felírással sürgettessen azon oknál

is, mivel az e részben hozott és a kormány által önérdekeire nézve kedvezőleg magyarázott törvény foglalatjának valódi megfejtése szinte a törvényhozó test köréhez tartozik.

9. Ha az országgyűlési újságoknak azonnali behozása, valamint az országgyűlési jegyzőkönyvnek sietősb és czélirányosabb kiadása már azon haszonra nézve is, sürgetendő leend, hogy az ilyetén természetü terjesztvények, melyeknek arányai főképen a törvényhatóságok közt folytatandó értekezések során felvilágosíthatók, csak az érintett eszközök ösvényén bocsájtathatnak köztudomásra, mi az egyes törvényhatóságok véleményeinek pótolékos utasításokkal sikeresítendő eligazítását legbizonyosabban eszközölné, a dolog sikeres volta mindazonáltal meg fogja kívánni, hogy a feljebb érintett rendü újságok ne a közönséges, hanem az országgyülési taglalat alája rendeltessenek.

10. A tapasztalás útmutatása szerint bizonyos levén az, hogy az egyes könyvvizsgálók habozásai közben a leghasznosabb munkáknak kiadása, vagy szigorú taglalattal legjelesebb erányaitól megfosztatik vagy épen elnyomattatik, minthogy a sajtó alá bocsátott munkákra nézve a szerzők különben is feleletre vonathatnak, a követ urak sürgetni fogják, hogy csak az ilyetén munkáknak kiadása a könyvvizsgálat során megakasztathasson, melyeknek foglalatja a fejedelem szentséges személyét, úgy nemkülönben a fennálló polgári rend, az országban bevett vallások és a természet törvényeiben gyökerezett jó erkölcsök szerkesztetményét kétségbe nem hozható ellentiséggel megtámadnak, mire nézve az országos kiküldöttségi vélemény erányai oly világos határozattal elfogadhatók lesznek, hogy a köztörvényhatóságoknak sarkalatos szabadságánál fogva egybe szerkesztetett, és semmi könyvvizsgáló taglalatja alá nem tartozó munkálatjai a közönséges könyvvizsgálás minden belekeveredésétől megóvattassanak, s nehézség nélkül sajtó alá bocsájtassanak.

11. Több olyatén esetekből, melyekben a törvényhatóságok közti értekezések sajtó alá nem bocsájtattak, tapasztaltatván, hogy eme rendü értekezések sora az előbbi korlátok alól még tökéletesen fel nem szabadíttatott, minthogy a törvényhatóságok közti értekezésekben, az azokkal felhozott kérdések felvilágosításának és eligazításának legsikeresebb eszköze foglaltatik, a követ urak sürgetni fogják, hogy az érdeklett korlátok eltöröltetvén, a törvényhatóságok közti értekezésnek egyáltalán semmiféle gátok ne tétessenek.

12. Ezen megye az adóporták legutóbbi eligazítása által magát felette terhelve érezvén, a követ urak az adóportáknak újabb felosztását sürgetni fogják, mely részben a megye arányai oda járulnak, hogy az e czélra sikeresített országos öszveírás a minden megyében találtató adótárgyakra nézve, ha az öszveírás e részben hiányosnak nem fog találtatni, a jövő felosztás kulcsául elfogadható, különben pedig a mindenrendü jövedelmek kiszámítására nézve akár az annak alapjául rendelt s ingadozó önkényességgel felfogott vallomások bizonytalan voltuk, akár az arra szolgáló adatoknak czélaránytalansága tekintetéből már annál fogva is használhatatlan légyen, hogy ő csász. és kir. főherczegségének több kegyelmes intézeteihez képest az eredeti munka e részben számos, csak az illető megyék által minden ellenség (Controleria) nélkül sikeresített eligazításokat szenvedett légyen; egyébaránt ha az érintett öszveírások még olyatén karban nem lennének, melynél fogva azoknak mivolta törvényes taglalat alá vétethetne, minthogy a múlt országgyülés közben történt felosztás mostani helyheztetésében a megye szenvedhetetlen kára nélkül nem hagyattathatik, a követ urak annak eszközlésében iparkodni fognak, hogy az adóporták jutandóságainak utolsó felosztása ő cs. kir. főherczegsége, az ország nádora által czélarányosabb mértékkel, minden további halasztás nélkül eligazíttasson.

13. A be nem szedhető adó jutandóságok helyreütésével az ország nem kötelesíttetvén, azonban a tapasztalás tanusága oda ütvén ki, hogy az ilyetén be nem szed-

hető illetmények a megyei járandóság mennyiségéből le nem tudatván, mindenkor a megye terhére felróva hagyatni szoktak, a követ urak e részben egy olyatén rendszer megállapítása iránt indítványt tenni fognak, mely az üres telkek utáni, vagy az illető gazdák tehetetlensége végett megszaporodott adóhátramaradások eligazítása módját a felebbi elemhez képest elhatározandja.

14. A papirospénz értékének leszállítása következtében a hitelezők és adósok közt származott kérdéseknek törvényes eligazítását a követ urak továbbra is az országgyűlés által, a részben már elfogadott elvekhez alkalmaztatva, sürgetni fogják, olyatén óvás mellett, hogy a papirospénz soha, semmi tekintetre nézve törvényes pénznek el ne ösmertessen.

15. Ha az országgyűlési tanakodások közben a követ urak azt tapasztalnák, hogy a rendszeres munkák taglalatja több évek alatti munkálkodást kívánnak, akkor a követ urak egy olyatén ideigleni intézet eránt terjesztvényt tenni fognak, melynek rendszerével a fennálló törvények végrehajtásának sikeresítése addig is, mind a kormány és ítélő székek eljárásaikra, mind a különös tisztviselők és bírák felelet terhökre és végtére a polgárok kölesönös igazainak és kötelességeinek fentartására nézve is közvetetlenül eszközöltessen.

16. Az örökösödési, özvegyi, hozományi és árvai igazak elrendeltetése a közbátorság tekintetéből is előleges elintézést kívánván, ezekre nézve is a követ urak gyökeres, avagy ideigleni intézettételt sürgetni fognak, e részben nekik az 1830. eszt. szept. 20-án tartatott közgyülés jegyzőkönyvének 2227-ik számára szentelt utasításnak e) és f) alatti pontjai zsinórmértékül szabatván olyatén igazítással, hogy az érdeklett rendü bíróságok alispánkép ennek rendszeres segédtársaival a közönség által kiküldettessenek akár a rendszerinti alispánok közül, akár pedig a megyei táblabírák sorából.

17. Sürgetni fogják a megyei követ urak, hogy a megyék követjeinek székei igazságosabb s alkalmatosb renddel elhelyeztessenek, és hogy az országgyülési vitatás alá hozott tárgyak eldöntésére nézve addig is, miglen az országgyülési rendszernek taglalatja bekövetkezhetne, bizonyos sor megállapíttasson.

18. Ezeken kívül a követ urak a következő hazai intézeteknek:

a) A magy. tudós társaságnak vagyis Akademiának,

b) az ugynevezett Ludovika nevendék alapítványnak,

c) a magyar nemzeti muzeumnak,

d) a magyar szinjátszó intézetnek,

e) a Buda és Pest közt felállítandó híd-terjesztvénynek gyökeres rendbeszedését s mentől előbbi czélarányos felállítását sürgetni fogják; megbízatván e részben, hogy az érintett intézetek sikeresítésére teendő országos ajánlathoz ezen megye részéről is járulhassanak.

19. Mind a két felséges király jobbágyi alázatossággal ujra meg lenne kérendő, hogy jövendő lakhelyeiket hív magyarjaik körében kegyelmesen választani méltóztassanak; e részben megbízatván a követ urak, hogy ő felségeik lakhelyeül királyi méltóságokhoz alkalmaztatott dísszel Pesten építendő palota költségeire a többi megyékkel kezet fogva országos ajánlást tehessenek.

20. Azon lesznek, hogy az országgyülés Pest városába általtétessen.

21. Csak olyatén idegennek hazafiusítására voksoljanak, kik a nemzeti nyelv ismeretét magáévá tették, kivévén az olyatén eseteket, melyekben a hazafiusításra javalt idegeneknek érdemei az e rendü hiányosságit kipótolnák.

22. Kassa és más városok által az ottani nemeseken követni szokott azon sérelem, melynél fogva a vásári kereskedési és mesterségi taksákat rajtok megveszik, sikeres orvoslásán munkálkodjanak.

23. A kalendáriom egyarántiságának behozását javalni fogják.

24. A gör. n. e. szertartásu hazafiaknak állapítványa eránt indítványt tenni fognak, hogy annak pénzeiről évenkénti számadások a főmélt. m. k. helyt. Tanácsnak adattassanak; ezen számadások a megyékkel közöltessenek s egyszersmind minden országgyűlés elejébe terjesztessenek. Különben pedig az érintett állapítvány fele részben az oláhajku felekezet tehetségeiből levén egybe gyűjtve, annak jövedelmei a népesség erányához képest az oláh papság és ifjúság nevelésére fordíttassanak.

25. A magyar udvari kamara azon intézetét, melynél fogva a nemesség minden kamarális földesuraság alatt levő paraszti telkek, házak vagy egyéb földek vételétől kizárattatik, kérdésbe hozzák s a nemesség eme valódi sérelmének czélerányos eligazítását sürgessék.

26. Vinga szabados városnak abbéli folyamodását előmozdítani fogják, hogy a Ludovika intézet számára ezer forintokkal általa tett ajánlás eránti hiba, melynél fogva ezen ajánlás Szabadka szab. kir. város nevére feljegyeztetett, a törvénykönyvben kijavíttasson.

27. A haza több részeiben gyakran tapasztalt viszálkodások kútfejét leginkább a külömbajku honfiak nemzeti nevezetök eránt fennálló visszaélésben keresni lehetvén, annak törvényes elhatározását sürgetni fogják, hogy az ország bármely nemzetü, vallásu avagy ajku lakósai, ugyanazon egy hazának polgárai és mindnyájan magyarok legyenek.

28. Ha a felséges kir. előadások rendében olyatén rendü terjesztvény előhozattatna, mely a rendszeres munkák és a fels. meghivó levél soraiban nem foglaltatván, rendkívüli intézkedést megkívánna, akkoron a követ urak mindenek előtte magokat a tárgy iránti tanakodásba bocsájtanák, az ilyetén rendkívüli előterjesztést sebes pósta által a megyének tudtára adni fogják.

Egyébaránt a követ urak oda utasíttatnak, hogy Pozsonyba leendő megjelenésökkel mindenekelőtt hiteltadó, vagyis credentionalis levelöket az illetőségnél bemutatván, azon szertartásokat, melyeket a felséges uralkodóház eránti jobbágyi alázatosság behozott vala, szorosan megtartsák; ennek folytában hódoló üdvezlésöket ő felségeknél, s az uralkodóház minden jelenlevő tagjainál, a megyét s magokat kegyelmeikbe ajánlván, előlegesen megtegyék; annakutánna az egyházi s világi főméltóságokat ezen megye nevében is megtiszteljék, különben pedig minden felveendő tárgyak foganatjáról időszakkénti tudósításokat tegyenek."[1])

E követi utasítás a megválasztott követeknek szoros miheztartás végett kiadatván, ugyanakkor a rendek elhatározták, hogy a megválasztott követek mindenikének 1500 forintnyi összeg adassék napi bérök, úti és előleges költségeik fejében.

E közben az országgyűles 1832. decz. 20-án a szokott ünnepélyességgel Ferencz király által megnyittatván, a kir. előadások átnyújtattak. Az első nevezetes tanácskozásokat az országgyűlési szabad hírlap és napló kiadására vonatkozó vitákon kívül, a kir. előadásokra intéztetni szokott válaszfelirat idézte elő. Erre nézve két körülmény forgott fenn, melyekből oly nagy nehézségek fejlődtek ki, hogy csaknem viharossá vált a gyűlés kezdete, és csak hetekig tartott heves viták után tudott a két tábla megegyezni a felirat elküldésében.

A kormány és a főrendek, mint már több országgyűlésen, most is amaz elvet igyekeztek keresztűlvinni, hogy az országgyűlés első tanácsko-

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1832-ről, 3463. szám.

zási tárgyakul a kir. előadásban foglaltakat köteles felvenni, s így a trónbeszédre adandó válaszfeliratnak is csak azokra kell szorítkoznia. A rendek ellenben, nehogy ezen elv elfogadása által kezdeményezési jogukon csorba ejtessék, egyéb tárgyakat is, jobbára a fontosabb — úgynevezett előleges sérelmeket — igyekeztek felterjeszteni első feliratukban. Tették ezt a múlt tapasztalatai után is leginkább azért, nehogy az országgyűlés a kir. előadások tárgyalása után rögtön feloszlattassék s így alkalmuk se legyen a sérelmek orvoslására. A rendek tehát mostan is azt akarták, hogy a válaszfeliratban olyan tárgyak is terjesztessenek a király elébe, melyek az ő kezdeményezésökből erednek. Ily tárgyak voltak pedig: az 1825-ki országgyülésen megállapított, de nem orvosolt sérelmek; a magyar nyelvnek a főrendek tábláján s az udvari kanczellarián is divatba hozása. Egyúttal azt is végzéssé emelték, hogy e tárgyak a kir. előadásokkal egyszerre vétessenek tárgyalás alá.

A második nehézség a kir. előadásokban kitűzött munkálati sorrendre vonatkozott. A kormány ugyanis a kir. előadások szerint azt kívánta, hogy az országgyülés a rendszeres munkálatok közül az úrbérit vegye mindenek előtt tárgyalásba, a rendek többsége mindazonáltal a kereskedelmi munkálatot kívánta legelőbb felvenni.

Követeink első tudósításai e tárgyakról szólanak, s a sorrendre nézve kívántak küldőiktől ujabb utasítást.

Első tudósításukat az országgyülésről 1832. decz. 22-én küldik. Tudósítják megbízóikat a gyülés megnyitásáról, az ez alkalommal elmondott beszédeket nyomtatásban is megküldik. Irják továbbá, hogy kerületi jegyzőknek Fekete pozsonyi, Sirkovits baranyai, Bernáth unghi és Kölcsey szathmári követek választattak, a jegyzőkönyv harminczkét Censora is kijelöltetett s ezek között van Császár Sándor, a jelentést iró alispán is.

A megye rendei követeiknek jelentésére az 1833. jan. 14-ki közgyülésökből következő pótutasítást küldenek:

„Pótolék Utasítás, mely Temes vármegye részéről a folyamatban levő országgyülésére küldött követ uraknak felséges királyi terjesztvények sorában a jelen közgyülésből további alkalmaztatásul kiadattatott:

Jóllehet ő felségének azon atyai gondoskodása, mely szerint azt kívánja, hogy az országgyülése köztanácskozása mindenekelőtt az országos küldöttségnek az urbariom ügyében adott véleménye felvétele által, hogy a földesurak s jobbágyok közt fenforgó viszonyok már egyszer valahára valódi törvények által elintéztessenek, nyittassék meg: hála érzeménynyel megösmértetne, noha továbbá kétséget nem szenved, hogy az igazságnak kiszolgáltatása, melynek kezességén épül csakugyan minden polgárok életének s vagyonának bátorsága, szinte hasonló figyelmet érdemel, bátor azonkívül bizonyos volna, hogy az adózó nép felette terheltetve lévén, az azeránti országos elintézést, hogy az e részben kidolgozott küldöttségi munka az összírási munkálattal együtt köztanácskozás alá vétessen, haladék nélkül megkívánná s a most említett háromrendbéli kir. terjesztvények mindannyi országos kivánatoknak tekinthethetnének, mivel azonban nem kevesebb figyelmet érdemelnek az 1827. és 1830. esztendőkben tartatott országgyülései-

ből az ország több sarkalatos sérelmeit érdeklő tárgyak, melyek mindekkoráig intézetlenül maradtak. Annak okáért követ urak a megye gyökeres utasításához keményen ragaszkodván, ösmeretes igyekezetöket oda forditsák, hogy az abbeli tárgyak, mint a honi boldogság legjelesebb eszközei, mindenek előtt kedvezőbb választ nyerjenek. Más valamely, a kegyelmes királyi terjesztvényekből eredendő tárgy feletti tanácskozásban mindaddig nem bocsájtkozván, miglen az országos kívánságok és sérelmek eránt az országrendei megnyugatva nem lesznek. Azon esetre mindazonáltal, ha minden törekedések mellett is, a kegy. kir. előadások, s azokhoz képest az országos munkálatok egy vagy másik tárgya vétetnék előlegesen tanácskozás alá, akkoron a megye az említett országos rendszeres munkák eránt hozott határozása rendében eme kívánságát követni fogják:

1. Hogy az urbariale, kereskedésbéli és adóbiztosságbéli, (Commissariaticum) szoros összeköttetésben levő rendszeres munkálatok egyetemben vétessenek elő legesbb intézkedés alá s ahoz képest törvényes erő nyerésére is egyetemben terjesztessenek.

2. Ehez képest a kir. terjesztvények 3-ik pontja alatt előforduló rendszeres egyéb előmunkálatok eránt jelenleg még szó nem lehetvén.

3. A mi a kir. terjesztvények 4-ik pontját illeti, ajánltatik követ uraknak, hogy azon kérdés eldöntése alkalmával, miként fognak az országgyűlési követek napi jutalmai fizettetni: a megyének nevében, a szegény adózó nép annyira megterhelt állapotához képest legméltóbb ajánlatot tegyenek és jelesen a mostani napi jutalmak fizetését a nemességre általszármaztassák.

4. Ilyetén tekintetbe nem jöhetvén a kir. terjesztvények 5. czikkelye, követ urak az 1827. országgyülésén nevezett küldöttségek munkáik teljesíthetésére az ország kasszája fogyatkozásában, a kir. kamarai kincstárból megelőzve tett fizetéseknek reá ne álljanak, mivel minden ilyes országos költségek s szükségek pótlásának értekeül is a sónak felemelt ára, mely a kamarai kincstárba szokott szállíttatni, rendelődik, — s ennél fogva a kamarai kincstár által tett előleges fizetés kölcsönnek nem tekintődhetik. Azon reménytelen esetben mindazonáltal, ha kérdésbeli fizetés e Hazát érdekelni találtatna, akkoron követ urak a szegény adózó népet megkímélve, a visszatérítési kötelezettséget a nemességre háromoltassák."[1])

A megye tehát ismét azon ellenzéki szellemü utasítást adja követeinek, hogy míg az előleges sérelmek és kívánatok ügyében a rendek megnyugtatást nem nyernek, addig a kir. előterjesztések feletti tanácskozásba se bocsájtkozzanak. Ha pedig minden törekvésök mellett is a kir. előadások egyik-másik pontja vétetnék előlegesen tanácskozás alá, akkor minden igyekezetöket oda irányozzák, hogy az úrbéri, a kereskedési és a biztossági, mint szoros összefüggésben levő rendszeres munkálatok vétessenek tanácskozás alá és szentésítés alá is iunctim terjesztessenek.

E sorrend aztán az alsóházban is igen csekély többséggel elfogadtatván, a főrendekhez ment a felírási javaslat. Több üzenetváltás után végre a főrendek is elfogadták e sorrendet, hogy az urbér után a kereskedelmi és a biztossági tárgyak vétessenek fel; a rendek részint felhagytak annak sürgetésével, hogy a három tárgy egybekötve — iunctim — terjesztessék a király elé. Végre tehát a felirat fel volt terjeszthető.

---

[1]) Temes m. jkönyve 1833-ból. 4. szám a.

Az 1833. jan. 14-ki közgyűlésen határozattal azt is figyelmökbe ajánlják a rendek követeiknek, hogy a Jankovics-féle gyűjtemény megvételét ajánlják az országnak s mozdítsák elő a gróf Viczay-féle gazdag éremgyűjteménynek a Nemzeti Muzeum számára leendő megszerzését is.[1])

Február 21-én tudósítják a megyét a követek az országos ülésben február 20-án lefolyt sajnálatos eseményről, a Tagen nagyváradi káptalani követ esetéről. A vallásügyi törvényjavaslat volt tárgyalás alatt és a vallásváltoztatást illető szakasz felett folyt a vita, midőn Beöthy Ödön, bihari követ, utasítása szerint a hatheti oktatással történő visszaélések példáit említé. Elmondá, hogy egy bizonyos, hetven évet élt férfiu ifjúságától kezdve haláláig leczkézés alatt tartatott, holtteste pedig — mint meg nem tért bűnösé — temetséget nem találhatott. Ekkor kelt fel Tagen s a felhozott esetet „kereken tagadá." A követi kar e meggyalázó szavakat tűrni nem akará s ennek következtében a gyönge Mérey Sándor személynök másnap Tagen ellen az actiót kimondá, sőt meggondolatlanul az ülésteremből kiutasitá.

Követeink megírván ez esetet, felhozzák, hogy ők e tényt, a Tagen kiutasítását, a Hármask. 9. §-val meg nem egyeztethetőnek tartják s Császár S. a febr. 25-ki ülésben kijelenté, hogy ő és követtársa az ellen óvást emelnek már azon okból is, hogy ilyen kitiltások által az egyes törvényhatóságok képviselőjöktől megfosztatván, könnyen megtörténhetik, hogy a követek beszédében elejtett hibák miatt esetleg több megye is szavazat nélkül maradhatna. Azt indítványozá tehát, hogy Tagen a gyűlésbe visszahivassék s ellene az actio is megszüntettessék. Császár indítványának első részét a követi kar akként fogadta el, hogy Tagen a követi széket akármikor elfoglalhatja, az indítvány másik részét azonban a többség elvetette.[2])

A márczius 5-én tartott közgyűlésen a rendek arra utasítják követeiket, hogy az úrbéri ügyben, minthogy tudósításuk még mindekkoráig be nem érkezett, sebes postával jelentésöket a tárgyalások menetéről okvetlenül beküldjék.

A követekhez ez alkalommal írt levél a következő:

„Tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő alispány, főjegyző és megyebeli követ urak! Azon két rendbéli tudósítások, melyeket t. követ urak még a folyó évi januárius hónapban tettek vala, nyerendő kihirdetésök és netalán azoknak sorában teendő újabb intézkedések végett az e czélból a folyó hónap 26-ra innen határozott rendkívüli közgyülésre utasíttatván, minthogy a most említett s utóbbi tudósításukban foglaltakból az tapasztaltatott, hogy az országos tanácskozás alá veendő munkálatok rendszere már eldöntetvén, a földhasználati (Urbarialis) munka nyerte légyen el az előlegességet, ezen tárgy pedig általunk sokkal nagyobb figyelemre méltattatik, hogy sem az az eránti bármi csekély kerületi vitatást is tapasztalatlanul elmulaszthatnánk, midőn főkép követ uraknak kiadott gyökeres utasítás e felette fontos kérdésben a haladó idő lelke s kor szelleme szerint oly köntösbe öltöztetett, hogy hazánk minden nemtelen lakosai, kiknek egy nagy része

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1833-ról. 9. szám.
[2]) Temes várm. jegyzőkönyve 1833-ról. 702. sz.

azon felül, hogy majdnem minden erkölcsi és vallási kimíveltség nélkül tengődik, a naponként neveledő tartozások sulya által fogyasztó aránytalansággal nyomattatik, s annál fogva azon előrelátó gondoskodást, okvetetlenül szükségessé teszik, hogy azoknak terhes sorsok a rendszeres munkálatok eránt, általunk tett észrevételek munkájában a II. főalapnak 10. czikkelye elvei szerint, ez után is jobb és igazabb létre emeltessék."

„A KK. és RR. által felállított abbeli elvek leginkább azon alkalommal, midőn a jobbágy és földesúri viszonyok törvényes erőt és állandóságát nyerendnek, sikeresíttethetvén, azok tudni kivánják, hogy e részben az eddigi országgyülesi avagy kerületi tanácskozások mily megállapodást nyertek légyen. A végre kívánságuk oda terjed, hogy követ urak a fentérintett földhasználati tárgy eránt a megyét nem általánosan, hanem körülállásosan a munka egyes §§-ról és javallandó törvényczikkelyeiről jó eleve tekintetőleg, egyszersmind az utóbbi jelentésökben említett, de az óhajtott nyilvánosság ellenére tartott zárt tanácskozásokra, tudniillik mi okra való nézve rendeltettek azok, a kijelölt közgyülésre a szükséghez képest sebes postával múllhatatlanul tudósítani ne terheltessenek."[1])

Temes vármegye rendei 1833. márczius 26-án közgyülést tartván, elöször is elismeréssel adóztak követeiknek a Tagen eset alkalmával az országgyülésen tanusított férfias magatartásukért s meghagyják nekik, hogy az országos vitatkozásokról kimerítő jelentést tegyenek.[2])

Ugyanak a márczius 26-ki közgyülésen olvasták fel a követeknek márczius hó 16-án kelt levelét, mely a jobbágytelkek s az urbarium felett a kerületi ülésekben kifejlődött viták szelleméről tudósítja a megyei rendeket, s felkérik küldöiket, hogy szóllítsák fel a többi törvényhatóságokat, hogy követeiknek oly utasítást adjanak, melyek a temesi követek utasításában levő elveket s jelen levelökben foglalt véleményöket támogassák.

Az úrbérügy ugyanis január 23-án (1833.) vétetett fel először a kerületi ülésben.

Az úrbérszabályzati törvényjavaslat bár nem helyezé is a jobbágyságot olyan állapotba, melyet egy újabb szabásu alkotmánytól megkívánnak, de első reformlépésül mégis dicsőségére vált az akkori idők aristokratikus nemesi felfogásának. E törvényjavaslatot vették most a kerületi üléseken a rendek tárgyalás alá; de a munka, mely az országos bizottmány eme rendszeres munkálatának nyomán készült, nem vala könnyü, kivált a mi országgyüléseink szerkezete és tárgyalási módja mellett. Az ország egyes részei ugyanis temérdek tekintetben különböztek egymástól. Más helyzet, más természetü föld, más kiterjedésbeli viszony, más népesség, más életmód, mind ezekből kifolyólag más gondolkozás, más értelem és más követutasítás nehezíté meg a javaslat egyes tételei felett a megegyezést. E miatt napokig, sőt hetekig is vitáztak egy-egy szakasz felett, míg végre is vagy történetesen fejlett ki a vitából valami, vagy még többször az országos küldöttség eredeti szerkesztése maradt meg.

---

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1833-ról. 567. szám.

[2]) U. o. 70[1]. sz.

Nagy bajt okozott a tanácskozások sikerére nézve az is, hogy az országos bizottmány munkálata nem volt helyes rendszerbe szedve; így hiányoztak mindjárt a munka elején az alapelvek, melyek szerint a jobbágynép személy- és vagyonbeli szabadsága és jogai meghatároztattak volna.

Ha valamelyik követ a szerkezettel csak némileg ellentétes új szövegezést ajánlott is, mód nélküli hosszú vita fejlődött ki belőle, s alig volt remény, hogy egyes törvényhatóságnak követei által előadott javaslata boldoguljon. A temesi követek e végnélküli vitákból s az elfogadott módosításokból ama meggyőződésre jutottak, hogy ilyképen a jobbágy sorsa e javaslat által még ingadozóbbá válnék, azért 1833. márczius 16-án a következő tartalmu levelet intézik küldőikhez:

„Tekintetes Nemes Vármegye! Azon aggodalom, mely a földhasználati munka feletti tanakodások irányainak kifejlődésével minden gondolkodónak keblét elfoglalja, és mely a lefolyó holnapnak 5-én hozzánk bocsájtott kegyes utasítás soraiban jeleltetik, minket is erősebben sürget, hogy a kérdés valódi fekvését előterjesztvén, egyszersmind oly módokról elmélkedjünk, milyenek a jövendő eránti remegéseknek eloszlatására utaljanak.

A rendszeres munkáknak minden egyes megyében sikeresített taglalatja leginkább az illető megye önszükségein, s ezekkel egybenfüggő szempontokon lévén állapítva, szükségkép azon következménynek születnie kellett, hogy több megyékben az ország egyéb részeinek helyhezetei tekintetbe nem vétetvén, az országos küldöttségnek szerkesztetése legnagyobb részben, a mennyire t. i. az a taglaló megye érdekeivel ütközésben lenni nem találtatott, észrevétel nélkül hagyattatott legyen.

Ezen történet mostanlag hatóságát a kerületi tanácskozásokban szerfelett gyakorolja, minden különös terjesztvény, bármely érdekü legyen az, ha a szerkesztetéssel megvívni kénteleníttetik, a többség tengerébe sülyed, s alig lehet oly reménység, hogy a dolgok jelen állapotjában, valamely törvényhatóság egyes javaslatja boldoguljon, miután a követek a módosítás nélkül elfogadott szerkesztetést igenleges utasítás gyanánt tekintvén, ahoz tántoríthatatlanul ragaszkodnak.

Az eddig történt módosítások egyedül a szerkesztetés homályos elveit bővítik, vagy felvilágosítják; de az ilyetén küzdéseknek kimenetele is közvetetlenül oda ütni szokott, minél fogva el levén már fogadva a szerkesztetésnek elvei, az azoknak folytában kifejtett következmények a jobbágy által eddiglen használt tárgyaknak fogyasztását húzzák magok után.

E közben majdnem közönségessé vált ama vélekedés, hogy ha a földhasználati kérdések az országos ülésekben is a kerületkép elfogadott sorral vezéreltetnének keresztül, az ilyeténkép megállapítandó rendszer nem csak a haza, és minden egyes törvényhatóságok közvárakozásaikkal tökéletesen ellenkezne, de egyszersmind általa a jobbágy sorsa az eddiginél sokkal ingadozóbb lábra tétetne, és kivált a hatalmasabb földesúri birtokra nézve egy olyatén zár nyittatna fel, mely mostaniglan némely el nem igazított kérdésekben a kormányszéki beavatkozások által óvás alatt tartattatott, s a melynek feltörése a paraszti birtok jelen állapotjának hirtelen s közönséges változmányát következtetvén, az egész népességet mozgásba indítaná.

Lehetetlen egy, a hon érdekét szívén viselő polgárnak mindezeknek sietős orvoslására nem törekedni. Lehetetlen puszta nézőkép vesztegleni ott, hol a haza jóléte férfias elszánást s munkásságot kiván. Ennélfogva reményeinket erős hiedelem lelkesíti, hogy mihelyest az országgyűlés kifejlődző környülményeinek valódi fekvése széljel terjed, legottan a közvélemény s törekedés által oly sikeres eszközök czélzatba vétetni fognak, hogy a törvényhatóságok által észrevétel nélkül hagyott országgyűlési szerkesztetés őrlé-

séből a közügy sikeresítése közben előtünt gát későbbi alkalmas magyarázatokkal lerontassék.

Kötelességünknek tartottuk mindezeknek közlése mellett a tekint. vármegyét arra kérni, méltóztassék az ország törvényhatóságait jelen terjesztvényünkre figyelmetesekké tenni, s őket a naponta széjjel harapódzó baj enyhítésére oly javallással felszólítani: utasítnák oda mentül előbb követjeiket, hogy miután — (az országgyűlési szerkesztetés leginkább rendszeres és tudományos elveken levén felalapítva) — a haza különálló 52 részeinek szükségei csak a törvényhatóságok utasításaikban foglalt tapasztalásokkal hozattathatnak köztudomásra, a különös, megyék által felhozandó olyatén terjesztvényeket, melyek eredeti utasításokkal, a sarkalatos törvényekkel, és a nemesi tulajdon igazzal igenlegve meg nem ütköznek, és a melyeket önmeggyőződéseknél fogva igazságosaknak találni fognak, pártolni és minden afféle esetekben az országos küldöttség bár utasításkép elfogadott szerkesztésétől elállani köteleztessenek.

Csak eképen lenne eszközölhető azon hazafiui óhajtás, hogy a hozandó törvények böles mérséklettel kormányozván a javitások fonalát, az előtti állapot a helyenként előforduló szövetkezések figyelemre méltassanak, s e vezérszempontnál fogva minden hirtelen ugrások, és a parasztkézben levő birtoknak közönséges, csak az egész jólétének ingadozásával járható megillettetései elkerültessenek, kik is egyébiránt kegyes jó voltába ajánlottak, alázatos tisztelettel maradunk, a tek. nemes vármegyének. Költ Pozsonyban 1833 márczius 16-án. „Császár Sándor, Dessewffy Antal országgyűlési követek." (1833. 705. szám.)

A rendek végzése e levélre a következő:

„Noha a jelen tudósításból az tetszene ki, hogy az illető megyéknek követei a vett utasítások fonalán a földhasználati tárgyban kevés módosítással a szerkesztetéshez ragaszkodnak s az által az ilyeténkép megállapítandó rendszer nem csak a haza és minden egyes törvényhatóságok közvárakozásaival tökéletesen ellenkezik, de sőt általa a jobbágy sorsa ingadozóbb lábra vétetik: mivel azonban a megye részéről a földhasználati tárgy iránti vélekedése, mely szerint eleven színekkel megmutattatik, mely sürgetőleg kivánják a Hon jelen körülállásai, hogy a szegény adózó sorsán enyhítő engedményekkel segíteni kelletik, az ország törvényhatóságaival az az iránt készült munkában már közöltetett, s ennélfogva követ urak által a törvényhatóságoknak leendő abbeli felszólítások, hogy követeiknek adott utasításaiktól elállván, a korszükségnek s óhajtásnak megfelelni iparkodjanak, kinyilatkoztatott kivánságnak már elég lévén téve, a jelen tudósítások ötléséből követ uraknak tovább is meghagyattatik, hogy a pótlék utasítást a jobbágyságnak adandó kedvezések és engedmények tekintetében a megye kivánságait, mely nélkül a Haza boldogsága nem képzelhető, az első kerületi s az országülésében kiterjedten előadják. Emez előterjesztvényeket a naplókönyvbe iktassák és a jelen helyes javaslatoknak sikeresítését követtársaiknál a megye nevében eszközöltetni iparkodjanak."[1])

A temesi rendek levelében említett pótutasítás, mely követeiknek úgy az úrbéri, mint a vallásügyi vitákban s egyéb dolgokban leendő eljárását teljesen szabályozza, a következő:

„Pótlék utasítás, mely Temes vármegye részéről a folyamatban levő országgyülésére kiküldött követeknek 1833. esztendei márczius 26-án gyűléséből adattatott:

Midőn ő felségének kegyelmes királyunknak meghívó levele által a jelen országgyűlésnek ideje hazaszerte hirdettetnék, örömmel és igaz háladatossággal vette észre és érzette minden magyar kebel annak tündöklő tartalmából, e mintegy negyven éveket meghaladó, s különféle közbenjött körülmények s viszontagságok miatt eddig elhalasztott

[1]) Temes várm. jkönyve 1833. 705. szám.

igazságos de egyszersmind törvényes kívánsága s ezen alapúlt legrégibb s legméltóbb óhajtása teljesítésének sikeresítését.

A szeretett fejedelemnek atyáskodó gondoskodással teljes királyi előadása nevelte az abból eredt közörömet a nemzetnél, melylyel a magyar haza legforróbb óhajtását e jelenkor teljesíteni törekedvén, az országos rendszeres munkálatok felvételét tűzte ki a folyamatban levő országgyűlése nagy tárgyául.

Azok közül pedig a földhasználati tárgyat első helyre méltatván, a jövő kor boldogságának megállapítása czéljából azt tüntette elő, mely sürgetőleg kívánják a környülállások, hogy a földesurak s jobbágyok közti viszonyok törvényesen meghatároztassanak és e részben is a szegény adózó nép megterhelt sorsa jobb s igazabb lábra emeltessék.

Ezen felséges királyi, a hon-boldogság megállapítására czélzó útmutatást a megyei KK. és RR. a legközelebb múlt szomorú esetekből merített tapasztalás és önmeggyőződésből is követvén, a polgári törvényhozásnak egyik főbb tárgyául eme földhasználati munkát előleges felvételre jelöltetik ki, mert ettől függ főképen a számos terheket viselő adózó nép sorsának boldogsága. Annyival nagyobb vizsgálódó figyelmet érdemel ezen tárgy a hazában, mert nincsenek elég világos törvények, melyek azt elegendő bizonyossággal meghatározták volna.

A KK. és RR. a szegény, ezen nemzeti gyűléstől némi nemű enyhítő engedményeket váró adózó nép jövendőbeli sorsának biztosítását nem egyedül annak fenmaradásában s bátorságában, hanem részére jussoknak s engedményeknek megállapításában s azok megőrzésében méltán keresvén, országgyűlési követeinek részére gyökeres utasításában olyan elveket állított fel, melyeknek sikeresítése által egyedül eszközöltethetik, hogy minden osztályu egyes polgár a szeretett Hon ügyét, bármely csapások által fenyegettetne az, önbajának tekintvén, annak egészben tartása igyekezeteiben részt venni, legszentebb kötelességének ismerje.

Ámde ebbeli czél- s határozásoknak óhajtott hasznos szüleményét nemcsak nem tapasztalják, hanem követuraknak a földhasználati munka miképeni előhaladásáról tett hivatali jelentésekből inkább az ellenkezőt fájdalmasan érzeni kénteleníttetnek, a midőn a túlságos aristokratikai szellembeli arányok, nem az adózó nép sorsát biztosítani, hanem inkább az várva várt enyhítést új teher kútfőre teremteni látszatnak.

E szellem a jelenkor lelkével fenyegető összeütközésben áll, mely azt sürgetve kívánja, hogy a földhasználati tárgy s az által az adózók sorsa már valahára bizonyos, világos és kielégítő törvények által (habár egy kisebb résznek igazai áldozatot szenvednének is, de milliók óhajtásának megfelelne) elhatároztassék. Annak okáért követ urak tovább is állhatatosan a gyökeres utasítást azon közbizodalomhoz képest, melyet választásukkor magokra vontak, folyvást híven bírni és fentartani igyekezzenek. Mind a kerületi, mind az országos ülésekben állhatatosan vitatni fogják, hogy elérkezett légyen azon időpont, melyben nemes ember, jobbágya személyét tulajdonának már nem tekinthetvén, azon három századok előtti törvény rendeléseként felesleg terhelt haza dolgozó tagjain engedmények által segíteni s ez által a haza egész népességét e közanyának hív szeretetére s buzgó oltalmára egyesíteni kelletik, különösen a nemzeti dicsőség s közvélemény fentartásában, mely a nemességet a nemtelen polgárok előtt kedvessé teszi, állván a KK. és RR. előtt, eme kívánságuk eránt közönségesen oda utasíttatnak

1. A jobbágyi házak és telkek annak tulajdonául ismertetvén, azok szabad adását és vevését minden telek szám iránti megszorítás nélkül állhatatosan szorgalmaztassák.

2. Az adás és vevés eseteiben, minden az adó vagy vevőre háromolandó bármily csekély uj teher eránt, milyen p. o a laudemium is, ellentmondjanak.

3. A vett anyautasításhoz képest a dézsma, robot és egyéb jobbágyi tartozások beváltását, ha azok iránt a földes urával alkura léphet, mindenkép eszközölni, a számfeletti robotolást pedig büntetés alatt törvény által megtiltani igyekezzenek. Egy szóval a jelenvaló tárgy törvényes eldöntése alatt a megye gyökeres utasításához szabván szavatolásukat, mindenben a mi az adózó népet illetendi, a mostani kor szellemével alkalmaztatva kijelentendik az ország színe előtt mindenek felett, hogy a megye az eddigi kerületi, minden kedvezéseket megtagadó arányokkal, melyek a közvárakozásoknak nem csak meg nem felelnek, sőt azok által a jobbágy sorsa még ingadozóbbá tétetik, meg nem elégedhetvén, szabad emberi gondolkozást nyilatkoztassanak, s azt a mit a jelen pótlék s gyökeres utasítás a szegény adózó nép jobb létesítése eránt tartanak, a munka sorában előforduló alkalmatosságokkal, a jelenképen kinyilatkoztatott meg nem elégedést pedig, támogatva a megye által felállított ebbéli elvekkel, azonnal a napló könyvbe igtattatni s ez által a megyebeli KK. és RR-et ez eránt megnyugtatni el ne mulaszszák.

4. Ha, és midőn ama kérdés: valjon a nemtelen sorsuak nemesi jószágokat bírhatnak-e vagy sem? elő fog fordulni, akkor követ urak oda fogják magokat nyilatkoztatni, hogy azok a hozandó törvény által megállapíttatván, részökre a jószágbírhatás megengedtessék.

5. Az országgyűlését mindenben az állhatatosság s főkép olyatén esetekben, melyek az állandó egyetértést s avval szoros összeköttésben levő külső békességet tárgyazzák, dicsősítvén, mivel ilyesnek méltán tekintethetik az országgyűlés határozata alá került vallásbeli tárgy, követ uraknak szoros kötelességül tétetik, hogy minekutánna e jelenügy már annyira előrehaladott volna, az a részben tett s jelentésekhez kapcsolt képviselői izenetet minden kitelhető módon fentartani s nem hajolván az egyedül mérséklésül fenálló főrendek által tett viszon izenetre, mely által ezen tárgy bizonytalan időre halasztatik, oda munkálkodni igyekezzenek, hogy ezen valóban előleges sérelem eránt a vitatások nemcsak tovább folytattassanak, hanem a hozatandó törvények által a törvényesen bevett vallások bárhány ízbeli változtatásának megállapítása, úgy szintén a testvérhazában divatozó vallások törvényes megismerések és honszerte bevételek az 1791. t.-czikkelynek czélerányos alkalmaztatásokkal s Horvát- úgy Tótországokra is leendő kiterjesztések mellett végkép eldöntessenek. Ennek folytában

6. A karok és rendek visszaemlékezve a görög n. egy. vallás szertartásait követő s a hon szükségeinek kipótlására minden alkalommal kétséget nem szenvedő hívséggel hozzájáruló hazafiaknak amaz igazságos kérelmekre, mely szerint érsekjöknek s püspökjeiknek ülések s szavatolások az ország rendjei közt törvényesen eldöntetvén, minél előbb megállapíttasson. Követ urak az adandó alkalmatossággal azon igyekezni fognak, hogy emez igazságos óhajtások eránt kérdést tévén, üléseiket a többi egyházi főrendek közt hivatali idősbség szerint törvényesen elhatároztassák. Egyszersmind pedig a feljebbi szám alatt említett vallásbéli tárgy iránt az országos tanácskozások folytattatni fognak, a csábítók ellen minden törvényesen bevett s bevecndő vallásokra nézve büntető törvény, valamint az is indítványkép előterjesztendő lesz, hogy a nemzeti szorgalom, kereskedés és az ez alkalommal nagy számmal jelenvolt, azon szertartást követő nemes honfiak által örömérzéssel vitatott egység tekintetéből az úgynevezett ó, vagy julianiumbeli kalendariummali élés a haza virágzóbb léte és egyarántiság elérése végett törvényesen eltöröltessen; megjegyeztetvén itten, hogy az evangelikusok superintendensének ülése is ugyanazon alkalommal s azon helyen törvényesen kitűzettessék.

7. Követ urak az állandó egyetértésnek elérése czéljából a hazában még a jelen században is türedelembeli taksa alatt bajlódó zsidó népnek polgári s vallásbéli állások a türedelembér eltörlésével, törvényesen leendő polgárosításokat (emancipatiájokat) szint[e]

indítványkép a nemzeti gyűlés előtt, azon feltétel alatt, hogy írásmódjokban kirekesztőleg a magyar betűket s nyelvet használni s Sabesseiket vasárnap tartani kötelesek leendenek, sikeresen sürgetni, ezen indítványokat pedig a naplókönyvbe igtattatni fogják.

8. A magyar nyelvnek diplomatikai tekintetbe leendő emeltetését a haza közkívánságához képest tovább is, nem tekintvén a főrendek táblájának ellenzéseire, a képviselői tábla utóbbi izenete fentartását szent kötelességöknek ismervén, annak következésében egyszersmind oly törvényt is javalljanak, mely szerint a hazában levő külön-külön ajku honfiak könyveikben s írásaikban is kirekesztőleg magyar betűkkel élni köteleztessenek.

9. A felemelt só árából eredett jövedelemre nézve ekkorig számadás nem adatván, azoknak megtételét követ urak szorgalmazni fogják.

10. A megyének múlt esztendőben 1566. szám alatti, a mehalai fazekasoknak a temesvári hetivásárokról való eltiltások eránt hozott végzése kiterjesztetvén az a többi mesteremberekre is, használásul követ uraknak kiadatik.

11. Követ urak nemes Veszprém vármegye ideesatolt, megyéjökhez kapcsolandó Siófok helységet tárgyazó felszólításokat, ha s a midőn kérdésbe jövend, a mennyiben t. i. a kegyelmes az eránti parancsolat által élő törvényeink megsértetni tapasztaltatnának, hathatósan pártolni fogják.

12. A februarius 21-én s 22-én tartatott országos ülésekben, midőn a vallásbeli üzenet tanácskozás alá vétetett, történt rendetlenségekre nézve, (noha a nagyváradi káptalan nagy praepostja s követe, Tagen, azzal, hogy nemes Bihar vármegye követével az oktatás kérdésében tett, s utasításában gyökerezett előadásának valódiságát kereken tagadván, e törvényes fenyítéket megérdemelte, ama méltatlan, a törvényhozó test méltóságának semmiképp meg nem férhető bánásmód sem személyes jelességével, még kevesbet pedig küldőinek törvényes jussaival egyeztethetvén meg), követ urak által tett, mindenkép igen jeles és törvényes indítvány a KK. és RR. várakozásának megfelelvén s vélekedésökkel egyhangzásban lévén, a tett s a napló könyvbe igtatott írást tökéletesen helybenhagyták, semmit sem óhajtván inkább mint azt, hogy követ urak hasonló férfias lélekkel igyekezzenek, hogy a jelen pótlékutasítást, főkép annak a nevezetesebb, az adózó népnek ezentúli sorsát, a lélekösmeret szabadságát s a nemzet egységét érdeklő tárgyak tekintetében iparkodásait szerencsés siker koronázza.[1])

E pótutasítást felolvasásakor — mint a jegyzőkönyv megjegyzi — a megyei rendek köztetszéssel fogadták.

E követi utasítás Temes megyének örök becsületére válik; jegyezzük fel azért itt is ama felvilágosodott szellemű férfiak neveit, kik a honlakók között fennálló választó falakat lerombolni, s jobbágyokat és zsidókat a hazának polgárai közé már 1833-ban emelni akarták. Az utasítást szerkesztő bizottság elnöke Muslay László első alispán volt, tagjai pedig a következők: Maross György csanádi kanonok, Joannovits Jusztin apát, Miletz László, Szilágyi János, Csiky Emanuel, Kuzmanovits Demeter, Markovits Demeter táblabírák, Várkonyi Ádám főjegyző, Fischer István, Vukovits Sebők aljegyzők, Osztoics János főügyész, Schlechta Lajos alügyész, Kövér János, Ambrózy Lajos főszolgabírák, Papházy Miklós, Konstantinovits Sándor szolgabírák, Jablonczay Ádám levéltárnok, Török Ferencz, Andreovits György tiszti esküdtek. E bizottság az 1833. jan. 14-én tartott közgyülésen választatott meg, azon utasítással, hogy vegye tárgyalás alá a

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1833-ból, 704. szám.

követek által küldendő jelentéseket és a többi megyék által az Országos Rendszeres Munkálatokról készített észrevételeket s adandó esetekben a követek számára utasítási javaslatokat készítsenek, melyeket a közgyűlés vagy elvet, vagy módosít, vagy határozattá emel. A közölt utasítási javaslatot e megye közönsége a márcz. 26-ki közgyűlésen majdnem minden változtatás nélkül fogadta el s küldte meg követeinek.

Temes megyével nem minden megye volt egy véleményen. Több megye megütközik azon, hogy a jobbágyoknak ily nagy engedmény adassék. Így Abauj megye, a hozzá is elküldött temesmegyei követi pótutasításra azt válaszolja, hogy nem kevéssé ütközött meg azon felállított elven, hogy a jobbágyházak és telkek a jobbágyok tulajdonául ismertessenek, valamint nem tetszik neki az sem, a mit Temes egy még későbbi pótutasításban szab követeinek zsinórmértékül, hogy t. i. az országos rendszeres munkákat kivéve, e követek semmi más tárgyak feletti tanácskozásba ne bocsájtkozzanak.[1]) Tolna megye is felette sérelmesnek tartotta e szabadelvű irányt, mely a földesúri jogot annyira sérti. Erre Temes azt válaszolja, hogy a szegény adózó népre árasztani szándékolt engedmények még csak egy részét sem ütik meg ama mértéknek, melylyel a szerfelett terhelt haza dolgozó tagjait megvigasztalni óhajtották.[2])

Követeink ezután szorgalmasan tudósítják a megyét az országgyűlés tárgyalásairól. E tudósításokat az 1833. május 20-ki közgyűlésen olvasták fel. Április 11-ki levelökben írják, hogy az alsótáblának országos ülésében a vallás tárgyában a főrendek üzenetére hozott kerületi végzés módosítással helybenhagyatott. Tudatják, hogy a megye legutolsó pótutasításában foglalt kívánságokat, a mennyiben vallásos tárgyat érintenek, előterjesztették, és pedig sürgették: a) Hogy a csábítók ellen, a vallások minden megkülömböztetése nélkül büntető törvény hozassék. b) Hogy az egyformaság czéljából az ó, vagyis a julianum Calendarium eltöröltessék. c) Hogy az Erdélyben bevett vallások, az annyira óhajtott egyesítés foganatosabb sikereül Magyarországban is befogadtassanak. d) Hogy az országban lakó zsidó nép is felszabadíttatván a türelmi iga alól, polgári jogot nyerjen.

A követek azt is írják, hogy indítványaik több megyei követ által is pártoltattak; más észrevételt nem is hoztak fel azok ellen mint azt, hogy ez indítványok a rendszeres munkálatok sorába legyenek felvéve s akkor tárgyaltassanak. Az erdélyi vallásfelekezetek bevételének kérdését pedig azon időre vélték legczélszerűbbnek halasztani, mikor az erdélyi Unióról leszen szó.

Egy másik levelökben újabb utasítást kérnek. A megyei rendek ugyanis eddigi utasításaikban meghagyták, hogy a követek mindaddig,

---

[1]) Temes m. jkönyve 1833. 2020. sz.

[2]) U. v. 2032. sz.

míg az elöleges sérelmekre vonatkozólag kedvezö kir. válasz nem érkezik, semminemü más tárgy felett az országos ülésekben tanácskozásba ne bocsájtkozzanak. Az 1833. ápr. 16-án kiadott kir. válasz azonban nem a sérelmeket, hanem a rendszeres munkákat, s azok közül is az úrbérit kívánja elöször tárgyaltatni az országos ülésekben; a sérelmekre vonatkozó kedvezö kir. válaszra pedig isten tudja meddig kell még várakozni. Mit tevök legyenek tehát? tartózkodjanak-e továbbra is az országos tanácskozásokban részt venni, vagy nem?[1])

Május 13-ki levelökben tudatják, hogy a kerületi ülésekben az április 16-ki kir. leiratban foglalt sorrendről levén a szó, a kerületi rendek a felveendö tárgyak sorában a kereskedelmit elsö helyre tették, de az országos ülésekben szavazatok többségével a királyi leiratban kivánt sorrend fogadtatott el, s így az úrbér fog elöször tárgyaltatni. Követeink a kereskedelmi tárgy elsösége mellett foglaltak állást s ugyanakkor az elöleges sérelmekre nézve is elöadták küldöik álláspontját, de a mint írják, „mindkét tárgyban minoritásban maradtunk."

A megyei rendek erre az 1833. május 20-án tartott közgyülésböl követeiknek a következö pótutasítást küldték:

„Pótlékutasítás, mely Temes vármegye részéről a folyamatban levö országgyülésre kiküldött követeinek 1833. esztendei május 20-án folyvást tartatott közgyülésböl adattatott:

1. A Karok és Rendek érdemes követeinek az országgyülési tárgyak eránt vett több rendbeli tudósítások közül különös érdekünek találván ama jelentést, melyben az ország rendeinek a kegyelmes kir. elöadások és az elöleges sérelmek tárgyában tett felirásokra keletkezett kegyelmes királyi válaszlevél közöltetett, nem mulaszthatták ugyan el annak kihirdetése, köztanácskozás alá vétele alkalmával támadott, de minekelötte követeikkel közölhették volna, a röktön országgyülési vitatás alá került kegyelmes királyi válaszlevél az ország rendeinek felirások által megelöztetett számos észrevételeiket közjegyzökönyvben óvásképen feljegyezni, mindazáltal annak különben tündöklö tartalmából, mely szerint az atyáskodó jó fejedelem királyi szent szavával a hon negyven évi forró kívánatinak megfelelni siet, eredett örömérzetek között érdemes követeiket oda utasítják, hogy elállván azon pótló utasítástól, melynél fogva az országos rendszeres munkák avagy más tárgyak feletti intézkedésbe mindaddig nem bocsájtkozhattak, míg az ország felmutatott elöleges sérelmeire annak rendei kedvezö királyi válaszszal nem vigasztaltattak volna, és szorgalmatosan kikerülvén minden mellékes, a rendszeres munkák sorontúli, bármi tekintetü terjesztvényeket, az ország régi óhajtásának hódoljanak. Ösmeretes hazafiui buzgalmukat oda fordítván, hogy minekelötte a felséges királyi elöadásokban foglalt és már elfogadott három, vagyis inkább négy munkák, melyeknek elintéztetési szüksége a törvényhozó testnek minden, ezentúli halasztást kirekesztö szorgalmát vágyakodva megkívánja, felvétetödjenek és sebesebb elörehaladással a kívánt boldogító czélra vezéreltessenek. Azonban

2. Minthogy tagadhatatlan, hogy rész szerént a Haza részeinek visszaszerzését, rész szerént egyéb, a hon boldogságának legjelesebb eszközeit tárgyazó elöleges sérelmeknek elintéztetésök sem engedtethetik az idö örvényébe merülni, követ urak iparko-

[1]) Temes várm. jegyzökönyve 1833-ról. 1034. szám.

dásokat ugyan a fent említett munkák elintéztetésére szentelvén, közben a körülményekhez képest az elöleges sérelmek eránti felírásokra nyerendő kegyelmes vigasztaló válasz végett újabbi felírást eszközölni igyekezzenek. Mely végett

3. Az erdélyi nagy fejedelemségnek édes hazánkkal egy testté egyesülése tárgyában nemes Kolos, és Belső Szolnok vármegyéktől örömteli szívvel vett kedves felszóllító leveleiket, azon legfényesebb hazai ünnep elérhetésének buzgó eszközlése végett, az ez eránt vett többrendü utasításaikhoz képest használásul ide zárják.

4. Követ urak a folyó évi márczius 26-án itten tartott közgyülekezetből adatott pótlékutasításnak miképpi teljesítéséről tett tudósítások által újabbi tanubizonyságát nyújtván a megyei határozatok iránti tiszteletről, de főképen a hon jólétének előmozdítására törekedéseikről, a férfias lélekkel tett mozdítványok kedvesen vétetvén, tovább is minden igyekezetöket oda fordítsák, hogy a földhasználati (úrbéri) tárgy felhozatván az országgyülése elejébe, a szegény adózó nép ezentúli sorsa sikeres felsegítése eránt a KK. és RR-nek fennemlített pótutasításban bőven kimagyarázott arányai indítványkép előterjesztve, szerencsés sikerrel koronáztassanak.

5. Az úrbéri munka rendbeszedése alatt tapasztaltatván, hogy a kerületi ülésekből számkiüzettetvén a tanácskozási igaz, azok csaknem egyedül puszta szavatolási helyekké formáltattak: követ urak a régi gyakorlatnak visszahozatala eránt indítványt teendenek, és a mostanság felvett czélaránytalan módot, mely szerint a főbbérdekü terjesztvények is sikeretlen maradhatnak, kiegyengettetni törekedjenek.

6 A vallás tárgyában ellátva levén követ urak pótlékutasításokkal, az eránti tudósításaiknak következésében tovább is oda utasíttatnak: minélfogva arányaikkal a rokon bizodalomnak, állandó egyetértésnek, és a külön vallásu szeretett honfiaink közt örök időkre eszközlendő egyezségnek talpköve minél rendíthetetlenebbé tétessék.

7. Ugyanezen tárgy feletti elintézkedés közben szóba jött kezdeményi jog eránt semmi áldozatot sem sokalván, a képviselői táblának ezen, századontúli idővel szentelt méltóságos jussát kérdésbe sem, még kevésbbé pedig tanácskozás vagy változtatás alá hozattathatónak vitatandják.

8. A Buda-Pest közti állandó híd létesítésére gróf Andrássy György és gróf Széchenyi István fenn érdemü honfiak kimerítő terjesztményéhez képest két milliom pengő forint tőkepénznek törvénynyel állapítandó Magyar Nemzeti Bank szerivel összeszerkeztetését, ennek biztosítására pedig azon hídonjáróktól minden külömbség és kivétel nélkül bizonyos évek lefolyta alatt fizetendő vám elhatározását, követ urak a megye részéről hathatósan pártolni és sürgetni fogják.

9. Nemes Bács vármegyének szab. kir. Szabadka városának a megyéjökben lakó nemes urak szolgáikon, a hazai törvények nyilvános rendelkezéseik ellenére gyakorlani kezdett hatósági tette eránt élő törvényeinkben gyökerezett mindenképi igazságos kívánságát, a midőn szóba jövend, hathatósan pártfogolni és elősegíteni fogják, mely végre követ uraknak a becses felszóllító levél használásul kiadatik

10. Követ urak végre oda utasíttatnak, hogy minek utánna az országgyülési tanácskozásoknak és megállapodásoknak tudomására minél előbb jutni főkép czélja lenne minden megyének, a nemzeti gyülés censura alatti hírlapjainak nem léte s a naplókönyvnek nem a megkívántató sebességgel eszközleni szokott nyomtatása miatt e czél eránt származott hiányt akképp pótolni siessenek, minélfogva a tanácskozás alá vétetett tárgyak minden nyolcz nap adandó tudósításokban bőven kimeríttetvén, azokban egyszersmind önrészvételöket is annál inkább környülállásosabban leírják, minthogy a megye a rendszeres munkák megvizsgálása tárgyában adott utasítások által, azon különös bizodalomból, melynek ekkoráig híven megfeleltek, és minden bizonynyal ezentúl is a honszeretet éltető tűzétől közmeggyőződés szerént a nélkül is elragadtatva lévén, gyorsan megfelelni fognak, követ urakat csak a fő elveknek megtartására kötelezte, így

pedig az ideák kifejlődése közben a jobb résznek önmeggyőződések szerint követhetésére ama szép remények között, hogy a szeretett hon és a megye méltó teljes várakozásának tiszta hazafiságot lehellő indulattal megfelelendenek, legszebb alkalmat nyújtott vala."[1])

E közben, daczára ama megyei utasításnak, hogy a követek minden nyolcz napban kimerítő jelentést küldjenek az országgyűlési tárgyalásokról, követeink jelentése több hétig elmaradt. Oka ennek az volt, mert Császár Sándor szabadságon levén, Temesváron időzött, követtársa: Dessewffy Antal pedig országos munkálatokkal volt túlhalmozva s így csak julius 28-án volt ama helyzetben, hogy küldöit értesítse. Adjuk át most e szót Temes megye érdemes követének, Dessewffy Antalnak, ki jelentésében saját működéséről a következőket mondja: „Befejeztetvén a kerületi ülésekben az úrbéri munkálat deák szerkesztésének vizsgálatja, valamint már azelőtt ennek rendbeszédésére, úgy akkor az egész munkának magyar nyelvre való fordításával oly határozat mellett megbízattam, hogy a magyar szerkesztést óhajtván a Karok és Rendek eredetinek elfogadtatni, valameddig ez el nem készül, maga a tárgy országos tanácskozás alá ne légyen bocsájtható. Az kivántatván, hogy a törvényes alakban készítendő szerkesztetés világos és meghatározott értelmű legyen, a szavak választására nézve is különös figyelem ajánltatott, hogy egyrészről valamely szokatlan és még közönségesen be nem fogadott kifejezések által a hozandó törvények valódi értelme kétes homályba ne ejtessék, kitüntessék azonban más részről honi nyelvünk valódi hathatóssága. Munkámnak főkép e szempontból tekintendő megbírálására jeles választmány voksok többsége által neveztetvén, megvallom, hogy a vallásügyben váltott folytatólagos üzeneteknek, sőt az előleges tárgyak eránti újabb felterjesztésnek szerkesztetése is kötelességemül tétetvén, magamat kötelességem szerinti tudósításaimnak rendes folytatására képesnek annál kevésbbé találhattam, minél érzékenyebben tapasztaltam, hogy némely tekintetben egyedül szorgalmamtól függni látszott az országos tanácskozásoknak e részben siettetése, mi eránt egyszersmind oly bizonyos reménység enyhítette aggodalmomat, hogy miután utasításom a törvények eredetkép magyar nyelvben eszközlendő szerkesztetéséről fő czikkelyének sikeresítésében, jelesen ekkép tettleg és legbiztosabban munkálkodtam, a tekintetes Vármegye ilyetén forrásnak tulajdonítható mulasztásimat kegyes engedékenységgel fogadandja. Elkészíttetvén, és mind a választmány, mind a kerületek által megvizsgáltatván a magyar fordítás, folyó (julius) holnapnak 16-ika volt az a szerencsés nap, melyben az úrbéri munkálat legelőször terjesztetett országgyűlési tanácskozás alá."[2])

A jelentéshez mellékelve van az úrbérről szóló törvényjavaslat, megjelölésével ama módosításoknak, melyeket az országos ülés azokon tett,

[1]) Temesm. jegyzőkönyve 1833, 1485. szám.
[2]) Temes megye levéltára, közgyűlési iratok, 2017. szám.

de ezen módosítások — mint Dessewffy Antal írja — inkább közelítenek a megye utasításához, mintsem attól eltávolódnának. Megküldé — a vallás ügyében a rendeknek a főrendekhez küldött ötödik és hatodik üzeneteit, valamint a főrendek erre vonatkozó válaszait. Jelenti, hogy az országgyűlésnek Pestre áttétele kerülvén szóba, Pest városa részéről ama kifogás hozatott fel, hogy a pesti háztulajdonosok részint az építési költségek, részint a házak vételárai által tetemes adósságba keveredvén, nincsenek ama helyzetben, hogy a Pesten tartandó országgyűlés alkalmával a követeknek ingyen adhatnának szállást, sőt a pozsonyi polgárok is hasonló folyamodást terjesztettek ő felsége elé.

Temes megye rendei erre szeptember 2-án Dessewffy Antal jelenlétében tartott közgyűlésökből, a követeknek utasításkép is kiadandó következő határozatokat hozták:

A Karok és Rendek számos évek, valamint a jelen országgyűlésnek folyamatja alatt is merített tapasztalásból követuraknak honbuzgalmokról s amaz állandóságokról, mely szerint a szeretett haza javát és jóllétét mindenkor előmozdítani törekszenek, tökéletesen meggyőzőttetve levén, a jelenlevő követ úrnak az országgyűlési tárgyak feletti szerkesztetésnek megbizatásából pedig nem csak egyedül reája, de magára a megyére is különös dísz háromolván, a több hetekig elmaradt tudósításokból származni kezdett nehéztelés a jelen kielégítő tudósítás által eredetében megszüntettetvén, kellemre változott, midőn főkép országos foglalatosságokkal megterhelt érdemes követjöknek jelenlétével a Karok és Rendek a közgyűlekezetben díszelkedhetnek.

Ami illeti a tudósításban előhozott tárgyakat, jelesen

1. A vallásbeli ügy eránti tanácskozások félbeszakasztását és annak alkalmatosabb időre halasztását, fájlalva veszik a Karok és Rendek azt, hogy az eránti erányaik, melyek szerint a rokon bizodalmat, állandó egyetértést és azon vallást tartó szeretett honfiak s attyokfiai közt örök időkre eszközleni kívánt egyezségnek talpkövét ez úttal megvetni óhajtották, nyolcz hónapokig tartó tanácskozás és nyolczszor váltott izenetek után sem sikeresíttettek. Lelkesíti mindazonáltal őket ama hiedelem, hogy az ország rendjei, nevezetesen pedig az abban ellenkező főrendek még ezen országgyűlése alatt a jelen ügyet, mint a polgári jussok fő támaszát, minél rendíthetetlenebbé tenni, s így ama vallást követő polgártársaikat igazságos sérelmeik eltávolítása által törvényhozóiképpen tökéletesen megnyugtatni fogják. Annál fogva követ urak főbb figyelmöket oda fordítandják, mely szerint a vallásbéli, vagyis a lélekösmeret szabadságának eme szent ügyét bármikor is napirendre kerülend az, az eránti utasításoknak s jelesen a képviselői tábla sark izenetének általános, főleg pedig az abban elhatározott általmeneti kérdésnek a szerinti megállapításával a kívánt boldogító czélra vezéreltessék, a mennyire mindazonáltal ez mostani szerencsétlen helyhezetében hagyattatna hosszabb ideig, a követ urak férfias elhatározottsággal oda munkálódandanak, hogy az országi munkák sorozata már el lévén fogadva, az abban megállapított tárgyak elintéztetésük után az országgyűlésének rendbeszedését tárgyazó munkálat nyomban felvétettessék, annak pedig befejeztével az előleges sérelmek közé méltán számlált vallásbeli ügynek folytatását nem csak újabb indítványba hozni, hanem a haza népesség harmadrészének epesztő bizonytalan s törvénykívüli olyas létén bármely áldozattal is segíteni s azoknak bőven előadott sérelmeit orvosoltatni főbb kötelességöknek ösmerjék.

2. Az előleges tárgyak eránt tétetett felterjesztés a megye május hónapnak 20-án tartatott közgyűlekezetéből követ uraknak adott pótlékutasításnak 2. czikkelyével egyhangzásban lévén, az itten tudomásul vétetik.

3. Az országgyűlési tanácskozás alá került úrbéri munkálatra nézve, jóllehet követ urak az anya- és többrendbeli pótlékutasítások által a megye arányainak tökéletes tudományába különben is a rendszeres munkák eránt általánosan utasítva lennének, mindazonáltal szükségesnek tartatik követ urakat mindenekelőtt oda emlékeztetni, mely szerint a folyó évi márcz. 26-án innen a szegény adózó nép jövendőbeli sorsának engedmények kieszközlése által sikeresítendő biztosítása eránt volt határozatnak azonnal eleget tegyenek s a megyei Karokat s Rendeket az abban bőven kijelelt mód szerint megnyugtatni igyekezzenek. Egyébaránt pedig a kerületi szerkesztésnek első czikkelye 7. §-át, mely az első rész 40-ik törvényczikkelyt károsan magyarázta, kihagyását, valamint ugyanazon szerkesztetésnek 8-ik czikkelyét, mely a jobbágyoknak személy- és vagyonbátorságáról szól, mint a nemtelen karban helyheztetteknek, kiknek egyéb védségök annál nincsen, főistápját állhatatosan védeni s legalább ez által is a haza népességét a közanya hív szeretetére buzdítani, úgy e tárgy feletti utasításaikat ezentúl is férfias lélekkel elősegíteni tovább is szent kötelességöknek ösmerjék; hogy pedig a Karok és Rendek a most említett 8-ik úrbéri czikkelynek törvényesítését annál inkább elérhessék, jelen határozatokból készítendő pótlékutasítást a többi nemes törvényhatóságokkal hathatós pártfogás végett közölni rendelik.

4. A budapesti híd eránt a fentemlített pótló határozat 8. szakasza által lévén követ urak már utasítva, az ebbéli jelentés tudomásul vétetik.

5. Szabad kir. Pozsony, avagy ha az ország közkívánságához képest annak gyűlése Pestre által tétetne, ugyanazon város lakossainak abbeli kérelmök eránt, mely szerint ezen huzamos ideig tartandó országgyűlése alatt a követek szállásainak bérét elhatározni kívánják, a megye nevében a nemesség által, s kiket a törvény ama nevezet alatt magában foglal, az országgyűlési költségek eránt javalt törvényczikkelyhez képest fizetendő, mindazonáltal az országgyűlése által meghatározandó méltó ajánlatot teendenek ugyan, mindazonáltal csak azon esetben, ha a nemzet az eránti forró óhajtása, mely szerint az országgyűlését a haza közepettén, t. i. Pestben üdvözleni kívánja, betöltetik. Ebbéli megállapodás, szinte pártfogás és előmozdítás végett a többi nemes vármegyékkel közlendő lévén. Végre a követ urak iparkodásaikat oda fordítsák, hogy az elfogadott sorozatban kitűzött munkák a törvényhozó test morális nagy erejéhez képest sebesebb munkálódással elintéztessenek s azzal a hon szeretetét és áldását tovább is megnyerni igyekezzenek."[1])

Ugyanesak a szeptember 2-iki közgyűlésen Radványi Miklós másod alispán azon kérdést intézte a rendekhez, hogy nem tartanák-e czélszerűnek a követeknek már idáig is 6000 pengő forintra menő díjait, úgy mint azt az országgyűlési törvényjavaslat is czélozza, egyedül csak a nemességre kivetni; s másodszor nem tartanák-e czélszerűnek e végett a kellő rendeléseket már most megtenni. A megyei rendek tökéletesen helyeselték Radványi Miklós intentióját, és elhatározták, hogy Temes megyében az országgyűlési követek költségeit csakis a nemesekre, s azokra, kiket a törvény e nevezet alatt ért, kell kivetni, és pedig nem várva be a törvényjavaslatnak törvényerőre emelkedését; Bedekovits Tamás elnöklete alatt egy bizottságot küldtek ki, melynek feladatává tették a felosztást előkészíteni. Jövőre nézve pedig elvül azt mondották ki, hogy

[1]) Temes megye jegyzőkönyve 1833. és 2017. szám. Ez utasítás szerkesztetett az 1833. évi 1044—1049. számok alatt hozott közgyűl. határozatokból.

nem kell addig várni, míg ily nagy összeg halmozódik össze, hanem minden félévenként kell a nemességen a követek napidíjait beszedni.[1])

Desewffy Antal követ aug. és szeptember hónapokat választói körében töltvén, azalatt követtársa Császár Sándor egyedül képviselte a vármegyét. Jelentéseket gyakrabban küld ugyan s azokhoz csatolja az országos napló megjelent utolsó íveit is, de a tárgyalások menetéről nagyon soványan emlékezik meg, mit küldői rossz néven is vettek s a szept. 2-iki közgyülésen, a két utolsó követi jelentésre vonatkozólag határozatként kimondják, hogy

„A Karok és Rendek eléggé érdekeseknek nem találják követ úrnak eme tudósításait, nem levén azok az országgyülési tanácskozások felett miként teendő tudósítások iránt folyó esztendei május hónap 20-án tartatott közgyülésben közlélekkel alkotott határozatjokhoz alkalmaztatva, miért is követ urat oda utasítani kívánják, hogy a fennemlített pótlékutasításnak 10-ik pontját jövendőre való nézve akkép megtartani kötelességének ösmerje, mely szerint az országos tanácskozások ama határidő alatt említett határozatnak tudósító úr, és ennen visszatérendő követtársa mulhatatlanul eleget tegyenek, s olyatén tudósításaikat az országos tanácskozások soraiban, a kerületi szerkesztetésekben történendő változásoknak körülményes leírásokkal annál inkább felruházzák, mivel a Karok és Rendek az ország érdekeit akkép viselik szívökön, minél fogva legkevesebbet sem szándékoznak elmulasztani abból, mit jelen nagytekintetü országgyülésén tanácskozások alá vétettek és ezentúl vétetni fognak. Ujólag meghagyván követ uraknak, hogy a kerület és az országgyülésében is vitatás alá vett tárgyak feletti tanácskozásoknak bárki által is szerkesztetni szokott jegyzékeket a megye költségein megszerezni és azokat teendő utasításaikkal megküldeni iparkodjanak.

Továbbá a KK. és RR. az írnokok felküldése alkalmával ama szempontból, minélfogva követ uraknak részint írásbeli foglalatosságaik sikeresebben eszközöltethessenek, részint azon czélt, mely szerint a gyakorlatban levő ifjakat hasznos polgárokká nevelni igyekeznek, elérhessék — indulván meg, négy írnokokat melléjök rendelni szükségesnek tartották. Azok eránt azt határozzák, hogy minek utánna egy esztendei tapasztalás az ifjak míveltetésökre és pallérozódásukra szép alkalmat nyújthatott, s a megyei, hasonló tapasztalás után szomjúzó ifjúság nagy száma a felváltást egész igazzal várhatná, a most fentlevők, Fischer István, Vukovits Sabbas, tiszt. aljegyzők, Jeszenszky Ferencz, esküdt s nemes Kopauer urak által felváltassanak; ez pedig jövő november hónap első napján sikeresítendő levén, követ uraknak meghagyják, hogy eme határozásról a fent levő írnokokat eleve tudósítván, őket előbbeni helyheztetésök itteni folytatására utasítsák. A most kijelelt írnokok felmenetelök s a fentlévőknek visszatérésök, úti és egyéb költségeik fejenként 50 ezüst forintokban állapíttatván meg, meghagyatik a fő adószedő hivatalnak, hogy az e szerint 400 ezüst forintokkal kijáró mennyiséget kinek-kinek nyugtatvány mellett kifizesse s azt kiadásba tegye; a fentlevőket illető somma Dessewffy Antal, jelenkép itt levő követ úrnak kézhezszolgáltatás végett hasonlókép nyugtatvány mellett általadandó lévén.“[2])

---

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1833-ról, 2021. szám.

[2]) Temes vmegye jkönyve 1833-ról, 2128. szám.

Vattina 1895. évi leleteiről.

Milleker Bódogtól.

Vattina,[1]) mely mint lelethely 1893 óta ismeretes, a Délvidéken a legérdekesebb és leggazdagabb hallstadt-korszakbeli telep.

Tavaly négy ízben látogattam meg, ú. m. junius 8-án, szeptember 24-én, november 4-én és deczember 31-én: 200-nál több tárgyat szerezvén a verseczi városi muzeum számára. De a temesvári „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum“ is kapott két szállítmányban érdekes dolgokat. Végre magánkezekbe is került néhány tárgy.

1895. tavaszszal Oszuczky József a közvetlenül a vasúti megállóhely mellett elterülő Hazlinger-féle szántóföldet megvásárolván, a homoknyerés az egész év alatt ezen birtokrésznek déli oldalán történt. A múlt évi leletek tehát ott fordultak elő.

Junius 8-án, épen ottlétem alkalmával, érdekes felfedezést tehettem. Az új veremrészlet északkeleti csúcsában a munkás egy helyen egy csomóban vagy 40 drb. 8—12 cm. magas agyagedényre akadt. Látszott, hogy az edényeket szándékosan helyezték volt el, s mivel a legtöbb az edények közől kétfülü s olyan különös alakú, hogy praktikus czélokra nem igen használhatták, azt is föl lehet tenni, hogy a munkás valami áldozatot tárt fel.

Az ott előfordult különös alakú, kétfülü edények leírása a következő: A két, erősen vályuzott fül aránylag magasra emelkedik a száj széle fölé. Az edények egyikének magassága a talptól a nyakig 0·06 m., a száj széleig 0·085 és a fülek csúcsáig 0·11 m. A talp átmérője 0·034 m., a hasé 0·095 és a szájé 0·06 m. A szájszél az edénynek két fülnélküli oldalán

[1]) Milleker Bódog: A vattinai őstelep. Arch. Értesitő. U. F., XIV, 1—5. — (Patzner István): Jelentés a vattinai ásatásokról. Tört. és rég. Ért., U. F., X, 58—60. — Milleker Bódog: Dél-Magyarország őskori régiségleletei. Pótlék. Tört. és rég. Ért., U. F., XI, 20—29. „Vattina.“

csúcsba szögellik ki. Az edények felülete a legtöbb esetben irlával van simítva s többnyire fekete színü; csak egy-két esetben volt az edény vörösre kiégetve. A kihasasodáson bekarczolt díszítmény van egyenes és görbe vonalakból. A kihasasodás alsó részén 4 symetrikusan elhelyezett, lefelé hajló kis csücsök van. Ezeknek ketteje felett, melyek a fülnélküli oldalakon vannak, 2—2 spirál-vonaldísz látható.

Ezen alkalommal megszereztem azokból 2 épet, 13 töredékest és vagy 15-nek egyes darabjait. Később kaptam még ezen leletből Gabányi János, verseczi szolgabíró ajándékából 3 és a Magyar Délkeleti Vasút építési vállalatától 1 ép edényt. Ezen edényalak már 1894-ben előfordult, mert Verseczen 1 ép példány abból az esztendőből őriztetik, valamint egy másiknak töredéke, melyet Buday József, áll. főreáliskolai igazgató úr ajándékozott.

Junius 8-án szereztem a fentebbieken kívül egy kézi malom alsó, vályu alakú részét és egy morzsolókő töredékét, továbbá egy agyagkup alsó részét, letörve a csúcs alatti vízszintes lyuknál; végre egy agancs hegyét.

A nyár folyamán előkerült leletek közől a temesvári muzeumba került: 1 urna, 1 a fent leírt kisebb különös alakú kétfülü edények közől, 1 díszített födeles csésze, 1 szarvasagancs, 1 köszörükő darab és 1 madárkarom.[1]) Az urna a legnagyobb példány az eddig talált hasonnemü edények közől. Szájszéle letörött s csonka állapotában is még 0·44 m. magas.

Akkor fordult elő az új gödörrészlet délnyugati sarkában, 1·2 m.-nyi mélységben két emberi csontváz, azonban mellékletek nélkül. A csontvázak guggoló helyzetben, jobb oldalra dőlve, arczczal kelet felé, találtattak.

Szeptember 24-én kaptam a verseczi muzeum számára 3 malomaljat, 1 morzsolókövet kvarczból, 1 agancsból készült baltát, 2 kétfülü edényt (1—1 letörött füllel), 1 füles korsót, és több edénytöredéket.

Október 24-én láttam Csapó Géza, verseczi főszolgabíró birtokában egy öntőmintának felét, mely szintén a nyáron találtatott. Ezen lelettárgy majdnem rendes, négyoldalú lapos hasábot képez, melynek hossza 0·19 m., szélessége 0·075 m. és vastagsága 0·035 m. Anyaga nagyon puha, úgylátszik talgos pala; színe piszkos hamvas-szürke. Súlya 0·75 kgr., tehát aránylag

[1]) Tört. és rég. Ért., U. F., XI, 131. — Szept. 18. ülés.

könnyű. Az egyik oldalán van egy 0·08 m. hosszú repedés, mely nyilván a használattól ered.

Tárgyunk egyik oldalán egy egyszerű, díszítetlen fokos öntőmintájának fele van meg, mely fokos hossza 0·15 m., miből a pengére 0·107 m. esik. Az egyenes él magassága 0·055 m., a penge töveé 0·025 m., a nyéltok előrészeé 0·038, a nyéltok hátulsó részeé 0·048 m. A penge vastagsága a nyéllyuknál 0·02 m. A nyéllyuk magassága 0·035 m., az egész nyéltok átmérője 0·05 m. — Az él alsó része mellett 0·008 m. átmérőjű lyuk van, mely a két mintalap összekapcsolásánál szereplő szögnek befogadására szolgált.

A másik lapon egy hasonló fokos-példány formája van, csakhogy ennek az alakja és iránya az előbbihez meg van fordítva. Ez hosszabb, de karcsubb is. Hosszúsága 0·164 m., miből a pengének 0·126 m. jut. Az egyenes él magassága 0·05 m., a penge töveé 0·027, a nyéltok előrészeé 0·046, a nyéltok hátulsó részeé 0·057 m. A penge vastagsága a nyéllyuknál 0·044 m. A nyéllyuk magassága 0·042 m., a nyéllyukas rész átmérője 0·044 m.

Mindkét példányon a nyéltok felső és alsó külső szélén dudoros vonal látható, az egyedüli ékítmény mindkét példányon. A nyéltok hátulsó részén lévő taréjalakú nyújtványnak alsó hegye le van metszve.

A vattinai öntőminta fokosformái bronzkorunk egy kedvelt idomát mutatják, melyet fegyvernek használtak. Az idom maga igen régi; már a rézkorban vette eredetét. Hosszú ideig volt használatban, mert a bronzkort is túlélte.[1])

Főleg Erdély szolgáltatta nagyobb számban ezen fegyvernemet. A Duna-Tisza-Maros-köz területéről csak egy példány ismeretes. Lelethelye Fibis, Temes vármegye újaradi járásában. Hogy mikor és mily körülmények közt találták, nem tudni. Ormós Zsigmond gyüjteményében volt. 1876-ban ki volt állítva a budapesti ősrégészeti congressuson.[2]) 1895-ben Ormós hagyatékából a temesvári t. és rég. Muzeumba került.[3]) Azon körülmény, hogy aranyozási nyomokat visel magán, arra vall, hogy egy elmés atyafi a legújabb korban használhatta.

Hossza 0·14 m. Pengéjének tengelye kissé hajlított, s a nyéltok fölé emelkedik. Nyéllyukának átmérője 0·028 és magassága is 0·028 m. Éle, mely körszelvényt képez, 0·06 m. magas.

---

[1]) Hampel J.: Ujabb tanulmányok a rézkorról, 18—20.
[2]) Catalogue, 112.
[3]) Tört. és rég Ért., U. F., XI, 120.

A köpü széle fent hátul és lent elül és hátul csúcsba szögellik és a köpü hátsó falán körszelvényü karima nyulik ki.

Ezen idom öntőmintái eddig csak 2 példány által voltak képviselve. Mindkettő Erdélyből származik s mindkettőnek csak a fele maradt meg. Az egyik Torma Zsófia nándorváljai kutatásaiból származik; a másik pedig Csáklyáról való.[1]) Ez utóbbi szintén kettős és sok tekintetben hasonló a vattinaihoz.

A délvidéki leletek közt ezen vattinainak nagy fontossága van, mert bizonyítja az önálló bronzkulturát, hogy t. i. őslakóink szerszámaikat maguk, itt készítették.

Ugyanakkor láttam Csapónál egy kőbaltát is, melyhez hasonló már Fehértemplomon és Verseczen is előfordult. Hossza 0·11 m., szélessége a nyéllyuknál 0·05 és magassága 0·027 m. Elül és hátul éllel bir. A nyéllyuk átmérője az egyik oldalon 0·02, a másikon 0·016 m.; a nyéllyuk tehát kúpalakú. Az anyag zöldes-barna serpentin. A csiszolás tiszta, a hátulsó él kissé csorbás.

November 4-én ismét kirándulván, a következő dolgokat szereztem a verseczi muzeum számára: 5 kőtárgyat, 7 agyagedényt, 1 agyaggyöngyöt, 1 agancseszközt, több cseréptöredéket és egy emberi koponyát. A kőtárgyak a következők: 2 nagyobb morzsolókő kvarczból, 1 serpentinbaltának éle felőli töredéke, 1 serpentinkalapács ütőrésze felőli töredéke és egy 0·095 m. hosszú, 0·016 m. széles és 0·015 m. vastag, négyszögü, mindkét végén kiélesített véső. Az agancseszköz 0·18 m. hosszú kés. A penge 0·09 és a nyele is 0·09 m. hosszú. Az agyaggyöngy hengeralakú. A 7, többnyire sérült edény közől megemlítendő 1 csónakalakú tálnak 0·2 m. hosszú töredéke (az eredeti hossza 0·24 m. leletett). Ezen tál szélessége a közepén 0·11 m.; az egyik oldalán kis fül van. Egy másik edény méretei: magassága 0·08, szájnyilásának átmérője 0·055 m., 0·05 m. a talp felett domboru vonal fut az edény körül. E felett 2 kis, egymásnak átellenében álló fül.

Ugyanazon hóban jutott a temesvári muzeumba 6 meglehetősen ép, simított felületü kisebb edény, több edénytöredék és több, részben megmunkált agancs és szarv.[2])

Utoljára deczember 31-én voltam a lelethelyen. Akkor kapott a verseczi muzeum 2 emberi koponyát; 3 agancsbaltatöredéket és pedig 2 nyéllyukas és egy éle felőli töredéket;

---

[1]) Arch. Ért., U. F., VIII, 93.
[2]) Tört. és rég. Ért., U. F., 132. — Nov. 28. ülés.

1 agancsvéget, mely a megmunkáltatás nyomait mutatja; 3 agyagkúptöredéket; egy csinos urnaalakú agyagedényt (ép. 0·12 m. magas, talpának átmérője 0·05, hasáé 0·09 és szájnyilásáé 0·08 m.; a nyakon két fül, a has felső részén, a nyakon és a szájszél felső részén bekarczolt czikczakos vonaldísz van); 5 töredékes edényt és pedig 2 nagyobb kétfülüt, 2 kisebb kétfülüt és 1 egyfülüt; 1 csónakalakú edény töredékét; 1 közepén átfurt edénytalpat; 3 edényfödelet és pedig egy 0·13 m. átmérőjü kereket, egy 0·11 m. átmérőjü négyszögüt és egy 0·07 m. átmérőjü kereket — mind a három, kivált az első, czifrázatos; csak az sajnálandó, hogy mind sérült. Egy helyen 2 kis, 0·05 m. átmérőjü, edényfül találtatott, melyek karimás alsó oldalukkal összeillesztve voltak. Az edénytöredékek közt van aránylag sok kettősedény maradványa. Ezek úgy voltak szerkesztve, hogy két edény a hassal és a szájszéllel összeragasztattak, az összeillesztés helye fölött pedig egy fölfelé álló fület alkalmaztak. A kettős edények többnyire 0·15—0·20 m. magasak (a fül nélkül).

Tavaly fémtárgy nem került elő; a fém egyáltalán ritkaság számba megy ezen lelethelyen. Urna is sokkal kevesebb találtatott, mint másutt, például a Szimics-féle földön. Azonban új urnaalakot konstatálhattam. A töredékek közt volt ugyanis néhány mozsáralakú hamvveder maradványa is.

Uj őskori-telep Öregfalu határán.

(Torontál m.)

Délmagyarország praehistoriai emlékekben való gazdagságát élénken illusztrálja az a körülmény, hogy négy tőszomszéd-helység, nevezetesen: Kécsa, Csenej, Újvár és Öregfalu határairól, e községeknek mintegy őseiképen, rövid idő alatt ma már e közleményben a tudomány előtt ismeretlen negyedik ősemberi telepet van szerencsém elég részletesen bemutatni.

1895. I. 6-án a kapott értesítésre, mely szerint Újvárt egy nagy „Büffelhorn"-t találtak, átmentem oda a sváb találóhoz s magamhoz vettem a lelt érdekes őskori tárgyakat. Egy nagy ősállati szarvesont és 15 agyaggolyó volt; leírásuk a rendszeres csoportosításba van téve. — Folyó évi III. 25-én kirándultam a Kécsa és Öregfalu közt már elkészített vasúti töltésen a tárgyak lelőhelyének, illetőleg az ottan gyanított őstelepnek felkeresésére. Kécsától Csenén át Újvárig néhány jelentéktelen edénycserepen kívül misem került napvilágra. Újvártól délnyugotra haladva, a „Cziffra hodaja" közelében a vasúti töltés kevés hajlással déli-délnyugati irányt vesz föl. Ezen elhajlás és az Öregfalu helység közötti vonalszakasz középső táján a talaj oly nagy mennyiségben volt cserépdarabokkal elszórtan behintve, hogy első pillanatra bizonyos lett a terület őstelep volta. — A vasút a telepet 260—300 lépés hosszúságban metszi. A telep egy alacsony kiemelkedésen feküdt, mivel itt nem töltést raktak, hanem inkább a talajt levágva elhordták a pálya víz-szintes síkjának megtartása végett. — A telep fekvésének közelebbi meghatározása végett följegyezhetni, hogy az őstelep a közeli „Cziffra hodaja"-tól déli-délkeletre fekszik és az őstelepről nyugat felé elterülő szántóföldeken egy nagy földhalom, tumulus látható, mely a Specialkarte, Zone 23, Col. XXIV (Ótelek und Zsebely) lapján „Gomila" néven van föltüntetve. E dombtól szekérút jő a vasúthoz, hol épen az őstelepnél vasúti-átjárást is képez. A vidéknek physiographiai jellege egyhangú rónaság; csak az őskori Ó-Bega folyót említhetem észak felé és a jelenleg száraz medrű, de az őskorban mocsaras mellékű, kanyargós Temesić folyócskát délen, mint a melyeknek közelfekvése a legkiválóbb feltétele volt az ősember itteni megtelepedésének.

A vasút kétoldali szántóin kevés ősemberi tárgy van a felületen, minélfogva tehát csakis a vasúti földmunkálatok tárták föl ezen őstelepet a tudományos leírás és ismertetés számára kellőképen. A telep kulturrétegének alapját sárga agyagüledék képezi vízi-csigahéjakkal (alluvialis). Az agyagra 0·5—1 m. vastag, új-alluviális, fekete, igen termékeny televényföld (humus) települt, melyben helyenként hamuval kevert szürke föld tűnik ki. A tárgyak e kultur-rétegben fordulnak elő s ebből jutnak a felszinre. A telepről nem sok őstárgyat gyűjthettem össze, azonban a telep ősembereinek életviszonyairól ezek is elegendő képet nyújtanak.

Eszközök.

Jellemzőbb, ritkább és tanulságosabb eszközök az őstelepen, mindennapias előjövetelű őrlőköveken kívül, itt nem jutottak felületre. 7 drb. őrlőkő-töredéket jegyezhetek föl, melyek minden tulajdonságaikban megegyeznek a más őskori telepek őrlőköveivel. Kőzetanyagjaik: gránitos kőzet 2, biotit-amphibol-quarz-andesit 1, basalt 1, amphibol-gneisz 1, quarzitos szürke homokkő 1 és conglomerátos quarz-homokkő 1 drb. — Egyik őrlőkő-darabnak alsó és felső oldala is őrlési sima felületet mutat.

Törőkövet csak kettőt találtam. Az egyik vaskos-quarz kavicsból egyszerűen használatba vett, kerekded alakú törőkő-töredék, ellenben a másik gránitos-(gneisz)kőzetből készült, eredetileg őrlőfenékkő volt s csak ennek eltörése után lett az egyik 4 oldalú hasáb darabból törőkő vagyis őrlő-morzsolókő. Oldalán az őrlés okozta homorúság, keskenyebb végén pedig a zúzás nyomai szépen szemlélhetők. Hossza 1 dcm.

Egy basalt darab valamely szabályos alakú csiszolt kőszernek (balta v. véső?) képezheti ívalakú, 5 cm. hosszú kopottas élét.

Tűzkőszilánk csak egy viasz-sárga színű, 16 mm. hosszú, szarúköves változat által van képviselve. — A telep kőtörmelékeinek anyaga: vaskos fehér quarzkavics, quarzit, lukareczi (Temes m.) basalt, biotit-amphibol-quarz-andesit, fekete, igen tömör andesit, mállott gránitos kőzetek, muscovit-gneisz, mállott finom sericit-gneisz, mállott biotit-muscovit-gneisz, kristályos pala, 2-féle homokkő és 2 ismeretlen kőzet.

Végül Cervus-aganesból készített csonteszköz (ár) 17 mm. hosszú, végtöredéke feketére égve.

Edények.

E csoportban sem mutathatok elő kiválóbb tárgyakat s ép edények helyett itten is meg kell elégednem — mint általában a legtöbbször — a cserepek typicus tulajdonságainak rövid előadásával. — A cserepek anyaga a bánsági-alföld őskori telepeseinek analog készítéseként homok-

mentes agyagból áll.*) Mind korong nélkül alakítottak, égetettek és feketés-szürke, hamuszínű, téglasárga, ritkábban vörös színűek. A talált edényfajok: nagy tartó edények, fazekak, csuprok, bögrék és tálak. A nagy edények annyira előtnek minden tulajdonságaikban ez utóbbiaktól, hogy egészen elkülönítve kell végeznem a jellegek felsorolását. — A nagy edények durva, vastagfalú anyagába pelyva is volt belekeverve; égetésök elégtelen. Falvastagságuk 15—22 mm. Perem felálló; fogantyújok leginkább nagy kúpos bütyök, kevésbé szokott lenni környílású hajlított szalagfül. Fenék vastag, lapos. (Láttam egy 30—35 mm. vastag fenékrészt is.) Díszítésök mondhatni semmi, mivel az edény külső falaira tapasztott kis agyagcsomócskákon kívül más dísz soha sem látható. Ürtartalmuk 10—15, sőt 20 liter is lehetett. — A kisebb edények vékonyabbak, jobban iszapoltak, símábbak s azért kiégetésök is tökéletesebb. Rendes falvastagságuk 5—15 mm. között váltakozó; a legvékonyabb cserép 2 mm. Legtöbb az egyenesen felálló perem, de nem hiányzanak a ki- és befelé hajló alakúak sem. Fogantyúk közől előjöttek átfúrt apró csücsökfülek, 2 díszes kis háromoldalú szalagfül és 2 körlyukfogantyú a perem szélén (felálló perem). Fenék részint lapos, részint körpárkányos homorú. Ornamentikájuk: vessződísz, 3 bekarczolt egyenes, kidomborodó egyenesvonal, czik-czakos, tört egyenes vagyis szögvonalú dísz, lefelé görbítve egymásfölé helyezett ívvonalak, peremcsücsök, oldalcsücsök, zsinegdísz s végül az elősoroltaknak többé-kevésbé együttes alkalmazása. — Két drb., 14 mm. vastag, síma szögletű, lapos cseréptöredék valamely négyszögű, síma, lapos tárgynak képezi részletét s mint ilyen valószinűen „tálcza“ volt. — Kigörbülő széles karimával bíró, urna-formájú edények is kerültek innen elő.

Konyhahulladékok.

Nyers, pörkölt és égetett csontdarabok meg kagylóhéjak teszik e csoport tárgyait. A maradványok között a következő állatfajokat lehet fölismerni:

1. Bison priscus, H. v. Mey., szarvcsapja.
2. Bos taurus, L. szarvcsap-töredékei és fogai. Továbbá csuklócsont és 8·5 cm. hosszú astragalus-csontja.
3. Equus caballus, L. fogai és csuklócsont.
4. Cervus elaphus, L. 3 agancsdarab.
5. Cervus capreolus, L. egy fog?
6. Ovis aries, L. fogak.
7. Sus scrofa, L. fogai és egy állkapocs.

*) Homokmentesség alatt értendő praehistoriailag a természettől finoman homokos agyagnak az ősfazekas által mesterségesen még több homokkal való össze nem keverése. Az erdélyi őskori cserepek legnagyobbrészt dúsan vannak homokkal erősítve.

8. Canis familiaris, L. egy állkapocs töredéke.

9. Unio pictorum, L. typusos törzsalakjának héjtörmelékei.

Ezen konyhahulladék állatsorozat legérdekesebb tárgya a Bison priscus szarvcsontja. Teljes épségben találták a vasúti földmunkások a telep televény-kultur-rétegében 5—8 dcm. mélyen a felszíntől. Közelében 15 agyag-golyó és más ősemberi tárgyak hevertek szerte-szét. Azonban a mit a praehistoricus kor emberei épen meghagytak az utókor számára tanulságos örökségül, az a találó kiváncsisággal párosult ügyetlenségének esett áldozatául, mert a földből való kiszabadításnál a szarvcsont töve megsértve lett, miáltal 4 nagyobb és több kisebb darab töredezett le róla. Az épen maradt rész 55 cmtr. hosszúságot tesz a hegyéig, a csap külső, tehát legnagyobb domborodásában mérve. Minthogy ezen szarvcsap teljes reconstruálásának megfelelő alkalom még el nem érkezett, tehát a csap méreteit és leírását határozott pontossággal nem adhatom, de addig, míg később ezt tehetni fogom, álljanak itt alább a legjellemzőbb adatok:

A csap egész hossza a belső vagyis a homorú oldalán = 55 cm. Alsó és felső két egyenlő oldalán hossza = 70 cm. Domború oldalának vagyis külső legnagyobb kidomborodásának hossza hegyétől a koponyacsontig 75—80 cm. Tövének kerülete 45 cm.-nél alig kevesebb, míg a csap hossza közepének kerülete = 29 cm. A csap hegyétől annak tövéig vont egyenes (húr, chorda) = 39 cm. Ezen egyenesre, mint diameterre állított merőleges sugár (radius) hossza a csap közepéig = 15 cm. A csap ezen méretviszonyaiból kitünik, hogy a csap görbülete kisebb a félkörnél, vagyis félholdalakúan íves; hegyén spirálszerű igen csekély elcsavarodással. A szarvcsont alsó részén, hosszában 3 nagyobb, 8—10 mm. széles csatorna mélyed be a csont felületén, s a csap közepe táján teljesen elenyészik. A csont egész felszíne kisebb, hosszúkás mélyedésekkel rezézett. Anyaga kemény, erős összetartású, mivel az okker- vagy kávé-barna színű csont szövete már calcinált. Végül megjegyezhető, hogy a csap belső üregében homályos palafekete mocsáriszap és ezzel kevert pernye volt.

Egyéb tárgyak.

A Bison szarvcsontja közelében találtatott 15 drb. ép, különös agyaggolyó. Anyaguk szürkés-sárga, gyengén égetett, igen sok gabnaszemet, és pelyvát tartalmazó sárga-agyag. Általában mind többé-kevésbbé gömbalakú s némelyik tömörsége kőkeménységű. A legnagyobb golyó kerülete 29 cm., a legkisebbé 21 cm. — Három példány közepén átfúrt 1·5 cm. lyukkal; ezekből kettő hosszúkás alakú. H. 7·5—8 cm., kerület 21·5 cm. Mindeniknek felületén számos bemélyedés, homorú pont látható, mi az ősember újj- és köröm-hegyeinek benyomatát mutatja az eredetileg lágy agyagba. Ezen golyók rendeltetését illetőleg, egyebek mint elhajításra szolgáló

támadó fegyverek alig lehettek. Hálósúlyok bizonyosan nem voltak, mert a lyuk az agyag kiégetése előtt lett befúrva s tehát a többit is mind átfúrták volna e czélra; ellenben a fúratlan hajító-szerek mellett átfúrtakra is volt szükség, mert az ilyeneket zsinegre fűzve a teleptől nagyobb távolságra tett halász-vadász kirándulásokra is könnyen elvihették magukkal.[1])

Találtam a felületre hányt tűzpadoktól eredő, majdnem kőkeménységűvé égett agyagtöredékeket és téglavörösre égett agyagrögöket, gabnaszemek s gabna-pelyva benyomataival. — Továbbá likacsos szövetű, könnyű, erősen megégett agyagsalak-darabok, néhány 1—2 cm. átm. vörösre égett szabálytalan agyaggolyócska és számos mocsári csiga az ú. n. „Paludina Hungarica“ kékes-fehér színű héjai sorolhatók e csoportba.

Következtetések.

Az „Öregfalui őstelep,“ miként a kécsai „Kurjácska gredai,“[2]) a „Cseneji“ és az „Újvári Temesić“ őstelepek[3]), szintén mocsaras környékű, folyóvíz-parti őstelep volt a Temesić őskori folyócska közelében. — A kőszerek közől a basalt-őrlőkövet emelem ki, mint a melynek anyagával a délmagyarországi Alföld bánsági részének bronzkorában az őstelepek úgyszólván majdnem elárasztva voltak; épen azért kiválóan fontosnak tartom a basalt-anyag eredeti, az ú. n. „terméshelyének“ megtudását, a honnan akár a készen előállított őrlő-fenék-kövek, akár csak a feldolgozatlan termés-kődarabok lettek cserekereskedési vagy alig hihetően más úton is szerte-szét juttatva. A telepeken előjövő basalt leginkább gyanítható lelhelye a temesmegyei Lukarecz, hol a basaltot malomkövek, stb. számára jelenleg is nagy kőbányákban fejtik.

Az „Öregfalui őstelepnek“, úgyszintén Délmagyarország praehistorikus korának egyik legérdekesebb jelensége a Bison priscus, H. v. Mey., mely ezen alkalommal kétségtelen őskori telepen, mint ősemberi lelet-tárgy fordul elő. Délmagyarországon már többször találták ezen fossil ősemlőst. A temesvári muzeumban látható egy ép, az öregfalúihoz alakra és nagyságra tökéletesen hasonló bölényszarvcsap Paráczról (Temes m.), mely ugyancsak ősemberi telepen találtatott.[4]) Milleker Bódog Verseczről is közöl egy ősemlőst „Bos priscus“ név alatt, mely szintén bölénynek tételezhető föl.[5]) — Ó-Becse nagyközség (Bács-Bodrog m.) elüljárósága egy „Bison priscus“ koponyát, s Haviár Lajos, m. kir. mérnök (Békés-

[1]) A Délmagy.-orsz. Tört.- és Rég.-Muz.-Társ.-nak 5 ily golyót adtam át, melyek egyike átfúrt.

[2]) Lásd: Tört. és Rég. Ért. 1894. I. füzet 54. lapján.

[3]) Lásd: Ugyanott 1895. I. füzet 68. lapján.

[4]) L. Milleker Bódog: Dél-Magyarország őskori régiségleletei, 40. lapon.

[5]) Ugyanott. 58. lapon.

Gyulán), „Bison priscus“ maradványokat küldött fel a m. kir. földtani-intézet őslénytani gyűjteményébe.[1]) Végül Milleker Bogsánbányáról (Krassó-Szörény m.) is említi a bölényt ősemberi telep leleteként.[2])

A telep humus-kultur-rétege új-alluvialis lévén, természetesen tehát a Bison priscus is ezen időben élt együtt az új-alluvialis ősemberrel. Különben történelmi följegyzések bizonyítják, hogy a Bison priscus még a XVI-ik században is gyakori állat volt hazánkban s csak ennél későbbi időkben következett be végleges kipusztulása.[3]) Minthogy a nálunk talált bölénymaradványok inkább hasonlítanak az amerikaihoz (Bonassus americanus), mint a litvániaihoz (Bonassus europaeus, Bison, Visent, Bonasos, Zsubr, de nem Urus, sem Auerochs), ez utóbbitól, mint jelenleg is élő, recens bölénytől való helyes megkülönböztetés végett amazt, mint Magyarországra nézve már fossil-bölényt magyarul inkább „ősbölény“-nek lehet nevezni.[4])

Az „Öregfalui őstelep“-re tett egyszeri tanulmányútam alatt sok mindent összegyűjteni nem volt lehetséges, azért e telep figyelemmel tartása továbbra is ajánlatos. — Diagonalis távolsága a kécsai bronzkori-teleptől = 8, s az újvári bronzkori-teleptől = 2·5—3 Km. — A telepesek főfoglalkozása: vadászat, halászat, állat-tenyésztés meg földművelés volt. — Noha az őstelepeken a legtöbbször nem található bronz-tárgy a felületen, ennek daczára is a keramika és az ornamentika jellege, különösen a csücsökdísz, a zsinegdísz, a telep kulturális viszonyainak összessége s a közeli kécsai, újvári és tamásfalvi telepek illetőleg lelőhelyek bronzkora együttesen az öregfalui őstelepet is bronzkorinak mondják.

A történelem előtti őstelepekben és ősembertani leletekben végtelenül gazdag Dél-Magyarország, mondhatni minden helysége határában lehetne egy-egy új, ismeretlen és érdekesnél-érdekesebb tanulmányokat szolgáltató őstelepet napfényre hozni s ezáltal a szellem kincstárát is gyarapítani. Azonban sajnos! Magyarország e Kánaánjában az anyagi viszonyokban dúsan bővelkedők közt csak kevés akad olyan, a ki e szemétsemmiségnek látszó holmik összegyűjtésével és megmentésével törődnék, pedig ezáltal nagy szolgálatot teljesíthetnének mind a hazai, mind az általános tudománynak és művelődésnek.

Kécsa, 1895. V. 20.

Orosz Endre.

---

[1]) Lásd: A Magy. Kir. Földtani-Intézet Évi Jelentése 1893-ról. 23—24. lapon.

[2]) L. Milleker Bódog: Dél-Magyarország őskori régiségleletei 8. lapján.

[3]) Lásd: Orv.-Term.-tud.-Értesítő. 1879. évf. III. Népszerű szak. I-ső füzet 15—35. lapon. Dr. Entz Géza egyet. tnr.-tól.

[4]) Halaváts Gyula m. kir. osztály-geolog úrnak kérdéseimre adott legszívesebb felvilágosításaiért nem mulaszthatom el nyilvános őszinte köszönetemet kifejezni.

A néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékából megvásárolt arany-érmek jegyzéke.

I. Római érmek.

— 1. Coson $2^3/_8$ ♯ Junius Brutus Avers. — Brutus Consul két — Lictor közt. Revers.

2. Augustus. Avers körirat: Augustus Divi F(ilius). Revers: — Trofeumok előtt lovagló császár, felirat fenn: C. Caes., alul August.

3. Cajus Lucius $2^1/_4$ ♯ Avers: Caesar Augustus Divi F(ilius) — Pater Patriae. — Revers: Cajus és Lucius Augustus unokái, köztük paizs és lándzsa, felettük Capeduncula és Litus. Körirat: C(ajus) L(ucius) Caesares Augusti F(ilii) Co(nsules) De(signati) Principes Juvent.

4. Nero. Avers: Nero Caesar Augustus. Revers: Jupiter ülve. — Körirat: Jupiter Custos. Mionnetben nincs.

5. Nero $2^1/_4$ ♯ Avers: Imp. Nero Caesar Augustus. Revers: — Salus ülve, alatta: Salus.

6. Vespasianus 2 ♯ Avers körirat: Imp. Caesar Vespa- — sianus Aug. Revers: két ifjú Sella Curulison ülve. Körirat: Titus et Domitian Caes. Prin. Juven.

7. Titus. Avers körirat: T(itus) Caesar Imp. Vespasianus. — Revers: Cista Mistica felett álló Victoria koszorúval, a cista oldalain kígyók. Körirat: Pontif. Tr. P. Cos IIII (5).

8. Titus $2^1/_4$ ♯ Avers körirat: Imp. Titus. Caes. Vespasianus — Aug. P. M. Revers: Quadriga. Körirat: Tr. P. VIIII. Imp. XV. Cos VII P. P.

9. Titus $2^1/_4$ ♯ Avers körirat: T(itus) Caesar Imp. Vespasian. — Revers egy ökör, felette: Cos V. (Consul 6), lyukas.

10. Domitianus 2 ♯ Avers: Caesar Aug(usti) F(ilius) Domi- — tianus. Revers: Bőségszaru kalászokkal és gyümölcsökkel, felirat: Cos IIII, Mionnetben hiányzik.

11. Trajan $2^1/_4$ ♯ Avers: Trajano Aug. Ger. Dac. P. M. Tr. — P. Revers: Fénysugaras nő. Körirat: Cos. V P. P. S. P. 2. R. optimo Princ.

– 11 db.

— 12. Heliogabalus $2^1/_4$ # Avers körirat: Imp. Antoninus Pius Aug. Revers: Heliog. a Sella Curulison hasta purával és félgömbbel, előtte csillag. Körirat: P. M. T. P. III. Cos III P. P.

—13. Probus $2^1/_4$ # Avers: Imp. C. M. Probus Aug. Revers: Császár sugaras fővel, peplonnal, jobbj. föltartja, balj. földgömb. Körirat: Conservator Aug. Lyukas.

1) — 14. Numerianus $1^{10}/_{16}$ # Avers körirat: Imp. Numerianus P. F. Aug. Revers: Salus ülve, jobbjában pathera, melyből az oltárról emelkedő kígyót eteti. Körirat: Salus Aug. r. r. r. Mionnet 100 franc.

2) — 15. Magnia Urbica. Avers körirat: Magniae Urbica Aug. Revers: Venus jobbj. peplont, balj. almát tart. Körirat: Veneri Victrici. r. r. r. nem jó példány. Mionnet 150 franc, de hiányos.

—16. Diocletianus $1^6/_{16}$ # Avers befelé: Diocletianus Aug. Revers: Aequitas áll. Körirat: Cos. IIII. Mionnet szerint 60 franc.

— 17. Maximianus Herculeus. Avers körirat: Maximianus Augustus. Revers: Császár, jobbj. patera. Hátul a mezőnyben ∠ alul: S. M. A. (Signata moneta Antiochiae vagy Aquilejae). Körirat: Consul III P. P. Pro Cos. Mionnet szerint 72 franc.

3) — 18. Constantinus Magnus. Avers körirat: Constantinus P. F. Aug. Revers: Császár áll, előtte Pax koszorút, Bellona kisded Victoriaszobrocskát nyújt. Körirat: Pax Aeterna Aug. N(ostri), alul S(ignata) M(oneta) T(reviris).

— 19. Constantinus Magnus $1^1/_4$ # Avers körirat: Constantinus P. F. Aug. Revers: ülő két fogoly közt haladó harczos, balra csillag. Körirat: Virtus exercitus Gall(ici). Lent: P(ercussa) Art. (Arelatae = Arles). Mionnet szerint 48 franc.

— 20. Constantinus II. Körirat: Fl(avius) Jul(ius) Constantius Perp(etuus) Aug. Revers: szemben ülő két sisakos nő paizst tart, melynek felirata: Vot(a) XXX Mult(iplicata) XXXX. Körirat: Gloria reipublicae. Lent: Sirm(ii). Lyukas.

4. — 21. Jovianus. Avers körirat: D. N. Jovianus P. F. Aug. Revers: két császár trónuson paizst tart, melyre bevésve van: Vot V. Mult X. Körirat: Securitas Reipublicae, alul: Ant. *E* (Antiochiae officina). Mionnet szerint 72 franc.

5. — 22. Valentinianus I. Avers: D. N. Valentinianus P. F. Aug. Revers: Valentinianus és fivére Valens ülve félgömböt tart s e felett Victoria félalakja kiterjesztett szárnyakkal s köztük lent egy ág látható. Körirat: Victoria Augg. Lent TR(eviris) OB (officina secunda). Mionnetben nincs.

6. — 23. Valentiniannus II. Avers mint az előbbeni $1^5/_{16}$ #

— 24. Valentinianus $1^5/_{16}$ # mint az előbbeni.

7

8) 25. Valentinianus $1^5/_{16}$ # mint az előbbeni, de a szél karikája csorba.

9) 26. Valentinianus, mint a 22. sz., csakhogy alul TR. O. B. C. (Treviris obsignata Coloniae). $1^5/_{16}$ #

27. Valentinianus mint a 26. sz. $1^5/_{16}$ # Mionnetben nincs.

10) 28. Valens $1^5/_{16}$ # Avers körirat: D. N. Valens, a többi mint 26. sz. alatt.

11) — 29. Valens $1^5/_{16}$ # mint a 28. sz.

— 30. Theodosius Magnus $1^5/_{16}$ # alul: C O N.

— 31. Gratianus $1^5/_{16}$ # Avers: D. N. Gratianus P. F. Aug. Revers: két császár ülve földgömböt tart, felettük szárnyas fél angyal, lábaik közt ág. Körirat: Victoria Augg. Alul: M D O. B.

— 32. Gratianus. Alul verő-hely mint 31. sz.

— 33. Gratianus, mint előbbeni, csak hogy verő-hely alul: A. O. O. B. (Aquileja officina secunda).

12) 34. Gratianus $1^5/_{16}$ # Körirat: D. N. Gratianus P. F. Aug. Revers: Róma jelképe ülve, hasta pura és félgömb kezeiben, sisakos. Körirat: Concordia Augg. *Ɛ*. Alul: C O N O B.

— 35. Gratianus mint a 31. sz., csakhogy alul verő-hely S. I R. O B Sirmium officina secunda.

— 36. Gratianus $1^5/_{16}$ mint a 31., csakhogy a verő-hely T. R. O. B. T. (Treviris Officina beata tranquillitas).

— 37. Valentinianus II. junior. Avers körirat: D. N. Valentinianus Jun. P. T. Aug. Revers: mint eddig s alul verő-hely S I N. O. B.

— 38. Valentinianus II. junior, mint a 37. sz. alatti, de más veretű s a Reversen alul T R O B T betük mint verő-hely.

— 39. Valentinianus II. junior $1^1/_4$ # mint a 38. sz. alatti, csakhogy a Revers verő-hely betűi T R O B *Ɛ*. Mionnetben nincs.

— 40. Valentinianus II. junior $1^1/_4$ # mint a 39. sz., de más verő-hely T R O. B. S. betükkel. Mionnetben nincsen.

— 41. Johannes. Avers körirat: D. N. Johannes P. F. Aug. Revers: Paludamentumos császár előtte fekvő rabszolgát tiporja, jobbj. labarum, balj. koszorút tartó Victoria. Bal mezőnyben R, jobbra V. Körirat: Victoria Auggg. **sic**. Lent: C O N O B. Mionnet 80 franc.

13) 42. Theodosius II. Avers körirat: D. N. Theodosius P. F. Aug. Revers: ülő két császár, mindegyike jobbj. tekercset, balj. keresztet tart. A bal alak fejsugára felett csillag. Körirat: Salus reipublicae. Alul: C O N O B verő-hely. Mionnet 24 franc.

14) 43. Theodosius II. Avers körirat: D. N. Theodosius P. F. Aug. Revers: ülő Róma, jobbj. keresztes földgömb, balj. jogar, bal lába zsámolyon, mely felett csillag; jobb oldalon paizs. Körirat: Imp. XXXXII Cos XXII P. P. Alul: C O N O B.

44. Theodosius II. $1^1/_4$ # Avers körirat: D. N. Theodosius P. F Aug. Revers: császár szemben állva, jobbj. labarum, balj. földgömb, felette kereszttel. Bal mezőnyben csillag. Körirat: Glor(ia) Orvis (sic) Terrae. Mionnet szerint 30 franc.

45. Theodosius II. Mint 43. sz. alatt, kicsiny.

46. Theodosius II. Mint 43. sz. $1^1/_{16}$ #

47. Theodosius II. Mint 43., csakhogy a Revers köriratában Vot XXX Mult XXXX. — A csillag nem balra a zsámoly felett, hanem balra a mezőnyben, Róma háta megett és a körirat végén egyenes N betű. Mionnet szerint 30 franc.

48. Valentinianus III. Avers: D. N. Pla(cidius) Valentinianus P. F. Aug. Revers: Szemben álló császár, jobb lábával szörnyet tapos, jobbj. hosszú kereszt, balj. földgömb felett koszorút nyújtó Victoria. Körirat: Victoria Augg. Mezőny balra R, jobbra V, alól CONOB. Mionnetben hiányzik.

49. Valentinianus. Mint 22. sz., csakhogy alul verő-hely TROBS. Mionnetben nincs.

50. Valentinianus Placidius. Avers körirat: D. N. Valentinianus P. F. Aug. Revers: Császár arczát jobbra fordítva áll, balj. labarum, jobb lábát rabszolga felett tartja, baljában Victoria koszorúval, jobbra mezőnyben két csillag. Körirat: Salus reip. Alul: SMTES (Signata Moneta Tessalonicae) Mionnetben nincs **r. r. r. r.** szép.

51. Severus III. (Libius). Avers körirat: N. D. Libius Severus P. F. Aug. Revers: Császár szemben áll, jobb lábát sárkány felett tartja, balj. Victoria. Körirat: Victoria Auggg. Mezőnyben R. A. Alul: CONOB.

52. Zeno. Avers körirat: D. N. Zeno PEPR. (sic) AVG. (Aug.) Revers: két ág, közepén kereszt, alul: CONOB (Constantinopolis officina secanda) Quinaire. Mionnet szerint 12 franc.

53. Zeno. Avers körirat: D. N. Zeno Perp. Aug. Revers: Szárnyas Victoria balra áll, kezében tropheum, körirat: Victoria Auggg. Mezőnyben jobbra csillag, alul: CONOB. Mionnetben csak ily Quinaire van.

54. Anastasius. Avers körirat: D. N. Anastasius PP (perpetuus) Aug. Revers: Jobbra álló Victoria hosszú pálczán Krisztus monogrammját tartja, mezőnyben csillag, alul: CONOB. Körirat: Victoria Auggg. I. Mionnet szerint 18 franc.

55. Anastasius. Avers: D. N. Anastasius P. F. Aug. Revers: Victoria jobbj. koszorú, balj. kereszt, s ez alatt csillag. Körirat: Victoria Augustorum. Alul: CONOB. Triens.

56. Justinus. Avers körirat: D. N. Justinus P. P. Aug. Revers: Victoria keresztet tart. Körirat: Victoria Augustorum, alul: CONOB. Triens.

57. Justinus. Avers: Császár szemben, jobbj. Victoria, mely koronája fölé koszorút nyújt. Körirat: D. N. Justinus P. P. Aug. Revers: ülő császár, jobbj. lándzsa, balj. keresztes földgömb, körirat: Victoria Auggg. B., alul: C O N O B.

58. Justinianus. Avers körirat: D. N. Justinianus P. P. Aug. Revers: Victoria szemben, jobbj. hosszú kereszt, balj. földgömb kereszttel, mezőnyben jobbra csillag. Körirat: Victoria Auggg. $E = 5$, alól: C O N O B. Mionnetben nincs, lyukas.

59. Justinianus I. Hasonló mint 58. sz. alatt, csakhogy a Victoria revers oldali köriratán Victoria Auggg. után még S. betű van. Mionnetben hiányzik.

60. Justinianus I Az 58. sz. alatt jegyzetthez hasonló, csakhogy a revers Victoria által tartott kereszt végén a P betű van. Mionnetben nincs.

61. Justinianus I., mint 58. sz., csakhogy az Avers körirata: D. N. Justinianus P. P. **A I** sic. A revers Victoria keresztje P nélkül. Mionnetben nincs.

62. Justinus I., mint 60. sz., de a revers körirat végén Victoria Auggg. után B. betű.

63. Fokas. Avers: szakállas egész arcz koronával s ezen kereszt, jobbj. kereszt, körirat: D. N. Focas perp. Aug. Revers: Victoria jobbra keresztes földgömböt, balra P betűs pálcza keresztet tartva. Körirat: Victoria A V S U I (Augusti **sic**), alól: C O N O B. Mionnetben hiányzik, egészen szép.

64. Focas, mint az előbbeni 63. sz. a., de kettős lyukkal, hiányos.

65. Theodosius III. Adramytenus. Avers körirata: D. N. Theodosiys. Revers: kereszt három lépcső felett, körirat: Victoria Aye, alul: C O N O B.

66. Constans II. et Constantinus Pogonatus vagy Pergonatus. Avers: Szakállas császár süveggel, mellette fia, C. Pogon., fején lapos föveg, felettük három kereszt. Körirat: D. N. Constantino Pi. Revers: Heraclius és Tiberius közt talapzaton kereszt. Körirat: Victoria Aug. $E = 5$. Lent: C O N O B C. $1^1/_2$ #

67. Constantinus X. Se(bastos) és II. Romanus Augg. Sabatiér II. köt. 129. pag. No. 14.

68. Constantinus X. Se(bastos) és II. Romanus, mint az előbbeni 67. sz. a.

69. I. Roman és Cristoforus. Avers: az arczok szemben kettős keresztet tartanak. Körirat: Roman et Cristoforus görögül. Revers: Krisztus trónuson ülve. Körirat: † Jes. Rex Regnantium. Sabatiér II. kötet, 46. tábla, 12. sz.

70. Constantinus X. Se(bastos) és Roman II. Mint 67. és 68. sz., csakhogy más veretű, lyukas.

71. Constantinus X. és Roman II. Két császár állva, köztük hosszú keresztet tart. Körirat görög betükkel. Revers: az ülő Krisztus. Körirat: görög.

72. Niceforus II. és Basil II. Körirátok: görög-görög. Mionnet szerint 120 franc. Sabatiér szerint 75 franc, lyukas.

73. Niceforus II. és Basil II., mint az előbbeni 72. sz. alatti, csakhogy szép példány.

— 74. Első János Zimisces. Krisztus a hozzá jobbra álló császárnak a fején ennek koronáját érinti. Körirat: Theotos Boethiades (Theotos = istenfélő, Boeth = családnév), Jo(annes) Desp(ota). Revers: Krisztus az evangeliumot tartva. Sabatiér szerint értéke 35 franc.

75. Basil II. és Constantin XI. Avers: † INSXIS REX REINATINM (m n helyett) Krisztus Jes x is Regs Regnantium). Revers: † BASIL CONSTANTIN.

76. Nicephorus III. Neiphorus Boterniat. Sabatiér szerint 50 franc, Mionnet 30 franc.

77. Manuel I. Comnenus Porphirogenitus Ducas. Avers körirat: Jo(annes) Manuel .... A feje felett J. C. (Jssus), jobbra X C (Christus). Revers: három alak, közepén kormánypálczával, a kettő keresztes földgömbbel. Körirat: Con(stantin) M H E L, lyukas.

— 78. Michael VII. cum uxore Maria. Avers körirat olvashatatlan. Revers: Krisztus. Körirat: Jhsus HR(istus) Rex Regnantium. $1^{5}/_{16}$ #

79. Michael VII. et uxor Maria. Avers: Császár balra áll, balj. tekercset, jobbj. jogart tart. Mellette jobbra Mária áll, jobbját a császár fejére áldása jeléül fölemeli; felettük: M. R. (Maria). Revers: Krisztus trónuson fölemelt jobbjával. Felirat: I. C. (Isus) X C (Krisztus), súly $1^{3}/_{16}$ #

80. Michael VII. et uxor Maria, súly $1^{1}/_{4}$ # mint az előbbeni 79. sz. alatt, de lyukas.

81. Basilius cum filio Constantino VIII. Avers körirat: † BASIL C. cohszah rIBA. Revers körirat: † IHS. XIS REX REGNANTIHM. Mionnet 60 franc.

— 82. Basilius I. cum filio Constantino VIII., mint az előbbeni 81. sz. alatti.

— 83. Justinus II. Junior, mint 57. sz. alatt.

— 84. Arkadius. Avers körirat: D. N. Arkadius P. F. Aug. Revers: Császár jobbj. labarum, balj. koszorút tartó Victoria. Bal lábát földre terített ellenen tartja. Mezőnyben M. P., alul: C O N O B. Mionnetben nincs. Körirat: Victoria Augg.

85. Contsantinus IV. Pogonatus Quinar. Avers körirat: D. N. Constantinus P. P. Au. Revers: kettős kereszt golyó felett. Körirat: Victoria AuguS.

— 86. Constantinus II. Avers körirat: Fl. Jul. Constantius Perp. Aug. Revers: Sisakos és falgaszerű fejékesítésű nők szemben ülve paizst tartanak, melyen Vot XX Mult XXX van írva. Körirat: Gloria Reipublicae. Alul: S. M. N. H.

87. Heraclius II. Constantinus. Avers: a császár és kisded fivére Heracleone vagy fia Constans. A mezőnyben köztük †. Körirat (hibásan): D. D. N. N. HERACLIUS. ECONIACOI⌐I (kettős veret e helyett) HERA. CONSTANT. PP. AUG. Revers: négy lépcső felett kereszt. Körirat: VICTORIA. AUGUNS.

— 88. Constantinus Junior Fl. Cl. Avers körirat: Constantinus Junior Nob. Caes. Revers: Ülő Victoria jobbra paizst tart, melyre írva van: VOT. XX., előtte szárnyas nemtő. Körirat: Victoria Constantini Caesar.

89. Theodosius II. Arakii filius. Avers körirat: D. N. Theodosius P. F. Aug. Revers: két császár paludamentumban, egyik ül, másik áll a kisebb, mindkettő keresztet tart; fenn: csillag, alul: CONOB. Körirat: Salus Reipublicae.

90. Theodosius II. Avers: D. N. Theodosius P. F. Aug. Revers: Sisakos nő, jobbj. keresztes golyó, balj. lándzsa, mellette paizs. Mezőnyben: csillag, alul: CONOB. Körirat: Imp XXXX. Cos XVII. P. P.

91. Honorius, Theod. fia. Avers körirat: D. N. Honorius P. F. Aug. Revers: mint 84. sz., csakhogy a mezőnyben M. D. és a körirat Auggg.

92. Theodosius II. Avers körirat: D. N. Theodosius P. F. Aug. Revers: Concordia ül, jobbj. lándzsa, balj. Victoria koszorút tartja. Mezőnyben balra csillag; alul: CONOB, lyukas.

— 93. Nagy Sándor, Macedoniai. Avers: Pallas. Revers: Victoria jobbj. babérkoszorú, balj. vitorlarudat tartva, a mezőnyben görög betükkel: Alexandros, balra monogramm. $1^1/_4$ ♯

— 94. Lysimachus arany, súlya $2^6/_{16}$ ♯ Grüsse XIX. tábl. I. sz.

95. Michael I. Közelebbi leírás a gyűjtő saját följegyzésében hiányzik.

II. Magyar aranyérmek.

96. Róbert Károly, Rupp 336. sz. r. r. r.

97. Nagy Lajos, Rupp XIV. tábla 394. sz.

98. Nagy Lajos, Ruppban hiányzik; mint az előbbeni, csakhogy az avers czimerpaizs ornamentatióinak szögleteiben a 6. liliom hiányzik.

A reversen pedig a pénzverő feje balra van és Szt. László a keresztes földgömböt nem mellén, hanem szabadon tartja.

99. Nagy Lajos, Rupp 396. sz.

100. Zsigmond, Rupp 432. sz. leginkább, mert a revers mezőnyben levő I betü Ruppnál nincs.

101. Zsigmond, Rupp XV. tábla 432. szhoz hasonló, csakhogy itt a mezőny reversi részében K(örmöcz) S. betű.

102. Zsigmond, Rupp 432. sz., csakhogy a mezőkben balra K., jobbra S. jegy.

103. Zsigmond, Rupp 432. mint az előbbeni 101. sz.

104. Zsigmond, Rupp 432. leginkább hasonlít, csakhogy itt VK. jegybetűk vannak (Milstein Vida és Körmöcz).

105. Zsigmond, Rupp 432. leginkább, csakhogy itt K. jegybetű jobbra (Körmöcz).

106. Zsigmond, mint az előbbeni 104. sz. alatt.

107. Zsigmond, leginkább Rupp 432. sz., csakhogy a revers mezőnyben jobbra egy szívalakú jegy.

108. Zsigmond, leginkább Rupp 432. sz., csakhogy a revers mezőnyeiben K. s egy megdőlt *P.* betű van.

109. Albert, egészen Rupp XVI. tábla 444. sz. K. P. betűk a mezőnyben.

110. Albert, Rupp XVI. tábla 443. sz.

111. Albert, mint az előbbeni 444. sz. a.

112. I. Ulászló, Rupp XVI. tábla 449. sz.

113. Hunyady János, Rupp 463. sz. ritka benne, hogy az avers köriratában Hungariae után Gu.

114. Hunyady János, Rupp XVI. tábla 463.

115. Hunyady János, Rupp XVI. tábla 463. sz. A revers mezőnyben balra **n.** jobbra négyszögü paizs.

116. Utánszülött László, leginkább Rupp 472. sz. Lyukas. A hátlapi jegyek közt balra **n.** jobbra paizsban rózsácska alatt korona.

117. Utánszülött László, leginkább Rupp XVII. tábla 472. sz. Hátlapi mezőnyben K. G, és az utóbbi betű felett egy kereszt.

118. Utánszülött László, mint az előbbeni 116. sz., csakhogy a hátlapi mezőny G. betűje felett a kereszt nincsen.

119. Utánszülött László, mint a 116. számú.

120. Utánszülött László, Rupp XVII. tábla 473. sz. A hátlap mezőnyében N. O. betűk.

121. Utánszülött László, Rupp 473. sz. A hátlapi mezőnyben K. G. betűk.

122. Utánszülött László, Rupp 473. sz. A hátlapi mezőny jegyei: K. R., megrongált.

II. 28 † 123. Corvinus Mátyás, leginkább Rupp 506., de a hátlapi mezőny
– 2 jegyei O. +. Ruppnál nincs.
– 29 † 124. Corvinus Mátyás, mint a megelőző 123. sz. a.
– 30 † 125. Corvinus Mátyás, leginkább Rupp 502. sz. A hátlapi mezőnyben balra N. jobbra paizsban keresztező kalapácsok.
– 31 † 126. Corvinus Mátyás, Avers: Mária a gyermekkel, mellette jobbra öblönyben liliom, alul holló a gyűrűvel, körirat: Mathias D. G. R. Hungariae. Revers: Szt. László s a mezőnyben balra K. jobbra * Rupp 509. sz. Körirat: S. Ladislaus Rex.
– 32 † 127. Corvinus Mátyás, Avers: Mária, leginkább Rupp 511. sz. A hátlapi mezőnyben balra N. és jobbra paizsban gólya.
IV. 1 † 128. II. Ulászló, Rupp 553. sz. Mária, Szt. László. A hátlapi köriratban 510. évszám, a mezőnyben balra K., jobbra G. betűk, mely utóbbi Ruppnál nincsen, K = Körmöczbánya, G = Gurzó György pénzverő.
– 2 † 129. II. Ulászló, Rupp 552. sz. Avers: Mária, alul szárnyas sas, körirat. Revers: Szt. László, körirat mezőnyben, balra N. betű, jobbra egyszarvú.
– 3 † 130. Zápolya János, Rupp 597. Avers: Mária körirat. Lent: paizsban oroszlán. Revers: Szt. László, a mezőnyben balra N. betű, jobbra egyszarvú.
– 4. † 131. II. Lajos. Avers: Mária Jézussal, lent: egyfejű sas. Körirat: Ludovicus D. G. R. Hungarie. Revers: Sz. László. Körirat: S. Ladislaus Rex 1521. Mezőnyben K. A.
– 5 † 132. I. Ferdinánd. Avers: Mária a gyermekkel. Körirat: Ferdinand D. G. R. Ungarie. Lent: paizsban XX. Revers: Sz. László körirat és 1536. Mezőnyben K. B.
– 6 † 133. I. Ferdinánd. Mint az előbbeni 130. sz., csakhogy a revers köriratában 1552-ik évszám, s a revers mezőnyben balra $\frac{N}{G}$, jobbra pedig egymást keresztező két kalapács.
– 7 † 134. Miksa. Avers: Mária s a gyermek. Körirat: Max II. D. G. El. Ro. I. S. Au. Ge. Hu. B. R. Lent: paizsban XX. Revers: Sz. László körirattal és 1570. évszámmal. Mezőnyben balra K, jobbra B.
– 8 † 135. Miksa. Avers: Miksa állva. Körirat: Max II. D. G. E. Ro. I. S. Au. G. H. B. Rex. Revers: koronázott paizsban czimer, keresztben négy pólya, jobbra fenn oroszlán, balra lent sas. Körirat: S. Ladislaus Hun. Rex. 1573.
9. † 136. II. Rudolf. Avers: Mária Krisztussal. Körirat: Rudolfus D. G. Ro. I. S. Aug. Ge. Hu. B. Rex. Revers: király állva. Körirat: S. Ladislaus Rex 1591. Mezőny K. B. Lyukas.

137. II. Rudolf. Mint az előbbeni 136. sz., csakhogy az aversen maga Rudolf áll s a mezőnyben N. B. betűk vannak, — a reversen Mária Krisztussal, Patrona Hungariae 1603. körirattal.

138. II. Rudolf. Avers: Rudolf állva, körirattal. Revers: paizs koronázva, az arany-gyapjasrend láncával övezve, a paizsban keresztezve négy pólya és oroszlánok. Körirat: S. Ladislaus Hun. Rex 1589. Ritka.

139. II. Mátyás. A király állva, körirattal, s a mezőnyben N. B. betűk. Revers: Mária Krisztussal. Körirat: folytatása az avers-körirat nak Ar. Au. Du. Bu. M. Mo. Co. Ty. 1619. Lent: Magyar czimer, ritka, mert 1619 a király haláléve, s a betűk miatt is.

140. II. Mátyás. Avers: A király koronázási jelmezben körirattal s a mezőnyben K. B. Revers: Mária, Krisztussal szent fényben ülve, az avers körirat folytatása, 1609. évszám.

141. II. Ferdinánd. A király állva, körirattal, s a mezőny K. B. betűvel. Revers: Mária Krisztussal fénykörben, körirat folytatása. Lent: Magyar czimer, 1634. évszám.

142. III. Ferdinánd. Revers: Király állva, körirattal, s a mezőnyben K. B. Revers: Mária fényben, körirat folytatás, 1651. évszám. Lent: magyar czimer paizsban.

143. I. Lipót. Király állva, körirattal, s a mezőnyben K. B. Revers: Mária fénysugárban, körirat folytatása. Lent: Magyar czimer paizsban, 1691. évszám.

144. I. Lipót. Mint az előbbeni 141. sz.

145. I. Lipót. Negyed arany, magyar czimer, 1696.

146. I. Lipót. Mint a 142. számú, csakhogy 1664. évszám.

147. I. Lipót. Mint a 142. számú, csakhogy 1703. évszám.

148. I. Lipót. Mint a 142. számú, csakhogy 1681. évszám.

149. I. Lipót. Aranyka, $^1/_6$, a mezőny két oldalán L. M. Lent: magyar czimer.

150. I. József. Avers: Király állva, körirattal és a mezőnyben K. B. Revers: Mária fénysugarakban, körirat folytatása, 1711. évszám és lent magyar czimer. Ritka az évszám miatt.

151. VI. Károly. Király állva, körirattal és mezőnyben K. B. betűk. Revers: Mária Krisztussal fénysugarakban. Körirat: Patrona Hungariae. 1729. Lent: Magyar czimer.

152. VI. Károly. Avers: Király áll, körirat és a mezőnyben K. B: (Körmöcz Bánya). Revers: Mária Krisztussal fénysugárban, Patrona Hungariae 1729 körirattal és lent magyar czimer.

153. Mária Therézia. Magyar kettős arany. Avers: A királyné koronával díszöltönyben, jobbjában jogar, baljában keresztes földgömb. Körirat: M. Ther. D. G. R. I. G. H. B. R. A. A. D. B. C. T.

Mezőnyben K. B. (Körmöcz Bánya), alul: 2. Revers: Mária Krisztussal holdsarló felett ülve felhőkön, fénysugarak közt. Körirat: Patrona Hungariae 1765. Alul: czimer.

154. Mária Therézia. Egészen mint az előbbeni 153. számú.

155. Ferdinánd V. Avers: Király állva. Körirat I. Ferdinándot mutatja. Revers: Mária Krisztussal fénysugárban. Körirat: Maria Mater Dei Patrona Hung. 1842. Lent: Magyar czimer.

156. Ferdinánd. Mint az előbbeni 151. számú, csakhogy a revers-körirat évszáma 1848.

(Vége következik.)

TÁRCZA.

Kivonatos jelentés az 1896. évi január és február hónapokban tartott választmányi ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1896. január 8-án.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása: a) Tárgyak: Braun Tivadartól egy patkó (lelhely Temesvár); Dr. Horváth Imre urtól egy golyókból készült tintatartó (emléktárgy). b) Pénzek: Dr. Horváth Imre urtól összesen 103 drb. vegyes rézpénz (újabb). c) Könyvek: Dr. Horváth Imrétől: „Ein Blick auf den Rückblick.“ A „Hunyadmegyei tört. és rég. Társulat“ Évkönyve, és 3 füzet cserepéldány. Összesen 1 kötet, 4 füzet. d) Nyomtatványok: Gaugler M. és Hunyady László uraktól egy-egy drb. e) Boleszny Antaltól Gr. Széchenyi István 6 drb. eredeti levele.

2. Változások a tagok sorában: A rendes tagok közől saját óhajtásukra töröltettek: Nikolics Sándor, nyug. főispán (Budapest) és Kelety János, nyug. megyei árvaszéki ülnök (Temesvár). — Benkhardt Vilmos, dohánygyári tiszt, ugyanilyen kérése az alapszabályok értelmében intéztetett el.

3. Folyó ügyek: Temesvár szab. kir. város árvaszéke 1895. nov. 28-án 4322/1895. sz. alatt kelt végzésel jóváhagyta a néhai id. **Ormós Zsigmond** hagyatékában maradt pénz- és éremgyűjteménynek a társulat részéről 4500 frton történt megvételét. — Az 1896. évre szóló költségelőirányzat 2100 frt. bevétellel és 1860 frt. kiadással, tehát 240 frt. fölösleggel megállapíttatott s végleges jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjesztendő. — Az ezredéves ünnep alkalmából a Temesvár szab. kir. város területen levő történeti nevezetességü helyek és emlékeknek kellő tájékoztatást nyújtó feliratos táblákkal való megjelölésére vonatkozólag további intézkedések tétettek.

4. Felolvasás: „Epizódok 1848-ból“, néhai id. **Ormós Zsigmond** hátrahagyott följegyzéseiből.

II. Rendes havi választmányi ülés 1896. február 29-én.

1. Újabb adományok a muzeumi gyűjtemények számára: a) Tárgyak: Dessewffy Sándor, csanádi püspök és társ. védnök úr ő méltóságától egy kulcs az egresi apátság (Torontálm.) területéről. Hammer Samu, murányi lakostól egy mammuth-csont (lelhely: Murány, Temes-megye, homokásás közben 9—10 méter mélységben). b) Könyvek: Temesvármegye közönségétől, a m. tud. akadémiától, a bukaresti román akadémiától, a bács-bodrogh-megyei tört. társulattól és Orosz Endrétől, összesen 16 kötet és 10 füzet. c) Pénzek: Olejovics János és Müller Károly, temesvári főgymn. tanároktól egy német és egy lengyel ezüsttallér. Végre d) Deschán Achill, temesvármegyei alispán, társ. igazgatótól Kis-Becskerek községnek 1773-ból származó térképe és egy 5 dolláros amerikai Kossuth-bankó.

2. Változások a tagok sorában: Elhunytak: Boleszny Antal, cz. kanonok, orsovai plebános, és Demkó Géza, temesvári birtokos, rendes tagok. — Rendes tagnak fölvétetett: Sternfeld Salamon, birtokos, a temesvár-gyárvárosi izr. hitközség elnöke.

3. Folyó ügyek: A főtitkár inditványára a muzeumi gyűjtemények új leltározása elrendeltetett s az erre szükséges költségek engedélyeztettek. — A muzeumtól régebben megrendelt két szekrény elkészülvén, annak átvételére egy bizottság kiküldetett.

EGYVELEG.

1. **Az ezredéves kiállításra felküldött tárgyak jegyzéke.** A társ. választmány engedélyével az 1896. évi ezredéves orsz. kiállítás történelmi és oktatástörténeti csoportjai részére a következő tárgyak küldettek föl:

A tárgy megnevezése:	Kora, származása, esetleges hiányai.
1. Kulcs, kovácsolt vas, aranyozott. Fülén levelek. (Jel: czéh-szálló jelvénye).	XVIII. század.
2. Gyertyatartó. Bronz, aranyozás nyomaival. Három pántszerű, vésett czifraságú lábon áll. Román.	
3. Buzogány. Feje tollas, vas, ezüsttel berakott.	XVII. század.
4. Tábla, rajta tizenkilencz különféle formájú vassarkantyu.	
5. Gyűrűk. Jelölve Lo, ezüst; M. szintén ezüst; e) török pecsét gyűrű, K.) ezüst.	
6. Gyűrű ezüst. Jelölve 281. u. a. jel. 1127. sz.	
7. Ezüst csésze 5 drb. Az ernesztházai leletből.	XVIII. század vége.
8. Czégértartó. Kovácsolt vas, olaj-festékkel bemázolt. 2 drb. Az egyik a hajdani Trombitás-szálló jelvénye volt; a másik u. o. a Wimmer-féle házról való.	
9. Fejfa. Fehér márvány, török felirattal. 2 drb., török sirokról. Lelhelyök Lippa.	XVII. század.
10. Tábla. Szürke kő, keleti írásjegyekkel. Lelhelye Temesvár.	
11. Oszlopfő-töredék. Fehér márvány, az egyik oldalon fantasztikus madár, a másikon szárnyas alak. A titeli prépostság romjaiból.	
12. Dombormüvü lap. Öntött vas, sisakos, jobbra tekintő harczos fejével. Olasz.	XVII. század.

Továbbá könyvek: 1. Stammbuch des Joh. Christ. Frisch (XVII. sz.) 2. Stammbuch des Ign. Thom. Serzi. Baiern, 1754. 3. Markovits-Skerletz, Praelectiones Juris can. Priv. Pest, 1786—87. (Kézirat). 4. Nitray-Skerletz, Institutiones Juris Hung. Univ. secundum Steph. Verbőtz. Pest, 1787. (Kézirat).

2. **Az 1848—49-iki honvédzenekarok történetéhez.** A verseczi városi muzeum Enzmann Lipót, verseczi lakostól egy érdekes reliquiát kapott a szabadságharcz idejéből. Egy levél üres hátlapjára írt fogalmazvány ez, mely az akkori honvédzenekarok történetéhez becses adalék. Szövege szószerint így hangzik:

„Contract

für die Musikbanda der zwey Banater Honved-Bataillons.

1. Diese Musikbanda besteht aus 1 Kapelmeister und 12 Hoboisten.

2. Der Kapelmeister von derselben Banda bezieht an monatlichen Gehalt 50 fl. C. M. jeder aber der Hoboisten 20 fl. C. M.

3. Der neben Verdienst wird unter dieselben vertheilt, und zwar $^1/_5$ der Kapelmeister, $^3/_5$ die übrigen Mitglieder und $^1/_5$ in die Kassa.

4. . . . . .

Werschetz, den 7. May." (1849).

Hogy mi akart a 4. lenni, nem lehet sejteni.

Közli: Milleker Bódog.

3. **A verseczi városi muzeum múlt évi gyarapodásáról.** A verseczi városi muzeum, melynek keletkezéséről már az „Értesitő", X. (U. F.), 113. és 114. ll. szólottunk, a múlt esztendőben is szépen gyarapodott. Az összes gyűjtemények gyarapodtak 1672 drbbal, ú. m. a régiséggyűjtemény 577 tárgygyal, az éremgyűjtemény 834 drbbal, az okmány-, kép- és tervrajzgyűjtemény 68 drbbal és a nyomtatványok gyűjteménye 193 drbbal. Az összegyűjtött tárgyak száma 1894. decz. végén 4868-ra rúgván, a muzeum állománya 1895. decz. 31-én 6540 drb. volt, és pedig 2401 régiség, 3273 érem, 282 okmány, kép és tervrajz és 584 nyomtatvány.

Az őskori, római és népvándorlás-korszaki régiségleletek részletezését a következő táblás kimutatás adja:

		arany	ezüst	réz	bronz	vas	kő	agyag	kagyló	csont, agancs	gyöngy	egyéb
1.	Őslény csontok (mammuth stb.) Versecz-, Vattina-, Gerebencz- és Temes-Strázsáról	—	—	—	—	—	—	—	—	43	—	—
	Őskori tárgyak, a. Verseczről:											
2.	A város nyugati szélén volt kőkorszaki telep maradványai	3	—	1	8	—	471	188	4	78	—	—
3.	A cservenkai dűlői bronzkori urnatemetőről	—	—	—	141	—	9	96	—	1	—	—
4.	Egyéb (elszórtan előfordult) őskori leletek	—	—	1	5	—	2	1	—		—	1 graphit
5.	A füzesvölgyi ős elep maradványai	—	—	—	—	—	12	155	—	2	—	—
6.	A kápolnahegyi őstelep maradványai	—	—	—	—	—	—	6	—	1	—	—
7.	A Meszics-csatorna melletti őstelep maradványai	—	—	—	—	—	3	26	—	—	—	—
8.	A lugosi vasúti töltés mellett előfordult leletek	—	—		2	—	10	17	—	—	—	—
9.	Egy közelebbről ismeretlen helyű őstelepről	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—
	b. Egyéb helyekről:											
10.	A vattinai őstelepről	—	—	—	7	—	16	229	—	50	—	—
11.	A varadiai „	—	—	—	—	—	—	42	—	—	—	—
12.	A potporányi „	—	—	—	—	—	2	6	—	—	—	—
13.	Az izbistyei „	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—
14.	Ulmai bronzlelet	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—
15.	Kis-zsámi bronzöntőműhely maradványai	—	—	—	11	—	—	—	—	—	—	—
16.	2 Meszicsi bronzlelet	—	—	—	3		—	—	—	—	—	—
17.	Karánsebes-vidéki bronzöntőműhely maradványai	—	—	—	169	—	—	—	—	—	—	—
18.	Zichyfalvai bronzbuzogány-fő	—	—		1	—	—	—	—	—	—	—
19.	Ó-Budai bronzbuzogány-fő	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
20.	Végszendrői bronzszobrocska	—	—		1	—	—	—	—	—	—	—
21.	2 Nagy-szredistyei rézlelet	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—
22.	Bezsányai rézlelet	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
23.	Bodentavi őskori leletek	—	—	—	1	—	20	—	—	1	—	—
24.	Aegyptomi szobrok	—	—	—	3	—	—	1	—	—	—	—
	Római korszakbeli leletek:											
25.	Verseczről	7	2	—	17	11	7	29	—	—	27	—
26.	Nagy-Szredistyéről	—	1	—	11	—	—	2	—	—	—	—
27.	Vattináról	—	—	—	—	—	—	2	—	—	90	—
28.	Károlyfalváról	—	—	—	1	1	2	5	—	—	120	—
29.	Alibunárról	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
30.	Varadiáról	—	—	—	—	—	1	8	—	—	—	—
31.	Ó-Budáról	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—
32.	Végszendrőről	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
25.	Népvándorláskorszaki leletek Verseczről	—	—	—	11	3	4	28	—	—	10	—

1896. január 26-án megnyílt a muzeum a közönség számára, mely azt minden vasárnap d. e. 10—12 óráig ingyen megtekintheti. Hogy minő érdeklődéssel viseltetik a lakosság Versecz városa ezen új kulturintézete iránt, legszebben mutatja az a körülmény, hogy az első 10 vasárnapon a muzeumnak 2051 látogatója volt.

Közli: Milleker Bódog.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVÁN,
FŐTITKÁR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT."

XII. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1896.

A XII. (új) évfolyam általános tartalma.

I. FÜZET.

Adatok a reformkorszak történetéhez Temes megyében: III. Az 1832/6-iki országgyűlés. — *Dr. Berkeszi Istvántól* 1
Vattina 1895. évi leleteiről. — *Milleker Bódogtól* 36
Uj őskori telep Öregfalu határán. (Torontál m.) — *Orosz Endrétől* 41
A néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékából megvásárolt arany-érmek jegyzéke. — Közli: *Patzner István* 47
Tárcza:
Kivonatos jelentés az 1896 évi január és február hónapokban tartott választmányi ülésekről 58
Egyveleg:
Az ezredéves orsz. kiállításra felküldött tárgyak jegyzéke 60
Az 1848/9-iki honvédzenekarok történetéhez. — Közli: *Milleker Bódog* 61
A verseczi városi muzeum múlt évi gyarapodásáról. — Közli: *Milleker Bódog* . . 61

Az „*Értesitő*“ jelen évfolyamában is a II. és III. füzet helyett megjelent az: **„Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez.“** A társulat megbízásából szerkeszti: **Dr. Baróti Lajos.** IV. (az első kötetet befejező) rész. — Tartalma: *VII. Csákovai ker. tiszttartóság* (1718—1753). — *VIII. Verseczi ker. tiszttartóság* (1717—1753). És részletes *tárgy- és névmutató* az I. kötethez. E füzetet nemtagok külön is megszerezhetik 1 frtért.

IV. FÜZET.

Versecz vidéke a középkorban. — Irta: *Milleker Bódog* 65
A dettai ékszerek — Irta *Kárász Leó* 87
Tervezet a Temesvár szab. kir. város területén levő történeti nevezetességü helyek, épületek stb. emlékezetes megjelölésére vonatkozólag — *Patzner Istvántól* 96
A néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékából megvásárolt arany-érmek jegyzéke. (Vége.) — Közli: *Patzner István* 104
Tárcza:
A „Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat“ XII. évi rendes közgyülése. — Közli *a főtitkár* 110
Kivonatos jelentés az 1896. évi május, október és november hónapokban tartott választmányi ülésekről. — Közli *a főtitkár* 117
Egyveleg:
Dr. Szalay — Dr. Baróti, A magyar nemzet története. II. köt. — n. 119

A társulat igazgatósága és tagjai az 1896. év végén 121

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XII. (ÚJ) ÉVFOLYAM 1896. IV. FÜZET.

Versecz vidéke a középkorban.

Irta: *Milleker Bódog.*

Versecz vidéke, mely 1778-tól 1872-ig Temes vármegye déli csúcsát képezte, 1872 óta pedig, midőn a volt magyar határőrvidéket az anyaországhoz visszacsatolták, annak majdnem közepében fekszik, a középkorban más törvényhatóság kötelékébe tartozott.

Temes vármegye, mely akkor igen tekintélyes szerepet játszott, lévén az a délvidéki vármegyék között az első, csak a Berzáva folyóig hatolt le, s csak Versecztől északnyugatra tolta lejebb is határát.

A török korszak viharai elpusztítottak sok emléket, mely Versecz vidékének középkorára fényt vethetne. Nehéz feladat tehát az elszórt adatokat összeegyeztetni, hogy azon vidék sorsát a mohácsi vész előtti időkben csak némileg megvilágíthassuk. Pesty,[1]) Ortvay[2]) és Csánky[3]) alapvető munkáit használván forrásul, helyi adatokkal bővítve és helyreigazítva, igyekezem a vidék helytörténeti, politikai, egyházi és nemzetiségi viszonyait a lehetőség szerint ecsetelni.

Vidékünkre csak a XIII. századból eredő oklevelek vetik az első fénysugarakat. E századból bírjuk az első híreket a verseczvidéki helységekről, de ezek igen szűkszavuak.

---

[1]) Krassó vármegye története, 1884.
[2]) Magyarország egyházi földleirása a XIV. században, 1891.
[3]) Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II., 1894.

III. Honorius pápa 1223-ban Margitot, a konstantinápolyi császárnőt, Elyad, királyi praedium, birtokában megerősítette. Ezen Elyad a mai Illadia falú, mely Oraviczától délre fekszik.

1230-ban II. András király belenyugszik Béla király azon intézkedésébe, mely szerint az Ugrin érsek testvérének, Miklósnak birtokában lévő várföldek visszavétessenek, mégis némelyek nála meghagyassanak. Az utóbbiak közé tartozik a Woyla nevű föld Krassó vármegyében (in Comitata Crassu). Ha Woyla várföld volt, akkor világos, hogy Krassó vár is létezett, melyhez e föld azelőtt tartozott.

Krassó vár, illetőleg Krassófő vára, a mai Krassovától mintegy félórai távolságban, a Karas folyó balpartján létezett. Vojla holfekvését nem tudjuk.

1270-ben V. István király a szentágostoni remetéket, kiknek a Berzava folyón egy malmot ajándékoz, a Comes de Mező-Somlyó hatósága alól kiveszi. A comes itt megyei alispánt jelent, s Mező-Somlyó, mely Nagy-Semlak helyén feküdt, csakugyan egy kis megye központja volt, mely Krassó vármegyének egy részére terjedt ki.

A XIII. század végére esik végre Ér-Somlyó első említése is, mely helység sokáig ezen vidék legtekintélyesebb helysége volt. László király e tájon járt, és egy levele kelt Erd-Sumlioban Szt.-Gál napján, azaz október 16-án. A levél nem említi a keltezés esztendejét, s így azt csak sejthetőleg 1290-re tehetjük, mert ezen év elején járt Mező-Somlyón és Karánsebesen.

Ér-Somlyó a varadiai Kilia dombon volt.

Csak ezen négy helységről maradt fenn emlék a XIV. század előtti időkből. Vidékünk többi helységeiről mélyen hallgatnak még az oklevelek.

Érdekes, hogy mind a négy helység egyszersmind vidékünknek legtekintélyesebb helysége volt egészen a törökök uralmáig, mely itt 1551-ben kezdődött.

Ilyéd már 1333-ban város volt; várral már 1325-ben birt. 1342-ben említtetik mint a hasonnevű districtus főhelye.

Krassófőnek, mint láttuk, már 1230-ban volt vára. 1550-ben

oppidum, azaz mezőváros. Krassófő az érsomlyói vár tartozandósága volt. A krassófői kerület 1457-ben említtetik először, de a hatóságához tartozó helységek nem a krassófői kerület helységeiként említtetnek, hanem mint Ér-Somlyó várához tartozók hozatnak fel.

Mező-Somlyó 1270-ben várral bírt; 1343-ban civitasnak, azaz városnak czímeztetik.

Ér-Somlyó vára már 1335-ben említtetik. A krassófői kerület főhelye volt.

Mind a négy hely Krassó vármegyében feküdt, ebben vidéki góczpontokat képezvén. Mező-Somlyó már a XIV. század közepén szerepel mint Krassó vármegye törvénykezési helye és idővel a vármegye székhelyévé fejlődött.

Ér-Somlyó és Ilyéd pedig egy-egy kiváltságolt oláh kerületnek székhelye volt.

Ezek mellett tünik fel mint vár 1404-ben Kis-Somlyó, mely Kis-Semlaknak felel meg, és Versecz, mely öreg tornyának építészeti stíljéből következtetve, 1400 körül épülhetett, míg Gerebench váráról már 1390-ben van említés téve.

A XIV. és XV. században a mai nap ismeretes községek nagyobbára már mind megvoltak.[1]) — —

Versecz vidéke politikailag Krassó vármegyé területéhez tartozott. De volt idő, midőn a Versecztől délnyugatra fekvő Paulis és a Versecztől északra lévő Moravicza és Sztamora Temes vármegye hatósága alá tartozott.

Különben a Versecztől északnyugati irányban fekvő helységek is Krassóhoz számittatnak. Igy Bélszeg vagy Bélszék, mely okleveleinkben 1427- és 1428-ban fordul elő. Ez a mai Bioszeg puszta Torontálban, Zichyfalvától északra.[2]) Továbbá Ráros-Sziget, mely 1421- és 1427-ben említtetik, s úgylátszik a Zichyfalvától északnyugatra eső Ráros pusztának felel meg.[3]) Végre figyelembe veendő, hogy Dend (Denta) és Ded (Detta) szintén Krassó vármegyében feküdtek.

[1]) Pesty Fr.: Krassó, II, 1—2.
[2]) Csánky: Magyarorsz. tört. földrajza, II, 98.
[3]) U. o., 106.

Csánky Krassó vármegye északi határát Dobricza és Kanak vidékétől kezdve északkeleti—déldélnyugati félkörben, részben a Berzáva folyó mentén, vonja,[1]) mi azt magyarázza, hogy Paulis és Moravicza is Krassó vármegyéhez tartozott; s lehetséges is, hogy e két helység csak időnkint volt Temes vármegye tartozandósága.

És most nézzük az egyes helységeket:

Versecz, a vidék mai központja, akkor alig lehetett tekintélyes helység. Csak egyszer, 1439-ben, egy orodi káptalani kanonok nevében említtetik.[2])

Csánky véleménye szerint Krassó vármegye tartozéka.[3])

Temes-Paulis, Paulys alakjában, 1492-ben temesvármegyei nemes nevében fordúl elő, s így hihetőleg Temes vármegyében feküdt.[4])

Temes-Moravicza is, mely már a pápai tizedlajstromban előfordul, a XV. század végén szerepel. 1492-ben Jobbágyi Mathkó Mátyás fia, Miklós, Magyarmura és Tothmura nevű temesvármegyei birtokrészeit Csáky Mihálynak elzálogosította.[5])

Egy 1492. évi okmány arról tudósít, hogy az orodi káptalan Ulászló király parancsára Csáky Mihályt zálog czímen Magyarmwra és Tothmwra birtokokban statuálta.[6])

1497-ben II. Ulászló újból meghagyja az orodi káptalannak, miszerint Csáky Mihályt Magarmwra és Tothmwra praediumok zálogos birtokába iktassa.[7])

Ortvay azt véli, hogy mivel Német-Sztamora és Moravicza közvetlenül egymás mellett fekszenek, nem valószínűtlen, hogy a régi Magyar- és Tót-Mura helységek ma Német-Sztamora és Temes-Moravicza helységekben folytatják életöket.[8])

Csánky tört. földrajzában egy Sztamora meg van említve

---

[1]) Csánky; 93.
[2]) Pesty: Krassó, III, 280. sz. — Milleker B.: Versecz története, I.
[3]) Csánky, i. h. 109.
[4]) U. o., 56.
[5]) Adattár, II., 260.
[6]) U. o., 260, 261.
[7]) U. o., 261.
[8]) Ortvay: Magyarország egyh. földrajza, I, 466.

ugyan, de az úgylátszik a ma Temesvártól délkeletre fekvő Román-Sztamorá-nak felel meg.[1])

Vattina. Az első említést róla a pápai tizedlajstromban találjuk, melyből azt olvassuk, hogy 1333-ban Wodad falu a krassói főesperességben feküdt és papja, kit Miklósnak hívtak, 4 garast fizetett. Mint szomszéd községek Hermen (German) és Dend (Denta) említtetnek.[2])

1370. évben László nádor és opuliai herczeg Krassó vármegyében törvényszéket tartott, és többi közt Ordas Andrásnak jobbágyát, Donk fiát, Radint, Vodad faluból mint tolvajt elitélte.[3])

1411-ben Krassó vármegye által Himfy István kérelmére Joachim de Badad küldetett ki vizsgálatra gyertyánosi (gertenyesi) Csép Jakab ellen.[4])

1414. évben Balogdy Mátyás (dictus) de Wadach és fia Imre fordulnak elő, kik életmódjukkal még a régi rablólovagokra emlékeztetnek. Ugyanis Gyertyánosi Csép Jakab, András és Miklós arról vádolták Wadachi Balogdyt és fiát, Imrét, hogy a vádlók Nyék és Csokal nevű falvaikban lakó jobbágyainak nyájait már több izben elhajtották és megtartották, miért is ezen helységek már jobbára elpusztultak. Zsigmond király ennélfogva 1414-ben az orodi káptalannak meghagyja, hogy a sérelmet vizsgálja meg. A káptalan a panaszt igazoltnak találta.[5])

A helynevet Pesty Frigyes és Csánky Dezső Vadad-nak olvassák.[6])

A XV. században átalakuláson ment keresztül a Vadad név. Vát lőn belőle. Épúgy mint Sagadból Ság lett.[7])

1421-ben Nagylaki János, Miklós fia, birta Wath-ot és még több környékbeli falút. Ez a váradi káptalan előtt Csáky Miklós erdélyi vajdával és testvérével, György volt székely

---

[1]) Csánky i. h., II, 65.
[2]) Mon. Vat. I, I, 153.
[3]) Pesty Fr.: Magyarország helynevei, 407.
[4]) Pesty: Krassó, III, 188. sz.
[5]) Pesty: Krassó, II—2, 71, 260, 261; III, 191. sz.
[6]) Pesty: Krassó. II—2, 260; Csánky földrajza, II. 108.
[7]) Ortvay: Magyarország egyh. földrajza, I, 481.

gróffal, u. a. évi április 28-án kölcsönös osztályos atyafivá fogadtatási szerződést kötött, melynek értelmében egyebek közt Wath, ha Nagylaki János férfimagzat nélkül meghalna, Csáky Miklósra és Györgyre szálljon.[1])

De noha Nagylaki János, Jánk fia, magtalan meghalt, ezen jószágok mégis a királyra szálltak, és Zsigmond király 1427-ben azok legnagyobb részét — köztük Vaath-ot is — Nagymihályi Albert vránai perjelnek adományozta. A csanádi káptalan még az évben beigtatta Nagymihályit. 1428-ban pedig Zsigmond király mind saját igtatási parancsát, mind a csanádi káptalan igtatási jelentését az 1427. évről átírja, megerősíti és új adománykép kiváltság alakjában kiadja.[2])

Vattina sokáig marad a Nagymihályiak kezén, kiknek birtoka nagy területet foglalt el, s Detta és Szent-Györgytől egészen Jám-, Mercsina- és Ruszováig terjedt.

Később úgylátszik Petrovics Péter és Fráter György, kincstárnok, meg akarták szerezni a birtokjogot több Krassó vármegyei falúra, köztük Vaath helységre is, mi ellen a birtokosok, Nagymihályi Sándrin és testvére Gábor, a garam-szt.-benedekrendi convent előtt 1550. évi január 10-én protestáltak.[3])

A Vát helynév mint családnév is előfordul.

1446-ban kapták Hunyady János kormányzótól Sárváry Oszvát és testvérei Zsigmond és Ambrus, továbbá atyafiai Péter, László és Dezső, valamint Wathi Mihály együttesen a temesvármegyei Magyar-Partas, Rákos és Bolyobar, Péterlaka és Iván̄d részeit, melyekbe a csanádi káptalan 1447. májusban be is iktatta őket.[4])

Azonban Partasi Simon és Pál, bár a káptalan ellenmondásukkal nem törődve végezte az iktatást, nem nyugodtak s perrel támadták meg az új adományosokat. 1448. márczius 18-án Sárvári Oszvát mester mint csanádvármegyei főispán, nem várva be a per kimenetelét, atyafiságos szeretetből, melylyel Wathi

[1]) Pesty: Krassó, III, 205. sz.
[2]) U. o., III, 223. sz. és 226. sz.
[3]) U. o., IV, 405. sz.
[4]) Csánky D.: Magyarország földrajza, II, 91; Borovszky S.: Csanád vm. tört., I., 334, 335.

Mihály iránt viseltetett, a per alatt lévő temesvármegyei Rákos, Partas, Bolyobar és Iványd, valamint Péterlaka helységekben reá jutott részbirtokról a csanádi káptalan előtt lemondott.[1])

1473. junius 28-án átirja a gyulafehérvári káptalan az orodi káptalannak egy jelentését 1411. évről Kopacz (máskor Kopaz) de Wad és Macskási János részére.[2])

1478-ban vádi Kopasz (nobilis Kopaz de Wad) nemes ember, a szörényi al-bánok előtt arról vádolja bizerei Gámán Györgyöt, László fiát, hogy nevezett György még apja életében, valamely molnárával felkerekedvén, Kopasznak egy malmát a Bizere folyón törökmódra felgyujtotta és elhamvasztotta. Gámán György a bűnt tagadván, a szörényi al-bánok arra itélték, hogy tizenketted magával az oláh kerületek régi és helyeselt törvénye szerint esküt tegyen le arra, hogy mind abban ártatlan, a mit a vád ellene felhoz. A közbenjárók azonban kieszközölték, hogy Kopasz Gámán Györgynek megengedte, miszerint csak másodmagával tegyen le esküt, ez a másik egy Kopasz által választandó nemes legyen, ki Gámán Györgygyel együtt esküdjék. Kopasz Bizerei Miklóst választotta és ez 1478. nov. 3-án Gámán György büntetlenségére meg is esküdött.[3])

Többször Vattinával nem találkozunk.

Jenő. 1370. évben Tamás, Kozma de Jeneu fia, krassói nemes említtetik.[4])

1371-ben Mihály, István de Jenő (Jeneu) fia nádori embernek volt kijelölve a Krassó vármegyei Félegyházán történendő beigtatásra.[5])

Miklós, krassói alispán, 1396. évi levelében Jenői Jakab (de ieno) mint megyei megbizott megidézi Himfy Istvánt.[6])

1433-ban nemes László, Jenei (de Jenew) Lukács fia, mint vármegyei kiküldött szerepel a borzafői kenézek Himfy

---

[1]) Borovszky S.: Csanád, I, 335.
[2]) Pesty Frigyes: Krassó, III, 328. sz.
[3]) Pesty Fr.: A szörényi oláh kerületek, 25, 82.
[4]) Pesty: Krassó, III, 71. sz.
[5]) U. o., 76. sz.
[6]) U. o., 144. sz.

Frank elleni pörében. Hasonló módon említtetik János, Jenei György fia.[1])

Végre 1435. évben Jenei Bertalan (de Jenev) Hymfy László által Krassó vármegye előtt vallott ügyvéd.[2])

Jenő holfekvését Pesty a Berzáva folyó azon táján, a hol a Himfy család jószágainak csoportja volt,[3]) keresi, mit Csánky is elfogad.[4])

Jenő Deschanfalva helyén virágzott. A mult század vége felé Deschan, akkori temesvári kincstári administrator és földesúr, oláh és szerb lakosokat Moraviczáról Jenova nevű pusztájára telepített, mely telepítvény azóta Deschanfalvának neveztetik.[5]) Deschanfalva nyugati részén van egy magaslat, melyet a szerb nép még ma is „czrkveniste"-nek (templomtér) nevez, melyen a hagyomány szerint a hajdani „Jenova", magyar falú, temploma állott.[6])

Radafalva. A Himfy család 1389-ben országbírói ítélet következtében birtokosztályra lépett, mely alkalommal Radafalva az ott lakó 15 jobbágygyal Himfy Margitnak, Miklós hajadon leányának, hagyatott.[7])

Sem Pesty, sem Csánky nem koczkáztatnak véleményt ezen hely holfekvéséről. Alig fogunk csalódni, ha ezen helységet Jenő szomszédságában keressük. Deschanfalva határában, a germáni úton, a „radovánczi" puszta terül el, melyen még a mult században „Rádovánez" községe állott.[8]) És ez lehetett a régi Radafalva.

Nagy- és Kis-Ermen. Ermen, Krassó vármegyei falú, és ugyanazonos a mai German vagy Gyerman falúval, mely Verseczhez északra fekszik. Ermennek igen érdekes és változatos multja van. A XIV. és XV. századból meglehetős sok tudósítás vet világot ezen helységre.

---

[1]) Pesty: Krassó, III, 247. sz.
[2]) U. o., 254. sz.
[3]) U. o., II—1, 236.
[4]) Csánky: Magyarország t. földrajza, II, 103.
[5]) Adattár, IV, 171.
[6]) U. o., IV. 174.
[7]) Pesty: Krassó, III, 125. sz.
[8]) Adattár, IV, 173, 174.

Már 1323-ban említtetik s Róbert Károly világosan mondja, hogy Nagy- és Kis-Ermen (Noghermen és Kyusermen) Krassó vármegyében fekszenek. Mivel a ghimesi castellanus, Magyar Pál, e falvakat magának adományoztatni kérte, meghagyta a csanádi káptalannak, hogy e jószágok határait leírja és szükség esetén kiigazítsa. A káptalan jelentéséből kitűnik, hogy a két Ermen nevű falú határos volt Keresztes, Galmar, Bodorfalva és Vorosd falvakkal, és a Kopoyoch és Bokarand nevű folyók mellett feküdt. Említtetnek a határjárásában egy nagy földhasadék és egy tövises hely: Tyveskerek. E jelentés után a király még ugyanazon évben Nagy- és Kis-Erment Pál mesternek, ghimesi várnagynak és örököseinek adományozta.[1])

A pápai tizedlajstrom szerint Mihály de Hermen plébános 1333. évben négy garast fizetett.[2])

1334-ben ghimesi Magyar Pál várnagy birtokát, Nagy- és Kis-Erment Krassó vármegyében fekvő Kétkunfalu, Füzestó, Lászlóháza, Czunlaka és Zaydrugháza nevű falvakat Tamás testvére fiainak: István, Miklós és Jánosnak adományozta.[3])

1371. évben Magyar István de Ermen visszakövetteli Félegyház krassómegyei és Módos kevemegyei birtokát. László nádor és opuliai herczeg el is rendeli az ő beigtatását.[4])

Ugyanazon évben Nagy Lajos király Istvánt de Ermen mint egyik királyi embert jelöli ki a Beregszói Domokos elleni vizsgálatra.[5])

1371-ben István, Ermeni István fia, birói halasztást nyer a nádortól Barla és Reech falú ügyében.[6])

Ez időtől fogva mind világosabban a Himfyek tűnnek fel, mint a falú birtokosai.

1382. évben említtetik Himfy István, néhai Ermeni Péter bán fia.[7])

---

[1]) Pesty Fr.: Krassó, III, 10. sz.
[2]) Pápai tizedlajstr., 153. l.
[3]) Pesty: Krassó, II—2, 331. l.
[4]) Pesty: Krassó, III, 76. sz.
[5]) U. o., II, 144.
[6]) U. o.
[7]) U. o., III, 100. sz.

Erzsébet királyné 1384-ben meghagyja a titeli káptalannak, hogy az egerszegi Himfy Miklós jogait Ermen nevű birtokára kitüntető okleveleket, melyek az ottani sekrestyében őriztetnek, azzal átiratban közölje.[1])

A Himfyek 1385. évben Nagy-Ermen (Noyoermin) birtokából Helimbay Erzsébetnek, Röth János leányának, Baladi Tamás feleségének hozományát kifizették, és pedig 200 forintot. Mi módon függött össze a Himfy család a vele kiegyező felekkel, az aradi káptalan leveléből nem tűnik ki.[2])

Himfy Miklós özvegye 1387-ben a törvényszék küldöttjeinek kijelenti, hogy az Ermen és Akasztó birtokjogát igazoló okleveleket Himfy Istvánnak, Péter fiának kiszolgáltatta.

Ugyanez évben megintette a csanádi káptalan Himfy Istvánt, Péter fiát, hogy Benedek özvegyének a neki átadott, Ermen és Akasztó birtokára adott okleveleket származtassa át.[3])

A Himfy család 1389. évben, országbírói itélet folytán, birtokosztályra lépett, mely alkalommal Ermen, Himfy Miklós, Pál fiának részbirtoka Himfy Vazul, Miklós fia és Himfy István, Péter fia közt felosztatott. E részek Mező-Somlyó (Semlak) oldalán feküdtek. Ugyanakkor kapja Himfy István Kysermen birtokát is.

Ez évben nevezett Himfy Vazul Ermen falúbeli részbirtokán a csanádi káptalan és a királyi ember által megtaláltatván, törvény elé idéztetett.[4])

1391. évben egerszegi Himfy Miklós özvegye, Ilona, Himfy Istvánnak visszaadta a Székás, Voja, Kövesd, Ermen, Akasztó és Bácstövise birtokára vonatkozó okleveleket.[5])

1404-ben Heem, Ermeni Miklós fia, Himfy Istvánnal a Gyertyános (értsd Gertenyes) és Remete közt fekvő földekre vonatkozó ügyükben abban megegyeznek, hogy mindkét fél választott bírósághoz folyamodjék.[6])

---

[1]) Pesty: Krassó, III, 106. sz.
[2]) U. o., 109. sz.
[3]) U. o. 114. sz.
[4]) U. o., 125. sz.
[5]) U. o. Krassó, III, 134. sz.
[6]) U. o., 158. sz.

Himfy István 1411. évben Krassó vármegye előtt tiltakozik keresztesi Sáfár és más szomszédjai ellen, nehogy Kisermenben lévő részbirtokát elfoglalhassák, terményeit és jövedelmeit használhassák. Ebből kitetszik, hogy Ermen és Keresztes falú határosak voltak.[1])

1418. évben Ermen remetei Himfy István birtoka volt; de ugyanakkor említtetnek Csáky György itteni jobbágyai is, kinek tehát itt részbirtokának kellett lenni.[2])

A birtokviszályok akkor vidékünkön napirenden voltak. A Himfyak birtoka sem volt háborítatlan. Ezen viszályok között megtörténhetett, hogy a Himfy család birtokigazoló levelei elvesztek, mert Himfy Istvánnak fiai: Imre, László, Miklós és Frank kérelme folytán Zsigmond király 1422. évben utasította a csanádi káptalant, hogy sekrestyéjében keresse meg azon irományokat, melyek e. k. Ermen birtokjogát kitüntetik.[3])

Krassó vármegye 1424-ben remetei Himfy László és Imre azon panaszára, mely szerint Szerdahelyi Imre krassói alispán emberei, Geresgáli Jakab és Kövy Miklós, a panaszlók Ermen nevű falujukba betörtek és azt elpusztították, vizsgálatot rendel.[4])

A csanádi káptalan 1434. évben bizonyítja, hogy debrentei Himfy (Hym fia) Imre és testvérei Tamás, Balás, László és János három birtokukat, u. m. Kisermen és Gergelyfalva Krassó vármegyei és Baská Temes vármegyei falút 70 aranyforintért 3 évre elzálogosítják remetei Himfy Imre özvegyének, Annának, az elzálogosítók nővérének. Itt is mondatik világosan, hogy Kisermen Krassó vármegyében fekszik.[5])

Ermeni bíró 1435. évben volt Kilián, kit Himfy László Krassó vármegye előtt ügyvédjének vallott.[6])

1436-ban Himfy Imre özvegye egy Ermenben lakó jobbágyért per alá kerülvén, az egész falú esküdtársul neveztetett ki az ő ügyében.[7])

---

[1]) Pesty: 182. sz.
[2]) U. o., 200. sz.
[3]) U. o., III, 308. sz.
[4]) U. o., 216. sz.
[5]) U. o. Krassó, III, 249. sz.
[6]) U. o., 252. sz.
[7]) U. o., 258. sz.

Itt megszűnik Ermen története, mely ismeretlen korban a German (Gyerman) nevet vette föl.

Csánky a helynevet „Ermény"-nek olvassa.[1]) Pesty egyszer Gyarman-nak mondja,[2]) de ez Csánky szerint nem felel meg a mai German-nak.[3])

Keresztes. 1323-ban a Keresztes nevű föld (Kereztes terra) Nagy- és Kis-Ermen Krassó vármegyei falvakkal határos volt.[4])

1363. évben Miklós és Andreas de Kerestes fia, királyi ember volt, midőn a csanádi káptalan Himfy Benedek pozsonyi főispánt, Kövespataka, Székáspataka, Vaja és Báchtövisse Krassó vármegyei falvak birtokába igtatta.[5])

Nagy Lajos király 1369. évben a csanádi káptalannak meghagyja, hogy Egerszeg határait bejárja és mint királyi embert kiküldi arra Miklóst, Andreas de Kereztus fiát.[6])

Ugyanez a Miklós és Andrásnak a második fia, András, 1371-ben Nagy Lajos által mint királyi emberek kiküldetnek Beregszói Domokos ellen.[7])

A nádor is ez évben Domokost, Stephanus de Kereztus fiát, kijelöli ermeni Magyar István beigtatására Félegyháza birtokába.[8])

Csákán Lukács de Kereztus 1392. évben királyi ember volt bizonyos erőszakoskodások megvizsgálására, melyek Vaja és más Himfy István-féle jószágokban történtek Gerebenchi Szemere stb. által.[9])

Krassó vármegye 1411. évben bizonyítja, hogy Sáfár János és Bálint de Kereztus, gyertyánosi Csép Jakabot, nevezett Bálint elfogatásáért és minden kárért, melyet tőle és szolgáitól szenvedtek, felmentetik.[10])

---

[1]) Csánky: Magyarorsz. tört. földrajza, II, 101.
[2]) Pesty: Eltünt régi vármegyék, I, 376.
[3]) Csánky, i. h.
[4]) Pesty: Krassó, III, 10. sz.
[5]) U. o., 39. sz.
[6]) Pesty: Krassó, III, 67. sz.
[7]) U. o., II, 268. l.
[8]) U. o., III, 76. sz.
[9]) U. o., II, 269, l.
[10]) U. o., II, 269. l.

Ez évben Himfy István Krassó vármegyénél eltiltja kereztusi Sáfár Jánost és szomszédjait Kis-Ermenben lévő részbirtokának erőszakos elfoglalásától.[1])

Csákán Mihály de Kerezthes 1418-ban királyi ember, midőn Remetei István Benke Pétert vádolja, hogy Krassó vármegyei Báchtövise falúból 9 ökröt elhajtott.[2])

Az orodi káptalan 1428. évi levele szerint nemes Sáfár Simon de Kerezthesy bizonyos pusztai részeket Ozyagh határában és Chernolch vidékén szolgájának, Hench Lászlónak de Belenus, adományozott.[3])

Ugyanez évben Zsigmond király egy levele Sáfár István jelentésére állíttatik ki. Sáfár itt de Berench melléknevet visel.[4])

Még 1433. évben említtetik nemes Kereztez-i Péter mester, ki a szentlászlóvári kapitány várnagya volt Borzafőn.[5])

Pesty Frigyes nézete szerint Keresztes valószínűleg Semlak táján feküdt.[6]) Valószínűbb azonban, hogy a Keresztes helynév a Nagy-Szredistye vagy Kis-Zsám határában, German irányában elterülő, „Krusticza" dülők nevében lappang. Krusticza=Krsztiste=Kereszthely=Keresztes. A dülők helyfekvése (a kis-zsámi határos Germánnal, melynek ősével — Ermennel — Keresztes is határos volt) valamint a név meglehetős biztossággal engedik ezt következtetni.

Bodorfalva. Említtetik a csanádi káptalan 1323. évi jelentésében, „villa Bodurfolwa" név alatt. Nagy- és Kis-Ermennel volt határos, a Bokarand patak közelében terült el és Krassó vármegyéhez tartozott.[7])

1488-ban előfordul egy oklevélben egy „Bodor" nevű helység. Csánky azt véli, hogy talán Bodorfalvát kell érteni ezen név alatt.[8])

Többször nem fordul elő. Közelebbi helyfekvését nem tudjuk megállapítani.

---

[1]) Pesty: III, 182. sz.
[2]) U. o., II, 269. l.
[3]) Krassó, III, 228. sz.
[4]) U. o., II, 269. l.
[5]) U. o., III, 246. sz.
[6]) U. o., II, 269. l.
[7]) Pesty: Krassó, III, 10. sz.
[8]) Csánky tört. földrajza, II, 99.

Varasd. „Possessio Worosd“ Bodorfalvával együtt említtetik 1323-ban. Krassó vármegyében feküdt és a két Ermen falúval volt határos.[1])

Ma ezen név vidékünkön ismeretlen.

Gyalmár. 1323-ban „villa Galmar“ határos volt Keresztes és a két Ermen falúval.[2])

1383. évben említtetik mint királyi ember Gergely de Galmar Domokos fia, egy Vaja falúban történt hatalmaskodás ügyében.[3])

1400-ban Miklós, Simon de Gialmar fia, egyik kiküldött krassóvármegyei ember a Raffnán történt erőszak megvizsgálására.[4])

1427. évben Galmar Simon Krassó vármegye által vizsgálati kiküldetéssel bízatik meg.[5])

Bodorfalva, Varasd és Gyalmár helységek közelebbi helyfekvését nem tudom meghatározni.

Sáma. 1370-ben Soma nevű falú Ér-Somlyó várához tartozott.[6])

1406. évben előfordul de Sama János, László fia.[7])

1410-ben említtetik ismét Johannes filius ladislei de Sama, midőn Zsigmond király őt egy Sasdon (Sósdián) történt erőszakoskodás ügyében Fodor Jánossal és Sarudi Jakabbal együtt kir. emberül jelöli ki.[8])

1418-ban Sama ismét Krassó vármegyei köznemes nevében fordul elő.[9])

Már „Varadia története“ című dolgozatomban kerestem Sámát Nagy-Zsám-ban, mely Versecztől északkeletre fekszik.[10])

Vajjon azonban az 1428-ban, a vármegye megjelölése nélkül megemlített „Saan“ — Csánky olvasása szerint „Zsán“ — alatt is a mai Zsám értendő-e,[11]) bajos eldönteni.

---

[1]) Pesty: Krassó, III, 10. sz.
[2]) U. o.
[3]) U. o., II, 174. — Az oklevélben (III, 106. sz.) „Salmar“-nak van irva.
[4]) U. o., III, 151. sz.
[5]) U. o., 220. sz.
[6]) U. o. Krassó, III, 71. sz.
[7]) U. o., 172. sz.
[8]) U. o., 180. sz.
[9]) Csánky, II, 107.
[10]) Milleker Bódog: Varadia története, 21.
[11]) Csánky, II, 109.

Kutrecz. 1358-ban Miklós, Kuthres-i Pál fia, mint királyi ember kiküldetik, hogy a csanádi káptalan emberével Székáspatak (a mai Székas) határait bejárja, és a nevezett jószágba Bessenyő János somlyói várnagyot beigtassa.[1])

1362. évben a krassói alispán azt bizonyítja, hogy István, Főteleki Domokos fia, Miklóst, Kutrez-i Miklós fiát, és annak fiait, Jánost, Istvánt és Lukácsot, Főteleknek használatától eltiltotta.[2])

Az itt megnevezett Miklós ugyanazon évben de Főtelek néven is említtetik.[3])

Ugyanazon évből még egy tudósításunk van, mely szintén a Kutreczi és Főteleki családok viszálykodásaira vonatkozik. A krassói alispán és szolgabirák embere 1362-ben jelentést tesz, hogy Miklós, Kutrez-i Miklós fia, Főteleki Istvánnak három jobbágyát elcsapta.[4])

Ma Temes-Kutas, mely még a közelmultban a „Kudricz" nevet viselte.

Főtelek. Kutrecz alatt említettem Fevtelec helység birtokosait. Midőn 1362-ben Főteleki István Kutreczi Miklóst és fiait fevtelec keletre eső harmadrészének haszonélvezetétől eltiltja, a krassói alispán a maga emberét, Bajla Lászlót, fevtelec faluba kiküldötte, hogy ezen eltiltást érvényesítse.[5])

Midőn Ozorai Pipó, temesi főispán, 1408-ban Bay, Krassó vármegyei falút nyerte adományul, Zsigmond király a beigtatásra Thomas de Fythelek nevű egyik szomszédot királyi embernek jelölte ki.[6])

Ezen falú ugylátszik Kutrecz-czel volt határos.[7])

Márkteleke. Csernóczi János, Gergely deák fia, 1362. évben a tituli káptalan előtt elzálogosította 101 márkáért Markteleke és Farkad nevű részbirtokait és Szent-András falúnak felét Krassó vármegyében Omori László mesternek.[8])

---

[1]) Pesty: Krassó, III, 29. sz.
[2]) U. o. Krassó, III, 36. sz.
[3]) U. o., 37. sz.
[4]) U. o., 35. sz.
[5]) U. o., 36. sz.
[6]) U. o., II–1, 169.
[7]) U. o.
[8]) U. o. Krassó, II—2, 23 és II—1, 158.

1390-ben Márkteleket Katalin, Omori László leánya kezén látjuk.[1])

Pesty azt véli, hogy Markteleke a Temes vármegyei Márkováczra emlékeztet,[2]) mit Csánky is hajlandó elfogadni.[3])

Ér-Somlyó vára. A verseczi vidék góczpontja és legtekintélyesebb helysége a középkorban, ezen folyóiratnak már más helyén tárgyaltatván, a szíves olvasót arra utalom.[4])

Ér-Somlyó. Falú. A XIV. században Ér-Somlyón parochia virágzott. Ez kitetszik a pápai tizedlajstromból. Ennek tanúsága szerint 1334-ben a krassói főesperességhez tartozó Michael de Somlov, plébános, 12 banalist fizetett. Ortvay a Somlov alatt Ér-Somlyót tartja értendőnek.[5])

Ha ez áll, a min kételkedni alig lehet, akkor ezen Ér-Somlyó alatt valószínűleg egy Ér-Somlyó vára közvetlen szomszédságában létezett falút kell érteni, melyet okleveleink 1390-ben és 1392-ben külön is említenek, mint az érsomlyói vár tartozékát.[6])

Varadia. 1390. szeptember 12-én Zsigmond király Mitroviczban kelt levelével új adományt ad Perényi Miklós szörényi bánnak Ér-Somlyó váráról és több hozzá tartozott falúról — ezek közt „Varadia"-ról is —, meghagyván a csanádi káptalannak, hogy őt beigtassa.[7])

1392. julius 12-én kelt levelével azonban Zsigmond visszaszerzi adományát — s így „Waradya" falút is —, Perényinek Zemplén vármegyében más jószágokat adván érte cserében.[8])

Csernócz. Cherneuch és Chernech név alatt ugyanakkor említtetik. Varadia szomszédságában feküdt. Pesty ugyan a Berzáva közelében keresi,[9]) nem valószínűtlen, hogy a Csernovecz patak, mely Doklen határában ered és közvetlen Varadia mellett szakad a Karasba, Csernócz nevére emlékeztet.[10])

---

[1]) Pesty: III, 128. sz.
[2]) U. o., II—2, 23.
[3]) Csánky i. h., 104.
[4]) Varadia története, II. rész. Tört. és rég. Értesitő, U. F., V., 141—152.
[5]) Ortvay T.: Magyarország egyházi földrajza, I, 488, 489.
[6]) Pesty: Krassó, III, 130. és 137. sz.
[7]) U. o., III, 130. sz.
[8]) U. o., III., 137. sz.
[9]) U. o., II—1, 103.
[10]) Milleker B.: Varadia története, 21, [1]).

Jabolnok. 1390-ben és 1392-ben mint Er-Somlyó tartozandósága hozatik fel. Pesty szerint valószínűleg a mai Jabuka, Versecztől délkeletre.[1])

Köveres. Versecztől délnyugatra félórányira létezett még a mult században egy Keveris nevű falú, melynek szerb lakosait 1799-ben Paulis-ra telepítették át. Ezen helység is mindenesetre a XVI. század előtt létezett, mert következtetve neve magyar hangzásából (Keveris=Köveres=Kövéres) — a magyarok lehettek alapítói és első lakosai.[2]) Okleveleink mélyen hallgatnak róla.

Végre emlékeztet még a magyar középkorra két dűlőnév is Versecz határában. Egyik Ludos, eredetileg „Ludas" a Kis-Rét északi szélén, a másik „Fizes", eredetileg „Füzes", egy völgy neve, mely völgy a Kápolnahegy déli lejtőjén lévén, a hasonnevű patak által öntöztetik. Vajjon elpusztult helységek nevei ezek, mint a helyi szerb hagyomány regéli, adatok hiányában bajosan eldönthető. A vidékünkre vonatkozó okleveleken nem találunk erre támpontokat. A Füzesvölgyben a szerb hagyomány szerint egy még a középkorban alapított szerb zárda is létezett, mely a török világban elpusztult volna. Tényleg találtak ott alapfalakat és tárgyakat, melyek a XV—XVII. századból származhatnak.[3])

Vidékünk lakosságának vallási és egyházi viszonyairól a XIV. század előtti időkből semmit sem tudunk. A XIV. századból azonban már annyi az adatunk, hogy azokat egészen tisztán és részletesen előadhatjuk.

Két vallásfelekezet uralkodott itt, a római katholikus és az óhitű, vagyis görög keleti.

A római katholikus vallás vidékünk északi és keleti részeiben konstatálható; az óhitű vallás a déli és nyugati részekben volt túlsúlyban. Az 1332—1337-ből fenmaradt pápai tizedlajstromok a római katholikus egyházi administratióra érdekes világot vetnek. Ezekből tudjuk, hogy akkor Versecztől északra Moraviczán, Perkoszován, Dentán, Germánon és Vattinán paro-

[1]) Pesty: Krassó, II—1, 233.
[2]) Milleker B.: Egy eltűnt verseczvidéki helység. Tört. és rég. Ért.. VIII, 53—55.
[3]) Egy-két darab közülök a verseczi városi muzeumban őriztetik.

chiák léteztek, és hogy olyannal a keletre fekvő Ér-Somlyó is bírt.

Az első két parochia a temesi főesperességnek a „Temes és Berzáva közti alesperesi kerületé"-ben feküdt, mely a Temes és a Berzáva folyók közt terjedt el, délen a Moraviczapatakig lenyúlván.

Moravicza „Mura" és „Mora" név alatt említtetik. Plébánosa Mihály volt, kiről föl van jegyezve, hogy 1333-ban „solvit medium feronem", 1334-ben egyszer 4 garast, másszor pedig 14 banalist, s végre 1335-ben 7 banalist fizetett.[1])

A többi négy parochia a krassói főesperességhez tartozott. Ez a Berzávától, illetve a Moraviczapataktól a Dunáig húzódott és mai Temes vármegye déli és Krassó-Szörény vármegyének délnyugati részeit foglalta magában. A krassói főesperesség megfelelt az akkori Krassó vármegye területének.

Mind a négy plébánia az 1334. feljegyzésekben fordul elő: „Item Petrus de Dend solvit 4 grossos et 3 parvos.

Item Nikolaus de Wodad solvit 4 grossos.

Item Michael de Hermen solvit 4 grossos."[2])

Az ér-somlyói plébános, Michael de Somlov, 12 banalist fizetett.[3])

Délre és Délnyugatra az óhitűek voltak túlsúlyban. Itt csak Haram-ban (Palánkon) volt katholikus plébánia. Az itteni óhitűekhez eleintén csak szlávok, névleg szerbek, tartoztak, mivel a románok vidékünkön csak a XIV. század második felében tűnnek fel. Ezekről sokkal kevesebbet tudunk, mint a katholikusokról. Nagy Lajos király hittérítési buzgalmában 1366-ban meghagyja Keve és Krassó vármegyéknek, melyeknek legnagyobb részét épen a Versecztől a Dunáig terjedő vidék képezte, hogy az ezen vármegyékben levő szláv óhitű papokat nejeikkel és gyermekeikkel együtt. valamint egész holmijokkal, azonban minden károsítás nélkül, vitessék Himfy Benedek, Keve és Krassó vármegye főispánjához.[4])

---

[1]) Mon. Vat., I. I, 152, 157, 159.
[2]) Pápai tizedlajstr. 153.
[3]) U. o.
[4]) Fejér, IX. 3. kt., 543. l.

Megemlítendő még, hogy a hagyomány szerint a meszicsi óhitű zárdát 1235-ben Szent Sebők alapította volna.

Verseczen akkor valószínűleg mind a két vallásfelekezet bírt hívekkel. Katholikus parochiát itt ugyan nem találunk megemlítve, de azt tudjuk, hogy 1439-ben az orodi káptalan egyik tagja „Dominicus de Vershecz" volt,[1]) miből azt következtethetjük, hogy Verseczen katholikusok is voltak az óhitű szerbek mellett, kik, mint ezt a helynév szláv eredete (Vrhsácz) bizonyítja, a helység alapítói voltak.

Három nemzetiséghez tartozott Versecz vidékének lakossága. Voltak itt szlávok, (szerbek), magyarok és románok. A szlávok, úgylátszik, a legrégibb nemzetiség köztük; a román pedig legutoljára lép fel.

Fekete Izvor (Fekete izwar; izvor = forrás), mely 1343-ban említtetik először és Ér-Somlyó vára tartozéka volt, határozottan szláv eredetű, s magyar jelzőjét csak később kapta. És ha az áll, a mit Csánky gyanít, hogy az 1390-ben 1392-ben előforduló Vizuar (Vizvár) a fentinek megfelelne,[2]) akkor a később jött magyarok átalakítását a helynéven még szembetűnőbben látjuk. A később települő nép, mely a maga nyelvéből nem eredt helynevet talál, a helynevet saját nyelvjárása szerint átidomítja belső értelmének elejtésével.[3])

Szláv származású a Csernócz helynév is. Ennek gyöke „crna", mely valamennyi szláv nyelvben „feketét" jelent. Az „ócz" rag gyakran fordul elő oly szláv helyneveknél, melyeket a magyarok nyelvükhöz átidomítani igyekeztek. A XVI. században Vlajkovácz neve „Vlajkócz" (Vlajk-ócz) volt.

Radafalva gyöke „Rada" Radoszláv személynévre vezethető vissza.

Moravicza nevét némelyek a román nyelvből származtatják; de helytelenül. Vaskő határában, melynek régi neve Moravicza-Eisenstein, fakadt a Moravicza-patak, mely Temes-Moravicza mellett folyik és Vaskőnél sok fekete bogyón keresztül hatol.

[1]) Ploty: Krassó, III, 280. sz.
[2]) Csánky, i. k. 109.
[3]) Pesty: A helynevek, 54.

Ezen fekete bogyónak román neve: mure; ez magyarázza, Pesty szerint, Moravicza-Vaskő helynevének értelmét is.[1])

Sokkal valószínűbb azonban, hogy a Moravicza név a szláv nyelvből való; mert „mura" a szerb nyelvben annyi mint „agyag" (Lehm). Azonkívül előfordul a Moravicza helynév szlávok lakta vidéken, hol románok soha sem tartózkodtak. Igy van Kamarai-Moravicza és Brod-Moravicza Horvátországban és Ó-Moravicza a Bácskában.

Versecz neve is szláv eredetű. Eredetileg „vrhsácz" volt. A gyöke „vrh" annyit jelent mint hegy, domb vagy magaslat, s a „sácz" szótag, úgylátszik, szláv helynévképző, mivel más szláv helynevekben is előfordul, u. m. Oresácz, a fehértemplomi járásban fekvő falu nevében.

Legérdekesebb azonban, hogy a lakosok közül többet névleg is megnevezhetünk, és ezek szerbek. 1389-ben találkozunk a következő ermeni jobbágyok neveivel: Juko, Hynach, Glav (vagy Slav) és Neguja.[2]) 1362-ben fordulnak elő a Kutrecz (a mai Temes-Kutas) mellett létezett Főtelek faluban a következő jobbágyok nevei: druguzlav, Miloch és vezlin.[3]) 1370-ben pedig Radin vodadi jobbágy említtettik.[4])

A tiszta magyar eredetű helynevek közül legrégibb Ér-Somlyó; 1290-ben említtetik először erd sumlio néven. Az Ér-Somlyó név a som közismeretes gyümölcsétől vette eredetét, úgy mint a többi magyarországi Somlyó, Somogy, Somodor, Somos, Somosd, Sompács és Somsály helynév.[5]) Az „Ér" jelző valószínűleg az alatta elhaladott Csernovecz patakra vonatkozik s megkülönböztetésül használtatott a semlaki dombon állott Mező-Somlyó várától.

Tiszta magyar származású továbbá Keresztes, Főtelek és Váradia. Ez utóbbi helységnek eredeti neve „Várad" volt, mely ősi névalak azt mutatja, hogy ezen helység egy várral állott vonatkozásban. Ezen vár pedig Ér-Somlyó volt, mely a mai

[1]) Pesty: Krassó, II—2, 47.
[2]) Pesty: Krassó, III, 125. sz.
[3]) U. o. 35. sz.
[4]) Pesty: Magyarország helynevei, 407.
[5]) Czuczor és Fogarassy: A magyar nyelv szótára, V, 876. hasáb.

Váradia határában feküdt, közvetlenül a helység fölött, s melynek tartozéka Váradia hajdan volt.[1])

Dél-Magyarországon a románok a XIV. században jelentek meg.[2]) Ezek szállták meg Váradot is, mely talán a török berohanások folytán eredeti lakosai által pusztán hagyatott. A XIV. század vége felé elrománosodott nevével találkozunk. „Várad"-ból „Varadia" lett. A románok ugyanis a helyneveket, midőn d képzővel végződtek, az ia vagy a betűvel szerették kibővíteni, és lett ilyen módon Sasd ill. Sósd helynévből Sosdia, Váradból Varadia.[3])

Az eddig még megmagyarázhatlan helynevek közé Ermen és Dend tartozik. Az egyiket Pesty Ermen-nek, Csánky pedig Ermény-nek olvassa.[4]) Ez Örmény-re emlékeztet, miből azt lehetne következtetni, hogy alapítói örmények lehettek. Ortvay valószínűnek is tartja, hogy Örmény-nek ejtetett a név.[5]) De Pesty azt írja, hogy a mi az Ermen helynevet illeti, Knauz monumentái II. kötetében az Esztergom vármegyei Örmény falu ugyan következetesen Ermen-nek van írva, de semmi adat sincs rá, hogy a verseczvidéki Ermen hajdan Örmény-nek ejtetett volna.[6])

Dend-ből a XIV. században Dente, később Denta lett. Ha Edelspacher szófejtése helyes, akkor Denta, Zenta, Detta (Denta helyett) a dentek-re vihető vissza.[7]) —

Már 1396-ban, a nikápolyi csata után, megkezdették a törökök becsapásaikat a déli vidékre, ennek részeit többször lángba borítván. Marczali Miklós, temesi főispán, egyszer Csákova mellett vert meg egy rablócsapatot. Később, egy 1417. évi oklevél szerint, egy másik csapatot Somlyó város (Nagy-Semlak) — tehát a mi vidékünkön — és azután a Nyárád folyó mellett tett tönkre.[8]) Természetes, hogy Versecz vidéke is

---

[1]) V. ö. Milleker B.: Varadia története.
[2]) Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája. 477—514.
[3]) Pesty i. h., II—2, 325.
[4]) Csánky i. h., 109.
[5]) Magyarorsz. egyh. földleírása, I, 487.
[6]) Pesty i. h. II—1, 146.
[7]) Ortvay i. h., I. 485, 486. Edelspacher: Dentek és magyarok, 14 után.
[8]) Ortvay T.: Magyarország egyh. földleir.. I., 477.

sokat szenvedett ezen a XV. században meg-megújúló betörések által.

Végre 1551-ben került a vidék teljesen a török járom alá. Ugyanis még mielőtt a török vész Temesvárt megingatta volna, számos kisebb vár esett Mehemet beglerbég hatalmába; köztük 1551-ben Ilyéd és Somlyó. Az előbbit Palatics János, ki Fráter György lovas vezére volt, vesztette el a törökök ellen.[1]) A másik Kis-Somlyó volt.[2])

„Rémöltek magyarok az sok apro várban,
Sokan kiszökének, hagyák pusztaságban,
Csak Temesvár álla az nagy bátorságban,"

énekli Tinódi Sebestyén.[3]) Valószínűleg akkor esett el Ér-Somlyó és Versecz vára is. —

---

[1]) Pesty: Krassó, II—1, 226. — Bethlen Farkas, I, 498, és Istvánffy, libro 17 után.
[2]) Régi magyar költők, III, 38.
[3]) U. o.

A dettai ékszerek.[1])

Dettán (Temes m.) 1882-ben régi sírokra akadtak az új temető megkezdésénél a munkások s ezúttal sokféle tárgy került elé, de legtöbbje elkallódott. Csak egy részét mentette meg Timáry Imre dettai földbirtokos, ő tőle kapta Ormós Zsigmond, a ki viszont a délmagyarországi muzeumnak ajándékozta. E muzeum választmányának engedélyéből és főt. Patzner István úr szívességéből közölhetjük itt az egész sorozatot. Ő tőle tudtuk meg a megelőző adatokat, melyeken kívül az egész emléksorozat előfordulásának részleteiről nem lehetett egyébb hírt szerezni.

A tárgyak megitélésében tehát teljesen arra vagyunk utalva, a mit az ékszerek stilusából és más rokon emlékekkel való összevetéséből kisebb-nagyobb valószínűséggel megállapíthatunk.

A közelebbi vizsgálat eredménye, hogy a 28 darabnyi sorozatból azon husz, melynek korát megközelítőleg tisztázhatjuk, legalább is két csoportra osztható, egyike az ú. n. régebbi, másika a későbbi középkorból való; nyolcz darab iránt egyelőre nem vagyunk eléggé tájékozva.

E hármas csoportosítás szerint mutatjuk tehát be a szerény ékszereket.

A. Csoport. Ékszerek a régibb középkorból.

1. Fülönfüggő bronzból, nagyjából félhold idomú, egyik oldala lapos, másika laposan domborodó, felső széle közepén fölemelkedő csúcsos nyújtványnyal; a lemez közepén háromágú mélyedés, részben szabálytalan áttöréssel, mely talán hiányos öntés következménye; a széle s a mélyedés közt, kétfelől a külső körvonalak irányát követő zöld zománczos sáv.

---

[1]) Az „Archaeologiai Értesitő"-ből. Uj folyam. XVI. kötet. 3. sz. (1896. junius.) A szerkesztőségnek az átvétel szíves megengedéséért itt is őszinte köszönetet mondunk.

2. Korongos bronzfibula. Fölületén kidomborodik egy lapos gyűrűtag, melyből négy irányban keresztben álló, laposan kidomborodó keretű egy-egy háromszög nyúlik a korong széle felé. A középső körben csakúgy, mint a négy háromszögben és a közbeeső mezőknek a domború sávok közvetlenségében vonuló részein zöld zománcz nyomai maradtak. A korong alján apró fül és kampós lemezke a tű erősítésére szolgáltak.

3. Zománczos korong bronzból, a vésett aljú mezők közeit stilizált növényidom képezi; közös törzsből két felé inda hajlik és végződik gumós idommal, rövidebb hajtást bocsájtván a korong széle felé, és ugyancsak a gumós végek táján a középszárral párhuzamos hajtás éri a szélét; a középszárból háromtagú levélféle emelkedik egyenesen s tőle jobbra-balra félkörben hajló inda vonúl, két rövid hajtása a korong külső szélét éri, a szár tengelyében a hármas levél fölött összeér és arra kétfelől reá hajolván, hármas hajtásából egyet a fölfelé hajló ágakba bocsájt. Ez idomok közt tizenkét elkülönitett mélyedésben megközelítőleg jobbra-balra egyenlő elhelyezésben vérvörös, sötétkék, világos kék, tengerzöld és fűzöld zománcz borítja a mezőket.

Az elkülönítő fémes sávok laposak, némelyeknek közepén sekély rések vonulnak, melyekben zöld zománcz nyoma maradt.

A korong alsó széléből karima áll ki, melyen körüskörül fogdísz domborodik. Egy helyütt a korong át van lyukasztva és két ellentétes helyen a karimán behajlás látszik, e helyeken a korongot valószínűleg reá erősítették valamely alapra.

4. Fülönfüggő bronzból, alsó töredéke gyöngyöket példázó gumós domborulatokkal.

5. Pityke szürkés fémből; nagyjából szívidomú, felületét laposan kidomborodó stilizált levél-idomok diszítik, melyek a külső szél tagozását követik; alján három szögecs.

6. Csüngős pitykék bronzból, zöldes vagy szürkés patinával; egy példány épségben maradt, van azonkívül öt pityke és négy lógós lemezke; ezek nagyjából szívidomuak, rovátkolt karimával, melynek közepén madárfejhez (?) hasonló

idom domborodik ki, hegyes végén apró bütykös toldás, felső végén gyűrűs lyuk; a pityke körded, középső dudorral, szélét fogsoros díszű gyűrűs keret szegélyzi; az aljukon van fölvarrásra két fül.

7. Gömbös csüngő bronzból, felületét zöld patina borítja, a gömb alsó felét ferdén futó hornyolatok ékítik, felül gyűrűs fül áll ki.

8. Gömbös csüngő bronzból, felülete patinás, idoma félgömbű, nyulánk füllel.

9. Gombfélének talán fele része, bronzból, alul sima gyűrűs karimája volt, kihajló felületét ferdén futó hornyolatok ékítik, a domborulat felül hegyes peczekben végződik.

10. Gömbszelvényű gombféle, szürkés fémből, alját pléh borítja, legcsúcsán körded mélyedés, közepén apró lyukkal, ebben talán gyöngy volt erősítve; a mélyedés szélén épúgy mint a gomb alsó szélén sodrott fonál; a felső körtől az alsó felé egyforma távolságban öt gömböcsös sor vonul, a közbeeső mezőkben mindig sodrott fonalu kettős körben három-három gömböcs.

11. Halántékgyűrű (?) két dbja, a végső S idomú kihajlásnak csak kezdő darabja van meg.

12. Két bronz korongocska, közepén és szélén rovátkolt gyűrűtag; két-két lyuk szolgált az erősítésére, aljuk sima.

13. Gyűrű bronzból, közelzáró végekkel, felülete egyik oldalon hosszában futó lapokra tagozott.

B. Csoport. A XIII.—XV. századi időszakba látszanak tartozni a következő ékszerek:

14. Mellcsatt. Sárga fémből, áll lapos gyűrűből, melynek szélén sugárszerűen tizenkét ág áll ki; mindegyik hármas karélylyal végződött, most már csak kilencz teljes; minden ágon bevésett háromszögű vonaldísz van, két vonalas kör és hasonló kör ékíti a három karélyt; mindegyik karély közepén s a középgyűrűn minden második sugár tövén van egy átjáró lyuk, mely erősítésre szolgált. A gyűrű belső szélén van egy négyszögű kis áttörés s az áttörés előtt a megszakított körszéleket

összekötő peczek, mely a csat tüskéjének csukloul szolgálhatott. A sárga fém felülete az idők folyamában teljesen megbarnult.

15. Négyágú keresztke sárga fémből, alsó ága csonka, fölül füllel és bal ágán átjáró apró lyukkal. Az ágak csúcsán domború keretes köridomok, benne kidomborodó petty, az ágak széleit keretek szegélyzik és a kereszt középterét keretes kör ékíti, melyből a kereszt négy tengelye irányában egyenes, kidomborodó vonaldísz indul ki.

A négy ágból a felső és alsó valamivel hosszabb mint a két oldalsó.

16. Áttört művű korongocska sárga fémből, közepett keretelt körrel, melyből sugárszerűen pálczatagok vonulnak a keret felé, minden pálczácska végét gömböcs jelzi és a keret külső széle csipkézett, a korong alja sima. Nyilván fölvarrásra szolgáló ékítmény volt.

17. Áttört művű csillagocska sárga fémből, közepén keretes körfoglalvány, talán zománcz vagy gyöngy befogadására, kilencz ágából megvan nyolcz, minden ág tövén lyuk, az ág csúcsán hármas gömböcsdísz.

18. Áttört művű virágocska sárga fémből, közepett körfoglalványú keret, csipkézett szirmain nyolcz lyuk.

19. Kapocsrész (nőstény) sárga fémből, tojásdad lemeze kötéldíszű kerettel, két lyukkal s egy kidomborodó gömböcsdíszszel; karikája, melyben a másik kapocs kampója járt, lapos és sima.

20. Kapocsrész (nőstény) sárga fémből, áttört mű kidomborodó levélidomokból, hat lyukkal, a gyűrű oldala, melybe a megfelelő hímkapocs szöge belényult, hornyolatokkal díszes; a lemez alján fül nyoma.

C. Csoport. Határozatlan, valószínűleg különböző korszakokból származó ékszerek.

21. Keresztke, ólmos színű fémből készült, egyenszárú, a kereszt közepén harántosan futó átlók kötik össze mint kidomborodó vonalak a kereszt négy sarkát s az átlók találkozásán kidomborodó petty, minden ágon négyszögű domború keret,

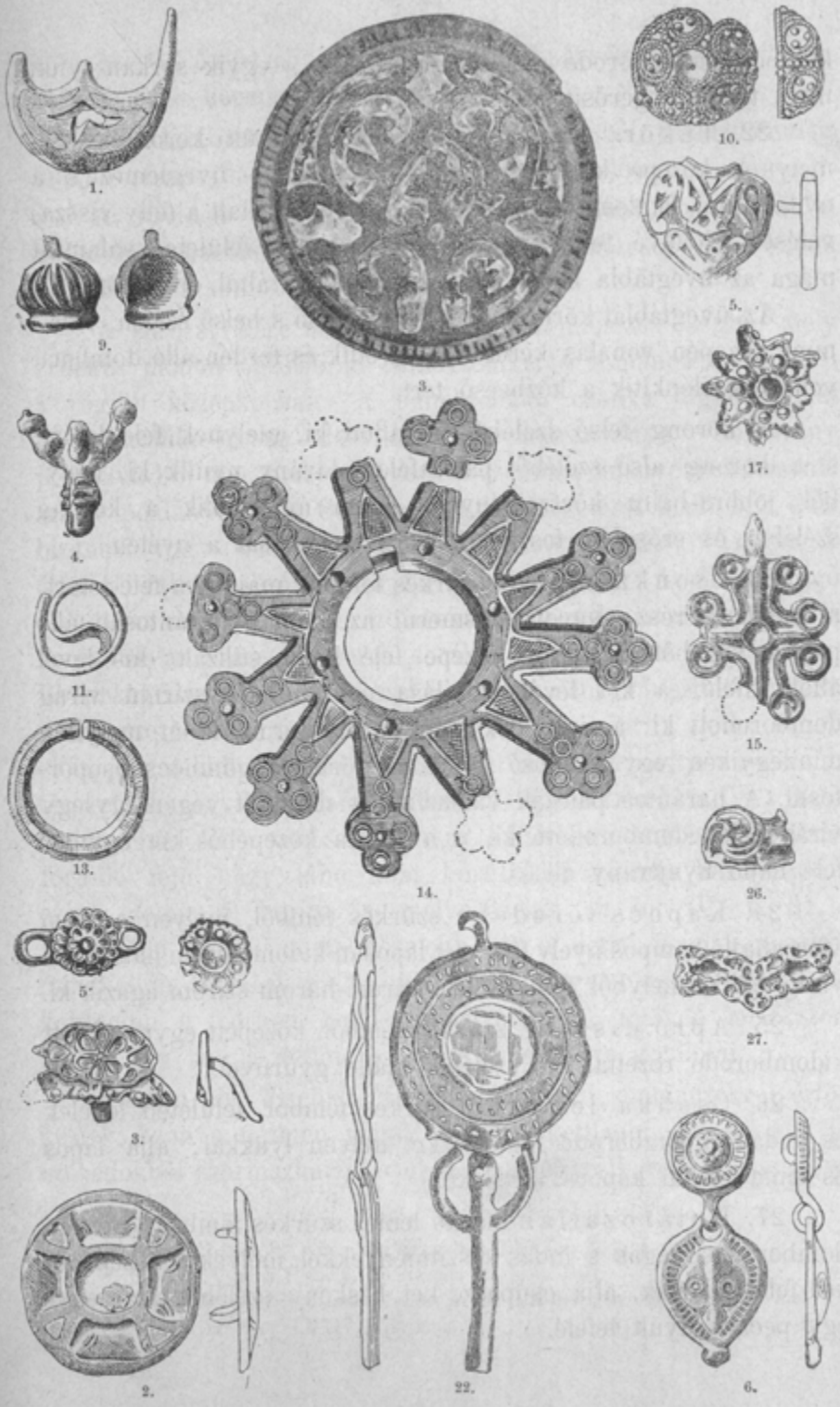

A dettai ékszerek.

közepén kidomborodó pontdísz; alja sima; egyik sarkán lyuk, mely talán megerősítésére szolgált.

22. Tükör. Ólomszerű anyagból készült korongból áll, melynek közepe köridomra áttört, a körben üveglemez s a nyilást alul fémlemez borítja, mely az üveg alatt a fény visszavetését lehetővé tette. Most az alsó lemez felülete, valamint maga az üvegtábla belső lapja is, oxydatio által elváltozott.

Az üvegtáblát körítő lapos keret külső s belső szélén, valamint közepén vonalas keret domborodik és ferdén álló domború vonalkák élénkítik a közbeeső tért.

A korong felső széléből fül állott ki, melynek fele letört, s a korong alsó széléből pálczaféle toldvány nyúlik ki, melyből jobbra-balra körszelvényben hajló ág nyúlik a korong széléhez és erősebbé teszi a korong megállását a nyélen.

23. Csonka kapocs szürkés fémből, majdnem fele letört, a meglévő rész engedi fölismerni az idomát, harántosan álló pálcza végéből, szárával közepe felé hajló stilizált dús levél állott kifelé, a két levél elhajlása pontján négyszirmú virág domborodott ki: a virágocskán túl három körded idom, melynek mindegyikén egy középső gömböcs körül öt gömböcs csoportosul. A harántos pálczák valószínűleg mindkét végén egy-egy virágocska domborodott ki, s a pálcza közepéből két egymás felé hajló nyujtvány áll ki.

24. Kapocs töredéke szürkés fémből, melyen az alsó visszahajló kampós nyelv fölületét laposan kidomborodó hatszirmú virág ékíti; melyből fölül és alul három-három szirom ágazik ki.

25. Apró dísztag szürkés fémből, közepett egymásfölött kidomborodó rozetta, két széléből kiálló gyűrűvel.

26. Csonka lemezke szürkés fémből, felületén levelek és indák kidomborodó idomai, két helyen lyukkal; alja lapos és sima; talán kapocs töredéke.

27. Határozatlan díszítő lemez szürkés fémből, csekély domborodásu ágas s indás díszítményekkel, melyek a közepéből két felé ágaznak, alja csupasz, két keskeny széléből talán egy-egy peczek nyúlt lefelé.

28. Gyűrűtag csonka töredéke szürkés fémből; oldalán kettesével és hármasával rakott gömböcsök.

29. Határozatlan tárgy szürkés fémből, félköridomulag kihajló részén három sorban domborodó levéldísz.

A röviden leírt három csoportból ezúttal csak az elsőre terjed különösebben figyelmünk, a másik két csoport később fog alkalmat adni behatóbb tárgyalásra.

A sorozat élére helyeztünk három zománczos ékszert, mely érdekes módon egészíti ki ismereteinket a zománcz-technikáról a régibb középkorban. A félhold-alakú csonka függő idomát jól ismerjük, ez az idom az ó-kor maradványa. Két arany példányt bír a n. muzeum[1]) és a muzeumi példányokhoz hasonló arany példányt közöl Cesnola Cyprus szigetéről Daliból,[2]) ezek bizanczi vagy őskeresztény készítmények, ilyenekül mutatják őket a rajtuk ábrázolt fürjek, illetőleg pávák. A dettai függő nélkülözi az ily állati ábrázolásokat, szorosabb analogiát nem is keresünk az arany ékszerek sorában, de a bronz függők közt. Ilyeneket ismerünk a kettlachi sírokból; Sacken[3]) színes rajzban közli, mert azoknak a felületén is úgy mint a dettai függő előlapján, a kidomborodó ábrák körül zománcz borítja a mélyebb tereket. Az egyik kettlachi fülbevaló lapján (Sacken IV. t. 80.) kettős levél áll a vörös zománczú háttérben; a másikon hátraforduló fejü négy lábú állat körül kék és más határozatlan színű zománcz borítja a mélyedéseket (u. o. IV. t. 81.). Ez utóbbi idoma miatt közelebb áll a dettai formához, mert mindkettőn a felső hajlás közepéből hegyes csúcs áll ki, a kettlachin a körben hajló ág is megvan, melyen az ékszer lógott. Igy kell a dettai függőt is kiegészítve gondolni.

Sacken és Tischler, a kik a kettlachi zománczokról értekeztek, azon a nézeten voltak, hogy a kettlachi sírmező a VII. századokból származhatik és ebben megegyezik velök Kondakow

[1]) A régibb középkor eml. Magyarhonban XXXXV. 3. és 4. sz.

[2]) Cesnola, Cyprus I. tábla, Goldornaments from Dali.

[3]) Ueber Ansiedlungen und Funde in Niederösterreich. Sitzgb. d. ph. hist. Cl. der Akad. d. W. in Wien LXXIV. 574. s. k. ll.

is,[1]) a ki a bizanczi zománczról közzétett díszmunkájában ez ékszerformának történetét kezdetétől a mai napig előadja.

Ugyanazon kettlachi sírmezőn korongos fibulák és egyéb czélu zománczos díszkorongok fordultak elő. Dettáról is ösmerkedtünk (2. sz.) egy zománczos fibulával és egy zománczos díszkoronggal. A fibulát díszítő sávok és szögletes motivumok a legegyszerűbbek és primitiv voltukban a római császárságban a barbároknál kedvelt zománczos fibulák legszerényebb idomaival is alig mérkőznek, a zöldes zománcz is, mely fölületét élénkíté, a technika alantas fokát jelzi.

Jóval nagyobb igénynyel készült a 3. sz. korong. Két többágú lombos indadísz világosan mutatja, hogy készítője bizanczi (?) levélmustrát iparkodott utánozni s az ötféle zománcz is, melylyel a mélyebb köröket tarkította, a technika magasabb fokáról tesz tanúságot. A technikai mozzanat a jelen esetben annál fontosabb, mert a mélyített aljú zománczot a régibb középkor gyéren és rendszerint kevés színben alkalmazza. A bizanczi művészet még a XI. században is, az akkor virágzó korát élő rekeszes zománcz mellett csak mellékesen alkalmazza és a nyugati román ötvösségben is csak a XII. századtól kezdve érvényesül szélesebb körben. Ez az (egykor) díszes korong tehát a champleve zománcz gyakorlatának történetében annál fontosabb szerepre van hivatva, mert egy homályos átmeneti kornak a műgyakorlatára újabb fényes világosságot vet.

A gyöngyöket példázó gumókkal díszített fülbevaló töredéket (4.), a pityke (5.), a csüngős pitykék (6.) s a gömbös csüngők (7. és 8.), valamint a gömbszelvényű gomb (10.), valamint a halánték-karika és egyéb apró ékszerek (11—13.) analogiáit ismerjük a hazai leletekből, melyek a honfoglalási kort jellemzik,[2]) koruk iránt átalában alig lehet kétségünk és csak az képezheti vita tárgyát, hogy egyik-másik idomnak hol keressük az eredetét és némelykor kétséges, hogy a hazát akkoriban biró mely népek használták. Vannak köztük olyanok,

[1]) Geschichte und Denkmäler des byz. Emails 1892. 341. s. k. ll.

[2]) Vsd. ö. A honfoglalási kor hazai emlékei. (Különlenyomat az Akadémia millenniumi kiadványából.)

p. o. az ú. n. halántékgyűrű és a gyöngyidomú fülbevaló (4.), melyek már a magyarok bejövetelét megelőző korban divatoztak hazánkban, a miért is méltán nevezhették szláv ékszereknek.

Ellenben p. o. a szürkés fémű szívidomú pityke (5.) eredete más körre vall, és ez ékszerek divatja csak a honfoglalók lovas sírjaitól kezdve nyomozható.

Kárász Leó.

TERVEZET

a Temesvár szab. kir. város területén levő történeti nevezetességü helyek, épületek stb. emlékezetes megjelölésére vonatkozólag.

(A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat“ megbízásából. Felolvastatott ugyanazon társulat választmányi ülésén 1896. május 16-án.)

Tisztelt Választmány!

A Temesvár szab. kir. város területén lefolyt történelmi jelentőségü események színhelye részben a régi, részben az új Temesvár volt, miért is jelen tervezetemnek mindkettőre ki kell terjeszkednie. Javaslatomat tehát a következőkben bátorkodom előterjeszteni:

I. A régi Temesvár.

Ebben mindenekelőtt megjelölendők: 1) A régi (ősi) vár. 2) A kastélyerőd. 3) A Kis-Palánk. 4) A Nagy-Palánk. Névleg ezek fekvési helye s azonkívül mindegyikben az emlékezetes pontok. A régi Temesvár e négy alkotórésze mindegyikében alkalmas helyen egy-egy kő-obeliszket helyezzünk el, megfelelő magyar emlékírattal, a területükön lévő emlékezetes pontokon pedig szintén emlékírattal ellátott érctáblákat.

1. A régi (ősi) vár.

A régi várban felállítandó obeliszk legalkalmasabb helyéül kínálkozik a belvárosi Szt.-György-tér. — Az obeliszk egyik oldalára a régi Temesvár leghitelesebb geographikus alaprajza vésetnék rövid magyarázattal. Többi lapjaira pedig chronologiai rendben azok az események, melyek különösen a régi (ősi) várban történtek. Nevezetesen a következő felírat:

„Temesvár régi vára már Róbert Károly idejében állott, ki azt „1316-ban megerősítteté s benne több évig tartózkodott. Itt temetteté el „nejét, Mária királynét. Innen hívatott egybe 1318. Rákosra az ország-„gyülés. 1385. Erzsébetet, Nagy Lajos király özvegyét, 1397. Zsigmond „királyt látták falai. 1441-től a Hunyadyak kedvelt tartózkodási helye. „1463. először, 1476. másodszor támadt reá a török Ali bég, de előbb „Pongrácz, majd meg Nifor, Chepely, Nagy Béla és Ambrus visszaverték. „1492. újra megerősítteté Ulászló, s innen vívta győzelmeit Kinizsy. 1514.

„Dózsa ellen védelmezték Báthory István és Szapolyai János. 1551. „Mohammed Sokoli 80.000 emberrel ostromolta hiába; Losonczy István „védelmezé. 1552. Achmet beglerbég támadta 160.000 törökkel, Losonczy „őrizte 2210 magyar és spanyol vitézzel. 1552. julius 30. Losonczy halála „után török kézre került. Első török parancsnoka Kassim basa lett. „1596. Báthory Zsigmond, 1597. kanczellárja, Jósika István, akarták „visszavenni, siker nélkül. 1602- és 1607-ben Bethlen Gábornak nyujtott „menedéket. 1689. a császáriak keríték be s tartották 3 évig zárva, „eredménytelenül. 1696. Frigyes Ágost vette ostrom alá. 1697. II. Mustafa „szultán látogatta meg. 1716 október 13. Savoyai Jenő herczeg, a török „járom 164. évében, 48 napi heves ostrom után dicsőségesen visszafoglalá."

Ugyanezen obeliszkre vésetnének a temesvári török kormányzók, magyar parancsnokok, és a temesi grófoknak nevei, a mennyire hitelesen megállapíthatók.

A régi vár emlékezetes pontjai, melyek feliratos táblákkal megjelölendők:

a) Az „Erdélyi kaszárnya."

A felírás szövege: „E kaszárnyát III. Károly építteté 1719—1729. „a régi vár délkeleti bástyái felett. Az épület szegletes alaprajza a hajdani „török vár ez oldali falainak alaprajzát tünteti elénk. — 1723 április 25-én, „a régi vár falai lehordatván, Mercy Claudius Ferencz gróf tartomány-„főnök e tájon tette le a jelenlegi várfalak alapkövét."

b) A „seminariumi templom."

Felírás: „Itt állott Temesvárnak Szt.-Györgyről czímzett ősi róm. „kath. plebániatemploma. A török hódoltság korszakában a törökök fő „moscheája váltotta fel. A visszafoglalás után III. Károly 1717. a polgárság „kérésére a Jézus-társaságnak engedte át a mellette lévő telekkel, melyen „négy török épület állott. E telken épült 1730. a jezsuiták missio-háza, „kik a lelkipásztorkodás mellett e város köznevelésének megújítói s a „gymnasium megalapítói voltak. Templomuk, melynek kriptájába a város „kitünőbb egyénei is temetkeztek, „Ad S. Mariam Serenam" nevet viselt „s a dóm fölépítése előtt püspöki székesegyháznak használtatott. A jezsuita-„atyák 1754. e mostani templom építésébe fogtak, de költséghiány miatt „1769. félbenhagyták."

c) A kegyesrendiek temploma.

Felírás: „E templomot Bosznia-tartománybeli Ferenczesek építék „1736-ban, a kegyesrendiek birtokába jutott 1788-ban."

d) A belvárosi plebániatemplom és plebános-lak.

Felírás: „E templom és plebános-lak helyén 1755-ig, midőn a „bolgár-tartománybeli szerzetesek e templomot fölépíték, egy malom állott „a régi vár, a kastélyerőd és a Kis-Palánk között. — Egyúttal a Bega

„régi medre, mely a színház felől jövén a régi vár falait szabálytalan „folyással öntözte, erre haladt.“

e) A belvárosi Erőd-utczába egy tábla illesztendő ezen felírással:

„Ez az út vezetett egy hídon s az ú. n. ‚Belgrádi kapun‘ át a „kastélyerődbe.“

f) A régi várkapuk:

Az erdélyi kapu helyére feliratos tábla: „Itt volt a régi vár „‚Lugosi kapuja,‘ később ‚Erdélyi kapu.‘ Lebontatott 1891-ben.“

A bécsi kapu helyére: „Itt volt régen a ‚Mortorosi.‘ „később ‚Aradi,‘ majd ‚Bécsi kapu.‘ Lebontatott 1891-ben.“

A belvárosi Jenő-herczeg-uteczai 2. számú házra: „Itt állott a „régi vár ‚Forforosi,‘ később ‚Jenő-herczeg kapuja,‘ mert „a savoyai hős erre tartá bevonulását. Lebontatott 1817-ben.“

A józsefvárosi kapu helyére: „Itt állott a régi ‚Péter-„váradi,‘ később ‚Józsefvárosi‘ kapu. Lebontatott 1891-ben.“

2. A kastély-erőd,

a jelenlegi cs. és kir. fegyvertár és tűzérkaszárnya helyén.

Táblán, esetleg obeliszken a következő felírás:

„Itt állott a régi kastély-erőd. Építteté I. Károly király 1316 körül. „Benne a Hunyady-kastélyt 1441—46 között Hunyady János, temesi gróf, „s 1447-ben innen küldé Csupor Pétert Moldova ellen. 1449—51. innen „támadta Szerbiát. 1456. V. László itt látogatta meg a Hunyady-családot „s november 23-án, a kastély keleti szárnysarkán volt kápolnában esküdött „meg az evangéliumra, hogy Cillei halálát a Hunyadyakon meg nem „bosszulja. 1458 novemberben Corvin Mátyás, már mint Magyarország „királya vonult be a családi házba s innen hirdette ki még ugyanazon „hóban a szegedi országgyülést. Losonczy 1552. a török által szorongatva, „e várkastélyban vonta meg magát, s átadási határozata után itt fogadta „Achmet esküizenetét és fermánját. Tinódi szerént innen szökteté ki „török mezben Földváry István deákját feleségéhez, Pekry Annához, s „uradalmainak tiszttartóihoz segítséggyüjtés végett. 1552, 1716 és végre „1849-ben a kastély falai annyira összetörettek, hogy az osztrák kormány „kevéssel utóbb végleg leromboltatta, s helyén fegyverműhelyeket és kaszár-„nyákat építtetett.“

3. A Kis-Palánk.

Ott, a hol most a várból a Józsefvárosba vezető úttól balra a Bega mentén a katonai lovagló-tér sorompói vannak elhelyezve, egy kisebb obeliszk állítandó a következő felírással:

„Innen terjedt északnak, a várfalak felé a régi Temesvár legkisebb „külvárosa, a Kis-Palánk. A városrész közepén a török időkben egy mecset

„magaslott, mely a visszafoglalás után kath. templommá alakíttatván, a „Ferenczes barátok birtokába jutott, kik még 1723-ban is e templomban „fogadták a várból jövő processiót. A Hunyady-kastély és a Kis-Palánk „között három sánez-váracs volt, melyek a városrészszel együtt az új „védőművek épülése alkalmával (1719—1729) pusztultak el."

4. A Nagy-Palánk.

Az 1891-iki kiállítás helyén, körülbelül a hol az iparcsarnok állott, obeliszk emelendő; felírása:

„Innen terjedt a régi vár körül, majdnem a volt bécsi kapuig, a mai „aradi országútig a Nagy-Palánk külváros. Egykorú volt a régi várral. „A városrészt téglafallal bélelt mély sánczok környezék; benne négy tem- „plom volt, egy pedig a városon kívül Mehála felé. Savoyai Jenő herczeg „1716 augusztus 29-én elfoglalta e külső moscheát, október 1-én négy „órai véres harcz és erős bombázás után a Nagy-Palánkot. Ugyanekkor „2000 lakház lőn a lángok martaléka. 1738-ban a pestis e városrészben „dühöngött leginkább; a holttesteket, nagy tömegük miatt máglyán kellett „elégetni. A Nagy-Palánk a pestis idejében még egyszer leégett, s ekkor „lakosai elszéledvén, az ősi lakóhelyet pusztán hagyták."

A várból a Gyárvárosba vezető úton, a vasuti átjárónál már meglévő obeliszkre a következő felírattal ellátott tábla teendő:

„A nagy-palánki Ferenczes barátok hajdani kolostorának és a Szt.- „Katalin-templomnak helye, mely a Nagy-Palánkban dühöngő második „tűzvész után fenmaradt, körülötte lévő néhány házzal később ‚Katalin- „városkának' neveztetett. 1757-ben lebontatott a Katalin-templom és a „szomszédos épületek. A szerzetesek már egy évvel előbb belvárosi „zárdájukat, a mostani plebánia-házat foglalták el. Az ősi templom helyén „áll ezen obeliszk, mely 1763-ban emeltetett."

*

A régi Temesvárnak ezeken kívül még megjelölendő helyei:

a) A Balázs-torony. Körülbelül a nemrég lebontott ‚Erdélyi kapu' belső csarnok-nyilása helyén állott, ide illesztendő egy emléktábla (esetleg kis obeliszk) a következő felírással:

„Itt állott a város és a kastély-erőd összeköttetésének biztosítására „épített torony, melyet 1552 julius 25-én romba döntött Achmet tüzelése. „Itt ejté el Kubádot a pattantyús Balázs, a torony hősi védelmezője, „kiről méltán nevezhető ‚Balázs-tornyának.' A torony bevétele 3000 török „életébe került."

b) A Basa-kút. A kis-becskereki úton levő úgy nevezett Praesidens-kert belső vagy külső épületére illesztendő egy tábla, esetleg a kert feltűnő helyére egy kisebb obeliszk ezen felírással:

„Basa-kút. A temesvári török helytartók nyaralójának helye. A „savoyai herczeg seregeinek első zsákmánya. 1778-tól a temesvári kir. „kormányszék elnökeinek nyaralója, azért ‚Praesidens-kert.'"

c) A Dózsa-hely. A várból a Józsefvárosba vezető főút mellett, a mai Löwinger-féle faraktár közelében most is fentartott Mária-szobor, illetőleg kisded kápolna falára egy tábla teendő. Felírása:

„A néphit szerint itt végezték ki 1514-ben Dózsa Györgyöt, a „pórlázadás vezérét. A mennyei királyné kegyképével, emberemlékezetet „meghaladó idők óta, állandó imádság helye, hogy Isten óvja hasonló „vésztől a hazát és nemzetet."

d) Losonczy kimulásának helye. Egy obeliszk állítandó a mai vásártéren, a gyárvárosi ‚Pacsirta-mező (Lerchenfeld)' egyenes vonalában a vár felé, a keleti védőművek sánczárkaitól mintegy 100 lépésnyire. Felírás:

„Itt halt hősi halált, a régi ‚Praykói-kapu' előtt, „Losonczy István és bajnoktársai, 1552. julius 30-án."

II. Az új Temesvár.

Megjelölendő helyek, épületek stb.

1. Mindenekelőtt a Mercy-utczába, illetőleg avármegye házára helyeztessék egy feliratos tábla Mercy Cl. Florimund gróf emlékezetére.

Felírás: „Mercy Claudius Florimund gróf emlékének, ki 1716—1733., „a Temesi Bánság kormányzójaként, áldásos működésével e város és vidék „újjáteremtője lőn."

2) A volt ‚Bécsi kapu' helyén emléktáblán visszaállítandó a régi latin chronosticon felírat, melyet közöl Preyer (Monographie der königl. Freistadt. Temesvár), s az, hogy e tábla 1732-ben állíttatott.

3) Az 1734-ben felépült Jenő-bástyán, a volt ‚Bécsi' és ‚Pétervárади' kapuk közt, szintén volt egy emléktábla, mely ugyancsak visszaállítandó alkalmas helyen, keletkezése idejével és felíratával. (L. Preyer.)

4) A fogadalmi Szt.-Rozália-kápolnán megjelölendő, hogy a Temesvár-városi hatóság által újraépíttetett 1740-ben s a latin felíratok magyar nyelven is kiteendők.

5) A városi tanácsház falára egy emléktábla illesztendő ezen felírással:

„E helyen török fürdő-épület állott. Ez épület 1718-ban az első „temesvári magistratusé lett, mely 1731—34. építé helyén a városházát. „1782-ben itt installáltatott Temesvár ünnepélyesen szabad királyi várossá. „A városháza kapuja mellett kívül befalazott, még a török fürdőből való „kőlap moslim felíratának értelme: ‚A felállítás éve a győtrelem ideje „Ibrahim Khán alatt (1053. Hedsra)."

6) A vármegyeházára felírás: „Épült 1754-ben. Azelőtt a „temesvári kir. kormányszék épülete. 1767-ben II. József császár, 1872-ben „I. Ferencz József, apostoli király, időzött falai közt.“

7) Az irgalmasok kórháza. Felírás: „Eredetileg Nep. „szt.-János-kórház. Alapíttatott 1735-ben, befejeztetett 1744-ben.“

8) Templomok:

a) Székesegyház. Tábla, felírás: „Alapköve letétetett 1736-ban, „befejeztetett 1757-ben.“

A szentély boltozatán szintén volt felírat, melynek visszaállítására felkérendő a ft. káptalan.

b) A szerb püspöki templom: „Épült 1748-ban, helyreállít- „tatott 1791-ben.“

c) Józsefvárosi plebánia-templom; „Épült 1774-ben.“

d) Gyárvárosi plebánia-templom: „Épült 1765-ben.“

e) Gyárvárosi gör. kath. plebánia-templom: „Épült „1774-ben.“

f) Egyesült evangelikus templom: „Alapköve letétetett „1831-ben.“

9) Emlékszobrok:

a) Mária-szobor az ‚Erdélyi kapu‘ előtt a várban. Tábla, felírás:

„Az 1738/9-iki pestis megszüntének emlékére a Nep. szt. Jánosról „nev. testvérület emeltette 1753—56. Eredetileg a mostani Jenő-herczeg- „téren állott. Ide helyeztetett 1852-ben.“

b) A Losonczy-téren levő Szt.-Háromság-szobor. Tábla, felírás:

„Jámbor fogadásból emelte de Jean de Hansen, a tartományi „administratio tanácsosa. Alapköve ünnepélyesen letétetett 1740. november „21-én.“

10) Külvárosok:

a) A Majorokban alkalmas helyen emléktábla. Felírás: „E „városrész 1727-ben már fennállott. Hivatalosan külön városrésznek elis- „mertetett 1744-ben. Korábbi neve ‚Majorok.‘ 1896-tól Erzsébet királyné „nevéről ‚Erzsébetváros.‘“

b) A Gyárváros alkalmas helyén, táblán: „E városrész épülni „kezdett 1727 táján a Mercy gróf, tartományi kormányzó által alapított „selyem- és egyéb gyárakkal. Azért ‚Gyárváros.‘ Külön városrésznek „hivatalosan elismertetett 1744-ben.“

c) A Józsefvárosban alkalmas helyen: „E városrész ‚Új német „Majorok‘ névvel alapíttatott 1744-ben. — 1773-tól II. József császár „második látogatása emlékére ‚Józsefváros.‘“

11) Volt Temesvár városának egy vízvezetéki gépe is a Gyárvárosban, melyet Mercy gróf építtetett 1732-ben; külön épületbe helyeztetett 1774-ben, s volt rajta egy márványtábla is felírással. (L Preyer, i. m. 65. 89. ll.)

12) Megvalósítandóknak ajánlom továbbá Szentkláray Jenő dr., csanádi kanonok, akkoron e társulat titkárának, a kinek egyik tanulmánya szolgált e tervezet alapjául, már 1872-ben e társulat elé terjesztett következő indítványait:

a) A városháza tanácstermében helyeztessenek el a polgárnagyok s a városi országgyűlési képviselők névtáblái;

b) a vármegyeház tanácstermében a temesi grófok, fő- és alispánok, a civil-praesidensek és országgyűlési követek külön-külön márványtáblái, kormányzásuk illetőleg küldetésük idejének kitételével;

c) a kormányzó-tábornoki épületben a temes-bánsági és szerb-vajdasági extrem-állapotok főnökeinek, a temesvári katonai helytartók- és tartománykormányzóknak névlajstroma;

d) a püspöki palotában alkalmas helyen Csanádegyházmegye eddigi püspökeinek névsora;

e) az egyes tanintézetekben pedig keletkezésük és fejlődésük történetét feltüntető táblák, a hol nincsenek.

Nézetem szerint e megjelöléseket maguk az illető hatóságok is hajlandók lesznek eszközöltetni, ha ez iránt megkerestetnek.

13) Végül a Bega-csatorna Hunyady-hídjára is illesztendő egy tábla a következő felírással: „A Bega azelőtt három szabálytalan „mederben folyt: kettő a Nagy-Palánk városrészen keresztül a mai „gyárvárosi út irányában, egy a mai Belváros plebánia-utczáján keresztül. „Szabályozni kezdték 1728-ban, beleszorítván a folyót a Facsettől Nagy-„Becskerekig terjedő új csatorna-mederbe. Ezen munkálat befejeztetett „1760-ban.“

*

Tisztelt Választmány! Szerény vélekedésem szerint ezen helyek, illetőleg épületeknek stb. az említett módokon való megjelölésével tüntetnők fel lehetőleg teljesen a régi Temesvár képét és azt is, miképen fejlődött abból a mai Temesvár.

Temesvár város tek. tanácsa 1895. junius 7-én 10.065. sz. alatt hozzánk intézett átiratában kifejezte hajlandóságát arra, hogy ezredéves nemzeti létünk ünnepének egyik emlékeül e munkálatot végrehajtatja, s a szükséges költségekre már akkor 100 frtot meg is szavazott.

Minthogy azonban a jelen tervezetben ajánlott körülbelül 6 kisebb-nagyobb kő-obeliszknek és 31 érctáblának elkészittetése és felállítása előreláthatólag is nagyobb összeget fog igényelni, indítványozni bátorkodom:

Kérje meg a társulati választmány a tekintetes városi tanácsot, hogy e vele közlendő tervezet alapján a fölmerülendő összes költségek fedezését elvállalván, bízza meg a muzeum-társulatot e költségek előzetes megállapításával, s ez előirányzat szerint eszközöltessék azután alkalmas módon a terv megvalósítása.

Temesvár, 1896. május 16-án.

Patzner István,
főtitkár.

A néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékából megvásárolt arany-érmek jegyzéke.

(Vége.)

III. Erdélyi arany-érmek.

V. 1 + 157. Zápolya János Zsigmond. Avers: czímer. Körirat: Io. secu. D. G. Ele. Rex Un. 1567. Revers: Mária Krisztussal. Körirat: Patrona Hungariae. Lent: Két kalapács keresztben. Ruppban nincs. Széchényi-katalogus 2-ik rész, 1-sö tábla 5. sz. r. r.

– 2 + 158. Báthori István. Avers: Fejedelem állva. Körirat: Mon. Transil. S. B. D. S. A mezöny két oldalán 15—75. Revers: Mária Krisztussal, ülve. Körirat: Patrona Hungariae. Lent: Két kalapács keresztben.

– 3 + 159. Báthori Zsigmond. 1581. évszámmal, melyhez hasonló, de 1593. évszámmal Erdynél IV. tábla, 4. sz.

– 4 + 160. Báthori Zsigmond. 1593. évszámmal.

– 5 + 161. Bocskay István. Avers körirattal. Mezönyök C. V. Reverskörirat: Siculorum Comes 1606. Gyürüt képező gyik által környezett, hátulsó lábaira ereszkedö oroszlán. Lent: Falga kapuval.

– 6. + 162. Báthori Gábor. Avers: Mezönyben N. B. Revers köriratában 1610. évszám.

– 7. 163. Bethlen Gábor. Avers: Fejedelem nagy fejjel. Körirat: D. G. P. T. G. A. BET. Revers: Kört képező gyik, közepén nyakán nyilazott két hattyú. Körirat: PA. RE. HUN. DO. E. T. SILO CO.

– 8. + 164. Bethlen Gábor. Avers körirattal: GAB. D. G. SA. RO. IM ET TRAN PRIN. Revers: Mária fénysugarakban Krisztussal. PAR HUN. DO. SI. CO. OP. RATDUX 1629.

– 9. + 165. Első Rákóczy György. Reversen kardot tartó sas alatt Aquilla felirattal, s a köriratban 1633. évszámmal. Ritka.

– 10. + 166. II. Rákóczy György. Avers körirattal. Revers körirat folytatása és 1657. évszám. Mezönyben: Mária, oldalain N. B. betük.

– 11. + 167. II. Rákóczy György, mint a 162. számú, a revers köriratában 1657. évszám. Szép.

12. 168. Apafi Mihály 10 # ritka. Avers: A fejedelem félalakja. Körirat: Mich. Apafi. D. G. P. T. Revers: Czímere körül körirat PAR. REG. HUN. DE SIC. CO. 1675.

13. 169. Apafi. Avers és körirat: D. G. P. TRAN. MICH. APAFI. Revers: Koronás czímer. Körirat: PAR. REG. HUNGA. DO et SICV. CO. 1687.

14. 170. Rákóczy Ferencz. Avers: Magyar czímer koronázva. Körirat: MON. NOV. AUR. R. HUNG. Revers: Holdsarló s felhő felett Mária Krisztussal. Körirat: Patrona Hung. 1704. Mezőnyben: K. B.

15. 171. Rákóczy Ferencz, mint az előbbeni 170. számú, de más veretű az avers mezőny szerint N. B. betük s a revers köriratban 1705. évszám.

16. 172. Károly, erdélyi hódolati arany. Avers: Felhők által környezett földgolyó. Körirat: Constanter continet orbem. Revers: Erdély koronás czímere alól $^1/_4$ (#).

17. 173. Maria Therezia. Avers körirat. Revers: Kétfejű sas, közepén Erdély czímere koronázva. Körirat után 1771. évszám. A mezőnyben: N. C. alól 2 (#).

18. 174. Maria Therezia $^1/_2$ # mint az előbbi, 1759. évszámmal, lyukas.

19. 175. Maria Therezia, mint 173. szám alatt, csakhogy egy arany és 1760. évszám.

20. 176. Maria Therezia, 1749. évszám $^1/_4$ #.

21. 177. Maria Therezia hasonló $^1/_4$ arany, 1780. évszámmal.

22. 178. Maria Therezia $^1/_{16}$ arany. Szebenben veretett 1778. évben. Revers oldalon $^1/_{16}$ 1778 és H. S. Herman Stadt.

IV. Vegyes arany-érmek.

1. 179. Frigyes német király. Avers: Golyó felett kereszt. Körirat: Fridericus Ro. Nor. Rx. Revers: Szt. Péter Apostol a kulcsesal. Körirat: Moneta Nova R... Burg 1314—1330. év.

2. 180. Joannes Ja. Ar. Ep. Salz. Avers: Érseki pálczát tartó érsek, öltönyén négy mezőnyre osztott czímer. Körirat: JOA. JA. D. G. AR. EPS. SALZ. APO. S. L. 1571. A mezőnyben: S. R. Revers: Kétfejű sas, fejek közt kereszt, e felett korona. Körirat: MAXIMILIA IMPE. AU. GUS. PE. DEC. Lyukas. 2 #.

3. 181. Báthori István lengyel király. Avers körirat: Stephanus D. G. Rex Pol. D. Prus. Revers, czímer körül körirat: Mone. No. Aur. Civi. Gedanensis 86. évszámmal vagyis 1586. év.

4. 182. Belga Confederatio aranya 1597. évszám.

5. 183. Hamburg város aranya. Avers: Mária Krisztussal

Mandorlátában, alul a város czímere. Körirat: Moneta NO. Hamburg. Revers: Mária Krisztussal Mandorlátában. Körirat: Ave Plena Gratia 1663.

— 184. XVI. Lajos franczia király. Avers körirat, alul liliom. A király nyaktörzse alján alig kivehetőleg, Duviv, a metsző neve. Revers: Kettős czímer koronával. Körirat: Chrs. Regn. Vinc. Imper † 1787 $2^1/_4$ #.

— 185. II. Rudolf. Avers: Álló király. Körirat: Rudol. II. D. G. RI. Sa. C. B. REX. Revers: Koronás czímer. Körirat: Archid. Aus. Dux Bur. MA. MO. 1585.

— 186. III. Ferdinand. Avers körirat: Ferdinandus III. D. G. R. I. S. AU. G. H. BQ. REX. Alul gólya lábával gömböt tart. Revers: Czímer koronával kétfejű sasban. Körirat: ARCHID. AUS. DUX. BUR. CO. TYR. 1645, alul paizsban czímer. Neve Wiener Portugaleser, súlya 10 #.

— 187. Maria Therezia. Avers körirat. Revers: Brabanti czímer körirat $1^1/_2$ # évszám 1750. év.

— 188. Maria Therezia, hasonló 1766. évről, de sulya $3^1/_4$ arany.

— 189. II. József. Avers: A császár félarcza. Körirat: Jos. II. D. G. R. I. S. A. Alul B. Revers: Kétfejű sas koronával. Körirat: Virtute et exemplo. 1777. Mezőnyben: két oldalon H. G.

— 190. Spanyol arany, 1596. évszámmal, a czímeres paizs jobb oldalán 2 # Spanyol Matt.

— 191. Carolus IV. Spanyol. Avers: A király mellképe. Körirat: Carolus IV. D. G. Hisp. et Ind. R. Alul 1798. Revers: Czímer. Körirat: In utroq. Felix A. D. Súly 1 #.

— 192. Carolus IV. Spanyol. Avers mint az előbbeni, alul 1799. évszám. Revers mint előbb, de a körirat: Auspice Deo in utroq. Felix M. F. M. Súly $7^3/_4$ #.

— 193. Av. Ferdinandus VI. D. G. Revers: Hispaniarum Rex. S. B. $^1/_2$ # 1756.

— 194. Enrico Dandolo doge aranya, ki 1192. évben 41. doge volt. Avers: A doge szent Márk előtt térdelve, mindketten hosszú póznán keresztet tartanak, melynek oldalán Dux felirás olvasható. Körirat balra: S. Marc. Venet., jobbra: Enrico Dan. Revers: A Megváltó Mandorlátában csillagok közt. Körirat: Sit expediatque regis iste Duca.

— 195. Enrico Dandolo, egészen mint az előbbeni.

— 196. Francesco Foscari doge, ki 1423. évben a 65. doge volt. Avers mint az előbbeni, de jobbra a körirat: Franc. Foscari. Revers mint az előbbeni, lyukas.

— 197. Aloysi Mocenigo, doge, 1570. évben 85. doge. Avers

mint előbb, csak hogy a körirat jobbra: Aloy. Moc. Revers mint előbb. Körirat: Ego sum Dux. Mun. ½ #.

198. Carlo Contarini, 1655. évben 100. doge. Avers mint előbbi. Körirat jobbra: Carol. Cont. Revers: Megváltó Mandorlátában. Körirat: Sit. expedatque Regis iste Duc. Lyukas.

199. Dominicus Contarini, 1659. évben 104. doge. Az avers köriratán: Domin. Cont., különben mint az előbbiek.

200. Dominicus Contarini, mint az előbbeni.

201. Dominicus Contarini, ugyanolyan.

202. Aloysius Contarini, 1676. évben 106. doge. Az avers köriratán jobbra: Aloysi Cont., különben mint az előbbeni.

203. Aloysius Contarini, 1676. évben 106. doge, mint az előbbeni.

204. Francesco Morosini, 1694. évben volt 108. doge, mint az előbbiek, csak hogy az avers köriratában Fran. Mauroc. van írva.

205. Ludovicus Manin, 1789. évben 120. doge volt. Körirat: Ludov. Manin.

206. Ludovicus Manin, mint az előbbeni, lyukas.

207. Ludovicus Manin, mint az előbbeni.

208. III. Pál pápa. Avers: Czímer liliomokkal. Körirat: Paulus III. Pont. Max., a Farnese család czímere felett pápai tiara és kulcsok. Revers: Szt. Pál állva. Körirat: S. Paulus Camerini, alul jobbra czímer paizsban s felette kereszt. Pápa 1534—1549. évig volt.

209. VI. Pius. Avers: Czímer s felette a pápai jelvények. Körirat: Pius VI. Pont. M. A. II. Revers: Felhőkön trónoló Mária, jobbja kulcsot tart, a háttérben jobbra Szt. Péter temploma. Körirat: Auxilium de Sancto 1776.

210. Első Ferencz, esztei. Avers: Vértezett herczeg áll, mezőnyökben 16—49. Körirat: Franc. I. Mut(inensis) Reg. E. C. Du. V. Revers: Sas szétterjesztett szárnyakkal, s mellén czímerrel. Lyukas.

211. Négyszögletű kisded arany ¼, egyik oldalán kétfejű sas koronával, másik oldalán pápai szent Péter-kulcsok keresztben.

212. Japáni hosszukás négyszeg arany, egyik oldalán japán irással, másikon czifraság, ⅞ arany.

213. Ugyanolyan japáni arany.

214. számtól kezdve inclusive 220. számig összesen 7 drb. török arany. Ezen török aranyok az Eszterházy-féle 95. szekrényben voltak elhelyezve.

V. Emlékpénzek aranyból.

221. Temesvár visszafoglalására vonatkozó emlékpénz, mely esemény 1716. évben Jenő szabaudiai herczeg vezénylete

alatt történt. Súlya 3 ℔ igen ritka. Avers: Károly király marschallpálczával állva Quadrigában, jobbra halad a letiport török ellen felett. Utána repülő Victoria őt koszorúzza. Körirat: Ad Sav. Caesar Turcas Prosternit. Alul: D. V. Aug. Revers: Temesvár akkori látképe. Körirat: Eugenio Principe Temesvária Caesari redit. D. XII. Oct.

222. VI. Károly emlékpénze. Avers: A császár mellképe. Körirat: Carol VI. D. G. Rom. Imp. S. A., balra B. Revers: Balra Neptun a tricepssel, jobbra pedig Bécs jelképe vizöntő állványra támaszkodva ülnek. Körirat: Augusta Vindelic., alul 1738.

223. Ferencz és neje Maria Therezia 1751. évben tett bányai látogatásaira vert emlékpénz. Avers: A császár és királyné fél arczai szemben, koronával. Körirat: Franc. Imp. Aug. M. Theres. Hung. Rex. Revers: Az ülő Pannonia jobbjában levő bőségszaruból arany kincs hull alá, s előtte Mercur jobbja a Thyrsust fölmutatja, baljával pedig Pannoniának érmet nyujt. Körirat: Fortunae reduci, alul Adv. Aug. in Fod. Nr. 1 — 1751. 2 ℔

224. II. József regensburgi látogatása emlékpénze. Avers: Kétfejű sas koronával. Körirat: Josep. II. D. G. R. I. S. A. Revers: A nap Regensburg felett. Körirat: Prospicu.. te Deo. Alul: Ratisbona. ¼ ℔.

225. Emlékpénz 1700. évre, négyszögletű. Avers: Három czímerpaizs egymásban virágokkal, felül repülni készülő sas; a paizsok mindegyikében sas. Körirat: Seculum novum celebrat Resp. Norinbergens. Revers: Földgolyó felett bárány lobogóval, melyre Pax van fölirva. Körirat: TeM.pora nostra Pater Donata PaCe Corona.

226. VI. Károly idejében vert csehországi emlékpénz. Avers: A császár egész alakja ornatusban, baljában keresztes földgolyót, jobbjában jogart tart, alul balra paizsban császári czímer. Körirat: Car. VI. D. G. R. G. S. A. G. H. H. B. R. A. D. A. Revers alul: Sziklás vidéken tárna targoncát toló bányamunkással. Fenn: Feszületet tartó Nepomuki szt. János felhőkön. Körirat: Hoc patrocinio Restauratur, alul 1722. Arany füllel 5¼ ℔ súlya.

227. Ferencz és neje Carolina Augusta koronázási emlékpénze. Két ág felett keresztes földgömb, Pie ut Clementer körirattal. Másik oldalon: Carolina Augusta Francisci Aust. Imp. Hung. Boh. Regis. Coronata Hung. Reg. Posonii XXV. Sept. 1825. felirattal.

228. Szent György érem. Avers: Szt. György lovon, alatta a sárkány. Körirat: S. Georg equitum P. T. R. N. Revers: Hajó a tengeren. Körirat: In tempestate securitas. Súly ½ arany.

229. Dávid-Jonathan emlékpénz. Avers: Fa tövében két paizs, jobbra Dávid, balra Jonathan felirással. Háttérben vitorlás hajó.

A közgyűlés a jelentést megelégedéssel tudomásul veszi és elhatározza, hogy az a társ. „Értesítő"-ben egész terjedelmében közöltessék. Továbbá a jelentésben foglalt indítványokat, hogy t. i. az egyes választmányi ülésekben felolvasott dolgozatok szerzőinek s a muzeumi gyűjtemények megajándékozóinak a közgyűlési jegyzőkönyvben újólag köszönet szavaztassék, valamint hogy az időközben elhúnyt tagok elvesztése fölött érzett részvét ugyanazon jegyzőkönyvben szintén megörökíttessék, — egyhangulag elfogadja. Végül Deschán Achill, elnöklő igazgató javaslatára határozatképen kimondja, hogy e jelentés, az újabb taggyűjtésre buzdító felhívása miatt, kivételesen külön is kinyomatandó és minden egyes tagnak megküldendő, a társulati vezetőség azon meleg kérésével, hogy e jelentés alapján a társulat buzgó és sikeres működését, a kultura előmozdításában fáradhatatlan törekvését szélesebb körökben megismertetvén, számára új pártoló és működő tagokat nyerni szívesen törekedjenek.

Miről Patzner István, főtitkár, s általa az összes társulati tagok értesíttetnek.

3. Deschán Achill, társ. igazgató, a főtitkári jelentés kapcsán indítványozza, hogy Patzner István főtitkárnak a társulat érdekében kifejtett buzgó és sikeres tevékenységeért jegyzőkönyvi köszönet szavaztassék.

A közgyűlés az indítványt készségesen elfogadja.

Miről a főtitkár végzésileg értesíttetik.

4. Deschán Achill, társ. igazgató, indítványozza, hogy több társ. tag kívánságára most a tárgysorozat 5. pontja vétessék elő, mit a közgyűlés elfogadván, Dr. Berkeszi István, társ. titkár, felolvassa ily című tanulmányát: „Az 1832/6-iki országgyűlés második része, és Temesmegye."

A közgyűlés állandó figyelemmel hallgatta a nagy szorgalommal és rendkívüli érdekességgel szerkesztett tanulmányt, s annak közlését a társ. „Értesítő" egyik legközelebbi füzetében egyhangulag elhatározza. Egyben szívesen elfogadja Deschán Achill, társ. igazgató azon javaslatát, hogy Dr. Berkeszi István, társ. titkárnak úgy ezen felolvasásért, valamint a társulat érdekében mindenkor tanusított lelkes buzgólkodásáért, jegyzőkönyvi köszönet szavaztassék.

Miről a főtitkár s általa Dr. Berkeszi István, társ. titkár, végzésileg értesíttetnek.

5. Rövid szünet után következik, a tárgysorozat 2. pontja értelmében, Hilt Lajos, társ. pénztárnok jelentése a pénztár jelenlegi állapotáról. Minthogy a társ. pénztárnok személyesen meg nem jelenhetett, Vimmer József, vál. tag terjeszti elő a jelentést, mely szerint a kezelése alatt álló társulati vagyon összes értéke ezidőszerint 35.256 frt 43 kr. (azaz Harminczötezerkétszázötvenhat frt 43 kr.)

A közgyűlés a jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi s határozatképen kimondja, hogy az az „Értesítő"-ben közöltessék.

Miről a főtitkár s általa Hilt Lajos, társ. pénztárnok végzésileg értesíttetnek.

6. A tárgysorozat 3. pontja értelmében felvétetett az 1895. évi pénztári számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, melynek nevében Vimmer József vál. tag, tekintettel arra, hogy úgy a könyvvitel, valamint a pénzkezelés és a vagyonállapot kifogástalanúl rendben találtatott, indítványozza, hogy a közgyűlés az 1895. évi pénztári számadást a kimutatott eredményhez képest jóváhagyni és erre nézve Hilt Lajos, társ. pénztárnok részére, a szokásos óvás fentartása mellett, a felmentvényt megadni szíveskedjék. Ugyancsak a bizottság nevében indítványozza, hogy a közgyűlés a társ. pénztárnoknak, ki nagy fáradsággal és felelősséggel járó ezen tisztét a lehető leggondosabban kezeli, köszönete nyilvánításán kívül, mint eddig, úgy most is 100, azaz Egyszáz frtnyi tiszteletdíjat szintén megszavazni szíveskedjék.

A közgyűlés a pénztári számadást vizsgáló bizottság jelentését tudomásul veszi s elhatározza, hogy az a társ. „Értesítő"-ben közöltessék; továbbá, hogy Hilt Lajos,

társ. pénztárnoknak az 1895. évi pénztári kezelésre nézve a fölmentvény a szokásos óvások fentartásával megadassék, valamint részére, önzetlen és lelkiismeretes fáradozásának jutalmaképen, névleg a múlt évi közgyűlés 6. számú határozata értelmében is, 100 frtnyi tiszteletdíj megszavaztassék. Egyben a társ. igazgatót ezen összeg kiutalványozására felhatalmazza.

Miről a főtitkár, s általa Deschán Achill, társ. igazgató, és Hilt Lajos, társ. pénztárnok, végzésileg értesíttetnek.

7. A főtitkár a tárgysorozat 4. pontja értelmében előterjeszti a választmánynak 52/1896. jkvi számú határozatával az 1897. évre megállapított költségelőirányzatot, mely szerint a társulat bevételei a jelzett évre 1940 frtban, kiadásai pedig 1860 frtban irányoztatván elő, marad kitüntetett többlet 80 frt. Megjegyezvén, hogy a társulat vezetősége, tekintettel az elmúlt évben történt jelentékenyebb kiadásokkal járó beruházásokra, kötelességének tudja még az engedélyezett tételekre nézve is, a mennyire csak lehetséges, takarékoskodni, ajánlja a költségelőirányzat jóváhagyását.

A közgyűlés a bemutatott költségelőirányzatot egész terjedelmében jóváhagyja.

Miről a főtitkár, általa Deschán Achill, társ. igazgató, Hilt Lajos, társ. pénztárnok, s a választmány végzésileg értesíttetnek.

8. A főtitkár a tárgysorozat 6. pontja értelmében előterjeszti a társulati választmánynak 1894. november 20-án, néhai id. Ormós Zsigmond, életfogytiglani társulati elnök halála alkalmából tartott rendkívüli ülésén hozott határozatát, melylyel kimondta, „hogy gyásza és fájdalma kifejezéséül az elnöki tisztet a legközelebbi közgyűléstől számítandó egy évig be nem tölti, hanem ez időre az elnöki teendőkkel a társ. igazgatót megbízza.“ Minthogy e kijelölt év a legközelebb elmúlt októberben letelt, kéri a közgyűlést, hogy új elnök választása iránt intézkedni szíveskedjék. — Ezen előterjesztéshez Dr. Niamessny Gyula, vál. tag, a következő indítványt fűzi: Meg van győződve róla, hogy az összes társ. tagok óhaját tolmácsolja, midőn új elnökül azt a férfiút ajánlja, ki tényleg már 6 év óta vezeti a társulat ügyeit oly szakavatottsággal, fáradhatatlan buzgósággal és odaadással, hogy munkásságának szembeötlő eredményei eddig is hálára kötelezték iránta az egyesületet, s a ki mint e vármegye első tisztviselője, ezen hatáskörében is mindenkor hathatós támogatója és segitője volt a társulat törekvéseinek, magasan lobogtatván az összes tagok előtt példaadásul azt a zászlót, melyre e kulturális intézmény alapítói annak czéljait irták. E férfiú Deschán Achill, Temesvármegye alispánja, a társulat jelenlegi igazgatója: őt ajánlja ismételten a társulat elnökének, kéri e tiszt elfogadására s egyszersmind arra, hogy az igazgatói állás alkalmas betöltéseig az azzal járó teendőket is végezni szíveskedjék.

A közgyűlés lelkes éljenzéssel fogadja az indítványt s Deschán Achill, társ. igazgatót, a társulat elnökének egyhangulag megválasztja. Az elnöklő igazgató meghatottan köszöni meg a közgyűlésnek egy értelemmel személye iránt nyilvánuló bizalmát, s kijelenti, hogy bár tudja, mily nehéz lesz nagynevű elődе nyomdokán haladnia, mégis elfogadja az elnöki tisztet azzal az őszinte akarattal, hogy megtesz mindent, a mit tehet, s minden körülmények között szívén fogja hordani a társulat érdekeit. Hajlandónak nyilatkozik az igazgatói teendők további végzésére is mindaddig, míg a társulat ez állást külön be nem tölti.

A közgyűlés őszinte hálával s ismételt lelkes éljenzéssel fogadta e kijelentést.

9. Következvén a tárgysorozat 7. pontja, a főtitkár előterjeszti Dr. Baróti Lajos, társ. tag indítványát a Bánságban fennállott kincstári jószágigazgatóságok vagy tiszttartóságok, továbbá a temesvári törvényszék irattárainak átkutatására vonatkozólag.

A közgyűlés az indítvány benyujtójának köszönetet mond s az indítványt alkalmas elintézés végett a társ. választmányhoz teszi át.

Miről a főtitkár, általa Dr. Baróti Lajos, társ. tag, s a választmány végzésileg értesíttetnek.

10. Több tárgy nem lévén, Deschán Achill, társ. elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Dr. Parlaghy Márton és Véber Antal, társ. tagokat kérvén meg, a társ. tagoknak megjelenésükért szíves köszönetet mond s őket az újév alkalmából is üdvözli, mire a közgyűlés az új elnök éljenzésével feloszlik.

K. m. f.

Látta: Deschán Achill, elnök. Dr. Parlaghy Márton, vál. tag. Véber Antal, vál. tag. Jegyzette és kiadta: Patzner István, főtitkár.

Kivonatos jelentés az 1896. évi május, október és november hónapokban tartott választmányi ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1896. május 16-án.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása: a) Tárgyak: Dimitrievits J. Kristóftól egy XVIII. századi selyemhímzés a Csokerlán-család czímerével; Kalitovics Lőrincztől 2 bronz fülesvésö (lelh. Károlyfalva); Ivanicza Miklóstól 2 bronz fülesvésö és 1 bronz karperecz (lelh. Károlyfalva); Spekl Istvántól 1 agyaggolyó, 1 sarkantyu, 1 cserépedény (lelh. Temesvár). b) Pénzek: Dimitrievics J. Kristóftól és Kalitovics Lőrincztől összesen 1 drb., illetőleg 14 drb. ezüst és 13 drb. vegyes régibb és újabb rézpénz. c) Könyvek: A temesvári első Takarékpénztártól, Temesvármegyétől, Iványi Istvántól, Dr. Baróti Lajostól, Csanádegyházmegye hatóságától, Dr. Berkeszi Istvántól, és cserepéldányok, összesen 9 köt. és 31 füzet.

2 Változások a tagok sorában: A rendes tagok sorából elhúnytak: Doroghi Ignácz, Novák Péter és Patzner Lajos. — Új rendes tagul fölvétetett Gräf János, ipariskolai tanár, Temesvár.

3. Folyó ügyek: A választmány határozata dr. Baróti Lajos, társ. tag, ajánlatára nézve az adminisztrácziónális Adattár II. kötetének kiadása ügyében; továbbá Téglás Gábor, dévai főreáliskolai igazgatónak a Temesvármegyén végighúzódó római sánczok átkutatására tett javaslatát illetőleg.

4. Felolvasás: „Tervezet a Temesvár szab. kir. város területén levő tört. nevezetességű helyek, épületek, szobrok stb. emlékezetes megjelölésére vonatkozólag.“ Patzner István, főtitkártól.

II. Rendes havi választmányi ülés 1896. október 10-én.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása: A temes-kutasi aranylelet 3 drbja. (Vétetett); Kasztory János birtokostól egy 18 drbból álló ezüstlelet (lelh. Hodony); Temesvármegye alispánjától a vármegye összes közigazgatási tisztviselőinek hivatalos pecsétjei; Galacz János kir. tanácsostól (B.-Gyula) egy urna és egy lándzsacsúcs (lelh. Békés-megye); Besser Jánostól egy bronzkori bögre (lelh. Dolácz). — b) Pénzek: Eichholz Alfrédtől (Berlin), Spacil Páltól (Temesvár) egy-egy bronz emlékérem, Markovics Józseftől (Gáttája), Joannovich Sándortól (T.-Rékás) és Kasztory Jánostól (Hodony) összesen 18 drb. vegyes ezüst- és rézpénz. c) Okmányok: Özv. alsebesi Tormássy Kálmánné szül. buttyini és perkoszovai

br. Hiller Ernesztin úrnőtől 13 drb. br. Hiller-féle családi okmány; Pókay Dezsőtől (Máslak) 7 drb. — d) A könyvtár számára adomány és vétel útján: 25 kötet és 12 füzet. — e) Végül néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékából újabban: 28 drb. írón és krétarajz hírneves mesterektől; 29 gyász- és esküvői jelentés; 2 okmány; 15 térkép; 5 füzet és könyv; számos a muzeumi ügyekre vonatkozó irat és kézirat.

2. Változások a tagok sorában: Elhúnyt. **Wodlaner Béla**, alapító tag.

3. Folyó ügyek: A választmány határozata az iránt, hogy a muzeumi gyűjtemények ezentúl csak mérsékelt belépti díj mellett látogathatók.

III. Rendes havi választmányi ülés november 25-én.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása: a) Tárgyak: Özv. Tormássy Kálmánné szül. br. Hiller Ernesztintől 1 lándzsa, 2 magyar harczi csákány, 1 lőpor-mérő, néhai br. Hiller János volt táborszernagy 1 díszkardja és tábori látócsöve, 1 magyar honvédhuszár-kard 1848/9-ből, egy porosz altiszti oldalfegyver, 1 török handzsár; Oszucky Józseftől és Bogics Vazultól 9 drb. kisebb-nagyobb ékített edény- és edénytöredék, 1 kőbalta-töredék és mozsártörő, mind a vattinai bronzkori telepről; Románkovics Mátyástól (Szakálháza) egy régi faragott pipa; Panits N.-től (Temesvár) egy ezüst török-gyűrű. b) Képek: Dr. Berkeszi Istvántól 16 drb. arczkép-metszet; néhai id. Ormós Zsigmond hagyatékából a magy. képzőművészeti társ. régibb és újabb albumlapjaiból 66 drb. c) Pénzek összesen 12 drb. d) Könyvek (2 köt. 11 füz.), ujságok (6 drb.), okmány (1 drb.).

2. Változások a tagok sorában. A rendes tagok sorából saját kérésére töröltetett Benkhardt Vilmos (Temesvár).

3. Folyó ügyek: Az 1897. évi költségelőirányzat megállapítása. A választmány határozata a dentai kinest. ispáni laképület falában levő állítólagos római határkő megszerzésére vonatkozólag.

4. Felolvasás: „Dacia délvidékének legrégibb feliratos emlékei s ezek történeti helyrajzi jelentősége.“

EGYVELEG.

A magyar nemzet története. Irta **Dr. Szalay József.** A millenium alkalmából átdolgozta és újból sajtó alá rendezte **Dr. Baróti Lajos.** Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.

Tagtársaink és olvasóink mindenesetre emlékeznek még az őszinte és tárgyilagos ismertetésre, melylyel e minden tekintetben kitünő mű I. kötetét „Értesítőnk“ 1896-iki évfolyama 133. lapján méltattuk. Azóta megjelent a II. kötet is, és érezzük, hogy mulasztást követnénk el magyar történetirásunk egyik leglelkiismeretesebb és leghivatottabb munkása, Dr. Baróti L., ügyszintén művelt magyar olvasóközönségünk iránt, ha ez alkalomból újolag föl nem említenők és a legmelegebben nem ajánlanók. — E kötet elénk tárja Magyarország történetét a vegyes házakból származott királyok korában a mohácsi vészig, és pedig a következő főrészekben: I. Az Anjouk kora. (I. fej. Károly Róbert, Venczel és Ottó ellenkirályok. II. fej. Károly Róbert magánuralkodása. III. fej. Nagy Lajos. IV. fej. Mária, II. v. Kis Károly.) — II. Zsigmond kora. — III. Hunyady János kora. (I. fej. Albert. II. fej. I. Ulászló. III. fej. Kormányszünet. Hunyadi János kormányzósága. IV. fej. V. László.) — IV. Hunyadi Mátyás kora. — V. A Jagellók kora. (I. fej. II. Ulászló. II. fej. II. Lajos). — Végül: Köz- és műveltségi állapotok a vegyes házakból származott királyok korában. — A könyv első része, Nagy Lajos haláláig, ismét egészen Dr. Baróti Lajos munkája, csak a többit dolgozta át Dr. Szalay József nyomán, kiegészítvén ez utóbbi részt is mindazzal, a mit rohamosan haladó történetirásunk egészen a legújabb időkig tisztább világosságba helyezett vagy helyesbített. Dr. Baróti ezen műve, mint azt már az I. kötetről is megírtuk, s most még inkább tapasztaltuk, a legapróbb részletekben is rendkívüli gonddal van megírva. Nincs az eseményeknek egyetlen lényeges mozzanata, a köz- és műveltségi állapotoknak egyetlen jelentősebb változása, nincs hazánk történetére vonatkozó egyetlen vitás kérdés, mely figyelmét kikerülné s melyet kellőképen ne méltatna; s mindezt oly könnyed, áttekinthető csoportosításban, világos, kellemes előadásban és

stylusban, mely soha nem fárasztja, hanem mindvégig érdekli, figyelemre készti az olvasót. Még inkább ébren tartja a figyelmet és tanulságosan illusztrálja a 492 quartlapra terjedő szöveget a közbeszőtt 250 szövegkép és 19 műmelléklet, melyek, valamint a nyomtatás is, kifogástalanok. A kötet végén 10 lapra terjedő tartalomjegyzéket találunk, mely szintén feltűnő gonddal készült s rendkívül hasznavehető, mert az olvasó a feldolgozott tömérdek anyag daczára igen könnyen megtalálja a legspeciálisabb kérdést, melyre szüksége van. A tartalom után végre egybe van állítva a műmellékletek és szövegképek jegyzéke is. A mű ára: egy-egy kötet díszes korona-kötésben 7 frt 50 kr., Corvina-kötésben 8 frt. De ha jól tudjuk, megrendelhető a fenn jelzett kiadó-czégnél, mely e művet elismerést érdemlő áldozatkészséggel jelenteté meg, egyes 30 kros füzetekben, és egy frtos havi részletekben is. Az egész mű különben 4 kötetre fog terjedni, közel ezer illusztráczióval és nagyszámú műmellékkel. Ismételten a legőszintébben ajánljuk. —n.

A Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat az 1896. év végén.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeöi **Dessewffy Sándor**, csanádi püspök, val. belső titk. tanácsos, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: *Deschán Achill*, Temesvármegye alispánja, a III. osztályú vaskoronarend tulajdonosa, Temesvárott.
Igazgató: jelenleg nincs.
Főtitkár: *Patzner István*, csanádegyházmegyei áldozár, főgymnasiumi tanár, Temesvárott.
Titkár: *dr. Berkeszi István*, főreáliskolai tanár, Temesvárott.
Ügyész: *dr. Niamessny Gyula*, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.
Pénztárnok: *Hilt Lajos*, megyei főpénztárnok, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.
Derera Izrael, nagykereskedő, Temesvárott.
Féger Ferencz, nagybirtokos, Merczyfalván.
Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén.
Dr. Hollósy Gyula, központi főszolgabíró, Temesvárott.
Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.
Németh József, csanádi nagyprépost, felsz. püspök, Temesvárott.
Dr. Niamessny Gyula, l. Tisztviselők.
Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Róm. kath. főgymnasium, Temesvárottt.
Temesvármegye közönsége.
Gr. Zselinszky Róbert, l. Alapító tagok.

b) Rendes tagokból.

Dr. Breuer Ármin, megyei főorvos, Temesvárott.
Deschán Achill, l. Elnökség.
Dobó Miklós, apát-kanonok, Temesvárott.
Dr. Engels János, esperes-plebános, Temesvár-Józsefváros.
Kovacsich Gyula, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.
Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.
Mály István, kir. törvényszéki elnök, Temesvárott.
Dr. Meskó Béla, városi árvaszéki ülnök, Temesvárott.
Nagy György, kir. tanácsos, jószágigazgató, Temesvárott.
Telbisz Károly, kir. tanácsos, polgármester, a III. oszt. vaskoronarend tulajdonosa, Temesvárott.
Steiner Ferencz, magánzó, Temesvárott.
Wimmer József, nyug. pénzügyi titkár, Temesvárott.

II. A Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

Néhai Babusnik Ágoston, kereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferencz-József-rend lovagja, és az aranykoronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott. † 1895.
Baich Milán, nagybirtokos, Szatumikon, Krassó-Szörényvármegyében.
Báró Baics Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend középkeresztese, Varadián, Temesvármegyében.
Bay Ilona, nagybirtokos, Debreczenben.
Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach czége, Bécsben, Kolowrátkör, 9. szám.
Néhai Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
Brankovics György, karlóczai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlóczán.
Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Szkulyán, Temesvármegyében.
Néhai Bonnáz Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskoronarend nagykeresztese, † 1889.
Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. deczember hó 27-én.
Gróf Csekonits Endre, nagybirtokos, Zsombolyán, Torontálvármegyében.
Néhai Gróf Csekonits János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án.
Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a társulat védnöke.
Dettai takarékpénztár, Dettán.
Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. deczember 26-án.
Néhai buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
Féger Ferencz, nagybirtokos, Merczyfalván, Temesvármegyében.
A r. k. főgymnasium, Temesvárott.
Az állami főreáliskola, Temesvárott.
Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai biró, Lukareczen, Temesvármegyében.
Néhai Gorove István, volt m. k. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, † 1881. május 31.
Gorove János, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-uteza 16. sz.
Gorove Konstanczia, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-uteza 16. sz.
Néhai miskolczi Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében.
Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos stb., † 1891.
Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
Dr. Hollósy Gyula, főszolgabíró, Temesvárott.
Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. k. igazságügyminiszter, Budapesten.
Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1894.
Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1885.
Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő, † 1884.
Králitz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, országgyülési képviselő, a Lipótrend vitéze, Vingán, Temesvármegyében.
Néhai Korbonics János, † 1888.
Néhai Kümmer Henrik János, l. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskoronarend vitéze, † 1890.
Néhai Lazarovics Bazil, kir. tanácsos, nagybirtokos és volt főispán.
Lazarovics Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
Néhai Massjung József, birtokos.
Néhai Mihalovics József, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, stb., † 1891.
Németh József, csanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.
Dr. Niamessny Gyula, l. Tisztikar.
Néhai **Id. Ormos Zsigmond**, a társulat alapítója és legbőkezűbb megajándékozója, † 1894. november 17-én.

Panesova törvényhatósági joggal felruházott város
Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos, † 1889.
Néhai báró Sina Simonné, szül. Gyika Ifigénia, néhai báró Sina Simon, v. b. t. tanácsos, özvegye, † 1884-ben.
Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877.
Dr. Schlauch Lőrinez, bíbornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök, a Sz.-László-Társulat védnöke, Nagyváradon.
Néhai Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvárott.
A temesi takarékpénztár, Temesvárott.
A temesvári első takarékpénztár.
Temesvármegye közönsége.
Temesvár sz. k. város közönsége.
Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
Dr. Vargics Imre, országgyűl. képviselő, nagybirtokos, Szinerszeg, Temesvármegyében.
Vinga rendezett tanácsu város közönsége.
Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881.
Weltkugel Gyula, birtokos, Temes-Buttyinon.
Néhai Maglódi Wodianer Béla, † 1896.
Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, Temes-Ujfalu.

b) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.
Dr. Fraknói Vilmos, arbei vál. püspök, szekszárdi apát, nagyváradi kanonok, a. m. t. akad. r. t. és alelnöke, Budapesten.
Hampel József, egyetemi tanár, a m. n. m. régiségtárának igazgatója, Budapesten.
Dr. Holub Emil, Bécs.
Pulszky Ferencz, a könyvtárak és muzeumok országos felügyelője, a magy. tudós társaság tiszteleti s igazgató, és több kül- és belföldi tudós társaság tagja, Budapesten.
Szilágyi Sándor, a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, a történelmi társulat főtitkára, s a m. t. akad. rendes tagja, Budapesten.
Torma Károly egyetemi tanár, a m. t. akad. rendes és több kül- és belföldi tud. társ. tagja, Budapesten.

c) Évdíjas tagok.[1])

a) Magyarország.

Temesvár.

*Ardeleán György, városi alügyész.
Állami főleányiskola.
Bach Ferencz, kir. járásbírósági albíró.
Berecz Gyula, kir. segédtanfelügyelő.
Bergmann Ágost, főreáliskolai tanár.
Dr. Berkeszi István, l. tisztikar.
Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
Paráczi dr. Bécsi Gedeon, birtokos és városi kórházigazgató orvos.
Dr. Bieder Vilmos, orvos.
Dr. Bleyer Izsó, ügyvéd.
Dr. Breuer Ármin, l. választmány.
Breuer Mór, ügyvéd.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Deschán Achill, l. tisztikar.
*Dobó László, megyei főügyész.
Dobó Miklós, l. választmány.
Dollenz József, csanádi apátkanonok.
*Dr. Engels János, l. választmány.
Glasz János, nyug. megyei főlevéltárnok.

---

[1]) A *-gal jelölt rendes tagok a társulatnak megalapításától fogva tagjai, a kikre nézve l. az 1895. évi közgyűlés 13. számú határozatát.

Gräf János, ipariskolai tanár.
Junga Lajos, vm. tisztviselő.
Kabdebó Gergely, vármegyei h. főjegyző.
Kapitány Zsigmond, megyei árvaszéki pénztárnok.
*Kisfaludy Zsigmond, ügyvéd.
*Kovacsich Gyula, l. választmány.
Krausz Sándor, tanitóképezdei tanár.
Lévai Sándor, az első magyar általános biztositótársulat főügynöksége titkára.
Lendvai Miklós, tb. főjegyző, megyei aljegyző.
Dr. Löwy Mór, l. választmány.
Marx Lajos, megyei árvaszéki ülnök.
*Mály István, l választmány.
Dr. Meskó Béla, l. választmány.
Nagy György, l. választmány.
Nagy László, sz. k. temesvár-városi nyug. tanácsos.
*Odor Samu, nyug. megyei főszámvevő.
Patzner István, l. tisztikar.
Perényi Adolf, áll. főreáliskolai tanár.
*Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
*Pottyondy Ferencz, nyug. törvényszéki elnök, ügyvéd.
*Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Rotariu Pál, ügyvéd.
Sailer Antal, háztulajdonos.
Schuster János, háztulajdonos.
Stadler József, háztulajdonos.
*Steiner Ferencz, l. választmány.
Sternthal Salamon, birtokos.
Dr. Spéth Károly, csanádi prépost-kanonok.
Stippel Fábián, sz. kir. temesvár-városi közgyám.
Belvárosi „Társas-kör".
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
Temesvár-józsefvárosi társaskör.
Traila György, g. kath. lelkész.
*Várnay Ernő, ügyvéd.
*Vimmer József, l. választmány.

Aradvármegye.

Varjassy Árpád, k. tanfelügyelő, Aradon.

Borsodmegye.

Br. Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.

Csanádmegye.

*Henny Sebestyén, prépost-plebános, Makón.

Csongrádvármegye.

*Pálffy Ferencz. kir. tanácsos, polgármester, Szeged.
Varga Ferencz, apát-plébános, Szeged
*Dr. Despinits Péter, kir. táblai biró, Szeged.
Széll Ákos, kir. közjegyző, Szeged.

Hevesmegye.

Boltizsár Román, dohánygyári igazgató, Eger.

Krassó-Szörényvármegye.

Miku Emil, gör. kel. segédlelkész, Batta.
Vörnle György, főszolgabíró, Új-Moldován.
Polgári iskola, Resiczabányán.

Mosonyvármegye.

Iványi Ede, kegyesrendi gymnasiumi tanár, Magyar-Óvárott.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnvármegye.

Dr. Baróti Lajos, székesfővárosi tanár, Budapest.
Tárczay István, gyógyszerész, Budapest.

Pozsonyvármegye.

*Dr. Ortvay Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Fehértemplomi állami főgymn. önképzőköre.
*Fodor Ödön, kir. járásbíró, Vingán.
*Gózsy Mátyás, plebános, Gyarmatán.
Dr. Grósz József, apát-plebános, Lippán.
Dr. Haymann Gusztáv, járási orvos, Fehértemplom.
*Kadics György, nyug. járásbíró, Verseczen.
Dr. Kiss Lajos, ügyvéd, Vingán.
Milleker Bódog, elemi néptanító, a „Verseczi Városi Muzeum“ őre, Verseczen.
Novakovics Emil, ügyvéd, Verseczen.
Pongrácz Miklós, házközösségi főszolgabíró, Fehértemplom.
Pontelly István, plebános, Szabadfalva.
Popescu Aurél, jegyző, Mehála.
*Raácz Pál, nyug. jegyző, Saágh.
Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
Szabó Kálmán, birtokos, Berény.
Ternajgó Czézár, gyógyszerész, Új-Aradon.
*Véber Ágoston, cs. és kir. káplán, és plebános, Szakálházán.
Verseczi városi muzeum.

Torontálvármegye.

*Babits József, a Csekonits-uradalom jogigazgatója, Zsombolyán,
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Becskereken.
Farkass Gusztáv, plebános, Német-Csanád.
*Kassics Károly, cz. kanonok, plebános, Bogáros.
Kayser Lajos, plébános, Török-Becse.
Reinlein József, plebános, Haulikfalva.
Sulyok István, plebános-helyettes, Nagy-Teremia.
Tokody Ödön, plebános, Új-Pécs.
Vozáry János, kir. törvényszéki elnök, Pancsova.

Trencsénmegye.

Galiszter Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

d) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat tagjairól.

a) Alapító tag 66
b) Tiszteletbeli tag 7

c) Évdíjas tagok.

a) *Magyarországon.*

Temesvár sz. kir. város területén	55
Aradvármegyében	1
Borsodmegyében	1
Canádmegyében	1
Csongrádmegyében	4
Hevesmegyében	1
Krassó-Szörénymegyében	3
Mosonymegyében	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnmegyében	2
Pozsonymegyében	1
Temesmegyében	19
Torontálmegyében	9
Trencsénmegyében	1
Összesen	172

tagja volt a társulatnak az 1896-iki év végén.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

PATZNER ISTVAN,
FŐTITKÁR

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT."

XIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1897.

A XIII. (új) évfolyam általános tartalma.

I. FÜZET.

Dacia délvidékének legrégibb felíratos emlékei s ezek történeti-helyrajzi jelentősége. — *Téglás Gábortól* 1

Adatok a reformkorszak történetéhez Temes vármegyében. — Közli: *Dr. Berkeszi I.* . 15

Újabb ősrégészeti adatok Délmagyarországból. (A csókai „Kremenyák" őstelep. A tamásfalvi kineslelethez. Tamásfalva. Cseneji telep. Az újvári őstelep. Öregfalú. Knéz.) — *Orosz Endrétől* 66

Tárcza:

Kivonatos jelentés az 1897. évi január és márczius havi vál. ülésekről 72

A II. és III. FÜZET

helyett kiadta a társulat a következő önálló művet: „**Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből.**" Összeállította: **Milleker Bódog.** *I. rész. Őskori leletek.* 300 ábrával.

IV. FÜZET.

Felső-Moesia és Dacia fő-közlekedési kapcsolatának irodalmi állapota s a „Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társulat" ez irányú tevékenységének méltatása. — *Téglás Gábortól* 75

Archaeologiai adatok Délmagyarországból. — *Orosz Endrétől* 88

Adalékok Krassó vármegye 1848. évi mozgalmainak történetéhez. — Közli: *Mihalik Sándor* 96

Őskori telep Bocsáron. — *M.* 106

Irodalom:

Ortvay Tivadar: Temesvármegye és Temesvár város története. I. köt. Őskor. IV. köt. Oklevelek. — *Berkeszi Istvántól* 108

Dr. Szalay — Dr. Baróti: A magyar nemzet története. III. köt. — *n.* 111

Tárcza:

Kivonatos jelentés az 1897. évi május, szeptember és november hónapokban tartott választmányi ülésekről 113

Egyveleg:

A király ajándéka a nemzetnek 115

Ki volt Anonymus? 115

A társulat igazgatósága és tagjai az 1897. év végén 117

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM 1897. I. FÜZET.

Dacia délvidékének legrégibb feliratos emlékei s ezek történeti-helyrajzi jelentősége.

Dacia multja oly szoros és bensö kapcsolatban áll a Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat működéskörével, hogy évek óta folytatott kutatásaim rendjén lassankint egészen a Temes-Dunaközre siklottam át, s a mint az Al-Dunánál 1890 őszén megkezdett szabályozási munkálatokkal letelepített mérnöki kar az évezredek óta a népek és országok versengésének czélpontjául szolgált zuhatagok mentén a régészeti vizsgálódásokat ismét lehetségessé tevé, én sem tudék ellenállani e rendkívül csábító kutatási alkalomnak s már 1893 nyarán az egész szabályozási vonalat siettem beutazni s azóta két ízben is megújitám nyomozásaimat. Engem különösen a gróf Marsigli Lajos[1]) óta bizonytalanná vált s az újabb kutatók tévedéseivel még nagyobb homályba borított hármas sziklafelirat kérdése sarkalt első sorban, miután a Traianus-tábla hollétét dr. Benndorf Otto, Hirschfeld Otto társaságában a gróf Marsigli nyomán haladva, 1873 nyarán, a berlini tudományos Akadémia megbizásából végzett daciai kutatásai során, megállapitva a szerb halászok tüzelésétől erősen megrongálódott sziklatábla alsó két sorának szövegét: „Montibus excisis, anconibus sublatis viam fecit“ szerencsésen megfejtette.[2]) Minthogy pedig a szerb kormány a belgrádi muzeum igazgatójának (Valterovič) sürgetésére a halászok rombolásait falazattal kivánta lehetetlenitni s az utazók

[1]) Marsigli Aloys Ferd. comes, Danubius Pannonico-Mysicus. Hagae Comitum et Amstelodami 1726 folio kiadás II. kötet 53. rajzlapján Tres lapides itidem petrae montis incusi paululum supra „Tatalia“ felíratú sziklafelírat.

[2]) Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum Vol. III. aus Dacien und Moesien. Hirschfeld-Benndorf. Sitzungsbericht der philosophisch-historischen Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1874. [350—429] 418. l. Corp. Inscript. Latin. III. kötet XVII. Viae Moesiae inferioris 1698. Supplementum pars II. 8267. Ephemeris epigraphica II. u 502.

figyelmeztetésére TABVLA TRAIANA felirattal egészíté ki az érdekes emlék homlokzatát; de e falépítés, valamint a betűknek avatatlan kezekre valló pirosra festése a leolvasásnak jelentékeny ártalmával sikerült; ide is be kívánom iktatni a történelmi és műszaki tekintetben épen napjainkban kétszeresen becses, de műszaki körökben alig is emlegetett felírat teljes szövegét:

IMP ✠ CAESAR ✠ DIVI ✠ NERVAE ✠
NERVA TRAIANVS ✠ AVG ✠ GERM
PONTIF MAXIMUS TRIB POT IIII
PATER PATRIAE COS III
MONTIBVS EXCISI(s) ANCO(ni)BVS
SVBLATIS VIA(m) F(ecit)

Marsigli hármas sziklafeliratáról azonban Benndorfnak sem sikerült tudomást szerezni, sőt Griselini,[1]) ki 1775 juniusában gróf Poting csász. és kir. kormánybiztos kiséretében Belgrádtól Orsováig csónakázva, ismeretes művében szintén megkoczkáztatta ennek a hármas feliratnak illustratióját, rajzával azt a benyomást teszi reánk: hogy az eredetiség erős hangoztatása daczára alig is látta e feliratcsoportot s a lelő helynek hozzáférhetlenségében bízva, jónak látta Marsigli rajzának másolásával pótolni megfigyelésének hiányait. Ő ugyanis munkája szövegében csupán két feliratról emlékezik meg, „melyeket Marsigli tévedéseitől ki kelle igazítania", de a táblák helyzetének ábrázolására szolgáló rézmetszetén (IV. tábla) mégis három felirattal találkozunk. Nyilvánvaló tehát: hogy felfedezési lázában egy kis plagiumra ragadtatta magát. És Griselininek ez a merész újítása egy századon át észrevétlenül tartotta magát mégis az irodalomban is, miután Arneth[2]) is a Traianus-tábláról 1859 látatlanban, mások közlése alapján adott rövid ismertetésével s Aschbach[3]) is Traianus turnuseverini hídjáról szóló művében 1858-ban a hely színére nem fáradva, csupán a duna-gőzhajózási társulat tisztviselőinek a részletekkel keveset törődő, a tudományos irodalomról nem is sejtő száraz, hivatalos jelentéseire támaszkodva dolgoztak.

[1]) Griselini. Versuch einer Geschichte des Temesvárer Banats 280. lapján. „Zwo Inschriften . . . die zu den Felsen, an deren Abhang ganz nah zu Poletin eine dieser Strassen vorbeigehet, annoch lesbar sind. Da Marsigli diese Inschriften sehr fehlerhaft mitgetheilt hat, so will ich beide von diesen Fehlern gereinigt, hier einrücken. Die Lage der Gegend ist auf der IV. Kupfertafel abgebildet."

[2]) Arneth. Die Traians-Inschrift in der Nähe des Eisernen Thores. Jahrbuch der k. k. Central-Commission. Wien 1856. 83. lap.

[3]) Aschbach. Ueber Traians eiserne Donau-Brücke. Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, Bd. III. 1858. 200.

Kanitz Felix, az ismert Balkán-utazó, jutott el legelőször a Vaskapu-szabályozás megnyitási ünnepélyességei közben, 1890 szeptemberében a helyes nyomra, a mennyiben neki sikerült megállapitania: hogy a Kozla nevű munkástelep átellenében a hírneves „Gospodin vír“ (Boldogasszony-örvény) felett komorkodó Gospodin szirtben valóban egy olyan sziklafelirat látható, a mely a Marsigli által a Tachtalia zuhatagon kevéssel feljebb helyezett hármas sziklafelirat egyikéül tekinthető. A másik két felirat hollétéről azonban Kanitz[1]) sem birt parti utazásai daczára tudomással, s azok közül csakis a Griselininél hibásan reproducált második feliratról vesz tudomást, teljes hallgatással mellőzvén az előtte szintén ismeretlenül maradt harmadikat.

A magyar régészekre nézve tehát szinte becsületbeli tartozást képezett a teljesen összekuszált kérdésnek a berlini szerződés következtében reánk hárult vaskapuszabályozási munkálatok alkalmával megkisérlendő tisztázása. Minthogy tehát a munkálatok vezetésénél és kivitelénél alkalmazott műszaki személyzet támogatását 1893 nyarán úgy Wallandt Ernő, miniszteri tanácsos és az orsovai művezetőség főnöke, mint Hajdu Gyula, jelenlegi műszaki tanácsos s a vállalat akkori vezérigazgatója, eleve kilátásba helyezték, én is, mint a ki Dacia helyrajzának és hadi szervezetének kérdéseire szenteltem csekély erőmet, halaszthatatlan kötelességemnek tekintém a kétszázados rejtély megfejtését legalább megkisérteni.

1893 juliusában Orsovára érkezve, Wallandt Ernő miniszteri tanácsos előzékeny rendelkezéséből épen Neudeck Gyula, csász. és kir. utász-főhadnagy és művezetőségi mérnököt nyerhetém kisérőmül, a ki már a vágvölgyi praehistoricus földvárak tüzetes tanulmányozásával a bécsi anthropologiai társulat közleményeit is gazdagította s a quadok pénzeiről irt tanulmányával s általán nummismaticai dolgozataival az Archaeologiai Értesítő olvasóinál is jó nevet vivott ki. Neudeck főhadnagy a szabályozási vállalat körében sem tagadá meg régészeti hajlamait s felmérési kiküldetései alatt sehol sem mulasztá el az útjába került régiségleletek és emlékek lerajzolását és tanulmányozását. Kanitz Felix példáján felbuzdulva, az egész Dunapartot szorgalmasan kikutatá s fáradozásainak sokat, többi között a Magyar Mérnök- és Építészeti Egyesület közlönyében „Tiberius útjáról“ olvasható becses adalékokat is köszönhetjük.[2])

Vele Orsováról a Kis és Nagy Kazán-szoroson át az 56 kilometernyire fekvő Kozla-telepre kocsiztunk. mely telep a hasonnevű szén-

[1]) F. Kanitz. Römische Studien in Serbien. Wien, 1892. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe. Band XLI. Mit 120 Plänen, Illustrationen, Inschriften und 1 Karte.

[2]) Tiberius útja. A mérnök- és épitész. egylet közlönye 1894. évf. január és februári 1. és 2-ik füzet.

bányával a hajózási akadályok ismeretes kezdő állomása, vagyis Drenkova alatt 3 km. épült.

A mint innen Kherndl György szakaszvezető főmérnök szíves közreműködésével a szerbiai parton, épen Drenkova átellenében látható Bosmann nevű szénbányatelephez átevezve, az ott már Kanitz által észlelt háromszögű castellumot Jaks Simon bányászmérnök hazánkfiának előzékeny kalauzolása mellett megtekintbetém, mindjárt tisztában valék azzal is: hogy valamint napjainkban Drenkovától számítják az aldunai hajózás veszélyeinek sorozatát, s tapasztalt kalauzok (locz) nélkül innen a hajók Orsova felé el nem indulhatnak: akkoriban is ettől a Duna-szakasztól kellett a hajózási akadályok ellen védekezni. S minthogy a rómaiak Dacia meghódítása előtt 80—90 évvel meg Kr. u. 33/34-ben megvetették Tiberius szerencsés hadműveleteivel a Duna jobb partján lábukat s épen a dákok becsapásai ellen örökös előőrsi készenlétben kelle őrségüket itt tartaniok: magától érthetőleg az akkori hajózás Drenkováját is a Bosmann széntelep castellumában birhatták, hol a felmerült bélyegek tanúsága szerint a LEG IIII FF tartotta a helyőrséget. Az érdekes ponton alul 1 kilom. távolságban ugyanis mindjárt egy félelmes örvénylés fogadja a hajóst a Gospodin szirtnek merészen beszögellő sziklabordázatai alatt. Mi természetesebb, mint hogy a római hadmérnököknek ismét itt akadt legnehezebb munkájuk, a midőn a hajóvontatást és parti közlekedést közvetítő sziklaúttal a zigzugosan kialakult sziklafalban csakis mesterséges hídszakaszokkal juthattak tovább. Nem csoda tehát, ha feladatuk és a végzett munka fontosságának tudatában az utókornak is hírt kivántak vállalatukról adni s a Gospodin sziklában egyes császárok némi öntetszelgéssel nevüket megörökítették.

A helyi viszonyok első áttekintése után Marsiglinek idáig eredménytelenül nyomozott sziklafeliratait tehát azonnal itt kezdém gyanítni, miután a szikla alsó szélénél látható szerb halásztanya felett mindjárt szemünkbe ötlik az a négysoros gyönyörű sziklafelirat, melylyel Tiberius első útmunkálatait Kr. u. 33/34-ből megörökítette, s mely táblát már a Marsigli közlése és rajza után sem vala bajos meghatározni s mely feliratot a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötete a Marsigli nyomán vette volt fel s legutóbb Kanitz is, habár épen az időre vonatkozólag tévesen, lemásolt.

Az aldunai szabályozási munkálatok legrégibb írásos documentuma előtt mély meghatottsággal elmélkedve a letűnt századok küzdelmeiről, egyszerre, épen a szerb halászok tűzhely-füstjétől erősen megmardosott sziklaterületen egy újabb felirat betűi kezdtek az 1893 évi julius 30-ki délelőtti napfény sugaraiban elétünedezni. Mily nagy vala örömünk, midőn Vespasianus nevét betűzhettük abból csakhamar ki s egészen pontosan megállapíthatók azt is, hogy a teljes szövegében sokat szenvedett felirat 10 sornyi terjedelemmel bírhatott. Hátra volt tehát a harmadik felirat

holléte, melyet csakis költséges előmunkálatokkal s Szinte Gábor, dévai főreáliskolai tanártársam önfeláldozó közreműködésével, legfőbbképen pedig Lukács Béla, volt kereskedelemügyi miniszterünk lekötelező pártfogásával fejtheték meg. Ily módon végre, épen Marsigli után kétszáz esztendővel, sikerült nyitját találnunk a Délvidék eme fontos régészeti rejtélyének, s a dunaszabályozási vállalat nem utolsó jelentőségű eredményei közé tartozik az is: hogy ma már, a rómaiak első térfoglalása után a hajóvontatás érdekében végrehajtott sziklabevágások és parti út tisztázása mellett, e technikai munkálatok chronologiai adattáráúl szolgáló feliratok idő- és helyi sorrendjével is tisztába jöhettünk. Kutatásaim során ugyanis kiderült, hogy a Gospodin-szirt hármas sziklafeliratán alul 7 kilométerrel Izlás zuhatagnál, a Boljetin patak betorkolásánál Tiberiusnak még egy második felirata következik, s lenn, Ó-Gradina átellenében, tehát a III-ik ponton érjük el a Kazánszorosnak fenn bemutatott hírneves Traianus-tábláját.

Ez öt táblából Tiberius két, szövegében s felavatási idejében is teljesen azonos táblája a Gospodintól Izlásig terjedő sziklaút kezdő és végződő állomásánál a LEG-IIII SCYT LEG V̄MACED által Kr. u. 33/34-re befejeztetett s gróf Széchényi István hírneves útjának mintájául szolgált sziklaút megépítési, illetőleg felszentelési idejét hirdeti.

A két Tiberius-tábla egymástól csakis a betűk alakjában és kiállítás díszében különbözik, amennyiben a Gospodin szikla tábláját nagyobb gonddal készítették s a Boljetinska reka torkolatánál a tetszetősségre kevesebb súlyt helyeztek. A szöveg így hangzik:

TI CAESARE AVG F
AVGVSTO IMPERATORE
PONT MAX . TR · POTX̄X̄X̄V
LEGIIIISCYT · LEGV̄MACED

A Boljetin-torkolati feliratot már Arneth helyesen közölte volt Cassian, dunagőzhajózási társulati felügyelő másolatából. Később Safarik, belgrádi egyetemi tanár is megerősítette létezését s a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének szerkesztői, miután a helyi adat érthetetlenül szólt, mégsem acceptálták. (III. kötet II. rész Additamentáiban 1024. lap III. Viae Moesiae inferioris.[1]) Arneth u. is a Boljetin vagy nála Poljetin mibenlétét, valamint Izlás zuhatag irányában fekvését nem tudván, s a két azonos szövegű Tiberius-tábla hollétét nem ismervén, megmagyarázni sem tudta.

Az általam felfedezett s a Gospodin Tiberius-táblájától balra alig 2 méterrel következő Vespasianus-tábla szövegét, elég sajnos, a halászok tüze-

[1]) Arneth. Archaeologische Analecten. Sitzungsberichte der philosoph.-hist. Classe der kais. Akademie. Wien 1862 October.

lése annyira megviselte, hogy abból alig pár betűt vehettünk ki, a mint következik:

IMP CAESAR	Imperator Caesar
VESPASIAN	Vespasian(us)
AVG . . . N	Aug(ustus) (pontifex) m(aximus)
TRI . . . T	Tri(bunicia) potestate
. . O . CE	(c) O(nsul) CE(n)
SOR	SOR perpetuus
. . . S . . .	pater patriae per Scro
FVL	FVL(arum viam)
C	C(orruptam refecit)
LEG VII . .	Legio VII [Claudia pia fidelis]

E szerint Vespasianus Kr. u. 75—80 közt, censorsága idejében, vett részt az Al-Duna szabályozásában.

A Gospodin szirt felső szélén, épen az örvény fölé került Domitianus-tábláról kitetszőleg Kr. u. 93/94-ben a mai Milanovactól s akkor Taliatactól fel a Gospodinig valami 45 kilometeren végzett s idáig történetünkben teljesen ismeretlen útjavításokat, bővítéseket, vagyis az akkori viszonyokhoz mért szabályozásokat végeztetett Domitianus.

IMP CAESAR DIVI	Imp(eratore) Caesare Divi
VESPASIANI F (DOMI)	Vespasiani f(ilius) Domi
(TIAN) AUG · GERM · PONT	tian(us) Aug(ustus) Germ(anicus) Pont(ifex)
MAXIMVS TRIB · POT · XII	Maximus trib(unicia) pot(estate) XII
IMP · XXII COS XVI CENSOR	Imp(eratore) XXII Co(n)s(ul) XV Censor
PERPETVVS P · P· PER SCOR	perpetuus p(ater) p(atriae) per Scro
FVLARVM VETVSTATE ET	fularum vetustate et
INCVRSV DANVVI C	incursu Danuvi c(or)
RVPTVM OPERIBV	ruptum operibu(s superatis a)
TOLIATIS RE	Toliatis re(fecit et dilatavit)
LEG V	legio V(II Claudia pia fidelis)[1]

A Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter hathatós támogatása nélkül tán örökre ismeretlenül maradó felirat a Dunapart szabályozási műveletei mellett arról is tájékoztatást szolgáltat a régészetnek, hogy a Tabula Peutingerianaból Ad Scrofulas alakjában ismert Scrofulae elnevezés nem pusztán egyik dunamenti őrhelyre vonatkozott, mint azt a régibb magyarázók, a mult századi D'Anvilletől kezdve le Kanitzon át Neudeckig, értelmezgették; hanem a Gospodin-örvénytől (= Gospodin vir) lefelé Izláson, a két Tachtalián (T. mala és T. velika), az Ursa zuhatagokon, a Greben szirtfokon is túl, le a Poreč szigetekig az összes

[1]) Ujabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafeliratainhoz. Téglás Gábor, M. tud. Akadémia kiadványa 1894. 1–48. l. Domitianus nevét utólag kitörölték.

mederbeli akadályok, a zuhatagok, fenékgátak, szirtes képződvények, gyűnevéül szolgált. Hisz napjainkban is Vaskapú néven emlegetjük azokat a szabályozási munkálatokat, melyek a Sztenka zuhatagtól le az igazi Vaskapúig (Vercerova átellenében) valami 80 kilom. hosszúságban el vannak osztva. S mert épen az érdekes sziklafelirat alatt a 7 m. mélyre következő örvény forgatagaitól ostromolt sziklaalapzat az egykor odavésett útszakaszszal együtt már rég a Duna árjának áldozatául esett, sőt maholnap feliratunkat is ez a veszedelem fenyegeti s csakis mesterséges állványokkal sikerült e veszedelmes helyet megközelíteni: cseppet sem csodálkozhatunk azon, ha sem Marsigli tábornok, sem egy századdal utána 1777 juliusában itt elhajózott Griselini eme műszaki segítség híjában a felirathoz el nem juthattak. Gróf Marsigli valószínűleg szerb halászok útján nyert erről értesülést s felfedezési buzgalmában componálta a nagy művében látható, de egészben érthetetlen szöveget. Griselini a hozzáférhetetlenség biztos tudatában tovább tódította a régészeti költészetet s ezzel reá borúlt ismét a feledés fátyola az érdekes emlékekre, mindaddig, miglen a csak imént Ő Felsége dicsőségesen uralkodó királyunk által oly nagyszerű ünnepélyességek s a két szomszédos állam népeinek örömrivalgásai között befejezett szabályozási munkálatok segítségével a századokig leküzdhetetleneknek tartott akadályok itt is elhárultak.

Délmagyarország legrégibb történelmi documentumai között tehát az Aldunánál immár tisztába hozott öt sziklafelirat s főleg a Gospodin szirt hármas feliratsorozata foglalja el nemcsak időrendileg, de jelentőség tekintetében is az első helyet.

S ezzel áttérhetünk a Temesmegye földjéből napfényre került római felírásos emlékek közül Versecz város legrégibb írásos emlékeire, hogy jó magam is felvételt kérjek abba a díszes körbe, melynek a temesvári muzeum régészeti kincsei mellett régészeti irodalmunk is annyit köszönhet. Ormós Zsigmond, néhai temesi főispán és társulati elnök, buzgó kitartásán felül jó részt Torma érdeméül tudhatjuk be azt a sikeres tevékenységet, melylyel a Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat munkásai a társulati Értesítő évfolyamait oly becsesekké tevék. Böhm Lénárt[1]) a dunaparti állomások római feliratait 1880-ban összegyűjtve, a Lederata Tibiscum[2]) hadi útról Torma társaságában szerzett észleleteivel az úttörők egyikéül vívja ki mindjárt elismerésünket ez annyiféleképen értelmezett daciai út magya-

[1]) Böhm L. Alterthümer längs der Donau. Archaeol. epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. 1880. évf. 2. füzet. Ugyanő felöleli a régibb adatokat: Geschichte des Temeser Banats cz. de Griselini nyomán haladó munkájában.

[2]) Ugyanő, Lederata Tibiscum közötti útvonal. Délmagyarorsz. történelmi és régész. Értesítő IX. évf.

rázói között. És Milleker[1]) Bódog, Torma Károly másik útitársa, Váradjáról és Centum Puteiről adott közleményei után „Délmagyarország régiségleletei“ és „Délmagyarország a rómaiak alatt“ című két munkájával, valamint Pontelly István is a római sánczok kérdésének felvetésével, nem mind Torma Károly tanítványaiként szegődtek-e Dacia és Délmagyarország tanulmányozói közé? Mindezek mellett, sőt előtt, a Délvidék munkásai között számot tevő helyet foglal el Miletz János, volt temesvári tanártársunk is 1875-ben a történelmi és régészeti Értesítővel megindított s 1879-ig folytatott adatgyűjtéseivel. Pesty Frigyes Krassó-Szörény monographiájában is gyakran találkozunk régészeti utalásokkal s ő főleg Boleszny Antal, 1896 nyarán elhalt s Orsova vidékére érdemekkel bíró plébános, és Böhm Lénárt, valamint a régibb írók, mint Griselini, feljegyzéseit értékesítette. Legbehatóbban láttak a délmagyarországi telepek és utak topographiájához Ormós Zsigmond[2]) és Ortvay Tivadar. Előbbi számos idevágó közleménye között különösen a Daciába vezető római út vitás kérdésében tűzte ki Berzaviának Zsidovinhoz helyezésével a valódi irányt. Ortvay Tivadar a Marsigli óta annyifelé keresett, habár mindjárt Marsiglinál találóan értelmezett Tibiscumnak a Bistra-Temes egyesülésébe, Zsuppa-hoz helyezésével s a Temes-Kubinhoz helyezett Contra Margum megállapításával őskori földiratunkat magas színvonalra emelte. Ortvay[3]) Dacia és Moesia területéről adott régészeti közléseivel, valamint a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetéről szóló terjedelmes bírálatával tévedései daczára nem egy telep helyének hollétéről tájékoztatott. Elég sajnos, hogy épen a kitől legtöbbet remélhettünk s a ki 1880—83 folyamán ritka odaadással és kitartással annyi időt és munkát áldozott a Délvidéknek s a kinek követői vagyunk, mi újabb nemzedék: épen Torma Károly nem ajándékozza még meg irodalmunkat felfedezéseivel.

Csoda-e, ha e sokágú munkásság reám is lelkesítőleg hatott s ismételten, így 1881 nyarán, majd a fenn már említett aldunai munkálatok régészeti értékesíthetése czéljából 1893-ban s legutóbb 1895-ben én is, a ki Torma buzdítására Dacia helyrajzának szentelém igénytelen munkásságomat,

---

[1]) Milleker B. Délmagyarország régiségleletei. Temesvár 1892, 1—46. l. Délmagyarország a rómaiak alatt. 1893, 1—58. Mindkettő különlenyomatban. Ugyanő, Varadia története és Centum Putei. Tört. régész. Értesítő. Uj folyam VI.

[2]) Ormós Zsigmond, Római telep Zsidovinban. Archaeologiai közlemények 1870. évf. 319—320. lap és Bersovia (Zsidovin), u. ott, 1871. évf. 145—153. lap. Ugyanő, A római terminus Dentán. Tört. rég. Értesítő I. köt. 1875. évf. 99—100. U. ő, Kirándulás Viminacium és Margum romjaihoz. U. ott 1878. évf. 101—108. l.

[3]) Ortvay Tivadar, Dacia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában. Archaeol. közlemények. Uj folyam VI. köt. 2. füz. 1874. 63—89. — Dacia és Moesia területén. Archael. Értesítő IX. 1875. évf. 225—213., 257—270., 292—306. l. Tibiscum helyfekvése. Arch. közlemények 1876 X. kötet 1—48. l. Margum és Contra Margum. Akadémia 1876.

szintén lelátogattam a temesvári muzeum munkaterére s legutóbb a Halaváts Gyula geologus által is felvett daciai utakkal foglalkozni kivántam? S miután Torma Károlynak idevonatkozó tanulmányait évek során át eredménytelenül vártuk s a Dacia belsejében széltiben-hosszában bejárt útvonalak kapcsolatait tovább mellőznöm lehetetlenség vala, 1895 nyarán én is, mint Torma Károly tevé, Verseczen vettem fel a nyomozást, a hol Milleker Bódog szaktársunk ásatásainak, gyüjtéseinek eredményeit épen akkor kezdte a városi muzeumban rendezni.

A verseczi muzeum mostani kezdő stadiumában a római régészetre inkább azon szerzeményekkel vonatkozik, a melyek Milleker ügyessége és összeköttetései révén a szerbiai Dunapartról származtak oda. Dacia külterületén, vagy Domasewsky Alfréd[1]) legújabb és más alkalommal méltatandó elméletével szólva, Moesia eme határnyulványán a római civilisatio mélyebb gyökereket alig is ereszthetett. De hogy Versecz Dacia occupatiója idején, a verseczi szigethegység mögött a Karas nyílásban elvezetett hadi út és azon felvezényelt csapatszállítmányoknak a Tisza-Duna közén megtűrt jázygok oldalvédelmére szintén meg vala szállva, azt az 1865-ben nyilvánosságra jutott, bár azóta fájdalom ismét eltűnt két római felirat meggyőzőleg documentálja. A Verseczhez feltételezett s még Goos Károly idejében is megdönthetetlennek képzelt Arcidava castrumot ugyan Torma Károly 1880-ki szerencsés felfedezése után többé nem kereshetjük a város területén, s habár Milleker Bódog az általa rómainak nézett vízvezeték török eredetét időközben maga igazolta, ennek daczára épen a vidék bejárása után, Verseczneк a rómaiak daciai berendezkedésében fontos szerepet kell tulajdonítanom.

A verseczi két felirat elseje még chronologiai adatával is fokozza érdeklődésünket s miután itt alig merülhet fel a Hunyadmegye feliratainál oly gyakori áthurczoltatás gyanúja: a Milleker[2]) szerint szamosújvári Daniel Márk, néhai apátplebános és czímzetes kanonok, valamint Böhm Lénárd első feljegyzéseiben megmentett, habár először Ilič közléséből[3])

---

[1]) Dr. Alfred von Domasewsky, Die Grenze von Moesia superior und der illirische Grenzzoll. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. 1890. Jahrg. XIII. Heft II. 129—135. Király Pálnak idevonatkozó czáfolata. Hunyadmegyei Tört. Régész. Társ. Évk. 1892/93.

[2]) Milleker Bódog, Versecz szab. kir. város története. Németből fordította Buday József. Kiadja Magyarország ezredéves fennállása alkalmából Versecz szab. kir. város törvényhatósági bizottsága. I. köt. Budapest. Ráth Mór bizománya 1896. 15—16. lapján.

[3]) Corp. Inse. Latin. III. 1017. l. 6273. sz. Először Ilič. Mittheilungen der k. k. Central-Commission. 1865. X. évf. Ephemeris epigraphica. IV. p. 363. n. 98. Ilič Böhm tudta nélkül közölte a két feliratot, a mint Ortvay Itészet és Vitiligatismusa (Temesvár 1869) kifejti.

ismertté vált két feliratot a Délvidék és kiválóképen Versecz legrégibb oklevéltárába sorolhatjuk. Fájdalom, a két felirat lelőhelyét Torma is eredménytelenül kutatta Milleker társaságában; mert még azt sem birták megállapítni, vajjon 1828-ban a lövölde alapításakor, vagy az ötvenes években a népkert déli falának építése, avagy a népkerthez csatolt szőllő térrendezésekor találták-e? Annyi tény, hogy a népkert környékét tekinthetjük eme becses emlékek lelőhelyéül. Az első felirat tehát így hangzik:

MARTI · V
PRO · SALV · IMP
CAES · D · F · NER
TRAIAN · g · DAC
PO · MAX · TR · P · XII
COS · V · COH · II · HIS
. . . . . .

Az itt szereplő Cohors II Hispanorum a Turnu-Severinnél Traianus rendeletéből mindjárt az első dák háború befejeztével megépitett s a Columna Traiana világhírű mestere: Damascusi Apollodorius által tervezett dunai hídnak az 1858 január 16. csekély vizállásnál láthatóvá vált 20 pilléréből kiszedett téglák[1]) bélyegei szerint (COHĪĪ HISP Corp. I. L. III p. 270 n. 1703 s 1) e nagy mű végrehajtói között működött. Ugyanők voltak az Uj-Palánkának átellenben eső Sapaja szigetén[2]) mutatkozó római épületek alkotói COH II HISP s Lederata (mai Rámából) a Karas torkolatához vezetett hajóhíd védelmezői. Később az occupatio eléhaladtával mindenütt a daciai előőrsök között találjuk őket. Igy Déván alul 8 kilométerre a Maros nyílásának védelmére a marosnémeti és veczeli határ közé épitett Miciában[3]) két téglabélyeg-változat képviseli őket: 1. CoH ĪĪΓL COM és 2-szor egy fordított M. COH IIFL COW. Dacia éjszaki területén a Sebes-Kőrös mellett nyugatra vezető csucsai szorost Kolozsvártól és Bánffy-Hunyadtól nyugatra szintén ők oltalmazták legalább egy ideig s különböző korbeli építkezéseiket ott háromféle téglabélyeg[4]) jelzi, úgy mint: 1. CHIIHIS, 2. CoHIIIS és 3. COR II ISP. Sebesvár-

[1]) Aschbach, Ueber Traians steinerne Brücke. Mitth. der k. k. Central-C. 1858. 3. füzet 215. l.

[2]) Böhm, Alterthümer längs der Donau. Archael.-epigr. Mittheilungen. IV: 1880. 2. füzet 176. C. I. L. III. supplem. 8074. 20.

[3]) A miciai téglabélyegek Veczel, Herepe, Maros-Németi határos községekben szóródtak szét. Az 1. változat Herepéről. Torma. Archaeol. epigr. Mittheilungen III. p. 117 n. 25. A 2. változat Téglás G. U. ott 1885. IX. évf. p. 241 n. 10. és Erdélyi Muzeum V. 18-8, p. 249.

[4]) Sebesváralya C. I. L. III. 1633, 18 és Supplem. 435. lapján 8074. 19 a. Korbuly Bogdán Bánffy-Hunyadról szolgáltatta a kolozsvári muzeumnak. Finály, Erdélyi Muzeum III. p. 8. tab. n. 1. 4. A 2 változatot Pogány Károly ajándékozta a kolozsvári muzeumnak, Torma K. Archaeol. epigr. Mitth. III. p. 115 n. 16—20.

alján Aelius Tato decurio cohortis II Hispanorum sirköve is elé fordult[1]) (C. I. L. III. 843). Ugy látszik azonban, hogy több Cohors viselte ezt a nevet, mert az orsova-zsuppai (Tierna Tibiscum) hadi út mentén Mehádia és Trregova között Domasinánál 1828. épen útépités közben talált s jelenleg a bécsi császári régiségtárban látható és 145 és 161. szept. 27. Antoninus Pius idejében Sex. Calpurnius Agricola és Titus Claudius Julianus consulok által elbocsátott katonák közül a II. Hisp(anorum) scutat(a) Cyr[r]enaica) kiszolgált legénysége is fel van sorolva. Egy cohors II. Hispanorum 60—85 közt Kr. u. Pannoniában, 116-ban pedig Germania superiorban szolgált.[2])

Verseczen a Cohors II. Hisp. 108 junius 8. után Traianus XII. trib. potestata és V. consulsága idejében áldozott Traianus a császár üdvéért Marsnak. A második V. tán Victoriae-t jelenthetné (Marti et Victoriae). Az áldozás kétségen kivül a második dák háború szerencsés befejezésére vonatkozhatik, minthogy alig egy év előtt 107-re átmenőleg, illetőleg 106 őszén záródott le Dacia függetlenségi harcza és Decebal tragoediája, a mint azt abból is megitélhetjük, hogy Sura, Traianus bizodalmas tábornoka s a két dák háború vezérkari főnöke 107-ben sokféle kitüntetése után már consulságot visel.[3])

Ez az oltárkő tehát kétségen kivüli bizonyossággal arról tanúskodik, hogy Dacia occupatiója idején Verseczet is katonailag megszállva tartották a rómaiak. De a verseczi helyőrséget később az Ala Frontoniana Tungrorum válthatta fel, mivel ennek signiferje itt siratta el „legkedvesebb nejét". A felirat tehát minden hiányossága daczára a Délvidék ókori történetéhez előkelő documentum gyanánt vehető s épen azért méltó arra, hogy annak kapcsán ezen Ala szerepét Dacia multjában részletesebben összefoglaljuk. Az érdekes felirat szintén Daniel Márk gondosságából jutott Böhm tudomására s a mint Milleker B. Versecz monographiája I. kötetében Ortvay „Itészet és Vitiligatismus" (Temesvár 1869) czimü munkája alapján felemlítette, Ilič Böhm jóhiszeműségével visszaélve szerezte meg magának a közlés elsőbbségi dicsőségét. Feliratunk kezdő sora hiányzik s a signifer nevének is csupán végső tagját tartotta fenn:

. . . . . .
. TIVS SIGN
ALA · I · FRON · TVNG
CONIVG PIISSIMAE
E · V · P

[1]) Már Neigebauer Dacien 242. lapján ismertette.

[2]) Ephemeris epigraphica V. p. 31 n. 59. R. Cagnat, Cours d'epigraphie Latine. Paris 1890 p. 249.

[3]) Dierauer, Beiträge zu einer kritischen Geschichte Traians. Bütinger, Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte. I. 69. lapján.

Az Ala I Tungrorum Frontoniana Kr. u. 80, 84, 85 egész 113-ig Pannonia helyőrségéhez tartozott. Később ezt is Dacia éjszaki védelmére vezényelték s a Nagy Szamos közelében, tehát a rodnai és borgói szorosok felé irányított és Torma Károly által mintaszerűleg felásatott és leírt alsó-ilosvai tábort lakták. Antoninus Caracalla és Severus Alexander idejében kétségen kívül ott őrködtek s Torma Károly nemcsak a castrumot s annak praetoriumát találta meg, hanem azt is constatálta, hogy két fürdőjük közül a nagyobbat valószínűleg Septimius Severus s a kisebbet Severus Alexander idejében építették. Alsó Ilosvának csaknem összes feliratait nekik köszönhetjük. Igy a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötete 788. áldozati oltár EPONAE | ALA I Tungrorum | Frontoniorum. A 793. Marsnak szentelt oltár MARTI | ALA I TVNGR(orum) FRONT(oniorum) PER | · T · VETTVLENVM | NEPOTEM | PRAEF · EQ | V · S · L · M · 789. sz. FORTVNAE | REDVCI · ÆL · | CELER · PRAEF | EQ · ALÆ . FRO | NT · OB RES | TITVTIO | NEM · BALI | NEI · POSV†. A 791. I(ovi) O(ptimo) m(aximo) Aurell(ius) Vitellianus sesq(uiplarius) p(ro) s(e) et sor(ore) s(ua) v(otem) s(olvit) l(ibens) [m(erito).

Kr. u. 213-ban Marco Aurelio Antonino: pio felici Augusto Partico maximo Britannico maximo . . . . numini eius ac merito oltárt szentel itt az Ala I. Tungrorum Frontoniana legénysége (Corp. I. L. 795. Neigebaur, Dacien, 158. Torma, Erd. Muzeum III. 3. 10).

Ugyancsak 213-ból maradt fenn egy ily jellegű oltártöredék (Neigebaur, p. 236. Torma, Erd. Muzeum 3. 41). Severus Alexander idejében Alexandriana jelzőt vesz fel az ala s mint ilyen Kr. u. 222/236. Severus Alexander császárnak, melyen Aelius Celer praefectus equestris Alae Frontonianae áldozott Fortunanak.[1]) 213-ban az Ala Tungrorum Frontoniana Antoniniana[2]) áldozatával találkozunk. Majd Ala Frontoniana Alexandriana czímet vesz fel az ala s 222/3-ban Juliae Mammeae Augustae Matri Sanctissimi Imperatoris Caesaris Severi Alexandri emel az Ala Frontoniana Alexandriana oltárt.[3]) Öt eques,[4]) egy decurio,[5]) egy librarius,[6])

[1]) Corpus Inscriptionum Latinarum III. 796. Neigebaur Dacienje 236. lapja. Torma Károly, Erdélyi Muzeumegylet kiadványai III. 41.

[2]) U. ott. 797. Neigebaur, Dacien 235. Torma K., Erd. Muzeumegylet kiadv. III. 48.

[3]) C. I. L. III. 798.

[4]) U. ott. 799. Mucapor eques alae Frontonianae. 800. Aelius Quadratarius equ. a. Front. 801. Apon . . . e . . . A. F. — 806. Cocceius Julius eq. A(lae) Fro(ntonianae) stip(endiorum) VII. — 807. Ciccius J. egyes Al(ae) Fro(ntonianae) s(tipendiorum) XVI. — 809. Torma, Erd. Muz. III. 49.

[5]) C. I. L. III. 802. Torma ásatásaiból. Erdélyi Muzeumegylet III. 95. Decurio Alae Frontonianae.

[6]) C. I. L. III. 804. Aurelius Themaes librarius Ala (sic!) Frontonianae. Torma ásatásából.

két veteranus,[1]) egy duplarius[2]) feliratát hozták napfényre Torma Károly ásatásai, a midőn a közel Csicsó-Keresztúrról, mint ősi birtokáról a még atyja által bevezetett ásatásokat befejezve, mintaszerű monographiájával az erdélyi Muzeumegylet Évkönyvét gazdagítá. De Dacián kívül a derék Ala tagjaival másutt is találkozunk.

Egy Seckauból (Leibnitz mellett Steierországban), vagyis Noricum Solvajából[3]) származó s jelenleg a gráczi muzeumban látható felirat a praefectus Alae I. Tungrorum Frontonianaetól származik. Egy más praefectus alae I. Tungrorum Fronton(inianae) Umbriából,[4]) Tuderből ismeretes, egy másik a Rajna[5]) mellől szerepelt. Egy eques alae Frontoninianae Delminiumban[6]) (Gardun Trilj mellett) Dalmatiában végezte életét és sírköve a spalatoi muzeumban látható. A verseczi signifer alae I. Frontoninianae Tungrorum, a ki ott nejének síremléket állított, ebbeli minőségben idáig egyetlen, s ha áll az a vélemény: a mit Domaszewsky a Praefectus equitatusról szóló értekezésében hangsúlyozott: hogy az Ala-k épen Daciában és a Rajna vidékén a tartományok belső őrségéhez s a legatusok testőrségéhez számítottak s mint ilyenek közvetlenül a legatus parancsnoksága alá is tartoztak: ekkor ezt a signifert a markomann háborúk nagy hadi mozgalmaival hozhatjuk kapcsolatba, a mikor például Dacia három kerülete (Dacia malvensis, D. apulensis, D. porolissensis) és Moesia superior hadi ereje M. Claudius Fronto[7]) együttes parancsnoksága alá helyeztetett a nagyobb és egységesebb hadiműveletek kedvéért, a ki a jazygok ellen vitézkedve esett el épen itt az Alföldön valahol a Tisza körül.

A „Postklinge“ nevű őstelep a verseczi várhegy alatt tehát a rómaiak otthonául is szolgált s az 1860-ban ott talált körépítmény, a közelben előfordult márványdarabok, corinthusi oszlopfőtöredékek, kétségtelen ujjmutatást képeznek ez irányban. Torma Károly a várhegy festői romjában is római téglákat észlelt s habár ezt szemléletemmel igazolni nem is tudom, nagyon hihetőnek találom s magam is erősen vitatom, hogy ezen a kitűnő megfigyelő ponton egykor római őrség is tanyázott.

---

[1]) C. I. L. III. 806 és 811 Neigebaur, Dacien rosszul közölve. Torma helyreigazította, Erd. Muzeumegyl. III. 44. Caius Valerius Vitalis veteranus.

[2]) U. ott. Valerius Saturninus duplicarius.

[3]) Corp. Inscript. Latin. III. 5331. sz. Dessau 2734.

[4]) Kubitschek p. 78.

[5]) Corpus Inscriptionem Rhenarum 1994.

[6]) Corp. I. Latin. III. Supplementum 9735. sz.

[7]) Corp. I. Latin. III. 1456. Domaszewsky ezt s az ehhez hasonló, de mindenkor rendkívüli kényszerokokból támadt egyesítéseket is egyik bizonyítékul veszi arra nézve, hogy Moesia superior a Marosig terjedt. Die Grenzen von Moesia superior und der Moesische Grenzzoll. Archaeol. epigraphische Mitth. 1890. XIII. Heft 2, 129—154.

Ennyi mindaz, a mivel egyelőre délvidéki tanulmányaim eredményéből az általam kezdettől fogva meleg rokonszenvvel üdvözölt Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat előtt beszámolni óhajtok. Remélem azonban, hogy az a szíves támogatás, a mely Versecz város polgármestere, Seemayer János kir. tanácsos részéről a Milleker Bódog buzgóságából immár megnyílt verseczi muzeum létesülését lehetővé tette, s az a nagylelkű áldozatkészség, a melynek egyik kiváló alkotását Temesvár szab. kir. városnak a Dacia multjához máris kincsbányáúl szolgáló, méltán irigyelt muzeumában bírja, maholnap tovább segíti a kutatások menetét s a Dacia és Moesia határszélén előnkbe tünedező nagy történelem-régészeti kérdőjelek száma hova hamarább apadni fog.

Részemről szintén elkövetek minden lehetőt e nagytontosságú határkérdés felderítésére s nagy örömemre szolgáland, ha Délmagyarország munkásainak törzskarában és a Délvidék nagy multu metropolisában továbbra is sikerül azt a rokonszenvet és támogatást élveznem, a melynek vonzó ereje a csak imént lefolyt 1896 nyarán Temesmegyében végzett kutatásomat is hathatósan élesztette.

Déva. Téglás Gábor.

Adatok a reformkorszak történetéhez Temes megyében.

Közli dr. Berkeszi István.

III.

Az 1832/6. évi országgyülés.

(Folytatás.)

A Hajnik-féle Napló. Az 1834. okt. 22-ki közgyülés. Pótutasítás. Császár S. visszahívása. Kövér J. követté választatik. Ormós Zs. mint „kis követ“. Az országgyülési ifjúság és a temesi ifjak. Társalkodási Egyesület.

Miután az 1833. szeptember 2-ki közgyülés követeinknek amaz utasítást adta, hogy küldöiket az országgyülési vitákról ne csak általánosságban, hanem részletesen is tudósítsák, azért most ama módokról kezdtek gondoskodni, melyek között az kivihető volna. A követektől nem lehetett azt kivánni, hogy a vitákról teljes naplót vezessenek, Kossuth pedig eltávozván egyidőre Pozsonyból, az általa szerkesztett Országgyülési Tudósítások is szüneteltek.

Ily körülmények között szerencse volt, hogy a Temes megye által az országgyülési követek mellé „kis követ“-ként kiküldött egyik megyei t. aljegyző, Hajnik Károly, ez országgyülési tudósítások szerkesztését magára vállalta.

Hajnik Károly, mint gyorsíró — akkoriban sebesíró-nak nevezték — az angol Taylor gyorsírási rendszernek volt híve s ez időben a gyorsírásnak talán egyetlen művelője volt hazánkban s később mint az 1843/4-ki országgyülés mindkét háza naplójának szerkesztője, nagy hírnévre tett szert. Hajnik K. kész volt a feladatnak megfelelni. Temesben is annyira érdeklődtek az országgyülési viták részletei iránt, hogy e végett egy részvénytársaságot alapítottak 1833 végén; 235 ezüst forintot gyüjtöttek össze a napló írójának díjazására. A temesi követek tehát szerződést kötöttek Hajnikkal az országgyülési és kerületi naplónak szerkesztésére. Hajnik kötelezte magát e naplóknak nyolcz naponként két példányban való megküldésére. A temesi követek viszont a fenn említett 235 frton felül még pótlékul havonként fizetendő 20 ezüst forintot biztosítottak neki. E kötelezettség mindkét részről 1833. november 1-től 1834. április utoljáig lesz érvényben.

Midőn a követek 1833. október 30-iki levelökben e megkötött szerződésről tudósítják a megyét, egyúttal kérik a rendeket, hogy a szerződést hagyják jóvá s a már október 26-a óta szerkesztett és két példányban megküldött Naplónak egyik példányát benn a városban, a másik példányt pedig a járásokban köröztessék. A megyei rendek erre 1833. decz. 9-ki közgyülésükön azt határozzák, hogy a kötött szerződés annálfogva is felesleges, mert míg Hajnik az általa szerkesztett Naplókat a megyének megküldi, a 20 frtot a nélkül is megkapta volna.[1]) Követeink ezentúl gyakran tesznek jelentést az országos tárgyalásokról, mellékelve azokhoz a Hajnik-féle Naplót.[2])

Az 1834. április 22-én tartott közgyülésen is a követeknek többrendbeli tudósítását olvasták fel úgy a kerületi, mint az országos ülésekről; így tudósítanak az előleges sérelmek felett a két országos tábla között váltott üzenetekről; hogy a kir. tábla bírái országgyüléstől országgyülésig választassanak-e, vagy pedig hagyassék meg kinevezésök továbbra is királyi jognak; az 1833. május 20-ki feliratra adott királyi leiratról, a barsi második követnek országos ülésben mondott szavai felett 1834. január 3-án kiadott dorgáló kir. leiratról, melyet az országgyülés alsóháza a szólásszabadságon ejtett sérelemnek tekintvén, e miatt orvoslás végett felirattal akart a királyhoz fordulni, de a főrendek azt szükségtelennek s a kormány tettét törvénybe nem ütközőnek tekintvén, ez ügyben már az alsó tábla hatodik üzenetét utasították vissza.[3])

A mi a Temes vármegyei követek részvételét illeti e vitákban, azt jelenték, hogy ők nemcsak utasítások szerint, hanem saját belső meggyőződésöknél fogva is szavazataikat mindenkor oly értelemben érvényesítették, a miként azt az előleges sérelmekre nézve az alsó táblának immár 10-ik, a barsi leírás tárgyában a 6-ik üzenet fejezi ki.

Az előleges sérelmek iránti sürgető felirat eredeti szerkesztésének megtartását azért vélték szükségesnek, mert sarkutasításuk szerint arra kötelezteték, hogy minden egyéb tárgy felvételét mellőzzék mindaddig, a míg a sérelmek kedvező kir. válasz által nem orvosoltatnak. A barsi leírás iránt pedig a 6-ik üzenetben foglalt okokon kívül mind a fejedelem iránt tartozó tisztelettel, mind a törvényhozás alkotmányos rendeltetéseivel, de leginkább a követeknek küldőik iránti szent kötelességökkel szorosan egybekapcsolva találván, hogy egy oly királyi leírás, melyre országgyülési felterjesztés okot nem szolgáltatott, mely azonban a fejedelemnek szívében jelen ország-

---

[1]) Lásd a temesi követek levelét és a Hajnik-kal kötött eredeti szerződést Temes megye levéltárában; közgyülési iratok 1833-ról 3008. sz. alatt. Vesd össze ezzel Temes vármegye jegyzőkönyvét 1833-ról 3008. sz. a. A Hajnik szerkesztette Naplót ezentúl gyakran küldik követeink jelentéseik mellett, de azok a közgyül. iratok között jelenleg már nincsenek.

[2]) Temes várm. Jegyzőkönyve 1834-ről 2., 39., 255., 256., 257., 258. szám.

[3]) U. o. 842., 843., 844., 846—850. számok alatt.

gyülés tanácskozásának rendje iránt támasztott aggodalmakat nyilván kijelenti, a szeretett fejedelem atyai gondoskodását megnyugtató válasz nélkül ne hagyassék. Ily módon gondolkozván, azt vélik, hogy ekként eloszlathatják a jelen törvényhozás igyekezeteire borított homályt és megerősítik a közdolgok vitelére okvetlenül szükséges közbizalmat.

A rendek végzése követeik többrendbeli tudósításaira nézve a következő:

„Nyughatatlanító aggodalom lepte meg a jelen közgyülekezetre rendkívül nagy számmal összesereglett, magoknak jobb jövendőt igérő, azonban édes reményeiben csalatkozó KK. és RR. két követ uraknak több rendbeli, kimerítő tudósításaikból nyert azon bizonyosság miatt, hogy az előleges sérelmek orvoslását sürgető felírás a nemzet naponként növekedő várakozásának káros késedelmeztetésével, tízszer váltott izenetek után sem juthatott ő felségének atyai kezébe.

Hasonló fájdalomérzettel vevén azt, hogy a folyó évi január 3-án nemes Bars vármegye második követének nézeteire váratlanul közben jött, az ország rendeit, jelesen a karok és rendek tábláját érzékenyen illető kegyes királyi leírás következésében javalt felírás a méltóságos főrendek által szükségtelennek tartatván, hat üzenetváltások után sem nyerheté meg azoknak részvételét.

Ily szomorú helyezetben az aggódó nyughatatlanság a Karokat és Rendeket mármár azon végzetre gerjeszté, minél fogva a két tábla közti, különösen a vallásbéli súlyok elintéztetésök tanácskozása alatt tapasztalt szerfeletti egyenetlenség és a közdolog elintézését tetemesen hátráltató viszálkodások megszüntethetése czéljából az ország gyülésének rendbeszedését magába foglaló munkálat azonnali felvétele követjeik által indítványba hozattassék.

Minthogy azonban állítani nem akarnák, hogy a méltóságos főrendeknek ellenzései ama polczra jutottak, melyen a kijelelt szent ezél elérésére mulhatatlanul szükséges rokon bizodalom eszközlésére minden remény eltávozott volna, és nehogy az ország rendei által elfogadott, és a felséges kir. leirat által helybenhagyott sorozat ellen a nemzet képviselői, és így a Karok és Rendek következetlenségről vádoltathassanak, mindaddig, miglen más eszközökhöz nyúlni kénytelenek nem leendenek, — követ urakat, kik a vett utasítások lelkében, de benső fenmagasztalt meggyőződésöknél fogva is szavokat a kérdésben levő három rendbéli felírások oltalmára emelték, ebbeli szavatolásukat jóváhagyván és magokévá tevén, tovább is oda utasítják, hogy férfias állandósággal azon igyekezzenek, minél fogva a nemzet sürgető, az említett háromrendbéli felírásokban a nemzeti jóllétnek öregbítésére czélzó kivánati ő Felsége atyai keblére juttatván, vigasztaló válaszszal koronáztassanak; különösen pedig, hogy az úgynevezett Barsi Leírás, melyből a képviselői Tábla méltó aggodalmat merített és a Karok és Rendek szivekben fájdalmas viszhangra akadt, a nemzet egyik legfőbb és legdicsőbb jogának, a szólás- és utasításbéli szabadságának védelmére, a nemzeti jussal, úgy a személyes szabadságok épségben való maradások válasz nélkül, mely egyszersmind e fejedelem atyai gondoskodását kielégítőleg megnyugtassa, annál is inkább ne hagyattassék, — minthogy a midőn azon leirat egy részről az 1723 : VII. törvény fentartását tárgyalja, akkor más részről ugyanazon törvény által felállított és minden alkotmányos országnak alapelvei közé tartozó szószabadságot bilincselni, sőt a követnek a felhivott úton kívül, meghallgatás nélkül kárhoztatván előadását, annak küldőitől tartozó függését is érdekelni, úgy a követeknek kiejtéseit, melyeket sokszor a helyhezet szerint édesdeden ki nem jelenthetvén, küldői kivánatait elevenebb színnel festeni és élesebb szózattal kifejezni kényteleníttetnek, Censura alatt tartani látszik; az által pedig — úgy mint követ urak észrevevék — a jelen törvényhozás igyekezeteire borított homály a küldők s valamennyi

hazafiak kebleiben a törvényhozás szándékaira nézve megerősíttessen a közdolgok viselésére múlhatatlanúl szükséges közbizodalom.

Egyébiránt a követ uraknak tudósításaiból örömmel tapasztalják a Karok és Rendek azt, hogy a képviselői Tábla az említett felírásokra fordított munkálódáson kívül kerületkép a törvénykezési tárgyban már a 25. törvényczikkelyekig haladott, s azok közül az elsőket országgyűlési tanácskozások alá juttatta. Követ uraknak, kik a jelen munkálat iránt általánosan utasítva vannak, tovább is az anyautasításban felállított elvekhez való szoros ragaszkodásukat teszik kötelességül. . . . . .

A követ urak hazafiúi igyekezeteiket tántoríthatatlanul oda fordítsák, minél fogva a fájdalmasan érzett két tábla közti feszült állapot a nemzetet elevenítő rokon bizodalommal felváltassék, és a törvényhozásnak főbb rugója, az imádott egyezség helyreállíttassék és gyorsan munkálódván a kitűzött pályán, azzal a hon diecső jólléte a magyar jövendőség boldogításával akkép mozdíttassék elő, minél fogva a késő ivadék is jelen törvényhozó testnek sírtúli létét is áldhassa [1])

Ugyanezen közgyűlésen kihirdettetett az országgyűléshez intézett kir. leiratnak ama része is, melynek értelmében ő felsége beleegyezik oly törvény alkotásába, hogy már a jelenvaló országgyűléstől kezdve az országgyűlések költségeit ne a jobbágyság, hanem a nemesség — s mindazok, kiket a törvény ezalatt ért — viselje.

Temes megye rendei, bár a törvényjavaslat ez irányban törvényerőre még nem emelkedett, a legnagyobb örömmel fogadták ez újítást, mely a szegény adózó nép terhein volt hivatva könnyíteni s „egy szívvel és lélekkel“ fogadták el amaz indítványt, hogy az országgyűlési költségek a javaslat értelmében rovassanak ki. E végett már előzőleg küldtek ki egy bizottságot, mely most azt indítványozá, hogy a kirovásra nézve az ú. n. Niczky-féle kulcs fogadtassék el, a birtoktalan nemesek és a honoratiorok pedig fejenként 30 krajczárral adózzanak e czélra. A birtoktalan nemesektől és honoratioroktól beszedendő összeg pedig $^1/_{12}$ része legyen az országgyűlési költségeknek.

A rendek hozzá is járultak e bizottsági javaslathoz, csak azzal toldották meg, hogy a honoratiorok között a szerzetesek és a kir. tisztviselők is értetődvén, a névlajstromba ezek is felvétessenek. Országgyűlési költségekre pedig évenként 7000 forint ezüstben vétessék fel; az eddig a követeknek fizetett összegek pedig a kulcs szerint a nemességtől beszedetvén, a honi pénztárba visszafizettessenek, ezentúl pedig az országgyűlési költségek külön kezeltessenek.[2])

E közgyűlésen a rendek többsége, 95 személy 17 ellen, elhatározta Császár Sándor másodalispánnak visszahívását követi székéből s helyette Várkonyi Ádám tiszteletbeli főjegyzőt, a liberális párt egyik legfőbb oszlopát a megyében, választották meg egyhangulag utódául.

A megválasztott Várkonyi Ádám azonban gyenge egészségére hivatkozván, ezúttal a követséget elvállalni nem akarta. A megyei rendek „nem

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1834-ről, 849. szám.
[2]) Temes várm. jegyzőkönyve 1834-ről, 850. szám.

örömest ugyan, de hogy a kedvelt tisztviselőnek közhasznú élete ne koczkáztassék, engede az ő szerény kérésének s az elnöklő főispáni helytartó indítványára jegyzőkönyvbe vették, hogy valamint egy hanggá olvadt elválasztása, úgy saját kérelmére lett felmentése is ritka érdemei, buzgó hazafisága és a közjólétért fáradhatatlan iparral törekedő ügyessége által méltó joggal érette lángoló közszeretet, tisztelet és bizodalom szüleményei és bizonyosságai."

Kövér János és Ambrózy Lajos nevei zendültek meg erre a választók ajakán. A nagy többség azonban Kövér mellett nyilatkozván, a főispáni helytartó őt a megye megválasztott második követének nyilvánítá s Kövér megköszönte a bizalmat s mindjárt le is tette a hivatalos esküt.

Ugyanekkor Fischer István megyei tiszteletb. aljegyző és „kis követ" Pozsonyból hazahívatván, helyébe a megyei rendek Csicseri Ormós Zsigmondot választottak s neki uti költségül 50 frtot szavaztak meg.[1])

Császár Sándornak 1834. ápr. 22-én elküldetvén a visszahívó levél, az őt kellemetlenül lepte meg és a kormánypártra is leverőleg hatott. Császár a visszahívó levelet kötelessége szerint bemutatta József főherczeg nádornak, ki azt maga is végig olvasta s megütközve oda nyilatkozott, hogy a visszahívásnak ilyetén módját rendellenesnek és a törvényhozásra nézve súlyos következményekkel járónak látja s ennélfogva Császár távozását az országgyűlésről meg nem engedhetőnek tartja, fentartván elhatározását azon időre, a mikor a körülmények világosak lesznek előtte. A nádor ezen véleményét Császár május 5-én kelt levelében tudatta a megyei rendekkel,[2]) kik az ápr. 22-ki folytatólagos közgyűlésből erre a következőleg felelnek:

„A hazai törvények az ország gyűlésére választott követeknek visszahívatásokra való nézve semmi formát nem jelelvén ki, ennél fogva tehát sem a jelentő alispán úrhoz a Karok és Rendek nevében, jegyzői aláírással, törvényhatóságok hiteles pecsétjével megerősítve intézett levél, sem pedig a visszahívás iránt közgyülésben hozott határozás egy új, és ekkorig szokatlan formájunak nem tekintethetvén, követ úrnak ebbéli észrevétele a megelégedetlenség nyilatkozatait annál inkább vonta magára, minél jobban meg vannak a Karok és Rendek arról győzettetve, hogy tulajdon alispányuknak, és mi több országgyülésbeli követöknek a formában netalántán esett hibát, — melyet ugyan el nem ösmernek — s mely a tárgy velejét úgy sem erőtleníti, inkább takarni, mint azt szemrehányólag gánesolni kellett volna.

A mi illeti ő csász. és kir. főherczegségének, az ország nádorának ama nyilatkoztatását, hogy a visszahívásnak ezen módját rendellenesnek és a törvényhozó testre nézve oly tetemes következésünek látja, hogy annál fogva jelentő követ úrnak eltávozását meg nem engedte, a Karok és Rendek minden ő csász. és kir. főherczegsége, az ország nádora iránt viseltető határtalan tiszteletök ez úttali kijelentése mellett is, azon just, melyet jelen alkalommal egyedül a küldőitől függő, és e tekintetben mástól független követjén gyakorolni méltóztatott, legmélyebb tisztelettel el nem ösmerhetvén, ő csász. és kir. főherczegsége és ország nádora által tett azon nyilatkoztatást a megyebeli Karok és

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1834-ről, 866. szám.
[2]) Temes várm. közgyül. iratok 1834-ről, 953. sz. a.

Rendek, vagyis az egész nemzet századokkal szentelt azon jogával, mely szerint országgyűlési képviselőjöknek megbízása, vagy a megye közállapotánál fogva bármikor s minő formában és ötletből megrendelt visszahívása egyedül öntetszésektől és határozásoktól függ, — meg nem férhetőnek, a helyen óváskép kijelenteni s azt jegyzőkönyvükbe iktatni kénytelenek. A visszahívott követ úr által pedig ezen jegyzői aláírással megküldendő határozattal tudatni kívánják, hogy valamint ritka egyetértésű választása, úgy a jelen visszahívása csak az eránta viseltető különös bizodalomból vévén eredetét, annál váratlanabb volt a Karok és Rendek előtt a visszahívó levélben foglalt megkülömböztetése után alispán úrnak írásmódja, meghagyván tovább is másodalispán úrnak, hogy Kövér János főbíró és követ úrnak felérkeztével az ország gyűlését odahagyni, és rendes hivatalának folytatása végett haza sietni ne késsék. Kövér János követ urat pedig oda utasítják, hogy minél előbb útnak induljon, és azt úgy siettesse, hogy a jövő hónap elején (t. i. junius elején) Pozsonyba érvén, az országgyűlési képviselőségben a megye alispánját felváltsa.“ [1])

Május 8-án kelt levelében Császár S. jelenti, hogy az országos ülésekben a tanácskozás mint eddig a törvényszékek rendezése tárgyában a 18. czikkig haladott előre, a Barsi Leirat ügyében teendő feliratról a többség, mely az időközben érkezett pótlóutasításoknál fogva támadott, elállott, és hogy a nemzetnek itt kérdésbe jöhető jogai egy jeles óvással mentettek meg.

Temes vármegye rendei követüknek eme tudósítására a következő figyelemre méltó határozatot hozták:

„Követ úrnak abbeli tudósítása, mely szerint az ú. n. Barsi Leirat eránt teendő felírástól a többség az idő közben érkezett pótoló utasításoknál fogva, elállott, kellemetlen tudomásúl vétetvén, követ urak a törvénykezési munkálat eránt tovább is oda utasíttatnak ugyan, hogy szavatolásukat az innen vett anyautasításban megállapított főelvekhez alkalmaztassák; de minthogy eme szövevényes, és az idők viszontagságaival annyi változást szenvedett rendszernek lehető legezélirányosabb kijavítása sikeresen csak akkor érettethetne el, ha a fennálló törvénykönyv homályaitól akkép tisztíttatna ki, minél fogva a koldustól fel a legelső polgárig mindenkinek magányos személye, vagyona s kölcsönös viszonyai minden különbség nélkül biztosíttatván, tisztán ki-ki láthassa a polgári társaságban előforduló esetek különbözéséhez képest a törvényeknek világos rendelkezését.

Mivel pedig ezen kívánság csak akkép érettethetne el, ha a polgári ügyek eránti rendszer Coordinatio fororum és Ordo processualis mellett egy rendszeres, úgynevezett Codex Juris Privati Civilis Hungarici (Polgári magánjogok törvénykönyve) készíttetne, annál fogva a követ urak oda utasíttatnak, hogy a Karok- és Rendeknek eme kívánságát indítványkép előterjesztvén, azt kivívni igyekezzenek.

Egyébaránt Dessewffy Antal főjegyző és országgyűlésbeli követ úrnak Pozsonyból történt elutazása a Karok- és Rendeknek hírül nem adattatván, meghagyatik országgyűlési követ uraknak, hogy az előfordulandó hasonló esetben az ország gyűléséről eltávozni kívánó szándékot ezentúl a Karoknak és Rendeknek nem csak bejelentsék, hanem a nyerendő engedelem eránt azokhoz írásban járuljanak és azoknak feleletjökig semmi ürügy alatt az ország gyűléséről el ne utazzanak.“ [2])

Kövér János május 31-én indúlt el Temesvárról, hogy követi székét elfoglalja; junius 2-án ért Pestre, hol épen országos vásár volt és e miatt

---

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1834-ről, 953. sz. a. Elküldetett május 23-án.

[2]) Temes várm. jegyzőkönyve 1834-ről, 955. szám.

még szállást sem kaphatott s e miatt Budára kellett átmennie, hol részint magyar díszöltönyének el nem készülése, részint a főispáni helytartónak őt ott tartóztató levele miatt csak junius 8-án reggel indulhatott fogadott lovakon Pozsony felé, hova 9-én este érkezett meg. Császár Sándorral másnap összejövén, értesíté őt a megye rendeletéről. Császár kijelenté, hogy szabadsággal már eddig is leutazott volna a megyébe, csak követtársának Dessewffy-nek a megérkezését várta; az országgyűlési követséget pedig mindaddig ott nem hagyhatja, míg a nádor elbocsájtását, vagy az új követ megbízó levelének elfogadását el nem rendeli.

Követtársa: Dessewffy A. a kitűzött napra, junius 13-ra sem érkezvén meg, Kövér János junius 14-én maga ment el a személynökhöz, onnan pedig megbízó levelének elfogadtatása végett a nádorhoz, ki azt átvevén és figyelmesen olvasván, több észrevétele volt, de leginkább fennakadt a meghatalmazó levél eme záradékán: „akaratunk megmásolásaig erejét fenntartja". Kövér János előadta, hogy Császár S. meghatalmazó levelében e záradék szintén megvan, mire a nádor azt válaszolá, hogy Kövér J. követi megbízó levelének elfogadását mindaddig függőben tartja, míg mindenről teljesen meg nem győződik. Junius 15-én a nádorhoz rendeltetvén, arról értesült, hogy megbízó levelének el- vagy el nem fogadásáról szóló nádori végzés másnap megtörténik; junius 16-án végre kijelenté a nádor, hogy semmiféle észrevétele többé nem lévén, megbízó levele elfogadtatott és Temes megye követének elismertetett s ekként junius 17-től fogva követi kötelességeinek teljesítéséhez fogott.[1]) Császár S. szintén junius 16-án azt írja a megyének, hogy Kövér J. követül elismertetvén, az ő követségi tiszte e szerint megszünt, de mielőtt hivatala átvételére a megyébe menne, először Bács megyébe utazik rövid időre, hová őt birtokperei hívják.

Dessewffy A. junius 17. körül érkezett vissza Pozsonyba s 22-én már Kövér és Dessewffy együtt tesznek a megyei rendeknek jelentést az országos tárgyalásokról.

Kövér János, mielőtt követi tisztét megkezdette volna, Pozsonyból Bécsbe is felrándult, a mely tette úgy az országgyűlési ifjúság és a szabadelvű követek között mint küldőinél is élénk visszatetszést keltett. Azt hitték, hogy a kanczellárhoz ment, attól várva követi állásába való behelyezését. „Kövér bizonyára nem tudja — írja Vukovics — hogy mi egy országgyűlési követ. Vagy ha tudja, akkor eltökélt szándéka vagyon, hogy valami hazaáruló szerepet játszon à la Atzél, Andrássy etc., máskép nem lehetvén megmagyarázni udvarlását a kormány embereinél. Mert a jó követ — írja Vukovics — ha csak nem kénytelen, még a personalissal sem szeret barátkozni, hát még a kanczellárral. Ezek az emberek

[1]) Temes várm. közgyűl. iratai 1834-ről, 1966. sz.

oly különös rontó szerekkel bírnak, hogy a legjobb követet is hamar a részökre vonják, ha gyakran velök érintkeznek, s Kövér előremegyen a kanczellárhoz! Szegény Temes vármegye! Utasítása bizony isten olyan jó, hogy egy Ragályi vagy Balogh is meg lenne vele elégedve, de mily gyalázatosan facsartatott ki értelméből eddig a követe által a haza kárával s a megye hazafi hírének vesztével.“ [1]) Várkonyi Adám megyei főjegyző is rosszalta Kövérnek eme bécsi útját, akármi okból is történt az; mert még abban az esetben is, ha a nádor tiszte gyakorlásában akadályozná, nem Bécs fog segíteni a dolgán, hanem Pozsony. Kövér Jánost azonban félreismerték és a szabadelvűek benne kellemesen csalódtak. Ő nem a kanczellárnál járt Bécsben, hanem hogy ifjúkora mulasztását némileg pótolja és világot lásson. Bécsbe utazni ekkoriban nálunk még nagy dolognak tartatott és Kövér János először is az osztrák fővárost akarta megismerni, azután rövid idő mulva Párisba utazott, még az ifjú Ormós Zsigmondot is kapaczitálta, hogy utazzék vele. Ormós Zs. azonban Pozsonyt és az országgyűlést is csak most látta először és így mindjárt külföldre utazni nem akart. Kövér János ellenfelei ez utazása alkalmából azt a gúnyos hírt terjesztették felőle Temes várm., hogy Rómába utazott a pápához. Az ellenszenv azonban irányában csakhamar megváltozott, mert tapasztalták, hogy mindenkor szabadelvű utasításaihoz tartja magát és szabadelvű működésével még a Kossuth dicséretét is kiérdemelte; így aztán a megyében is a két követ működésével igen meg voltak elégedve.[2])

Ormós Zsigmond előtt új világ tárult fel Pozsonyban. Lelkiismeretesen akart megfelelni hivatásának, azért az önképzésen kívül tisztán a közügyeknek élt. A huszonkét éves ifjú lángoló szabadelvű meggyőződésű volt s Pozsonyban a hasonló érzelmű ifjakkal meleg, őszinte barátságot kötött. Barátai között legbensőbb volt Vukovics S., kivel már 1828 óta a legszívélyesebb viszony fűzé össze. Vukovicsot is Temes megye küldé hasonló megbízással az országgyűlésre, s e két jó barát 1835 elejéig — mikor Vukovicsot visszahívták — együtt működött Pozsonyban. Együtt is laktak a temesmegyei ifjak számára a Kórház-utczában ingyen kijelölt szálláson.

Az országgyűlési ifjak mindegyikének volt a követek között egy-egy mintaképe; Vukovits Ragályit választotta annak, Ormós azonban Kölcseynek hódolt, ki egész életén át ideálja is maradt. Akkor az volt a szokás, hogy a fiatalság leginkább azon követ háta megett foglalt állást, a kit különösen kegyelt. Vukovics folyvást Ragályi mellett ült, Ormós Zs. pedig mindig Kölcsey mellé húzódott. Vukovics később maga is belátta tévedését és ő is Kölcseyhez szegődött. Soha élő embert Ormós annyira nem eszményített,

---

[1]) Vukovits levele 1834. máj. 18-ról. Délmagy. tört. és rég. muz. társ. levéltára.

[2]) Vukovits levele 1835. jan. 12. és márcz. 10-ről és Ormós Zsigmond emlékiratai (kézirat).

mint Kölcseyt, kit valósággal imádott. Még negyven év mulva írt emlékirataiban is elragadtatással emlékszik reá és soha kerületi vagy országos ülést el nem mulasztott, csakhogy a Kölcsey háta megé kerülhessen, hogy minden mozdulását és szavát megfigyelhesse. Az ismeretlen ifjú ragaszkodása végre is feltűnt Kölcseynek s egyszerre hátrafordulva, neve után kérdezősködött. A mikor megtudta, azt mondta az ifjúnak, hogy az Ormósok és Kölcseyek rokonok és felhívta, hogy látogassa meg őt. Kölcsey engedelmével most már Ormós gyakran ellátogatott a költő házához, hol gyakran találkozott Báró Wesselényivel és Balogh Jánossal. Hallgató szerepet játszott, de így tanult legtöbbet. Tapasztalatairól Ormós már egykorúan jegyzeteket készített, de ezek a szabadságharcz viharai között elvesztek; azonban még negyven év múlva is élénken emlékszik vissza a többek között egy-egy kis episodra is, mely Kölcseyhez fűződik.[1])

Ormós Zsigmond, mint az országgyűlési ifjúság egyik komoly törekvésű tagja, barátjával, Vukovics-csal, továbbá Pulszkyval, Szemerével, Lovassy Lászlóval s másokkal együtt részt vett a később oly nagy hírre vergődött „Társalkodási Egyesület“ megalapításában is, sőt Lovassy L. mellett épen Ormós Zs. játszotta annak megalapításában Vukovics-csal együtt a főszerepet; az alapszabályokat is Ormós szerkeszté 1834 közepe táján s azt el is fogadták 1834. julius 10-én. Átnézték volt az alapszabályokat Kölcsey, Deák F., Bezerédy és Balogh János is, jóváhagyták, helyeselték s ezzel mintegy az ő protektorátusok alatt kezdette meg működését.

Az alapszabályok 4. pontja szerint a társaság minden titkolódzást gyűlölve, nyilvánosságot óhajt, azért minden idegennek, ha valamely tag által bevezettetik, az egyesület körében megjelenni és ott mulatni szabad. A 6. pont szerint „a társaság körében a kölcsönös kimélésnek és nyájas illendőségnek szabályait megszegni tilos és akármely jelenlevőt ingerelni vagy sérteni, akármely távollevőt, habár a társaságba nem tartozik is, rágalmazni szigorúan tilos. A ki e hibát ismételve elköveti, a társaság tagjai közül végkép kizáratik. A 7. pontban a kártya és koczka, borozás és pajkoskodás a társaság körében meg nem engedtetnek, s a ki e törvényt megszegi, a társaságból kitörlendő.“ A politika a társaság köréből kizárva nem volt, de annak egyedüli czélját sem képezte. Míg egyrészről Lovassy L. a zsidók emanczipációjáról, Zsolnay Dávid a nyilvánosságról értekeztek

---

[1]) Igy többek között élénk emlékében maradt meg, hogy egy izben Zsedényi, akkor Pfannschmied, szepesi követ rossz magyarsággal élénken szónokolva, a helyett hogy „áthágta a törvényt“, azt találta mondani: „meghágta a törvényt“, mire általános mosoly között Kölcsey elővevén írónját, eme kétsoros verset improvizálta:

„Pfannschmiedt beszédére mondotta sok dáma
Szeretne alatta törvény lenni máma.“ (Ormós Emlékiratai.)

a körben, Ormós ugyanott, első irodalmi kisérlete gyanánt egy „Emelka, vagy az érzemény áldozata“ című novellát olvasott fel.

A társulat jegyzője szintén Ormós Zsigmond volt.

A kormány gyanús szemmel nézte ugyan ez ifjúsági egyesületet, de az országgyűlés tartama alatt nem akart ellene nyiltan fellépni, mert az országgyűlési ifjúság is — mint az országgyűlés kiegészítő része, immunitás alatt állott. Ezért csak a főispánok és tekintélyesebb kormánypárti követek útján igyekezett az ifjak szüleire hatni, hogy az ifjak e kör tagjai ne legyenek. A társaság szerénynek indult, de mint Ormós írja — az ifjúságnak szélsőségekre hajló természeténél fogva utóvégre veszedelmes is lehetett volna, ha magát állandósítja, a melyre pedig törekedett. Egyelőre a kormány azt rótta fel a legnagyobb bűnéül, hogy báró Wesselényi Miklós tüdvözölni merték, kinek válaszát mint a miatyánkot úgy megtanulták. 1835. január 1-én, az új év első órájában e társulat 33 tagjai köztük Ormós Zs., Vukovits S., Pulszky F., Kászonyi Dániel, Kiss Lajos, Dániel Antal, Gesztessy Sándor, Winkler Imre stb. arra kötelezték magokat, hogy Széchenyi „Hitel“-ének szaván indulva, minden erejöket a nemzetiség és nyelv kimüvelésére fogják fordítani, a hol csak lehet kizárólag magyarul fognak beszélni s kiválóan arra fognak törekedni, hogy a nők között a magyar nyelvet megkedveltessék.

Tudjuk, hogy mi lett a társulat vége. Ormós Zs. több másokkal együtt az ügyvédi vizsgától eltiltatott, az ifjak elfogatása pedig országos sérelemmé fejlődött.[1])

Az 1834. szept. 1. közgyűlés. Gróf Széchenyi I. jelen van. Újabb pótutasítások. Az 1834. decz. 15-ki közgyűlés. Muslay L. és Császár S. alispánok lemondása. Az 1835. jan. 18-ki közgyűlés. A szavazatra jogosultak megállapitása. A követek tudósításai. Pótutasítás. Választási küzdelmek. A megyei pártok. A megye közszelleme.

Vukovits Sebő.

Az 1834. szept. 1-én tartott őszi közgyűlést az öreg és betegeskedő Muslay László első alispán nyitotta meg, s a nagy számmal jelenlevő rendek előtt kijelenté, hogy bár egészsége helyreállítása végett a rendektől nyert szabadságidejét még kénytelen lett volna tovább is igénybe venni, de egy oly eset adta elő magát, a mely miatt kénytelen volt szabadságidejét is félbeszakítani, csak hogy e gyűlést megnyithassa. Ez ok pedig Császár Sándor másodalispánnak lemondása állásáról, melynek következtében a másodalispáni szék helyettesítéséről kell gondoskodni.

---

[1]) Vesd össze: a) Patzner I. Ormós Zs. emlékezete. 1895. 9—11. ll. b) Ormós Zs. emlékiratai. (Kézirat.) c) Vukovits levelei Ormós Zs.-hoz.

A rendek azonban addig határozni nem akartak, míg a lelépő Császár Sándortól meg nem tudják lemondásának valódi okát. Épen ekkor lépett a terembe Császár Sándor, kit felkértek: adná elő, hogy miért kivánja oda hagyni az alispáni széket. Császár S. nyomban elő is adta az okokat, melyek őt ama lépésre kényszerítették, hogy a főispáni helytartónak lemondását bejelentse. Egyetlen oka az, hogy az országgyűlésen való követi működése alatt másodalispáni hivatalában annyi hátramaradást s hazajövetelével oly temérdek elvégezni való dolgot talált, hogy az erejét felülmúlja; e miatt a megye főispáni helytartójához fordult, az orvoslás sikeres módjának eszközlése végett. Ha pedig e baj elhárítására neki segítség nem nyújtatnék, akkor inkább kész hivatalától is búcsút venni, minthogy lelkiismereti dolognak tartja csak oly hivatalt viselni, a melynek megfelelni is képes. Ő eddig is minden dicsőségét a megye és haza szolgálatába helyezte és csak kénytelenségből lépne ki a megye szolgálatából; sőt örömmel fogja tovább is szolgálni a megyét, ha a rendek módot nyújtanak neki a mulasztások orvoslására.

A rendek megértvén, hogy Császár S. csak feltételesen mondott le állásáról, azt el nem fogadták, hanem kivánságát teljesitendőnek találták, sőt reá birták hivatalának további vitelére.[1])

A követek julius 22., aug. 1., 12. és 31-én kelt leveleikben tudósítják küldőiket a törvénykezési munkálatok felett folyt, többnyire kerületi tárgyalások előhaladásáról és állapotáról.[2]) Aug. 31-ki levelökben azt is írják, hogy a nádor megérkezvén Bécsből, azonnal elegyes országos ülés tartatott, a mely alkalommal kihirdettetett ő felségének az úrbér ügyében felterjesztett nyolcz törvényczikkely-javaslatra beküldött királyi válasza. Jelentik, hogy a többségnek eddigi irányzata oda mutat, hogy félbeszakittatván a törvénykezési munka feletti tanácskozás, az érintett kir. válasz vétessék azonnal tanácskozás alá.[3])

A megyei rendek szept. 9-ki határozatukkal a következőket ajánlják követeik figyelmébe:

„A Karok és Rendek az ország rendeinek az előleges tárgyak és a magyar nyelv iránt úgy a múlt 1833. esztendei május 20-án tett országos felirásra f. é. jánuár 3-án kelt kegyes kir. válaszra számtalan izenetváltások után már valahára megállapított felirásuknak felterjesztését örvendetes tudomásul vevén, követ urakat a pesti híd tárgyában az az iránt vett utasításnak folytában oda utalják, hogy ezen — az ország díszére, csinosodására és kereskedési virágzására szolgálandó állandó hídnak felépitése iránt magok szavatolásukat az országos küldöttség e részbeli vélekedéséhez alkalmaztassák azzal, hogy a kérdéses hídra fordítandó tőkepénz biztosítása tekintetéből kivétel nélkül mindenki, a végre hozandó törvény által, hídvámot fizetni tartozzon.

---

[1]) Temes várm. 1834. jkönyve, 1962. sz.

[2]) Lásd Temes várm. jegyzőkönyvét 1834-ről, 1968., 1969., 1970. számait.

[3]) U. o. 1971 sz.

A mi illeti ő Felségének az úrbéri állapotban felterjesztett nyolcz törvényczikkely javaslatra leküldött kir. válaszát, minthogy az a Karok és Rendek az adózó nép sikeres felsegéllése iránt adott utasításainak és várakozásainak legkevesebbet sem felelne meg, követ urak tovább is oda utasíttatnak, hogy a midőn ezen kir. válasz újabb tanácskozás alá kerülend, oda fordítsák iparkodásukat, minél fogva elesvén a nélkül is a vett utasításoktól, legalább azon kedvezések, melyek az ország rendei által javaslatba hozattak, ő Felsége helybenhagyását megnyerhessék."[1])

Részt vett a szept. 1-én tartott megyei közgyülésen a hazai reformok atyja: gróf Széchenyi István is, ki észrevétlenül a karzaton, a többi hallgatóság között foglalt helyet. Épen az országos ügyekről folyt a szó, midőn észrevették a legnagyobb magyart, mire általános éljenzésben tört ki az összes gyülekezet s a ki csak tehette, a teremből a karzatra igyekezett, hogy a nagy hazafit a karzatról a gyülésterembe vezessék. Széchenyi kinevezett táblabírája volt már Temes vármegyének, most a rendek közé érkezve, Muslay László alispán lelkes szavakkal üdvözölte a megye híres táblabíráját s felkérte, hogy tenné le a táblabírói esküt és vegyen részt a rendek tanácskozásában. Széchenyi készséggel engedett, az eskü után elfoglalta helyét s részt is vett a tárgyalásokban; távozásakor hasonló lelkes éljenzéseknek volt tárgya.[2])

E közben átirataikban több megye panaszkodott, hogy követeik nem a nekik adott utasítás értelmében érvényesítik szavazatukat s igy nem is küldőik akaratát fejezik ki. Nyitra és Turócz köriratban arra kérik Temes megyét is, hogy az ily követek visszahivandók legyenek.

Temes megye rendei erre következőleg határoznak:

„A törvényhozásban, mely a magyar nemzetre őseitől ereklye és legnagyobb kincs gyanánt szállott alkotmányának főbbike, e hazai törvényhatóságok képviselőinek kiszolgált utasítások által folyván be: nem lehet elegendőképen sietni a felszóllító nemes megyék, de a Karok és Rendek ön fájdalmas tapasztalásánál fogva is ama körülmény felől tanácskozással és közegyezésü határozattal, mely szerint foganatos gát tétethessen az országgyülési követek utasításaik mellőzéséből eredt s eredhető kihágásaiknak.

Midőn tehát ily nagyon is közérdekü ügy felett tanakodna, azon módokat közlelkesedéssel fontolgatnák a Karok és Rendek, melyek által a kivánt szent czél legbiztosabban elérettethetne: Nemes Nyitra és Turócz vármegyék nézetei eránt ugyan nemes Sopron vármegye véleményéhez s javallatához állva, részekről is állandó küldöttséget rendelnek rendszerinti alispán úr elnöklése alatt minden országgyülési tárgyakban érkezendő levelek, utasítások felvételére; de a követeknek áthágásaira nézve nyilatkoztatott aggodalom iránt Turócz vármegyének legczélarányosabbnak találták ama rendszer országszerte leendő behozatalát, mely szerint az országgyülésbeli követek mindennek előtt választásuk alkalmával az utasítások szent megtartására hit alatt köteleztetvén, azontúl küldőiknek minden 8 vagy 15 napon tenni szokott hivatalos tudósításaikban minden vitatás alá vett tárgy iránt egyszersmind önrészvételöket, szavatolásukat körülállásosan, annak nyilvános bizonyitására leirják, hogy a bennök helyheztetett és leginkább az utasítások teljesítésére korlátolt közbizodalomnak és várakozásnak híven meg-

[1]) U. ott.
[2]) U. o. 1980. sz. a.

feleltek, azon hiedelem lelkesítvén a Karokat és Rendeket, hogy az ilyetén alapmódok követése által az utasítások áthágása megakadályoztatand és a közóhajtású szép ezél tökéletesen elérettethetik. Magától értetődvén azonban, hogy ha talán mégis utasítás elleni indítvány és szavatolás tétetne, ilyes esetben a kiejtést tevő követnek követségi társa az utasításban gyökerezett szavatozása által a számtalanszor káros következéseket szülhető indítványt vagy voksot megsemmisíteni legyen köteles; az olyan hiteszegett követ pedig nem csak követségéből azonnal visszahívandó, hanem a fentálló törvények értelmében meg is fenyítendő légyen.“ [1])

A megye e határozatáról nem csak az őt megkereső megyéket, hanem a többi törvényhatóságokat is értesítette. Muslay L. alispán elnöklete alatt pedig egy bizottságot küldött ki, melynek feladatává tette az országgyűlési követektől jövő jelentéseket figyelemmel kisérni, azokat az utasításokkal egybevetni, s netáni újabb utasításokat szerkeszteni.

Az 1834. decz. 15-én tartott közgyűlésen már Lonovits József, a csanádi új r. k. püspök is részt vett. A gyűlésen elnöklő Muslay László első alispán először is bejelenté, hogy Császár S. másodalispán a királyi tábla bírájává neveztetvén ki, hivataláról lemondott; ő — Muslay — pedig huszonkilencz évi itteni szolgálatai után erejében meggyengűlve érezvén magát, első alispáni állásáról szintén leköszön.

A rendek előre tudván már a történendőket, sajnálattal vették tudomásul a megye két legfőbb tisztviselőjének megvállását hivataluktól, kivált Muslaytól búcsúztak érzékenyen, ki a magyar nyelv és nemzeti szellem emelésének a megyében legfőbb tényezője volt. Rábirták azonban, hogy addig, míg a főispáni helytartó a tisztújító gyűlést megtartja, hivatalában megmaradjon.[2])

Megindult erre a pártok korteskedése, hogy a két alispáni széket és a megye többi hivatalait saját jelöltjeikkel töltsék be.

Az 1835. évi január 19-én kezdődő megyei közgyűlést Muslay L. alispán nyitotta meg, felolvasván legelőbb is báró Gerliczy M., főispáni helytartó levelét, melynek értelmében kijelenti, hogy a megyei rendeknek a tisztújító szék megtartása ügyében kijelentett akaratával nem akar ellenkezni, ha az a tavaszig elhalasztatik.

A rendek erre ama reményöket fejezék ki, hogy ő excellentiája a megye érdekében nem fogja megvonni azt, a mit a sürgető szükség s a törvények világos értelme megkíván, s e szerint a tisztújító széket minél előbb megtartja, s arra határnapot fog kitűzni.

A rendek ugyanez alkalommal meghatározták, hogy kinek legyen joga a tisztújító széken szavazatát gyakorolni. Igy: 1. A kath. egyházi rendnek ama tagjai, kik a három utóbbi tisztválasztó szék alkalmával szavaztak, ezuttal is megjelennek. 2. A görög n. e. egyházi rend ama

[1]) Temes várm. 1834. évi jegyzőkönyve, 2101. szám.

[2]) Temes várm. jegyzőkönyve 1834, 2890. szám. Ezuttal is felkérték most másodszor, hogy a megyei gyűlésterem számára festesse meg saját arczképét. Muslay e megtiszteltetést megköszönte, arczképét azonban ezuttal sem adta oda.

tagjai, kik az előbbi építő székek alkalmával is szavaztak. 3. Mindama nemes urak, kik nemességöket kihirdetett okleveleikkel bebizonyították és a megyében laknak. 4. Minden nemes már 18 esztendős korában személyes felkelési kötelességgel tartozván, rendeltetik, hogy minden nemes, ki 18. esztendejét már betöltötte, szavazási joggal birjon. 5. A nemesi özvegyek és nemes árvák gyámatyja, és a nemtelenekhez férjhez ment nemes személyek szavazási joggal birjanak. 6. Azon nemesi jelességet követő személyek, kik nemességeiket eddiglen ki nem mutatták, azonban annak használatában hagyattatván, az utolsó székek alkalmával voksoltak, és a tiszti ügyész által perbe fogatván, bírói ítélet által nemesi helyzetökből eddig ki nem ejtettek s a tartandó tisztújító székig pöreik meg nem vizsgáltatnának, a szavazási jogukban meghagyatnak. 7. A királyi kamerális, örök hagyománybeli föld és uradalmak és Temesvár sz. k. város egy külön-külön vokssal fognak birni. 8. Mindazok, kik a fennebbi elhatározás rendje szerint szavazási joggal birnak, ha személyesen meg nem jelenhetnének, magok helyett meghatalmazottakat állíthatnak, az eddigi szokás szerint akár nemes, akár nemtelen sorsúakat. 9. A kétséges, vagyis dubius nemesek, kik a tiszti ügyész által pörben nem idéztettek, úgy azon nemtelen sorsúak sem bocsájtathatván szavazásra, kik zálog avagy vásárlott jószágok birtokában vannak. Jelen határozat a megyei főszolgabíráknak azon utasítással adatott ki, hogy azt 30 nap alatt sikeresítvén, a szavazók számát s azok neveit összeírva a megye első alispánjának beküldjék.[1])

A követek szorgalmasan tudósították küldőiket az országgyűlésen folyt dolgokról. Különösen lehangoló volt a rendekre 1834. decz. 23-diki jelentésök, az úrbéri 5. törvényczikkely bukásáról, midőn az örök váltság ügye, mely eddig a többség által pártoltatván, 26 szavazattal 22 ellenében, Bács és Hont nem szavazván, a szabad kerületek pedig hallgattak, a kir. városok megoszlottak, s az egyházi rend is a kir. válasz értelmében jelentvén ki szavazatát, megbukott. Ezen legjelesebb tárgy elestét — mondják követeink — nem a követek állhatatlansága, nem a képviselők belső meggyőződése, hanem az anyautasításokat megmásító törvényhatóságok akarata hozta magával.[2]) 1835. január 12-ki levelökben ismét arról tudósítanak, hogy a 8. úrbéri törvényczikk is a többiek sorsára jutott, s hogy az 27 szavazattal 23 ellenében elbukott. (A jobbágyok vagyon- és személybiztonsága.)

A megyei rendeket keserűséggel töltötte el e hosszú országgyűlésnek sikert alig igérő tárgyalása, annál is inkább, mert az igazságszolgáltatás részben szünetelt, minthogy a kir. Táblán levő perek e, már majdnem három év óta húzódó országgyűlés alatt tárgyalás alá nem vétettek. Azért kívánták volna, hogy módokról történjék országos intézkedés, hogy az efféle perek

[1]) Temes várm. jkönyve 1835. év, 1., 2., 3. sz.
[2]) U. o. 5. sz.

összehalmozásából és a vizsgálat elmulasztásából eredő káros következmények megszűnjenek. Ezért a január 26-án tartott folytatólagos közgyűlésből a következő utasítást adják követeiknek:

„Követ uraknak utasításul adatik: hozzák indítványba jelen országgyűlésének egy bizonyos szünetbeli, legott meghatározandó, habár ideig oly módon leendő felfüggesztését (surrogatióját), hogy elenyészvén azon időszak, az országnak rendei minden újabbi királyi összehívó levél nélkül előbbeni foglalatosságuknak, t. i. a rendszeres munkák megvizsgálása folytatására egybeseregelhessenek, és kiváltkép — per excerpta — olyan törvényczikkelynek hozatalát és megerősítését, mely szerint egyáltalában minden polgári perek szabad folyásuk és megvizsgálásuk az egész országgyűlésének folyamata alatt elrendeltessék; ezt pedig annál is inkább, minthogy az 1825. eszt. és 1830. esztendei országgyűlési szünet alatt vizsgálatlanúl maradt perek is alig jöttek elítélés alá.

Minthogy pedig az adózó nép osztálya várva-várná ez úrbéri törvényczikkely kihirdetését, s maguk a földesúri viszonyok is több tekinteteknél fogva azt kívánják: sürgessék, követ urak, az úrbéri, ő Felségének felterjesztendő törvényczikkelyeknek megerősítését.“[1])

A márczius hó 23-án tartott megyei közgyűlésen hirdettetett ki hivatalosan I. Ferencz király halála és olvastatott fel V. Ferdinánd király leirata, melyben trónraléptét a megyével tudatja. A megyei rendek mély bánatuknak adtak kifejezést s egyuttal az új fejedelmet egy hódoló feliratban köszönteni határozták.

A király halála, a trónváltozás legkevésbbé sem szakitotta félbe a temesi pártok küzdelmeit.

A kormánypárt élén már nagyban éreztette befolyását az új csanádi püspök: Lonovits József. Czélja az volt, hogy az alispáni székekbe és valószínüleg megürülendő követi helyre is, ha már nem kormánypárti, legalább hajlékonyabb jellemű liberális férfiakat ültessen. Jelöltje az első alispáni székre Atzél tbíró volt, de hamar be kellett látnia, hogy ezzel boldogulni nem fog. „Ez az istenátka Lonovits, mérge ennek a vármegyének — irja 1835. márcz. 10-én Temesvárról Vukovits Ormósnak. — Gondold fortélyát. Ő Várkonyinak ajánlotta a második alispánságot Atzéllal, csakhogy Várkonyit elvonhassa Dessewffytől. De sikertelenül pattantak el erőltetett igyekezetei. Ő kész lenne Dessewffyt is második alispánnak elfogadni, csak Atzél legyen az első. De e szövetségtől mentse meg az Isten Dessewffyt, és én sokkal többre becsülöm, mintsem elhigyjem róla, hogy Atzélnak átengedné érdemmel szerzett elsőségét.“[2])

A liberális párt az alispánok személyére nézve két részre oszlott. Az egyik részen, mely Kövér Jánost első és Osztoics Györgyöt második alispánnak akarta, állottak Ambrózy L., Csiky Emánuel az egész örménységgel, Árizy, Szabó Antal főbíró, Tessényi, Papházy, a magistrátus nagy

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1835, 7. sz.

[2]) Vukovits levele Ormóshoz, Temesvár, 1835 febr. 16. A Délm. tört. és rég. M. társ. levéltára.

része és a verseczi járás egészen. A másik részen, mely Dessewffyt első alispánnak kívánta, a másodikra nézve pedig még egyelőre nem nyilatkozott, voltak Muzslay L., Doktorovics Miklós, Várkonyi Ádám, Vargháék, Laczkovicsék, Damaszkinék, a rácz püspök, a ki Kövér miatt nem tart Osztoicsecsal. Ezen a részen állottak a fiatalok közül leginkább azok, kik Pozsonyban megfordultak, mint Fischer, Rácz és Vukovits, a többiek mind az ellenpárton voltak, mint Demkó, Hollósy és mások. E nagy akadályok miatt is — írja Vukovits — isten segítségével győzni fogunk, és Dessewffy lesz Temesnek az első vicispánya, csak ne engedje magát megijesztetni, mert az ellenpártiak ismervén engedékeny természetét, könnyűnek tartják őt reá venni, hogy lemondjon a concurrentiáról. Bogma nem tudom melyik részen áll; mind a kettő a magáénak mondja, de mivel ama esetre, ha Kövér és Osztoics lennének vicispányokká, Doktorovics lemond (főadószedői állásáról), s a főadószedői tisztet Kövér—Osztoicsék neki igérék, úgy hajlóbbnak látszik ellenségeinek részére állani. Lonovits Atzélt óhajtaná, de hogy Kövér és Dessewffy között melyikre fog nyilatkozni, azt nem tudom. Engem semmi sem aggaszt annyira, mint lejövetelünk előtt (Vukovits csak 1835. jan. végén érkezett meg Pozsonyból Temesvárra) a jan. 19-én tartott gyűlés határozata, miszerint mindenkinek szabad credentionalissal voksolni. Sokat beszéltem erről jó Dessewffynek, hogy csak ezt elhárítani igyekezzék . . . Azt mondhatom, hogy Csiky és mindenik (az ellenpárt emberei), kivéve Papházyékat, dícsérettel, tisztelettel beszélnek Dessewffyről s azt állítják, hogy nem ő végette mondottak le róla, hanem azoknak a magaviselete miatt, akik Dessewffy ügyvivőinek mondogatták magokat, jelesen Várkonyi és Muslay miatt. Azt mondják ez emberek és biztosan beszélik, hogy e kettő Dessewffy nevét használva, a majoritást Várkonyi és Laczkovits számára gyüjtögették. Én ismét mondom, nem hiszem, kivált Várkonyiról nem, kit tisztelek.

Eközben ama mesterséges ellentét, mely a szabadelvű pártot két részre bontotta, mindinkább szünőfélben volt s Dessewffy kilátásai az első alispánságra mind alaposabbak lettek. „Kövér János dícséretes nyilatkozatai után — írja 1835. márcz. 10-én Vukovits — szükségkép fel kellett bomolni ama szövetségnek, mely Kövér és Osztoics alispányokká választatásokra egybenállott s most biztosabb lábon áll Dessewffy alispánsága. Eddigi ellenségeinek egy része tökéletesen pártjára állott, igy Ambrózy, ki csak kénytelenségből volt az ellenrészen, most egészen Dessewffy embere s igy Bogma is. A másik rész — szörnyedj, barátom — Atzélt választa jelöltjének, s a püspök mindent elkövet, hogy kedves barátja részére jóakarót szerezzen.“ [1])

[1]) Vukovits levele 1835. márcz. 10.

Dessewffy Antal 1835. ápr. 18-án Pozsonyból Temesvárra érkezvén, személyes jelenlétével most már még inkább megerősíté pártja reményeit. A fiatal Vukovits mindjárt hozzá sietett és figyelmezteté, hogy a második alispánságra nézve ne kösse magát senkihez, főkép Kövér mellett ne nyilatkozzék, mert ez esetben Várkonyi, Vargha, Laczkovits és mások fognák a pártját elhagyni. Kövérre sokan, kivált az Ambrózyak azért nehezteltek, mert Pozsonyból haza írt leveleiben gúnyosan, sőt kicsinylőleg írt Ambrózy Lajosról.[1])

Ily viszonyok között közeledett a választás napja, melyen a temesi szabadelvű párt fényes győzelmet aratott, mert a párt jelöltjeit vitték be úgy a megyei hivatalokba, mint a megüresedett második követi állásra.

Temes vármegye közszellemét ez időben a következőleg jellemzi Vukovits: „Alig mondhatnám, hogy bizonyos szellem éleszti őket (t. i. a temesi rendeket), vagy hogy van fogalmuk a hazafiság magas ideáiról. Van néhány derék ember, a ki liberálisnak mondja és tartja magát, de ezeknek is kívánataik nem terjednek igen messzire és Széchenyi cselekvő köre kielégíti vágyaikat. Wesselényi czélzatait és igyekezeteit időelőttieknek és meg nem fontoltaknak nézik, de mondhatom, hogy sokkal többet tudnak Wesselényiről, Kölcseyről, mint gondoltam, s engemet édesen élesztett közvéleményök, melylyel dicső Kölcseynket az országgyűlés első emberének vallják. Hála istennek, még ellenségeink se szándékoznak instructiónk változtatására. Jelenleg (febr. 1833) a restauratio teszi minden beszédök, cselekedetök és szövetkezetök tárgyát, de én ez alkotmányi időszakot nem tartanám oly veszedelmesnek a szentügy szellemére, ha egy hatalmas lélek zsoldjában a hon rontását készítő hatalomnak nem terjesztené befolyását álfényétől elvakított rendeink felett.“ Vukovits itt nyiltan Lonovits püspököt érti. A fiatalság, — folytatja — egyet sem véve ki, igen gyáva, s a közelgető restauratio nem igen hágy nekik időt gondolataikat azon túl terjeszteni. Vukovits meg akarta kísérteni, közöttük is egy ifjúsági társaskört alakítani a pozsonyi mintájára, de a buzgóbbak is e nemű felszólítására azt jegyezték meg: „hagyj békét, míg a restauratio elmúlik.“[2])

Vukovits észre sem veszi, hogy a mikor ezeket írja, önmagának mond ellen. Egyszer azt mondja, hogy Temes megye utasítása oly szabadelvű, hogy azzal egy Kölcsey, sőt Balogh János is meg lehet elégedve, a mint az valóban is volt; most meg azt állítja, hogy a temesi rendeknek alig van fogalmuk a hazafiság magas ideáiról. Pedig azon utasítások érvényben maradtak az országgyűlés végéig. Legfeljebb azt lehetne mondanunk, hogy, mai szemüvegen nézve, az akkori liberális párt tagjai a szabadelvűségnek még legfontosabb pontjai felett sem voltak egy véleményben. De ez akkor

[1]) Vukovits levele 1835. ápr. 18.

[2]) Vukovits levele Ormóshoz 1835. febr. 16.

úgy volt országszerte, mert a pártok még nem szervezkedtek szigorúan megállapított szempontok és elvek, hanem inkább személyek szerint. Igy a temesi szabadelvű pártban helyet talált olyan is, a ki az örökváltság eszméjének nem volt barátja; de az ilyenek csak kivételek voltak. Ferencz király halála óta a kormány még absolutistikusabb irányt követett, mint idáig. A megyékben minden lehető követ megmozdított, hogy a szabadelvű utasításokat, kivált az úrbér ügyében, megváltoztassa. Temes megyében a kormánypolitikának fő szálai nem a főispáni helytartó, hanem Lonovits püspök kezében voltak összpontosítva, ki 1834. szeptember 24-én bevonulván Temesvárra, meg is kezdette rögtön ez irányban működését. Részint ebédekre, részint magántársalgásra gyakran kérette magához a szabadelvű párt kiváló embereit, a mely alkalmakkor roppant tudásának és ékesszólásának hatalmával igyekezett őket a kormánypolitika pártolására birni. Azt el is érte, hogy a megye táblabirájává s az utasításokat készítő bizottságnak tagja lett, s úgy a megyei közgyűléseken mint az említett bizottság ülésein szorgalmasan megjelent, de azt még sem tudta kivívni, mint az több megyében történt, hogy a szabadelvű utasításokat megváltoztassák; bár az is igaz, mint Vukovits írja, hogy az utasításokat, ha 1835-ben kellett volna megszerkeszteni, korántsem lettek volna oly szabadelvűek.

A szabadelvű iránynak legrettenthetetlenebb híve és terjesztője e megyében Vukovits S. volt, kit e miatt ellenségei Lonovits püspöknél is több ízben bevádoltak, némelyek még „anarchistának“ is tartották. Vukovits azonban görög nem egyesült vallású levén, Lonovits eleinte nem magához hivatta, hanem a temesvári szerb püspököt kérte fel, hogy intené meg Vukovitsot. „Mintha én akármelyik püspökkel valamit gondolnék“ — írja ő. — A szerb püspök nem mervén magához hivatni, Vukovits anyjának izente meg fia feljelentését. „Gondolhatod — írja tovább Ormóshoz — minő aggódásra fakadt anyám. Ma reggel Dessewffynél levén többekkel, ő a másik szobába félre hív s azt mondja, hogy tegnap Lonovitsnál levén, ez sokat kezdett beszélni s azt hozta elő, mintha én Giovine Italia formájára egy társaságot akarnék alkotni s hogy már Pozsonyban is igen gyanúsak voltak lépéseim. Dessewffy — mint nekem mondá — azt felelé a püspöknek, hogy ez koholmány és hogy Pozsonyban csak a korhely fiúkat szeretik. De valóban koholmány is. Mint tudnék én egy olyan merész czélú egyesületet alkotni itten, hol minden felszólításomra, hogy állanánk egybe egy „Olvasó Társaság“ szerkesztésére, részint hideg tagadással, részint — a lelkesebbek — a restauratiobeli mentegetőzéssel válaszolának ifjú társaim; s ezt mire magyarázták és hogy adtak fel! Végre azt mondta Dessewffy, hogy a püspök velem személyesen akar beszélni s a nála megjelenésre ma délután négy órát rendeli időül. (1835. ápr. 22.) Valóban el is megyek Lonovits uramhoz, látandó és hallandó, hogy mit fog velem

beszélni — állításaként egy anarchiát prédikáló ifjúval. Dessewffy azt mondja, hogy eddigi kis hivatalomból (tiszt. aljegyző) könnyen kihagy főispánunk.“ Temesváron az a hír volt elterjedve, hogy Vukovits rontja az ifjúságot. „Pedig keveset beszélek velök politikáról s csak szánakozással nézem részvétlenségöket minden honi ügy iránt és vastag tudatlanságukat a közdolgok tudományában.“

Az április 22-diki látogatás után Lonovitsnál, ekként folytatja Vukovits ugyanazon levelét: „Igen szépen fogadott, leültetett s miután én sajnálatomat jelentém ki ellenem nyilatkozott neheztelésén, ő bizonyossá tett, hogy neheztelése ellenem nincs és jussa sincs arra, sőt hogy sok jót is halla rólam; hanem aztán hosszasan kezdett beszélni a liberálizmusról. Angol- és Franeziaország történetére hivatkozván, s végre az általam alapítandó Giovine Italia forma társaságról. Én megköszönve figyelmét azt feleltem neki, hogy liberális létemet nem tagadom el soha, de a koholt társaságróli hír nem egyéb kigondolt hazugságnál. Megengedem — így szóltam — hogy e pletyka kis városban mindennek híre terjed. Beszélt ezután a liberálizmusról megint, mit fiatal kor betegségének nevezett, országgyülésről és másról, és én teljesen megelégedve távoztam tőle s így remélem, hogy szándéklott üldözései ellenem megszünnek.“ [1])

Ekként igyekezett Lonovits püspök, a mennyiben hazafisága megengedte, a kormánypárt ügyeit szolgálni.

Az 1835. ápr. 28-ki tisztújító közgyűlés. Dessewffy A. alispánná, Laczkovits János követté választatik. Lonovits püspök befolyása. Az új tisztviselők. A szólásszabadságon ejtett sérelem. B. Wesselényi M. és Balogh János perbefogása, az V. Ferdinánd czím feletti vita, stb., és Temes állásfoglalása ez ügyekben. A megyék átiratai.

Végre 1835. április 28-án megtartatott a régóta várt tisztújító szék, melyre a megyei rendek oly nagy számmal jelentek meg, a minőnek eddig aligha volt párja. Ünnepélyes isteni tisztelet előzte meg a közgyülést. A székesegyházból a megyeházhoz jövén, Muslay László, első alispán, köszönté a rendeket s a régi szokáshoz híven egy küldöttséget nevezett ki, mely a főispáni helytartót a közgyülés termébe meghívná. B. Gerliczi Mihály, főisp. helytartó ezúttal egy nagyobbszabású beszéddel nyitotta meg a gyülést. Előadva az összejövetel czélját, mindenek előtt az elhúnyt Ferencz király 43 éves uralkodói érdemeiről emlékezett meg, majd megemlítvén, hogy a megye első alispánja hivataláról előrehaladott kora miatt leköszönt,

[1]) Vukovits levele Ormóshoz 1835. ápr. 22-ről. A Délm. tört. és rég. Muz. társ. levéltára.

Muslay László alispán érdemeit dicsőíté, valamint Császár Sándor lemondott másodalispán sikeres szolgálatait magasztalta, s nekik az általuk híven szolgált megye nevében is köszönetet mondott. Áttérve a tisztújításra, a szavazatszedő bizottság elnökévé a megyés püspököt: Lonovits Józsefet kérte fel.

A főispáni helytartó után Muslay László kelt fel s megköszönve a főispáni helytartónak s a megyei rendeknek benne 29 év alatt helyezett folytonos bizalmát, tőlök elbúcsúzott s a levéltár és pénztár kulcsait a főisp. helytartónak átadta. A megyei tisztikar nevében Várkonyi Ádám, tb. főjegyző intézett a távozó alispánhoz igen érzékeny búcsúszavakat, végül Császár Sándor búcsúzott el a rendektől.

A választásra nézve a főispáni helytartó a titkos szavazást rendelte el — golyókkal. Az első alispáni helyre javaslatba hozta Dessewffy Antalt, Doktorovics Miklóst, Damaszkin Antal, Kövér János főszolgabírákat és Osztoics János főügyészt.

Szavazásra azonban szükség nem volt, mert a jelenlevők egyhangúlag a Dessewffy Antal nevét hangoztatták, mire a főispáni helytartó a megye eddigi főjegyzőjét és érdemes országgyűlési követét Temes megye rendszerinti alispánjának nyilvánította s neki a megye pecsétjét, valamint a pénz- és levéltár kulcsait átadván, hivatalába nyomban be is igtatta.[1])

A második alispáni méltóságra a főispáni helytartó Ambrózy Lajos főszolgabírót, Doktorovits Miklós, báró Izdenczy János és Radványi Miklós táblabírákat hozta javaslatba. A túlnyomó többség szintén egy nevet, Ambrózy Lajosét, hangoztatta s így szavazásra most sem került a sor; a főispáni helytartó Ambrózy Lajost Temes megye megválasztott második alispánjának nyilvánította.

Ezek után a főispáni helytartó a megyében divatozó szokásnál fogva főjegyzőnek Várkonyi Ádámot, első aljegyzőnek Tessényi Jánost, másodaljegyzőnek Fischer Istvánt nevezte ki. Ugyanekkor megválasztották a rendek a megye többi tisztviselőit is, kívánságukra pedig a főispán a „Haza kedveltjét és méltó fiát, e megye díszét s közállapotaiban szíves részvétű igaz barátját, Csanád megyés püspökét, Lonovits József úr ő méltóságát" Temes vármegye táblabírájává kinevezte, „mit is a köztisztelet, élénken harsogó taps, éljenzengés, mint csalhatatlan jelei az egygyé olvadott örömnek és határtalan szeretetnek, követtek." Ugyancsak ekkor nevezte ki a főispán táblabíróvá a verseczi gör. n. egyesült püspököt: Rajasits Józsefet is.

Az alispánná választott Dessewffy Antal helyett a rendek ugyane közgyűlésen, április 29-én, országgyűlési követté Laczkovics János főszolga-

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1835, 1082. szám.

bírót választottak, ki a hivatalos eskűt nyomban le is tette. Kövér János volt ezentúl a megye első, Laczkovits János pedig második követe.

A megyei pártok eleinte Ambrózy Lajost kívánták volna követül küldeni Pozsonyba, de a főispáni helytartó csak úgy volt hajlandó Ambrózy Lajosnak másodalispánná választását előmozdítani, ha követséget nem vállal: s erre a főispáni helytartónak fontos oka volt. Azon kívül, hogy Ambrózy szabadelvű, még nagyon eszes, tevékeny és megnyerő modorú volt, kit ennélfogva a kormány nem szívesen látott volna a követi széken. Egy szabadelvű követ választását ugyan nem volt képes megakadályozni, de azt mégis kivitte, hogy egy kevésbbé jelentékeny egyén küldessék követnek. Egy másik, igen fontos kifogása volt a kormánypártnak Ambrózy követsége ellen az, hogy már másodalispánná levén megválasztva, ha még követté is választatik, távolléte alatt a megyében az elintézetlen perek száma még nagyobb lesz mint eddig; Lonovits püspök is csak ezen feltétel alatt pártolta alispánná választását, ha követséget nem vállal, mibe Ambrózy is beleegyezett. Ekként úgy Ambrózynak alispánná, mint Laczkovitsnak követté választása a pártok compromissuma volt.

Igy állván a dolgok, a közgyűlésen maga a főispáni helytartó indítványozta, hogy „véleménye szerint Laczkovits főszolgabíró lenne követül megválasztható." A választás egyhangúlag meg is történt, de közvetlenül utána rögtön felállott Csiky Emánuel táblabíró, a ki azóta, hogy a főispáni helytartó a tisztújítás alkalmával semmiféle hivatalra sem kandidálta, igen ellenzéki szerepet játszott s azt mondá, hogy „ámbár a jelen esetben Laczkovitsot a közakarat választá követté, de nehogy a főispáni helytartó előterjesztése sérelmére váljon a rendek korlátlan jussának, és mivel a főispánok propositioi, ajánlások és egyébb titulusok alatt mindenkor a rendek jussa csonkítására törekednek, a tett propositio ellen óvást emel." Tűzzel állott fel erre az újonnan kinevezett főjegyző, Várkonyi Ádám, s Csiky szavaira ekként replikázott: „Mivel én a főispán kijelentését nem propositionak, hanem oly jussnak tekintem, melyet a legutolsó nemestől sem lehet megtagadni, kérdem én, — s itt mérges hangon folytatja — szükséges volt-e, hogy Csiky táblabíró úr ő excellentiáját megleczkéztesse?" Itt az általános zúgás félbeszakítá a főjegyző szavait, s egy negyedóra is eltelt, míg beszédét folytathatta. A rendek folyvást azt kiabálták: „halljuk Tormássyt," ki felállott, hogy Csikyt védelmezze. E zavaros vitának az volt a vége, hogy a főispáni helytartó engedett és maga is beleegyezett abba, hogy propositiojának még csak említése se menjen a megyei jegyzőkönybe; és valóban, a Laczkovits követté választásáról alig találunk egy-két sort a vármegye eme fontos krónikájában.

Várkonyi Ádám színeváltozását nem csak ebből az egy jelből vette észre a közönség. Ugyanezen a közgyűlésen történt, hogy felolvastatott Turócz megye körlevele, melyben a többi megyéket arra kéri: „utasítanák

követeiket, hogy I. Ferencz király emlékére Budán emlékszobor emeltessék.“ Szomorúan érezte a nemzet, hogy Ferencz király milyen álláspontot foglalt a magyar alkotmányossággal szemben, azért ez indítványt a szabadelvű megyék, ha röviden visszautasítani nem is, de teljesíthetőnek nem tartották. Az elnöklő Dessewffy alispán is ily szellemben akarta kimondatni a megyei rendek végzését ez ügyben: „A mit a vármegyék határozni fognak, Temes sem fog hátramaradni.“ De Várkonyi főjegyző ezzel nem volt megelégedve. „Ő — úgymond — az alkalmat nem akarja várni, hanem keresni“ s e végett azt ajánlá, hogy a nádor kéressék fel egy országos gyűjtés megindítása végett. A megyei rendek ily dolgokban nem ellenkezhettek, s így Dessewffy ajánlatával szemben a Várkonyi indítványa fogadtatott el.

Hogy az ellenzéki, liberális szellem ekkor még milyen erős volt a megyei rendek között, mutatja az is, hogy Vukovits Sebőt a főispán nem volt képes kibuktatni tiszt. aljegyzői székéből. Vukovitsnak Gerliczy Mihály báró tudtára adta a választások előtt, hogy még tiszt. aljegyzői székében sem fogja meghagyni ultraradicalis elvei miatt. A közgyűlésen a főispáni helytartó nem is kandidálta őt semmiféle hivatalra, de a rendek oly hangosan követelték Vukovitsnak legalább tiszteletbeli aljegyzővé kinevezését, hogy a főispáni helytartónak végre engednie kellett s székéből felállva kijelenté, hogy „ama reményben, hogy munkával elfoglalva, ferde liberális elveivel s balvéleményeivel felhagy,“ Vukovitsot ismét kinevezi tiszt. aljegyzőnek.[1])

Ugyancsak e tisztújító közgyűlésen Lonovits József püspök amaz indítványnyal lépett fel, hogy kéretnék fel ő Felsége, V. Ferdinánd király egy felírásban arra, hogy felséges hitvesét magyar királynévá koronáztassa, s ekként nyújtana a hű nemzetnek újabb alkalmat arra, hogy hűséges ragaszkodását az uralkodóházhoz kifejezhesse. Adassék továbbá országgyűlési követeinknek utasításúl, hogy a koronázási ajándék megajánlásához hozzájáruljanak.

A megyei KK. és RR. nem csak egyetértettek ez indítványnyal, hanem „annál hevesbb hazafi érzelmekre gerjesztve a méltóságos szónok meleg kebelből eredt ékes beszéde által, egy ajakkal rögtön nyilatkozának az indítvány elfogadására.“ A követeknek e szerint utasításúl adatott, hogy e nemzeti óhajtás indítványba hozatalát pártolják, avagy, ha ez nem történnék, azt alkalmas időben maguk indítványozzák, s a koronázási ajándékot a megye részéről örömmel megajánlani el ne mulaszszák.[2])

A megyei közszellem alakulására napról-napra növekedő befolyást gyakorolt Lonovits püspök. „Senki sincs — írja röviddel a tisztválasztás után Vukovits — a ki Dessewffy, Ambrózy és Várkonyinak a megye

[1]) Vukovits levele 1835. május 1-ről. U. o.

[2]) Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ből, 1151. szám.

főpolczaira jutását forróbban kívánta volna, de most senki nem lehet jobban meggyőződve mint én, hogy a liberálizmus épen e három ember felemeltetése miatt dőlni fog. Bizton mondhatom, hogy Dessewffy, Várkonyi és Ambrózy a hivatalaikat soha el nem foglalhatták volna, ha fogadást nem tesznek a helytartónak és a püspöknek, hogy a liberálizmus további fejtésétől elállanak, és bizonyossá teszlek (t. i. Ormós Zs.-t), hogy bárki legyen is az, a ki a megye szolgálatába lépni akar, addig, míg öngondolkozását alá nem rendeli a főispánénak, czélját el nem éri. Képzelet az, hogy a közönség bizodalma az az ösvény, melyen a nemzet tiszteibe bejuthatni, mert boldogtalan törvényeink a kijelölést a főispánnak adják a kezébe, s ezek az utolsó időben mocskos szolgáivá lettek a bennünket gyilkoló bécsi miniszteriumnak; ennek befolyása ez úton bármi kedves emberét a nemzetnek elég erős visszautasítani; s ez nem csak Temesben van így; de hiába! ha hazánkfiai erővel vakok akarnak lenni, s ha a kissé felemelkedett lelkűek, mint Széchenyi, a rólunk „atyailag gondoskodó“ kormány iránt bizodalmat igyekeznek önteni minden lélekbe, úgy nyomorú állásunk élend tovább s így természetes, hogy Széchenyit és olyan Nagy Pál-féle embereket undorító csúszás-mászásig szabad magasztalni, ellenben Wesselényinek, Kölcseynek, még a nevét sem szabad kiírni.“ [1])

Két héttel később Vukovits már a következőleg ír a megye újonnan megválasztott tisztviselőiről: „Annyit mondhatok alispánjainkról, hogy teljes akaratukkal kívánják a mostani utasításokat fenntartani, hanem újabbaknak, szabadabbaknak előhozatalát ők nem ígérik, más pedig nincsen, a ki ilyen szerepben felléphetne. Az olyan tárgyak, mint Erdély elnyomatása, az V. Ferdinánd iránti sérelem, Wesselényi üldöztetésével szabadságunk egére torlott borúk ellenzése, itten mindenkor — hacsak nem csalatkozom — pártolásra akadnak.“ Ugyane levélben a következőleg jellemzi Ambrózy Lajos alispánt: „Ambrózy engem ultraradicalisnak tart, de ő is liberális, liberálizmusa legalább az 5., 7., 8. úrbéri czikkelyeken felül van emelve. Egyébbiránt ő egy igen derék vicispány, és most popularitása igen nagy és Kövér János igen csalatkozik, ha azt hiszi, hogy ezen a választáson Ambrózy ellen győzhetett volna; Ambrózy a gyűléseken és a sedriákon igen jól viseli magát s minden párt meg van vele elégedve.“ [2])

A megyei szabadelvű elenzék feje, mióta Dessewffy és Ambrózy alispánokká, Várkonyi pedig főjegyzővé lett, Csiky Emánuel, táblabíró volt. A junius hóban tartott megyei kis gyűlésen történt, hogy egy ügyészi oklevél került kihirdetés alá, melyben a király I. Ferdinándnak volt megnevezve. Ez a rendek közt bosszúságot keltett; sokan, még olyanok

---

[1]) Vukovits levele 1835. jun. 12-ről a Délm. tört. és rég. muz. társ. levéltárában. Megjegyzendő, hogy még kevéssel előbb Nagy Pált Vukovits is egekig magasztalta.

[2]) Vukovits levele 1835. jun. 26-ról. U. o.

is, a kiktől ezt várni alig lehetett, kiabálni kezdték: „hisz már háromszáz esztendeje, hogy meghalt.“ Csiky rögtön felállt és magyarázni kezdte a sérelmet, mely e czímezés miatt alkotmányunkat fenyegeti. Almássy számítólag beszélt és mentegette a czímezést, de a kis Bogma a nagy Corpus Jurissal czáfolta meg érveit. Közös volt az értelem, hogy a végzésben a czímezés sérelmesnek jegyeztessék, s a tárgy felvétele közgyűlésre utasíttassék. Vukovits S. még tovább ment és azt indítványozta, hogy e diploma azért, mert a királynak nem törvényes czíme alatt van kiadva, ki se hirdettessék, de ezt már csak Csiky pártolta.[1])

Időközben ugyanis a kormány, mely Ferencz király halála után teljesen Metternich és Lajos főherczeg befolyása alatt állott, mindinkább az absolutismus útján haladt, s hogy az egységes, absolut osztrák császárság útját egyengesse, a magyar alkotmányon oly súlyos sebeket ejtett, melyek azt alapjában támadták meg, s így nem csak az országgyűlésen, hanem szerte az egész országban közingerültséget keltettek s a megyék gyűlésein is erős hullámokat vertek. Ily események voltak az erdélyi országgyűlés feloszlatása, báró Wesselényi Miklós szathmári beszéde, s annak következtében úgy az ő mint Balogh János hűtlenségi perbe fogatása, az I. Ferdinánd czím feletti vita, stb. . . .

A kormány ugyanis az erdélyi országgyűlést, melyet hosszú halogatás után 1834-ben hívott össze, minthogy a többség az alkotmányon ejtett sérelmeket erős kifejezések között elítélte s az alkotmány megtartását és a sérelmek orvoslását követelte, 1835. febr. 6-án feloszlatta; az alkotmányt felfüggesztette s minden polgári és katonai főhatalmat Ferdinánd főherczegre, mint kir. biztosra, ruházott.

Már az erdélyi országgyűlésen is, mint az ellenzék vezére, báró Wesselényi M. nagyon magára vonta a kormány haragját, mely mostan elhatározta, hogy a tüzes ellenzéki szónokot és izgatót valamiképen ártalmatlanná teszi s ezért lépteit és beszédeit folyton figyelemmel kíséri. A miatt, hogy az erdélyi országgyűlés vitáiról könyomatos tudósításokat adott ki, ellene az erdélyi tábla előtt közkeresetet indított. Wesselényi még az erdélyi országgyűlés tartama alatt 1834-ben Kolozsvárról Nagy-Károlyba is átjött a Szathmár megyei közgyűlésre, hogy a jobbágyok örökváltsága és személyes jogai mellett küzdjön, minthogy a kormány itt már megkezdette működését a szabadelvű utasítások megváltoztatására. Wesselényi a megyei közgyűlésen hevesen kikelt a kormány és pártja ellen, mely ezen üdvös és égető szükségű reformot, a nemzeti fejlődés és haladás ezen első feltételét, megbuktatni szándékozik. Wesselényi beszédét nem jegyezte fel gyorsíró s nem is látott napvilágot soha, mégis — elferdített alakban — a kormánynak tudomására jutott az, mely kapva kapott az alkalmon, hogy

[1]) Vukovits levele 1835. jun. 26-ról. U. o.

a merész pártvezért elnémítsa, s ellene nyomban vizsgálatot indított. A vizsgálatból csak annyi derült ki, hogy Wesselényi a jobbágyok örökváltságáról szólván, némi kemény szavakat mondott a kormány ellen, mely az ilyféle reformokat is gátolva, könnyen oda vihetné a dolgot, hogy a kilencz milliónyi földnép a nemesség ellen föllázadjon. Akkor ugyan majd védelmébe fogadná a kormány a nemességet, de jaj akkor ennek, mert szabad emberekből szolgákká alacsonyodnának. Ennyi is elég volt a királyi ügyigazgatónak, hogy ellene hűtlenségi pert indítson, mely esetleg fej- és jószágvesztési büntetéssel jár. Wesselényi ezalatt Pozsonyba érkezett, hogy mint magyarországi főrend a felső háznál elfoglalja helyét, melynek Salvus Conductusa alatt keresett menedéket.[1])

B. Wesselényi M. beszédét megyei közgyűlésen mondotta el, hol a szólásszabadság törvényes védelem alatt áll; beszédében törvénysértést nem találtak a jelenlevők s így még széksértésért sem büntették, mikor beszédét elmondotta.

Báró Wesselényi M. perbefogatásában az országos rendek a szólásszabadság megsértését látván, elhatározták, hogy ez ügyben feliratot intéznek a királyhoz, kérve, hogy a szólásszabadságon ejtett sérelmet rögtön orvosolja, a W. ellen indított pert pedig semmisítse meg. Ez indítványt a rendek nagy többsége elfogadta, de a felirat kérdése megakadt a főrendi táblán, mely egészen a kormányhoz szegődve, minden fontosabb nemzeti kívánságot megakadályozni törekedett; így ez ügyben is a két tábla egymással sok üzenetet váltott, de egész az országgyűlés végéig sikertelenül.

Még súlyosabb lett a szólásszabadságon ejtett sérelem akkor, midőn az 1835. junius 22-ki alsóházi országos ülésen Balogh János, barsi követ, ismételvén Wess. szathmári beszédét, azt magáévá tette, miért is a kormány most már ellene is, egy országgyűlési követ ellen az országgyűlésen mondott szavaiért, hűtlenségi pert indított, Bars megyét pedig fölszólította, hogy Balogh János helyett új követet válaszszon.[2])

---

[1]) Horváth M. Huszonöt év Magyarorsz. tört. 1887. I. 453., II. 9.

[2]) Balogh Jánosnak a junius 22-ki országos ülésben mondott szavai, melyekben a Wesselényi beszédét a magáévá tette és e miatt ő ellene is hasonló fej- és jószágvesztési per indíttatott, a következő: „Nézeteimet a szólásszabadságról akkor, midőn követtársamnak egykori lelkes beszédére egy nem igen Benignum Reseriptum Regium érkezett, szerencsém vala bővebben és terjedelmesen előadni. Ez alkalommal is azt tartom, hogy a szólás szabadságát hathatósabban ki nem vívhatjuk, a kormánynak ellene intézett törekedéseit jobban meg nem czáfolhatjuk, mintha mi magunk, ú. m. a nemzetnek képviselői, minden féltékeny tartózkodás nélkül szabadon szólunk. Én tehát törvényes és alkotmányos szabadságommal élni akarván, ezennel kijelentem, hogy azt, a mit Wesselényi Miklós a szathmári gyűlésben mondott, és a minek foglalata ugyanis a tek. Rendek között mindenkinek tudtával van, nem csak nem kárhoztatom, nem csak hűtlenséget bosszuló per tárgyának nem tartom, hanem talán akkor sem vétenék, hogy ha az

Ferencz király 1835. márcz. 2-án meghalálozván, utóda, a már megkoronázott Ferdinánd trónörökös, magát mint „ausztriai császár“ I. Ferdinándnak nevezteté, s a kormány azt kívánta, hogy Magyarország részéről is I. Ferdinándnak czímeztessék, mit ha az országgyülés teljesít vala és feliratait I. Ferdinándhoz czímezi, hallgatólag ismeri el, hogy a magyar királyság a csak 1804-ben keletkezett osztrák császárságnak kiegészítő része és nem önálló királyság. A hazafiatlan, aulicus főrendek készek voltak hazájok ügyét elárulni, s az alsó tábla feliratát, mely az „I. Ferdinánd“ czímben nemzeti sérelmet látott s a törvényes V. Ferdinánd czímet kívánta alkalmazni, folyvást akadályozta, úgy hogy a két tábla már egymás között tizenhét üzenetet váltott és még sem birt megegyezésre jutni. Végre is egy kir. leirat vetett véget a vitának, melyben Ferdinánd király kijelenti, hogy mint törvényes magyar király V. Ferdinánd-nak kívánja magát neveztetni.

A fennebbi kérdések feletti viták foglalkoztatták az országgyülést, midőn követünk, Laczkovits János, Pozsonyba érkezett.

Temes megyének újonnan választott követe: Laczkovits János, a lelépett követtel, Dessewffy Antallal, junius 17-én érkezett Pozsonyba. Dessewffy, hogy az országos főméltóságoktól és követtársaitól albúcsúzzék, Laczkovits pedig, hogy követi működését minél előbb megkezdje. Együtt tisztelegtek jun. 19-én és 20-án a nádornál, személynöknél s több egyházi és világi főméltóságnál. Dessewffy bevezette újoncz társát a kerületi ülésbe is, hol régi szokás szerint a távozó követet az elnökök egyike a képviselői tábla nevében elbúcsúztatta. Sok követ és igen nagy számú hallgatóság volt jelen a teremben ez alkalommal, kik Temes vármegye távozó s népszerű követére többszörös harsány éljent kiáltottak, ezzel is kifejezve elismerésöket Dessewffy Antal szabadelvűségének és nagy munkásságának.

Laczkovits János egyideig csak egyedül képviselte megyénket, mert követtársa még nem érkezett volt vissza külföldi útjáról. Junius 22-én foglalta el először helyét az ország házában, ama nevezetes napon, midőn Balogh János barsi követ Wesselényi szavait magáévá tette és ennek

---

általa mondottakat helybenhagynám, avagy az általa kifejtett elveket magamévá tenném. Továbbá azt tartom, hogy valamint az, a ki egy alkotmányos országban bárha egy kötő- vagy varrótűt felemel is a status ellen, szigorú büntetést érdemel, úgy a szabadon szóló, avagy a kormány hibáit bár élénkebben is fejtegető, soha semmiféle fenyíték alá nem vonathatik. Egy alkotmányos országban, a milyen hazánk is, vak engedelmességet nem ismerek, hanem a törvény az, melynek a király, kormány és minden egyes polgár hódolni tartozik. És épen ezt tette Wesselényi Miklós, mert törvényes szabadságával élt akkor, midőn szabadon szólott, de a kormány nem tett hasonlót, midőn a szabadon szólónak fejét és jószágait elvétetni törvény ellenére kívánja. A sérelem rettenetes, a rögtöni orvoslás szükséges. Az e részbeni felirást pártolni soha meg nem szűnök.“

Kossuth: Országgyűl. Tudósítások 1835, 257. szám. Kossuth Országgyűl. Tudósításai 1835. márcz. 18-tól (229. számtól) 1836. ápr. 9-ig (338. számig) megvannak Temes megye levéltárában.

folytán ellene is hasonló fej- és jószágvesztési per indíttatott. Ekkép a szólásszabadságon ejtett sérelem még nagyobbodott.

Balogh János a junius 12-ki beszéde után, hogy magánügyeit rendezze, ott hagyta Pozsonyt és megyéjébe távozott. A barsi rendek azonban őt újólag is követté választották, és meghagyták neki, hogy követi állását el ne hagyja. Balogh erre visszatért Pozsonyba és a julius 27-én tartott országos ülésben ismét elfoglalta helyét, a nélkül, hogy ebben akár a nádor, akár a személynök, vagy akármely követ által gátoltatott volna; s így a rendek egy részének ama félelme, hogy a nevezett követnek már most sem fog megengedtetni a gyülésekben való részvétel, megszűnt.

A két tábla hosszasan foglalkozott eme, a szólásszabadságon ejtett sérelmekkel. A rendek amaz álláspontón voltak, hogy a ki a kormány tetteit bár erős szavakkal bírálja is, az még a fejedelem személyét nem sérti, mert király és kormány két különálló fogalom, míg a főrendek azt vitatták, hogy a ki a kormányt sérti, az a királyt is sérti, mert e kettőt egymástól elválasztani nem lehet.

Laczkovits János, a kezdő követ, e vitákban jól megállta helyét. Utasítása hazulról e specialis esetre ugyan még nem volt, de mindenkor Balogh János, illetőleg a szólásszabadság javára érvényesíté szavazatát.

A soproni követ, hogy a két tábla közötti húza-vonának vége vettessék, azon közvetítő indítványnyal lépett fel, hogy az alsó tábla üzeneteiben foglalt elvek fenntartása mellett, kéressék fel a nádor közbenjárásra. A rendek többsége aug. 4-ki kerületi ülésökben, bár egy rész a tárgy letételére, mások pedig a feliratra szavaztak, a soproni indítványt pártolta. Erre adta szavazatát Laczkovits János is. A nádor azonban a közbenjárást el nem vállalván, az aug. 8-ki kerületi ülésben az alsó ház tagjainak többsége 28 szavazattal, melyek közt a Laczkovitsé is volt, — ismét a felirat mellett nyilatkozott. E többség időközben még gyarapodott, mert a megyék újonnan érkező meghagyásaikban ily irányban utasították követeiket.

Épen ily szigorúan hazafias és törvényes álláspontot foglalt Laczkovits János a czímkérdésben is, bár még e kérdésben sem volt specialis utasítása.[1])

Az egyes megyék már eddig is átírtak volt Temeshez a szólásszabadság és a czímkérdés ügyében, kérve, hogy az általuk követeiknek adott utasítást Temes megye is pártolván, ez irányban útasítsa követeit. Temes megye ez átiratokat az országgyülési ügyekkel foglalkozó állandó megyei választmánynak szokta volt kiadni, hogy a közgyülés számára utasítási javaslatokat készítsen, mely azt vagy elfogadta, vagy módosította.

---

[1]) Laczkovits J. követi tudósítása 1835. aug. 13-ról, Temes várm. közgyülési iratok 1836, 2068. szám alatt.

E választmány 1835-ben, Dessewffy Antal első alispán elnöklete alatt, a következő tagokból állott: Lonovits József csanádi püspök, Manojlovits Maxim g. n. egy. püspök, Maross György és Fábry Ignácz kanonokok, Ambrózy Lajos másodalispán, báró Izdenczy János, Balás József, Pyrker István, Mattyasovszky Imre, Csíky Emánuel és Kitter táblabírák, Várkonyi Ádám, Tessényi János fő-, Fischer István, Vukovits Sebők, Ormós Zsigmond, Lukács Ignácz, Damaszkin János, Nikolits Péter aljegyzők, Mesko Ezechiel, Karossy Imre, Balázsy Sándor szolgabírák, Bogma István fő-, Niamesnyi Gábor aladószedő, Slachta Lajos számvevő, Jablonczay Ádám levéltárnok, Vizkelety József, Oszlányi József, Szabó Antal, Jankovits János esküdtek, Berczik Pál, Jeszenszky Ferencz alügyészek, Bőjtös Imre mérnök és több más megyei nemes.

E bizottmány a megyei közgyűlés előtt néhány nappal, 1835. aug. 21-én, gyűlést tartván, megállapítani törekedett amaz utasítási javaslatot, melyet a közgyűlés elé volt terjesztendő. A bizottsági ülésen Lonovits József püspök a kormány intézkedéseit védelmezte s ennek megfelelően akarta az utasítási javaslatot megszerkesztetni. A többség azonban ellenkező véleményben volt. Az ifjú Ormós Zs. t. aljegyző, ki csak nem régen tért vissza Pozsonyból, egy rögtönzött beszédben vette védelmébe az ellenindítványt, mely keresztül is ment.

Az 1835. aug. 24-én kezdődő megyei közgyűlésre a pártok nagy számmal jelentek meg. A liberális párt ifjú bajnokai minden lehető követ megmozgattak, hogy párthíveik jelen legyenek, nehogy a szólásszabadságon és a czímkérdésben felmerült alkotmánysérelmek a kormány tetteit helyeslő vagy legalább is elnéző utasításban nyerjenek megoldást.

Dessewffy Antal alispán megnyitván a közgyűlést, említé, hogy az utolsó közgyűlés határozata szerint ugyan a jelen közgyűlésnek a hátralévő tiszti tudósítások elintézése lenne a feladata, de időközben az országgyűlési követektől fontos tudósítások érkeztek. E miatt az állandó választmány ülést tartván, a megye követei számára a felmerült újabbi nemzeti sérelmek tárgyában pótutasítást szerkesztett. Felolvastatván e pótutasítási javaslat, nagy vita keletkezett. Kik vettek abban részt, azt most már meg nem állapíthatjuk, a bizottsági javaslat azonban a nagy többség által elfogadtatott s ennek értelmében követeinknek a következő utasítás adatott:

„Nem csekély aggodalom lepte el Temes vármegye Karait és Rendeit érdemes követeiknek tudósításaiból merített azon szomorú tapasztalás miatt, hogy az ország gyűlése közepette olyatén intézkedések tétettek két, törvényes szabadságukat törvényes úton és helyen gyakorlott hazafiak ellen a kormány által, melyek szerint azoknak nem csak személyök és vagyonuk egyedűl a legnagyobb veszélynek tétetnek ki, hanem a szabad magyar nemzet alkotmányának egyedűli támaszát és őrét veszedelmezteti, midőn értené, hogy báró Wesselényi Miklós a szathmári közgyűlekezetben némely országos tárgyak felvétele s azok sorában adandó utasítások alkalmával tartott, vélekedése szerint csak a haza közjava előmozdítására intézett beszédeért hívtelenségi büntetést követő, már tettleg meg is indított perbe húzattatott.

Még nyugtalanabb érzést gerjesztvén azon hallatlan eset, mely nemes Bars megye követét, Balogh Jánost érte, kit a kormány — nem tekintvén annak törvényhozói állását — azon okból, mivel nem annyira a haza ügyévé vált bárónak perbe vonatása, mint inkább a dicső hon és szólásszabadságának sérült állapota miatt szabadon szólott, hasonló perbe, mely csak a legelvetemedettebbeket érheti utól, fogattatott.

A Karok és Rendek tehát a minden áldozatokra kész hű magyar nemzet nyolczszázados alkotmányos szabadságának legerősebb támaszát és legfőbb kincsét annyira érzette a kormány abbeli intézetei által megsértve lenni, minél fogva az országgyűlési tanácskozásokat sem lehetne azon foganattal mindaddig folytatni, miglen az ide tartozó, és a képviselői tábla felírási javallatiban említett törvényeken ejtett tetemes seb a legkívánatosabb sikerrel orvosoltatni nem fog, mert ugyanazon törvényeket tekintik Temes megye rendei és a magyar szabadság sarkalatos törvényeinek, ezeken áll a magyar alkotmány alapja; ilyenekhez hasonló törvényeken áll a minden szabad nemzet alkotmánya; úgy vélekedvén továbbá, hogy ha a kormánynak jogai közé tartozna, a követeknek, avagy a megyék gyülekezeteiben szólóknak kijelentéseit censura alatt tartani, s azon kifejezésekért, melyeket helyteleneknek, sérelmeseknek s tulajdon érdekeivel meg nem egyezőknek talál, az imént előhozott szomorú esetek szerint, kárhoztatni, akkoron minden törvényes függetlenséget és a törvényes szólásszabadságot elenyésztené, a nemzetet pedig a főbb palladiumától és kincseitől megfosztaná.

Mindezeknél fogva a megyei rendek érdemes követeiknek olyan utasítást adnak, mely szerint helybenhagyattatván a barsi leírás következtében innen nyert utasításon alapúlt eddigi szavatozásuk, állhatatosan védjék a képviselői táblának a szólás törvényes szabadságán ejtett sérelem orvoslása iránt egyenesen ő Felségéhez intézendő felírás tárgyában készített két rendbeli sarkizenetöket és felírási javallatokat, és nem ösmérvén a sérelem orvoslására ennél biztosabb útat, ettől csak a nem reménylett azon esetben, ha az ország rendeinek ezen felírásuk az óhajtott sikerrel nem koronáztatna, távozzanak, és a nádori közbenjárást, mint a sérelem orvoslásának legvégsőbb módját, az említett izenetekben felállított elvek fentartásával, melyek egyedül biztosíthatják és öregbíthetik a szólás szabadságát, kikérjék.

Az országos felírások borítékán, de különben is a magyar állapotokban, s királyi rendelések kiadásában használandó „V. Ferdinánd“ czímzet iránti szavatozása a jelentő követ úrnak alapjában helybenhagyattatik oly utasítással, hogy ha a nyilvános többség e közlött kegy. királyi leírást el is fogadná, a czím feletti tanácskozások folytatását tovább is sürgesse, és hasonló lelkesedéssel a képviselői táblának az ország függetlenségén eddig alapult igyekezeteit támogassa.“[1])

A czím tárgyában adott utasítást a megyei rendek még az aug. 12-én kelt s ez ügyben kiadott kir. leirat után is fentartották.

„De miután — folytatják a rendek erre hozott végzésökben — eme váratlan kegyes kir. leiratból az ország gyülésének befejezését és eloszlását méltán következtethetnék, nehogy ama esetre országgyülésbeli követ urak a szükséges utasításban szűkölködjenek, követ urakat a következőkre teszik figyelmessé:

1. Hogy a jelen országgyülésének főczéljául az adózó nép sorsa jobbítását tűzte ki mindenek előtt, a KK. és RR. követ uraknak utasításúl adják, hogy mielőtt az ország gyülése befejeztetnék, gondjukat oda fordítsák, minél fogva a netalántán már felterjesztett úrbéri tárgy fejedelmi jóváhagyást nyervén, földes urak közötti viszonyaikra való nézve az eddigi bizonytalan állapotból kiragadtatván, viszonyai világos törvények által elrendeltessenek.

---

[1]) Temes várm. levéltára. Közgyülési iratok 1825-ből, 2068. szám, és 1836. évi jkönyv 2068. száma.

2. Azon törvényes szokásnál fogva, mely szerint az adómennyiségnek az országgyűléseken kelletik elhatároztatni, minden kitelhető iparral azon legyenek, hogy a mostani honi adó eddigi mennyisége ajánlásához voksukkal hozzájárulván, ennél többet a megye részéről semmi esetre se ajánljanak, de egyszersmind azon is igyekezzenek, miszerint meg levén a megye az utóbbi porták eligazítása által szerfelett terhelve, azon alkalommal, ha netalán az országos összeírás, és ebből keletkező portákbeli intézkedés szóba jönne, a megyei porták nemcsak ne szaporíttassanak, hanem magok szerfeletti mennyiségökben megkevesbbíttessenek.

3. Az országgyűlési költségek iránti kegyes leírásnak törvényesítését a szegény adózó nép biztosítása iránti tekintetből hasonló igyekezettel sürgessék; mindezeket pedig szükség esetében indítványkép is terjeszszék elő."[1])

A megye rendei e szerint elfogadták az állandó választmány ama javaslatát, melynek értelmében Temes megye követei utasíttatnak, hogy az országgyűlés alsó táblája által a szólásszabadságon ejtett sérelem ügyében a királyhoz intézendő felirat mellett foglaljanak állást; de ezzel még a közgyűlés többsége nem volt megelégedve. Többen felemlíték, hogy hasonló országos sérelmek esetében, az egyöntetű eljárás szempontjából a megyék egymással közlik a követeiknek adott utasítást, a mint azt már Temes is több ízben tette. Irjanak most is a többi megyékhez, közöljék velök a temesi követeknek a szabadszólás ügyében adott pótutasítást s egyúttal kéressenek meg a megyék, hogy ők is hasonló utasítást adjanak követeiknek, t. i. hogy az országos felírás mellett foglaljanak állást.

Hosszas vita után Temes megye rendei ez indítványra a következő végzést hozták:

„Meggyőződve levén a Karok és Rendek az ország törvényhatóságai rokon egyetértésének a szólás szabadságán ejtett sérelem törvényes orvosolhatására nézve annyira megkívántató szükségéről; a már elfogadott választmányi javallat közlése mellett, határozták felszólítani testvérileg az iránt, hogy hazafi szívökre vevén a Wesselényi Miklós és Balogh János hűtlenségi perbe idéztetések által a nemzeti szóllási jogon ejtett sérelem súlyosságát: e megye rendeivel egyetértőleg a fejedelmi felség színe elébe terjesztendő felírás pártolásával a sérelem orvoslására s a nemzeti aggodalom eloszlatására hazafi segedelmöket nyújtani méltóztassanak".[2])

Hogy a megyékhez intézendő felszólítások minél gyorsabban elküldhetők legyenek, ugyanekkor azt is elhatározták, hogy úgy a felszólító levelek, mint a választmány által kidolgozott és a közgyűlés által már elfogadott követi pótutasítások minél előbb kinyomattassanak, s Bogma István főadószedőt utasították, hogy az erre szükséges költségeket az orsz. gyűlési költségekre fordítandó pénzből fedezze.[3])

---

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ről, 2069. szám.

[2]) Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ről, 2100. szám.

[3]) A megyékhez intézendő felhívás és a követek számára készült pótutasítás kinyomatását a megye Beichl, temesvári könyvnyomtatóra bízta. Ez — kötelessége szerint — a kéziratot bemutatta a temesvári Censornak, Schmidt Antal piarista rectornak, ki azonban a kéziratot huzamosabban magánál tartván, midőn azt a nyomdásznak vissza küldötte, az „imprimatur" reá nem jegyezte és így a könyvnyomtató a kinyomatást

Ugyancsak az 1835. aug. 24. közgyűlésen több megyének Temeshez intézett leveleit olvasták fel, melyekben a megye hozzájárulását kérik a nemzeti újabb sérelmek ügyében általok hozott határozatokhoz. A reájok hozott közgyűlési határozatok szintén élénken jellemzik megyénk közszellemét.

Így Békés megye Temes pártolását kéri a rajta esett ama sérelem miatt, hogy a megyére az 1835. febr. 3-án, az úrbéri V. és VIII. törvényczikkelyek tárgyában kelt, állítólag a nemzeti alkotmány felforgatását czélzó és lázító körlevele következtében kir. biztos küldetett, kinek megjelenését a megye törvénytelennek nyilvánította s követeinek utasításul adta, hogy ezt a sérelmek sorába orvoslás végett felvegyék. Ez utasítást a temesi követek által is pártoltatni kéri.

Megyénk rendei erre a következőleg határoznak:

„A megyei kK. és RR. hasonló lelkesedéssel kívánván a szegény adózó nép sorsa sikeres felsegéllését engedmények által is eszközölni, az V. úrbéri czikkely 2. §-nak és a VIII. czikkelynek előbbeni alakjokban bármikor is szőnyegre kerülendnek, úgy nemkülönben a más felhozott sérelmek eránt is hasonló utasítását is követjeiknek már megadván, mind a két rendbéli felszólításukat tudomásul veszik.“[1])

Bars vármegye rendei 1835. jul. 23-ki átiratukban tudatván követének, Balogh Jánosnak esetét, írják, hogy ők Baloghot újra követté választván, a vád alóli felmentése tárgyában ő Felségéhez intézendő kérő felírás iránti felszólításukat elfogadtatni, és a sérelem orvoslása iránt saját követeinek adott utasítást Temes által is pártoltatni kéri.

Megyénk végzése erre a következő:

„Jelen gyűlekezet első napján (aug. 24.) hosszabb tanácskozás alá került közleményi tárgya nemes Bars vármegyének, a KK. és RR. határozata által tökéletesen kimeríttetvén, a megyék részéről ő Felségéhez teendő alázatos felírásokat pedig ama körülménynél fogva, hogy a képviselői tábla az említett két honfiak törvénytelen üldöztetése miatt a felírást már elhatározta légyen, a sarküzenetbeli elvek fentartása nélkül czélirányosnak nem tartván, a megkeresést tudomásul veszik.“[2])

---

eszközölni nem merte. A megyei rendek 1835. szept. 28. közgyülésökön erről tudomást szerezvén, kijelentették, hogy nem ismerik el azon jogot, mely szerint törvényes határozatok kinyomatása megakadályozható volna, és megbízták Szabó Antal főbírót, hogy a dolognak utána járván, tudja meg: mi okból lett megakadályozva a kinyomatás? mindenről a közgyülésnek másnap jelentést tegyen. Szabó Antalnak a Censor azt felelte, hogy ő sem meg nem engedte, sem el nem tiltotta a nyomatást s azt állította, hogy politikai iratok kinyomatása végett, felsőbb rendeleteknél fogva, a budai főkönyvvizsgáló hivatalhoz kell fordulni. A megyei rendek végzése erre a következő volt: Többrendbeli politikai irat nyomatván már itten ki a megye kívánságára, a tett nyilatkozat meg nem állhat. Szabó A. főbírónak meghagyatik, hogy a Censortól írásbeli nyilatkozatot vegyen, melynek nyomán a tilalom és törvénytelenség ellen a szükséges lépéseket az orsz. gyülésen fogják megtenni. Az illető felszólítást és követi utasítást pedig megyei írnokok által sürgősen leíratni rendelték a szükséges számban a megyék számára. Temesvárm. jkönyve 1835-ről, 2708. és 2709. szám.

[1]) Temes várm. közgyül. íratai 1835-ből, 2076.

[2]) U. ott. 2077. és ugyanazon évi jegyzőkönyvek 2076, 2079. számai.

Ung megye aug. 3-ki átiratával közli, hogy ő Felségét feliratilag kérte meg, miszerint magyar ügyekben „V. Ferdinánd“ czímmel éljen. Kéri a megyét, hogy ő Felségéhez hasonló irányú felírást intézzen.[1])

Megyénk végzése erre nézve az, hogy a megyebeli követek erre nézve utasítva levén, Ung átirata tudomásul vétetik.[2])

Pest megye a szólásszabadságon ejtett sérelem és az erdélyi országgyűlés feloszlatása ügyében ő Felségéhez feliratot intézvén, ezt közli a megyével. Válasz reá: Kellemes tudomásul vétetik.

Torontál vármegye az országgyűlést ez időben foglalkoztató különböző tárgyak ügyében követeinek adott utasítást közölvén, Temest annak pártolására hívja fel. A válasz az, hogy a mi követeinknek is rokon érzelmű utasításuk van. Hasonlóan tudomásul veszik Szepes átiratát, mert a mienkkel megegyezik,[3]) és [4])

Zala megye 1835. jul. 16-ki átiratában tudatja, hogy a megsértett szólásszabadságából eredett sérelemnek rögtöni orvoslására intézett felirat pártolására utasították követeiket; kérik Temest, hogy az övékhez hasonló pótutasítást küldjenek követeiknek.

Temes válasza erre:

„Ezen tárgy jelen közgyűlés első napján ünnepélyes vitatás alá kerülvén, a megyei követek — kivévén az alkotmányos szabadság ellen dolgozó tanácsnokok ellen adott utasítását nemes Zala vármegyének — csaknem hasonlóan lévén a saját követei is utasítva, a felszóllítás rokonlelkesedése miatt, kellemes tudomásul veszik.“[5])

Szabolcs vármegye jul. 13-ki átiratában kéri Temest, hogy a Szabolcs követeinek adott azon utasítást, hogy ha a szólásszabadságon ejtett sérelem a czímbeli akadály miatt minél előbb felterjeszthető nem volna, egy e végre kiküldött választmány vigye a feliratot a király színe elé; a personalis pedig a Balogh János beszédére kijelentett kárhoztatásáért, mint a nemzeti jogokat sértő kir. tanácsos, a II. Ulászló 6. törvénykönyve VII. czikkelye alapján, felelősségre vonassék, pártoltatni kéri. Tapasztalván továbbá Szabolcs megye, hogy az érdekesebb levelezések a postahivataloknál letartóztattatnak, jelen tudósítását is tanácsosabbnak tartotta hajdui által juttatni a megyékhez.[6])

Temes megye rendei erre következőleg válaszolnak:

„A szólásszabadsági sérelem iránti felszólítása Szabolcs vármegyének, a már elhatározott utasítás által teljesülésbe menvén, annak küldöttség általi felterjesztését pedig nem találták szükségesnek. A mi a személynök feleletre vonását illeti, minthogy a megyei KK. és RR. azon elv valóságát, hogy az országgyűlési teremben tartott beszédeért azon teremből kilépte után senki többé fenyítéket követelő közkereset alá nem esbet, elismerték, és épségben tartását követeiknek is meghagyták: azért Szabolcs ezen kívánságát mint magával a szólásszabadsággal ellenkezőt, el nem fogadhatják. A mi a levelek letartóztatását illeti, ezt a KK. és RR. a megyék közti törvényes érintkezhetésre nézve veszélyes sérelemnek tekintvén, hogy annak megszüntethetésére nézve sikeres lépéseket

---

[1]) [2]) [3]) [4]) [5]) és [6]) Temes várm. közgyűl. iratai 1835-ből 2078., 2079., 2080., 2081., 2098., 2101. számok és 1835. évi jkönyv hasonló számai.

tehessenek, nemes Szabolcs megyét tettleges adatok közlésére felszólítandónak határozták. Végre, minthogy igen felötlő, példátlan esetnek látszott a rendek előtt, hogy nemes Szabolcs megye csak 25 megyével közölte feljebb tárgyalt utasítását — ámbár ebbeli jussát kérdésbe nem vonják — mégis testvéri őszinteséggel óhajtják nemes Szabolcs megyét arra szólítani fel, hogy a vármegyék közti rokon kapcsolat és törvényes egyformaság fentartása czéljából felszólítását minden megyéhez intézni, s a mások mellőzésével történő néhány megyének megkülömböztetése által a megyék közt elszakadásra és idegenkedésre okot nyújtani ne méltóztassék."[1])

Heves vármegye május 15-ki átiratával közölvén a követeinek a szólásszabadság terén adott újabb utasítását, egyúttal azt is javasolja, hogy a hűtlenségi perek eseteire új törvény alkottassék.

Temes megye erre a következő végzést hozta:

„Az utóbbi indítványra nézve a rendek a fennálló törvényeket eléggé világosaknak látják, a tett felszólítást tehát el nem fogadják s erről úgy Heves megyét mint saját követeiket is, alkalomadtán tudósítani határozzák."[2])

Végül megemlítjük e közgyűlésről, hogy a rendek az országgyűlésről nem rég haza érkezett Ormós Zsigmond helyébe Kapdebó Ferenczet küldték követi írnoknak, s neki útiköltségül 50 forintot szavaztak meg.[3])

Az 1835. okt. 29-ki közgyűlés. József nádor üdvözlése. Követi tudósítások s ezekre adott pótutasítás. Az 1835. decz. 14-ki közgyűlés. A követek tudósításai. Széchenyit koronaőrnek ajánlják. Ujabb pótutasítások. A magyar nyelv ügye. Követeink erről szóló tudósítása. A követek végjelentése az 1832/6. országgyűlésről. A törvények kihirdetése s azok végrehajtása tárgyában hozott határozatok.

Az 1835. október 29-én tartott közgyűlésen Dessewffy Antal, az elnöklő első alispán, emlékezetébe hozván a rendeknek, hogy József főherczeg nádor fényes, de felelősségteljes hivatalában immár teljes negyven évet betöltött, indítványba hozza, hogy a haza jóléte és virágzása körül tett nagy szolgálataiért a megye részéről is hálás köszönetet mondó felirással üdvözöltessék. A megyei rendek — mint a jegyzőkönyv mondja — „a háladatosság érzelmeitől elragadtatva, öröm éljen hangoztatások között közlelkesedéssel járulnak ez előterjesztés elfogadásához", s elhatározták, hogy érzelmeiket a nádorhoz intézendő feliratban fogják kifejezni, s abban a hazát az országgyűléssel együtt, úgy a megyét is, örök tiszteletök kifejezése mellett kegyes oltalmába, pártfogásába és magasztos kegyeibe ajánlják.[4])

Ez indítvány elfogadása után felolvastatott Laczkovics János követnek két rendbeli tudósítása; és pedig a szept. 27-én kelt tudósításában az úrbéri

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve és közgyűlési iratai 1835-ről, 2101. szám.
[2]) Ugyanott, 2103. szám.
[3]) Temes várm. jegyzőkönyve 1835 : 2073. sz.
[4]) Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ről, 2977. szám.

újabb felírásról, az V. Ferdinánd czím feletti vitáról és az 1827. és 30-ik években az országos sérelmek tárgyában tett felterjesztésekre kelt kir. válaszról tesz jelentést. Írja, hogy a kir. válasznak ama pontja, mely az országgyűlés berekesztéséről szól, igen hosszas és fontos vitára adott alkalmat. Több követ ugyanis ama királyi igéretre hivatkozván, melyet még I. Ferencz király az 1830. ápr. 16-án kelt leiratában mind a kilencz országos munkálat felvétele iránt az országgyűlésnek tett, a iunctimnak megtartását nyomósan sürgették, míg mások — s ezek közé tartozott Laczkovics János is — utasításánál fogva a iunctim-tól ama feltétel alatt akartak elállani, ha némely az úrbérrel szoros kapcsolatban levő, és egyéb olyan tárgyak is, melyek az igazság kiszolgáltatásában a legfőbb hiányokat okozzák, azonnal tanácskozás alá vétetnek, megjavíttatnak, és még ez országgyűlés befejezése előtt az úrbérrel együtt törvénynyé lesznek. Ugy ez ügyben, mint az „V. Ferdinánd“ czím ügyében újabb feliratok küldettek. Míg a kivételképen végzendők iránt a megyék utasításai megérkeznek, addig is az országos rendek az úrbéri munkálatokat kiegészítő ama nevezetes articulust vették elő, hogy milyen terheket viseljenek az úrbéri telkeken élő nemesek. Erre nézve Laczkovics János is a kerületi ülésben arra szavazott, hogy az úrbéri telkeken élő nemesek minden, a jobbágy által fizetni szokott tartozásokat, a mennyiben nem személyes természetűek, viselni tartozzanak.

Október 6-án kelt jelentésében tudatja, hogy az 1827. és 1830. országgyűlésekről felküldött országos sérelmekre aug. 27-én kiadott kir. leirat volt a mult hetekben a tanácskozás tárgya. Kérdi továbbá, hogy mily állást foglaljon el a Nemz. Muzeum fogyatkozásait pótló pénzbeli ajánlás ügyében. Minthogy az országos összeírási tárgy még a jelen országgyűlésen fog előkerülni, kéri, hogy e tekintetben is utasítsák s a megyei porták számának kevesbítésére szolgáló megyei észrevételeket vele közöljék.

A megyei Karok és Rendek erre a következő utasítást adják követeiknek:

„A Karok és Rendek jelentő követ úrnak érdekes tudósításai következtében az országgyűlés tanácskozása alatt levő kérdések tekintetében, további nézetöket illetőleg pótló utasításukat a következőkben foglalják; jelesül:

Megnyugszanak azon országos felírásban, mely az úrbéri törvényczikkelyek tárgyában f. é. aug. 23-ról kelt kegyes királyi válaszra az ország rendei részéről tétetett. Kivánják azonban, hogy mielőtt jelen országgyűlés ő Felségének ez iránti kegyes szándéka szerint berekesztetnék, némely halasztást nem szenvedő közigazgatási és igazságkiszolgáltatási tárgyak egyszersmind k. királyi sanctio alá terjesztessenek, ú. m.:

1. Az úrbéri törvényekkel szoros kapcsolatban levő törvényczikkely, mely a jobbágyi telkeket használó nemesek által viselendő közterhek eránt alkotandó, melyre nézve követ urak magokat a közlött izenet tartalmához fogják tovább is alkalmaztatni.

2. A törvénykezési rendszerből kiemeltetni kívánják a hitel főalapja megvetése czéljából a más szerkesztetésbe került vásári bíróságról szóló törvényczikkelyt.

3. Az igazság kiszolgáltatásának könnyebbítése tekintetéből a szóbeli perek eránti, hasonlókép szerkesztetésbe hozott törvényczikkelyt.

4. Hogy az örökösödési rendszer törvényének kétes, gyakran szomorú következményeket szülő és sok viszálkodásoknak alkalmat szolgáló volta miatt kijavíttassék.

Mely czélból követ urak indítványba hozni fogják, hogy a világos örökösödés, a hajadoni és özvegyi jussok, a házastársak viszonti örökösödése, az alap- és új osztály, végre a proportio eránti, szinte már szerkesztetésbe jött törvényczikkelyek törvénybe foglaltassanak.

Minthogy pedig az adó tárgyának múlhatatlanúl elökerülnie kelletik, az adó megajánlásán kivül az adóbiztossági munkálatból e következő tárgyak kiemelését nyomósan szorgalmazzák, úgymint:

a) Az adózó nép sorsát még az is nem kevésbbé mozdítandván elő, ha a jobbágyság a termesztményi adózásból és katonatartásból reá háramlott nagy mennyiségű deperdíták súlya alól felmentetnék, követ urak minden iparkodásukat oda fordítandják, hogy a katonaságnak minden provisioja egy alkalmas somma megajánlásával, ide értvén még a hálókrajczárokat is, közvetlenül a kormányi élésházakból sikeresíttessék.

b) A honi pénztárak kérdése sokkal nagyobb figyelmet érdemelvén, semhogy azok szükségei mikénti beszerzésének módja még a jelen országgyülése alatt törvény által ki ne szabattassék, követ urak e részben is indítványul oly törvényt javallandanak, hogy a közterheknek súlya törvényczikkely szabályainál fogva ezentúl a jobbágytelkeket bíró szegényebb sorsú nemes emberekre is származtatván, a nemesi rend közötti törvényes egyenlőség fentartása okáért, a honi pénztár költségeihez az egész nemesi rend járulni legyen köteles annál is inkább, mert a szoros igazsággal megférhetőnek nem látják a KK. és RR., hogy az intézet hasznaiban a nemes ember, úgy mint a nemtelen egyaránt részesülvén, az illető tehert azonban maga a szegény adózó nép és a paraszttelkeket bíró szegényebb nemes ember kirekesztőleg viselje. Az e tekintetben teendő indítványt az alaputasításnak illető czikkelyében bőven felhozott és méltó figyelmet érdemlő okokkal is támogatandván.

Ha, és a midőn az országos összeírások következésében a posták rendbeszedése szóba jövend, igyekezzenek követ urak minden kitelhetőképpen azon, hogy az e részben vett utasításokhoz képest a porták száma a megyében kevesbíttessék. Az ezen czél elérésére szolgáló és a jelentő követ úr által kikért adatok, úgymint a megyei összeírás summájára és az észrevételek jegyzeménye, visszavárás mellett levén megküldendők.

A Jankovics és Viczay gyüjteményeinek a Nemzeti Muzeum számára leendő megvétele, valamint a Ludovicea intézet eránt is teendő ajánlás tekintetében a szükséges utasítások már 1832. és 1833-ban ki levén adva, követ urak magokat ezen intézetek iránt tovább is azokhoz alkalmaztatandják.

Végre helybenhagyatván jelentő követ úrnak ezen két rendbeli tudósításaiban leírt szavatozásai, a jelentések megtétele iránt odautasíttatik, hogy habár némely több írásbeli foglalkozásokat megkívánó tárgyak felett is a szükséges tudósítást nyomban meg sem is tehetné, a kiadandó kegy. leírásokat mindazáltal a megyével a végre tudassa, hogy azoknak sorában a netalán szükséges utasításokat kiadhassa.“ [1])

Az 1835. decz. 14-ki közgyülésen követeinknek ismét több tudósítását olvasták fel. Igy az okt. 31-én kelt levelökben közlik a magyar nyelv és az úrbéri törvényczikkek tárgyában kiadott királyi válaszokat. Jelentik, hogy a magyar nyelv ügyében kiadott kir. válasz az egybegyült országos rendeket keserűséggel tölté el, minthogy annak tartalma nem a kivánt, hazát és nemzetet nyelvének diplomatikai állásra való emelésével boldogító czélt eszközölni, hanem nyelvünket inkább a régi homályos helyzetébe látszik-visszataszítani. Irják, hogy a nem nemesek adózási ügye a megye kiván

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ről, 2978. sz.

sága szerint intéztetett el. November 16-ki levelökben a hátralevő sérelmi és kivánati szerkesztésekről, a magyar nyelv ügyében tett újabbi lépésről s a honfiusításokról írnak, s végül a nov. 12-én tartott elegyes ülésről, mikor az új koronaőrt választották meg. Követeink utasításuknál fogva gr. Széchenyi István koronaőrré választása mellett foglaltak állást, s a választás megkezdése előtt, mielőtt a királyi ajánló levelet felbontották volna, Kövér János követünk adta elő e tekintetben Temes megye óhajtását. A kir. kijelölő levél azonban gr. Széchenyi nevét nem tartalmazta s így a buzgó óhajtás daczára sem lehetett őt megválasztani. Nagy zajongás után a nádor végre Szilassy József, tornai főispánt jelenté ki megválasztott koronaőrnek.

Kövér János követünk gróf Széchenyi I. koronaőrré választása ügyében ez elegyes ülésben a következő beszédet tartotta:

„Felséges csász. kir. Főherczeg, országunk mélyen tisztelt s szeretett Nádora! Méltóságos Főrendek és tekint. Karok és Rendek! Távol van tőlem bármely királyi törvényes jogoknak érintése vagy feszegetése. Temesnek rendjei, az én küldőim, valamint koronás fejedelmünk iránt legtántoríthatlanabb jobbágyi hívséggel viseltetvén, ő felségeért s a dicsőségesen uralkodó házért mindenütt és minden időben vérekkel s éltekkel áldozni készek, úgy ő felségének rendíthetlen királyi törvényes jogait magok épségökben sértetlenül fentartani buzgó kötelességöknek ösmerik.

Ily nyilatkozás mellett kötelességgé tevék képviselőiknek, hogy mivel a nemzetnek virágzásán s a hazának jólétén meleg kebellel fáradozó honfiak számára sem Pantheonjok, sem egyébb jutalmazhatási intézményök nem létezne, minden kitelhető iparjaikat oda fordítsák, melyeknél fogva az, kinek számtalan érdemekkel fénykedő nemzetségét honunk évkönyvei örökítik; kinek férfi mellét Mars mezején érdemekkel szerzett vitézi jelek díszesítik; kinek honáért forró keble, világító tudós tolla s fáradhatlan munkássága a haza oltárán oly gazdagon áldozván, nemzetünk virágzását és honunk jobblétét tettleg eszközlik; kit Temesnek rendjei mint honunknak egyik vezércsillagát lelkesedve tisztelnek s szeretnek — gróf Széchenyi István — alázatos felmutatás útján, a törvényhozó test által ő felségének a végett, hogy a megürült egyik koronaőri hivatalra legkegyelmesebben kitüzettessék, ajánltasson.

És valóban, miután ily ajánlás a tek. Karok- és Rendeknek kerületi üléseiben megállapíttatván, már-már országos ülésbe viendő vala, nem lehete mégis szerencsés ő felségének legkegyelmesebb atyai színe eleibe juthatni.

Mert leérkezett már és itt van ő felségének a koronaőri hivatalra királyi jogához képest parancsolt kegyelmes kitüzése, itt van a pillanat, melyben küldőimnek forró kivánságát netalán sikerülni láthatom; de nem tudván mit foglaljon magában a boldog jövendő, annak felvétele előtt, én képviselője s csekély tolmácsa küldőim lelkesedésének, ezennel dicső nemze-

temnek színe előtt itt nyilván kijelenteni követi tisztemnek tartom, hogy a nemes grófnak honfi buzgalmát és fáradozásait kitüntetni kívánván, a koronaőri választásra küldöim egy szívvel és lélekkel gróf Széchenyi Istvánt óhajtják."

Az országosan egybegyűlt főrendek és követek „a nemes megyének ezen lelkesedését éljenek harsogásának záporával halmozták", de felállott erre maga gróf Széchenyi István s a következő rövid beszédet mondotta:

„Felséges Haza! Igen elpártolnék az igazságtól, ha tagadnám, hogy ily rendkívüli megtiszteltetés a legtisztább örömökbe nem ringatja keblemet. Ugyanis érzem e jutalomnak teljes becsét legőszintébb, de kimondhatatlan hódolattal, lelkem fenekéig. Ha isten éltet, ha isten segít, némileg le fogom szolgálni és nem szóval, de tettel. Örömömet pedig határtalanúl nagyobbítja, megvallom, azon bennem létező öntudat, hogy mióta ifjúságomban a katonai pályára léptem és arról ismét visszatértem a polgári élet köreibe, mai napig soha nem hogy hivatalok, kikülönböztetések és jutalmak után csúsztam-másztam volna, soha nem; de ez alkalommal is felhívom mindazokat, kik itt jelen vannak és jelen nincsenek, szóljanak: tettem-e e tárgy körül egy lépést is; vesztettem, szóltam-e egyetlen egy szót is? kérdem, szólaljon fel a ki tud! De most, fels. csász. kir. főherczeg és országunk egybegyűlt mélyen tisztelt képviselői, most — miután érdemen túl a legszebb jutalmat volt szerencsém aratni, méltóztassanak felhagyni minden további szóval csekély személyem körül. És ezt én kérem, ki mindig pártoltam és védtem honunk jussait, nemzetünk igazait s ezentúl is fogom tehetségem szerint pártolni és védni utolsó lehelletemig; de másrészről kész vagyok véremet sőt éltemet is koczkáztatni, hogy viszont a fejedelmi jussok is szeplőtlen tisztaságban maradjanak s azokon bűntetlen senki legkissebb csorbát ne üssön. A koronaőr candidatioja egyenesen és szorosan urunknak — fejedelmünknek igazaihoz tartozik s vajmi jól tudja ő felsége, kiket illet ezen tiszt, s kikbe bízik legtöbbet az ország. Hadd olvassa tehát — Felséges Haza — miután legőszintébb köszönetemet, legforróbb hálámat még egyszer kijelentem, a tisztelt ítélőmester úr nyugalomban s minden akadály nélkül, legkegyelmesebb fejedelmünk leírását. Ez legalázatosabb kérésem és esedezésem." [1])

Decz. 1-jei levelökben írják követeink, hogy a nov. 28-ki elegyes ülésben felolvastatott ama kir. leirat, mely szerint Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd és Kővár vidéke az anyaországhoz vissakapcsoltatott; tudósítanak a magyar nyelv ügyében kiadott kedvezőtlen kir. válaszról. Decz 7-ki levelökben írják, hogy kir. leirat szerint az országgyűlést már decz. 28-án akarják bezárni. E tekintetben utasítást kérnek, mert a már felvett tárgyakat

[1]) Temes várm. levéltára: közgyűlési iratok 1835-ről 3246. szám alatt a követi tudósítás mellett.

odáig lehetetlenség elintézni. Melléklik a tárgyalás alatt levő tárgyak felett váltott üzeneteket és viszontüzeneteket.[1])

Temes vármegye rendei mindeme tudósításokra a következő pótutasítással felelnek:

„1. Jóváhagyják érdemes követeiknek a közlött tárgyakban tett részvételöket s kimerítő tudósításaikban megemlített szavatozásaikat; továbbra is meghagyván nekik, hogy ez innen nyert utasítások fonalán a képviselő táblának napirenden levő izeneteit és felírási javaslatait, — különös figyelmöket oda fordítván, miszerint a nemzet közóhajtásához képest a magyar nyelv közönségesítése eránt készült felírási javaslat ő felsége kegyes színe eleibe úgy mint szerkesztetve vagyon, felterjesztessék, — állhatatosan pártolják.

2. A Karok és Rendek örömmel értvén az országosan összegyűlt Karoknak és Rendeknek azon forró részvétöket, melyet a hazának egyik legjelesebb, számos érdemekkel koszorúzott fiának, gróf Széchenyi Istvánnak, az egyik koronaőri méltóságra a megye részéről történt ajánlása következtében nyilatkoztattak, követ uraknak e részbeni közönséges tetszést nyert, jelenleg felolvasott indítványukat hasonlólag jóvá hagyják és az ez alkalommal nyilatkozott közmegelégedésről tudósítják.

3. A mi illeti az országgyűlése által még 1833. eszt. márczius 30-án ő felségének felírással előterjesztett, több ízben sürgetett országos sérelmekre és kivánatokra f. é. nov. 20-án kelt k. kir. válaszát, követ urakat oda utasítják, hogy minden tárgyakat, melyek jelen k. kir. válasz által az ország rendeinek azok iránti felterjesztéséhez képest kedvezőleg döntettek el, azonnal törvénybe foglaltassanak; a többiekre nézve az előbbi felírás megújíttassék; főbb figyelmöket oda fordítván, miszerint Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéknek, Kővár vidéknek és Zaránd vármegye részének bekebeleztetését tárgyazó kir. válasz tartalma azonnal törvénybe iktattassék és azon törvényhatóságoknak az országgyűlésében ülés és voks adassék; az ott divatozó vallások a hazai törvényes vallások közé bevétessenek; — és minél fogva ezen, közlelkesedéssel fogadtatott k. kir. válasz következésében a hazának ezen egyik legrégibb igazságos óhajtása minél hamarább sikeresíttethessék, kivánni fogják, hogy a visszacsatoltatásnak végrehajtására törvényes biztosság neveztetvén, e miatt Erdélyországban országgyűlése hírdettessék, hogy a két haza közti egyesülések e tekintetben a kivánt czélra vezéreltethessenek.

4. Miután továbbá a só árának ő felsége által eddig folytatott önkényes meghatározása miatt, az országnak ezen súlyos sérelme jelen kegyes kir. válasz szerint nem csak a közigazság szerint megorvosolva nem lenne, de annak megorvoslása ismét csak bizonytalan időre halasztatna és a nemzet jelenleg sem lehetne oly szerencsés, hogy a még 1802., 1807., 1811., 1825. és 1830-ik esztendőkben felterjesztett alázatos felírásokban bőven előadott okok ő felségének atyai szívét arra birhatták volna, hogy a nemzetnek ezen tűrhetetlen sebe egy vigasztaló válaszszal megorvosoltatnék: követ urak egy oly törvényt hozzanak javaslatba, miszerint a sónak ára az említett felírásban felhozott törvények értelme szerint lejebb szállíttatván, a készítendő törvényjavallat a kivételkép elhatározott tárgyak sorába iktattassék; ő felségéhez, kegyes jóváhagyása végett az úrbérrel egyetemben felterjesztessék és az eszközöltessék, hogy a szegény adózó nép nem csak egy új, az illető földesuradalmaknak áldozatával járó úrbérrel, hanem a mindennapi eledelekre múlhatatlanúl megkivántató só árának leszállításával tettleg megvigasztaltassék.

5. Végre az országgyűlésének befejezése iránti k. királyi válasz következésében noha az eloszlatási királyi jog ellen jelen országgyűlésére alkalmaztatólag több törvényes

---

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve és közgyűl. iratai 1835-ről 3244—3248. számig.

okok előhozattathatnának, midőn főkép a nemzet fejedelmi igéret által a felől vala biztosítva, a felveendő országos munkálatok sorozata eránti kegyelmes kir. rendelet által, hogy nem csak a sorozatba jött négy, hanem mind a kilencz munkálatok még ezen országgyűlésén felvétetni és azokból böles törvények alkottatni fognak; mivel mindazonáltal más részről a környülállások azt kivánnák, hogy az adózó népnek sorsa bizonytalan helyhezetéből minél előbb kiragadtatván, úrbéri viszonyaink törvényesen elhatároztassanak: annak okáért követ urakat az országgyűlésének befejezése eránt tovább is oda utasítják a KK. és RR., hogy miután a haza boldogsága némely kivételkép tanácskozás alá vett tárgyaknak (melyeknek elintézésök hosszabb időt úgy sem kivánnak meg) törvénybehozatalát múlhatatlanúl megkivánná, minden iparkodásaikat oda fordítsák, hogy annál fogva, mivel a kivételkép felvett tárgyaknak elintézésök oly rögtön még sem történhetne meg, ő felsége egy alázatos felírással a kiszabott határidőnek továbbra halasztása végett megkérettessék oly kikötés mellett, hogy a jelen országgyülésében tanácskozás alá vett munkáknak további folytathatása végett a jövő országgyűlésének határideje kitüzettessék, minél fogva a nemzetnek súlyos bajai már valahára törvényes orvoslás alá kerülhessenek.“ [1])

Az 1835. deczember 29-ki tudósításukban egyebek között közlik követeink amaz érdekes királyi választ is, mely a királynak hazánkban való lakásáról szól.

A megyei rendeket a sok felolvasott tárgy között ez érintette legjobban; míg a többiekről hallgatnak, vagy legalább a jegyzőkönyvben alig van nyoma annak, hogy követeinknek újabbi utasítást adtak volna, a királynak Magyarországban való lakásáról következő utasítást adják nekik:

„A kihirdettetett kegy. kir. leírás, mely az országosan egybegyült Karoknak és Rendeknek ő felségének az országbani lakása iránti felírására f. é. deczember 16-án keletkezett, a legnagyobb örömérzésre gerjesztette a Karokat és Rendeket, hálálva vevén ő felségének azon kegyelmes igéretét, miszerint a haza kebelében több ideig tartózkodni, s azzal a nemzetnek szándékos forró óhajtásának megfelelni szándékozik. Minthogy azonban a nemzet ezen szakadatlan óhajtásához képest alig várhatja be azon pillanatoti melyben koronás fejedelmének a hazábani lakásból eredő öröm érzelmeit kijelenthesse, és szerencséjével dicsekedhessen: követ uraknak utasításul adják, hogy jelen kegy. király, leírásnak törvénybe iktatását szorgalmazván, egyszersmind egy újabbi felhívást javasoljanak annak elérésére, miszerint az említett k. királyi leírásban foglalt kir. igéret és biztosítás minél előbbi, tettleges teljesítése által e szép ország számos millió lakosaival együtt azon örömöket érezze, melyet koronás fejedelmének kebelében leendő lakása mindenkiben, az eránta vonzó szeretet és hűségnél fogva méltán gerjeszt.

Egyébiránt követ uraknak vélekedésökkel egyhangzásban levő szavatozásaikat helybenhagyják s jelentésöknek egyébb tartalmát tudomásul veszik azon egy megjegyzéssel, a Jász és Kún kerületeknek szabad levelezése iránt alapított törvényczikkelyre nézve, hogy ha a szerkezet a két tábla között újabb vitatás alá kerülend, azoknak kivánságát, miszerint a levelek borítékán nem a szokott, hanem magok tulajdon pecsétjökkel élhessenek, törvényesíteni igyekezzenek.“ [2])

Az április 18-ki közgyűlésen a követeknek decz. 29., jan. 22., febr. 19., febr. 22., márcz. 11., márcz. 17., márczius 20. és márczius 31-én kelt tudósításait olvasták fel, melyekben az időközben az országgyűlésen

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1835-ről, 3248. szám.

[2]) Temes várm. levéltára. Közgyül. iratok 1836., 2. szám és jegyzőkönyv 1836-ról 2. sz.

előfordult tárgyakról referálnak, megküldvén az azokhoz fűződő izeneteket, válaszokat, feliratokat, kir. leiratokat és törvényjavaslatokat. Magokról a tárgyalásokról keveset mondanak, hanem e helyett utalnak a folytonosan megküldött Kossuth-féle országgyűlési Tudósításokra. E követi tudósításokból specialisan érdeklé megyénket, hogy a pártoknak igazságosabb adózás végetti felosztását a nádor magára vállalván, követeink őt megkérték, hogy a megye adózóit szerfelett terhelő 250 portának a számát a különösen előadott okoknál fogva lejebb szállítsa. A nádor határozott igéretet ugyan követeinknek nem tett, de azt megigérte, hogy a szomszéd Torontál s Bács megyék, másrészt Temes megye közötti aránytalanságot meg fogja vizsgálni s a legigazságosabb egyensúlyba fogja hozni. E vizsgálatnak később az lett a következménye, hogy Temes megye portáinak száma nem hogy leszállíttatott, hanem négygyel még fel is emeltetett.

Legörvendetesebb e követi tudósítások között az (febr. 19.), mely a magyar nyelvügyi országos kivánatok terén elért sikerről ad számot.

Hogy egy-egy általános, hőn óhajtott kívánságot — melynek teljesítése a kormánynak semminemű nagyobb nehézségébe nem került, mert áldozatot nem kívánt, közjogi nehézséget pedig alig okozott — mily nehezen tudott csak a nemzet évtizedeken keresztül szakadatlanúl folytatott parlamenti harczai által kivívni: arra igen jellemző példa a magyar nyelv ügyében vívott küzdelem.

Általános volt a nemzeti óhajtás már 1790-ben, hogy a magyar nyelvet hivatalos nyelvvé kell tenni; mégis 1844-ig kellett e küzdelmet folytatni, hogy a magyar nyelv elnyerje ama hivatalos rangot, mely egy államfentartó nemzet nyelvét megilleti; sőt még akkor sem ruházták fel nyelvünket mindama jogokkal, melyeket számára a 30-as évek szónokai megköveteltek. A kormány felismerve azt, hogy a rendek ez általános nemzeti óhaj terén kivívott minden legcsekélyebb előnyért nagy áldozatokra is készek, csak cseppenként nyújtá a balzsamot és sohasem ingyen. A nemzeti kívánságok megbuktatására nézve a kormánynak az volt általános recipéje, hogy először is a nagyobb részt aulikusokból álló főrendiház által vettette vissza; mikor pedig nagy nehezen e retortán is keresztül esett a felirat alakjába foglalt nemzeti kívánság, akkor válaszát az egész országgyűlés alatt vagy nem adta ki, vagy az országgyűlés legvégére halasztotta, a mikor tárgyalás alá venni már nem volt idő; ha még elég jókor adta ki, akkor mindenre válaszolt ugyan, de a legfontosabb kívánságot hallgatással mellőzte, vagy Pythia nyelvén szólt. Ha a rendek által a kir. válasz kiadása többszörösen is megsürgettetett, akkor a nemzeti kívánságok teljesítése határozottan megtagadtatott. Igy, vagy ehez hasonlóan járt el a kormány az 1832/6-ki országgyűlésen is legfontosabb nemzeti kívánságainkkal, mint az úrbéri törvényjavaslattal, a sérelmek orvoslásával, a nyelvügyi kívánatokkal és más egyebekkel. Ugy, hogy a rendek kétségbe

estek már a felett: fog-e sikerülni a reformokat megvalósítani s ezek által újjáalkotni a tespedő országot.

Nem lehet itt feladatunk az 1832/6. országgyűlés tanácskozmánya alatt megfordult valamennyi reformtárgyról még vázlatosan sem szólani; csak egyet választunk ki a sok közül: a nemzeti nyelv ügyét. A minő magatartást tanúsított a kormány ezen legkiválóbb nemzeti óhajjal szemben, épen olyat mutatott a többi irányában is.

A franczia háborúk után összehívott legelső országgyűlésen 1826. ápril 17-ki feliratukban fejtették ki a rendek a nyelvügyi óhajtásaikat, de erre a kormány csak az országgyűlés végén, 1827. ápril 11-én, adta ki tagadó válaszát.[1]) Az 1830. országgyűlésen a rendek mindeme kívánatukat megújították[2]) s azonkívül a magyar nyelv ügyét az előleges sérelmek és kívánatok sorába is felvették,[3]) de az 1830. decz. 2-án kiadott kir. válasz csak nagyon csekély részét teljesíté e kívánságnak,[4]) a legnagyobb részét hallgatással mellőzte; így például azt is, hogy a törvények ezentúl két nyelven: latinúl és magyarúl hasábosan szerkesztessenek; hogy az ország összes iskoláiba a magyar nyelv, bár fokozatosan, bevitessék, stb. A rendek e miatt 1830. decz. 15-ki feliratukban tiszteletteljes, de önérzetes hangon adnak kifejezést elégedetlenségöknek,[5]) de erre a feliratra az 1830. országgyűlés alatt már nem érkezett válasz.

Az 1832/6. országgyűlés alig alakúlt meg, rögtön felvétetett a magyar nyelv ügye; s addig is, míg a sérelmek és kívánatok kidolgozására és összeírására kiküldött vegyes bizottság elkészülne a munkájával, a rendek elhatározták, hogy ő Felségéhez feliratot intéznek már előlegesen, melyben megkérik, hogy a hozzáintézendő feliratok, a királyi leiratok és a törvények is egyedül magyar nyelven szerkesztessenek.[6]) A rendek változtatás nélkül fogadták el a Kölcsey javaslatát,[7]) a főrendek azonban nem egykönnyen voltak hajlíthatók. Még ez egyszerű és természetes kívánatok ügyében is háromszor vetették azt vissza.[8]) „Ah, azok a főrendek — írja Kölcsey — Wesselényi ugyan felállott és erős kebelből erős hanggal erős szavakat dörgött ki. Megmutatta az eltörölhetlen igazságot, a mi a nyelvügyben fekszik. Előszámlálta a bűnlajstromot, a mi ez ügyre nézve a magyar mágnásság lelkét terheli. De mit ért? Hang mint az övé, és lélek mint

---

[1]) Acta comitiorum a. 1825/7. II, 1115—1121.

[2]) Az 1830. országgyűlés Jegyzőkönyve, 139. lap.

[3]) Az 1830. orsz. gyűl. Irásai, I, 166.

[4]) U. o., II, 411—412.

[5]) U. o., 524—526.

[6]) Az 1832/6. orsz. gyűl. Irományai, I, 10.

[7]) Az alsó tábla vitája, az 1832/6. orsz. gy. Jegyzőkönyve, I, 48—51. ll.

[8]) A rendek üzeneteit lásdd: Az 1832/6. orsz. gy. Irományai, I, 61—64., 111—113 és 312—313. A főrendek válaszai: U. o., I. 36., 93—94.

az övé, bizonyosan a haldokló lelkiismeretet is felrezzentette volna, de a hol semmi nincs, ott felrezzenteni semmit nem lehet. Azért hiában szólott Széchenyi is háromnegyed óra hosszáig. Oh, uraim! némely szívhez kulcsot találni nem lehet, azaz lehet ugyan, de némely szív kulcsa olyan, a mit egy Széchenyinek kezébe venni nem illik.“ [1])

Végre módosításokkal elfogadtatván, 1833. márcz. 30-án [2]) felterjesztetett, de a válasz reá oly soká késett, hogy a rendek megúnva a várakozást, 1833. jul. 27-ki feliratukban megsürgették a válasz kiadását. [3]) E közben hosszú idő múlik el s a kormány még sem válaszol; a rendek elhatározzák, hogy egy újabb feliratban ismét megsürgetik. [4]) A főrendek azonban semmiképp sem akartak beleegyezni ez újabbi feliratba, mert abban sértést láttak a koronára nézve. E miatt tizenhárom üzenetet váltott egymással a két tábla, [5]) míg végre mégis egyetértésre jutván, a főrendek is megállapodtak a felirat szövegében, mely 1834. május 28-ról volt keltezve, ő Felségéhez fel is küldetett. De még e sürgető két felirat után is sokáig kellett az országgyűlésnek várakoznia, mig a válasz megérkezett, sőt még ezután is két ízben, az 1835. febr. 26. és aug. 19-ki feliratokban, megsürgetik a nyelvügyében adandó választ; 1835. márcz. 2-án meghalt Ferencz király, s a gyászos esemény miatt egyelőre szünet állt be; végre — az első felirattól számítva — majdnem három év múlva, 1835. aug. 24-én kelt kir. válasz érkezett az országgyűléshez a sérelmek és nemzeti kívánatok ügyében, de a magyar nyelvre nézve éppen semmit sem mondott.

A rendek erre 1835. szept. 21-ki feliratukban önérzetesen figyelmeztetik ő Felségét, hogy legmagasabb válaszát a magyar nyelv ügyében ne halogassa. [6]) E feliratra aztán nem sokára csakugyan megjelent az 1835. okt. 5-ki válasz. E szerint a feliratok és kir. leiratok nyelvi minősége maradt volna olyan mint eddig, a törvények szerkesztésére nézve pedig amaz engedményt tartalmazta, hogy azok hasábosan: latin és magyar nyelven szerkesztethetnek ugyan, de az eredeti szöveg a latin legyen. [7])

E kir. leirat a rendek nagy többségét keserűséggel töltötte el. „Harmadfél évig vártuk a kedvező választ — mondja Deák Ferencz — reményeinkben nem csüggedve, mert azt hittük, hogy kívánatunk tiszta

---

[1]) Kölesey Naplója.

[2]) Az 1832/6. orsz. gy. Irományai, l. 156—157.

[3]) U. o., I, 319–321. lapok.

[4]) U. o., II, 3—4.

[5]) A rendek üzenetei e tárgyban a főrendekhez. Irományok. II. köt. 1, 7, 10, 11, 15, 19, 23, 34, 47, 308, 392, 398. III. 3. A főrendek válaszai, u. o. II. köt. 5, 9 10, 12, 18, 21, 27, 43, 52, 390, 394. III. köt. 1.

[6]) U. o., V. köt., 161—163. és 235.

[7]) Irományok, V. köt. 312.

igazsága kizárja a megtagadás lehetőségét. De harmadfél év múlva keserű érzés váltotta fel reményeinket, mert az 1835. okt. 5-én érkezett kir. válasz igazságos kívánatunkat félre vetette, sőt előrehaladás helyett valóságos visszalépést foglalt magában . . . . Mélyen éreztük mi nyelvünk sorsának méltatlanságát, s meg lévén győződve, hogy nyelv és nemzetiség kifejlődését parancsoló hatalommal gátolni, fejedelmi jussok közé nem tartozhatik, elhatároztuk, hogy előbbi feliratunkat ismételni fogjuk ugyan, de ezentúl minden törvényt csak magyar nyelven szerkesztünk, mert ezt törvény nem tiltja, más korlátot pedig nyelvünk felett törvényesnek nem ismerünk.“ [1])

Az alsó tábla ezen végzését a mélt. főrendek el nem fogadták, s minthogy az ő ellenszegülésök miatt a felirat nem juthatott a kir. szék elébe, végre az alsó tábla többsége elhatározta, hogy kedvezőbb kir. válasz kieszközlése végett a nádori közbenjárás kéressék. Ebben a főrendek is megegyezvén, a nádor hivatásában el is járt s az elért kedvező eredményről az 1836. febr. 19-ki elegyes ülésben tett jelentést.

Követeinknek 1836. február 19-én kelt örvendetes tudósítása ez eseményről a következő:

„Tekintetes Vármegye! Alig volt a jelen országgyűlésnek hosszas folyamata alatt tárgy, mely a nemzet figyelmét nagyobb mértékben gerjesztette, és melynek eldöntése az egész nemzet várakozását erősebben megfeszítette volna, mint ő csász. kir. főherczegségének, országunk mélyen tisztelt nádorának, a törvényeknek magyar nyelven leendő szerkesztésére elvállalt közbenjárása. De alig volt egyszersmind valaha érdekesebb kérdés, mely a nemzetre nézve kedvezőbben döntetett volna el. Ugyanis szerencsénk vagyon a Tek. nemes vármegyének örömtelve, sietősen és hivatalosan jelenteni, hogy ő csász. kir. főherczegsége folyó hónap 18-án Bécsből szerencsésen visszaérkezvén, a mai napon országos tárgyak feletti tanácskozásokkal külön palotában foglalatoskodó törvényhozó testet vegyes ülésre egybe hivatván, közbenjárási magas eljárásáról szóval ekkép nyilatkozni kegyeskedett: Óhajtotta volna ugyan ő csász. kir. főherczegsége a nemzet közbizodalmánál fogva általa szívesen elvállalt ezen díszes tisztét, azonnal, a midőn ennek elvállalása végett megkéretett, teljesíteni, de ezen igyekezetében előbb súlyos betegsége, azután pedig ebből való hosszas felüdülése által gátoltatott. Most azonban a nemzet kívánságát ő Felsége eleibe közbenjárólag elvivén, jelenti, hogy törvényes és koronás fejedelmünk a magyar nemzet iránt mindíg viseltető hajlandóságánál fogva legkegyelmesebben azt méltóztatott nyilvánítani, hogy minden törvények még a jelen országgyűlésén magyar és latin nyelven szerkesztessenek ugyan, oly módon mindazonáltal, hogy kétséges esetben mindíg egyedül a magyar légyen eredeti és elhatározó. Ő csász. kir. főherczegségének ezen nyilatkoztatása az örömtől elragadott nemzetnek képviselőit harsány és hosszasan tartó éljen-kiáltásokra fakasztotta. Midőn ismét csendesség lőn, ekkép folytatá ő csász. kir. főherczegsége felséges urunknak határozatát: Forróan óhajtja ő Felsége tovább, hogy a tanácskozások alatt levő tárgyak minél előbb befejezve eléje felterjesztessenek, minél fogva azokat a nemzetnek érdekeihez képest legkegyelmesebb atyai figyelmére méltathassa.“ [2])

---

[1]) Deák Ferencz követjelentése, 1836. Kónyi M., Deák F. Beszédei, Budapest 1882, 219—220.

[2]) Temes várm. levéltára. Közgyül. iratok 1836-ból, 771. szám.

Mint a magyarosodásnak egyik örvendetes jelét, beküldik követeink ama két hirdetményt is, melyek naponként, midőn országos ülések tartattak, falragaszokon adták tudtúl az érdekelteknek, hogy mikor, melyik országos táblának leszen ülése. E hirdetmények egyike, 1836. márcz. 8-ról, még magyar és latin nyelven jelenti az országos üléseknek az nap 11 órakor leendő megtartását. A márczius 9-ről szóló már egyedül magyar nyelven hirdeti úgy a fő, mint az alsó tábla az nap megtartandó ülését. Mint az idők jelét, e csekély változást is örömmel üdvözölték a magyar nyelv barátai.[1])

A különböző tárgyakról tett követi tudósítások között a temesi rendek figyelmét is a magyar nyelv ügye ragadta meg leginkább; míg a többiekről tett tudósítást egyszerűen tudomásúl veszik, a magyar nyelv kapcsában az egykorú jegyzőkönyv a következőket mondja:

„A honi nyelvnek virágzóvá és uralkodóvá tétele, úgy a haza boldogságára szolgáló egyéb tárgyak iránti kir. válaszok és követ uraknak tudósításaikhoz zárt törvényjavaslatok a Karokat és Rendeket örömérzetök jeléül ismételt éljen-kiáltásokra fakasztván, érdemes követeiknek imént felolvasott jelentéseiket, el lévén azok a szükséges utasításokkal látva, tudományúl veszik."[2])

Az országgyűlés befejezése a márcz. 28-án kelt kir. leirattal május 2-ra tüzetvén ki, e negyedfél évig tartó gyűlés, melyre a nemzet — mint reformországgyűlésre — oly nagy várakozással tekintett, véget ért. Követeink hazajöttek s a junius 27-ki közgyűlésen adtak számot működésökről küldőiknek.

A közgyűlés elnöke: Dessewffy Antal alispán üdvözlé a rendek körében megjelent két temesi követet, mire a rendek általános éljen-nel feleltek. A volt első követ: Kövér János mondott mindkettejök nevében köszönetet a beléjök helyezett bizalomért, s átadá követi végjelentését. Bárha a szentesített törvények ekkorára a megyéhez még meg nem érkeztek, a követi végjelentés már ezúttal felolvastatott, a szentesített törvények meghallgatása egy későbbi közgyűlésre halasztatván. E követi végjelentés a következő:

Temes vármegye követeinek jelentése az 1832—1836-ki országgyűlésről.

„Tekintetes Vármegye! Midőn a jelen nagyérdekű országgyűlésnek befejeztével követségi díszes pályánkról, melyre a tekintetes vármegye fényes közönségének kegyes bizodalma bennünket emelt, és melyen a tekintetes vármegyének bölcs és a honra, nemzetre áldástárasztó utasításai szerint édes hazánk boldogságának gyarapítására állandó tiszta lélekkel ballagtunk, lelépvén, eljárásunkról végjelentésünket ezennel a tekintetes vármegyének eleibe terjeszteni kötelességünknek tartjuk.

„Felhagyván azoknak unalmas ismétlésével, melyeket az országgyűlésének folyamatjáról a tekintetes vármegyének alázatosan és koronként benyújtott tudósításainkkal

[1]) E két falragasz-példány megvan Temes várm. levéltárában, keret alatt.

[2]) Lásd az 1836. évi követi tudósításokat s azok mellékleteit a közgyűl. iratok között 2, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775. számok alatt; valamint az 1836. évi jkönyvnek hasonló számait.

bemutattunk, csupán az utolsó napokban történtekre szorítjuk tudósításunknak jelen sorait.

„Igen kevés szavazatoknak többségével megajánltatván az eddigi közadónak mennyisége, minekutánna sem az a felett a kormány részéről az azt ajánló s megadó nemzetnek teendő rendes számadás, — sem a közadózót annyira terhelő törvényellen katonai tartásnak — alimentatio — rögtöni megszüntetése ki nem vívathatott volna, legalább az 1655: 49., 1715: 14., 1723: 7. és 1790/91: 13. törvény, czikkelyenként, minden három esztendőben eszközlendő országgyülésének tartását biztosítani kívánván, az érintett közadónak megajánlásához a „non ultra“ úgy tétetett hozzá, hogy a három esztendők lefolyta után netalán elmulasztandó országgyülés tartásának esetében a megajánlott adó azonnal megszünjék, és minthogy — ·/. alatt ide mellékelt kegy. királyi válaszként ily ajánlás az eddigi gyakorlatnál fogva minden új feltétel nélkül ő Felsége által elfogadtatna, azonban az imént érintett törvényczikkelyek értelme kétségbe nem hozattatna, a képviselői tábla előbbeni elveihez, azaz „et non ultra“-hoz ragaszkodván, a kegyelmes királyi válaszban csak ily értelembeni megegyezését nyilvánítá, s erről a méltóságos főrendeket külön üzenetével tudósítá.

„A katonatartási — alimentationalis — érdekes tárgy, melynek végképi megszüntetése az országos Karok és Rendek által annyiszor és oly igen sürgettetett, bár ha ezen országgyülésen az adózó népnek határtalan s igazságos könnyítésével el nem döntetett, végképi megszüntetése azonban a jövő országgyülésnek feladata leend, mert ő Felségének legkegyesb atyai szándéka is oda járul, hogy az ő részéről és az országnak részéről is kirendelt vegyes küldöttség minden körülményeket fontolva, megvitatván, módját találja, miképen ily tehertől az adózó nép jövendőre végképen megovathasson és az országnak ily kívánsága sikeresen eszközöltessen.

„A nádori portáknak igazságosabb felosztását a már az előtt előbocsájtott országos összeírási adatokhoz képest, azon közbizodalomnál folyvást, melylyel az ország és nemzetnek jóvoltáért és virágzásáért fáradhatatlanul munkálkodó és határtalan igazságszereteteért forró buzgósággal mélyentisztelt fennséges nádorához a törvényhozó test viseltetik és mindúntalan hálaadólag viseltetni is fog, a fennséges nádornak tántoríthatatlan igazságával párosított bölcseségére bízván, ezen tekintetes vármegyének eddigi 250 portái még négy portával megszaporíttattak és jelenleg 254 portákkal bir.

„Ő Felségének, koronás törvényes fejedelmünknek az országgyülése befejezéséért saját szentséges személyében, Pozsonyban, felséges királyi párjával lett megérkeztekor az országosan egybegyült Karok és Rendek ő Felségöknek üdvözlésökre fényes küldöttséget rendelvén, egyszersmind azt határozták, hogy ő Felségök a küldöttség szónoka által magyar nyelven üdvözöltessenek, mely a méltóságos főrendekkel közlött kívánat midőn el nem fogadtatna, annál pedig a képviselők táblája továbbra is megmaradna, a fennséges ország nádorának közbenjötte kikérettetett, ki is azon éjjel későn eljárván alkotmányos tisztében, az országos rendekkel ő Felségének, koronás fejedelmünknek azon kegyelmes válaszát tudatá, hogy ez alkalommal egyedül deákul, s nem másképen fogadandja el az országos küldöttségnek idvezlését; mely kegyelmes királyi válasznak következtében a már meghatározott idvezlés ő Felségeiknél deákul az egri érsek és patriarcha Pyrker ő excellentiája által teljesíttetett és erre ő Felségeiknek kegyelmes válaszaik is deák nyelven tétettek.

„És bárha az országosan egybegyült Karok és Rendek által még az országgyülésének elején ő Felsége, legkegyelmesebb királyunk alázatos felírás mellett az országgyülése végén képzelhető egyengetésnek — Concertatiónak — elkerülése okából minden kegyelmes királyi válaszainak nem csak a tárgy érdemére, de magára a kifejezésekre — stylusra — nézve is való kiadására megkérettetett, és ámbátor az országos Karoknak és Rendeknek eme tekintetbeni óhajtások be is teljesíttetett, minek-

utánna mindazonáltal a kegyelmes királyi válaszok egyedül a deák nyelven alkotott törvények eránt költtek, később pedig a magyar nyelv eredetivé és elhatározóvá nyilatkoztatott volna, még ezúttal az országos Karok es Rendek a nagym. magy. udvari Cancellariával vegyes és titkos szavazat — scrutinium — által választandó országos küldöttségeknek egybeülésével tartandó Concertatióra réá állván, a némely kijavításoknak országos ülésekben tett vitatása s elfogadása után, az alkotott mindannyi törvényeket ő Felségének legkegyelmesebb királyi jóváhagyása — sanctiója — alá terjesztették, melyek is a szokott fényes renddel idei május hónapnak 2-án, délután 5 órakor, miután az újonnan választott koronaőr eskűjét ő Felségének szentséges személye előtt letette volna, sanctionáltattak; az országgyűlése eloszlatván, vegyes gyűlésben újonnan felolvastattak és az országos Karok és Rendek a tartatni szokott viszont búcsúzó beszédek után végképen elszéledtek.

„Éjjel-nappal tartván a tanácskozások és országos ülések, s az izenetek és viszontizenetek csak szóval történvén meg, az egymásra érkezett kegyelmes királyi válaszokat, mennyire azokat netalán elébbeni jelentéseinkhez kapcsolva a tekintetes vármegyének által nem szolgáltuk volna, itten 19 darabban benyújtjuk.

„Mi az országgyűlési nevezetesebb tárgyakat illeti, azokról egyenkint is körülményes követi jelentések annak idején a tekint. vármegyének eleibe terjesztettek: így miképen az országnak sérelmei, kívánatai és előleges sérelmei teljesítve orvosoltattak, azt az eddig ezen tárgyba beküldött kegy. királyi válaszok bőven előterjesztik, melyeknél fogvást többekre semmi, némelyekre csak jövendőre biztató, és némelyekre kielégítő kegyes királyi orvoslások érkeztek, nem győzzük ez alkalommal a tekint. vármegye előtt örömünket abban kijelenteni, hogy hazánknak annyi törvényhatóságai között, melyek számtalan sérelmeik felhordásával előállottak, tekintetes Temes vármegyének egyetlen egy sérelme sem lett légyen.

„A honi magyar nyelvnek diplomatikai állásra való emeltetése közelít; és ha a hív magyar nemzet háladatos érzéssel fogadta a fennséges nádornak felséges fejedelmünknéli ama dicső, remek és a magyarnak szívében örök emlék gyanánt maradandó közbenjárását, mely szerint az — azon rendíthetlen honfi buzgalommal és nemzetéhez forró szeretettel viseltető gróf Reviczky Ádám, főkanczellár úr ő excellentiájának határt nem ismerő munkálkodása mellett, ezen országgyűlésen már a magyar nyelv törvényeinkben is eredetinek és elhatározónak ő Felsége által kegyelmesen elismertetik és elfogadtatik; és noha az ezzel szoros összeköttetésben álló királyi Czímeknek, pénzeknek és kegyelmes leírásoknak magyarúli létesítése mindeddig nem eszközöltethetett, ámbátor a praeparandia mint a nemzeti nyelvnek virágzó terjesztésére szolgáló intézet azon okból, mintha annak létezése is az abban tanítandó rendszernek és tudományoknak kijelölése a végrehajtó kormányt illetné, ez alkalommal elhalasztatott, és ámbár a Ludovika katonai intézetben magyar nyelven előadandó tudományoknak és tanításoknak rendszere a praeparandiánál előterjesztett okoknál fogva ő Felsége által el nem fogadtatván, a nemzet ezen Ludoviceára országosan tett ajánlásától azonnal elállt, és noha a Pesten építendő játékszínnek felállítását, melyre az országnak képviselői oly nagy készséggel és hazafi buzgalommal, küldőiknek lelkes és közkívánságokhoz képest áldoztak, a méltóságos főrendek gáncsolván, ez jelenleg végbe nem mehetett, felderült mindazonáltal a nemzetiségeknek boldogabb hajnala, s ama nemzetiségnek előmozdítására állandóul törekedő képviselői lelki erő rövid időre nemzeti nyelvének érdemére kivívandja azt áldott fejedelmünknek ápoló szárnyai alatt, mit az eddigi századok homályos műve édes és hős nyelvünkre nézve bilincsekben tartott; s addig is hazánk törvényhatóságainak buzgalmától és férfias szabályaitól fog függeni, keblökben édesgető eszközökkel a nemzetiséget annyira terjeszteni, mennyire a magyar nyelvnek hazánkban mindenüvé behozatala, mindenütti veleélése és azon diplomatikai lépcsőre emeltetése jövendőre

megkívánandja, melyen egyébb európai mívelt alkotmányos nemzetek már is fénykednek.

„Igyekeztek továbbá az országos Karok és Rendek a tudományokat és szép mesterségeket is hazánkban előmozdítani, s ezen okból a Nemzeti Muzeumot nem csak számosabb ritkaságoknak öszveszerzett kincseivel szaporították, de mivel mind az azokat magában foglaló pesti épület legrosszabb állapotban volna, mind pedig az újólag megvett ritkaságok benne elegendő helyet nem találnának, a nemzetnek méltóságához s díszéhez illőleg a most érintett muzeumi épületnek újonnani Pesten leendő felépítésére 500.000 pengő forintot ajándékoztak; nem valának azonban a Karok és Rendek a politechnikum intézet alapításában oly szerencsések mint kívánták, minthogy annak a nemzet általi felállítása a kormány részéről el nem ismertetvén, ő Felsége kegyelmes királyi válaszában magát odanyilatkoztatni méltóztatott, hogy ily intézetnek alapítása s a tanítási rendszernek kijelölése a végrehajtó hatalmú kormányhoz tartozván, ezen tekintetből ő Felsége a nemzetnek kívánságaihoz alkalmaztatva, atyailag fog gondoskodni.

„Az országgyűlése lefolytának utolsó negyedében a szabad királyi városoknak követei amaz oknál fogva, hogy ők szavazásaik alkalmával nem városonként, hanem összesen véve csak egy szavazattal birnak, nagyobb meghasonlásokra alkalmat szolgáltak oly annyira, hogy odahagyván a kerületi üléseket, előbb ugyan szab. kir. Pozsony városának házában, későbben pedig külön épületben, a közülök hetenkint kijelölendő elnökeik alatt, kerületi tanácskozásokat tartottak, és azokon nem a napirenden levő tárgyakat vitatgatták, hanem oly eszközökről értekeztek, melyek legalkalmatosabbak lehetnének vagy egyenkénti voksaiknak kivívására, vagy pedig ellenkező esetben az országgyűlés folyamatának megakasztására. És valóban, az országos ülésekben a nemes vármegyéknek képviselői ellen többször borzasztó kifejezésekkel keltek ki, a honra és nemzetre legáldásosabb és leghasznosabb törvényeknek alkotásában zordon ellenkedésöket nyilvánították; és végre, ha elegendően nem magasztalható nádorunknak ő Fenségének, mint a törvényhozó test törvényes elnökének ritka kegyességű böles intézetei a folyvást békétlenkedő s már-már elszakadásban levő szab. kir. városi követeket korlátai közé, a boldogabb jövőnek ígérete mellett vissza nem viszik, csak nagyobb zavarral és talán kellemetlen következéseket maga után vonzó foganattal, idő előtt oszolhatott volna széjjel az országgyűlése. Másrészről leírhatatlan és nyomasztó fájdalommal tapasztalták az ország képviselői mindazon akadályokat, melyek a mélt. főrendek részéről a hon boldogságára alkotott törvényeknek el nem fogadásával előgördítettek, számtalan oly intézmények tizenhatszor is a méltóságos főrendek által el nem fogadtatva, az országos képviselői táblához visszaküldettek, és végre nem akarommal — vetóval — sírba döntettek, melyek, ha ő Felségének legkegyesebb színe eleibe juthattak, ő Felsége által, mint a nemzetnek javát, a hon boldogságát és a kormánynak érdekeit egyenlően és hasznosan gyarapítók, nyomban helybenhagyattak volna, — így az Országgyűlési Újság, a sajtószabadság, a vallási és szólásszabadsági tárgyak, az úrbéri 5. czikkely 2. szakasza alatt ösmert örökös szabad megválthatás, a békési sérelem, és több ezekhez hasonló, az országos testületekre és minden terhet viselő szegény közadózóra nézve idvességes, de némely egyes személyek érdekeire nézve netalán nem hasznos következésű tárgyak a mélt. főrendek táblája vetójának áldozatává lettek, s ezen tekintetből a két tábla közötti bizalom oly annyira megesökkent, hogy a szab. kir. városok voksainak helyesebb elrendelése, a felső tábla határtalan vetójának korlátozása, a képviselői táblának módosítása és az e szerint megszűnt kölcsönös bizodalomnak csak ilyképi helyreállíthatása, egy szóval, a nemzetnek és honnak boldogsága s felséges királyunknak atyáskodó nagyobb dicsősége mintegy elkerülhetetlenné teszik, hogy a jövő országgyűlése mindenekelőtt a maga rendezésén — coordinatioján — kezdődvén, fenséges nádorunk ősz bölcse-

ségű vezérlete alatt elejét vegye, hogy így ennek következtében az ezutáni országgyűlések Pesten, a nemzet által már megajánlott költségen, de csak ő Felsége által leendő kegyelmes elfogadásakor építendő országházában tartathassanak.

„Előbbeni alázatos tudósításainkból bölcsen méltóztatik a tek. vármegye emlékezni: minő helyzetben maradt legyen jövő országgyűléseig a magánosoknak pénzbeli viszonyaik, — a Privatus Arrelatiok tárgya? — hogy a honi pénztárnak nemesek általi viselése elesett, és hogy Dalmáczianak Magyarországhoz kapcsoltatása tekintetében ő Felsége az országnak ahhozi jussát elismervén és a visszakapcsoltatást is kegyelmesen megigérvén, az országos rendek által addig is Dalmáczia és Horvátország között fennálló vámoknak megszüntetését foganatlanul sürgették légyen; továbbá a mi a Concurrentionalis Cassát illeti, azon adósságnak lefizetését, melylyel ő Felsége kincstárának tartozik, tanácskozásba vevén, oda ütött ki a többségnek kívánsága, hogy ezen tárgy feletti tanácskozás a jövő országgyűlésre halasztasson.

„Ezen kívül még igen számos jótékony tárgyak önesírájukban elfultak; mert mennyire terjedett ki a képviselői táblának királya, nemzete és hazája iránti buzgalma, és mennyit érhetett el a haza, ha mind az, mi jó vala, s mind az, mit fejedelem és haza iránti buzgóság a közjóért teremteni akart, hol képzetiben, hol csírájában, hol a külön, hol a kerületi, hol az országos ülési, hol a főrendi s hol a kormányi tanácskozásokban meg nem szűnt, máshová nem utaltatott, más időre nem halasztatott, részben meg nem csonkíttatott, vagy rövideden meg nem tagadtatott volna: azt a tek. vármegye a jelen országgyűlésnek tanácskozásaiból bölcsen általlátni méltóztatik. Azonban meg levén a boldog jövendőnek roppant alapja már vetve, valamint a múltakat, az elhalasztottakat, de meg nem szűnteket, a mennyire azok a király és haza javára szükségesek, még a jövő kor visszaadandja, így jelenleg is a hazára nézve valóban áldásos törvények 49 czikkelyekkel alkottatván, a már-már bekövetkező jóra, szépre, nemesre s nagyra óriási lépések történtek.

„Ugyanis az eddigi országos kerületi tanácskozások helyett, jobb renddel, nagyobb díszszel és erővel a kerületi ülések az országos tanácskozások termében, nyilván s felváltva rendes elnökök alatt s kerületi jegyzővel tartatván, minden tárgynak megvitatása, bővebb megfontolgatása és tanácskozás alá vevése úgy eszközöltetik, hogy a legesekélyebb kétség esetében is, bárminő kérdés is, rendes voksolás által eldöntetvén, az azok eránti elkészített s hitelesített izenet s törvényjavaslat az országos ülésbe általvitetik, következőleg a kerületi ülések rendíthetlenné tétettek; az abban készült izenetek és törvényjavaslatok az ország Iratai közé alkalmaztatnak, és így a toll a nemzet bizodalmával felruházott jegyzőnek kezébe jutott.

„Törvényeink honi nyelven úgy valamint felírásaink is készülvén, eme nyelv eredetivé és elhatározóvá lett; és mit az eddigi századok nem értek el, nem tapasztaltak, de mostanra megérleltek, azt az országosan egybegyűlt Karok és Rendek jelen országgyűlésének végén érzették; így már a magyar felírásokban nem Josephus Palatinus, hanem József Nádor, és ő Felségének magyar törvényeink sanctiojában nem Ferdinandus m. p., hanem Ferdinánd m. k. aláírásait örömtől könnybe lábbadt szemekkel tekintették s ezer éljen s éljenharsogások között örömöket, dicsőségöket s azt, hogy a magyarnak magyar királya és magyar nádora leend, az egek urának köszönék."

(Következnek a szentesített törvényczikkeknek szövegei.)

„Ezeknek alázatos jelentése után, az általunk országgyűlési költségek fejében felvett és miképen kiadott pénzről számadásainkat ·/. alatt ide csatolván, egyszersmind a már leküldött Kossuth Lajos szerkezetének lapjain és jelen országgyűlésének 12 darabból álló Napló és 5 darabból álló Iratok jegyzőkönyvein kívül, ugyanezen Jegyző- és Napló-országgyűlés könyveket más példányban, melyek a tekint. és nemes vármegyének kegyes engedelme mellett követjeik számára megvétettek, itten alázatosan által szolgáljuk

És midőn ekképen tisztünket teljesíteni igyekeznénk, azon nyugtató öntudat mellett, hogy ezen országgyűlésnek lefolyta alatt, a mennyire a tekintetes vármegyének közbizodalmas kegyességéből a temesi követi székben ültünk, mindenkor és minduntalan nagylelkű küldőinknek óhajtásaikat, és országszerte elismert lelkes utasításaikat, fejedelmet és hazát soha egymástól el nem választván, s a kirá'ynak és nemzetnek dicsőségét s a hazának javát, gyarapodó virágzását és közboldogságát szemeink előtt tartván, lelkiismeretes állhatatossággal eszközölni, s foganatosítani egész tehetségünkből iparkodtunk, hogy így mind királyunk és hazánk eránt keblünkben buzgó hívségünket kijelenthessük, mind nemzetünkhöz forró szeretetünket kitüntethessük, mind a tek. nemes vármegye közönsége általunk kincsek kincseinél nagyobbra becsült bizodalmának megfelelhessünk; melyeknek ha hogy eleget tehettünk, éltünknek hátralévő napjaiban temesi volt követi állásunkat, mint magyar hazánknak egész csillagként ragyogó nemes Temes vármegye képviselői, díszes tisztünknek idejét földi boldogságunknak tartandjuk; magunkat továbbra is a tek. vármegyének nagylelkűségébe hálaadatos mély tisztelettel ajánlván, a tek. vármegyének Temesvárott, junius 26-án 1836. Alázatos szolgái és országgyűlési követei: Rétháti Kövér János m. k. Latzkovits János m. k."[1])

E követi végjelentés felolvasása után a megyei rendek érdemes követeiknek tündöklő hazafiságukért, melylyel követi tisztöket a várakozásnak megfelelőleg betölteni, s azzal a haza és különösen e megye boldogságát szakadatlan szorgalommal, utasításaiknak a legkisebb részletekig való megtartásával sikeresítették, ismételt, és hosszas éljenkiáltások között buzgó köszönetet mondottak s követi végjelentésöket egész terjedelmében a megyei jegyzőkönyvben megörökíteni határozták.

Erre Latzkovits János, volt másod követ, követtársa nevében is köszönetet mondott a megyének s most már mindketten elfoglalták ismét főbírói tiszteiket.

Rendkívüli örömre gerjesztette a rendek kebelét mindama törvény, mely a negyven hónapig tartott országgyűlés alatt a haza és nemzetiség emelkedésére megalkottatott; érdemleges határozatukat azonban azon időre halasztották, midőn az e végre tartandó közgyűlésen a törvények kihirdetendők lesznek. A követi végjelentésben említett érdekes kérdések tárgyalása pedig azon időre tartatott fenn, midőn a következő országgyűlésre küldendő követek számára adandó utasítás fog munkába vétetni.

A követek napidíjait pedig — elismerésök jeléül — azon időre is kifizetni rendelték, midőn küldőik engedelmével, Pozsonytól távol voltak is.[2])

A julius 23-ki kis gyűlésen jelenté a jelenlevőknek Dessewffy alispán, hogy a szentesített törvények immár a megyéhez is megérkeztek, miért azoknak kihirdetése végett aug. 22-én rendes közgyűlés fog tartatni.

A közgyűlés a mondott napon, temérdek résztvevő jelenlétében megtartatván, a hozott törvények ünnepélyesen is kihirdettettek. A kihirdetés után Temes vármegye rendei a következő, figyelemre méltó végzést hozták:

---

[1]) Temes megye levéltára. Közgyűlési iratok 1836-ból, 1661. szám.

[2]) Temes várm. 1836. évi jkönyve, 1161. szám.

„Alkotmányos nemzetünknek három évet haladó fáradozásai után létesült törvényczikkelyeket az egybegyűlt rendek felszült vágyaik örömgerjedelmei közt fogadták; mivel hahár nem is szemlélték azok sorában a haza idősült sérelmeit és kivánatait egytől egyig orvosolva, habár az országgyűlés folyta alatt adott utasításokban kijelentett óhajtásaikat nem látták is mind törvény szerint méltóságára emelve; azok mégis a nemzet s fejedelem közti szoros kapcsolat és bizodalom lánczait erősítve, sok rendű üdvös intézkedéseik által oly jónak találtattak magvait rejteni, mik a nemzet lépcsőnkinti boldogulását emelik, haladását tükrözik.

„Nemzeti nyelv határozván el egy nemzetnek polgári érdemét, benne sarkalván a nemzet erkölcsi erejének forrása, nem titkolhatják el a Karok és Rendek az újonnan alkotott törvényczikkelyek sorában a nemzeti nyelvet elhatározó s diplomatikai állásra emelő III. törvényczikk tartalmán eredt örömérzéseiket, felséges fejedelmünk, s felvállalt közbenjárásában oly s.erencsésen eljárt fenséges nádorunk eránti hálájokat, s ennek folytában határozzák: Hogy jövőre a megye minden felírásai a Karok és Rendek érzéseit az eddiginél hívebben tolmácsoló nemzeti nyelven tétessenek a fejedelmi trónhoz, hogy egyszersmind ő Felsége alázatos felmutatás által megkérettessék, miszerint magyar nyelven adandó válaszai által az iránta oly kitűnőleg tanusított szeretetét koronázza. Mivel azonban a nemzeti nyelv érdekében hozott törvény ennek közönségesítéséről érintést nem teszen, a Karok és Rendek pedig az időt megérkezettnek vélik, melyben annak terjesztése s idegen ajku lakosokkal való megkedveltetése szükségeink legfőbbikévé vált: elölülő rendszerinti Alispán úr elnöksége alatt küldöttséget határoztak kinevezni, mely eljárását nemzeti nyelvünk ügyének szentelve, annak minél tágasb terjesztésére, e megye idegen ajku faluinak iskoláiban miként lehető behozatalára s közönséges virágoztatására szolgáló adatokat javallatkép öszveszedve, eljárásáról a jövő közgyűlésen jelentést adjon.

„A felolvasott törvényeknek rendszeres kihirdetése sikeresíttetvén, a mi azoknak foganatba hozatalát illeti, minthogy tartalmuk főleg a nemzet egy oly osztályzatát illeti, mely a jelen kihirdetésben nem részesült, a földesúr és jobbágy közti kapcsolat pedig azt teszik szükségéssé, hogy jelesen az úrbéri törvények tartalma az itt jelen nem volt jobbágyoknak is egész kiterjedtséggel adassék tudtára, fontolóra vétetvén egyszersmind az is, hogy az úrbéri törvényczikkelyek általánosan egész hazára lévén készítve, a már azelőtt külön úrbérrel ellátott hajdani Bánság három megyéjére nézve az azokban divatozott előbbi szokásnál fogva számos záradékok s kivételek fordulnak elő, sőt hogy több, egyéb kérdésekre nézve is az egyarántiság tekintetében segíteni kelletik, a törvényeknek miképen eszközlendő teljesítését, nehogy mindezekre nézve a jobbágyok akárhonnét származható belmagyarázatok s félreértések által zavarodásba ejtessenek: a Karok és Rendek elkerülhetlennek találták, hogy mielőtt az úrbéri törvényczikkelyek a községekben kihirdettetnének, azok a többiekkel együtt eleve, küldöttségkép, alkalmaztatólag ezen megyére, szedettessenek rendbe, s egyszersmind teljesítésre szükséges utasításokkal akkép készíttessenek fel, hogy az érdeklett kihirdetés és foganatosítás egyiránt, és mind a két fél közti bizodalom kivánata szerint eszközöltethessék. Rendszerinti, vagy ennek akadályoztatása esetében másodalispán úr elölülése alatt e végre tartandó küldöttség, mihez a megye szavazattal biró minden nemesei szabadon járulhatnak, és nem csak az úrbéri törvények rendszeres alkalmazását, hanem a többi törvények s névszerint a magános vállalatok tárgyában alkotott törvényczikk folytában, a kereskedés előmozdítását segíthető adatok s módok kijelelését, úgy a törvényes birságiumoknak ezentúl minő pénzben leendő fizetését, s az egész törvények iránti öszvevételeit, a mennyire ezek folytában határozatok hozatalának szüksége fennforogna, tárgyaló munkálata a legközelebbi közgyűlésre bemutatandó. Az pedig a felhozott vitatások sorában világosan kijelentetik, hogy ezen ország alkotmányi elveinél fogva teljes értékű pengő pénz lévén egyedül a fizetés törvényes eszköze, az úrbéri törvényekben előforduló adózások is, valamint a

törvények sorában előforduló minden pénzbeli kitételek, csak teljes értékű ezüst pénzben értetődnek. Végre az úrbéri 11. törvényczikknek az elhagyott telkek jegyzésbevétele iránt, rendelkezésére járásos főbíró, illető esküdt, s tiszti ügyészi hivatalnak meghagyatik, hogy azokat küldöttségkép, a törvény nyilvános értelme szerint összeírva, eljárásukról a jövő közgyűlésre jelentést adjanak. Mi végre ezen határozat mindkét alispán, négy járásos főbíró s tiszti főügyész uraknak kiadandó."[1])

---

[1]) Temes várm. jegyzőkönyve 1836-ról, 2213. szám. E küldöttség össze is jött, de csakis az új urbéri gyakorlat foganatosítását tette tanácskozása tárgyává. Ez irányban javaslatot is készített, mit az 1836. okt. 17-én tartott közgyűlés el is fogadott s az úrbéri törvény végrehajtása a szabályzat szerint történt Temesben. U. o. 2962. szám.

Ujabb ősrégészeti adatok Délmagyarországból.

Orosz Endré-től.

Jelen közleményemben nem új őstelepeket vagy lelhelyeket mutatok be, hanem a már részint mások, részint magam által ezelőtt felfedezett és leírt őstelepekről újabban előkerült azon ősemberi tárgyakat említem meg, melyeknek följegyzése az illető telepek tüzetesebb ismeretéhez legalább is nem fölösleges.

A csókai „Kremenyák" őstelep.

(Torontál m.)

Dr. Szentkláray Jenő ezen őstelepéről a fölfedezőn kívül még Dr. Dudás Gyula is tett közzé adatokat.[1]) Magam az 1894. évi húsvéti szünidőben tett Tisza-melléki praehistoriai excursiomon (III. 26-án) szintén meglátogattam Kremenyákot s az ezen alkalommal általam gyűjtött anyagot és följegyzett adatokat a már elég részletesen ismert topographiai viszonyok újabb megemlítése nélkül itt ismertetem.

Eszközök.

Quarz-homokkőből 1 drb őrlőkő-töredék. 7 drb. carneolvörös, viaszsárga, hamúszínű, fehéres-sárga és tarka változatú kis szarúköves-tűzkő szilánk, melyek leghosszabbika 24 mm. — Ép, tökéletes körtealakú hálónehezék téglavörösre égetett agyagból. Magassága 5·5 cm., legnagyobb kidomborodásának átmérője 4·5 cm. Hegyes (felső) végén 3 mm. átmérőjű lyukkal van átfúrva a fonal számára. Az ily körteidomú s más gömbded alakú hálósúlyok gyakori előfordulásúak a délmagyarországi őstelepeken.

Edények.

Élénk téglavörös, téglasárga, hamúszínű és palaszürke, elég sűrűn jelentkező edénycserepek, melyeknek anyaga apró csillámos agyagból korong nélkül van elég ügyesen idomítva és többé-kevésbbé jól kiégetve.

---

[1]) L. Tört. és Rég. Ért. VI. 142; u. o. U. F. I. 158—160. Arch. Ért. Ú. F. X 356–357.

Vastagságuk 5—20 mm. közt áll. — Perem egyenesen felálló. Fogantyút csak átfúrt csücsköket találtam, szabályos köralakú fülüreggel. Fenék lapos, síma. A kevés számú ékített cserepeken előjön vesszŏ-dísz, egyenes vonal-d. és apró csücsök-d. Különösen jellemző a „Kremenyák" őstelepre az egyenközűen haladó zegzúgos egyenes, az ú. n. tört vagy szögvonalú dísz, mely vesszŏ-díszszel együtt összalakulatban is kapható. A cserepek nagy tartó edények, fazekak és csuprok töredékeit képezik.

Konyhahulladékok.

Nyers fehér, s gyakran előkerülő égetett, fehér, kékes és fekete színű csonttörmelékek s nagyszámú kagylóhéjak e csoport tárgyai. Csak rövid pár órai idő alatt szerencsés voltam az alábbi nem kevéssé érdekes állatfajsorozat jellemző, vagyis a determinálásra alkalmas maradványaiból gyüjthetni.

1. Bison priscus, H. v. Mey? felső állkapcsi hátsó zápfoga. Hossza a hiányzó fog-gyökerek nélkül 5·5—6 cm., ép állapotában 8 cm. is volt, miből kiviláglik, hogy tényleg egy nagyobb Bos fajtól származik. Legnagyobb szélessége a rágófelület külső élén 38 mm., legnagyobb vastagsága a fog-gyökerek kiágazásánál 27 mm. Koronájának redőzetei teljesen épek s nem kopottak. A fog felülete sötét-barna színű világos-kékes erekkel tarkítva. Földhordás által került a fekete televényből a felületre. Összehasonlító anyag hijjában nincs determinálva, tehát a nálunk előforduló praehistorikus bovinae-k közül lehet Bos (tulok) és Bison (bölény). Redőzeteinek eltérő alakja és a fog nagysága miatt nem Bos taurus, az Európában a bölénynél hamarább kipusztult Bos primigenius nálunk elég ritka, ellenben gyakori a Bison (v. Bos) priscus. S tekintve, hogy ősemberi tárgyakkal a Bison előfordul s tekintettel arra, hogy a délmagyarországi alföldön már így többször is fordult elő,[1]) nem tévedek, ha ezen fogat is leginkább a magyarországi ősbölénytől vagy bölénytől = Bison priscus, H. v. Mey tartom származottnak. Ősemberi telepen találtatván, kétségtelen, miszerint a telepesek vadász-zsákmányát képezte.

2. Bos taurus, L. zápfoga.
3. Equus caballus, L. zápfoga.
4. Cervus elaphus, L. zápfoga.
5. Sus scrofa, L. fogai.
6. Kis emlőstől (?) származó 5·5 cm. hosszú, ép, pörkölt csontocska.
7. Üreges, vékony, madárcsont. Undet. sp.
8. Ciprinus carpio, L. 1 garatfoga, 8 mm. átm. halcsigolya és néhány halszálka.

---

[1]) L. Orosz E. „Új őskori-telep Öregfalú határán." — Délmagyarországi Tört. és Rég. Ért. 1896. évf. I-sŏ füzet.

9. Unio pictorum, L. héjtöredékei ritkán.
10. Unio batavus, Lamk. apró, kerekded teknői fölötte gyakoriak.

Egyéb tárgyak.

Nagy drb. téglavörös és szürke égett agyagrögök, tűzpad töredékek, melyekben gabnapelyva és szalmaszál benyomatai vannak. — Fekete, likacsos, könnyű, olvadt agyagrög, mely a vízen úszik. — Egy kis, égett, piros agyaggolyócska.

Minthogy a csókai „Kremenyák" őstelepen többen gyűjtöttek és tehát több kutató közölt róla leleteket és adatokat, e miatt részletesebb következtetések levonásának helyet adni itt e leletközleményben alkalomszerűnek nem látom. Röviden azonban kiemelem, hogy a csókai őstelep a közeli Tisza folyó évenkénti kiöntéseiből keletkezett nagyterjedelmű bozótos mocsarak, nádasok és fűzesek (arundinetum et salictum) között, mint magasabb földhát vagy kiemelkedő kis sziget állott, miből következőleg őslakói valóságos pákász-életmódot folytathattak. Főfoglalkozásnak a vadászat és halászat látszik, igen alárendelt lehetett az állattenyésztés meg földművelés. Legkiválóbb lelete a Bison fog, mely állattól tüzetesebb kutatás által esetleg még több vázrész is kerülhetne napvilágra különösen a földmunkálatok végzésekor. Az összes leletek neolith culturára mutatnak. A telepen való további kutatás és gyűjtés nagyon kivánatos!

A tamásfalvi kincsleletlehez.[1])

(Torontál m.)

Az 1871. évi ismeretes kincsleletből maga a sváb találó többet elosztogatott „jó emberei között." A kincset a nemzeti muzeumba beküldő Szentpétery Pál 4 drbot jegyzett föl, melyeket a falúban széthordtak. Ezek voltak: 1 nehéz balta (véső?), 1 lándzsacsúcs, 1 kés (tőr? ez a legépebb állapotban volt a többi közt) és 1 oly tárgy, melyet Szentpétery nem láthatott, de melyről azt mondták, hogy emberi főre lett volna alkalmazható; . . . . . stb. — E följegyzés alapján én is meglátogattam 1894. V. 6-án Tamásfalvát s az ottan lakó Balázs György földbirtokos szíves útbaigazításával megszereznem sikerült azon bronztárgyat, mely a széthordottak közt legépebb állapotú késnek vagy tőrnek van jelezve. Ez a kincs legérdekesebb tárgyainak — a töröknek — mondhatni legnagyobb, teljesen ép példánya. Hossza 23 cm., a penge legnagyobb szélessége 33 mm. Pengéjének mindkét oldalán erősítő borda vonul végig. Markolata félholdalakúan a pengével egybeolvadó, ellips átmetszetű tömör bronz, melynek közepén 3 kidomborodás van a kézben való biztosabb megtartásra. A markolat hossza 78 mm. Markolatán

[1]) Arch. Ért. V. 162—163.

több vízszintes irányú, sorban váltakozó vesszŏ-dísz, egyenközű egyenes és görbe vonalú dísz kölcsönöz neki még tetszetősebb külsőt. Tulajdonosa fényesre takarítván, megfosztotta szép élénkzöld patinájától, mint egyik régiségi szépségétől. Anyaga vöröses bronz. —

Maga a találó szerint a kincset nem kutasáskor, hanem földből vert fal készítésekor az anyag-gödörben találták 1 méternél kisebb mélységben. — A széthordottakból megkerült 3 drb (vésŏ és lándzsacsúcs Temesvárt, tör nálam). Ezeken kívül a találó megtartott még 3 bronztárgyat, későbbi a jelenleg Zsombolyán lakó rokonainak adta át — emlékül. Ugy látszik tehát, több is kallódott el a leletből a Szentpétery által feljegyzett 4 drb.-nál.[1])

Tamásfalva.

Balázs György volt községi bíró k. b. 3 évtizeddel ezelőtt látott egy ép, fekete, átfúrt kőbaltát, melyet Tamásfalván, bent a helységben végzett házalapozási földmunkálatoknál találtak. A kőeszköz elkallódott. (94. V. 6. Saját jegyz.)

A kécsai „Kurjácska greda" őstelep.[2])

E telepről irott részletes értekezésemben (pag. 4.) fölemlítettem volt a telep körüli azon száraz, hovatovább eltünedező mélyedéseket, melyek az őskorban ott létezett parti kiöntések és mocsarak maradványait képezik. A telepnek keleti oldalán fekvő egyik ily — még ma is k. b. 50 lépés átmérőjű — mélyedésnek az őskorban létezett viszonyát a telephez igen érdekesen volt alkalmam szemlélhetni az 1895 évi, tavaszi oly sok talajvíz kiütése alkalmával, milyent Kécsa határainak mélyebb helyein, így különösen a Planistye határon évtizedenként talán egyszer észlelhetnek. Ugyanis míg az emelkedettebb talajon és dombokon a szépen előrehaladott buzavetések díszlettek, addig a mélyedményeket a kipusztult vetés helyén víz és iszap borította. Április hóban a tócsa kiszáradt s ekkor kizárólag 2 növény, ú. m. a Polygonum hydropiper, L. és Cirsium arvense, L. ütötte fel tanyáját. — Az újabban gyűjtött tárgyak a következők: 2 basalt s 1 vöröses quarcz-homokkő őrlőkő-töredék, melyekkel az őrlőfenékkő töredékek összes száma 29 drb. — 37 mm. hosszú, 2 cm. széles, pattogtatott élű tűzkőkés, meg 1 más kisebb szilánk fele. Amphibol-pala nyerskő 1 darabja. — Jellemző új adat a telep keramikájára 2 csónakalakú kis cserépedény töredéke. Az egyik féledény magassága csak 2—3 cm., peremtávolsága azaz szélessége a középen = 8 cm.; a másik kisebb töredék magass. = 5 cm. s csónak-orra éles. Ezen alacsony, kis edényfaj határozottan valamely külön czélra lehetett felhasználva. Kiváló érdekességük abban áll,

---

[1]) Milleker B., Délmagyarország őskori régiségletei. Különlenyomat 47. oldal.

[2]) A „Kurjácska gredai" őst. Kécsán. (Torontálm.) Erdélyi Muzeum. 1896. XIII. kötet. Orosz E.

hogy ezen alakjukból következtetni lehet, miszerint csónakjaik is voltak, melyek ez edények készítésének mintájául szolgáltak, mi ismét fényes bizonyságát adja az őstelep jelenlegi topographiai viszonyaiból levont ama következtetésem igazságának, hogy a telep és a köralakú kis dombok körül szembeötlő mélyedések őskori mocsarak nyomait jelzik. — A konyhahulladékokból 1 Cervus elaphus, L. zápfogat találtam s a már közölt fajok közül a gyakoriabbak szintén ismétlődtek. — A talált többi tárgyak jellegei már mind ismeretesek eredeti dolgozatomban. A kunyhólakások sövényfalainak agyagtapasztékaiban látható gabnaszemek benyomataiból meghatározandó a kécsai praehistorikus ember által termesztett gabnafajt (buza, rozs, árpa?), fölkértem egy botanikust erre, azonban ez üregek alapján a pontos meghatározás még microscop segélyével sem sikerült.

Cseneji-telep.[1]

1895-ben ismét meglátogattam a cseneji és újvári őstelepeket. Csenejről fölemlíthetek egy köralakú, lapos, átfúrt csücsökfogantyút és egy agyagdarabot, melyben gabnaszemeket mutató magbenyomatok vehetők észre. — Csenejből, az ottani házi kertek egyikéből egy szépen alakított és csiszolt ép serpentin-fejsze került a temesvári muzeumba, melynek lelhelyét a hiányos följegyzés miatt, sajnos! nem tudtam megtalálni, pedig hihetően az is őstelep.

Az újvári őstelep.[2]

Innen még négy őrlőkő töredéket jegyezhetek föl: gránitos kőzet = 1, basalt = 1, gránitos-muscovit-gneisz = 1 és conglomerátos-quarzkomokkőből = 1. Ezekkel az őrlőfenék-kő töredékek összes száma = 29. Egyik őrlőkő vast. = 8 cm. — Az edények csoportjából van egy felül nem domború, hanem szögletes szalagfül. Egy cserépre rátapasztva, a perem alatt az edény körül ferde hullámzóan haladó agyagszalag-díszt láttam, mely domború hullám-dísz az őstelepeken nem mindennapos. — Egy kis, fekete edénykének féltöredéke. Legnagyobb kidomborodásán vonul körben az edény körül egy 4 mm. keskeny, erkélyszerű párkány, mely élén vessződíszt visel. Több gráphitos fekete edénycserép. — A telep konyhahulladék állatsorozatába egy új adatot illeszthetek be, s ez egy 4—5 mm. átm. üreges madárcsont (Undet. sp.) fehérre égett kis töredéke, melylyel a telepről ezuttal a 12-ik állatot mutattam ki. — Megemlítendő még a Cervus elaphus-nak felső állkapcsi 2 igen jellegzetes szép zápfoga.

---

[1]) Délmagyarországi Tört. és Rég. Ért. 1895. évf. I. füzet. pag. 68.

[2]) Délmagyarországi Tört. és Rég. Ért. 1895. évf. I-ső füz. pag. 69—76.

Öregfalu.[1])

Egy 6 cm. széles és mostani töredék alakjában 6 cm. magas agyagtárgy eredeti alakbeli minősége ismeretlen, de leginkább valamely szoborműnek képezhezti alsó részét. Felső része hiányzik; alja lapos és mellső oldala egymás fölé lehajlított végű félkörökkel díszített. — Az öregfalui ősteleprŏl általam ismertetett Bison priscus szarvcsapot ismételten megmérvén, az ottan följegyzett méretviszonyokat helyeseknek jelenthetem ki.

A délmagyarországi muzeumban láttam néhány ép, nagy, Vattináról és Saághról (Temesm.) származó szép cserépurnát. Nekem annyiban érdemes róluk itt megemlékezni, hogy ezen ép edényeken láthattam jól a zsineg-benyomatú ornamenticát, néhány ujjbenyomat és kivált apró csücskök kiséretében, a mint én ezt a kécsai Kurjácska-gredai ŏstelep leírásában már kiemeltem volt.[2]) De épen ezen ép urnák kiemelt sajátságai adnak nekem tudomást arról, miszerint a kécsai, újvári és öregfalui bronzkori telepek teljesen azonos zsineg-, csücsök- és ujjbenyomat díszítésű edényei is ilyen urnaszerű edények voltak, mely idom és ornamentum tehát határozottan bronzkori typust képvisel. Ezen véletlen észrevételem eléggé igazolja, hogy a praehistoriában az összehasonlító vizsgálatok mily szükségesek és idővel mily sok igazságot lehet általok földeríteni.

Knéz. (Temesm.)

1894. VI. 10-én meglátogattam Knéz természeti változatosságokban gazdag vidékét ŏstelep kutatása végett, mert a délmagyarorsz. muzeumban egy ŏskori hálósúly van Knézről. Azonban itt is negativ volt a kutatás a kényelemkedvelő laikusoknak azon kárhoztatandó szokása miatt, hogy az ŏskori tárgyak lelhelyeinek közelebbi megnevezésével nem törődnek s megelégszenek azzal is, hogy: Knéz. Különben a dombos, tavas, nádas vidéken feltétlenül felfedezhető lesz idővel 1—2 ŏstelep. A lakók szerint több helyen fordulnakelő ŏsrégi vastag cserepek.

Apahida, Kolozsm. 1896. VII. 20.

---

[1]) Orosz E. „Új ŏskori telep Öregfalu határán." — Délmagy. Tört. és Rég. Ért. 1896. évf. I. füzet.

[2]) L. II. Edények. Benyomatú dísz. (Id. helyen.)

TÁRCZA.

Kivonatos jelentés az 1897. évi január és márczius hónapokban tartott választmányi ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1897. január 30-án.

1. A muzeumi gyüjtemények gyarapodása: a) Tárgyak: Deschán Achill társ. elnöktől az 1891. évi temesvári kiállítás elismerő okmányának cliché-lapja; Klingl Jánostól (Temes-Kubin) egy kőbalta és kőkalapács töredéke. b) Pénzek: Kalitovics Lőrincztől (Károlyfalva) 12 drb jobbára római ezüst-pénz és egy osztrák bankó. c) Könyvek: Temesvármegyétől, a magy. tud. akadémiától és cserepéldányok, összesen 13 kötet és 7 füzet. d) Lendvai Miklós, társ tagtól, a millennium alkalmából Temesvárott tartott ünnepségek meghívói, programmjai s egyéb hasonló nyomtatványainak gyüjteménye. — Az adományozóknak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatott.

2. Változások a tagok sorában: A rendes tagok sorából indokolt kérésükre töröltettek: Stadler József és Pottyondy Ferencz. — Új rendes tagokúl fölvétettek: Hemmen Ferencz, csanádi prépost-kanonok (Temesvár), Szűcs János, theol. tanár (Temesvár), dr. Popini Albert, kegy. r. főgymn. tanár (Temesvár) és a Polgári Iskola Resiczabányán.

3. Folyó ügyek: A választmány ezen ülésében lelkesen üdvözölte a társulat ujonnan megválasztott elnökét, Deschán Achill, temesvármegyei alispánt. Továbbá elfogadta Milleker Bódog társ. tagnak tervezetét a délvidéki lelethely-repertorium és lelethely-térkép szerkesztésére vonatkozólag s elhatározta, hogy e művet a f. 1897. és a jövő 1898. évben 15 ívnyi terjedelemben kiadja, mire egyben a szükséges költségeket is megszavazta. — Temesvármegye törvényhat. bizottságának külön is köszönet szavaztatott a fennállott Temesi Bánság közig. szervezetére és gazdasági történetére vonatkozó, a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltárából megszerzett okiratok másolatainak átengedéséért. — Előterjesztetett az 1897. évi közgyülésileg jóváhagyott költségvetés. Végül elhatároztatott dr. Baróti Lajos társ. tag indítványának foganatosítása, a Bánságban fennállott kinestári jószágigazgatóságok és tiszttartóságok, továbbá a temesvári törvényszék irattárának átkutatására vonatkozólag, — és Vimmer József vál. tag azon indítványának végrehajtása: hogy a közgyülések megtartása idejének megváltoztatása miatt a választmány egy saját kebeléből választott bizottság által a szokott időnél előbb vizsgáltassa meg az 1896. évi pénztári számadásokat, hogy így a pénztári számadások is ezután a polgári évvel véglegesen lezárassanak.

4. Felolvasás: „Versecz vidéke a középkorban.“ Milleker Bódog, társ. tagtól.

II. Rendes havi választmányi ülés 1897. márczius 31-én.

1. A muzeumi gyüjtemények számára újabb adományok érkeztek: a) Derera Izrael, társ. alapító és vál. tagtól, egy hindu házibálvány és Buxtorf János bibliai Concordantiája 1632-ből. b) Torontálvármegyétől a megye legújabb térképe. c) Kapdebo Gergely társ. tagtól néhai id. Ormós Zsigmond, a társ. alapítójának 1883. évi jubileumi ünnepére kiválóbb egyénektől érkezett üdvözlő iratok egy kötetben. d) Hiller bárónőktől (Temesvár) 3 drb. kis római edény. e) Gozsdu Elek, kir. ügyésztől (Temesvár) egy régi botanikai könyv 1563-ból. f) Prepeliczay Ödön főszolgabírótól (Detta) 29 drb vegyes pénz és egy pecsétnyomó. g) Lautner Vilmostól 1 drb. pénz. h) Dr. Baróti Lajos társ. tagtól, a m. tud. akadémiától, a m. nemz. muzeumtól és cserepéldányok gyanánt összesen 33 füzet könyv. — A választmány mindez adományokért jegyzőkönyvileg mondott köszönetet. — Vétetett azonkívül egy egyptomi márványszobrocska: „Ra“ napisten szobra. Találta 1896. április havában, a Duna-medrében a Vaskapunál Stanisztia Péter, szerbiai lakos.

2. Változások a tagok sorában: Meghalt Torma Károly, a társulat tisztb. tagja. — Új rendes tagul fölvétetett: Raacz Kálmán, n.-beneseki körjegyző.

3. Folyó ügyek: A választmány örömmel üdvözölte Derera Izrael alapító tagot, kinek király Ő Felsége a magyar nemességet adományozta. — Örvendetes tudomásul vétetett Temesvár szab. kir. városának 4058/1897. sz. átirata, melylyel elfogadta a muzeum-társulat tervezetét a város területén levő tört. nevezetességü helyeknek emlékezetes megjelölését illetőleg. Tudomásul vétetett, hogy a millenniumi kiállításon volt összes tárgyak és a temesvármegyei mezőgazdasági helyibizottságnak használatra kiadott könyvek hiánytalanul visszaérkeztek. Vimmer József, vál. tag, a kiküldött bizottság nevében jelentést tett az 1896. évi pénztári kezelés és számadások megvizsgálásáról, mely szerint minden rendben találtatott. A jelentés a legközelebbi közgyűles elé terjesztendő. Öt darab kép időközben eszközöltetett restaurálása jóváhagyatott. Elhatároztatott a Szilágyi Sándor, kiváló történetírónk, jubileumára verendő bronzérem megvétele. Végül a választmány felhívást intézett a társulati tagokhoz új tagok gyüjtése végett.

4. Felolvasás: „Adalékok Krassóvármegye 1848. évi mozgalmainak történetéhez.“ Irta: Mihalik Sándor, polg. isk. tanár, Resiczabányán.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XIII. (ÚJ) ÉVFOLYAM **1897.** IV. FÜZET.

Felső-Moesia és Dacia fő-közlekedési kapcsolatának irodalmi állapota s a „Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat" ez irányú tevékenységének méltatása.

A Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat számos sikerei között nem utolsó jelentőségű az a sok becses adalék, amivel Dacia határszéli összeköttetéseinek felderítéséhez járult.

Hisz a társulat megalakulása és fellépése előtt jó formán alig tudtuk, mitevők legyünk a Peutinger tábla[1]) idevonatkozó helyneveivel s a legképtelenebb irodalmi tévelygések ingoványaiban mozgott összes topographiai tudatunk. Azt például, hogy Tibiscum Karán-Sebes közelében a Bisztra-Temes vizek egyesüléséhez esik, a gróf Marsigli Lajos[2]) által ott felfedezett s az Ordo municipii Tibisci megrendeléséből annak idején szerepelt oltárkő alapján 1690 óta már sejtette a tudós világ; de minden kétséget kizáró helyrajzi igazsággá csakis Ortvay Tivadar[3]) 1874-beli kutatásai jegeczitették ez ingadozó feltevéseket. Berzovia hollétére pedig a mult századi Griselini elég helyes irányítása daczára, (midőn a Berzova folyóval hozta kapcsolatba a Tabula Peutingeriana állomását)[4]) a mai **Zidovin** (és nem Zsidovin, a mint a közigazgatás írja) belterületén Ormós Zsigmond,[5]) a társulat megalapítója és

[1]) D. Conrad Miller: Weltkarte des Castorius genannt die Peutingerische Tafel, Ravensburg 1888.

[2]) Gr. Marsigli (Lajos): Danubius Pannonico-Mysicus. Hagae Comitum et Amstelodami 1726 folio-kiadás.

[3]) Ortvay Tivadar, Tibiscum helyfekvése 1 térképpel. Archaeologiai közlemények 1876, új folyam, VII. kötet, 1—48. lap.

[4]) Griselini Ferencz: Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvárer Banats. Wien, 1780.

[5]) Ormós Zsigmond: Berzovia. Archaeologiai közlemények, 1871. évf. 142—153. lapjain, 1 térvázlattal. Közölte Milleker Bódog is.

nagyérdemű elnöke, 1870-ben — tehát Griselini után épen kerek száz esztendővel — adta meg a végérvényes felvételt.

Ormós Zsigmond meghatározása nagyban hozzájárult azután egy Temesváron tán kevésbé ismert, ott meg sem fordult, de a Délvidék, valamint egész Dacia helyrajzi történetében elévülhetetlen érdemekkel biró munkatársunk magyarázó fellépéséhez is. Goos Károly, segesvári tanárt ugyanis nagyban foglalkoztatták már 1870 körül Tomaschek Vilmos, akkor grácz, s ma bécsi egyetemi tanárnak a dák nyelvemlékekről az osztrák gymnasiumok közlönyében kiadott nyelvészeti fejtegetései.[1]) Ezen specialiter tanügyi köröknek szánt fejtegetésekről, magától érthetőleg Ormós Zsigmondnak alig lehetett tudomása, mert nagy kérdés: vajon nem vezeti-e őt is ép úgy félre Tomaschek tetszetős magyarázata, mint Goos Károlylyal is megtörtént.

Tomaschek ugyanis a térképen Ezeres községet hangtanilag a Tabula Peutingeriana Ahihis vagy Azizis állomásával azonosítá. Goos Károly bár nem juthatott a hely színére, de erdélyrészi származásánál fogva nyert behatóbb helyrajzi tájékozottságával rögtön felismeré e névrokonság becsét s a midőn azt készséggel felkarolta, egyúttal sietett azt is megállapítani, hogy az Ezeres közelében elfolyó Poganis viselhette a Bubalus elnevezést.[2]) Sőt combináló buzgalmában a Peutinger tábla Caput Bubali statiójának örököséül a Karán-Sebes átellenében, épen a Bogsán—Zsidovinra vezető út kiindulásánál fekvő Valje Boult is hajlandó vala elfogadni. A Tomaschek-Goos által feltételezett útirány déli folytatásául Zsidovintól Versecznek, illetőleg Vatinának levezető Moravica völgyesatornája szinte önkényt kínálkozott s ott csupán Centum puteat kelle a Moravica számos forrásánál Temes-Buttyin felé elhelyezni, miután még délebbre Verseczet Arcidavaval, Apot a Karassal vélték Goos és Tomaschek azonosíthatni. Az annyiak által eredménytelenül nyomozgatott daciai főút hollétét tehát ezekből kifolyólag megoldottnak tekintheté a régészeti irodalom is.

S ki tudja nem marad-e mind e mai napig ebben a stádiumban ez a sokaktól feszegetett kérdés, ha Torma Károlyt 1881-ben nyughatatlan szelleme és erős kritikai érzéke a helyszínére nem vezeti! S mily megbecsülhetetlen szerencse, hogy a délmagyarországi társulat lelkes gárdájából egyesek kiséröiül szegődtek! s tán épen az isteni gondviselés sugallatából nem haboztak azon melegiben közzé is tenni megfigyeléseiket! Ki hitte volna ugyanis akkoriban: hogy Torma Károly hangyaszorgalmának

---

[1]) Wilhelm Tomaschek: Miscellen zur alten Geographie. Zeitschrift für österreichisches Gymnasialwesen, 1867.

[2]) Carl Goos: Studien zur Geographie und Geschichte des traianischen Daciens. A segesvári ág. ev. főgymnásium 1873/74. évi Értesitőjében.

eredményeivel örökre adósa maradjon irodalmunknak s az 1881/83 folyamán annyi oldalról vizsgált és nyomozott délvidék adattárát csakis a bécsi egyetem „Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen"-jeiben közzétett s Moesia és Dacia határviszonyaira igazi kincsül szolgáló feliratokkal gazdagítandja!

Valóban hálát adhatunk az útitársak nemes vállalkozásának, s a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ama szerény igényű úti jegyzeteiben nemcsak tudományos életünknek hozott Torma Károly váratlan elhalálozása miatt sokszorosan megbecsülhetetlenné vált szolgálatokat; hanem az ő alig emlegetett s a külföldön nem is sejtett felfedezési érdemeihez is a legfélremagyarázhatatlanabb documentumokat szolgáltatá. Hisz ezen közlemények nélkül az összes bejárási eredményekre a feledés fátyla borúl vala s maholnap újból kezdhetnők vala az egész nagy problema kinyomozását.

Ezzel az elismeréssel elfogulatlanabbul és készségesebben alig adózhatik valaki az igen tisztelt társulatnak, mint jó magam, a ki szintén Torma Károly buzdítására szegődtem Dacia kutatói közé, s nem annyira képességeimnél, mint inkább a körülmények sajátos játékából apránként az ő nagy hagyatékának méltatlan örököse gyanánt kénytelen-kelletlen tovább küzködöm Dacia topographiájának rejtélyeivel.

S a midőn látva és tudva, hogy a mester hazájától távol mi kedvet sem érez a vaskapúi szabályozás kitünő alkalmának régészeti értékesítésére, s 1893-ban, majdnem a szabályozási míveletek utolsó stádiumában rászántam magam Al-Duna őrvidékének és feliratos emlékeinek tüzetes felvételére, első sorban én is Torma Károly lelkes útitársainak feljegyzéseiből meríték útbaigazítást. Sőt a midőn a dunaparti sziklaút bejárása után meggyőződtem arról: hogy Dacia és Moesia összekötő utainak tüzetes kinyomozásával még mindíg nem vagyunk készen, Böhm Lénárd,[1]) Milleker Bódog[2]) és az 1896-ban disciplinánk nagy kárára oly hirtelen elhalálozott Boleszny Antal, orsovai plebános, valamint Pontelly István, vagyis Torma Károly gárdájának közleményei szolgáltatták vállalkozásomhoz az első útbaigazítást. Ha tehát az én fáradozásaim sem maradnak egészen eredménytelenül, abban a társulatnak ezen a réven szintén jelentékeny részt és érdemet tulajdoníthatok.

Mindezt jól esik hangsúlyoznom épen most, a midőn Torma Károly 1897. márczius 1-én egész váratlanul bekövetkezett elhalálozásá-

[1]) Böhm Lénárd: A Lederata—Tibiscum közötti hadi útvonal. Tört. és rég. Ért. Temesvár. Régi IX. évf. 1884.

[2]) Milleker Bódog: Váradja története. — Centum putea. Tört. és rég. Ért. Új folyam VI-ban, 1892. Délmagyarország római régiségleletei.

val egyszerre egész borzasztóságában előnkbe tolult az a kétségbeejtő lehetőség: hogy a megnevezettek áldozatkész segédkezése nélkül nem jut vala-e ismét feledésbe a Daciába vezető hadi útról annyi utánjárással szerzett megfigyelések összessége? Szerencsére Torma Károly egyéniségének varázsereje a társulaton kívül állóknál is oly ellenállhatatlanúl érvényesült, hogy Halaváts Gyula,[1]) országos geologusunk, aki az előtt a római régészetről alig is vett tudomást, a vele történt találkozásokból szintén akkora kedvet kapott a szóbanforgó daciai útvonal bejárására, hogy 1881 óta szerzett észleleteiről az Archaeologiai Értesítő 1896. évi I. füzetében Torma Károly követőjeként már be is számolhatott.

Ily módon 1881 óta egymással párhúzamosan, sőt egymás utairól alig is tudva, egész kis „Torma-iskola“ foglalkozik a délvidék régészeti problemáival s miután 1896. márczius 9-én szerencsés valék én is a m. tud. Akadémia elé terjeszteni „A lederata—tibiscumi összekötő útvonal“ topographiájáról és hadállásairól szóló részletes és maholnap sajtó alá kerülő monographiámat,[2]) tán nem lesz érdektelen e társulat körében, a honnan e tanulmányok kiindultak, a kutatások ez időszerinti állásának végeredményeit legalább vázlatosan bemutatnom. Lássuk tehát a daciai út egyes szakaszait!

I. Lederatától XII milliare Apoig s onnan XII m. p. Arcidavaig, vagyis Váradjáig.

A sokszor és sokak által emlegetett fő útvonal Moesia területéről Viminaciumból követte a Duna balpartját a mai Rámánál megépült Lederatáig. Innen irányult Dacia felé az a hajóhíd, melynek képét a Traianus oszlop 31/33 domborműve is fentartotta. Maga Danubius, a folyam nemtője is elégülten szemléli a hadcsapatok átvonulását. Az első sorok már elérték a túlsó partot, a hol a császár vezérkarával egyszerű szolgálati pectoraleban, panyókára vett köpenyben szemlét tart felettük. Az alatt Lederata porta principalisán még egyre tolul ki a sereg, hogy megtörje Decebal uralmát és a dákok vakmerőségét.

A Tabula Peutingeriana névsorozatában Lederatától XII római mérföldre (1 milliare = 1472·5 méter) jelzett Apo volna tehát az **első** daciai állomás. Goos Károly, Tomaschek Vilmoshoz csatlakozva, a Karas folyót tekintette Aponak. Maga Torma Károly is ehhez a nézethez csatlakozott kezdetben s Duplájnál, a hol a Karas hídrészletei, Böhm szerint, még nem oly rég láthatók valának, feltételezte ez állomást. Böhm Lénárd azonban mindjárt 1884-ben meggyőződvén a felől, hogy a római út keletebbre vezetett el, a fehértemplomi határ északi csúcsában,

[1]) Halaváts Gyula: A lederata—tibiscumi római út. Arch. Ért. 1896. I. febr. füzet, 4—12. l.

[2]) Téglás Gábor: A daciai út Palánkától a Bisztra torkolatáig. Ismertetve Akadémiai Értesítő, 1896, VII. kötet 8. füzetében, 407—411. l.

a kőhíd és a jámi határkereszt közelébe eső Missich-árokmenti, úgynevezett „Fünfgulden Felder"-en próbálta **Apo** állomást kijelölni.[1]) Ugyanide szavazott Halaváts Gyula is, jóllehet Milleker Bódog[2]) már bebizonyította, hogy néhány római és egy barbárjellegű urnán kívül minden egyéb lelet újabb eredetű és az antik üveg és cserépdarabok az 1738-ban elpusztult Saalhausen nevű helység maradványainak tulajdonítandók. A körülbelül 150 m. hosszú s 130 m. széles castrum létezése tehát a lehető legkérdésesebb mind e mai napig s egyelőre be kell érnünk annak tudatával, hogy a római utak ezen területen vezettek mégis Daciának. Az állomás holléte további tanulmányt igényel.

Ó-Palánkától a Nera és Karas homokos közén, épen a báró Lopresti-emlék mögötti „Sztari czrkva" (régi templom) nevű téglatörmelékkel jelzett romhalmaz irányában vonul a római út a szántókon a palánkai malomig s az alatt a csatornán át Vracsevgáj felé, a mint Böhm megállapította volt.[3]) Vracsevgájtól nyugatra, a szőllők közelében jól kivehető a másutt leszántott úttest. Verestemplomtól északra a vasúti töltést, és a 6. km. oszlopnál a fehértemplom—verseczi utat szelve Csehfalva (Ablián) közelében, a Missich-ároknál feltételezett Apohoz hatol. Kőanyagát erősen pusztítja a szorgalmas szántó-vetők munkája s az agyagos talaj sem igen kedvezett fenmaradásának. Igy nagy közökben elvesztjük szemeink elől; de a szájhagyomány és köztudat azért még ott is fentartotta, a hol már rég kiegyengette az ekevas.

A jámi határkereszttől Csorda, Vrany felé vezetett Mercsinánál a Karast közelíti meg s úgy ereszkedik Váradjának, a Karas balparti Rovina (rom) nevű rétjére, a hol Torma Arciadava alapját 1883. julius 2-án szerencsésen megtalálta.

A Peutinger tábla Arcidavaja, a ravennai Anonymus Artidabaja, Ptolemaeus (III, 8, 9) Ἀργιδαυα-jától kaphatta Váradja is nevét. Ha azonban Váralja alakjában vizsgáljuk, akkor inkább a mögötte kimagasló Kilia hegy régiségeire vonatkozik az elnevezés, mert a római castrum a Karason túl egy negyed kilométernyire s a Greovacra vezető járási úttól 50 m. délre épült volt. A falazat kő- és téglaanyagát báró Baich Milos a közel eső uradalmi épületekhez alkalmaztatá a hetvenes években. Ha azonban a Karas kiöntése után beiszapolja a területet, a vár négyszöge azonnal szembetűnik, míg más időben csakis gyakorlott szem ismerheti fel a fű növéséről. Falazata a Kilia hegy durva sarmata meszéből épült a még észrevehető maradványok szerint.

---

[1]) Böhm L.: A lederata—tibiscum közötti hadi útvonal. Tört. és rég. Ert. Temesvár. IX. évf. 57. lapján.

[2]) Milleker B.: Délmagyarország római régiségleletei. 1892. Külön lenyomat a Tört. és Rég. Értesítőből.

[3]) Böhm L.: A lederata—tibiscum közötti hadi útvonal stb. 53. lapján.

Arcidava falain kívül is terjedelmes építkezésekkel birhatott. A Karason túl a jobbparti Váradjára vezető utczában a harminczas években falazat-épületromokat, faragott oszlopot, Nero idejéből arany-, ezüst- és rézérmeket ástak ki.[1]) 1847-ben pásztorgyermekek Nerotól 1 arany és 2 ezüstérmet találtak,[2]) s azóta is mutatkoznak éremleletek. Feliratot azonban nem sikerült innen megmenteni, jóllehet a daciai út terjedelmesebb táborhelyét képezé Arcidava, melynek a Kilia hegyen — a mai Váradja felett — még külső őrhelye is vala. Ugyanott igazolhatom a Milleker által megtalált őstelepet.[3])

A castrum elhelyezése nyilván arra utal, hogy a tőle keletre eső oravicza-dognácskai Érczhegység védelmére épülhetett. De már a dákok idejében fontos őrhely állhatott itt, mert nevét is úgy vették át a rómaiak. Tomaschek szerint a baktriai dagyu danhu kerületet, főhelyet jelentett valami 25 daciai és balkánvidéki névben találkozunk a dava végzettel.[4])

II. Arcidavától a XIII római mérföldre fekvő Centum puteaig.

Arcidavától egyenesen északra, a Csobeny nevű házcsoport irányában a Karast áthidalva, a kakovai szőllők felé fordul az út s a kakova—komoristyei utat az útszéli kútnál elérve, a mellett vonul a mindinkább szűkülő Cernoveč völgyén felfelé Komoristyének, melynek iskolája mellett utczául is szolgál. Majd Komoristyén túl egész Forotik közeléig út gyanánt használják. Forotik belterületén is észrevehető s itt mindenütt „Drumu Iréné"-nek, Iréne útjának nevezik, nem mint Jám körül, hol Mária Terézia útjaként mutatták be nekem, minthogy a verseczi vár építőjéül is Mária Teréziát emlegették.

Forotikon túl a Cernoveč-patak brezonfalva—nagy-szurduki szorulatát kikerülve, a keleti magaslatra vezették s a nagy-szurduki viczinális út vonalán a 248 m. magaslatot átszelve, a község keleti szélén Jaksa nevű földmíves telkén ereszkedik a rendkívül csúszós, agyagos területen le.

Igy a községet érintve, a Doklinra vezető járási út irányában a 203 m. jelzetű keresztnél észlelhetőleg, a helységtől alig 2 km. távolságban Csiki Mihály birtokostól Keul Gyula, bécsi csipkegyáros kezére került Rovina („Rom") nevű uradalmi területen Centum putea „Po gradje" nevű sáncznégyszögét, a mint Torma Károly 1883-ban

[1]) Fényes Elek: Magyarország leírása. 1847, II, 342. l. és Bárány Ágost: Temes vármegye Emléke. Nagy-Becskerek, 1848. I, 140. l.

[2]) Oesterreichisches Morgenblatt, 1847. évf. 119. sz. 476. l. s innen Seidl J. G.: Fundchronik, II, 31. l. és Böhm: Geschichte des Temeser Banats.

[3]) Milleker Bódog: Varadia története, 7. l. U. az: Versecz v. története, I, 17. l.

[4]) W. Tomaschek: Einiges über das thrakische. Zeitschrift für österr. Gymnasialwesen. 1873. p. 141, és Die alten Thraker. Wien, 1894. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. II. Zweite Hälfte.

megtalálta s Milleker Bódog[1]) jelezte volt. A Doklinra vezető út épen derekában szeli s ily módon belső szerkezete is önként előnkbe tárul. Befelé a Cernovečnek lejtő terraszon feltűnik az az épületrom is, melyet Tormával együtt katonai fürdőnek minősíthetünk. Az egész épen a Cernoveč nyugatról délre hajló fordulatánál kifejlődött téves öblözetben 210 m. magasságban keletről a 331 Doklin csúcs erdőségei s északnyugatról a szurduki uradalom tulajdonát képező tanyaépületet mutató magaslatok közt épült, honnan a verseczi szigethegység csúcsaira szép kilátást nyerhettek a rómaiak.

A castrum neve és rendeltetése még további vizsgálatokat igényel.

III. **Bersovia** XII római mérföld, valósággal 19 km. (Anonymus Ravennatus Bersovia, IV, 14, Priscianusnál Berzobis).

Centum puteatól a Cernoveč vizen át a túlparti magaslatokra vezet a római út s ott egy oldalágat bocsát Doklin felé. A főút Királykegy (Königsgnad) irányába a dombhátat követve s a községet nyugat felé a káposztáskerteknél kikerülve leereszkedik a falu patakához (Vuna Satuluj). Abból ismét felemelkedik s Füzes községtől keletre a Deala Cruci (231 m.) árkainál a füzes—bogsáni járási utat átvágva, mind északnak tartva ereszkedik át a zsidovini határba. Ott a Blazsuti tanyánál elvezetve, határútul is szolgál egy részben s a bogsán—vojteki vasút állomásától nyugatra egyenesen a Zsidovin belterületére eső castrumnak vág.

Zsidovin, vagy helyesebben Zidovin község nevét is a római romoknak köszönheti, mert eredetileg annyit jelent, mint falmaradvány. A romok helyét 1783-ban eszközölt telepítések derítették fel s még 1803-ban az újabb telepítésnél is egy darab „Altes Gemauer und Schutt“ kellett kikerülni, mígnem 1863-ban 3 lakos azt megvásárolván, Blazsuti tanyaépítkezéseihez értékesítették a kifejtett kő- és téglaanyagot. Itt gyanította Ormós Zsigmond[2]) a praetorium fekvését is. Pár év előtt a gör. keleti templom építése közben a Bogsánra vezető út baloldalán hengeres fűtőcsöveket találtak. A vallásalap ispánsági épülete mögötti kertben is hatalmas építkezés maradványai észlelhetők, a miről Müller János, alapítványi uradalmi ispán kalauzolása mellett meg is győződhettem. Kuty Lajos, közalapítványi ügyész vezetése mellett a gör. kel. templomtól éjszakra nyiló utczában, az ott lefutó vízárkon túl jobbra Grecu Josif 337. számú házát felkeresve, a pinczét 1·8 m. magasságú durva terméskövekből, legkivált bogsáni trachyttuskőből, gazdag mészhabarczczal megépített sziklakemény római alapfalazatból állónak találtam.

1889 körül egy terra-cotta szobrocskát játszottak el a gyermekek.

---

[1]) Milleker Bódog: Centum putea. Tört. és rég. Ért. Uj folyam, VI. 1892. 214—217. l.

[2]) Ormós Zsigmond: Berzovia. Archaeologiai Közlemények, 1871, VIII, 143—153. l.

Értesülésem szerint Borlea Zsigmond, volt országgyülési képviselöt 6000 frc. ásatási segélylyel buzdította itt kutatásra a bucaresti román tud. Akadémia. Az ő ásatásairól azonban nincsen értesülésünk. Legtöbbet fáradozott itt Diaconovich Adrián, bogsáni épitész, a ki, mint a politikában, a régészkedésben is nagy lelkesedéssel és szenvedélylyel karolja fel a rómaiakra utaló emlékeket, s ifjúkorától kezdve ritka kitartással rajzolja, jegyzi a románság összeköttetéseit. Nála a LEG ⌈⌈⌉⌉ FF (legio IIII. Flavia Firma) bélyegeinek három változatát, számos cheramikai aprósággal, lámpával, épitötéglával, fedélcseréppel, fütöcsövekkel stb. láttam. Az ő szivességéből jegyezhettem fel a rómaiak leggyakoribb lámpabélyegét is, FORTIS, melyet ő maga mentett ki a romokból. Ép oly érdekes reliquiákkal rendelkezik Budintinianu János bogsáni ügyvéd is, a ki egy bronzsisakot és egy kecses bronzszobrocskát szerzett Zsidovinból.

A bronzsisakot a peremen végig kettös barázdadisz s ebbe beleponczolt körékitmény diszíti. Hátul a nyakszirtvédő egészen az anatomiai szabvány szerint hajlik be. Elül a homlokvédő perem felett négyszögü keretforma mélyedésbe illeszthették a tulajdonos monogrammját vagy a legió bélyegét. Nagy kárára szolgál a találók által a sisak tetején, nyilván próba kedvéért támasztott rongálás.

Még érdekesebb egy 12·5 cm. magas bronzszobrocska, melyet Hermaphroditának néz ugyan a többség, de a melyet most utólag inkább Venus ábrázolójának nyilváníthatok. Baljával gondosan rendezett és elválasztott hajfürtjeit emeli. Jobbjában kézi fémtükröt tart. Ballábát térdében kissé felemeli s ily módon elég kecses mozdulatot nyer. Mindkettő fényképét közöltem az Archaeologiai Értesitő m. 1897. évi I. füzetében.[1])

Feliratot, fájdalom, nem szolgáltatott Berzovia, mely nevét folyóvizétől nyerhette s Tomaschek[2]) szerint ez Nyirespatakos vagy olyan fehérlő, csillogó, tarkálló, azaz kékellő (Küküllő) félét jelenthetett, miután a lithván nyelvben a berzas, a szlávban a brêza, ottjakban bärzä annyit jelent, mint tarka, csikos, vagyis nyirfa.

A lederata tibiscumi hadi útnak központi állomását képezhette Berzovia, melyet Lederatától a lovasság legalább 1 nyári nap alatt erős meneteléssel el is érhetett, miután a Dunától Arcidava 36 km. s onnan Berzovia ismét annyi, vagyis 72 km. Téli rövid nap alatt Váradja szolgálhatott első éjjeli állomásul s Berzovia 2 napi menetre esett.

Fájdalom a zsidovini lakosság házépitő buzgalma e terjedelmes romok nagy részét megsemmisitette s a kő utáni kutatás még a castrum

[1]) Téglás Gábor: Berzoviai emlékek. Archaeol. Értesitő, 1897. febr. füzet, 28–32. l. 2 rajzzal.

[2]) Wilhelm Thomaschek: Die alten Thraker, II. Die Sprachreste. Wien, 1894, 59. lap.

mély alapfalait sem kiméli, oly annyira, hogy évről-évre kevesebb feljegyezni valót talál itt a kutató.

A mint tudjuk, már Griselini helyesen itt gyanította Berzoviát s Ormós Zsigmondnak köszönhetjük a végleges meghatározást. 1895-ben nagy port vert volt a tudományos kérdésekben gyengén ítélkező napi sajtóban Diaconovich Adrián ama híradása, hogy a rómaiak nyomtatási rendszerét itt felfedezték. Ő t. i. a bélyeges téglák nyomtatását a könyvnyomtatás első kezdetéül hajlandó minősíteni. Csakhogy a lebélyegzés egyáltalán nem római találmány, s habár lényegében a könyvnyomtatással azonos technikai eljárásból áll; mégis a téglabélyegzést a könyvnyomtatással összeköttetesbe hozni alig lehetséges.

IV. **Berzoviá-tól Ahihis-ig** XII milliare. Ptolemaeus Geographiájában III, 8, 9, Αιζιζίς (Lizizis), Traianus naplótöredéke Priscianusnál[1]) Aizis (Inde Berzoliun, deinde Aizi processimus).

Zsidovin községtől az idáig nagyjában északnak irányuló út a Berzava mentét felfelé követi, majd áthalad a vizen s Rafna felett közeledik a valeapaji járási úthoz s azt a Berzava Poganis vízválasztóján átmetszve, Barbosza községhez tartozó területen lejt a Valea Paj felett elterülő öblözetben a Poganis kanyarulatához. Itt kétfelé ágazást észleltem, melyről azonban külön szándékozom megfigyeléseimet összegelni. Maga a főút keletnek fordulva, a Poganis két kanyarulatát szeli s a jobb partra hatolva az Athanasevics Marcell földbirtokos mészégetője alatti szorosig jól kivehető. A fűkaszálás kedvéért azonban kőanyagát helyenkint kiszedik s itt látjuk, hogy az egész közelben kínálkozó mészkőből fejtették a fedőanyagot. A Poganis szűk szorosában valószínűleg hídlással hatoltak tovább Duleóig, így követve a Poganis jobb partját. Ott átcsapott a balpartra s attól folyvást távozólag, szemmelláthatólag kerülve mintegy az áradásos kerületet, Valea mare alatt vezet el, hogy az innen nem messzi rejtőző Aizist megtalálja. A Tabula Peutingeriana Ahihise, a ravennai Anonymusnál[2]) Zizis, Trajanus naplótöredékében[3]) Aizis, Ptolemauesnál[4]) Αἰζιζις alakjában van megörökítve. De e sokféle irodalmi forrás daczára hollétéről azért legnehezebben nyerhetünk tájékozódást s Torma Károlyt is mód nélkül elkedvetlenítette, a midőn ismételt próbálgatás után sem sikerült teljesen megnyugtató adatokhoz jutnia.

A közhiedelem Pesty Frigyesnek[5]) emez értesülését fogadta el Aizisre nézve, hogy „Duleótól délkeletre Furlog közelében rom-

[1]) Prisciani Institutionum grammaticorum liber VI, 14.

[2]) Gronovius kiadása 1722-ből. Anonymus Ravennatus, IV. k., 14. cap., 777. l.

[3]) Prisciani Institutionum grammaticorum liber VI, 13. l.

[4]) Claudii Ptolemaei Geographia edidit Car. Frid. Aug. Nobbe. Editio Stereotypia, III, 8. l.

[5]) Pesty Frigyes: Krassó. VI. k.

maradványok láthatók, nem tudni mily korból; a romok között római és magyar arany és ezüst pénzek kerültek elő.“ Halaváts Gyula Furlogtól éjszakra, a falu kapuja közelében a szántóföldeken, hol sok követ és téglát szedtek ki, gyanítja Ahihist.

Legkényelmesebben járt el Tomaschek Vilmos, 1867-ben az osztrák gymnásiumok közlönyében hangtani alapon Ezeres,[1]) Furloggal szomszédos helységben jelölve ki Aizis örökösét. Ezt a helyi viszonyokkal szintén tájékozatlan Goos Károly annál készségesebben sietett magáévá tenni, mert a valóban rokonhangzású helységnél vezet el mai napság a Berzoviától Bogsánon át Karánsebesnek irányuló járási út, melynek vonalában ő a keresett berzovia—tibiscumi útszakaszt megállapíthatónak képzelte.

Ezeresnek a feltünő névrokonságon kívül semmi köze nincs a rómaiakhoz. Ott sem utat nem vezettek el, sem egyéb emlékkel nem birnak s a Torma Károly által már Rafna Duleon át megállapított útirány, a mint akármelyik térképről megállapíthatjuk, Ezerestől északra, még a Poganisnak is a tulsó (jobb) partjára kerül.

Tény az, hogy Furlogtól északra a Remete-Poganis (hajdan csak Remete) felé lejtő **Ruen** nevű határrészen Bauholzer Julianna földtulajdonos emberei a 60-as években sok téglát, épületkövet ástak ki. Állítólag bélyeges tégla is mutatkozott akkoriban. Elég kár, hogy senki sem gondolt vele.

De a római castrumokkal egykönnyen nem végezhető szántóvas legerősebb munkája sem egyengetheti vala el teljesen a castrumot. Épen azért én Palekucsevny Fedor birtokos szíves útbaigazításával azt a területet bejárva, ott Aizist megállapíthatónak nem találtam, s az uradalom erdőkerülőit is kihallgatva, Palekucsevny Fedorné úrnő tanácsára az erdőségre is kiterjesztém szemlémet.

Igy sikerült a Valea mare és Furlog között, a Valea mare és Valea mike patakok völgynyílása között északra a Poganis terének nézö Gruin cu oreminye nevű magaslaton Ahihis castrumot szerencsésen megtalálnom.

A föld népe „La platz“ (= az egyengetett tér) néven ismeri ezt a földvárat, melyet a terebélyes fák gyökérzete sem semmisíthetett meg teljesen. A hegylépcsőn keresztül fekvő északi és déli töltés 120 m., a hegyvonal irányába eső keleti és nyugati 100 m. Feljáróját a nyugati Valea mike nevű völgy felől nyerte. E végből Valea mare községen túl rögtön a Valea mike völgyére kanyarodott a hadi út, s igy a nyugat-keleti irányból kitérőleg érte el Ahihist, melynek idehelyezésével nyilván a Poganis vizenyős környékétől óhajtottak távol maradni.

---

[1]) W. Tomaschek: Miscellen zur alten Geographie. Zeitschrift für österr. Gymnasialwesen. 1867.

De stratégiailag is előnyösebb vala ez a jól védhető s északra kilátást nyitó magaslat, habár ma a fák a kilátást elzárják.

Részemről Ahihisnek a főút védelme mellett hajlandó vagyok részt tulajdonítani a Maros terének fedezésében is. Behatóbb fejtegetést igényelnek t. i. azok a nyomok, melyek engem arra a feltevésre jogosítnak, hogy Lugos—Facset felé a mai Dobrán (hajdan Jófő) át a Maros-németi és Veczel közt fekvő **Micia** nevű római castrumhoz egy rövidebb út használatát feltételezzem. Ez a 90—100 km. vonal t. i. Dacia érczvidéke érdekében is állandó ellenőrzést igényelhetett, s a Maros teréig épen félannyi távolsággal birt, mint a Tibiscum—Sarmizegetusa felé haladó fő hadi út nagy kerülője.

Ahihis fontosságát azonban már a dákok is jól ismerhették, s legalább az elnevezés után több mint bizonyos, hogy a rómaiak tőlük készen kapták ezt a hadi és közlekedési csomópontot. A bogsánvidéki vasérczeket, aranymosásokat alkalmasint már a dákok ismerték és használták és északról ezzel a táborhelylyel őrködtek annak hegyi ösvényei felett. Tomaschek Vilmos[1]) az Azizi névből a baktriai azi, mingrel iž, örmény iž = kígyó, vagy még inkább a baktriai azi, az örmény ajtó = kecske gyököt olvassa ki, kecsketanya, kecskeösvény jelentést tulajdonítván Aizisnek.[2]) A sziklás terület ennek a felfogásnak meg is felel. Saját kutatásaim legfontosabb eredményét tehát Ahihis, Azizis helyrajzi megállapítása képezi, a mint azt a m. tud. Akadémia előtt tüzetesen ki is fejtettem. Berzoviától a XII római mérfölddel jelzett távolságot Valea mareig csaknem hajszálnyira egyezőleg 19 km.-nyire találjuk.

V. Ahihis- vagy Azizistől Capnt Bubaliig III római mérföld (Anonymus Ravennatusnál Gubali).

A római út Ahihistől a Furloghoz tartozó Ruen határrészre kikanyarodva, keletnek vezet s Furlogon kívül a Popa Simon területénél a lugosi utat átmetszve, a furlogi malom-út irányában vonul tovább. Az itt részint Bauholzer Julianna, részint Palekucsevny Fedor földjein észlelt római maradványok vagy útszéli őrházakra utalnak, vagy veteránus mezei lakjait jelzik. A Poganis jobb partjára jutva, onnan a Nedesa nevű hegynyakon kikerülte a Clisora mare (250 m.) és Clisora mike (215 m.) kettős hegyfok elágazásából keletkező szorulatot. Dezesten felül érkezett ismét a Poganis közelébe, de folyvást annak áradványi magaslatán felül Nagy-Zorlenczet érinti. Itt is Drumu Irénenek nevezik, mint Váradjától felfelé mindenütt. A prebuli nagy réten

[1]) W. Tomaschek: Zeitschrift für österr. Gymnasialwesen. 1873. 12. l.

[2]) U. ő. Die alten Thraker. Wien 1893. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe. Bd. CXXX. II. Die Sprachreste. II. Hälfte. Personen und Ortsnamen. 53. l.

(Ritu mare), a Dealu Caluluit érintve, a Prebulról Karánsebesre vezető régi Kozlár úton felül balra vezet el. Az útszéli kúttól, hol a Kozlár út az újabb járási útból kiágazik, alig hajításnyira a hegylejtő felé vezet el a római út; de a szántó-vetők szorgalmasan pusztítják. A Valea Matuluj és a ruzsenoszai patak lehető leglankásabb nyergét keresték a tervezők s Caput Bubalit ilyenformán a Poganisnak igazán kútfejéhez 290 m. magasságba építették, mennyiben a Valea Matuluj képezi legkeletibb ágát s maga a főág a rómaiaktól kevésbé érintett déli s az osztrák-magyar államvasút uradalmaihoz tartozó erdőségekből szövődik össze.

A Cetecuja-váracska néven emlegetett földvárt az osztrák-magyar államvasútak Valea dényi erdősége borítja, mely épen itt érintkezik a delinyesti határral; míg az északi falon az ohába-mutniki határdombot látjuk. A mikor Huszti Gusztáv, osztrák-magyar államvasúti erdész kíséretében alkalmam volt az érdekes castrumot meglátogatni: annak belsejét és sánczolatát is a kincskeresőktől össze-vissza árkolva és felforgatva találtam. Téglát nem találtam s a sánczfalazat kőtörmelékből épült.

Caput Bubali megállapításával az is bizonyossá vált, hogy a Poganist a rómaiak Bubalisnak, vagy a ravennai Anonymus orthographiája szerint Gubalusnak nevezhették, a mint már Goos is sejtette. Valea Boulujjal azonban, mely község Karánsebes átellenében már a Temes teréhez tartozik, semmi viszonyba nem hozható.

A 290 m. magasságban fekvő castrum tisztán katonai czélokra épülhetett, s főleg téli időben a csapatátvonulás és a közlekedés biztonságát szolgálhatta.

A Peutinger tábla távolsági mérete hibás másolatból mutathat 3 római mérföldet a minden hihetőség szerint XIII, vagy legalább is XII milliare helyett, miután a valea marei völgynyilás épen ötször olyan távolságra, vagyis 25 km.-nyire esik ettől a ponttól, mint a mennyit a tabula mérete jelez.

6. Caput Bubalitól X milliare Tiviscoig. (*Τιβισκον* Ptolemaeus Geographiája. III, 8, 10. Tiviscum Anonymus Ravennatus IV, 14.)

A Temes völgyét a hunyadmegyei Vaskapúig a környező hegykerettel, főleg a Ruska Pojana, a Szárkő és Godean csoporttal már Caput Bubali magaslatáról áttekinthetjük. Innen kezdve az út a Temes felé gravitál s a Toplicza patak mentén, majd Zuppa községnek a Macsikás patak parti szilvás legelőjén lejt a vasúton, országúton keresztül a zuppai, ma elhagyottan pusztuló malom irányában, hol az Ortvay által ismertetett Tibiscumot elérve, az Orsováról (Dierna) felvezető másik úttal egyesül s így folytatódik be Dacia fővárosa, Sarmizegetusa felé a Bistra mellett.

* * *

Ime ezekben foglalhatom össze a Dacia belterületeire irányuló hadi út helyrajzának irodalmi állapotát. Nem egy kiegészíteni, felülvizsgálni való várja még munkásságunkat; de nagyjában meg van adva a helyes irány s annak kitűzését első sorban a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat munkásainak köszönhetjük.

Mielőtt azonban igénytelen jelentésemet befejezném, legyen szabad hálás köszönetemet nyilvánítni Palekucsevny Fedor nagybirtokos, Sebesztha Károly, kir. tanácsos, tanfelügyelő, dr. Telbisz Károly, kir. tanácsos, Temesvár szabad kir. város főpolgármestere, Diaconovics Adrián, bogsáni építész, az osztrák államvaspálya resiczai és oraviczai főtisztartósága, Perjessy László, verseczi tanár és szerkesztő, Milleker Bódog, Versecz városi múzeumi igazgató, s főleg a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat választmányának, a tanulmányaim érdekében tanusított hathatós támogatásukért.

Déva. Téglás Gábor.

Archaeologiai adatok Délmagyarországból.

Ősembertani barangolásaim és kutatásaim közben nem ritkán találok az őskornál későbbi korú régiségtárgyakat és adatokat. Ezek nem tartozván speciális szakom, az ősembertan keretébe, nem is foglalkozom velök tüzetesen, de mivel a régészetnek esetleg ezek által is valamelyes hasznot vélek szerezni, ezen értekezésbe röviden összefoglalva adom közre Délmagyarországra vonatkozó följegyzéseimet. A tartalmat nagyjában a következőkbe vonhatom össze: vaskori edénycserépleletek s ezeket kisérő más tárgyak, csontváz-sírok és tumulusok, vagy ú. n. „kunhalmok."

K é c s a helység (Torontál m.) határain s a távolibb szomszéd községek szántóföldjein is gyakran ötlenek szembe későbbkori edénycserepek, némely helyeken azonban oly tömegesen buknak felszínre egyéb egykorú tárgyakkal együttesen, hogy ott hajdani lakóhelyek létezésére lehet következtetni. E helyek: a Bobdára vezető nagyút mindkét oldali szántói, Dola határ Gyertyámosig, Planistye határ, a Kécsától délkeletre fekvő réti vályogtégla gödrök, a Cordier-tanya mögötti szántók, Briünzoj és Gomile szántói, a Novákovics két téglaégető telepe, stb. stb.[1]) Mindeme fölelhelyeken a következő, egymással teljesen megegyező és igen jellemző keramikai készítményekkel találkozunk:

a) Quarzhomokkal bőven kevert agyagból, fazekas-korongon készült, vöröses-szürkére égetett, vastagfalú, nagy cserépüstök töredékei, a melyeknél a megvastagított lapos perem a két ellenoldalon olyképen van egy-egy 8 mm. átm. környilással átfúrva, hogy a függélyes irányú lyuk a perem felső részéről az edény belsejébe vezet. Minthogy ezen sajátságos edényeken fogantyú soha sincs, a leírt peremnyilásnál átfűzve felfüggesztett használat látszik bizonyosnak. Alakjuk réz-üsthöz vagy vasbográcshoz hasonlít. Átmérőjük 4—5 dcm.

b) Igen finoman iszapolt, korongon formált, hamúszínű vagy palaszürke magas edények, talán hamvvedrek (urnák) töredékei vastag, erős

[1]) Új speciális térkép (1 : 75,000.).
Zone 22. Col. XXIV. Temesvár és Sándorháza lap.
Zone 23. Col. XXIV. Ó-Telek és Zsebely lap.
Zone 23. Col. XXIII. Szerb-Ittebe lapja.

égetett agyagból. Oldalaikon rendesen kihasasodnak s a peremnyilás vastagított lapos és széles karimával bir, melyre valami fedőt lehetett illeszteni. Magasságuk kb. 4—5 dcm. szokott lenni.

c) Korongolt, legtöbbnyire homoktartalmú, piros, szürke vagy feketére égetett edénycserép-darabok, a melyek fazekaktól, ritkábban tálaktól s más edényektől erednek.

d) Végül vannak homok nélküli agyagból durván, korong nélkül készített és rosszúl égetett edények töredékei, a melyek e praehistorikus jellegek daczára is vaskoriak.

A cserepeken konstatált díszítések közűl leggyakoribb az edény körül párhúzamosan futó több körvonal; nem ritkán jelentkezik az edényt többszörösen körülszaladó párhúzamos hullámvonalú dísz; a cserépüstök vastag peremének külsején pedig sokszor láthatni vízszintes sorban egymás mellé mélyen bevésett ferde állású vessződíszítést.

A lelőhelyeken a cserepekkel alakítatlan kődarabok, őrlőkőtöredékek, nyers és pörkölt csontok, kagylóhéj, égett föld- és agyagrögök, helyenként szén, pernye stb. stb. jönnek elő. Mind az alakítatlan kövek, mind pedig az őrlők legtöbbnyire különféle gneiszok, lukáreczi bazalt (Temes megye), mely a kécsai bronzkori őstelepen is szerepel, továbbá különböző homokkövek meg limonit-concretiók. Likacsos bazaltból m. e. 8—10 őrlőkőtöredéket találtam, melyek e korban köralakúak és már a közepükön átfúrtak, lyukasok voltak.

A konyhahulladék maradványok között észleltem a tulok, ló, házi disznó és a juh csontjait; kevés kagylóhéj és a házi kutya sem hiányzanak, ellenben vadállatok s kiváltképen a bronzkorban még oly mindennapos szarvas és őz maradványok itt már többé föl nem lelhetők.

Az általános tulajdonságok elsorolása után a gazdagabb lelhelyek fölemlítésre méltóbb leleteit fogom följegyezni:

1. A Kécsától keletre fekvő legelő-rét téglavető gödreiben m. e. 7—10 évvel előbb az ott dolgozó szemtanú munkások elbeszélése szerint embervázat találtak hanyatt-nyújtott fekvő helyzetben, melynek lábánál ép cserépbögre állott. Hasán ○ alakú sárgafém- (kétségkívül bronz-)csatt, oldala mellett kb. 3—4 ujjnyi széles, 5—8 dcm. hosszú, rozsdaette egyenes vaskard s a melle táján „valami bicskaféle“ feküdt szintén rozsdás vasból. (Tőr vagy harczkés = scramasax volt.) Kissé odább vaskengyel és sarkantyú hevertek a földben. Mindezek 1—1·5 m. mélyen feküdtek a humus alatt az agyag határánál. A munkások e sírleletet széthajigálták s a darabokra tört karddal együtt ismét betemették.

Ugyane helyen egy munkás állítólag 1 drb vastag régi rézpénzt is talált, de ez később elveszett. — Pár évvel később itt egy ép, szabályos kerek, közepén 4 cm. átmérőjű lyukkal átfúrt muscovit-gneisz őrlőkő találtatott. A lapos kő átm. 44 cm., legnagyobb vastagsága 4·5 cm.

Őrlő lapja nagyon kopott. Utóbb a kő ketté tört s csak így szolgáltathattam be a délmagyarországi múzeumba. — Itt közepükön átfúrt bazalt őrlőkötöredékeket én magam gyakran észleltem.

1893. IX. 11-én az agyagosföld ásása közben a munkások ismételten akadtak egy fejjel délnek s lábbal éjszaknak kinyujtott helyzetben fekvő embervázra, melynek lábainál egy ép kis cserépbögre állott, s mely a felülettől 1—1·5 m. mélyen volt a földben. A csontváz porlékony, s mint általában mindenkor, csak a szétesett koponyacsontok cserepei voltak erősebbek. E cserepekből néhány nagyobb darabot, úgyszintén a még ép állapotban megkerített bögrét is a délmagyarországi múzeumba juttattam. A kis gyermekjátékszerű edényke fazekas-korongon alakított, homoktartalmú, finoman iszapolt, szürkésfekete színű égetett agyag. Magassága 7·5 cm., szájnyilás öble 3—5 cm., legnagyobb kidomborodásának kerülete 18·5 cm. Pereme alig kissé kifelé görbül. Az oldalára erősített kampó- vagy horog-alakú fülét a munkás kapája törte le.

1894. IV. 5-én a téglavetőben egy nagy méretű hamúszínű, korongon készült, díszítetlen és összezúzódott urnát emeltek ki a munkások állítólag hamú és faszénmorzsa tartalommal (1—1·5 m. mélyből). — E lelhelyen nem ritkán kerülnek elő emberi vázak, ép bögrék, urnák, vastárgyak, edénycserepek és állati csontok.

2. Kécsától délre és délnyugatra a Tamásfalvára vivő szekérút mellett van a Novákovics két téglaégető telepe, melyeknek feltárásaiban szintén sok homokos cserép, konyhahulladék, szén, helyenként vastag pernyetelep figyelhető meg égett földrétegekkel 1·5—2 m. mélységig. Gyakran ásnak ki ép edényeket; én fazékrészleteken kívül szűrő-edényt, egy a keramikai készítményeknél a) alatt leírt cserépüstnek felét, a földmunkások egy kis ép üvegpalaczkot, míg egy másik csatádi téglavető munkás állítólag kb. 1 kupás cserépedényt talált réz- és ezüst-pénz tartalommal (a szűrőedény, a félüst s más cserepek a délmagyarországi múzeumban láthatók). — A téglaégető közelében a tamásfalvi út kétoldali árkainak bemélyítésekor hengeres faágak benyomatait mutató égett agyagrögök kerültek felszínre, miből következőleg a jelzett helyen egykori sövényfalú lakások létezését kell kétségkívül elfogadni.[1])

3. Kécsától délkeletre a Cordier-(Korgyé-)tanya hátsó része a Hekler-út oldalain is mutat föl leleteket. Szántás közben fölötte sok kőtörmelék, homokos és homoknélküli cserép, konyhahulladék, nyers- és égetett-csont, stb. vetődik felszínre. Jellemző e helyen a sok hullámdíszű homokos cserép. Föl kell azonban még említenem, hogy különösen a Cordier-tanya

[1]) Utóbb jutott tudomásomra, hogy e téglavetőkben is találtattak fekvő emberi csontvázak.

2 kunhalma közötti szántókon praehistoriaiaknak tetsző tárgyak is mutatkoznak, nevezetesen:

Megégett és megcsiszolt végű, hengeres, hegyes csont 4 cm. hosszú töredéke. Csont-tű volt.

Kopott felületű, 1·5 cm. átm. agyagmárga, közepén 0·5 cm. átm. lyukkal átfúrva. Zsinegre füzve mint gyöngy ékszerűl szolgált.

2·5 cm. h. △ átmetszetű tűzkő-szilánk, továbbá 3 kisebb szilánk, éles kőzetszilánkok, apró kavicskák s egy megcsiszolt kis kődarab, valamint fehérre égett s más sötét-rozsda-barna színű csontok őskori jelleggel birnak.

4. Kécsától k.-éjsz.-k.-re a bobdai út jobbfelén fekszik „Dola" határ, melynek a legmagasabban kiemelkedő szántóföldjei igen gazdagok ilynemű leletekben. — A felületen találtam egy kékes-zöldes színt játszó kis üvegtöredéket, melynek egyik oldalán kis csücsök domborodott ki. — Onnan van egy hengeres, megsimított csont-ár 3 cm. h. töredéke. Oldalán a csont hosszában 4 párhuzamos vonal van spirálalakúan bemetszve hihetően fémeszközzel. — Őrlőkőtöredék több mint 20 drb fordúlt elő különböző kőzetanyagokból készítve. — Azonban itt még egyszerűbb kőszerek is gyakran találhatók. Ilyenek a következők: Bazalt morzsolókő-töredék 2 drb. — Négyoldalú hasábalakú törőkő amphibol-kőzetből alakítva és csiszolatlanul. H. 8 cm. sz. 5·5 cm. — Ép, szabálytalan gömbalakú törőkő vöröses andezit-kavicsból minden alakítás nélkül. — Egy másik 5·5 cm. hosszú, alakított és csiszolt törőkőtöredék anyaga csillámos-homokkő. Mindeniken látszanak a használat nyomai. — 3 drb alakított és megcsiszolt kőtárgy többé-kevésbbé töredék lévén, nem érdemlik meg a hosszasabb leírást. — A kovaszilánkokkal föntebb említett apró tárgyakat, valamint a 4-ik sz. alattiak nagyobb részét a délmagyarországi múzeumnak adtam át. — Dolától a homokos cserepek Gyertyámos helységbe is behúzódnak, honnan a Röser-féle téglavetőből egy ép, hamúszínű, korongolt, finom iszapolású, 48 cm. magas urnát őriz a délmagyarországi múzeum Halaváts Gyula geologus úr ajándékából.

5. Csenejtől keletre, a bobdai út baloldalán fekvő emelkedettebb szántók talaja szintén sok tárgyat tartalmaz. Egy ép törőkő, őrlőkővek s egy vastag fekete obsidián-szilánk érdemesek följegyzésre. — Az elősoroltakhoz hasonló cserép-előfordulásokat ismerek Kécsának Planistye, Dovin, Prekári, Hetény, Andrásicza, továbbá Klári, Zsombolya, Újvár, Knéz, Tamásfalva stb. stb. határain, mely utóbbinál nagy urnák is találtatnak.

S most, minthogy a cserépleletekre vonatkozó adataim már kimerítve vannak, áttérek dolgozatom második szakaszára: a földhalmokra vagyis tumulusokra. — Általánosan ismeretesek nagy alföldünkön s különösen Délmagyarország rónáin azok a messziről szembeötlő és figyelmet felhívó, emberkéz alkotta, szabályos és megegyező alakú földhalmok, a melyeket közönségesen „kunhalmok" (kumanische Hügeln) néven neveznek. Nem

czélom itt az összesnek leírását adni, hanem csak a vidékünkön fekvők rövid jellegzését s más egyéb följegyzéseimet teszem közzé. — Kécsa környékén nem kevesebb mint kbl. 30 ilyen tumulus látható. A halmok egy nagy csoportozatot képeznek, a mely Kécsától délkeletre 4 km. éjszaknyugat-délkeleti hosszirányban húzódik Csenej község, illetőleg az Ó-Bega lecsapolási csatornája felé. A szántóföldterület, melyen fekszenek, „Unka" vagy „Hunka" nevet visel, mi szláv nyelven dombot vagy halmot jelent; ugyanezen értelemben az oláhok „Gomila"-nak nevezik. A halmok egymástól való távolságában és fekvésében épen semmi rendszer, szabályszerűség nem mutatkozik; ide-oda tetszés-szerint lettek azok összehordva alluvialis fekete földből. Alakjok szabályos kör s felületük többé-kevésbbé domború. Nagysági viszonyaik sem igen elütők egymástól; a nagyobbak kerülete 150—230 lépés, míg a kisebbeké 100—150 lépés között váltakozó. Átmérőjük 20—30 lépés lehet, míg magasságuk 5—6 méteren túl alig terjedhet. Egykor magasabbak is voltak, de a folytonos szántások bontó munkálatai és a csapadék-vizek lemosása által folyton törpülnek, de még így is sok évszázadon át fogják e monumentális földépítmények hirdetni az ó-kor némely kivételes egyéneinek ezen örök nyugvóhelyeit.

A környék tökéletesebbjei a törököktől tartják eredetteknek, ellenben a tudatlan oláh és szerb köznép a halmok keletkezésére vonatkozólag ezek valamelyikét feleli: „Mióta a világ áll," „óriások csinálták" s végül „még a pap se tudja." E nyilatkozatok tökéletesen tiszta tükrét képezvén e köznép szellemi világának, ethnographiai szempontból is érdemet nyernek a nyilvánosságra.

A tumulusok belső alkatáról semmi különöset nem lehet mondani; egyszerűen földből állanak s bennök emberi csontvázak porladoznak, a mint én a számos halom felületén kimosva talált koponyacserepekből erről meggyőződhettem. — Szemtanúk elbeszélése alapján jegyzem föl, hogy egy a Cordier-hodájon fekvő ily földhalom néhány évtizeddel ezelőtt a volt tulajdonos Bakálovits által felbontatván (ott ma is látható egy tumulus pinczévé alakítva), abban állítólag emberi és lócsontok mellett még vaskardokra is akadtak. Ezek elkallódtak. — Kécsától délnyugatra, a Lila Muntyán, r.-kécsai lakos, szőllőjében foglal helyet egyik, a legnagyobbak közé tartozó tumulus. Ezen érdekes dombról tulajdonosa beszélte, hogy midőn több mint 20 évvel előbb a dombnak szőllővel való beültetését végezte, ásás közben az egész dombon köröskörül téglaburkolatot talált, melyet már régebbi időben szétromboltak mások. A téglák agyagból vörösre égetettek, hosszúkás négyszögűek 18 cm. szélességgel és 5—5·5 cm. vastagsággal. A téglaburkolat alatt a domb felülete keményre volt döngölve. A tulajdonos csákánynyal felbontván e kettős burkolat helyenként még meglévő romjait, a tumulus földjében igen nagy számban találta az emberi ép csontvázakat azon munka közben, melyet e

domb földje magasságának 1—2 méterrel való alábbszállításával végzett. Azonban a csontokon és téglákon kívül más tárgyak eddig még nem találtattak. E halmot én is többször meglátogattam s a valóban nagymennyiségű emberi csontváztöredéken kívül sok tégladarab és egy hasítási nyomokat feltüntető szarúkő-szilánk is hevert a felszínen. (A szilánk s néhány koponyacsont a temesvári múzeumnak lett juttatva.) A Kécsavidékiek között a legnyugatibb fekvésű halom; burkolata és a sok csontváz miatt egyedüli az egész környéken; most szőllővel és fákkal van beültetve. Pinczét gyanítanak benne kincsekkel, melyet egy öreg ember kígyóval őriz. A csontvázak ily jelentékeny számban való eltemetése máskép alig hihető, mint hogy csatasíkon elesett vitézek tetemeit helyezték volna e közös sírba örök nyugalomra, helyöket egy nagy sírhalommal jelezvén a békeszerető utókornak. — A tumulustól keletre a közvetlen közeli szántókon vaskori település létezett, mivel ott a már előbb jelzett homokos edénycserepek, konyhahulladék állati csontok, kődarabok stb. találhatók. (Ásatás által kerülhetne elő kormeghatározó tárgy.)

Egy másik érdekes nagy földhalom a szomszéd Újvár községtől délnyugatra fekszik annak közelében, melyre Ströbel Ádám, újvári jegyző úr, hívta fel figyelmemet. Oly nagy domb ez, hogy alig hihető, hogy emberek fáradtak annak összehordásával, pedig a körülötte feltünő mélyedés mesterséges keletkezését bizonyítja. A domb átmérője 150—180 lépés, magassága 10—15 méter is lehet. Felületén sűrűn hevernek tégladarabok, edénycserepek, konyhahulladék-csontok, emberi vázrészek töredékei, sőt még egyes kőszerdarabok is jönnek elő.

A téglák hossza = 22—26—30 cm., szélessége = 16 cm., vastagsága = 5 cm. Formában alakíttattak homokos agyagból, élénk pirosra jól kiégetve. — A cserepek korongoltak, homokosak és vannak köztük kék mázos külsejüek is. Jellemzők e helyen az őskoriakhoz egészen hasonló, kúpos, átfúrt csücsök-fogantyúk, melyek jelentékeny számban mutatkoznak. Láttam palaszürke urna-, átfúrt peremű cserépüst-részleteket, hullámos díszű cserepeket, egy fazékfödő gombját s 1—2 kis kékes üvegdarabkát is a dombon. — A csontok a lótól, tehéntől, juhtól és a házi disznótól származnak, melyekhez még kagylóhéjak számíthatók. (Sárgásfehér színüek és nem szabad tüzön égettek a csontok.) A kövek főleg gneiszok, homokkövek és lukáreczi bazalt darabok. Mintegy 10 drb. őrlőkő töredékét találtam ez anyagokból alakítva. 5 drb. kőszer közül (csiszoltak) 1 határozottan törőkő, 1 keskeny kőék vagy fenőkő (milyen a kécsai lelhelyeken is több jött elő) és más 3 ismeretlen töredék volt. — Az őrlőkövek, valamint a téglákba begyúrt szalma- és pelyvanyomok e népnek földmívelési foglalkozását gyaníttatják. A téglák már rendes vakolattal (mész és homok) lettek összeragasztva és a dombon állott valamely épület (vár?) alapfalainak képezik darabjait. Az újvári svábok roppant kincset gyanítanak

benne és széltében beszélték nekem, hogy a domb szerencsés (?), de még szerencsétlenebb sváb tulajdonosa e tudatban teljesen megőrült.

Nem a kincshit miatt, hanem az esetleg még található alapépítmények felkutatása végett kiválóan ajánlható itten ásatás eszközlése, mely az érdekes dombnak s telepeseinek korát, kétségkívül hiszem, meghatározhatná.

Az 1894-ik év tavaszán Knéz vidékére is (Temes m.) kirándultam, hogy ősemberi telepeket kutassak. Ez alkalommal láttam, hogy Knéz mellett délnyugatra, a Billédre vivő út baloldalán, egy kisebbszerű magaslaton körsáncczal kerített földhalom emelkedik, honnan gyönyörű kilátás nyílik a helységre, a körülötti tavakra, nádasokra s azok élénk madárvilágára. — A halom kerülete 135 lépés, magassága kbl. 3—5 méter lehet. A halomtól 6—8 lépésre körben emelkedik egy 230 lépés hosszú földgyűrű, mely az éjszaki oldalon a legmagasabb s a nyugatin a legalacsonyabb. A domb tetejét pár év előtt kincskeresők megnyitották s ezáltal hiéna-módra szerteszét hajigálták a tumulus alatt fekvő nagyszámú emberi csontvázakat. Az ásott gödörben vázakon kívül gyéren korongolt edénycserepek, keskeny, hosszúkás tégladarabok és vakolat-rögök is mutatkoznak. — A népmonda szerint itt vár állott s ez Kinizsi Pál birtoka lett volna.

Az elősoroltakon kívül még megszámlálhatatlan mennyiségben ismerek ily földhalmokat Torontál rónáin, de igen hosszadalmas volna azokat mind felsorolni s ezért csak a csoportban állókat említem Kécsa távolabbi környékén. Gyertyámostól keletre a vasút mellett 2 (dicker Hügel), Bobda és Csenej között a Medjica határon 4, Csenejtől délnyugatra az Ó-Bega balpartján 7—8 és Tamásfalva határán kbl. 5 halom fekszik.

A mi végül úgy a homokos cserepek és csontváz-sírok, valamint a tumulusok korát illeti, tüzetesebb kormeghatározó leletek és adatok hiányában tartózkodnom kell a positiv következtetés nyilvánításától.

Az kétségkívül bizonyos, hogy e cserepek nem bronzkoriak, mivel Délmagyarország alföldi őstelepein az edénycserepek ritka kivétellel mind homokmentesek. A vaseszközök, az átfúrt gabnaőrlőkövek, a formában készített téglák, a korongolt és hullámvonalakkal díszített edények, a csontváz-sírok, tumulusok emelése, az üveg, pénz stb. stb. mind a vaskor általános uralmának jellegei. — Az is határozottan bizonyos, miszerint a homokos cserépleletek az itteni csontváz-sírokkal egykorúak és egyazon néptől is erednek, ellenben hogy vajjon ugyanezen nép hordta e össze a földhalmokat is, az kérdésnek marad s legfölebb csak abból föltételezhetném valószínű „igen"-nek, hogy t. i. némely dombok felületén és közelében, mint pl. a kécsai „Lila Muntyán-domb" tövénél, a knézi s legkiválóbban a leírt újvári halom felszínén a kécsaihoz teljesen hasonló homokos cserepek lelhetők. — A fönnebbiek alapján a Kr. e. IV-ik századtól a Kr. u. VI-ik század lehet e telepesek itt tartózkodásának ideje. Még

kevésbbé vagyok képes a népet megnevezni, kiktől a homokos cserepek maradtak; vajjon dákok, ezeknek a temesi bánságban lakott törzsei: az albokok, saldok vagy leginkább a potulok, kik a torontáli rónán laktak,[1]) avagy avarok, a terjedelmes szláv nép valamelyik ága stb. stb. néptörzsek lehettek. Ismétlem, csak adatokat kivántam közrebocsátani, föntartván a kor és nép megállapítását a hivatott szakembereknek. Mindenesetre érdemes volna majd egykor e régészeti adatoknak összhangzásba hozatala a történelmi följegyzésekkel.

Kécsa (Torontál m.), 1895. III. hóban.

Orosz Endre.

---

[1]) Ptolomaeus, III. 8, 5. — Milleker Bódog: Délmagyarorsz. az őskorban. Tört. és Rég. Értesítő. 1894. I. füz. 35. lap.

Adalékok Krassó vármegye 1848. évi mozgalmainak történetéhez.

Félszázad múlt el immár azóta, hogy nemzetünk utolsó nagy szabadságharcza lezajlott, s korunk e tisztes távolból mindinkább nagyobb érdeklődéssel fordúl ama idő felé, mely jelenlegi állapotainak letéteményese lett. S bár ma már egész irodalom keletkezett e korról, s bár ama idők eseményei a legkülönbözőbb szempontokból megvilágítvák is, az anyag tökéletesen, s részleteiben kimerítve még nincs, minélfogva nem találtam érdek- és értéknélkülinek az alább következő adatok közzétételét.

Ezen adalékokra a resiczabányai róm. kath. templom padlásán bukkantam, a hová a szab. osztr.-magy. államvasúttársaság resiczai levéltárának egy részét, — a képzelmet meghaladó óriási rendetlenség után következtetve — úgy látszik — az értéktelennek ítélt részét, elhelyezték.

Az adalékok nem tartalmaznak ugyan országos fontosságú eseményeket, hanem főleg a volt Krassóvármegye 1848. évi mozgalmaira vonatkoznak, s különösen a bányakerületek szereplését tüntetik elő, mint a mely helyekben a szerb lázadás a leghatározottabb akadályra talált. Ez adatok helytörténeti becscsel bírnak tehát, s mint ilyenek monographikus szempontból igen jól felhasználhatók, mely körülmény közzétételüket teljesen indokolttá teszi.

A kemény kötésű könyv, melyből ez adalékokat merítém, „Levelezési s beadmányi jegyzőkönyv“ czímet visel, s voltaképen 626 drb. beérkező, illetőleg kimenő ügydarab rövid kivonatát tartalmazza, még pedig 1848. junius hó 25-étől ugyanazon év deczember hó 23-áig terjedő időközben. A jegyzőkönyvben 637 sorszerinti szám van feljegyezve, de a sorszámozás sok helyt hiányos; közzétételüket teljesen mellőztem, s csupán a dátumokra voltam kiváló tekintettel. Sok ügydarabnál kettős dátum fordúl elő, melyek közül — véleményem szerint — a felső az ügydarab keltét, az alsó az elintézés napját jelöli. Sok ügydarab a keltezést nélkülözi, a mely körülményt a közlésnél szintén feltüntettem.

Az iktató-könyvet vezető hivatal nincs megnevezve, de az egyes ügydarabok után következtetve, azt a zászlóalj-parancsnokság vezette, melynek székhelye Oraviczabánya volt. Az utolsó időkben

azonban a vezetésnek N.-Bogsánban, majd utoljára Resiczabányán kellett történnie, a mit azon körülményből következtetek, hogy az ügydarabok legtöbbje az utolsó hetekben n.-bogsáni és resiczai eseményekre vonatkozik. Ezen föltevésemet igazolni látszik azon körülmény is, hogy az iktatás épen egy nappal a resiczai katastropha előtt szakadt hirtelen félbe. Resiczát az ellenség u. i. 1848. decz. 24-én támadta s vette be, a mely alkalommal a város nagyrésze a tűzvész áldozatául esett.[1])

Végül, — mielőtt az adatok közlésébe fognék, — kijelentem, hogy az eredeti szövegen néhol némi stiláris módosítást tettem, de csakis ott, a hol azt az értelem okvetlenül megkívánta.

Junius 25/25. Lovich kapitány javalja, hogy a nemzetőrök, különösen a 3-dik századtól munkájukra bocsájtassanak. Határozat: A szükséges intézkedések megtétettek.

Junius 25/25. Lovich 3-dik század kapitánya Schnaviczer főhadnagy leköszönését, Rath Ferenczet főhadnagygyá, Butl Hermann és Graeenteimer(?) Bélának alhadnagyokká történt megválasztását jelenti. Hat.: Tudomásul.

Junius 24/25. Szuhay 1-ső század kapitánya jelenti, hogy Joób Frigyes 2-dik hadnagynak megválasztatott. Hat.: Tudomásul.

Junius 25/25. Lovich 3-dik század kapitánya századja kiképzésére alkalmas egyéneket kér. Hat.: Rukavina sorkatonaság parancsnoka eziránt megkeresendő.

Junius 25/25. U. az Leist József nemzetőrt botrányos magaviselete miatt megfenyíttetni kéri. Hat.: Zászlóalji parancs következtében a század előtt megdorgálandó azzal, hogy ismétlődés esetén a nemzetőrök sorából kizáratik.

Junius 25/25. Vendeschu, főhadnagy a csiklovai n. ő. századnál, az ottani nemzetőri század alakítása tárgyában jelentést tesz. Hat.: Tudomásul.

Junius 26/27. Csiklovai n. ő. század a nemzetőrök jegyzékét terjeszti elő. Hat.: Tudomásul.

Junius 25/28. Lovich kapitány egy ordonánczot kér rendelkezésére parancsolni.

Junius 29. Jelentés a kir. biztos úrhoz Moldovabánya helyzete s biztonsága iránt.

Junius 27/29. Lovich kapitány az ágyúk előfogata és a tűzérek gyakorlóhelyének meghatározása iránt.

Junius 29/29. Lovich kapitány a lovasságnál történt fő- és altisztek megválasztását jelenti be. Hat.: Tudomásul.

Junius 30. Lovich kapitány a puskaportoronyhoz egy őrt rendeltetni javal.

Junius 30. Megkeresés Appel tábornokhoz sztanisiloveczi őrvonalra egy 50 főből álló csapatnak a kirendelése végett.

Junius 30. Jelentés Vukovics Sebők kir. biztos Úrhoz Moldovabányára történt kirándulásról 50 önkéntessel és $^1/_2$ század sorkatonasággal.

Junius 30. Folyamodás báró Bechtold tábornagyhoz 2 század sorkatonaságnak iderendelése végett.

Julius 3. Bányaigazgatóság átteszi a resiczai s ferenczfalvi nemzetőrök számára megkívántató fegyverek jegyzékét.

Julius 3. Bogsáni n. ő. század jelentése a n. őri tisztek megválasztása, a század elrendezése és felfegyverkezése iránt.

---

[1]) V. ö. Mihalik Sándor: Resicza jelene és multja 1896. 139—159. lapjaival.

Julius 6. Blomberg ezredes értesít, hogy a Rukavinai 2 századot jelenleg ide nem utasítja; az ellenség állását közli és minden biztos hírnek közlése végett megkeres.

Julius 8. Jelentés a bányaigazgatósághoz Szászkára való megérkezésről.

Julius 8. Jelentés Vukovics Sebők kir. biztos Úrhoz a szászkai kirándulásról 80 önkéntessel, 20 sorkatonával és 1 ágyúval; továbbá a cordon meghúzása végett az Oláhvégvidékiek által.

Julius 6/7. Vukovics kir. biztos értesít, hogy a hadsereg fővezérévé a Tiszán innen és túl Bechtold altábornagy neveztetett ki, s hogy Blomberg ezredes sorkatonaságával hozzá tartozik; — továbbá az oraviczai nemzetőri tisztek megválasztását jóváhagyja.

Julius 9. Vukovics Szabbás kir. biztos Moldovabánya állása iránt felvilágosítást kér, meghagyja továbbá Szuboticzára kiindulni.

Julius 8. Graenczenstein Gusztáv kir. tanácsos Killer építészt Szászkáról visszaküldetni kéri.

Julius 8. Vukovics Szabbás kir. biztos Graviczabánya bemutatott védelmi tervét tudomásul veszi.

Julius 7. Vukovics Szabbás kir. biztos a nemzetőrség egy részével Versecz re jönni felszólít.

Julius 8. Blomberg ezredes az ágyúkat Versecz re küldeni rendeli; — továbbá tudósít, hogy a segédi állomás köröztetett, s ha sorkatonaság szükségeltetnék, az Oláh-Végezred megkeresendő.

Julius 10. Appel tábornagy tudósít, hogy szükség esetén segítséget adni kész.

Julius 10. Graenczenstein Gusztáv kir. tanácsos értesít, hogy Szretkov János oktatásdíjja a fegyvergyakorlásért, az oláh-oraviczai nemzetőrökért, a megye által fizetendő.

Julius 10. Bányaigazgatóság megengedi, hogy a bányászoknak a megrendelt 3 napi fegyvergyakorlatokért 20 p. kr., a többi szegényebb sorsú mesterembernek 12 p. kr. fizettessék.

Julius 3/10. Haditanács elnöke egy segédet javaslatba hozni enged, továbbá tudósít, hogy a tűzérek parancsnoka egy al- vagy főtűzművész lehet.

Julius 10. Makay Sándor alispán jelenti, hogy 3000 emberből álló határvédő állíttatott ki, s hogy ideiglenes parancsnokúl kebelbéli őrnagy Asbóth Lajos neveztetett ki.

Julius 10. Jelentés a haditanács elnökéhez az itteni nemzetőrök miképpeni felfegyverkezése iránt. — Vidovich János k. írnok segédül ajánltatik.

Julius 9/11. Dalbozseczi század tudósít, hogy a szerbek berohanása ellen több őröket állítottak.

Julius 11. Schiffter Rukavinai sorkapitány értesít, hogy csak a kincstári javak védelme végett vagyon ide parancsolva.

Julius 12. Jelentés a honvédi Ministerhez az ismét elvitt 2 ágyú visszatérítése végett.

Julius 12. Blomberg ezredes a Versecz re szállított 2 ágyút visszaküldi, és a csatának sikerét közli.

Julius 13. Jelentés Vukovics Szabbás k. biztos úrhoz sorkatonaság szállítása végett Fehértemplomba, a cordon felállítását eszközlendő.

Julius 14. Oláhbáns. Végezred jelenti, hogy az oktatók átküldése végett a kellő intézkedések megtétettek.

Julius 14. Graenczenstein Gusztáv kir. tanácsos a szerbek állásáról Vracsagájnál biztos tudomást szerezni rendel.

Julius 14. Kovács Károly főbíró megkeres, hogy több szuboticzai lakos elfogatása eszközöltessék.

Julius 14. Jelentés Vukovich Szabbás kir. biztoshoz a nemzetőröknek Udvarszálláson való megjelenése iránt; Szuboticzа helység helyzetéről, és hogy Vracsagáján a lázongók ismét gyülekeznek.

Julius 16. Jelentés Makay alispánhoz a népvédsereg miképeni elhelyezése iránt.

Julius 16. Mukits Pál nyugdíjas őrnagy jelenti, hogy a bogsáni nemzetőrök rendezésével továbbra is foglalatoskodni kész.

Julius 17. Steierlaki n. ő. század oktatókat kér a fegyvergyakorlatra.

Julius 17. A katonai parancsnokság Verseczen megkéretik az itten tanyázó sorkatonaságot Moldovára indítani. Kiadatott: Blomberg ezredesnek.

Julius 17. Blomberg ezredes az itten tanyázó Rukavina századokat Moldovára rendeli.

Julius 18. Jakabffy Kristóf alispán értesít, hogy a mozgóőrsereg útnak indíttatott.

Julius 19. Makay Sándor alispán a szuboticzai lázongók vesztőhelyre kiséretére nemzetőröket a rend fentartása végett kirendeltetni kér.

Julius 18. Hadügyminister tudósít, hogy Nagyherczeg Mihály 3-ik Zászlóalja Oraviczára rendeltetett.

Julius 18. Vukovics Sebők kir. biztos értesít a bányavárosok védelme, a perlaszi összeütközés és a cordon megszállása iránt.

Julius 19. Vukovics Sebők kir. biztos értesít, hogy Blomberg ezredes Fehértemplomba bevonult.

Julius 19/19. Lovich kapitány a szükséges dobok megszerzése végett kérdést intéz.

Julius 20/20. Bányaigazgatóság értesít, hogy a Hadügyi Ministerium az őrnagy és segédtiszt járandóságai közlése iránt megkerestetett.

Julius 20. Makay alispán köszönetet nyilvánít az oraviczai n. őröknek a szuboticzai elítéltnek kivégeztetése alkalmával tett szolgálataiért.

Julius 21. Blomberg ezredes Új-Moldovának a n.-őrökkel való megszállását, tudomásul veszi.

Julius 22. A sorkatonaság parancsnoka megkéretik a honi zászlók és lobogók feltüzése végett a végvidéki helyekben. Kiadatott: Blomberg ezredes úrnak.

Julius 22. Blomberg ezredes jelenti, hogy az őrvonal (cordon) csak a végvidékiek által szállható meg; a többire (nézve) a honi lobogók kitüzetését jelenleg tiltja, és Simitsch ó-moldovai plébános elfogatását eszközöltetni rendeli. Határozat: Tudomásul s alkalmaztatásul.

Julius 22. Jelentés a haditanács elnökéhez a tüzérek személyzete és avatottsága iránt. Jokschmann főtüzérnek ajánltatik.

Julius 22. Graenczenstein Gusztáv k. tanácsos értesít az ágyúk átküldése iránt Verseczre. Hat.: Tudomásul.

Julius 22. Vukovics Sebők k. biztos a Moldova körüli dolgok állása iránt tudósíttatni kivánja magát; a nemzetőrsereg Moldova felé indultát tudomásul veszi és Blomberg rendeleteihez pontosan alkalmazkodni parancsolja Hat.: Szoros hozzátartással (tudomásul vétetik).

Julius 22. Damaszkin István főbíró nemzetőrök által Szuboticzán tett kihágások iránt magát értesíttetni kéri. Hat.: Értesítendő.

Julius 22. Jelentés Blomberg ezredeshez Moldova megszállása iránt. Kiadatott: 23/VII. Blomberg ezredesnek.

Julius 23. Graenczenstein Gusztáv kir. tanácsos felszólít a bányahelyekben alkalmazott honvédsereg rendben tartása iránt intézkedni. Hat.: A szükséges intézkedések megteendők.

Julius 24. Blomberg ezredes jelenti, hogy az őrvonalat megszállani és a végvidékieket engedelemre visszahozni igyekezend. Hat.: Tudomásul.

Julius 24. Jelentés a k. biztoshoz és bányaigazgatóhoz a moldovai nemzetőrök feleskettetése, Schumanka ó-moldovai postamester működése és a végvidéki környék szelleme és körülményei iránt. Kiadatott: 24/VII. Vukovics k. biztos, Graenczenstein k. tanácsos Uraknak.

Julius 24. Blomberg ezredes értesít, hogy egy tized dsidást és egy század Sivkovits sorkatonaságot az őrvonalra küld, s hogy a nemzetőrök csak szükség esetére alkalmazandók szolgálatra. Hat.: Szoros hozzátartásul s tudomásul.

Julius 24. Jelentés Jakabffy alispánhoz Moldovabánya megszállása és a moldovai n. ő. feleskettetése iránt.

Julius 24. Zankó szászkai kapitány az ottani kalmárokat a külső szolgálattól fölmentetni kéri.

Julius 21/22. Graenczenstein Gusztáv k. tanácsos tudatja a nemzet-őrseregnek és ágyúknak Moldovára való elindítását, és a szükséges lisztmennyiséget tudni kívánja.

Julius 22/23. Esztérházy főstrázsamester az ágyúkat Verseczre küldeni szorgalmazza.

Julius 24. Graenczenstein Gusztáv k. tanácsos értesít, hogy a liszt és lőszer elküldése végett intézkedett; Szepessy ülnököt a n. ő. szolgálattól felmentetni kívánja, és az ágyúk megtartását helyesli.

Julius 24. Graenczenstein Gusztáv k. tanácsos jelenti, hogy Moldovára egy csapat a honvédseregből érkezend. Az oraviczai nemzetőröket ottmaradásra rábirni felszólít.

Julius 25. Ugyanaz a honvédcsapatokra nézve Bruckenthal parancsnokkal érintkezésbe lépni rendeli; a nemzetőrök díjai iránt tett intézkedéseket helyben hagyja.

Julius 25. Dalbozseczi oláh végvidéki század jelenti, hogy Szászkára 50 főből álló csapat rendeltetett.

Julius 26. Schandrovits sorkapitány értesít, hogy egy szerb csapat az őrvonalon áttört és Moldova felé húzódik.

Julius 26. Graenczenstein kir. tanácsos Vukovics k. biztostól érkezett leveleket küld át.

Julius 27. Ugyanaz rendeli, hogy az oraviczai nemzetőrök és két ágyú Moldováról visszatérjenek.

Julius 27. Haditanács elnöke értesít, hogy Asbóth Lajos Krassó megyében nemzetőrségi őrnagynak neveztetett ki.

Julius 28. Jelentés Vukovics k. biztoshoz Moldováról történt elindulásról.

Julius 28. Graenczenstein k. tanácsos felszólít, hogy Schumanka iránt tanúk kihallgatása elővétessék.

Julius 28. Zankó szászkai kapitány jelenti, hogy az oláh végvidéki ezredtől katonaság nem érkezett; és Verseczről érkezett Margvardt (?) írásbeli közlését teszi át.

Julius 28. Hoffmann, moldovabányai bányabíró, egy rendeletet közöl Schumanka iránt némely tanúkat kihallgatni.

Julius 31. Jelentés Vukovics Sebők k. biztoshoz a szerb kapitányokkal, különösen a golubácsi és gradistyeiekkel Moldova környéke iránt kisérlett összejövetel s ennek eredményéről.

Julius 25. Haditanács elnöke válaszol a kért gyujtácsos töltények elküldése iránt.
Aug. 3. Hat.: Tudomásul.

Julius 30. Aug. 3. Vukovics Szabbás, kir. biztos, a ministerelnök rendeletét közli, mely az ellenség elibe rendelt nemzetőrségnek hadi fegyszabályok alá állítását rendeli. Hat.: Hozzátartásul s alkalmazásul.

Julius 24. Aug. 3. Bányaigazgatóság azon rendeletét közli, melyet a szolgálattól magukat elvonó és makacsul viselkedő nemzetőrök iránt közrebocsájtott. Hat.: Hozzátartásul s alkalmazásul.

Dátum nélk. A mozgósereg toborzás útján való mentől előbbi eszközlése végett Szentkirályi ülnök úr felszólíttatik. Kiad. Szentkirályi üln. úrnak.

Dátum nélk. A dognácskai n. ő. kapitánynak maghagyatik, hogy az összeállított mozgóőrsereget Oraviczára mentől elébb indítsa. Kiadatott aug. 3-án a dogn. n. ő. kapitánynak.

Augusztus 3. A szászkai n. ő. kapitánynak meghagyatik, hogy egy kis csapatot, mint vizsgáló őrmenetet, Radimna felé rendeljen.

Augusztus 3. Jelentés a k. biztoshoz, hogy az ó-moldovai végvidéki lakosok a szerbek kiüzetésére ajánlkoznak, és segedelmet kérnek. Kiadatott: Vukovics kir. biztos úrnak.

Augusztus 4. Felszólíttatik Pánczély őrnagy, hogy századjával további parancsig Szászkára induljon.

Augusztus 4. Főzőedények megszerzése végett a mozgósereg részére a bányaigazgatóság megkéretik.

Augusztus 4. A fegyvertári bizottmány felszólíttatik a mozgósereg felfegyverkezése iránt.

Augusztus 4. Felszólíttatik a bányatisztség a szükséges fuvarosok kirendelése végett a bogsáni mozgóseregnek Szászkára való átszállítása végett. Kiadatott: Szentkirályi ülnök úrnak.

Augusztus 6. Jelentés a haditanács elnökéhez a bányahelyekben állítandó mozgósereg és ezek részére a lakosoktól befolyt pénzösszeg iránt.

Augusztus 6. Jelentés Jakabffy alispánhoz a legközelebbről küldött őrseregről Moldovabányára s megkeresés a megye-czímernek átküldése végett.

Augusztus 6. Jelentés a kir. biztoshoz a lugosi nemzetőrök s mozgósereg egy részének Moldovára való átküldése végett s megkeresés a bihari nemzetőröket ide rendelni. Kiadatott: Vukovics k. biztosnak.

Augusztus 9. Felszólítás Schiffer Rukavina sorkapitányhoz egy század elküldése végett Ó-Moldovára.

Augusztus 9. Jelentés Blomberg ezredeshez az ágyúk elküldése iránt Verseczre és Ó-Moldovának megszállítása mozgónemzetőrök által.

Augusztus 9. Jelentés Vukovics Szabbás k. biztoshoz Ó-Moldova és Macsova végvidéki helységeknek a magyar ministerium elismerése és ahhoz való csatlakozása végett.

Augusztus 9. Jelentés a hadügyministerhez, hogy Ó-Moldova és Macsevin végvidéki helységek a magyarokkal csatlakozni kivánnak, továbbá a Dunaőrvonalnak megszállása iránt a nemzetőrökkel.

Julius 23. Aug. 10. Bányaigazgatóság közli azon rendeletet, mely a szolgálatra meg nem jelenő nemzetőrök iránt bocsájtatott ki, egyszersmind értesít, hogy az oraviczai és csiklovai nemzetőrsereget illető tárgyakban a bányatisztséggel érintkezésbe lépendő.

Julius 23. Aug. 10. Bányaigazgatóság Scheravina Antal folyamodványát a nemzetőrök beoktatásáért járó napidíjak utalványozása iránt tagadólag küldi át és a szükséges dobok megszerzése iránt szólít fel.

Aug. 10/11. Bruckenthal védőrségi parancsnok a ruschbergi ágyút Új-Moldovára küldetni kéri. Hat.: A szükséges intézkedések megtétettek.

Auguszt. 11. Értesíttetik Kovács Károly kapitány, hogy a 4-dik és 5-dik század egygyé alakíttatott.

Auguszt. 12. Tudósíttatnak a szászkai és moldovai n. ő. századok, hogy 13-án 60 főből álló önkéntes csapat Ó-Moldovára induland.

Auguszt. 12. Felszólíttatik Meiszlinger, ideigl. moldovai bányabíró, a plajások alakítását javaslatba hozni.

Auguszt. 12. Meghagyatik a resiczai és ferenczfalvi n. ő. századoknak tisztjeik névsorát beküldeni.

Auguszt. 12. Felszólítás Szuhay kapitányhoz a szurony-vívásban oktatást adni.

Auguszt. 13. Jelentés az országos hadítanács elnökéhez a nemzetőrök felfegyverkezése iránt; előterjesztése a tisztikar névjegyzékének megerősítés végett s a zászlóalj sommás jegyzékének.

Auguszt. 14. Az oraviczai b. tisztség megkerestetik a szolgálatba és fegyvergyakorlatra későn jövő több nemzetőrtől a kiszabott büntetést behajtani.

Auguszt. 13. Jelentés Vukovics Szabbáshoz az ó-moldovai mozgósereg működéséről s az ottani viszonyok felől.

Auguszt. 13. Értesíttetik Meiszlinger Bernát Új-Moldován az alakítandó plajások iránt.

Auguszt. 13. Jelentés a bányaigazgatósághoz az 1-sö század által követelt napidíjak iránt a szuboticzai elitélt kivégeztetése alkalmával.

Auguszt. 13. Felszólíttatik Buhl Vilmos, steierlaki kapitány, a pisztolyok átküldése iránt.

Auguszt. 13. Az illyrbánsági végezred értesíttetik az ágyúk elküldése végett. Kiadatott: Fehértemplomnak.

Auguszt. 13. Szuhay kapitány Asbé János hadnagynak való megválasztását bejelenti.

Auguszt. 13. Előterjesztetik az alispánnak a zászlóalji jegyzék 1848. évről. Kiadatott: Jakabffy alispánnak.

Auguszt. 13. Jelentés az alispánhoz Ó-Moldova iránt. Kiadatott: Jakabffy alispánnak.

Auguszt. 5. Igazgatóság Steierlakra egy katonai egyént kiküldetni kiván.

Auguszt. 16. Mozgóörsereg belejelenti visszaindultát Új-Moldovára és a század állása iránt.

Auguszt. 16. Krassó megye a szerbek betörése iránt az Almásba tájékoztatást kiván.

Auguszt. 18. Pánczély őrnagy elmenetelét Moldováról bejelenti.

Auguszt. 18. Felszólíttatik Pánczély őrnagy, Petrovits és Pattyánszky iránt nyilatkozni.

Auguszt. 18. Jelentés Vukovics k. biztos úrhoz Stancsilovára tett kirándulás eredményéről és az almási lakosok kívánatairól.

Auguszt. 19. Graenczenstein Gusztáv a mozgósereggel Moldováról visszatérni parancsolja.

Auguszt. 19. Ugyanaz tudósít, hogy a fehértemplomiak az ellenséget visszaűzték.

Auguszt. 19. Jelentés Vukovics k. biztoshoz, hogy Új-Moldován a mozgósereg maradand.

Auguszt. 21. Graenczenstein Gusztáv a honvédsereg megérkeztéről tudósít.

Auguszt. 21. Ugyanaz a mozgósereg Moldován maradását helyesli.

Auguszt. 20. Fest kapitány a szászkai n. őrsereg iránt értesít.

Auguszt. 20. Jelentés Vukovics kir. biztoshoz a moldovai ütközet iránt a szerbekkel.

Auguszt. 20. Jelentés a bányaigazgatóhoz ugyanaz.

Auguszt. 23. Graeneczenstein Gusztáv a hadipénztár elfoglalása iránt az ellenség által.

Auguszt. 23. Krassó megye közöl egy tudósítást az oláh bánsági végezredtől a szerbek mozgalmai iránt.

Auguszt. 23. Blomberg ezredes jelenti, hogy a foglyok Temesvárra küldessenek és hogy gyújtácsos töltényeket küldhet.

Auguszt. 23. Graeneczenstein Gusztáv Moldovabánya meg nem szállhatása s az őrnagy visszajövetele végett Oraviczára jelentést tesz.

Auguszt. 29. Jelentés a kir. biztoshoz, hogy két honvédszázad az oraviczai mozgósereggel Moldovára a f. hó 27-én átrándult, több szarvasmarhát elhajtottak és a szerbeket elűzték.

Auguszt. 29. Jelentés az alispánhoz ugyanaz.

Auguszt. 29. Fölterjesztés a hadügyi ministeriumhoz a hadi pótpénzek utalványozása végett.

Auguszt. 26. Bogsáni n. ő. kapitány a tisztek választását jelenti be és fegyvereket kér.

Auguszt. 27. Vukovics k. biztos felszólít, hogy a végvidékieket a nyerendő kedvezmények iránt bizonyossá kell tenni és őket a felől meggyőzni.

Auguszt. 29. Appel altábornagy az illyrvégvidékben teendő körutazás iránt az őrnagyot Stanesilovára meghívja értekezés végett.

Auguszt. 29. Rácz kapitány részletes jelentést teszen a moldovai kirándulásról f. hó 27-éről.

Auguszt. 31. Jelentés Vukovics Szabbás, Jakabffy alispán és a hadügyi ministeriumhoz a fentebbi kirándulás felől.

Szeptemb. 1. Az oraviczai bányatisztség több egyénnek a nemzetőrök közé való besorozása végett felszólíttatik.

Auguszt. 27. Szept. 1. Bányaigazgatóság jelenti, hogy az 1-sö n. ő század bére egy halálos ítéletnek végrehajtása végett történt kiindultáért a megye által fizetendő.

Auguszt. 21. Szept. 2. Ugyanaz felszólít Resiczára kirándulni és az ottani nemzetőrseregnek miképeni gyakorlottságáról meggyőződést szerezni.

Szeptemb. 5. Szászkabányai tisztség felszólíttatik a kenyérnek sóval való jobb kiadására.

Szeptemb. 5. A szászkabányai tisztséggel tudatik, hogy a mozgósapat nem áll polgári hatóság alatt.

Szeptemb. 5. Beadatik a b. igazgatósághoz a mozgósereg jelentése a károk és veszteségek iránt.

Szeptemb. 5. Javalat parancsadás végett a bányászoknak kiindulási kötelezettsége iránt. Kiad. a hadügyi ministerium orsz. haditanács elnökének.

Szeptemb. 6. Jelentés Pernikásnak tüzérparancsnokul való megválasztása végett. Kiadatott az o. h. t. elnökének.

Auguszt. 7. Blomberg ezredes értesít, hogy nemzetőröket a bányahelyek védelmére küldend. Hat.: Tudomásul.

Auguszt. 8. Hadügyminister értesít, hogy a magyar ezredek az országba való átvitelére nézve a szükséges lépések megtétettek.

Szeptemb. 7. Felfegyverzési bizottmány jelenti, hogy egy kamrába 19 drb fegyver kidobatott. Hat.: Második századnak vizsgálat végett.

Szeptemb. 7. Bányaigazgatóság rendeli, hogy a bányamunkásoknak őri szolgálatért 24 kr., mesteremberekneк pedig 12 kr. kifizettessék. Hat.: Tudomásul.

Szeptemb. 7. Első és második század az önkéntesek névjegyzékét terjeszti elő.

Szeptemb. 7. Scheravicza jelenti, hogy Steierlakon való tartózkodása a fegyvergyakorlat végett az ottani nemzetőrökkel több időt vesz igénybe. Határoztatott szept. 15-dikig való ottmaradása.

Szept. 6/6. Weinczierl főhadnagy több egyénnek a besorozása iránt s a belszolgálat kérdése végett.

Szept. 4/6. Tűzér-osztály a megválasztott egyéneket terjeszti elő.

Szept. 5/6. Szepessy kapitány leteszi hivatalát.

Szept. 6/6. Weinczierl főhadnagy ugyanaz.

Szeptemb. 6. Hoffmann szászkai bányabíró egy ágyút Szászkára küldetni kér.

Auguszt. 29. Rácz Sándor honvédkapitány részletes jelentést teszen az ó-moldovai
Szept. 6. megszállásról aug. hó 27-én.

Szept. 2/7. Felfegyverzési bizottmány rendeletet kér kiadatni a fegyvereknek jó karban való tartása miatt és hogy egyesek által a fegyverek iránt semmi se rendeltessék.

Szept. 2/7. Ugyanaz Mausch puskaművest a n. ő. szolgálattól felmenteni kéri.

Szept. 2/7. Ugyanaz a századoknak meghagyatni kéri, hogy a fegyverneműek felől táblás kimutatást terjeszszenek elő.

Auguszt. 16. Blomberg ezredes Gorner József nyug. kapitányt itt léte esetére
Szept. 7. Verseczre utasítani kéri.

Szeptemb. 7. Vukovics Szabbás kir. biztos értesít, hogy az itt helyben tanyázó sorkatonaság a szomszéd helyekre nem rendeltetik.

Auguszt. 24. Vukovics Szabbás k. biztos értesít, hogy lőkészletek iránt mindíg ő keresendő meg.

Julius 16. Vukovics kir. biztos értesít, hogy a Mihály-ezred egy része e környéket megszállja.

Szeptemb. 7. Jelentés az alispánhoz Kruschicz (Kussicz?) megszállása iránt f. hó 8-án.

Szeptemb. 7. Jelentés Vukovics k. biztos úrhoz ugyanaz.

Szeptemb. 7. A pótpénzek utalványozása végett az orsz. haditanács elnöke megkéretik.

Szeptemb. 7. Jelentés a bányaigazgatósághoz Szászkára való megérkezés iránt.

Szeptemb. 7. Szászkai b. tisztségnek tudtul adatik, hogy a bányászok munkára menjenek.

Szeptemb. 9. Felszólíttatik Graenczenstein igazgató ágyúk elküldése végett Szászkára.

Szept. 12. A mozgószázad felruházása iránt a bányaigazgatóság felszólíttatik.

Szept. 12. Jelentés a bányaigazgatósághoz a mozgócsapat szaporítása végett.

Szept. 6/12. Bányaigazgatóság a bánya-nemzetőrök számára kiszabott bérmértéket közli. Hat.: Tudomásul.

Szept. 3/12. Hadügyminiszter értesít, hogy a temesvári várőrségi parancsnokságnak meghagyatott 6000 drb gyujtácsot kiszolgáltatni.

Auguszt. 5. Bányaigazgatóság Jokschmann Károlyt a tűzérek gyakorlatára szept.
Szept. 12. végéig rendeli, egyúttal a zászlóalji parancsnokság részére pecsétet vésetni felhatalmaz.

Szept. 6/12. Bányaigazgatóság egy miniszterelnöki rendeletet közöl az önkéntesek alakítása iránt.

Szept. 9/12. Vukovics k. biztos Appel generalis kiküldetése iránt az illyr végvidékbe a Resiczán készített ágyúk végett.

Szept. 9/12. Vukovics k. biztos megdícséri az őrnagy eddigi működését és a bányanemzetőröknek a bányahelyek védelmezését kötelességgé teszi; a mozgósereget számban növelni ajánlja. A reactionális szándokuakat letartóztatni rendelj.

Szept. 10/12. Graenczenstein k. tanácsos a mozgósereget Szászkára visszavonulni meghagyja.

Szept. 11/12. Graenczenstein k. tanácsos egy ágyút a szükséges tűzérekkel együtt küld.

Szept. 14. Szászkai b. tisztség felszólíttatik őrházak építése végett.

Szept. 14. Jelentés a k. biztoshoz Szászka veszélyeztetése és a védelmi intézkedések felől.

Szept. 14. Bányaigazgatóság a Dognácskán vásárolt dobok iránt felvilágosítást kiván.

Közli: Mihalik Sándor.

(Folyt. következik.)

Őskori telep Bocsáron (Torontál megye).

1897 vége felé a bocsári községi bíró a község belterületén lévő emelkedéseket leásatta, hogy az ezáltal nyert földdel a mélységeket kitöltve, az esőzések okozta pocsolyákat betemesse. Ezen ásatások alkalmával a munkások szerszámai már 2 ásónyi mélységben számos cserepet és csontot vetettek fölszínre. Ezen körülmény által indíttatva Grósz József, postamester, és ifj. Dörner István, segédjegyző, az ásatást folytatták, mely alkalommal 4 bögrét, számtalan edénydarabot, sok ember- és állatcsontot, egy széttöredezett szarvasagancsot és bronztöredékeket találtak. Mindezen dolgok a földszíntől számított 1 m.-nyi mélységig terjedő földrétegben találtattak és pedig egy 2 holdnyi területet magában foglaló helyen. Sok helyen égetett föld van, mely a tűzhelyek maradványa. A kulturréteg különben meglehetős vastag és erősen át van hatva csontokkal, kövekkel, edényekkel és cserepekkel.

Dörner a délm. múzeumnak ezen leletekből a következőket engedte át:

Egy bronz karperecz (?) töredéke, két darabban. Hossza: 0·05 m., szélessége 0·005 m., testének átmetszete lapos körszelvényt képez s a közepén 0·001 m. vastag. Vége körszelvényt alkot s kerek lyukkal bir, mely keresztül van ütve, a miért a tárgy pántra is enged következtetni.

Két kézimalom vályús aljának töredéke. Anyaguk gránitféle kőzet.

Egy csiszolt kőszerszám töredéke.

Két kis agyagedény. — Az egyik 0·10 m. magas. Két fülű. Mélyen elhelyezett hassal és karcsú nyakkal. A száj tölcséralakú. Külön tagolt talpa nincsen. Egy füle hiányzik. A hasas, alsó rész és a nyak 0·05—0·05 m. magas. A has átmérője 0·08, a szájé 0·07 m. — A másik csonkább darab szintén kétfülű, de a két füle és a szájszél le van törve, ezért eredeti magassága meg nem állapítható. A csonka tárgyé 0·08 m. Hasa gömböt képez, külön tagolt talpa nincsen. — Mindkettő díszítetlen, gyengén lesimított és fekete színű; szabad kézzel készült.

Nagyobb és kisebb, túlnyomóan díszítetlen edények töredékei.

Csontok, lópata, alsó állkapocs töredéke, szarvasagancsrészletek; ez utóbbiak a megmunkáltatás nyomaival (vágások).

A 2 hold területű lelethely tehát őstelep, mit az „égetett föld“ (tűzhelyek, lakások), a „csontok“ (konyhahulladékok) és „cserepek“ igazolnak. A földdomborulat úgy keletkezett, hogy a lakók hosszabb tartózkodás után tisztasági szempontból a tűztelepet földdel befödték, újabb tűzhelyet rakván rá s így a talajt feltöltötték; így keletkezett a föld- ill. a talajemelkedés az őstelep helyén.

A bronztárgy meglehetős határozottan igazolja, a kis edények pedig gyaníttatják a telepnek a bronzkorban való létezettségét.

A fémtárgy bronzkarperecz töredéke lehet. (A bronz fémvegyülék 90% vösösréz és 10% ón.)

A kis edények fekete színe az anyag minőségétől és az égetés minőségétől származik. Czéljuk ismeretlen; alakjuk nem praktikus használati czélra utal.

A kövek kézimalmok vályús aljainak töredékei. A kőzet gránitféle, melyet a bánsági érczhegységből importáltak, hol több helyt található.

M.

IRODALOM.

Temesvármegye és Temesvár város Története a legrégibb időktől a jelenkorig. Pesty Frigyes irodalmi hagyatékának felhasználásával írta **Ortvay Tivadar.** Kiadja a M. T. Akadémia anyagi támogatásával Temesvármegye és Temesvár város közönsége. I. kötet, első könyv: Őskor. A vidék földtani alakulásától a kelta vaskor végeig. Pozsony 1896, X és 1—368 lap. IV. kötet: Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. Sajtó alá rendezte Ortvay Tivadar. Pozsony 1896. XXXIV. és 1—640.

Eltekintve Bél Mátyásnak 1726-ban a Temesi Bánságról, vagy — a mint ő nevezi — Comitatus Temesváriensis-ről írt, de kéziratban maradt monographiájától, az olasz Griselini-nek 1780-ban megjelent s a Temesi Bánságot tárgyaló monographiája óta több munka jelent meg, melyek részint a Duna-Tisza-Marosszög, részint Temesvármegye vagy Temesvár város történetét tárgyalják, úgy hogy elmondhatjuk, miszerint vidékünk monographia-irodalma elég bő; de e művek vagy elavultak, vagy nem szorosan Temesvármegyével és Temesvár városával foglalkoznak s így naponként mind érezhetőbbé vált a szükség: oly monographiát bírni, mely csakis vármegyénkkel és benne kiválólag Temesvárral foglalkozik.

Temesvár hírneves szülötte, a hazai történetírás egyik legkimagaslóbb alakja: Pesty Frigyes, évtizedeket fordított idejéből arra, hogy egyéb munkái mellett Temesvármegye és Temesvár város történetét is megírhassa, de a halál 1889-ben kiragadta kezéből a tollat, mielőtt annak megírásához hozzáfoghatott volna; de fenmaradt az ország majd minden levéltárából általa összegyűjtött anyag, kiváltképen az oklevelek, a melyeket csak egybeilleszteni, szerves egésszé fűzni s a halála óta napvilágot látott újabb adatokkal kiegészíteni kellett, hogy kiteljék belőle a kívánt monographia, melylyel anyaggazdagságra nézve már így is alig versenyezhetett volna bármely más vármegyénk monographiája.

A M. T. Akadémia Pesty halála után megszerezte az anyagot s miután úgy Temesvármegyét, mint Temesvár várost megnyerte az anyagi hozzájárulás eszméjének, Ortvay Tivadar tudósunkat bízta meg annak feldolgozásával. E választás igen szerencsésnek mondható, mert Ortvayban nemcsak a kiváló történetbúvárt, hanem e vidék- és városnak is egyik legnagyobb ismerőjét tiszteljük.

Az Akadémia történeti bizottsága Ortvayval együtt akként állapította meg a monographia terjedelmét, hogy a munka négy kötetben, mintegy 160 nyomtatott ívben készíttessék el s a szöveg okmánytárral is elláttassék, mely a nyomtatott 160 ívbe betudandó. Az egész munkának tehát, a tervezet szerint, négy kötetre kellene terjednie; de mint az előttünk levő I. kötet első könyve és a IV. kötet (okmánytár) mutatják, jóval többre fog az terjedni 160 ívnél, azaz négy kötetnél.

Ha Ortvay a dolog könnyebb végét fogta volna, úgy egyenesen ott veszi fel a szerkesztést, a hol Pesty Fr. adatgyűjteménye kezdődik. Tudjuk, hogy a Pesty Frigyestől írt minden monographia a honfoglalással veszi kezdetét, teljesen figyelmen kívül hagyva az őskort és a régibb középkort. Ortvay vele ellentétben nagy súlyt helyez az őskorra, s a most megjelent I. kötet első könyve teljesen az ő munkája; sőt meg vagyunk győződve, hogy az I. kötet második könyvé-+ a régibb középkor is egészen az ő tollából fog kikerülni.

Az I. kötet első könyve név- és tárgymutatóval ellátva 368 oldalon XXI fejezet alatt tárgyalja Temesvármegye és vidéke őskorát a vidék földtani alakulásától a dákok birodalmáig, illetőleg a rómaiak hódításáig. Sokan, kik e könyvet átolvassák, talán azt fogják mondani, hogy ez nem Temesvármegye monographiája, mert hisz kevés vonatkozást leszámítva, bátran adhatnánk annak ilyen czímet is: „Magyarország az őskorban". De lehet-e a mai Temesvármegye őskori történetét különválasztani a nagy magyar alföldétől, vagy hazánk egyéb vidékétől, melyekkel közös a földtani alakulása és közösek a praehistoricus leletei?

Megyénk területén a történelemelőtti korszakból számos műmaradvány maradt fenn, mint kő-, réz-, bronz-, agyag-, csont-, vas-, arany- és ezüsteszköz, fegyver és ékszer. A monographus nem ugorhat ezeken keresztül, sem feladatát azzal még nem fogja megoldani, ha egyszerűen felsorolja a leleteket. Tüzetesen kell hozzászólnia a praehistoricus őskultura kérdéseihez s a talált leletek alapján ki kell jelölnie a helyet, mit hazánk és benne vidékünk őslakói Európa egyéb ősi lakói mellett elfoglaltak. Már pedig egyetlen megyének sincs egymagának annyi őskori lelete, a mennyi elégséges lenne az őskor életének teljes felismerésére, s így szükségkép tekintettel kell lenni a szomszédmegyék, sőt az egész ország, nem egy esetben pedig a kontinens hasonló leleteire is. Ez az oka annak, hogy Temesvármegye történetének tárgyalásánál Ortvay a praehistoricus idők

vázolásában nem szorítkozott kizárólag Temes vármegyei leletekre. Ezekből csak kiindult s összehasonlítva egyéb vidékek leleteivel, konstatálhatta csak ama tényt, hogy az analogia a megyénk és a hazánk más vidékén lakott ősnépek civilisatiója között megvan. Mi csak örülhetünk annak, hogy monographiánkban az őskor ily részletesen, nagy körültekintéssel és kiváló szaktudással van megírva; sőt igen czélszerűnek láttuk volna, ha e mellett még a praehistoricus korszak legjellemzőbb maradványai a szöveg között képekben is bemutatva lennének. Hogy ez elmaradt, annak bizonyosan nem Ortvay az oka.

Ortvay az őskort úgy mint az északi tudósok, kő-, bronz- és vaskorra osztja fel s a kőkorszak mellett nem tartja jogosultnak a külön rézkorszak megkülönböztetését. Kutatásaiban arra az eredményre jut, hogy a rézkor nem folytatása a kőkornak, hanem csak episodja, a mennyiben a rézkor párhúzamosan halad a kőkorral. A hol a rézkor nem mutatkozik, az csak azért van, mert ott az őslakóknak a természet nem szolgáltatott természetet; a hol pedig a réz előfordul a természetben, ott a kőeszközök mellett a réz is alkalmazásba vétetett, de azért magasabb kulturális fokot nem jelent, a mi leginkább kitűnik már abból is, hogy a rézeszközök formái a legeslegtöbb esetben megegyeznek a kőeszközök formáival. Ortvay e felfogását hosszasan bizonyítja és szakít a nálunk idáig uralkodó felfogással, mely a kőkorszak után egy magasabb kulturális fejlődésű rézkort akar megkülönböztetni. Ugyszintén bebizonyítani törekszik — úgy hiszszük sikerrel — hogy a vasnak mint termésfémnek vagy mint érczfémnek ismerete okvetlenül idősebb a kevert fém ismereténél, a bronznál; de a vas a bronz előtt nem tudott oly gyakorlati jelentőségre szert tenni, hogy eszközök és fegyverek tekintetében uralomra juthatott volna. A vas az egész bronzkorszakon keresztül azt a szerepet játszotta, melyet a réz játszott a kőkorszakban: alkalmazva lett, de csak mellékesen; a réz mellett a kő volt az uralkodó anyag, a vas mellett pedig a bronz, és temérdek időnek kellett elfolynia, míg a vasnak a bronznál kiválóbb tulajdonságai érvényesülhettek és kiszorította a bronzot, hogy magát uralomra juttassa. Ezért kell fentartani az eddigi beosztást, hogy a kő- és bronzkorszak után következett a vaskorszak. Ez a beosztás felel meg a megyénkben, hazánkban és azon kívül talált leleteknek.

A vaskorszak összeesik hazánkban a kelták megjelenésével, kik nyugatról jöttek hozzánk. Vidékünk legrégibb nemzetisége az agathyrsek voltak, kiket Ortvay thrák fajúaknak tart, később a velök rokon géták, majd a szintén thrák fajú dákok foglaltak itt állandóbb lakhelyet. De ez már összeesik a történelmi korszakkal.

Ortvay jelen munkájának igen érdekes részleteit képezik továbbá az egyes korszakok műveltségi állapotának rajzai, a kő-, bronz- és vaskorszakban élt ősemberek foglalkozása, lakásaik, fegyvereik, élelmök, háziállataik,

iparuk, kereskedelmök stb. Meg vagyunk győződve, hogy e szép munkát élvezettel fogja olvasni nemcsak a szaktudós, hanem a nagy közönség is, tekintet nélkül arra, hogy Temesvármegyét mondja-e szükebb hazájának, vagy az ország bármely részét, mert a hazánk területén élt ősemberek műveltségének általános képét szerezheti meg abból.

A IV. kötet az Okmánytár első kötetét képezi; 418 oklevél van itt legnagyobbrészt teljes szövegében közölve chronologiai rendben az 1183—1430 közötti évekből. Nagyrészök már eddig is közölve volt ugyan különféle oklevél-publicatiókban, de nagyrészöket Pesty Frigyes másolta le az ország legkülönbözőbb levéltáraiból s itt legelőször látnak napvilágot. Nagyban emeli a kötet becsét és használhatóságát ama körülmény, hogy Ortvay az okleveleket magyar tartalomjegyzékkel látta el s ez a kötet elején 28 oldalt foglal el. Valóságos kincsesbányája lesz e kötet, valamint az utána következő is mindazoknak, a kik Temesvármegye és Temesvár város viszonyainak megismerésével bármily irányban fognak foglalkozni, de nagy haszonnal fogják azt használni mások is.

E megjelent részletekből következtetve, meg vagyunk győződve, hogy Temesvármegye és Temesvár város együttes monographiája a hazai történetirodalomnak egyik igen számot tevő részét fogja képezni.

Berkeszi István.

A magyar nemzet története. Irta **Dr. Szalay József.** A millenium alkalmából átdolgozta és újból sajtó alá rendezte **Dr. Baróti Lajos.** Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása. III. kötet. Negyedrét 556 lap.

Több ízben ajánlottuk már e kitünő millenniumi emlékművet szíves olvasóinknak (legutóbb Értesítőnk múlt évi folyama IV. füzetében, 119. lap), s most ismét emlékezetükbe idézzük, mert minden új kötet fényesebben igazolja az eddigiekről elmondott ítéletünket. Jelenleg a III. kötet van előttünk, melynek tartalma: A Habsburg-házból való választott királyok kora. (1. János és I. Ferdinánd ellenkirályok. 2. I. Ferdinánd magánuralkodása. 3. Miksa. 4. Rudolf. 5. II. Mátyás. 6. II. Ferdinánd. 7. III. Ferdinánd. 8. Török-magyar viszonyok. 9. I. Lipót. 10. Köz- és műveltségi állapotok a Habsburg-házból való választott királyok korában). — Ujolag csak azt hangsúlyozzuk, hogy e mű világos és vonzó előadásban, hiánytalanúl tartalmazza mindazt, a mit művelt olvasóközönségünk egy igazán alapos, történetirásunk mai színvonalán álló szakmunkától joggal megkíván. E kötet illusztrációja pedig még az előbbieknél is gazdagabb, mert 325 szövegkép és 29 műmelléklet ékesíti. Végén ismét nagy gonddal készült, az aprólékosságig részletes tartalomjegyzéket találunk, melyhez a műmellékletek és szövegképek jegyzéke csatlakozik. A ki ismeri e munkát, velünk együtt bizonnyal várva-várja a IV. befejező kötetet, mely, úgy tudjuk, rövid idő alatt szintén

megjelenik. A mű ára díszes korona-kötésben kötetenként 7 frt 50 kr., Corvina-kötésben 8 frt. Megrendelhető azonban a fenn jelzett kiadóczégnél füzetenként és igen csekély havi részletekért is. Könnyű módon szerezhet tehát bárki igen becses, díszes és érdekes könyvet.

—n.

TÁRCZA.

Kivonatos jelentés az 1897. évi május, szeptember és november hónapokban tartott választmányi ülésekről.

I. Rendes havi választmányi ülés 1897. május 26-án.

1. A muzeumi gyűjtemények gyarapodása: Tárgyak: a) Endre Antal kir. főmérnöktől (Temesvár) összesen 23 drb praehistoricus tárgy; lelhely Dinnyás (Torontálm.) b) Gedeon Imrétől (Török-Szákos) 2 bronz-véső és 4 gyöngy. c) Vétetett: egy vörös-réz csákány; lelhely Temes-Hidegkút. — Pénzek: a) Deschán Achill, társ. elnöktől Temes-Ujfalu község millenniumi emlékpénze; b) Lászlóffy István, megyei aljegyzőtől hg. Eszterházy Miklós ezüst emlékpénze (1770.); c) Gedeon Imrétől 36 drb. vegyes ezüst- és rézpénz; d) Kerschek Gusztávtól (Temesvár) 12 drb római érem. — Könyvek: Dessewffy Sándor, csanádi püspök, társ. védnöktől, a m. t. akadémiától, Temesvármegyétől, Temesvár szab. kir. várostól, Krinitzky Ferenez plebánostól (Bruckenau), Herz Miksától (Kairo), dr. Fehér Manó ügyvédtől Temesvár, dr. Berkeszi István, társ. titkártól, és cserepéldányok, összesen 6 kötet és 20 füzet. — Az adományozóknak jkvi köszönet szavaztatott.

2. Változások a tagok sorában: Új rendes tagokul megválasztattak: Sebesztha Károly, kir. tanácsos, tanfelügyelő (Temesvár), Ferch Mátyás, papneveldei tanulmányi felügyelő (Temesvár), Neuhaus Ernő, magánzó (Temesvár) Prepeliczay Ödön, főszolgabíró (Detta), Gálfy István, jegyző (Liget).

3. Folyó ügyek: A választmány különös örömmel vett tudomást arról, hogy Mály István, temesvári kir. törvényszéki elnök, vál. tag. legmagasabb kitüntetéssel a kuriai bírák sorába emeltetett.

4. Felolvasás: „A Délvidékre vonatkozó részletek Popini Nándor 1848/9-iki honvéd naplójából."

II. Rendes havi választmányi ülés 1897. szeptember 29-én.

1. A muzeumi gyűjtemények újabb gyarapodása: Tárgyak: a) Dr. Berkeszi István társ. titkártól egy 1848/9-iki kard (lelhely: Bega-folyó), egy középkori kard és zabla (lelhely: Vadászerdő község, Temesmegye); b) Szekeres Jánostól (Temesvár) egy a Bega-folyóban talált puskacső. — Pénzek: a) Janiesáry Sándor, orsz. képviselőtől (Aga) az 1855. évi párisi kiállítás bronz emlékérme és egy török érem; b) Kalitovics Lőrincztől (Károlyfalva) 15 drb. vegyes bronz- és ezüstérem; c) a magy. kir. államvasútak temesvári osztálymérnökségétől III. Frigyes Vilmos porosz ezüst tallérja 1831-ből (lelhely Temesvár). — Könyvek: A vall. és közoktatásügyi minisztertől, a magy. tud. akadémiától, az orsz. képtártól, Temes és Alsó-Fehér vár-

megyéktől, a Bács-Bodrogh-megyei régészeti társulattól, és cserepéldányként összesen 6 kötet és 6 füzet. — A választmány mindez adományokért jegyzőkönyvileg mondott köszönetet.

2. A társulati tagok sorából elhúnytak: **Br. Baich Milos,** alapító és **Pulszky Ferencz,** a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, tiszteletbeli tag. A választmány a két kiváló férfiú elhúnyta fölött érzett részvétét jegyzőkönyvében megörökítette s azt az elhúnytak családjával is közölte.

3. Folyó ügyek: A választmány a tárgysorozat megkezdése előtt a honfiúi hódolat és hála meleg érzésével, kitörő lelkesedéssel vette tudomásúl diesőségesen uralkodó apost. királyunk **I. Ferencz József** ő Felsége 1897. szept. hó 25-én közzétett legfelsőbb elhatározását, melynek értelmében fényes multunk nagy embereinek érczbe és kőbe vésett emlékszobraival ajándékozta meg a magyar nemzetet. — A választmány továbbá Konek Ida, budapesti festőművésznőnek megengedte, hogy a muzeumi képtárban saját műveiből kiállítást rendezzen; a helybeli középiskolák jelesebb tanulói részére ajándékkönyveket szavazott meg; a muzeumi gyűjtemények új leltározása czéljából egy ideiglenes díjnok alkalmazását engedélyezte; végül a muzeum-épületen szükséges nagyobb javítások eszközöltetése végett Temesvármegye tek. Törvényhatóságához kérvényt intézett

III. Rendes havi választmányi ülés 1897. november 20-án.

1. A muzeumi gyűjtemények részére újabban érkezett adományok: Tárgyak: Deschán Achill, társ. elnöktől, 1 lándzsa és 1 bögre (népvándorláskori), 2 pecsét-metszet-fából. — Könyvek, okmányok: Deschán Achill, társ. elnöktől 4 régi térkép, 1 czéh-szabályzat-okmány és 3 füzet; b) Susich Károly, karánsebesi közjegyzőtől a Susich-család nemesi oklevele; c) a bukaresti román akadémiától, a m. tud. akadémiától, dr. Baróti Lajostól, és cserepéldányok, összesen 4 köt. és 21 füzet. — A választmány az ajándékozóknak jegyzőkönyvi köszönetet szavazott. — Id. Ormós Zsigmond hagyatékából újabban 29 oklevél jutott a társulat tulajdonába; továbbá megérkezett a Szilágyi Sándor jubileumi ünnepére kiadott emlékérem, és az ezredévi orsz. kiállítás elismerő okmánya.

2. A tagok sorában történt változások. A rendes tagok közül meghalt: Schuszter János, temesvári háztulajdonos; saját kérésére töröltetett: Kisfaludy Zsigmond, temesvári ügyvéd.

3. Folyó ügyek. A választmány tudomásul vette, hogy dr. Peregriny János, az orsz. képtár titkára, miniszteri rendeletre külön megjelöléssel látta el azon festményeket, melyeket a magy. nemzeti muzeum 1885-ben a társulat képtárában elhelyezett; elhatározta, hogy a deési új kir. gymnasium könyvtára részére megküldi fölös példányokban meglevő kiadványait; megállapította a jövő évi január hóban tartandó rendes s egyszersmind 25 éves jubileumi közgyűlés tárgysorozatát, és a dr. Baróti Lajos-féle „Adattár" II. kötetének kiadása érdekében a délvidéki törvényhatóságokhoz intézendő átiratot.

4. Felolvasás: „Felső-Moesia és Dacia fő-közlekedési kapcsolatának irodalmi állapota s a „Délmagyarorsz. tört. és rég. Muzeum-Társulat" ez irányú tevékenységének méltatása." Téglás Gábortól.

EGYVELEG.

A király ajándéka a nemzetnek. *Ő Felsége* a múlt évi szeptember 25-én Bánffy báró miniszterelnökhöz a következő legfelsőbb kéziratot intézte, melyet emlékül hazafias hálával és örvendezéssel közlünk:

Kedves Báró Bánffy!

Óhajtván, hogy magyar székes fővárosomnak erre alkalmas terei oly kisebb méretű szoborművekkel láttassanak el, melyek midőn a várost díszítik, egyszersmind a múlt idők azon kiválóbb alakjainak emlékét örökítik meg, kik a nemzeti élet különböző térein kitüntek, udvartartásom költségeinek terhére több évre terjedő beosztással megfelelő összegeket engedélyezek arra a czélra, hogy a keresztény vallásért vértanúságot szenvedett *Szent Gellért* csanádi püspököt, a hitbuzgó *Pázmány Péter* esztergomi érseket, *Bocskay István* és *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelmeket, *Hunyady Jánost* és *Zrinyi Miklóst*, a haza és a kereszténység hős bajnokait, gróf *Pálffy János* Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadiparancsnokát, — a honfoglalás történetét író *Béla király névtelen jegyzőjét*, *Werbőczy István* Magyarország nagyhírű jogtudósát s annak népszerű lantosát *Tinódy Sebestyént* ábrázoló szobrok készíttessenek s megbízom önt ez elhatározásomnak végrehajtásával.

Kelt 1897. szeptember hó 25-én.

FERENCZ JÓZSEF, s. k.

Bánffy Dezső br., s. k.

Ki volt Anonymus? Gróf Zichy Jenő a millennium alkalmából 100 aranyat bocsátott a M. Történelmi Társulat rendelkezésére, hogy érte írassa meg a honfoglalás történetét népszerű előadásban. A két éve

kitűzött pályázat meddő maradt. Folyó évi február 4-én a pályázatot ismét kihirdették; de ezuttal már nem a nehezen megírható történetre, hanem egy kritikai előmunkálatra. Most egy hazai vagy külföldi olyan kútfő irodalmának és tartalmának kritikai ismertetését kivánták, a mely kizárólag a magyar honfoglalással foglalkozik. A szeptember 30-án lejáró határidőre két terjedelmes pályamű érkezett be a szerzők megnevezésével. Az egyiket Sebestyén Gyula dr. nemzeti muzeumi tisztviselő írta, a ki a magyar honfoglalás mondáiról szóló művével a Kisfaludy-társaság millenniumi pályázatán már díjat nyert; a másik Vári Rezső dr. közép-iskolai tanártól származik. Az első „Ki volt Anonymus“ czímen írt, Vári Bölcs Leó művét, a mely tulajdonkép a honfoglalást megelőző időkkel foglalkozik, ismerteti. Jelenleg aktuális értékkel mindenesetre Sebestyén Gyula dr. műve bir, mert a legilletékesebb forrásból jövő értesülésünk szerint, benne nemcsak a krónika keletkezésének kora, hanem írójának személye is véglegesen meg van pontosan állapítva. Eredményei szerint a krónika az 1203. és 1204. közti téli hónapokban kelt, midőn Imre király, III. Béla idősb fia uralkodott. A szerző neve Adorján, a ki 1183-ban esztergomi kanonok volt, 1183—1184-ben a párisi egyetemen tanult, 1185-ben III. Béla jegyzője lett s ugyanaz évben már kanczellárrá és budai prépositá lépett elő, a kanczelláriából 1187-ben távozott az erdélyi püspöki székre, a hol haláláig, 1204-ig meg is maradt. Művét barátjának, Jakab mesternek, egykori párisi tanulótársának, III. Béla kisebb fia, II. András herczeg nevelőjének és 1200—1202-ki prépost-kanczellárjának, a kalocsai káptalan prépostjának s a későbbi váczi püspöknek írta. Mindezt már 150 éve kereste a magyar tudomány. Dr. Sebestyén ez eredményekig Mátyás Flórián akadémikus és Pauler Gyula országos főlevéltárnok előmunkálatainak szerencsés tovább fejtésével jutott el.

A Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat az 1897. év végén.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeői **Dessewffy Sándor**, csanádi püspök, val. belső titk. tanácsos, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: *Deschán Achill*, a III. osztályú vaskoronarend tulajdonosa, Temesvárott.
Igazgató: jelenleg nincs.
Főtitkár: *Patzner István*, csanádegyházmegyei áldozár, főgymnasiumi tanár, Temesvárott.
Titkár: *dr. Berkeszi István*, főreáliskolai tanár, Temesvárott.
Ügyész: *dr. Niamessny Gyula*, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.
Pénztárnok: *Hilt Lajos*, megyei főpénztárnok, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.
Derera Izrael, nagykereskedő, Temesvárott.
Féger Ferencz, nagybirtokos, Merczyfalván
Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén.
Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Temesvárott.
Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.
Németh József, csanádi nagyprépost, felsz. püspök, Temesvárott.
Dr. Niamessny Gyula, l. Tisztviselők.
Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Róm kath. főgymnasium, Temesvárott
Temesvármegye közönsége.
Gr. Zselinszky Róbert, l. Alapító tagok.

b) Rendes tagokból.

Dr. Breuer Ármin, megyei főorvos, Temesvárott
Deschán Achill, l. Elnökség.
Dr. Engels János, esperes-plebános, Temesvár-Józsefváros.
Kovacsich Gyula, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.
Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.
Mály István, kir. törvényszéki elnök, Temesvárott.
Dr. Meskó Béla, városi tanácsnok és árvaszéki ülnök, Temesvárott.
Nagy György, kir. tanácsos, Temesvárott.
Telbisz Károly, kir. tanácsos, polgármester, a III. oszt. vaskoronarend tulajdonosa, Temesvárott.
Steiner Ferencz, magánzó, Temesvárott.
Vimmer József, nyug. pénzügyi titkár, Temesvárott

II. A Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

Néhai Babusnik Ágoston, kereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferencz-József-rend lovagja, és az aranykoronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott. † 1895.
Baich Milán, nagybirtokos, Szatumikon, Krassó-Szörényvármegyében.
Néhai Báró Bajcs Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend középkeresztese, Varadián, Temesvármegyében. † 1897.
Bay Ilona, nagybirtokos, Debreczenben.
Erdősi Bayersdorf Adolf és Biach czége, Bécsben, Kolowrátkör, 9. szám.
Néhai Lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
Brankovics György, karlóczai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlóczán.
Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő Szkulyán, Temesvármegyében.
Néhai Bonnáz Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskorona-rend nagykeresztese, † 1889.
Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. deczember hó 27-én.
Gróf Csekonits Endre, nagybirtokos, Zsombolyán, Torontálmegyében.
Néhai Gróf Csekonits János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1870. augusztus 2-án.
Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a társulat védnöke.
Dettai takarékpénztár, Dettán.
Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. deczember 26-án.
Néhai buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
Féger Ferencz, nagybirtokos, Merczyfalván, Temesvármegyében.
A r. k. főgymnasium, Temesvárott.
Az állami főreáliskola, Temesvárott.
Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai bíró, Lukareczen, Temesvármegyében.
Néhai Gorove István, volt m. k. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipót-rend nagykeresztese, † 1881. május 31.
Gorove János, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-uteza 16. sz.
Gorove Konstanczia, nagybirtokos, Budapesten, Lipót-uteza 16. sz.
Néhai miskolczi Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében.
Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos stb., † 1891.
Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Temesvárott.
Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. k. igazságügyminiszter, Budapesten.
Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1894.
Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1885.
Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő, † 1884.
Králitz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, a Lipótrend vitéze, Vingán, Temesvármegyében.
Néhai Korbonics János, † 1888.
Néhai Kümmer Henrik János, l. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskoronarend vitéze, † 1890.
Néhai Lazarovics Bazil, kir. tanácsos, nagybirtokos és volt főispán.
Lazarovics Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében.
Néhai Massjung József, birtokos.
Néhai Mihalovics József, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, stb., † 1891.
Németh József, csanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.
Dr. Niamessny Gyula, l. Tisztikar.
Néhai **id. Ormós Zsigmond,** a társulat alapítója és legbőkezűbb megajándékozója, † 1894. november 17-én.

Pancsova törvényhatósági joggal felruházott város.
Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos, † 1889.
Néhai báró Sina Simonné, szül. Gyika Ifigénia, néhai báró Sina Simon, v. b. t. tanácsos, özvegye, † 1884-ben.
Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877.
Dr. Schlauch Lőrinez, bíbornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök, a Sz.-László-Társulat védnöke, Nagyváradon.
Néhai Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvárott.
A temesi takarékpénztár, Temesvárott.
A temesvári első takarékpénztár.
Temesvármegye közönsége.
Temesvár sz. k. város közönsége.
Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében.
Dr. Vargics Imre, országgyűl. képviselő, nagybirtokos, Szinerszeg, Temesvármegyében.
Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881.
Weltkugel Gyula, birtokos, Temes-Buttyinon.
Néhai Maglódi Wodianer Béla, † 1896.
Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, Temes-Ujfalu.

b) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.
Dr. Fraknói Vilmos, arbei vál. püspök, szekszárdi apát, nagyváradi kanonok, a könyvtárak és muzeumok orsz. főfelügyelője, a m. t. akad. r. t. és alelnöke, Budapesten.
Hampel József, egyetemi tanár, a m. n. m. régiségtárának igazgatója, Budapesten.
Dr. Holub Emil, Bécs.
Szilágyi Sándor, a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, a történelmi társulat főtitkára, s a m. t. akad. rendes tagja, Budapesten.

c) Évdíjas tagok.[1])

a) Magyarország.

Temesvár.

*Ardeleán György, városi alügyész.
Állami főleányiskola.
Bach Ferenez, kir. járásbírósági albíró.
Bergmann Ágost, főreáliskolai tanár.
Dr. Berkeszi István, l. tisztikar.
Berky Gusztáv, kir. főreáliskolai tanár.
Parácezi dr. Bécsi Gedeon, birtokos és városi kórházigazgató orvos.
Dr. Bieder Vilmos, orvos.
Dr. Bleyer Izsó, ügyvéd.
Dr. Breuer Ármin, l. választmány.
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Deschán Achill, l. tisztikar.
*Dobó László, megyei főügyész.
Dollenz József, csanádi apátkanonok.
*Dr. Engels János, l. választmány.
Ferch Mátyás, papneveldei tanulm. felügyelő.
Glasz János, nyug. megyei fölevéltárnok.
Gräf János, ipariskolai tanár.
Hemmen Ferenez, prépost-kanonok.

---

[1]) A *-gal jelölt rendes tagok a társulatnak megalapításától fogva tagjai, a kikre nézve l. az 1895. évi közgyűlés 13. számú határozatát.

Kabdebó Gergely, vármegyei h. főjegyző.
Kapitány Zsigmond, megyei árvaszéki pénztárnok.
*Kisfaludy Zsigmond, ügyvéd.
*Kovacsich Gyula, l. választmány.
Krausz Sándor, tanítóképezdei tanár.
Lévai Sándor, az első magyar általános biztosítótársulat főügynöksége titkára.
Lendvai Miklós, tb. főjegyző, megyei aljegyző.
Dr. Löwy Mór, l. választmány.
Marx Lajos, megyei árvaszéki ülnök.
*Mály István, l. választmány.
Dr. Meskó Béla, l. választmány.
Nagy György, l. választmány.
Nagy László, sz. k. temesvár-városi nyug. tanácsos.
Neuhaus Ernő, magán-vállalkozó.
*Odor Samu, nyug. megyei főszámvevő.
Patzner István, l. tisztikar.
Perényi Adolf, áll. főreáliskolai tanár.
*Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
Popini Albert dr., főgymn. tanár.
*Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Rotariu Pál, ügyvéd.
Sailer Antal, háztulajdonos.
Sebesztha Károly, kir. tanácsos, tanfelügyelő.
*Steiner Ferencz, l. választmány.
Sternthal Salamon, birtokos.
Dr. Spéth Károly, csanádi prépost-kanonok.
Stippel Fábián, sz. kir. temesvár-városi közgyám.
Sulyok István, papneveldei lelkiigazgató.
Belvárosi „Társas-kör".
Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
Temesvár-józsefvárosi társaskör.
Traila György, g. kath. lelkész.
*Várnay Ernő, ügyvéd.
*Vimmer József, l. választmány.

Aradvármegye.

Varjassy Árpád, k. tanfelügyelő, Aradon.

Borsodmegye.

Br. Radvánszky Béla, Sajó-Kaza.

Csanádmegye.

*Henny Sebestyén, prépost-plebános, Makón.

Csongrádvármegye.

*Pálffy Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Szeged.
Varga Ferencz, apát-plebános, Szeged.
*Dr. Despinits Péter, kir. táblai bíró, Szeged.
Széll Ákos, kir. közjegyző, Szeged.

Hevesmegye.

Boltizsár Román, dohánygyári igazgató, Eger.

Krassó-Szörényvármegye.

Miku Emil, gör. kel. lelkész, Batta.
Vörnle György, főszolgabíró, Új-Moldován.
Polgári iskola, Resiczabányán.

Mosonyvármegye.

Iványi Ede, kegyesrendi gymnasiumi tanár, Magyar-Óvárott.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnvármegye.

Dr. Baróti Lajos, székesfővárosi tanár, Budapest.
Tárczay István, gyógyszerész, Budapest.

Pozsonyvármegye.

*Dr. Ortvay Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Fehértemplomi állami főgymn. önképzőköre.
*Fodor Ödön, kir. járásbíró, Vingán.
Gálfy István, jegyző, Liget.
Gerda Aurél, jegyző, Mehála.
*Gózsy Mátyás, plebános, Gyarmatán.
Dr. Grósz József, apát-plebános, Lippán.
Dr. Haymann Gusztáv, járási orvos, Fehértemplom.
Junga Lajos, jegyző, Csernegyháza.
*Kadics György, nyug. járásbíró, Verseczen.
Dr. Kiss Lajos, ügyvéd, Vingán.
Milleker Bódog, elemi néptanító, a „Verseczi Városi Muzeum“ őre, Verseczen.
Novakovics Emil, ügyvéd, Verseczen.
Pongrácz Miklós, főszolgabíró, Kubin.
Pontelly István, plebános, Szabadfalva.
Prepeliczay Ödön, főszolgabíró, Detta.
Raáez Kálmán, jegyző, Német-Bencsek.
*Raácz Pál, nyug. jegyző, Saágh.
Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
Szabó Kálmán, birtokos, Berény.
*Véber Ágoston, cs. és kir. káplán, plebános Szakálházán.
Verseczi városi muzeum.

Torontálvármegye.

*Babits József, a Csekonits-uradalom jegigazgatója, orsz. képviselő, Zsombolyán.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Becskereken.
Farkass Gusztáv, plebános, Német-Csanád.
*Kassics Károly, cz. kanonok, plebános, Bogáros.
Kayser Lajos, plebános, Török-Becse.
Reinlein József, plebános, Sándorháza.
Tokody Ödön, plebános, Új-Pécs.
Vozáry János, kir. törvényszéki elnök, Pancsova.

Trencsénmegye.

Galiszter Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

Turóczmegye.

Bereez Gyula, kir. tanfelügyelő, Turócz-Szt.-Márton.

b) **Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat tagjairól.**

a) Alapító	66
b) Tiszteletbeli tag	5

c) Évdíjastagok.

a) *Magyarországon.*

Temesvár sz. kir. város területén	54
Aradvármegyében	1
Borsodmegyében	1
Csanádmegyében	1
Csongrádmegyében	4
Hevesmegyében	1
Krassó-Szörénymegyében	3
Mosonymegyében	1
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnmegyében	2
Pozsonymegyében	1
Temesmegyében	22
Torontálmegyében	8
Trencsénmegyében	1
Turóczmegyében	1
Összesen	172

tagja volt a társulatnak az 1897-iki év végén.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
A REGIUNII BANAT

